

Fletoret te Sarajevës

Lettere da Sarajevo

SARAJEVSKES SVESKE

Les cahiers de Sarajevo

SARAJEVSKES BILJEŽNICE

Sarajevos Litterära Tidskrift

Sarajevos litteraere magasin

САРАЈЕВСКЕ СБЕКЕ

Sarajevos Litteraere Tidsskrift

SARAJEVSKI ZVEZKI

Сараевские тетрадки

САРАЈЕВСКИ ТЕТРАТКИ

Hefte aus Sarajevo

Kirjeitä Sarajevosta

SARAJEVO NOTEBOOK

Mirko Kovač
Dara Sekulić
Sibila Petlevski
Ferida Duraković
Hadžem Hajdarević
Ibrahim Berisha
Irena Vrkljan
Žarko Radaković
Fadila Nura Haver
Jovica Ivanovski
Ksenija Šabec
Roman Simić
Brane Mozetić
Damir Uzunović

6 — 7
2004

Časopis *Sarajevske sveske* izražava zahvalnost
sljedećim institucijama i državama na njihovoj podršci

Sarajevo Notebook magazine would like to thank
the following institutions and countries for their support

Open Society Fund Bosnia and Herzegovina

European Community

Sweden

Norway

Finland

Denmark

Switzerland

Portugal

France

Great Britain

Spain

United States of America

Ured za kulturu Grada Zagreba

Fletoret te Sarajevës

Lettere da Sarajevo

SARAJEVSKE SVESKE

Les cahiers de Sarajevo

SARAJEVSKE BILJEŽNICE

Sarajevos Litterära Tidskrift

Sarajevos litteraere magasin

САРАЈЕВСКЕ СВЕКЕ

Sarajevos Litteraere Tidsskrift

SARAJEVSKI ZVEZKI

Сараевские тетрадки

САРАЈЕВСКИ ТЕТРАТКИ

Hefte aus Sarajevo

Kirjeitä Sarajevosta

SARAJEVO NOTEBOOK

Redakcija

Ljubica Arsić
Basri Capriqi
Aleš Debeljak
Liljana Dirjan
Dragan Đoković
Zdravko Grebo
Zoran Hamović
Miljenko Jergović
Dževad Karahasan
Enver Kazaz
Tvrтко Kulenović
Andrej Nikolaidis
Boris A. Novak
Sibila Petlevski
Slobodan Šnajder
Dragan Velikić
Marko Vešović

Glavni i

odgovorni urednik

Velimir Visković

Izvršni urednik

Vojka Smiljanić – Đikić

Sekretar

Edin Hodžić

Sadržaj

U PRVOM LICU

Mirko Kovač (Ne)prilagođen _____ 9

DIJALOG

Irena Vrkljan i
Julijana Matanović *Pisanje kao odbacivanje bremena* _____ 25
Vidosav Stevanović i
Milan Đorđević *Život između dva sveta
donosi neizvesnost i lucidnost* _____ 51

U KONTEKSTU Neevropska Evropa

Aleš Debeljak *Istok, "tamna strana" Evrope* _____ 73
Nirman Moranjak –
Bamburać *Političke i epistemologijske
implikacije postkolonijalne teorije* _____ 87
Ksenija Šabec *Na dnu Evrope ili na vrhu Balkana* _____ 103
Fatos Lubonja *Nakon izolacije: Zapad u Istoku:
susret mita i stvarnosti* _____ 121
Andrej Blatnik *Miki Maus putuje na istok (kulturne promene
u postkomunističkoj Evropi)* _____ 133
Dragan Velikić *Evropa "B"* _____ 149
Muharem Bazdulj *Na zapadu ništa novo (o krajnostima
južnoslovenskog okcidentalizma)* _____ 155
Žarko Pačić *Prevladavanje zapada?
(Zablude okcidentalizma)* _____ 167
Wendy Bracewell *Orijentalizam, okcidentalizam i
kosmopolitizam: balkanski putopisi o Evropi* __ 179

DNEVNIK

Žarko Radaković *Zbivanja koja neće biti od istorijskog značaja* __ 197

MANUFAKTURA

Dara Sekulić *Zapisi o bilju i nama – skice* _____ 217
Ferida Duraković *Nesanica – pripovijetka* _____ 231
Sibila Petlevski *Cjelina je osjećaj – poezija* _____ 237
Andrej Skubic *O anđelima – pripovijetka* _____ 249
Damir Uzunović *Jedan rođendan – pripovijetka* _____ 265
Atila Balász *Šta znamo o slonovima? – pripovijetka* _____ 269
Hadžem Hajdarević *Stare fotografije – poezija* _____ 279
Ibrahim Berisha *Krošnja s mirisom nade – pripovijetke* _____ 285
Brane Mozetić *Leptiri – poezija* _____ 291

Nenad Vujadinović	<i>Slikovnica – pripovijetka</i> _____	299
Fadila Nura Haver	<i>Sedam debelih tetaka – pripovijetka</i> _____	303
Jovica Ivanovski	<i>Sladoleđ u nedogled – poezija</i> _____	317
Roman Simić	<i>Okvir za obiteljskog lava – pripovijetka</i> _____	341
Saša Ilić	<i>Korak preko granice – pripovijetka</i> _____	357
Igor Bratož	<i>Knjige koje bih poneo na pusto ostrvo – esej</i> __	367
Nebojša Jovanović	<i>Sidran s Lacanom, ili, “nesvjesno je strukturirano kao jezik” – esej</i> _____	383
Branislav Sarkanjac	<i>Između nepolitičkog i političkog (nasilje prema drugome i nenasilje drugoga) – esej</i> ___	399

MOJ IZBOR

Nijaz Alić	<i>Braća Coen: američki poštovaoci klasike</i> _____	413
Ethan Coen	<i>Cosa Minapolidan</i> _____	421
	<i>Sudba</i> _____	433

DOKUMENTI

Pismo Zije Dizdarevića Miroslavu Krleži	_____	457
Hatidža Dizdarević	<i>Napomene uz tekst pisma</i> _____	467

PASOŠ/PUTOVNICA/POTNI LIST

Benjamin Zephaniah	<i>Benjaminova Britanija</i> _____	477
<i>Izbor iz suvremene britanske poezije</i>		
Pjesnici: Benjamin Zephaniah, Michael Rosen, Roger McGough, Shamshad Khan, Linton Kwesi Johnson, John Hegley, Tony Harrison, Carol Ann Duffy, John Cooper Clarke, Moniza Alvi, Patience Agbabi		

PORTRET SLIKARA

Stevan Tontić	<i>U besmrtnom brijestu (pismo Bošku Kućanskom)</i> _____	524
---------------	---	-----

U PRVOM LICU

Mirko Kovač

(NE)PRILAGOĐEN

Tko smo, što smo, odakle dolazimo, kamo idemo – to su vječna filozofska, pa i spisateljska pitanja što nas danomice kopkaju, možda i stoga što su primamljiva za odgonetanje i što odgovori uvijek pobuđuju znatiželju, jer svatko ima svoju priču i svatko je priča na svoj način. Ako smo definirali vlastiti identitet, bilo kao način “individualnog djelovanja”, bilo kao fantaziju, kao nedostatak, ili kao nešto što smo izgubili i više to ne tražimo, jer nam je postalo nevažno – dakle, ako smo barem nešto od toga razriješili, onda ćemo ta pitanja tko smo i što smo razmatrati filozofski i varirati teme o smislu života, smrti, nirvani, ili pak o tomu da smo kasno spoznali “da je naš put krug”, kako je pjevao Tin Ujević.

Psiholozi tvrde da se danas pojedinac “u prvom redu definira uz pomoć identiteta”. Ali što ako ne znam tko sam ili sam to ostavio iza sebe ili sam zaboravio, a od svega što znam izgradio neki svoj identitet, svoju viziju identiteta koja na mahove nije stvarna, nego je gotovo fikcija. Ako sam razradio svoj mit o korijenima da bih bježao od već ustaljene fabule o korijenima, nisam to činio da bih nekamo odmaglio iz svijeta koji je definiran bezbrojnim “etnoparcelama”, jezicima, dijalektima, bojama kože, nego sam jednostavno iskazivao odbojnost prema onima koji točno znaju što su i tko su, koji sve znaju o svojim precima, koji listaju rodoslove i ponosno ističu kako pripadaju nekome i kako nisu sami i ostavljeni, te kako se najbolje osjećaju među svojim. Svoje i svojatanja, još od najranije dobi, doživljavao sam sa stanovitom tegobom. Taj me osjećaj i danas drži.

Među svojim sam se osjećao najgore, uvijek mi se činilo da me promatraju kao nekoga tko je neprilagođen, tko će ih iznevjeriti. Već nakon mojih prvih literarnih radova i stanovitih kritika, ponajprije društvenih, moji su me bližnji dočekali teškim moralnim maljem i prvi podastrli da sam okaljao obraz uožj i široj porodici, jer da su oni davno uvidjeli kako sam u žitu porodice kukolj koji valja odstraniti. Ali ako sam uopće nešto bio, onda sam ponajprije bio “porodični reacionar”. Jednom je zasjedalo “plemensko vijeće” na kojemu se naklapalo kako me

treba “isključiti iz zajednice” čijim se članom nikad i nisam osjećao. Veliki američki pjesnik i esejist iz 19. stoljeća Ralph Waldo Emerson, jednom je rekao da je “društvo u zavjeri protiv ljudske prirode svakog člana, jer zahtijeva uskladenost kao vrlinu, a zazire od samopouzdanja i individualiteta”.

Sada mi se čini da sam još kao pučkoškolac nosio u sebi neku klicu otpora prema onomu što je ustaljeno i nametnuto kao neko pravilo. Ne mislim da je to vrlina kojom se sada hvastam, ali zasigurno je taj instinkt činio svoje i vukao me sve više u “društvo neprilagođenih”, na sami rub otpadništva. Na satovima predvojničke obuke bio sam najgori i uvijek na začelju. Riječi nastavnika predvojničke da u meni raste “unutrašnji neprijatelj”, razumio sam mnogo godina kasnije kada je ta ista formulacija objavljivana u novinama u vrijeme hajke na mene i moj roman-prvijenac.

Od novinskih isječaka sačinio sam svojevrsni *Registar uvreda*, malu “bijelu knjigu” koju danas listam krajnje ravno-dušno. Nailazim na mnoga imena davno zaboravljena i već potonula, pa i na ime književnog autoriteta iz toga vremena Vlatka Pavletića, utjecajnog ideologa, koji me u listu *Telegram* naziva “skandal-majstorom”, a na njega se nadovezuje stanoviti Ralić u listu *Komunist*, optužujući me da sablažnjavam i da to činim svjesno, te da se ne radi o “psihijatrijskom slučaju”, kako su me u Mostaru opisivali “kulturnjaci” (rasprava je objavljena u beogradskom listu *Svet*), nego o “svjesnoj raboti jednog mladog i neprilagođenog pisca koji se očigledno muči s identitetom”.

Mogao sam bez ovog uvoda i posezanja za primjerima iz mladosti nastaviti započetu priču o identitetu i prilagodbi, ali mi je sada lakše ustvrditi kako su oba ta pojma do dana današnjeg ostala tamo gdje su i bila, a svaki pokušaj da ih razriješim i ispitam samo ih je još više zamaglio i dao za pravo komunističkom ideologu koji me u svom glasilu još kao mladog predstavio neprilagođenim, a u sferi identiteta frustriranim. Onda je to zasigurno značilo da se nisam uspio prilagoditi društvu i ideologiji, dočim je moj kritičar uvidio moje muke s identitetom, jer sam, odgovarajući na političke objede da sam šovinist, zavapio da mi se pomogne oko te definicije i odredi neka nacija u ime koje bih prakticirao šovinizam. Ono što sam iz toga doba složio u svoj *Registar*, sada me zabavlja. Kako nisam znao naciju u ime koje bih bio šovinist, obeshrabrio sam svoje goniče. Bilo je tako jednostavno, a ispalo je zamršeno.

Tko je on uopće; tko je taj čovjek? Onda me jedna slučajnost gurnula u neočekivanu poziciju; ta luckasta slučajnost uvijek se pojavi da izazove još veću zabunu. Možda mi je htjela priskočiti upomoć, ali se i slučajnost pokatkad umije poslužiti falsifikatom. Naime, u jednoj Antologiji mladih srpskih pisaca židovskih korijena, koja se pojavila u Izraelu, našlo se i moje ime. Aha, sad znamo tko je, razotkriven je, a kako sam prijateljvao s jednom gospođom, dopisnicom *Timesa*, uvijek sumnjivom, to se i moje ime sve češće spominjalo u istom kontekstu, čak su do mene dopirali tračevi iz političkog podzemlja kako radim za neke strane obavještajne službe. O tome sam napisao pripovijetku *Voda se popela do grla*. Uza sve, stalno se isticalo kako su moji bliski prijatelji pisci židovskog podrijetla (Kiš, David, Lebović).

Ta afera s Antologijom nije previše izbijala u javnost, ali se o njoj govorilo u kuloarima, a na jednoj književnoj večeri netko je pitao mog prijatelja Borislava Pekića jesam li ja stvarno Židov, a ako nisam – kako sam se mogao naći u Antologiji. Pekić je odgovorio da je pisac najvjerojatnije sam plasirao priču neobaviještenom sastavljaču, ne zato da bi uskočio u Antologiju, nego stoga što on može biti sve, što se zeza oko identiteta. Kao što umije reći da je Mađar, Hrvat, Crnogorac, što ne bi rekao da je Židov. Pekić je i preda mnom ustrajvao u tome da sam osobno prodao priču o svojim židovskim korijenima, premda doista nisam, to sada mogu reći. I ne znam, nikad nisam otkrio, kako sam se našao u toj Antologiji. U knjizi Borislava Pekića *Korespodencija ili život*, što ju je priredila supruga pokojnog pisca, moj prijatelj pecka me na više mjesta kao Hrvata, a u pismu književniku Dragoslavu Mihailoviću neuspjelo ismijava moj hrvatski jezik i ruga mi se iza leđa. Ali ja mu to ne zamjeram; vjerojatno sam i sam davao katkada povoda za šale. Uostalom, i ja sam se na njegov račun toliko puta šegačio, a ponajviše pred njim samim. Ta podbivanja nisu utjecala na naše prijateljvanje.

Još ću malo oko te Antologije. Filip David nije se mnogo uzbuđivao; štoviše, savjetovao mi je da ne demantiram. (“Još jedna varijanta tvoga neuhvatljivog identiteta ne može ti nauditi.”). Ali Danilo Kiš je taj izbor sastavljača doživio kao ozbiljan gaf, nije podnosio “ošljarenje”, neobaviještenost, proizvoljnost, netočnost, pa me naprosto primorao da to demantiram. I doista, u jednom intervjuu, mislim za *Reporter*, nagovorio sam novinara da mi postavi pitanje otkuda ja u Antologiji

među piscima židovskog podrijetla, da bih to u odgovoru demantirao. Novinar je prihvatio pod uvjetom da mu doista nešto kažem o svom podrijetlu, jer u čaršiji se pričalo kako ne prihvaćam ono što doista jesam, te kako bježim od svojih korijena i stidim se svojih roditelja. Prihvatio sam i odgovorio da sam u jednoj knjižici (autor je, ako se ne varam, prezime- nom Sarić) pronašao da potječemo od Cigana koji su nekoć, u starim zemanima, imali u mom kraju, na raskršću putova, svoju kovačnicu i bavili se potkivanjem konja. Kiš se opet ljutio na moje izmišljotine ("Na jednoj strani popraviš, na dru- goj zabrljaš"), ali sam mu onda podastro tu knjižicu. Moj otac i njegovi bratstvenici svojedobno su podignuli tužbu protiv autora brošurice, bilo je i prijetnji, čak su tužitelji naveli neko- liko nepouzdatih izvora o podrijetlu, jedna varijanta bješe dubrovačka, druga bosanska; o tome sam opširnije pisao Filipu Davidu u *Knjizi pisama 1992. – 1995.* Da je moj otac doživio kako se razmećem ciganskim podrijetlom, zasigurno bi se ljutio, jer u sve što je tiskano on je vjerovao, premda nikad nisam shvaćao što je njega i bratstvenike iritirala ta va- rijanta etnogeneze. Čak i ako potječemo od te sorte ili rase, mnogo se toga promijenilo tijekom stoljeća prilagodbe.

Neću da budem ono što mi je rečeno da moram biti. Ne mogu dopustiti da na moju sudbinu utječe pokrajina i mjesto gdje sam došao na svijet. Prisjećam se kada je, eto, na žalost pokojni, Slavko Ćuruvija (ubijen je vjerojatno po nalogu zlo- činačke obitelji Milošević; svojedobno je prijateljvao sa srp- skom Lady Macbeth) došao u Rovinj negdje u ljeto 1992. godine, pa smo se slučajno sreli, a on je predložio da napra- vimo intervju za *Borbu*. Cijenio sam ga kao novinara. Sjedili smo navečer u mom unajmljenom stanu; s njim je bila i nje- gova inteligentna supruga, povjesničarka. Ćaskali smo o sve- mu, o nacijama, o mješavini nacija, o svim našim lažnim identitetima. Nije to bio klasičan intervju; imao sam povjere- nje u darovitog novinara, nije mi bilo do autorizacije; štoviše, bio sam ravnodušan ma kakav razgovor ispao.

U *Borbi* od 12- 13 rujna 1992. godine objavljen je intervju koji je različito primljen. Stiglo mi je pohvala i pokuda, a me- ni se osobno nije dopao, jer je ondje bilo stanovite zluрадosti, ne samo prema meni nego općenito prema kulturnom i poli- tičkom ozračju u Hrvatskoj, posebice u opisima tmurnog gradića Rovinja, nekada živopisnog turističkog centra Istre, a sada tužne provincije u koju se jedan pisac zakopao. U tekstu

je istaknuta moja izjava da sam Hrvat po ocu, Crnogorac po majci, a da me došla muslimanka. Takve kombinacije nisu mi ništa značile, niti su mi smetale, ali razgovor je tekao posve drukčije, akcenti su bili na temama o istom podneblju i mentalitetu, o tomu da sam mogao biti bilo što iz te mješavine vjera i nacija, ali sam inzistirao da ne prihvaćam vjeru kao oznaku moje pripadnosti, jer moja pripadnost će se mijenjati ovisno o onomu što će se događati u njezinim okvirima.

I kada se ta novinska priča proširila, stizale su do mene prijeteće od zloradih i molbe od dobronamjernih sunarodnjaka koji su tražili da demantiram te neistine. Napravljena je i jedna tv reportaža, intervjuirani su neki moji zemljaci, možda je među njima bilo i bratstvenika, ja taj svijet ne poznajem, ali svi su me nazivali izrodom koji je osramotio časne pretke. Jedan moj prezimenjak, ne sjećam se imena, rekao je da mi u ovom kraju nikad nismo vidjeli živog katolika, a od muslimana smo zazirali, pa je taj sugovornik bio uvjeren da moja majka ne bi dopustila da me netko zadoji muslimanskim mlijekom. Gledao sam tu reportažu, netko mi je to snimio i donio kasetu, a gledao sam je s mukom u želucu (tu se nešto i Kapor guzio i kreveljio); taj me prilog zapravo spasio da ne demantiram novinara i zlonamjernu interpretaciju razgovora; štoviše, dopalo mi se što je jedna takva bezazlena stvar izazvala taj svijet tame, svijet bez prostora i orijentacije, svijet ućahurenih mišljenja i učmalih života koji nije imao čak ni zeru radoznalosti da vidi katolika, niti ljudskosti da razgovara s muslimanom, jer taj je svijet zadojen strahom od drugog i drukčijeg, posve izgubljen u lažima vlastitih mitova i krivotvorene povijesti. Pojavi li se tračak nade u reinkarnaciju, neću je prihvatiti ako me ponovno smjeste u svijet iz kojeg sam potekao.

Htio bih tek pripomenuti da sam priču o muslimanskom mlijeku zapravo pokupio od svoje majke; pričala ju je stotinu puta, raznim osobama, pa i mojoj supruzi, uvijek s ljubavlju prema toj ženi, njezinoj prijateljici, koja joj je tada priskočila u nevolji. I nisam tu priču prvi put saopćio g. Ćuruviji, nego sam je u nekim svojim varijacijama uzimao kao stimulans kad god sam mijenjao iskaze o pripadnosti, jer nisam prihvaćao identitet kao nešto statično, pa sam više puta konstruirao svoju "etničku biografiju".

Da me nisu još od ranog djetinjstva stalno zapitkivali: što sam, čiji sam, od koje loze i kakvih korijena, vjerojatno bih s manje otpora prilazio tematici kojoj posvetih nekoliko pasusa

u ovom rukopisu žanrovski označenom kao *antimemoari*. Još kao dječaka, na putu do škole, znali su me stariji presresti i pitati čiji sam. Mislim da nikad nisam točno odgovorio. Najčešće bih odbrusio: “ničiji”, “ne znam”, “svoj”, “zaboravio sam”, ali nisam to činio kao namćor, nego prije kao vrag koji se izruguje takvom zapitkivanju. Često sam izmišljao i neukim radoznalcima spominjao imena junaka iz knjiga koje sam čitao, proglašavajući ih svojim roditeljima. Štoviše, uspio sam u tu igru uvući još neke dječake, pa smo se natjecali u izmišljanju što luđih korijena i roditelja. To što sam negdje rođen nije stvar moje sposobnosti. To je samo detalj u biografiji. Detalj koji ne smije odrediti moju sudbinu. Jedan pisac kaže: “Što su moje pripadnosti brojnije, to se moj identitet pokazuje posebnijim”. I danas mi je bliska misao Georges Devereuxa da je “etnički identitet puka etiketa”. Jedna od najpraznijih priča koja je nanijela mnoga zla. Zar nije Borges govorio o praznini “kao suštini svijeta”.

Mi nemamo nikakva razloga da se ponosimo podrijetlom (a stid je osobna stvar svakog inteligentnog stvora), potječemo iz malih naroda ma kako se oni zvali, iz kultura koje nisu imale utjecaja, iz zatvorenih svjetova u kojima nije bilo rasadnika ideja, ali je zato sve ono najgore i naopako (fašizam, komunizam) s lakoćom usađeno i korišćeno za međusobne obračune i ratove. Intelektualci su imali utjecaja samo ako su bili propovjednici rulje, dočim su njihovi protivnici uglavnom bili popljuvani i proglašeni izrodima, ubijeni s leđa poput Tucovića, ili umrli u emigraciji poput Svetozara Markovića i mnogih drugih. Zločinci su bili heroji; u naopakoj povijesti to je pravilo. Folklor, nacionalizam, atentati – to su vrijednosti za koje se isplatilo boriti. Domovina, narod – emocionalni pojmovi nejasni i primamljivi, jer je u njima ideja razdora. Te pojmove (zemlja, narod) Paul Valéry nazivao je *les choses vagues*. Goethe veli da “najgore zemlje imaju najbolje rodoljube”. Forsirati danomice naciju ili narod, te kolektivne kategorije, znači biti u sukobu s normalnim životom i pripadati “zajednici masovne deformacije i još se ponositi što si deformiran” (B. Hamvas). Nešto vrijedno i dobro možemo učiniti samo pojedinačno. U kolektivu smo stoka. Preziremo one koji su nam nedostižni, a vrijedamo one koji su isti kao mi i s kojima dijelimo zemlju, zrak, vodu. Obasipamo ih pogrdama kako ne bismo grdili sami sebe, premda to činimo grdeći njih.

Samo sam jednom osobno iskusio bijedu kolektiva, bijedu “omasovljenog pojedinca”. Bilo je to vrijeme Miloševićeva uspona; tada sam još mislio da se nekom zajedničkom galamom može osujetiti “čovjek koji donosi smrt”. U zagrebačkom tjedniku *Danas* već sam bio objavio tekst pod naslovom *Rađa li se naše čudovište*. Bio sam prepoznat kao opozicionar, premda sam bio samo onaj koji je pokušavao artikulirati vlastite strahove i koji se opirao “kulturi smrti”, pa sam tako pozvan na jedan masovni prosvjedni skup na Trgu Republike u Beogradu, koji bješe organiziran u povodu prve obljetnice brutalnog rasturanja demonstracija. Pridružio sam se govornicima, iako s mnogima od njih nisam imao ničeg zajedničkog; štoviše, stajali smo na suprotnim stranama, ali u toj prilici na istoj – protivu Miloševića. Ne sjećam se točno o čemu sam govorio, ali znam da me huk mase naprosto povukao da izustim: “Obraćam vam se kao srpski pisac!” Čim sam sišao s tribine, moja me supruga, moj najbolji kritičar, dočekala primjedbom da sam počinio kobnu grešku i nepotrebno se očitovao u nekakvom nacionalnom smislu, banalno kao i ostali. Vjerojatno sam podlegao hysteriji i izustio ono što sam toliko puta ismijavao.

I doživio sam da mi tadašnji urednik *Književnih novina*, pokojni Mile Perišić, srpski nacionalist, Karadžićev prijatelj i savjetnik, održi lekciju u svom glasilu i s ironijom opiše pisca koji se nikad nije izjašnjavao, za kojega se nije znalo čiji je, koji se nadnacionalno držao hineći svemirca, a sada je pred masom posve nenadano zbacio masku i razgolitio se. “Nismo znali, sad znamo, ali moramo videti hoćemo li ga i šta će nam”, pisao je Perišić. Nas dvojica smo u to vrijeme zazirali jedan od drugog (kad bih ga ugledao, prešao bih na drugu stranu ulice), premda smo nekoć bili u dobrim i srdačnim odnosima, a nakon objavljivanja toga teksta sreo sam ga na Terazijama, prišao sam mu i rekao da je potpuno u pravu što se tiče mog izjašnjanja, da se kajem i da ću to povući, tako da neće imati trvenja i dvojbi oko toga hoće li me ili ne.

I doista, Mile je bio u pravu, ja se mogu proglasiti, primjerice, srpskim piscem, ali to moraju prihvatiti i drugi, neka se suglasnost mora postići. U svojim etnopsihoanalizama G. Devereux navodi razne slučajeve i veli: “Róheim se izjašnjavao Mađarom ali, pod utjecajem nacista, mnogi Mađari nisu dijelili njegovo mišljenje i prisilili su ga da napusti zemlju. Mađari koji nisu potpali pod utjecaj nacista tvrdili su da je

kao Albanac, što je izazvalo lavinu kletvi i uvreda. Histerični glasovi puni bijesa i mržnje galamili su ne samo protiv mene nego i protiv radija koji ustupa termin nakazi, a novinar i ja zabilježili smo da nije bilo nijednog glasa podrške. Kada sam ispričao zgodu s liječnikom koji mi je jedva pružio prvu pomoć u bolničkim kolima i rekao mi da je i sam četnik i da je Šešelj imao pravo, svi su ga slušatelji podržali (“alal vera tom doktoru, svaka mu čast”). Dakle, nacionalizam je, kao što veli Béla Hamvas, “deformirano i antihumano stanje”, “poremećenost posebnog tipa”, “masovna deformacija” u kojoj se ljudi ponose što su deformirani.

Posljednji rat na ovim balkanskim “poljima smrti” donio je, uz nesreću i ubijanja, mnoge promjene i revizije oko identiteta, jer je jednim svojim bitnim krakom imao plemenska i vjerska obilježja. Izronile su aveti prošlosti, obnovljeni su i osavremenjeni povijesni sukobi, posve anahroni, ali poticani od intelektualaca i vođa koji su se domogli moći i oružja i koji su se nametali kao “branitelji identiteta”. Mnogi ljudi, koji su prošlost odavno preispitali i pohranili u neke riznice kako bi se na nju mogli pozvati samo ako donosi dobro, odbili su da ih bilo tko zastupa u ime identiteta, a posebice da se u to ime ubija, da se poharaju čitave pokrajine i rasele milijuni ljudi. Poznao sam zagrižene nacionaliste koji su se šokirali ulogom svojih zemljaka u zlodjelima i kaosu. Primjerice, srpski književnik Žika Stojković, glasovit po uskogrudnom nacionalizmu, svojedobno je javno izjavio u *NIN*-u da se stidi svog naroda, one milijunske mase koja je pred Narodnom skupštinom u Beogradu, 1990. godine, urlala: “Dolje pluralizam”. Bilo je čak iz književničke fele još takvih primjera.

Mnogi su ljudi prvi put pojмили što je to identitet stideći se postupaka svojih sunarodnjaka. Uvjeren sam da je Tuđmanov bolesni nacionalizam odbio mnogo više Hrvata nego što ih je pridobio, da su u tom liku vidjeli kako izgleda nacionalist i užasnuli se samih sebe pitajući se zar netko doista može biti sretan zbog toga što mu žena nije Židovka ili Srpkinja. Ako te netko “tvoj” osramoti – što činiti? Ima više načina. Spriječiti ga, ako je to moguće, javno ga prokazati kao hulju, izolirati ga i odreći se hulje, potražiti neki svoj drugi identitet, solidarizirati se sa žrtvama toga sramotnika, prihvatiti njihovu patnju kao svoju, promijeniti zajednicu, sredinu, državu, prihvatiti egzil, odbaciti svaku vezu s takvim srođnicima, zaboraviti ih ili zašutjeti poput Marlene Dietrich koja više nije

htjela izustiti riječ njemačkog jezika ogađenog drekom nacista. Amin Maalouf, libanonsko-francuski pisac lijepo je rekao: "Identitet je lažni prijatelj."

Dvostruki je (ili višestruki) identitet lijek da se čovjek sačuva od samoga sebe i vlastitih napasti, da se odupre zlim nasrtajima "kolektivnog terora" i uopće fanatizma, da ne dopusti da ga bilo kakva "pravda" ponese da učini drugomu nešto nažao. Promatrao sam u Beogradu, s početka devedesetih godina, kada se duž Francuske ulice, u kojoj je kuća Društva srpskih pisaca, orilo: "Hrvati ustaše!", "Smrt Hrvatima", ali među tom bratijom rijetko bi se našao netko tko je na bilo koji način povezan (bračno, prijateljski, rodbinski), ne samo s Hrvatima, nego i s drugima, jer takav dijeli identitet ili se solidarizira sa sebi sličnima. Osjećaj "proturječne pripadnosti" obuzdava svaki zanos kad god dođe do povijesnih i inih turbulencija u jednoj zajednici.

Sjećam se jednog skupa kada je moj prijatelj Bogdan Bogdanović govorio da bi svatko od nas morao imati po nekoliko prijatelja iz različitih nacija, rasa i boja kože kako bi se širila tolerancija. Taj mudri, dragi, čarobni čovjek jednom mi je pričao kako se ne može načuditi što mu braća Srbi još nijednom nisu na nos nabili njegova oca, glasovitog književnika Milana Bogdanovića, koji je u jednom razdoblju svog života primio muslimansku vjeru, našto sam mu odgovorio: "Neće te ni napasti, jer i tako sve muslimane smatraju Srbima!" Kiš je uvijek govorio da bi bila prava sreća kad bismo svi po rođenju mogli biti pogranični žitelji, a njegova pametna supruga Pascale Delpech imala je običaj reći: "Mrzim francusku provinciju, jer ondje žive samo Francuzi."

Kada bi me sada netko natjerao da se vratim tamo gdje sam (slučajno) rođen, bilo bi to progonstvo u tuđinu, u nepoznati svijet, premda ja od ostataka toga svijeta i jezika stvaram svoje literarne fikcije, ali sada ondje više čak ni pejzaž nije isti. Nekoć sam u djetinjstvu mislio da je to najljepši kraj na svijetu, da su ljudi dobri i bistri, da svatko tolerira vjeru i izbor drugoga, da cijene poštenje, da su nadareni i uspješni kad god se prilagode onom svijetu što smo ga nazivali "velikim", ali kad bih se sada, ne daj Bože, ondje pojavio, ne bih ništa od toga zatekao, niti bilo koga prepoznao, a zasigurno bih čuo sve ono što ne želim čuti, što je daleko od mene. To više nisu moje riječi, one za mene imaju samo značenje "iskopina". Naravno, za mnoge ljude zavičaj postoji, to se ne može zanijekati, postoji

nostalgija za svojim krajem – to je razumljivo samo ako nije zavičaj zagaden svakovrsnim zlodjelima, progonima drugih, mržnjom, ako se zavičaj stavio na stranu onoga što je naopako i nemoralno.

Whitman je pjevao da je *zavičaj ono mjesto kamo srce vuče i gdje je čovjek gospodar svoj!* Kada nekamo otputujem, jedva čekam da se vratim u Istru – srce me vuče, ondje sam gospodar svoj. Začudo, iako sam u Beogradu imao, uza sve nedaće i bijedu života, mnogo lijepih trenutaka i prijateljstava, žena koje sam volio, nesretnih ljubavi i patnji, ipak se nisam nikad adaptirao, bježao sam, napuštao taj grad i vraćao mu se silom prilika, protivu srca, uvijek s napetošću i nekom drhtavicom. Stanovito vrijeme proveo sam u drugim gradovima (Sarajevo, Split, a ponajviše Zagreb). Naravno, to nikako ne znači da imam bilo kakvu odbojnost prema Beogradu, ili općenito prema Srbima, daleko od toga (iako mi se svašta pripisivalo), ali činjenica da sam u romanu *Kristalne rešetke* posegnuo za opisima Beograda, za nekom njegovom tamnom stranom, ponajbolje govori da je taj grad ostavio pečat na moju psihu.

Čovjek kojega izuzetno cijenim i s kojim sam uvijek, dugi niz godina, imao srdačne odnose, kozmopolit i miljama udaljen od svakog nacionalizma, nadasve, briljantan duh i intelektualac, vrstan umjetnik, pisac i filmski redatelj Dušan Makavejev, s kojim sam se ovih proteklih godina nekoliko puta sreo na “neutralnim terenima”, rekao mi je: “Za umjetnika, za pisca, Beograd je danas najzanimljiviji svjetski grad, krvav, mračan, bolestan, u suprotnostima i proturječan; dakle, posjeduje sve ono iz čega umjetnost crpi, a uza sve šarmantan, s duhom, nepresušan izvor – jednom riječju prijestolnica koju kao da je komponirao Dostojevski.”

Za mojih povremenih boravaka u inozemstvu, postalo mi je posve jasno da bi mi egzil teško pao, ne samo zbog “bremenata godina” i nekih već stečenih navika, nego vjerojatno psihološki, jer više nije riječ o izletu, putovanju, turizmu, ograničenom boravku, stipendiji, nego naprosto o stanju, o statusu emigranta, o novom zanimanju, o nekoj novoj evidenciji ili policijskoj kartoteci gdje je pohranjen moj otisak prsta, fotka starijeg gospona, gdje su podaci o bračnom stanju, djeci, roditeljima, bolestima, itd. Da sam se morao naći u egzilu (zasigurno bih taj križ podnio i iznio do svog brda), mislim da bih morao mnogo toga mijenjati u svom karakteru, učiti manire prilagodbe, maskirati se, truditi se oko šarma i

ostavljanja dojma, oguglati na poniženja, itd. (Ne mogu zaboraviti kako su me ismijavali i ponižavali u jugoslavenskom konzulatu u Frankfurtu, u veljači 1992. godine, oko produženka mog isteklog YU pasoša, spajali me s nekim u Beogradu da bi me taj zafrkavao i vrijeđao, a potom me držali u hodniku konzulata više sati, kao, tobože, čeka se fax iz Beograda, da bi me na kraju neki službenik pozvao i priopćio mi: "Fax je stigao, odbija se produženje pasoša, na žalost bez ikakva objašnjenja.").

I kad god sam nešto dulje ostajao vani, nisam mogao retka napisati, samo sam lunjao ili se vozio metroom do neke trafike gdje sam mogao kupiti naše novine. To su isto činili moji prijatelji i znanci koji su se našli u egzilu u New Yorku, Ateni, Parizu i dr. U eseju *Usamljenik u Parizu*, veliki talijanski pisac Italo Calvino opisuje kako se svakog jutra vozio podzemnom željeznicom do Saint-Germaina da bi kupio talijanske novine. Jedina privlačnost u tom mnoštvu, u toj vrevi velikih gradova jest anonimnost; znao sam se satima vozikati metroom samo da bih promatrao ljude. I nagledao sam se svega i svačega, svakovrsnih scena i prizora.

Svojedobno je Knut Hamsun govorio da nema ništa protiv osame, niti lutanja (napisao je najljepše knjige o skitnicama), ali to iscrpljuje, a na jednom mjestu kaže: "Ima u tom gluvarenju mnogo neplodnog." Kada se konačno taj književni mag skrasio na svom imanju u Norveškoj, govorio je da su to jedini sretni trenuci njegova života. "Mogao bih jesti zemlju, naravno uz čašu vina", govorio je u šali svojoj supruzi, premda je isticao da taj njegov "osjećaj punine" nije stoga što je to Norveška i što je Norvežanin, nego što je napokon pronašao zavičaj u kojemu razumije više i vidi dublje nego što mu je to Bog podario. Zavičaj se pronalazi, zadobiva. Može to biti neko selo iz kojega se vidi "sve ono što se sa zemlje može vidjeti u Svemiru" (Pessoa). Istina, bilo je pisaca, i još ih ima, koji su se u egzilu dobro osjećali. Jedan mi je pisac pričao da je tek kao apatrid uspio definirati mnoge svoje proturječnosti, nejasnoće s podrijetlom, da je tek u egzilu osjetio život i radost, da ima svoj krug divnih prijatelja u jednom evropskom gradu, da se ondje puno toga događa, da ima mnogo kulturnih priredbi, da piše bolje nego ikada, piše i vodi društveni život, na sijelima uživa u mnoštvu jezika, svaki je *party* obilna trpeza – ukratko: egzil je obogatio njegov život, učinio ga sretnim i veselim. Još kad bi uspio dobiti papire (da već jednom baci tu

odvratnu i uvijek sumnjivu putovnicu) njegovoj sreći ne bi bilo kraja. Dakle, egzil može biti i uspješan. Kako egzil nije više izgon nego izbor, egzilant ljeti dolazi na odmor u domaću kao “svjetski čovjek”, nema one specifične patnje emigranta-štakora o kojoj je pisao Bunjin; štoviše, povratnici unose neku vedrinu u naše tmurne živote.

Kada sam napustio Beograd zasnogda (1991.) bilo je prigovora i od ljudi meni sklonih kako nisam smio izabrati Hrvatsku kao utočište, a moja dobra prijateljica Dr. Brigitte Kleidt, gotovo cijelo vrijeme u vlaku do Wiesbadena, govorila je o mojoj pogrešci da iz “jednog nacionalizma bježim u drugi, iz jednog fašizma u drugi”, te da je to “nakaradan egzil”. Kusturica je u nekim svojim škrabotinama u *NIN*-u pisao da sam “pribjegao ženinom nacionalizmu” (biva ona je kao Hrvatica odmah i nacionalistica), bilo je još sijaset proizvoljnih i netočnih tumačenja na koja nikad nisam reagirao. Ponajprije, ja sam još otprije bio odlučio odseliti se u Istru, tako da to i nije bio egzil, nego selidba i to u kraj koji je za mene imao i neko emotivno značenje, nešto od one “ljubavne patnje za imaginarnom domajom” o kojoj je pjevao Pessoa. Nije to bio egzil, nego povratak. Ili izbor, vjerojatno lakši od ostanka u Beogradu. Uza sve teškoće i udobniji. I nije to bio politički čin, nego možda tek jedna moralna gesta: moja je domovina Hrvatska u tom času bila meta u koju se gađalo iz svih oruđa. Dolazeći u Hrvatsku i sam sam postao meta; nosio sam majicu s natpisom: *target*. (Kada je NATO, uz suglasnost Ujedinjenih naroda, bombardirao 1999. godine strateške ciljeve u Miloševićevoj Srbiji, mnogi su me u Beogradu kopirali noseći majice s natpisom: *target*.)

Sasvim je sigurno da je i u Hrvatskoj divljao nacionalizam, ali ja sam vrlo brzo, nakon što sam otpatio rušenje hrvatske (moje) kulturne baštine, počeo pisati u opozicionim listovima protivu vladajuće politike i oživljavanja aveti prošlosti. Imao sam veliki broj istomišljenika u Hrvatskoj, dosljednih antinacionalista. I nisu se oni priklonili meni, nego ja njima. Dovoljno je pripomenuti da sam dugo godina suradnik najboljeg političkog oporbenog glasila, nagrađivanog i priznatog u svijetu, tjednika *Feral Tribune*. Govoriti da sam se “priklonio ženinom nacionalizmu”, posve je budalasto, premda je točno da sam s njom (ali i s mnogim drugim, bliskim i bližnjima) “dijelio identitet”, ili prihvaćao dio identiteta, što smatram posve normalnim, pa to ne zamjeram ni Kusturici

koji je izabrao srpsku naciju kao svoju (ili, kad bih govorio njegovim jezikom, ženinu naciju kao svoju). Štoviše, dijeliti identitet s bližnjima je poželjno, ali Kusturici zamjeram što nije bio kritičan prema svemu negativnom u njegovoj novoizabranoj naciji, jer on na to ima pravo čak više od onih koji su rođenjem Srbi, to prije što je sloboda izbora jača od slučajnosti rođenja. Dok sam ja kritizirao “ženin nacionalizam”, on je divanio s Miloševićem, hvalio ga, nosio mu poklone, pljuvao po Zapadu što napada toga masovnog ubojicu i prijeti mu Haagom, vrijeđao druge narode i nazivao ih “bečkim konjušarima” itd. To što je prešao na stranu Srba nije sporno, samo je *timing* sporan, jer je stao na stranu egzekutora. Ne polemiziram s njim (mi smo dva udaljena svijeta, dva pola), ali priča mi se nametnula kao zgodan primjer za varijacije o identitetu kojima nikad kraja.

I kad vam netko postavi pitanje: što ste, ne treba odgovarati. (“Ja znam što sam dok me ne pitate što sam.”).

(Iz dužeg rukopisa “*Pisanje ili nostalgija*”)

DIJALOG

Irena Vrkljan
Julijana Matanović

Irena Vrkljan i Julijana Matanović

PISANJE KAO ODBACIVANJE BREMENA

Dvadeset godina je prošlo od objavljivanja biografske knjige *Svila, škare* Irene Vrkljan. Danas se knjiga može opisati kao prekretnica u suvremenoj hrvatskoj prozi. Priča o ženama u književnosti i njihovu “posebnom ženskom iskustvu”, pojavom Irenine knjige, dobila je ovjeru i dopuštenje. U Hrvatskoj je, uz tu “obljetnicu”, objavljeno ponovljeno izdanje kulture *Svile*. Godina u kojoj za *Sarajevske sveske* razgovaram s Irenom, nagovorila me na osobni pogled unatrag.

s *Rukoljubom* na stolu, nazdravljalo i mom, ne samo literarnom, pragu zrelosti, osjećala sam da uskoro trebam odrezati svoju dugu pletenicu. Lokal je mirisao na kuhinju u kojoj sam odrasla. Na moje su se satenske rukave lijepile pravice domaćega kruha i ni u jednom trenutku nisam osjetila potrebu otresti ih, ukloniti ih s finoga materijala. Nisam se trudila biti dama. U dubini mene čučala je djevojčica po mjeri provincije koja tvrdoglavo, u stanovima s centralnim grijanjima, traga za pucketanjem bukova drveta, širi dlanove i okreće ih prema površini nekog, u svijesti čvrsto pohranjenoga, štednjaka. I još uvijek, kada zimi ulazim u tople velegradske stanove, mene i u njima grije sjećanje na sivobijele *Plamen* pećice.

Stigavši sljedećega dana u Zagreb, iznova sam pročitala knjigu *Svila, škar* (1984.) Irene Vrkljan. Željela sam osvježiti neke već ranije podvučene rečenice, podsjetiti se na završne rečenice o Stančiću. Činila sam to gotovo redovito kad sam se u veliki Zagreb vraćala nakon nekoliko dana provedenih u svom Osijeku i kada bih se pred onima koji su odavno zaboravili podatke iz vlastita izvoda iz knjige rođenih, morala pravdati zbog okusa koje sam donosila, zbog potrebe da i moje novo prebivalište bude istih boja kao i ono koje sam napustila. Umjesto da govorim o sebi i svojoj nemogućnosti odvajanja ravničarskih ulica od svoga tijela, izgovarala bih autoričine rečenice o velikom slikaru koji je imao tisuću strahova, plašio se kolere, kuge i riblje kosti u grlu. *A kad je naslikao "Novi Zagreb"*, zapisuje Irena, *našla sam u toj slici sve te noći sjedinjene u jednu, njihovu difuznu svjetlost i odjednom sam znala da se on uvijek ponovo vraća u predgrađe, na rub sjaja.*

Nekoliko dana poslije, sjećam se, sudjelovala sam, kao članica povjerenstva, u obrani diplomskoga rada naslovljenoga *Irena Vrkljan i autobiografska proza*. Sva moja pitanja vezana uz tekst koji je promijenio sliku hrvatske književnosti u osamdesetim godinama danas već prošloga stoljeća, uz roman koji je zahuktao priče o razlikama muškoga i ženskog književnog iskaza, uz roman zbog kojeg je kvalifikativ nježnost darovana nama, *ljepšoj polovici književnosti*, željela sam ostaviti sa strane i upitati studenticu: Koliko je autorici, točnije pripovjedačici bilo godina kada je napustila prostore jednoga jezika i krenula u zemlju drugog, kada se našla u bezprostornom *Između* i kada je sjećanje na uzorak morskog konjića na svilenoj haljini njezine majke počelo poprimati drukčije boje? Željela sam

slijed, cjelovita priča o *Ja* dobiva se slaganjem iz odnosa *Ja* prema drugima. Epizode su oblikovane u formi priče i iz njih se iščitava razvoj osobnosti i karaktera. Život pojedinca i njegova mala, osobna povijest stavljeni su iznad velike povijesti, a velika je povijest upisana u tekst da bi se predočila poznata vremenska shema i da bi se proučile posljedice moćnih odluka (*Crkva se nalazila na kraju Svetosavske ulice u Beogradu, glavnom gradu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, gdje sam rođena; Duge uvojke sam odrezala u predvečerje 27. ožujka 1941; Nedjelja 6. travnja donijela je zastore staklene površine i nerazumljivu žegu; Ostatak školske godine 1941. u evangeličkoj osnovnoj školi pokosio je također zaborav; Partizani u poderanim uniformama i omotanim nogu sjede u svibnju 1945. u vrtu u Buconjićevoj; U školi smo učile o prokletom ratu, o povijesti...*). Odluke moćnih potpisivača ugovora i naredbi mijenjaju život onih koji o tekstu iznad potpisa ništa ne znaju. Irenino preseljenje iz Beograda u Zagreb, odlazak roditelja iz Zagreba u Opatiju, građanska komocija *prije* i siromaštvo *sada*, samo su neke točke biografije koje su posljedica velikih svjetskih i povijesnih odluka.

Ugovor s čitateljem sklapa se već u prvim rečenicama. U uvodnim, izdvojenim pod naslovom *Trenutak*, otkrivaju se ključna mjesta. Pišem sada, spominjem svoju majku, biće s kojim sam se počela uspoređivati davno, u slici ogledala na zidu našega doma, čiji me propusti i slabosti opominju, spominjem i tjeskobu koja pripada budućnosti, ali izvire iz zajedničke prošlosti, iz sjećanja. *Sada, majka, tjeskoba i sjećanje* predstavljaju kod u kojem će se tekst organizirati, čine početne veziljske niti za koje više nije važno hoćemo li, u izradi goblena, krenuti lijevo ili desno, prema gore ili dolje. Punina se ionako dobiva tek onda kada je sva praznina popunjena, kada je sav konac potrošen i kada je priča ispričana. A da bi bila ispričana, u procesu pisanja treba se boriti protiv zaborava (zato je n kratko i uveden, kao mjesto razlike, prijatelj iz Slovenije koji je sve zaboravio. *Stare pjesme i male jabuke*). Ne biti kao on, brinuti o riječima slično onako kako je baka brinula o crnoj kutiji u kojoj je skrivala drage predmete. I ici još dalje, načiniti popis u jeziku. Predmete, ionako, unište selidbe i ljubomore, vrijeme i inati. Ostaje jedino sjećanje na njih i na ljude koji su ih voljeli. Priča, pričanje i pretvaranje stvarnoga prošloga u jezično prošlo ispravlja pogreške, daje novu mogućnost u kojoj možemo biti svoji i u kojoj možemo priznati da je ona

stvarnost bila lažna. Drugi su nas u njoj tjerali biti poslušnima, odanima, licemjernima. Irena u obitelji (*onda*) i Irena u trenutku pisanja (*sada*) slične su samo u svojoj krhkosti. *Prava* Irena vidljiva je isključivo u odnosu prema drugima i to onima koji s njom nisu vezani istim izvodom iz knjige rođenih. Prijateljice iz djetinjstva vječne na neki siguran način, sluškinja Ana zaslužuje divljenje jer uspijeva iskazati odlučnost, za časnu Esteru koju grli u snu vjeruje kako je može zaštititi drukčije nego mama, Elikine hrapave ruke miluju je još uvijek – posve drukčije nego mamine, Ljubiša Jocić i njegovo srce koje ništa nije htjelo posjedovati vrijedni su zasebnoga poglavlja. Prijateljice su bile njezine, a u isto to vrijeme sestra je Nada čeznula za Ireninim iskazom: *To je moja Nada*. Ana, Estera i Elika bile su odlučne, za Ljubišu Jocića malograđani su govorili da je nemoralan. Priča o drugima i priča o svojoj potrebi da bude slična njima, a ne svojim, otpor je prema onom prošlom, prema maminoj slabosti da se suoči s prošlošću, prema njezinim loše odigranim ulogama domaćice i ljubavnice, prema obitelji s građanskim pravilima. U trenutku osvjetljavanja ona pod svoj spisateljski mikroskop (nije uzaludno na dva mjesta tematiziran upravo mikroskop), stavlja događaje i ljude koji su je odredili. Traži, šireći zjenice nad malim stakalcem, pronalazi tragove svojih roditelja u sebi i svojim sestrama: *Podjela u obitelji? Vera je isti otac. Nada majka, ja pola, pola. Ne znam da li je to točno. Njegovu žestinu ne prepoznajem u nama, njegove bolesti često*. Svi imaju nešto zajedničko. Pojave i ljude oko sebe puno bolje razumiju kada su opisane u jeziku, kada se sliju u riječi. I otac je pisao svoj dnevnik, za dvanaesti rođendan Ireni je napisao pismo dugo dva-deset i četiri stranice, u tekst *Svila*, *škare* uključeno je i Verino i Nadino *kao da* pismo. U njima se ponavljaju Ireninim gledištem već ispričani događaji, potvrđuju razlozi i opravdanosti Ireninih strahova, ali se dodaju i novi kroz koje se može dodatno okarakterizirati Verin, odnosno Nadin lik. Istost događaja svjedoči o zajedničkoj biografiji, posebna mjesta su ponovno u relaciji prema nekome (Verino spašavanje jedne obitelji u poplavi). Irenin suprug, također, oslikava se u odnosu prema njoj i prema ljudima oko sebe (susjedi). Kvalifikativ *čovjek leđa* upućuje na to. Možda najljepša priča o onima uz *Ja* je priča o redatelju Viculinu. On je bio sve ono što mi nismo, a težili smo. I životom je svjedočio da je sjećanje drugih na druge krhko i da priču treba ispričati još dok joj ne zaprijeti

zaborav: *Vjeran do kraja prijateljima, obitelji, moru i svom otoku djetinjstva. Neki nekadašnji filmovi leže zaboravljeno u okruglim limenim kutijama u arhivi televizije, njihovi naslovi su postali nečitki i nitko ih više ne poznaje. Groblje poput onog u bosanskim planinama. Nekrolog sam napisala kada više nitko nije znao tko je on.* Ali, sada, zbog činjenice što je Irenina biografija neodvojiva od njegove, sačuvan je i priča je o njemu ponovno krenula, danas u ponovljenom izdanju *Svila, škare*, kao što je krenula prije dvadeset godina u premijernom nastupu, kao što je tekla i u *Pred crvenim zidom*, knjizi u kojoj ratni košmar i tragedija poginulih i prognanih ponovno tjera na traganje za krhotinama vlastita sjećanja i na kraju se, u formi biografske leksikonske natuknice, prelila u posljednji naslov *Pisma mladoj ženi*.

I priča o *Ja* kroz priču o njima nastavlja se iz epizode u epizodu. Pokretački motiv (primjerice sjedenje u kuhinji čileanskoga prijatelja tjera lavinu sjećanja na čežnju za pravim kuhinjama) odvodi narativnu nit prema različitim vremenskim točkama i različitim pitanjima. Prošlo i sadašnje se spaja, žene *odozdo* slične su ovima *gore*. Iz te sličnosti zbog koje i od koje smo prvo bježali, a sad je želimo zalediti, može iskočiti usklik: *Majko, sestre, žene! Neka se spasi tko može.* I on može biti zamijenjen svjedočenjem: Žena je uvijek svjesna činjenice da je žena.

Pripovjedačica knjige *Svila, škare* pronašla je model preživljavanja bolesti, smrti najbližih, gubitka snage, straha od povreda i neuspjeha, straha od starenja koje se ne pobjeđuje pomadicama koje garantiraju mladenački izgled i nestanak bora. Ona piše o drugima jer zna da to nužno znači pisati i o sebi, ali ne, kako bi rekla Andrea Zlatar, *u smislu pretenciozne identifikacije zajedničkih osobina, već i na jedini mogući način spoznavanja sebe kao prepoznavanja u drugome.* Proze *Marina ili o biografiji* i *Dora, ove jeseni* nastat će u procesu uspoređivanja, u procesu koji na kraju sva sjećanja stapa u samo jedno. U svilu koja jednako dobro pada niz tijelo tih triju žena, neovisno dolaze li niti iz stvarnoga ili literarnog citata. Ali na kraju, kad se haljine obuku, u biću autobiogafskoga štiva ostaje jedan autorski nemir, čak i onda kada je vidljivo koliko čitatelja (jedna sam samo od njih) uživa u tekstu i koliko u njemu pronalazi one točke od kojih će započeti vlastite potrage. Jer, da bi se načinile te fine svilene niti, te precizne narativne linije, potrebno je uništiti veliki broj jajašaca dudova svilca, dotaknuti živote mnogih bližnjih i dragih koji iz naših videnja,

A ona druga imena, kao Marina (odmah vidim Cvetajevu, njene zelene oči) ili Dora (ona zauvijek stoji u staroj, mračnoj kuhinji, a ja mislim i na Freudovu pacijenticu Doru, na tekst o njoj), ta su imena kao neki putokazi, ona vode kao neka jeka k pisanju.

Ne znam, da li mi je moje ime lijepo. Više su ga, poput roditelja, izgovarali glasno u školi, na sveučilištu, u ustanovama, više sam ga čula na služben način nego prisno, privatno. Neki put volim zaboraviti kako se zovem, ime znači i javnost, a nje se volim kloniti.

JM: Te iste godine, kada sam se u nekakvom industrijskom naselju počela boriti za ljubav svoje učiteljice, Vi ste iz velikoga, za moje djetinje oči, Zagreba odlazili u Berlin. Znam da ste ponijeli sjećanje na drage ljude, da ste ponijeli tjeskobu i nedovršene slike prave kuhinje s mrvicama domaćega kruha na stolu. I kako je izgledalo to Irenino putovanje? Da je carinik na jednoj državnoj granici prema Berlinu otvorio Vaš kovčeg i učinio *carinsku kontrolu*, što bi se našlo na njegovu popisu stvari iz vašega kovčega?

IV: Putovanje je bilo tjeskobno, ali je sigurno bilo i jedno tjeskobno odrastanje. Jer u Zagrebu je sve bilo tako hladno i uhodano, u Berlinu sve strano, nesigurno.

Prtljaga bijaše skromna, sastavljena na brzinu, nervozno. Znala sam da u taj jedan kovčeg ne može stati život, ona soba u Buličevoj, možda sam i htjela početi od nulte točke. Tek kasnije, tokom svih tih godina, selila sam pomalo neke drage stvari i uspomene u Berlin (sada ih selim natrag, recimo stara pisma prijatelja, fotografije. Ako se nešto dogodi, nitko ih ovdje ne može čitati, lica na fotografijama su u Berlinu nepoznata).

A tada, te davne godine, u kovčegu je bilo platno Stančićevog lunarnog djeteta koje lebdi iznad zemlje, nekoliko pisama, Kafkin dnevnik, "Trafika" Fernanda Pessoae, debele vunene čarape protiv sjeverne hladnoće, malo odjeće, crna kapa, koju još uvijek imam. I nešto praznog papira, koji će dugo ostati prazan. Plan grada, koji mi nije mnogo pomogao, mala, plava vaza, ona je još uvijek čitava i memento vremena koje je prošlo.

JM: Što se u berlinskom stanu našlo od zagrebačkih sitnica? I koje im je mjesto dodijeljeno?

IV: Sve što sam pomalo donosila ovamo ima svoje poča-
sno mjesto. Na stolu, s ružama izvezen stolnjak iz Podravine,
slike Stančića, Bifela, Picelja, Boureka, Murtića, Sirovija, Stupi-
ce na zidovima, ovalna stakla gradova – Zagreb, Opatija – na
komodi, fotografije mame, tetke Helene iz Beča, sestara i pra-
bake na pisaćem stolu, jedan pješčanik. Osmrtnice dragih pri-
jatelja u posebnom stalku. Stara oslikana ura s tržnice u Za-
grebu na zidu kuhinje, ona ne kuca. I knjige iz Zagreba (i Vaša
knjiga) na stoliću pokraj kauča, uvijek pri ruci u društvu s
Rothkovom monografijom, s Virginijom Woolf, Robertom
Longom, njegovim crtežima Freudovog bečkog stana godine
1938, poezija Cvetajeve, Mandeljštama, Celana.

JM: Ostavljali ste jedan Zagreb, recitiranje svojih pje-
sama natopljenih nadrealizmom u ateljeu kod Ivana Picelja,
druženje s pjesnicima, slikarima i vjerovanje u slobodu
izraza, u književnu riječ kao nešto veliko. Generacija kojoj
sama pripadam, vezana je uz časopis koji je pokrenut u godi-
ni u kojoj ste Vi objavili knjigu *Svila, škare*. Riječ je o gene-
raciji okupljenoj oko časopisa "Quorum". I mi smo još uvi-
jek vjerovali kako radimo velike stvari, čitali smo iste knjige,
bilo nam je neugodno ako bi nas priča zatekla nesprennima.
Kada danas mislim o tim godinama, ne mogu se osloboditi
potrebe za uspoređivanjem s današnjim mladim ljudima iz
naše branše. Iz nje mi izlazimo kao oni kojima je bilo više
stalo. Kako Vi danas gledate na pedesete godine prošloga
stoljeća, vrijeme uz izlaženje Krugova, godine u kojima je
svaka stanica mladenačkoga tijela bila predana umjetnosti. I
čine li Vam se generacije i književni naraštaji iza Vas druk-
čijima od Vas?

IV: Sigurno smo pedesetih godina bili generacija jednog
drugog vremena, uloga književnosti, otpora, umjetnosti, bila
je drugačija, njeno značenje, a možda i naši porivi. Nije bilo
televizije, kompjutera, medijske galame. Vladala je danas ne-
zamisliva tišina, ali i mogućnost koncentracije, ili točnije
rečeno: čuo se još i tihi tekst. Zbog tog je neupitno da su novi
naraštaji toliko različiti od nas, da se bore u posve drugačijim
okolnostima, da su vjerojatno i mnogo više skeptični, više
realistični od nas, da znaju za ulogu medija, reklame. Mi smo
bili neoprostivo skromni, nismo brinuli oko ionako malih
naklada, ionako malih socijalističkih honorara, kao mladi

pisci, i bez prikladne političke prošlosti, znali smo 1950. da se od pisanja ionako ne može živjeti, i da su “naše” pjesme zapravo “prokrijumčarene”.

Još smo poput Cvetajeve ili Ahmatove vjerovali da je poezija važna, neophodna, da nijedna žrtva nije neumjesna. Divili smo se Ahmatovoj, što je za vrijeme opsade Petrograda sa svojom prijateljicom kuhala vodu i zatim su tu toplu vodu pile kao čaj, i ona je cijelo vrijeme govorila pjesme, a prijateljica ih je pamtila, nije ih se smjelo zapisati, ona ih je pamtila i poslije rata, tako sačuvane, predala pjesnikinji. Danas znamo da su strašna vremena previsoka cijena, i da je sve to daleka prošlost, sve one strasti i žrtve. Da, nema smisla to sjećanje. Zar da žalimo za godinama kad ničeg nije bilo, i možda samo zbog tog još poezije? One, na koju mislim. Sad smo u vrtlogu drugih problema, drugačije su bitke, zato usporedbe nema, ona ništa više ne donosi. Možda je jedino, što nam ostaje, da priznamo taj jaz, da ne krparimo ono, što se nastaviti ne može. Možda je to onda naš poraz, ali možda i nije. Nisu se pisci promijenili, prošlo je naprosto pola stoljeća.

JM: Mogu li, Irena, novi prijatelji i nova poznanstva popuniti prazninu nastalu nakon ostavljenih ili izgubljenih prijatelja. Vjerujem da ne, ali kako se pobjeđuje osjećaj gubitka, savladavaju dani nakon Stančićeve, Viculinove, ili Bajsićeve smrti?

IV: Novi prijatelji ne mogu popuniti prazninu, oni su samo neke nove stanice biografije – a stanice koje su zbog gubitka sad samo još prazne, ostat će to zauvijek i živjeti samo još sjećanje, tako dugo dok i mi još živimo. Kako se pobjeđuje gubitak? Pisanje je sigurno slab pokušaj da smrti ili nečijem odlasku otmemo to lice, tu osobu, da joj barem u tekstu vratimo obris i neku vrst postojanja. Ali i Vi znate, to nije više život, nije toplina, gubitke treba prihvatiti, pomiriti se s tim – ako se može. Možda ne treba živjeti isuviše dugo, kako samoća ne bi bila isuviše ledena. Samo neki put postoji sreća, da se pojavi dvojnik nekog kog ste voljeli, da se pojavi osoba, koja gotovo da može zauzeti ono prazno mjesto, ne posve, ali bar malo. Takav susret može ponešto pomaknuti u vama, pokrenuti već zarđao kotačić sata, koji je stao onog dana gubitka. Ne bismo pred tim posve trebali zatvoriti svoje srce.

JM: Kako se praznine podnose u životu izdaleka?

IV: Možda nešto lakše. Jer kroz ove ulice nikad nismo zajedno prolazili, u ovim sobama nismo boravili. U Zagrebu svaki ugao, kavana ili park, podsjećaju na izgubljene prijatelje iz mladosti, zgrada bivšeg radija u Jurišićevoj na Angela, Vicka, Bajsića, kuća u Amruševoj, u Bosanskoj na dragog slikara, kuća u Rovinju na Tonka. Pločnici i vrtovi, Zrinjevac i Tuškanac, sve to postala su mjesta gubitaka, jedan Mirogoj u glavi, i njih zauvijek prekriva mreža izgubljenog vremena.

I tako geografija tuđine ponešto ublažava praznine, koje su za sobom ostavili.

JM: Nedavno me jedna mlada novinarka upitala gdje u stanu držim drage sitnice. Umjesto odgovora, prepričala sam joj "Pisma mladoj ženi". O njima dvjema razdvojenima prostorom i godinama. Njoj, ako smijem reći Vama, je sedamdeset, a njoj, svakoj mladoj ženi je četrdeset manje. Vi čuvate predmete i uz predmete vežete priče, mladu ženu ne zaokupljaju ni stvarno slaganje ni bilješke u jeziku. Osobno sam negdje između, i godinama i odnosom prema dragim sitnicama. Slutim da je zaborav najbolja zaštita, a kadgod mogu citiram vašu rečenicu *Svaki je zaborav mala smrt*. Možda mi je upravo ona šaptala uvodne rečenice moga romana "Bilješka o piscu": *Glagol zaboraviti ne podnosi imperativ*.

IV: Na lijepo literarno pitanje nije lako realistički odgovoriti. Vaša su pitanja zaista takva, a moji odgovori? No možda je ljepše pitati nego odgovarati, tješim se sada.

Zaborav je nešto, protiv čega se cijelog života borimo, pokušavamo to. Ali ljudska smo bića i vrijeme, dugo vrijeme, taloži se po svemu što je bilo i neki put poput prašine leži i na sačuvanim uspomenu. Sigurno je pisanje potraga za pamćenjem. Sjećanja znaju biti, kao i vjernost spram onih kojih više nema, neki put teretom, pisanje je odbacivanje bremena, a ono što je zapisano malo je manje zaboravljeno.

JM: Jeste li ikada osjećali svoj zagrebački korak drukčijim od onoga u Berlinu. Pitam Vas to zbog osobne sebičnosti. Ostala sam u prostorima istoga jezika, premjestila sam se tri stotine, a ne dvije tisuće kilometara, ali, iako godine prolaze, još uvijek mislim kako je to privremeno i da ja pripadam

tamo, puno istočnije. Kad iz vlaka izađem na osječkom kolodvoru, osjećam kako mi tijelo pristaje uz tlo i kako sam tamo *ja ja*. U Zagrebu sam još uvijek ovdje *kao ja*.

IV: Razumijem to dobro. No ja nikad nisam imala jedno tako snažno, svoje mjesto, svoj krajolik. Moje je djetinjstvo proteklo u sobama stana, među predmetima, i kad bih nešto mogla opisati – tad bih Zagreb suzila na onu jednu ulicu iz djetinjstva, na Buconjićevu. Kad njom danas prolazim, nisam nikad ono, što sam u Berlinu. Nisam ni ono, što sam, kad prolazim dugom Klaićevom sa svim mirisima duhana i kave. Ipak, moje *ja* nije samo određeno geografijom, najviše sam *ja* u blizini onih, koji su još tu.

JM: Je li za Vas i Berlin *moj Berlin*, kao što je i Zagreb *moj Zagreb*, ili Berlin čezne da ga nazovete *moj Berlin* kao što je sestra Nada željela da pred drugima kažete *moja Nada* onim istim tonom kojim ste govorili *moja prijateljica Đurđa*? Ili ipak ostaje samo ono *Između*, točka iz koje sve polazi?

IV: U tom smislu Berlin nije moj, nije to nikad bio niti će to na taj način biti. Za to osjećanje sam ovamo donijela previše prošlosti. Ali Berlin nije ni *između*, zapravo je to samo grad u kome trenutno rado boravim. To nije samo pitanje jedne čudne i zagonetne ipak – tuđine, neki put sam pomislila, to je uvijek i stalno pitanje nedostatka uspomena. Danas ni to više točno ne znam. Na neki način gubim i Zagreb – to čine godine koje prolaze, to čine neki put prekratki boravci u njemu i još mnogo toga. Zato se često nastanjujemo u onom što je bilo, i u riječima, to je moj plan grada i zato moram podnijeti da me neki put svugdje zaborave. Možda je i sve manje onih, koji me znaju. Ne znam, ali Berlin nikako ne traži da ga zovem svojim, ne hvata me za rukave kaputa, ne vuče za kosu, kao što to neki put čini neka zagrebačka ulica.

JM: Tu dvostrukost nije lako živjeti. Čitam to i u prozi suvremenih bošnjačkih pisaca, primjerice Midhata Ajanovića, koji su napustili jednu stvarnost i otišli u drugu, koja ih tjera da prvu pretvaraju u jezik, u priču, i tragaju za točkama zajedništva. Probija li, ili se rađa tekst između te napetosti dvaju jezika, dviju kultura, dviju zemalja, između *ovdje* i *tamo*, ili kako naši obični ljudi znaju reći, ali i Neda Miranda Blažević u “Plesu na pepelu”, između *dolje* i *gore*?

IV: Dvostrukost nije laka, ali je istovremeno i šansa. Ako mislimo na pisanje. Iz daljine su mnoge stvari i osobe, to nije kontradiktorno, jasnije vidljive, kao i sve ono što je bilo, ono što možda dolazi. Taj mali odlazak vježba je za veliki odlazak, odjednom znamo, kako će jednom biti.

A drugi jezik je dobar izazov, sve više uočavamo kako nije moguće prevesti kontekste i kako su sporazumijevanja među kulturama i narodima teška.

Gore i dolje – ne, to ne bih rekla. Ali dva svijeta, to da. Dva podneblja, dvije vrste osjećajnosti, dvije prošlosti, one se protežu daleko u budućnost.

JM: Da ste prozne knjige pisali u Zagrebu, bile bi to drukčije knjige. Ako nastavim na istom tragu *što bi bilo da je bilo ono što bilo nije*, smijem li Vas upitati osjećate li gdje bi bila mjesta razlike?

IV: Što bi bilo da je bilo što bilo nije? Naravno da na to nitko ne zna siguran odgovor. Ali možda bi tad stranost bila manja, a to bi za pisanje nešto značilo. Bilo bi i manje vremena zbog danonoćnog rada na televiziji, ne bi bilo vlastite sobe – i to sve bi vjerojatno utjecalo na pisanje. Berlin zapravo znači to “dobiveno vrijeme” za knjige proze, pisci stol koji je samo moj, i naravno taj pomalo “etnografski pogled” u jednom stranom svijetu i književnosti.

JM: Neki važni ljudi, knjige i slike, to je domovina. Zašto smo onda tako nerazumni prema činjenici da jedan pisac može lijepo biti uklopljen u više nacionalnih književnosti. Nedavno je prof. dr. Krunoslav Pranjić, pripremajući odabrane priče Ive Andrića, popisao jezike na koje je autor “Travničke hronike” i *Drine* preveden. Nije ništa komentirao. Pročitala sam to kao priređivačev odgovor svima onima koji troše stranice papira i sate razgovora u polemikama o pripadnostima. Kako se Vi osjećate, kao srednjoeuropski pisac?

IV: Netko je jednom rekao, da je srednja Evropa propala 1918. godine i to mi je bilo uvjerljivo. Kasnije su ovdje Evropu, a i književnost, podijelili na istok i zapad, nije bilo nikakvog zajedništva. Ne zadovoljavam biografski ni politički ni jedno ni drugo, dakle ne spadam u disidente ili u emigrante, niti u nove zapadne “pobjednike”, nisam sa sela, nisam iz

New Yorka. Ovdje još uvijek na taj čudan način dijele svijet i pisce, književnica iz jedne zagrebačke, građanske obitelji, to je skoro nešto zagonetno, mnogo je bolje zadovoljiti ovdašnje želje za našim folklorom ili politikom. Vidjelo se to dobro i u razlici ovdašnje recepcije Krleže i Andrića. Nisam mnogo marila za tim, da igram ulogu neke egzotične biljke, ne, to nika-ko. A bilo kakvo posredovanje među svjetovima, to uopće nije dovoljno glasno, šareno.

JM: Pišete i na hrvatskom i na njemačkom jeziku. Gdje leži razlog odluke kojim ćete jezikom nešto napisati; u trenutnom raspoloženju, osjetljivosti teme...

IV: Pišem na hrvatskom, a neki put, ako želim biti malo odana teoriji, refleksiji – tad mi veća mogućnost apstrakcije u njemačkom jeziku pomaže. Dvojezičnost je tegoba i zavode-nje, meni je pomogla, mogla sam svom suprugu prevesti neke svoje knjige i tako sam, s tom praksom, neke proze pisala na njemačkom. Zanimalo me, koliko svoj “habitus” mogu pre-seliti u nešto tuđe, i to me i nadalje zanima.

JM: Jeste li ikada govorili o kulturnim ili nekim drugim provincijama? Jedan moj dragi profesor, rođen u Zenici, odbio je, na čuđenje svojih kolega, profesuru u Beču. Učinio je to riječima: *Puno je veći korak bio od Zenice do Zagreba nego od Zagreba do Beča*. Ne želi razgovarati o provincijama. Meni često, posebno u trenucima kada moram opravdavati smješta-nje svojih priča u manja mjesta, pomažu Vaše rečenice o Stan-čiću. Prisjetit ću ih se, zbog budućih čitatelja ovoga razgovora, i neću ih provjeravati u knjizi. Toliko sam ih puta citirala, i prije nekoliko dana kada su u jednom razgovoru tražili od mene popis razloga zbog kojih bih se vratila u provinciju Osijek. Dolaze iz kultne knjige *Svila, škar* i prate vašu inter-pretaciju Stančićeve slike “Novi Zagreb”: *Ne mogu otići u Pariz kako bih to trebao kao slikar, ne želim poći tim putem, to je isuviše daleko, moja je mjera provincija i to će uvijek ostati, žuto svjetlo, mogu me svi...* Može li se uopće govoriti o provincijama?

IV: Mislim da se o provinciji može govoriti i kao o pred-nosti – to je još jedna jaka, osobna atmosfera. Jer sad već sve znamo o globalnim, velikim gradovima, o problemima urba-nih sredina, o otuđenosti, o kriminalu, o “slumu”. A kad smo

sve to saznali i kad smo prošli kroz sve te ulice i trgovine, kad smo upoznali ulogu “eventa” u kulturi tih metropola, tad se neko malo mjesto u provinciji može učiniti “tom mjerom na razini petrolejke”, na koju je mislio slikar Stančić. Kao naša mjera, usprkos svemu.

Ne bih se plašila malog grada, možda samo nekih ljudi u njemu. Plašila bih se možda i gubitka anonimnosti. Ali tihu sobu za pisanje bih tamo sigurno našla. Ili? I sigurno tišinu krajolika, koja nam tako nedostaje.

JM: Nakon 1991. puno se toga promijenilo. Sjećam se tog 18. studenoga, dana kada je pao Vukovar. Na Pedagoškom fakultetu u Osijeku držala sam seminar o baroknoj poemi “Suze sina razmetnoga” Ivana Gundulića. Grad je napadan višecijevnim raketnim bacačima. Stajala sam pred studenticama i tupo gledala kroz suterenski prozor. Nitko nije ni pokušavao otići do skloništa. Očekivala sam da se pojavi kolega – student koji je trebao održati nekoliko uvodnih rečenica. Nije ga bilo. Tada mi je djevojka iz prve klupe rekla da možemo početi, da Hrvoje neće doći jer je noćas poginuo od krhotina granate. Izgovorila je to na način kao da kaže *Sutra neće padati snijeg*. Bili su to dani u kojima se rijetko izgovaralo nečije ime, dani u kojima su se mrtvi samo prebrojavali i u kojima je smrt postala nešto sasvim obično. Od tada sam počela drukčije govoriti o književnosti; osobnije. Sve ono čime smo se bavili prije, a vjerovali smo u umjetnost, izgubilo je bitku pred okrutnošću. Divim se kolegama koji su, na isti način, nastavili prebrojavati stihove i izdvajati diskurzivne narativne paragrafe. Vaša knjiga “Pred crvenim zidom”, objavljena prije deset godina, kao da je željela priznati nemoć pred strahotom. Ponavljajući mjesta ranijih knjiga sažimala je sve u istim korinama, a u isto vrijeme dovodila budućnost pisanja u pitanje. Kako ste se osjećali tih godina, što ste radili u trenucima kad ste postavljali ključnu rečenicu *Kada je zapravo počeo rat?* A kako Vam je sada sjećanje na te godine?

IV: Te godine opisane su u knjizi koju spominjete, “Pred crvenim zidom”. Bile su teške zbog gubitka svake vjere u neki razum ili ljudskost. Bile su i kob za pisanje, jer su ga, unatrag, učinile skoro nepotrebnim, no sigurno neučinkovitim. Kakva je to samo bila luda nada, da se poezijom nešto može spriječiti. Ludost te nade plaća se nepisanjem, bar na neko vrijeme,

a onda se to pomalo zaboravi i vraćamo se pisaćem stolu. Žilavi smo, da.

JM: Zasigurno vas je boljelo, i ta bol je nekako drukčija. Ne vjeruju mi kada kažem da sam se manje bojala kada sam bila tamo, s prijateljima koji su odlazili, nego kada sam iz prostora mira brinula o njima ostavljenima. Vjerujete li mi vi, Irena?

IV: To Vam vjerujem, jer to je tako. Najgore je biti daleko od postelje voljene osobe koja umire. Tako je to i s ratovima. Lakše je biti u središtu nesreće, nego zamišljati iz daljine što je tamo sve strašno moguće. Jer stvarnost, prava realnost, istovremeno i oslobađa, čovjek može nešto učiniti, može pomoći.

JM: Jeste li čitali tekstove napisane o tim teškim godinama. Zasigurno će o ratu najbolje pisati neki novi klinici, ali i sada među napisanim djelima ima *prave književnosti*. I u sve njih mogle bi se upisati Vaše rečenice: *Na satovima povijesti same brojke, brojke mrtvih, poginulih. Promjenljive brojke, ovisno o političkoj situaciji.*

IV: Čitala sam sve, do čega sam došla. Postoje vrlo dobre knjige, one tragične, bez mržnje. Knjige pobjednika malo čitam, više mislim o žrtvama. No sigurna sam, da će odmak od tih godina donijeti još mnogo dobrih knjiga, jer taj odmak je potreban, to nas uče i ovdašnje knjige o ratu, one prave su moguće tek danas.

JM: Zanima li vas povijest kao znanost. Biste li mogli napisati roman o povijesti? Onakav koji svjedoči kako veliki povijesni događaji kose živote malih pojedinaca koje nitko ništa ne pita, na čije se nogavice, kako bi to rekao Fabio, *lijepi drač i korov povijesti*. A korov su posijali oni čija imena krase nacionalne enciklopedije. I Vi ste u predvečerje 27. ožujka 1941. odrezali svoje duge uvojke i prestali crtati lijepe haljine.

IV: Povijest me zanima, naravno, no moram priznati da mi se čini da, nasuprot Nijemcima, kod nas još uvijek vlada nedostatak dobrih povijesnih knjiga, kao i psiholoških o traumama ratova. Znam, krive su i bivše političke prilike, ali sad je došlo vrijeme za to, došlo je naravno i vrijeme za povijesne

Osim, naravno, ako se ne radi o svjesnim lažima, ali na to sigurno niste mislili. I ono faktično zna biti varljivo, uopće te činjenice – za mene su neki put vrlo upitne.

Cijeli kozmos nečijeg života mnogo je složeniji od podataka koji pišu u nekom leksikonu.

JM: Uvijek ostajem nemoćna u pokušajima da napišem nešto u trećem licu. Čini mi se da iznevjerujem sebe. Nije riječ o onome što teoretičari često ističu: pisci odabiru prvo lice jednine kako bi lakše osvojili čitatelja. Vrlo je teško, kada govorite priču u svoje ime, umaknuti terminu autobiografsko pismo. Nedavno sam napisala priču o ženi koja ima puno više godina od mene, koja je zaljubljena u puno mlađega muškarca – a ne vjerujem da mi se to može dogoditi – bolesna od neizlječive bolesti.

Urednici su u sadržaju istaknuli kako će čitatelji moći pročitati još jednu istinitu priču iz života J.M. Što je Vama prvo lice jednine?

IV: U prvom licu jednine sam najslobodnija, i za neku pokudu, kritiku. Ono što me muči i zanima nisu “romani”, to sam znala već vrlo rano. Nemam naravno ništa protiv romana u trećem licu, oni možda čak više osvajaju čitatelje, ali moja inspiracija, ako to tako smijem reći, ne leži u konstruiranju izmišljenog na osnovu doživljenog, već u divljoj mješavini književnosti i biografije. Sve se to isprepliće, sve to slijeva se u struju nečije biografije, stvarne i zamišljene sobe boravaka, knjige i osobe, zapisano, pročitano, doživljeno.

JM: A koje su to knjige, na vašim današnjim policama, kojima se uvijek vraćate?

IV: Uz one koje sam već nabrojila, dodala bih još tekstove psihoanalitičarke Sabine Spielrein, pisma i eseje Waltera Benjamina, tekstove Eve Meyer, našu poeziju, uvijek nanovo dnevničke kao one Virginije Woolf, da, pjesme Tina, Tatjane G., Tonka. Ne mogu sve to nabrojiti, nepravедno zaboraviti mnoge.

JM: Čitate li svoje hrvatske kolege?

IV: Kad sam u Zagrebu, čitam sve naše nove knjige, lutam kroz knjižare, čitam časopise, nadoknađujem vrijeme provedeno

negdje drugdje. Imamo i vrlo dobre teorijske knjige o ženskom pismu, čitam dakle u Zagrebu danonoćno.

JM: Vaše proze pokrivaju terminima autobiografska memoarsko-dnevnička proza, autobiografska proza, pjesnička proza, poetsko-autobiografska proza, memoari komornog suzvučja, "dokumentarna" lirska ispovijed, memoarsko-auto/biografska proza. Najradije bih o njima govorila kao o biografijama i umjesto definicije biografije spomenula bih prevažnu sliku iz "Svila, škar" . Oskudna beogradska trgovina tekstila, tupe škar, bala svile i motiv morskoga konjića. Za majčinu suknu treba određena metraža. Zbog nje tupe škar moraju razdvojiti glavu od tijela morskoga konjića. Želimo pisati o sebi. Međutim, o sebi možemo pisati samo ako pišemo o svom odnosu prema drugima i odnosu drugih prema nama. Naše viđenje je samo jedno od viđenja, ono može biti posvema suprotno viđenju naših bližnjih i može ih itekako povrijediti. Tisuće jajašaca dudova svilca čini fine svilene niti, brojni životi drugih građa su za naš tekst, za našu tkaninu i naše djelo, u koje neki ulaze odvojeni od svoga tijela. Slažete li se s terminom biografija?

IV: I meni se čini točnijim od termina autobiografska proza. Često se više zrcalimo u drugima nego oni u nama, o drugima pisati neki put je jači poriv, nego pogled na vlastito ja. Svi i sve su također građa za tekst, za fine, svilene niti, o kojima pišete.

JM: Zašto Marina i zašto Dora? Da biste pokazali različitost biografija? Znam da vam je to pitanje postavljeno puno puta, ali zbog novih čitatelja, moramo to učiniti iznova. *Dora u meni kao mogućnost. Ne kao ona druga strana. Kao sestra u duhu. Biti i netko drugi, ta bolesna žena, to sam mogla biti i ja.*

IV: Marina i Dora možda znače i život, za koji nisam imala hrabrosti, one su ona dosljednost na čijem koncu stoji tragedija – i tako istovremeno ukazuju na moju "malodušnost", na ovo drugo vrijeme, koje nas sve više želi pretvoriti u osobe bez vizija, koje ne dozvoljava da prestanemo funkcionirati kako to svi drugi žele. Za mene su te osobe posjedovale "nevinost" umjetnosti, koja još nije bila nagrižena sumnjama.

JM: Kako su na vašu prvu proznu knjigu reagirali Vaši bližnji i ostali koji su čitali o sebi. Jeste li im morali ponavljati

kako bi sve i onda kada je napisano u prvom licu, trebali primati kao fikciju. Irena, nemojte se ljutiti, ali pitam Vas to ponovno zato da bih Vam priznala najbolnije mjesto svoje prve knjige, romana *Zašto sam vam lagala*. Kada se pojavio, povrijedio je moje sestre, moga oca, moju majku, ženu koja se brinula o mom građanskom odgoju i krotila gene upisane u bosanskim izvodima iz knjige rođenih. Nisu me radovale lijepe kritike, prodavanost i čitanost. Pokušala sam im objasniti da je to moje viđenje svijeta u kojem sam odrastala, a oni su tražili pukotine i *neistine*. Puno sam puta zažalila što sam *krenula u pisanje*, a morala sam jer sam tekstem savladavala biografiju, pobjeđivala sumnje i strahove, i vjerojatno bih bez priznavanja važnosti priče u svom životu, već odavno licem podsjećala na neveseloga klauna kojeg rastužuje smijeh zadovoljne publike.

IV: Moja su iskustva slična, to je cijena tog polufiktivnog ja, u koji drugi ne vjeruju. Istinu mnogi ne vole, a u životu se često u raznim situacijama provlačimo šutnjom i kompromisima, no kad pišemo, tad to nije moguće. Nemojte žaliti što ste napisali tu lijepu, iskrenu knjigu, ona je važna i za sve nas i u njoj nema ni sjene neke želje za povredom ili nekim obračunom. Samo slika, koju drugi imaju o nama, biva ponešto korigirana, i to se također neki put ne oprašta. Svi najviše volimo svoju predodžbu o onom drugom, zar ne? I ja sam privatno doživjela reakcije s kojima nisam računala, možda ne tako bolne kao Vi. Ali kad nas jednom bližnji prihvate kakvi jesmo, tad će doći i do razumijevanja takvih tekstova, to može potrajati dugo i neki put se ta želja neće ispuniti.

JM: A kako su reagirali drugi? Možda je za recepciju knjige u kojoj svi sve poznaju i prepoznaju najbolji tekst inozemnog tržišta? Kako tumačite odličan prijem Vaših prijevoda u zemljama u kojima nitko ne zna je li taj dan kada je Irena odlazila iz Zagreba padala kiša i što je na sve rekao njezin prvi muž?

IV: Drugi su naravno više čitali podtekst, lakše nalazili svoja pitanja ili sličnosti u tim tuđim životnim pričama, koje se odvijaju negdje drugdje, u nekom drugom svijetu. Nepoznavanje tih osoba oslobodilo ih je one strašne znatiželje: što li to piše o nama? Velika je prednost kad tekstovi bivaju čitani bez takvog ili sličnog tereta, i kad su zbog tog ipak više

književnost nego biografija. Tad osobe mogu biti simboli ili uzorci za neke situacije, mogu biti sve ono, što sam i željela opisati. I tako prava kiša postaje slikom literature.

JM: Mogu Vam svojim predavačkim iskustvom posvjedočiti kako mlade žene, još mlade od primateljice Vaših pisma iz posljednje knjige, dolaze na satove konzultacija i žele sa mnom razgovarati o Vašim prozama. Dolaze u šarenim sportskim jaknama, ali tako dobro razumiju vašu sivu i crnu boju. Vjerujte, *nema zaglavljivanja u šikari različitih generacija*. Samo znaju reći da one nikada ne bi oprostile jednom bijelom zecu kada bi im pojeo roman.

IV: "Zaglavljenje u šikari" metafora je za osjećaj, da neke stvari mlađima ne možemo objasniti bez povratka opisu drugačijih vremena, drugačijih osjećaja. Možda se to i ne mora, ne može. I sve često ostaje samo sivom teorijom, zato mislim da su razlike među generacijama prevelike, neki put nepremostive. No kad-tad imamo sreću i mostovi postoje.

JM: Stručne kritike koje prate vaše knjige u većini su jako pozitivne. Često spominjanje nespominjanja Vašega imena i djela u *Leksikonu* iz 1998. godine mislim da je priču o recepciji vašega djela odvelo u krivom smjeru. Želim povjerovati kako je riječ o uredničkom šlamperaju, što razumljivo ne može biti opravdanje uredničkom timu, a ne osmišljenom činu ignorancije. Brojnost diplomskih i magistarskih radova te način na koji mlade žene pristupaju Vašim tekstovima, govori o živosti štiva i mehanizmima osvajanja onih iza nas. Kada biste imali statističke podatke o starosnoj dobi Vaših čitatelja, bi li Vas više radovalo da je statistika na strani generacije ili mlađih?

IV: Ignorancija, nespominjanje nekog drugog, ovisno je i o egu dotičnog, kao što smo donekle i sami krivi, ako nas drugi ne primijete. Mrzim bahatost, ne vidim razloge taštini, i više volim sjenu nego svjetlo reflektora. Volim svoje čitatelje i naravno da je lijepo ako knjige žive još i danas. A možda sitne osvete, kao to s leksikonom, o tom uopće ne treba razmišljati.

JM: Možda se nećete složiti sa mnom, ali nekako sam sve sigurnija da pisac piše jednu svoju knjigu u više tomova. Zbog tog razmišljanja, uvijek me iznova ražaloste, pa čak i razljute,

književne kritike koje se bave jednim, tek objavljenim naslovom jednoga autora, a zaboravljaju kako je riječ o trećoj, petoj ili jedanaestoj knjizi istoga bića. Uvjerena sam da pisce treba čitati u njihovim poetičkim vrtovima, da treba prepoznati selidbene motive, i biti vrlo oprezan u imenovanju autorovih stvaralačkih faza. Nema mijenjanja Irene Vrkljan, čak i onda kada ona piše kriminalističke romane. Obuzdat ću nakratko svoju nestrpljivost i brbljavost i upitati Vas otkud baš taj žanr nakon šest godina šutnje, nakon *Pred crvenim zidom* kad smo, pred zlom i u zlu, posumnjali u smisao rada na ljepoti.

IV: Da, zapravo pišemo jednu knjigu. Nakon knjige “Pred crvenim zidom” nisam šest godina pisala – razlozi su u tom osjećaju stanja pred jednim zidom, koji se odjednom ispriječio pred nama. Žanr se samo promijenio u smislu: “ja” je malo manje, malo teže, htjelo reći to “ja” i tako je promjena žanra bila jedina mogućnost pisanja... nakon svega...

JM: Obiteljska tajna, istražitelj Leo Winter i njegova zaljubljenost u prošlost, u izloge s knjigama, u literaturu iz koje pronalazi naputke za vlastiti život, ista ulica i isto mjesto, Leova supruga koja se bavi pitanjem manjina, crvena boja Cvetajeve, samo su neki motivi koji podsjećaju na Irenine prethodeće knjige. Voljela bih onima koji vide drukčiju Irenu citirati rečenice poput: *Ta su vremena davna prošlost i u sjećanju je ostalo neko drugo mjesto puno sunca i živosti, s crnim lakiranim kočijama u kojima su se vozili otmjeni gosti, koji bi ga ponekad i pozdravili – njega, to dijete koje je bio i koje je progutala noć, slična ovoj sada, ili Pa znaš već, stare obiteljske priče. Mržnja i izdaja. Skriveni grijesi mladosti.*

IV: Leo Winter i Eva figure su moje imaginacije i moje biografije i u tom nalikuju osobama iz prethodnih knjiga, a Beč je također obiteljsko mjesto. Sve to nije izmijenilo ni ono što sam pisala prije, niti ono poslije i buduće, bar mi se sad tako čini.

JM: Je li Vaš suprug prvi čitatelj vaših rukopisa? Imate li tremu pred njegovom ocjenom? Pišete li uopće nekomu i za nekoga? Kada čitam neke Bennove rečenice citirane u Vašim knjigama, čini mi se da čitam Vaše. Primjerice onu o jagodama iz knjige *Dora, ove jeseni: Kad jedem one velike, lijepe jagode bez teka, jedem zapravo sjećanje na jagode.*

IV: On je prvi čitatelj, a to znači da je potreban i prijevod novog teksta. Nije uvijek lako sve činiti dvostruko. Nemam tremu, sve što mi Benno kaže, mogu prihvatiti, jer to nikad ne zadire u bit napisanog. Ali rečenica o jagodama, prava je Bennova rečenica: jesti sjećanje na jagode – njegova je osjetljivost spram svakodnevnim, običnim, a ipak promijenjenim stvarima života.

JM: Osjeća li i Benno da živi i ovdje i tamo? I kako Vas zove?

IV: Osjeća to vrlo snažno i to ga je promijenilo, izoštrilo pogled na njegov vlastiti svijet, njegovu čestu nadmenost.

On voli Zagreb, voli naše ljude, ulice i trgove, opisao je to u knjizi "Zagrebačke bilježnice", kao i u svom najnovijem romanu o mojoj tetki, koja je rođena u Travniku, živjela u Beču, živjela *između*. Kao on, kao ja? I zove me Irena.

DIJALOG

Vidosav Stevanović
Milan Đorđević

Vidosav Stevanović i Milan Đorđević

ŽIVOT IZMEĐU DVA SVETA DONOSI NEIZVESNOST I LUCIDNOST

Vidosav Stevanović rodio se 27. 6. 1942. godine u Cvetovcu kod Kragujevca. Dobitnik je mnogih književnih nagrada. Između ostalih, nagrade Ivo Andrić, NIN-ove nagrade za roman godine, a nosilac je francuskog ordena "Chevalier de l'Ordre des Arts et des lettres". Knjige i priče su mu prevedene na dvadesetak stranih jezika. Najvažnija dela su mu knjiga

pesama "Trublje" (1967), knjiga pripovedaka "Refuz mrtvak" (1969), romani "Nišči" (1971) i "Konstantin Gorča" (1975), zbirke pripovedaka "Periferijski zmajevi" (1978) i "Carski rez" (1984), romani "Testament" (1986), "Ljubavni krug" (1988), "Sneg u Atini" (1992), "Ostrvo Balkan" (1993), "Hristos i psi" (1993), "Ista stvar" (1999. na francuskom, neobjavljeno na srpskom), "Abel i Liza" (2002). Poslednje izdanje Sabranih dela objavljeno mu je u Sarajevu (1989). Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka Stevanović je bio jedan od najznačajnijih srpskih pisaca i jedna od središnjih ličnosti književnog života Srbije i Jugoslavije. Kad je 1969. godine objavio knjigu pripovedaka "Refuz mrtvak", u njemu su kritičari i čitaoci prepoznali žestokog autora nesvakidašnjeg pripovedačkog dara. Stevanovićeve proze daju mračno viđenje ljudske egzistencije. One na snažan i uverljiv način slikaju beznađe i očajanje ljudi s gradskih periferija. A književni likovi su mu najčešće odbačeni i deklasirani ljudi, osobe sa društvenog dna, ljudi u vlasti animalnih poriva, neuspešni buntovnici, marginalci i kafanski mitomani. Paralelno sa književnim radom, Stevanović se vrlo uspešno bavio izdavačkom delatnošću, prvo kao urednik a kasnije kao direktor nekih od najvećih izdavačkih kuća. Nešto posle Miloševićevog partijskog puča 1987. godine, on daje ostavku i napušta mesto generalnog direktora najveće beogradske izdavačke kuće i ostaje bez posla i sredstava za život. Verovatno naslućujući u kakve katastrofe vodi nacionalistička i nasilnička politika Slobodana Miloševića i njegovih sledbenika i ostavši dosledan protivljenju "začaranom krugu ratova i smrti", odbija da učestvuje u pripremanju suludih i megalomanskih projekata o osvajanju Jugoslavije i njenom rušenju. Za razliku od njega i manjeg dela pisaca, dobar deo vodećih srpskih pisaca i intelektualaca idejno je pripremao ove procese i sa oduševljenjem im se priključio. Vidosav Stevanović se svesno opredelio za razlaz sa mnogim dotadašnjim prijateljima i za tegobni put otpadnika, disidenta, emigranta i onog koga će zvanična propaganda nazivati izdajnikom. Više od jedne decenije kritičkom rečju i mišlju suprotstavljao se režimu Slobodana Miloševića. A tu svoju kritičku aktivnost nezavisnog pisca i intelektualca krunisao je 2000. godine objavljivanjem odlične biografske knjige "Slobodan Milošević, jedan epitaf". Danas živi u Francuskoj kao politički azilant i zadržao je kritički stav i prema novim vlastima u Srbiji.

Milan Đorđević: Najintenzivnije, najdublje i najčistije doživljaje i utiske nosimo iz ranog detinjstva. Detinjstvo nekih pisaca bilo je idilično a drugih grozno i nesrećno. Negde ste napisali da ste rano počeli da pišete. Šta vas je usmerilo ka pisanju? Vaš otac je ranjen pri kraju Drugog svetskog rata i umro je u bolnici u Somboru. Odrasli ste kod dede i bake. Kakvo je bilo vaše detinjstvo? Bezbrizno? Traumatično? Jeste li bili osetljiviji od druge dece pa ste videli ono što drugi ne vide a osećali ono što drugi ne osećaju i tako postali pisac, mada neki kažu da pisci ne nastaju već se rađaju?

Vidosav Stevanović: Moje detinjstvo kao da se dogodilo nekom drugom. Blisko mi je kao stari film i daleko kao izbledeo pejzaž: vidim boje i obrise predela, pojedinosti samo nazirem. Osećanje koje pamtim bilo je dvostruko. Ja sam ovde i ja sam negde tamo. Ovde sam privremeno i polovično, a zaista sam negde daleko, možda na nekoj zvezdi. Kad sam počeo čitati i otkrio neiscrpne svetove knjiga, razumeo sam da se u njima osećam prirodnije nego među rođacima i vršnjacima. Nisam odlučio da ću biti pisac: to se nametnulo kao izlaz iz te raspolućenosti.

Tin Ujević kaže da je "literatura iskupljenje od biografije". Biografija je teret stvarnosti koji vas udaljava od prave stvarnosti. Literatura olakšava nošenje tog tereta i približava vas stvarnosti. Ali literatura je isto tako i proživljavanje bezbrojnih biografija. Otkrivanje svih mogućnosti i ličnosti koje se kriju u vama. U određenom trenutku glumac igra samo jednu ulogu, sličnu njegovoj ili potpuno različitu. Ali, pisac, prozni pisac, istovremeno igra i proživljava sve ličnosti, postojeće i nepostojeće.

Moje je detinjstvo, dakle, bilo i nesrećno i srećno. Nesrećno jer nije bilo kao druga detinjstva. I srećno jer me je učinilo drukčijim i sposobnim da ponešto kažem o sudbinama drugih.

MĐ: Kad pišete o svojoj porodici, kažete da je vaš daleki predak, Petar Bega, posle poraza srpskog ustanka protiv Turaka 1813. godine, u lancima doveden u Beograd i na Vračaru nabijen na kolac. Deda vašeg dede učestvovao je u 1876. godine u krvavoj Šumatovačkoj bici i u ratu protiv Turaka. Pradedovi su vam se borili u Prvom svetskom ratu, otac je poginuo krajem Drugog svetskog rata. Većina Srba ima slične surove i ratne

priče kao deo porodičnog predanja. Nije ni čudo što je šajkača, inače vojnička kapa, postala deo srpske narodne nošnje. Bar u dva poslednja veka u Srbiji se živi između dva rata a ratnički etos postao je neka vrsta religije ili suštinski deo našeg kulturnog modela. Kako na srpski ratnički mentalitet gledate iz današnje perspektive, dakle, posle jedne sulude i makabrične decenije u kojoj je on izgleda iskazao sve svoje mogućnosti?

VS: Kratku istoriju moje porodice saznavao sam iz tuđih usta. "Ovaj tvoj predak je poginuo ovde. Onaj tvoj predak se borio i bio ranjen onde. Neki treći se vratio iz rata, ali kao siromah. Ta i ta vojska je spalila kuće tog i tog kolena. Na onom brdu preko polja postoji prolaz na visoravan zatvorenu brdima: tamo smo išli u zbegove. Nosili smo te na rukama kad smo se krili od četnika, ljotićevaca, partizana, nedićevaca, Nemaca i Rusa. Da ne bi zaplakao, majka ti je držala šaku na ustima i drhtala da te ne uguši..." Zaboravio sam lica, ali još čujem glasove koji to govore, ponavljaju recitative kao duše u predvorju pakla.

Rat koji sam još pomalo pamtio produžavao se u niz prethodnih ratova, a u svakom je neko od naših bio žrtva, na ovaj ili na onaj način. Moj strah od svega toga je rastao. Moji rođaci se nisu hvalili ni ratovima ni mrtvima – nacionalnu patetiku i slavljenje žrtava izmislile su i koristile njihove elite – ali su ih primali kao elementarnu nepogodu, kao epidemije koje povremeno nailaze. Ako država odluči, mora se ići u rat da bi se branili kralj, bog i otadžbina. Ako država propadne, onda tebe nema ko da brani. Sve ono loše i strašno što se nekada dogodilo i što će se tebi verovatno dogoditi zvalo se istorija.

U detinjstvu je to bilo osećanje sastavljeno od bola, beznađa i gneva. Kasnije se pretvorilo u misao koja je postala moja opsesija. Treba odbiti takvu istoriju, odbaciti je i zaboraviti. Treba izaći iz nje. Ta misao se preobrazila u moje trajno političko opredeljenje. Kasnije, kada sam upoznao kulturnu i političku elitu – one koji žive od takve istorije i od takvog pogleda na svet – kad sam video njihovu intelektualnu i moralnu bedu, bio sam siguran da sam na pravom putu. Pobunu i gnev iskazivao sam u svojim knjigama, čas otvorenije, čas prikrivenije. Jedan važan pisac rekao je tada : "Sve što piše i radi taj mladi čovek upereno je protiv našeg životnog i književnog stila." Bio je u pravu.

MĐ: Rođeni ste u okolini Kragujevca koji je jedno vreme u devetnaestom veku bio prestonica Srbije. A 1941. godine ovaj grad, koji je “centar Šumadije koja je centar Srbije koja je centar Balkana”, doživeo je katastrofu: masovno streljanje hiljada nevinih ljudi. Vaše rano stvaralaštvo vezano je za ovaj grad. Šta je za vas Kragujevac značio u imaginativnom, književnom smislu, a šta je značio i šta znači u egzistencijalnom smislu?

VS: Kragujevac beše prvi grad u kome sam živeo. Proveo sam u njemu nekoliko godina, uglavnom na ulici i s “periferijskim zmajevima”, polugladan i često sa iscepanim cipelama. No mene je držalo osećanje nestvarnosti: bio sam tu i nisam bio tu. Čim bih okrenuo leđa mojim drugovima, postajao sam neko drugi: onaj koji ne živi ovde već negde drugde. Odlazio sam noću u veliki park. Tamo nije bilo svetla kao na gradskim ulicama. Gledao sam zvezde kao nekada na selu. I danas ih posmatram kad god mogu.

Bio sam u stalnoj potrazi za knjigama. Goreo sam od žudnje za njima. Ruke su mi se tresle kad bih dotakao nepoznatu i novu. Jednom sam se ušunjabao u gradsku biblioteku. Čitao sam sve što su mi dali ili što sam tražio: jedan pisac vodio je prema drugima, svi zajedno u beskraj istraživanja i mašte. Naslutio sam veliko jedinstvo literature, njenu moć spajanja ljudi, zemalja i vremena. Niko nije bio unapred odbačen niti suvišan. Moje školske sveske punile su se stihovima koje sam brižljivo krio od drugova.

Pored stihova nalazili su se i drugi zapisi, opisi mojih sugrađana, scene sa ulice, dijalozi – i moja razmišljanja o literaturi i piscima. Reči su me gušile i činile da ne budem tu gde jesam: i danas se uspavljujem smišljajući rečenice, mada znam gde sam, kao i da je ovo moja poslednja stanica. U školskom listu objavio sam prvo tekst o Camusovom romanu “Kuga”, potom tekst o poeziji Momčila Nastasijevića, najzad stihove u raznim oblicima. Rimovao sam s lakoćom i voleo slobodan stih. Prozu sam pisao za svoju dušu i nisam je pokazivao. Uveren da ću napisati desetine romana, najmanje koliko i Balzak, vežbao sam stilove.

MĐ: Istinski početak vašeg književnog stvaralaštva vezan je za Beograd u koji dolazite 1961. godine. Tu studirate i živite na društvenoj margini. Kako kaže Miloš Crnjanski: “Samoća pesnika je jedan od najintenzivnijih doživljaja pesnika.” Da li

ste i vi bili pomalo nalik vašem junaku iz priče “Crni talas” koji kaže da je sedamdesetih godina bio usamljen, očajan, polupijan? Jesu li u strašnoj usamljenosti stvorena vaša prva dela? Da li sam u pravu ako esej o Borisavu Stankoviću “Zapis o piščevoj smrti”, koji ste napisali nekoliko godina posle prve knjige proze, čitam kao neku vrstu skrivenog autoportreta?

VS: Kragujevac nisam birao. Ali Beograd sam izabrao. Došao sam da ostanem u njemu, da budem pisac ili da umrem. Literatura mi je zamenila egzistenciju, religiju, politiku, strasti i poroke. “Diktatura forme” upravljala je mojom svešću i mojom voljom. Nisam mislio o povratku, niti sam sanjario o odlasku. Kasnije sam napisao: “Taj ružnolepi grad zarobio me za čitav život.” Prevario sam se. Niko od nas ne zna kakvo ga ropstvo čeka – ili kakva sloboda. Obe mogućnosti su u nama, jedna pored druge, jedna u drugoj. Nema bekstva, ali izbor postoji, otvoren je tokom svake sekunde koja proleće.

Ne opisujem svoje siromaštvo iz onog vremena. Sebe sam ironično nazivao “umetnikom u gladovanju” koji će biti sopstveni Kafka. Živeo sam isposnički mada sam sklon preterivanjima – i možda upravo zato. Sedam godina proveo sam tako, polugladujući i pišući, čitajući kao mahnit. Sedam mojih mršavih krava bile su veoma plodne u svakom pogledu. One desetine romana čekale su da budu napisane, u međuvremenu sam pisao priče koje behu tragači za tim romanima. Svaka priča je morala biti drukčija od prethodnih kao da je piše neki drugi pisac.

Da bi postala metafora, literatura mora izvirati iz metafore. Za mene je to bio grad koji treba opisati u svim njegovim vidovima, izmisliti, obnoviti, stvoriti. U prvim objavljenim pričama nazivao sam ga Grad. Onda mi se to učinilo mlako i neodređeno – takva je bila proza koja se pisala tih godina – pa sam ga, izazivajući i socijalistički estetizam i realizam i ostalo, nazvao Kragujevac. Paradoksalno, tek Beograd i mučan život u njemu otkrili su mi Kragujevac, onaj koji postoji u mojim prvim knjigama. Polustvarni i polufantomski grad koji možete naći na geografskoj karti ali ne u stvarnosti. Kao Vranje i Dablin, recimo.

MĐ: Kakav je bio književni život šezdesetih i sedamdesetih godina kad ste bili urednik časopisa “Vidici” i “Savremenik” i kad ste sa nekolicinom tadašnjih mlađih književnika osnovali list “Književna reč”. Voleo bih da nešto kažete o tim godinama.

VS: Književni život ličio je na društveni, a društveni na politički. Jugoslavija se razlikovala od drugih socijalističkih zemalja, ali su se u njoj primenjivali isti principi. Živelo se ugodnije nego na Istoku, partija je odustala od tvrdih represija, zatvora i logora. Tvrdila je da se ne meša u duhovni život i umetnost, što beše samo delimično tačno. Cenzure zvanično nije bilo ali su dežurni cenzori bili svuda. Ipak, nijedan "crnotalaso­vac" nije završio u zatvoru. Moj proces se vukao godinama, ali nisam osuđen, radio sam kao urednik i nisu me potpisivali na knjigama koje sam uređivao. Moj izdavački rad tih godina nije zabeležen.

Književnim životom upravljale su grupe i klanovi, raspoređene po izdavačkim preduzećima, časopisima i medijima. Vodile su se lažne književne rasprave, simulirale bitke bez krvi. Sve to beše prazno i privremeno, ali smo se ponašali kao da je pravo i trajno. Uveren da moja književna generacija – tada sam verovao u tu fikciju – nema pravu priliku ni mesto gde se može izraziti, sanjao sam časopis koji bi poslužio tom cilju. U "Vidicima" sam ostao kratko: bilo je mlako i dosadno. "Savremenik" je došao kasnije, mislim da nisam ostao ni godinu dana.

Iskoristivši kratko političko otopljenje pod "liberalima" – bili su tolerantni i sposobni ljudi, spremni da vas saslušaju – ubedio sam institucije kulture i nekolicinu vršnjaka da pokrenemo književni list, suprotan tadašnjim "Književnim novinama". Predlagao sam da se zove "Nova književnost". Preglasali su me. Tako je nastala "Književna reč". Prva tri broja uređena su u mojoj garsonjeri, štamparije su naknadno plaćene. Dve godine kasnije napustio sam "Književnu reč". Zamorivši se prebrzo, postala je blizakinja "Književnim novinama".

MĐ: Posle prve knjige pesama "Trublje", u kojoj se jedan ciklus zove "Niz put božjaka i skitnica", objavljujete zbirku snažnih pripovedaka "Refuz mrtvak". Ime ciklusa pesama kao da predskazuje kakva će biti većina junaka vaših knjiga. Knjiga "Refuz mrtvak" doživljava veliki uspeh. Postajete predvodnik i rodonačelnik jedne književne generacije. Povremeno arhaični jezik vaše proze, svet jurodivih, očajnika, strasnika i društvenih izopštenika, pomalo podsećaju na književni svet dva vrhunska srpska pisca: prozaiste i dramskog pisca Borisava Stankovića i pesnika i prozaiste Momčila Nastasijevića. Šta vam posle dvadeset dve godine znači ova knjiga osobenog

jezika i neponovljive atmosfere? Je li ona bila vaš jedini mogući odgovor na tadašnji sterilni socijalistički estetizam? Da li je bila pokušaj da u potpunosti izrazite svoje viđenje sveta kao mračne rupe i “kloake u kojoj trunu želje, namere, vizije, problemski lepote” ma koliko se to viđenje razlikovalo od tadašnjeg zvaničnog optimističkog i ideološki poželjnog pogleda na svet?

VS: Gadio sam se socijalističkog estetizma, književnih laži, neprirodnosti književnog života, brbljivosti mojih kolega i njihovog parazitizma. Nisam se zadovoljavao pisanjem lepih rečenica i skupljanjem malih privilegija. Pisao sam drukčije od ostalih i uzore tražio u drugim vremenima i na drugim mestima. Pišući, izazivao sam, prkosio sam, dovodio pod sumnju istorijske i književne mitove, podsmevao se, pravio blasfemije i protivrečio. Smatrao sam literaturu ciljem svih ciljeva i sredstvom da se izazove sudbina i da se promeni, makar u skućenim okvirima jedne ličnosti. Ni danas nisam daleko od tog shvatanja.

Pisao sam mnogo i gonjen strašću ali sam, srećom, imao hladnu glavu kad je trebalo ocenjivati sopstvene tekstove: objavljivao sam po časopisima samo ono što sam smatrao završenim. Moja prva knjiga proze izbor je iz četrdesetak tekstova: ima petnaest priča po ugledu na Džojsove “Dablince”. Složio sam ih po nekom unutrašnjem redu: prva priča opisuje jedno rađanje, slično Hristovom, poslednja opisuje gluvu i usamljenu smrt čoveka koji je sreo svoga dvojnika. Pošto su onda svi imali lepe i literarstvujušće naslove, odlučio sam se za ružan: “Refuz mrtvak”.

Ta knjiga je bila značajan uspeh u svakom pogledu. Pogodila je sve ciljeve koje sam nišanio, ali je pokrenula moje nevolje sa politikom, čaršijom i kolegama. Prilepljeni su joj svi atributi kojih su se zvaničnici i čaršinlije mogli setiti, meni takođe. Digla se dreka besnog čopora koju ću kasnije čuti još nekoliko puta, a odjeke i danas u Parizu. Ta knjiga je obeležila moju sudbinu i pokazala joj pravac. Još uvek sledim taj pravac.

MĐ: Sedamdesetih godina prošlog veka tadašnji predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti, književni kritičar Velibor Gligorić, osudio je vaše pisanje kao mračno i nihilističko. Tih godina su dežurni ideološki dušebrižnici sličnim

rečima osuđivali filmove Živojina Pavlovića, Dušana Makavejeva, Želimira Žilnika i nekih drugih režisera. Sve su to nazivali “crnim talasom” jer su brutalne, ogoljene, uznemirujuće slike stvarnosti u knjigama i filmovima odudarale od njihovih predstava o životu u socijalističkim kulama od slonovače. Koliko su vas istinski pogađale ovakve političke diskvalifikacije?

VS: I sadašnji predsednik iste Akademije rekao bi isto. Jedino bi možda dodao da sam “izdajnik” i da mrzim “Srbstvo”. Retorika se unekoliko promenila, ali su tužioci i sudije ostali isti, ako ne računamo da su se preobukli u rodoljupce. Godinama trpim njihove napade, znam koliko su prizemni i smušeni, ali se još nisam navikao. Vređaju me javna glupost i ogoljena niskost.

“Crni talas” i “stvarnosna proza” komplementarni su pojmovi i nastali su istovremeno. Prvi je značio partijsku presudu. Drugi je izražavao čaršijsku. Prva je presuda bila ideološka, druga društvena. Između ovih pojmova postojala je veza koliko između partije i čaršije. Ideolozi su izbacili “crno-talasoce” izvan sfere zvaničnog i dozvoljenog, na političku marginu. Čaršinlije su na svoj način osudili one koje su bili protiv njihovog ugodnog parazitiranja, gurnuli su ih na društvenu marginu. Što se literature tiče, kola su se slomila na meni. Shvatio sam šta se zbiva tek posle izvesnog vremena i posle mnogih nespornazuma sa sobom i sa drugima.

Nije to bio slučajan incident. Devedesetih godina proradili su isti usklađeni mehanizmi ideološkog i čaršijskog. Višepartiizam nije popravio naravi niti poboljšao učesnike u prevari. Naprotiv. Miloševićeva kontrametoda i nacionalističko ludilo čaršinlija probudili su u ljudima ono najgore i najniže. Vlast i čaršija pomešale su se međusobno, zatim sa kriminalcima i skorojevićima. Ovog puta nisu osuđeni “oni koji osporavaju našu stvarnost”, već oni koji ne prihvataju “srpski nacionalni program”. Pošto više nisam hteo čutati niti živeti izolovan u mojoj kući na selu, kola su se još jednom slomila na meni i na nekolicini meni sličnih. Druga osuda bila je ozbiljnija nego prva. Prva je bila samo karantin, druga je značila progonoštvo i osudu na duhovnu smrt.

MĐ: Istorijski roman “Nišči”, koji je i priča o propasti jedne porodice, i društveno-psihološki roman “Konstantin Gorča”, predstavljaju dela objavljena posle prve knjige proza i deo su

da pobegnem od životnog besmisla i praznine. Otkud ta stilska i donekle tematska promena u vašim prozama?

VS: Moja prva metafora, zvana Kragujevac, istrošila se iznutra. Sagorela je u meni pod teretom unutrašnjih napora i napada spolja. Odrekao sam je se da ne bih upao u dosadu ponavljanja i manira koji ponekad nazivaju stilom. Trebalo je pronaći drugu metaforu, drugi grad ili prestati pisati. No kako živeti bez pisanja? I zašto? Ozbiljno sam razmišljao o samoubistvu kao o tački na kraju poslednje rečenice. To je izazvalo neozbiljno ponašanje: svađao sam se sa čaršinjama i pravio ispade. Onda sam shvatio da ne moram tragati za metaforom: boravim usred nje. Počeo sam pisati priče o Beogradu, varirati teme koje će kasnije, nadao sam se, biti orkestrirane u velikim romanima.

Pišući i čitajući, otkrivao sam neobičnu pojavu: biti bez prethodnika. O Beogradu se pisalo malo, uzgredno i ravnodušno. Nekoliko tamnih i gorkih Matavuljevih priča, pet-šest novatorskih Bulatovićevih pripovedaka iz "Đavoli dolaze", desetak stranica tamo, pregršt zapažanja ovde – to beše bezmalo sve. Nigde romana ili ciklusa knjiga koji ključaju od života, strasti i zanosa. Beograd je bio nedovršen grad, mučen fantazmima prošlosti i preplavljen došljacima, pritisnut vlašću, birokratijom i parazitima svih vrsta, neslikovit i, ako hoćete, neliteraran. Trebalo ga je istražiti, opisati, klasifikovati – i izmisliti. Strpljivo sam i dugo gradio tu metaforu, više u sebi nego u tekstovima: samo dovršena i zrela mreža poetskih značenja mogla je nadomestiti ono što je nedostajalo.

Tek mnogo kasnije – već sam bio otišao – shvatio sam o čemu se radi: Beograd je zapečaćen grad, zatvorenih kapija i presečenih puteva. Okrenuo je leđa svojim rekama, izolovao se psihološki od ostatka sveta. Čaršija mu ne da da diše, da se razvija i preobražava: to uništava poeziju, ubija umetnost. Još jedna moja metafora ugasila se u sudaru sa tom samozadovoljnom tupošću. Morao sam poći u potragu za novom metaforom.

MĐ: Kažite mi nešto o romanu "Testament", u kojem se na jednom mestu kaže: "Ne veruj u ono što ti neko priča o sebi, ne veruj rečima niti činjenicama; sve su to falsifikati duše, krive slike i odsjaji na vodi", o romanu za koji ste 1987. godine dobili NIN-ovu nagradu. Izgledalo je da ste u to vreme kao pisac bili konačno prihvaćeni i činilo se da ste poetički

bliski glavnom toku srpske proze čiji su živi klasici bili Dobrica Ćosić i Antonije Isaković.

VS: “Testament” je upravo poricanje takve poetike. Poricanje epske forme i didaktične priče, drobljenje i raslojavanje epskog romana. Uspostavljanje “lirske forme”, ako se tako može reći, kojoj su strani i nacionalna patetika i sve ono što uz nju ide. pisci koje ste naveli bili su ljuti na mene zbog tog romana. Dobrica mi je rekao: “Zatvorio si Srbe u obor”. Antonije je bio oštrij: “Ubio si srpsko selo i zakopao ga dva metra pod zemljom”. Obojica su shvatili poruku koju im nisam uputio. No pošto su ravnodušni prema estetskim pitanjima, nisam imao s njima oko čega raspravljati. Oni su bolovali od politike, ja sam bolovao od literature.

Četiri godine pre izlaska “Testamenta” odbio sam neformalnu ponudu da budem kandidovan za Akademiju “ako se izjasnim po nacionalnom pitanju”. Nisam hteo učestvovati u “pokretanju srpskog nacionalnog pitanja”. U višenacionalnoj državi to je moglo voditi samo u sukobe i nesreće, na stranu što beše anahronično. Njihov projekat – kasnije delimično iskazan u smušenom Memorandumu SANU – nije vredeo ni intelektualno ni politički ni moralno – i bio je neostvariv. Naše političke razlike bile su velike koliko i estetske. Naše sudbine takođe. Mislim da ono što mi se od onda događalo – a to beše moj izbor – pokazuje i dokazuje kvalitet i snagu tih razlika.

“Testament” je zbog nečega postao moja najuspešnija knjiga. Imao je deset izdanja za godinu dana, svi su ga čitali, bilo je svega nekoliko uzgrednih napada u medijima. Dobio sam NIN-ovu nagradu i petnaest minuta na televiziji. Činilo mi se da se to događa nekom drugom, ne meni. Usred te nestvarnosti zbilo se nešto naizgled glupo i nevažno: Milošević se partijskim pučem dokopao vlasti. Eksplodiralo je ludilo nacionalizma. I odjednom niko više nije čitao “Testament”. Nevidljivi sud i nepoznate sudije osudile su me u odsustvu. Napadi – koji su tada ponovo počeli – nisu prestali do danas.

MĐ: Od knjiga objavljenih devedesetih godina prošlog veka poznajem “Sneg u Atini”, “Ostrvo Balkan”, “Hristos i psi”, a upravo sam pročitao roman “Abel i Liza”. Da li i neke od vaših novijih fantastično realističkih knjiga imaju u sebi elemente “političkog” i “civilizacijskog”? Kakvo je njihovo mesto u vašem celokupnom delu?

VS: Tome treba dodati i roman "Ista stvar", objavljen u Francuskoj i Nemačkoj i mnoštvo drugih tekstova. Te knjige i ti tekstovi obeležavaju moj treći književni život. Dva prethodna potrošio sam i upropastio u Beogradu, sada činim sve što mogu da mi se to treći put ne dogodi. Sve to je zapisano u "Dnevniku samoće" koji sam vodio od januara 1988. do kraja decembra 1999. i koji ima šest svezaka, jednu za svake dve godine. Prve tri sveske su završene, ostale redigujem, izbacujem privatno, bolećivo i plačljivo – i bavim se fenomenima našeg zbunjenog vremena i sopstvenim lutanjima.

Posledica izlaska iz nacionalne istorije može biti egzil, spoljašnji ili unutrašnji. Ja sam doživeo nešto više: proterivanje iz nacionalne literature. Moje ranije knjige se ne doštampavaju, nove se ne objavljuju. Kao pisac postojim samo na jezicima koje ne znam. Sa radoznalošću – vazda mi se čini da to nekako nema veze sa mnom – pratim taj fenomen organizovanog i spontanog odstranjivanja jednog pisca iz knjižara, biblioteka, medija i privatnih razgovora. Vlast me nije zvanično zabranila. Cenzure nema – inače se recimo ne bi mogli pojaviti "Protokoli sionskih mudraca". Elementarna demokratija postoji. Ipak, godinama mi se nije obratio nijedan izdavač. Sve do Foruma pisaca i vas lično: objavili ste roman "Abel i Liza".

Od srpskog pisca postao sam jugoslovenski upravo u vreme kad se jugoslovenska kultura raspadala. Onda je čitav Balkan postao moja tema: zamršena, bogata, strasna i neverovatna. Sada želim da pišem o Evropi koja je nešto više od apstrakcije i manje od stvarnosti: stara je, iskusna i prepuna značenja. Pariz je metafora kroz koju ću to pokušati da iskažem.

MĐ: Značajan deo vašeg rada predstavljala je izdavačka delatnost. Bili ste uspešni urednik i direktor najvećih izdavačkih kuća u Beogradu. Potpisali ste ili recenzirali par hiljada knjiga. Za vas je izdavaštvo bilo značajan kulturni i civilizacijski posao "usred balkanske mentalitetsko-mentalne letargije". Je li izdavaštvo za vas bilo strast, kulturna misija, posao ili sve to zajedno?

VS: Počelo je slučajno kao i svaka ljubav. Rukopis "Refuza mrtvaka" poslao sam poštom u izdavačko preduzeće "Prosveta". Nekoliko meseci kasnije pozvali su me da mi saopšte kako je rukopis primljen. Tada sam prvi put ušao u izdavačku kuću, prvi put sreo jednog urednika – i shvatio da ono što se

radi u samoći prolazi upravo taj put da bi stiglo do čitalaca. Tada sam odlučio da ću postati izdavač. Nekoliko starijih pisaca pomogli su mi u tome.

Posle je sve to – čitanje rukopisa, recenziranje, lektorisanje, praćenje faza štampanja, saradnja sa medijima, pripremanje reklamnih kampanja, proveravanje ritma prodaje – postalo i strast i potreba. Dugo ih nisam mogao zadovoljiti na skromnom mestu urednika. Tek u dvanaestoj godini mog boravka u izdavačkim kućama pružila mi se prilika. Prilika koju su svi drugi odbili. Izdavački sektor BIGZ-a nalazio se pred likvidacijom. Prihvatio sam da budem direktor i glavni i odgovorni urednik. Radio sam poslove šestorice ljudi, od jutra do mraka i mahnito. Godinu dana kasnije isplivali smo iz teškoća. Dve godine kasnije bili smo najbolji. Pet godina kasnije tadašnji predsednik Srbije zamolio me je da odem u “Prosvetu”, pritisnutu slabom organizacijom i lošim upravljanjem. Otišao sam, mada nevoljno, i radio kako sam jedino umeo: neprekidno. A kad je drugarica Marković pokušala smestiti kod mene svoje male favorite, dao sam ostavku i otkaz.

Baveći se neposredno tuđim knjigama, posredno sam se borio i za svoje. Ako se uklone prepreke predrasuda, književne gluposti i prikrivene cenzure, sutra će i za njih biti više mesta. Tako sam mislio. Pogrešno sam mislio. Pošto sam objavio “par hiljada” tuđih knjiga, doživio sam da moje više niko ne objavljuje na mom jeziku.

MĐ: Vaš prijatelj iz detinjstva, pokojni Dragiša Pavlović, bio je jedna od prvih političkih žrtava Miloševićevog partijskog puča 1987. godine i onoga što se nazivalo “antibirokratska revolucija” i “početkom događanja naroda”, a što se završilo kao potpuna katastrofa, zločinaštvo, poraz. Šta je za vas značio taj društveni preokret u Srbiji? Kako ste sve to doživljavali?

VS: Dvostruko. Video sam jasno i bistro šta se događa. Mlaki komunizam preobražavao se u tvrdi nacionalizam. Evropa se udaljavala neverovatnom brzinom. Skakavci su se pripremali da slete i da opustoše našu zemlju. Pripremala se još jedna okupacija, ali ovog puta iznutra. Malo je bilo ljudi koji su shvatili šta se događa, veoma malo. Mogli bismo se svi okupiti u jednoj kući i opet bi se našlo mesta za goste.

Ostali su to shvatili na svoj način. Čaršija je pucala od sreće, čaršinlije su se ponašali kao da su ponovo otkrili ljubav

i smisao življenja. Više se nije smelo imati svoje mišljenje. Postojalo je samo jedno, a iskazivalo se u podršci i obožavanju upućenom jednom banalnom aparatčiku bez šarma i bez osmeha.

Vratio se moj strah iz detinjstva. Strah od istorije koja ubija. O odluci da izađem iz takve istorije pričao sam više puta u svojim knjigama, preko svojih junaka i njihovih sudbina, ali nikada u svoje ime. Ostavio sam na stranu izdavačku karijeru i literaturu i preduzeo nekoliko stvari radi sebe. Odbio sam učešće u stvaranju nacionalnog projekta. Odbio sam učešće u njegovoj primeni. Obrušio sam se na infantilni nacionalizam akademika i na besprizornu upotrebu nacionalnih frustracija od strane Miloševića i njegove bande.

Posledica svega bio je egzil u koji sam odlazio tri puta i dva puta pokušavao da se vratim. Uzaman. Paveze kaže: “Od egzila je gori samo povratak iz egzila”. Treći put se odluka sama nametnula: egzil je moja spisateljska i ljudska sudbina. Ne mogu je izbeći. Na kraju, zašto bih je izbegavao?

MĐ: Česlav Miloš izgnanstvu kaže da ono “primljeno kao sudbina, onako kao što primamo neizlečivu bolest, treba da nam pomogne u sagledavanju naših iluzija”. Da li je za vas čin emigriranja bio način da ostanete dosledan sebi i sačuvate integritet i dostojanstvo po cenu da, kako ste napisali, izgubite sve što ste imali, domovinu, prijatelje, čitaoce, čitav jedan svet prošlosti, mesta koja ste voleli, pisca kakav ste bili, narod u kome ste rođeni?

VS: Citiraću odlomak iz mog dnevnika. “Egzil je sastavljen od paradoksa. Evo jednog: biti odjednom na više mesta i nijednom na jednom mestu; iskidan, podeljen, nepotpun, iscepan iznutra; sposoban za više stvari odjednom; nespособan ni za jednu zaista i potpuno. Unutrašnja razdrtost zbog tog paradoksa smiruje se jedino konačnom odlukom: prihvatiti egzil doživotno; biti na jednom mestu, ne micati se; ne nanositi sebi nepotreban bol niti uživati u njemu; ne ubeđivati druge da imaju krivo; ne uveravati sebe da si u pravu. Prava formula egzila je – zatvor, svejedno da li prisilan ili dobrovoljan. Egzilant je slobodnjak koji povremeno dobija izlaz; pogledavši prazninu sveta, sam se vraća u ćeliju da bi u njoj ponovo pronašao čistotu svoje pobune. Njegova vera je bezve-rje; njegova hrana je sumnja u sebe, potom u druge; njegovi

dani su noći i obrnuto; on živi pod nebom bez sunca i zvezda, pod veštačkom svetlošću lucidnosti. Egzil nije samo ostrakizam, proterivanje, stranstvovanje, osuda; to je ono spoljašnje. On je način mišljenja i način života. Ako to nije, onda je samo nesporazum.”

U egzil polazi neobavešten čovek. Malo zna o sebi i svetu oko sebe, pun je iluzija i predrasuda, tupav kao turista. Ne zna gotovo ništa o onome što ga čeka ni o mestima u koja ide. Tako postaje metek. U staroj Atini meteci su bili stranci koji nisu imali građanska prava. U savremenoj Evropi je nešto drukčije, bar na papiru: u stvarnosti je verovatno gore. Egzil je prvo prisila, kasnije može postati izbor, opredeljenje važnije od političkog. Život između dva sveta donosi neizvesnost i lucidnost. Ko se opredeli, gubi oba sveta.

MĐ: Septembra 2000. godine u Francuskoj objavili ste biografsku knjigu “Milošević, jedan epitaľ”. Ova knjiga nije samo opis karijere jednog destruktivnog čoveka i zločinca, već živ opis svega što je uslovalo pojavu tog poludiktatora. Ona je uzbudljivo štivo koje se čita kao kriminalni roman i tačno govori o svemu što se u Srbiji događalo tokom prošlih petnaestak godina. Bogdan Bogdanović smatra da se umesto bezličnog ali opasnog aparatčika na mestu nacionalnog vođe mogao da nađe svako od dvadesetak sličnih ljudi iz CK SK Srbije. Molim vas, kažite, kako je nastajala vaša knjiga o Miloševiću?

VS: Umesto svih onih knjiga o njemu koje nisu napisane. I kao otpor protiv onih knjiga koje su napisane. Odjeci raznih propagandi ukrštali su se u njima. Nigde nije opisano zlo koje je predstavljao taj čovek ni kontrametoda kojom se služio. Ni prljava banalnost njegovih misli i reči. Ni stvarni smisao onoga što je radio. Umesto da kritikujem sve te knjige, odlučio sam da napišem svoju, duboko ličnu. Uradio sam to koliko zbog naroda u kome sam rođen i jezika na kome pišem toliko i zbog svih onih koji žive drugde i bolje i misle kako su zaštićeni od zla koje boravi u njima i čeka priliku.

Francuski nacista Rebate kaže u zatvoru: “Pojam politike neodvojiv je od pojma zločina”. Neke politike neodvojive su od zločina. Zločin im nije sredstvo za ostvarenje apstraktnih ideja, već cilj. Izražavaju se zločinom, njime se održavaju i njime pravdaju. Zločin je njihova suština, ostalo je sporedno

i dekorativno. Projekat su smislili malograđani, nedovoljno svesni ili hrabri da ga definišu jasno i do kraja. Milošević je razumeo o čemu se radi, preuzeo projekat od njih i pretvorio ga u stvarnost užasa. Sada se tvorci projekta odriču Miloševića, a on sam poriče zločine koje je počinio, sud koji mu sudi i civilizaciju u kojoj živimo. Poriču svoje biografije. Napisao sam Miloševićevu biografiju u kojoj su sadržane i njihove.

Ne slažem se s tezom da je Miloševića moglo zameniti bar dvadesetak ljudi. Bio je običan aparatčik kao i oni, to je tačno, ali je njegova unutrašnja praznina bila proždrljivija nego kod ikoga meni poznatog, njegovo moralno slepilo dublje i njegova žeđ za smrću neutaživija. Neki ljudi postaju neponovljive pojave. Neće biti drugog Hitlera ni drugog Staljina. Ni novog Miloševića. Niti je neko drugi mogao biti na njihovim mestima. Svaki od njih bio je posebno i jedinstveno jedinjenje karaktera, vremena, ideja, ludila, surovosti i kukavičluka.

MĐ: Živite u Francuskoj kao politički azilant. Vaše poslednje knjige nedostupne su čitaocima u Srbiji. Kao pisac ste prećutkivani u zemlji gde ste se rodili, a za veći deo srpske javnosti i dalje ste izdajnik i kao da ne postojite. Naravno, sve zbog toga što ste se ogrešili o nepisane zakone vladara društvene i književne čaršije – Miloševićevih nekadašnjih tajnih i javnih savetnika i glavnih promotera nacionalističkog ratnog projekta “Svi Srbi u jednoj državi”. Da li možda poznajete književno stvaralaštvo današnje Srbije? Na jednom mestu ste zapisali da režimski pisci istražuju svetske zavere protiv srpskog naroda i nalaze ih na sve strane, a “nezavisni” pišu knjige o Džojosu u Trstu početkom veka i “o pogledu na moju ulicu s prozora mog stana na Novom Beogradu”. Možete li nešto i o tome da kažete?

VS: Čaršija osuđuje jednom i zauvek. Osuda nije doživotna već večna. Ukočeni umovi čaršinlija smatraju da im pripadaju sva tri vremena i da isto kao položajima i uticajem na vlast mogu raspolagati tradicijom i kulturom. Ako se neko ne slaže, biće proglašen izdajnikom. Ako se ne prizove pameti, biće izbrisan iz kolektivne memorije. Beogradska čaršija bila je deo komunističke vlasti, pokušavala je da poveća svoje učešće u vlasti preko Miloševića i njegovog režima. Sada je vlast sa drugima. Otuda njena bahatost i sasvim iracionalna uverenost u trajnu moć i nekažnjivost.

postavi i jedno suštinsko pitanje. Pitanje patnje nevinih. Patnje dece. Pitanje naše ljudskosti, to jest naše sposobnosti da stvaramo i primamo estetsko". Prethodnom citatu iz mog dnevnika dodajem citat iz teksta "Sonet na dželatovoj sekiri". "Literatura je blesak duha, igra imaginacije u kojoj učestvuju i pisac i čitalac. Ona je napor da se dosegne sloboda. Ona je rasterećena svih obaveza i svih spoljašnjih zadataka: ideoloških, partijskih, nacionalnih i religioznih. Ali ona nije rasterećena – i niko je od toga ne može osloboditi – svoje unutrašnje neminovnosti da se obraća ljudima i svoje potrebe da se, bar u teškim trenucima, nađe na strani žrtava... Ako ne poštuje bezmernu patnju ljudi, ako ne saučestvuje s nemuštim bolom nevinih, onda literatura nije jedino komercijalna besmislica poput novog šampona. Ona je u tom slučaju samo sonet na dželatovoj sekiri. I nevažno je da li je taj sonet tamo upisala dželatova ili umetnikova ruka".

"Je ne puis vivre personnellement sans mon art. Mais je n'ai jamais placé cet art au-dessus de tout. S'il m'est nécessaire au contraire, c'est qu'il ne se sépare de personne et me permet de vivre, tel que je suis, au niveau de tous". Ove reči je izgovorio Albert Camus. Citirao sam ih toliko puta da ih osećam kao svoje. Nastojim da živim prema njima.

MĐ: Da li ćete se vratiti u Srbiju?

VS: Često citiram reči Viktora Igoa iz njegovog egzila u Engleskoj. "Fidèle à l'engagement que j'ai pris vis-à-vis de ma conscience, je partageraie jusqu'au bout l'exil de ma liberté. Quand la liberté rentrera, je rentrerai". Ove reči dobro izražavaju deo onoga što osećam. Neskromno mogu reći da sam se borio za slobodu koliko sam mogao, za slobodu svoju i tuđu, često više za tuđu nego za svoju. Branio sam vrednosti naše civilizacije, ma koliko one izgledale svakodnevne ili istrošene. Nisam odustao niti odustajem. Ali, ako uklonimo ono što je spolja, otkrivamo suštinu: sebe pred ogledalom savesti.

Vrhovni cilj egzila nije osvajanje slobode za jedan deo sveta, za jednu zemlju ili regiju, mada sve to spada u egzil. Njegov vrhovni cilj je osvajanje unutrašnje slobode, jedino moguće i jedino vredne. Slobode od prošlosti, od sebe nekadašnjeg, od iluzija, od zabluda savremenika, od straha i mržnje. Kad budem siguran da neću osećati tugu prilikom povratka ni

bol prilikom odlaska, počecu posećivati moju Šumadiju. Sa bilo kog mesta na zemlji mogu se noću gledati zvezde. Ali ja se nekako najviše osećam kao deo tog beskrajnog kosmosa ispred moje kuće na brdu, usred pejzaža koji prepoznajem i koji me prepoznaje.

Vasiona nije pustinja. Niti smo mi pustinjско rastinje niklo na jednoj majušnoj planeti, u oazi praznine. Vasiona je puna i večna. Da li se u njoj negde ili možda svuda nalazi onaj stvaralac koga svaki od nas mora posebno otkriti? Mogu odgovoriti jedino za sebe: da, svakako.

U KONTEKSTU

Aleš Debeljak
Nirman Moranjak-Bamburać
Ksenija Šabec
Fatos Lubonja
Andrej Blatnik
Dragan Velikić
Muharem Bazdulj
Žarko Paić
Wendy Bracewell

Neevropska Evropa

Aleš Debeljak

ISTOK, “TAMNA STRANA” EVROPE

Neuspjeli susret

Duboko ispod mene gubio se Atlantik. Vireći kroz prozor pakistanskog “boinga” zamišljao sam ogromne pocijepane kumuluse kako plove nad vodama koje ne spavaju. Letio sam za Pariz. Doslovce sam (u)skočio u *grad svjetlosti*, na predstavljanje antologije istočnoevropske poezije, na samo nekoliko kratkih dana koje sam početkom devedesetih ukrao iz zah-tejvnog rasporeda postdiplomskog studija na američkoj strani oceana. Među koricama te Penguinove knjige je, voljom urednika Michaela Marcha, svoje mjesto našlo i nekoliko mojih pjesama. Bio sam izrazito ponosan na izdanje *Djeca Evrope: nova antologija istočnoevropske poezije* (1990). Za razliku od mojih dosadašnjih izdanja u različitim zbornicima jugoslavenskih književnosti, to je bio prvi zbornik u kojem su moje lirske sanjarije dobile izričito evropski kontekst. Preciznije: dobile su istočnoevropski kontekst, kontekst Evropljana s greškom, polovičnih Evropljana, kontekst Evropljana s tamne strane kontinenta.

Drhtao sam od uzbuđenja kada sam sa svojim primjerkom u laganoj jeftinoj torbi stao na francusko tlo. Na sajmu knjige susreo sam se sa drugim pjesnicima iz područja koje se svim silama, naročito u posljednja dva stoljeća, trudi da objegne od prokletstva anonimnosti koje opterećuje “nepoznate zemlje” na evropskoj geografskoj karti. To je prokletstvo u knjizi *Rodna Evropa* (1958) sjajno, ali ne bez jetke gorčine, da je uopće potrebna, opisao Czeslaw Milosz. Njegova čuvena pjesma bila je i naslov za antologiju. Ne slučajno: u Miloszevom liričnom prizivanju velike humanističke tradicije i egzistencijalnog bola prilikom nasilnih društvenih potresa zrcali se i čežnja za pripadanjem zajedničkoj evropskoj kulturi, koja – upravo zbog toga što je utemeljena na (pri)povijesti isključivanja – predstavlja izazov vlastitom prevazilaženju.

Sa slovenskog prevela:
Farah Tahirbegović

misao koja se razvila u Zapadnoj Evropi i koju su ustoličili Michel Foucault, Claude Levi-Strauss i Jacques Derrida, upravo je dokazivanje kako je priroda jedino i samo učinak diskurzivnog prisvajanja i na taj način kulturni konstrukt, predstavljalo zajednički imenitelj u pokušajima desubjektivizacije subjekta. Za ono vrijeme kad su se od čovjeka, valjda, poznavali samo još *tragovi u pijesku* i kada je *smrt autora* postajala općeprihvaćena (šuplja) fraza intelektualne javnosti, sve što je prirodno – neka nagonско bude doživljeno kao ubod komarca koji svrbi, ili pak idealno zamišljeno kao arkadijsko pomirenje proturječnosti – izjednačeno je sa drugim oblicima stvarnosti. Dakle, postalo je ovisno o načinu shvatanja svijeta i postupaka simboličke (pri)povijesti, ulazeći time u domen kulture.

Ta misao je svoj kritički ljevičarski zanos razvijala u skladu sa (samo)uvažavajućim javnim sudovima o povijesno pretjerano vlastoljubivoj Evropi, o Evropi kao sistematičnoj izvoznici destruktivnih rušilačkih genocida, kolonijalizma i imperijalizma. Iskustvo poraza utopijskih energija iz buntovnih šezdesetih godina za razočarane radikalne mislioce kanaliziralo se, bilo u traženje rješenja u *narodnim demokratijama*, bilo u profesionalno odbijanje cjelokupne prosvjetiteljske paradigme. Perima starih poststrukturalista i karizmatičnih “novih filozofa” prosvjetiteljstvo je, od sedamdesetih godina dalje, kada je ta perspektiva javno prihvaćena, moralo prenositi optužbu kako je tehnologizirani razum modernog doba sramotno skončao u Auschwitzu i Gulagu.

Dekonstruktivno raskrinkavanje retoričkih postupaka prevlasti u književnosti u ovom se kontekstu uskladilo sa sviješću političke nepravde koju je Evropa očito prisiljena preuzeti na sebe, jer je svoj način mišljenja i djelovanja htjela nametnuti cijelom planetu i jer je, u ime svoje više vrijednosti, htjela iskoristiti druge narode i nacije, kako objašnjava Alain Finkielkraut. U tom je kontekstu unutarnja rascijepljenost “evropske paradigme” još očitija. U 19. stoljeću zapadnoevropski narodi su u svojim nastojanjima za punim nacionalnim subjektivitetom, tj. za uspostavljanjem nezavisne države, po pravilu polazili od njemačke tradicije *Kulturnationa*. Znači, polazili su od romantičnih ideja koje su naglašavale jedinstvenu osobenost pojedinačnih etničkih skupina, njihovog jezika i životnih navika. Ta forma poimanja nacionalne osviještenosti, za narode koji su bili u bijednom vazalstvu pod

austroougarskim, ruskim i otomanskim carstvima, bila je mnogo mnogo primjerenija da je skroje prema lokalnoj mjeri: bila je primjerenija od one koju su nudile ideje francuskog prosvjetiteljstva i centralizirane države državljana.

U vrijeme *proljeća naroda* elite i masovni nacionalni pokreti ispostavili su upravo samo svoje i samostojne kulturne tradicije kao najopravdanije zahtjeve za priznanjem, u idealnom scenariju legitimirane u neovisnoj nacionalnoj državi. Naletjele su na tvrdoglav otpor čuvara monarhijskih i imperijalnih privilegija, na nasilna gušenja i vojne kazne, pri čemu na primjer habsburški dvor, kako bi mogao pokoriti uporne Mađare, nije ni pomišljao zamoliti vojnu pomoć od carske Rusije, inače svoga rivala na evropskoj pozornici 19. stoljeća. U takvom političkom i socijalno-povijesnom okviru u Zapadnoj Evropi došlo je do drugačijeg razvoja shvatanja kulture.

Kultura na istoku

Nasuprot autoritarnim prevlastima koje su nastupale u ime modernosti i napretka, kulturu su u Istočnoj Evropi shvalitali i prakticirali kao umjetničko djelo, braneci pri tome stvaralaštvo i tradiciju, koju su rojalistički, a još snažnije komunistički vlastodršci brutalno podređivali svojim posebnim interesima, tj. zadržavanju apsolutne moći. Suprotni pol u ovom okviru nije više bila priroda, nego je tu ulogu preuzelo *barbarstvo*. Postupno su se formirala dva temeljna društvena stava: na zapadu Evrope kultura je bila shvaćena kao suprotnost prirodi, na istoku, pak, kao suprotnost barbarizmu.

U Istočnoj Evropi kultura je pokrivala prvenstveno istančane proizvode stvaralačke mašte i intelektualne kritike, podržavajući pretpostavke o elitnoj umjetnosti kao doličnom prostoru istine, pravde i ljepote. To je naročito primjetno u djelima za koje je socijalna filozofija fašizma i komunizma odlučila da ih ili obezvrijedi ili podredi sebi mjerama cenzure, zatvora i progona. Upravo stoga što se nje autoritarna vlast odricala, stvaraooci su bili prisiljeni razviti svojevršno prisvajanje nacionalne prošlosti. Politički kontekst Istočne Evrope dobro objašnjava glavne razloge odsutnosti potpunog odbijanja prošlosti kakvo je iziskivao program zapadnoevropskih avangardnih grupa. Do kraja Prvog svjetskog rata, na primjer, Poljska uopće nije bila na geografskoj karti, jer su poljski etnički teritorij

razdijelila tri carska režima: pruski, ruski i habsburški. Nakon 1918. godine sve novonastale nacionalne države na istoku slijedile su model nacionalizma koji je razvio tradicionalni Zapad. Znači, slijedile su istovremeni nastup kako institucionalne prakse tako i ideologije prevladavajućeg naroda. Istočnoevropski umjetnici su se zato morali suočiti sa zahtjevnom zadaćom: narodno/nacionalno naslijeđe udružiti sa stilskim formama i sadržajima panevropskog modernizma. To nipošto nije bio jednostavan projekt.

Mađarski kritičar Ernő Kállai, koji je 1924. godine objavio prvi opsežan pregled avangardne umjetnosti konstruktivizma postavljen u izričit komparativni okvir Evrope, na primjer, uprkos odobravanju transnacionalnih stvaralačkih tehnika i postupaka, ipak je priznao kako je posebnim formama kubitizma u Mađarskoj, Holandiji, Njemačkoj i Rusiji značajno doprinio upravo nacionalni element, koji nosi “društvenopovijesno utvrđen subjektivitet”.

Svuda po Istočnoj Evropi umjetnici i kritičarski duhovi sudjelovali su u crtanju modernističke karte. Upravo ona se nije mogla osloboditi nacionalne specifičnosti, iako se uvijek iznova borila sa programskim načelom avangardne doktrine, koja je sa bojnim poklicem *épate le bourgeois* tražila ukidanje svih žanrovskih, formalnih i vrijednosnih konvencija, pa i konvencije nacionalnosti. Pogledajmo nekoliko primjera: bivši dadaist Marcel Janco, koji je 1916. godine sa Tristanom Tzarom i Hugom Ballom sudjelovao u dalekosežnim predstavama *Kabarea Voltaire* u Cirihu, pokrenuo je nakon povratka u Bukurešt 1922. godine, skupa sa pjesnikom Ionom Vaneom, avangardnu reviju *Contimpuranul*. Taj tjednik, podnaslovljen kao *organ rumunskog konstruktivističkog pokreta*, predstavljao je nove evropske ideje i tražio za njih javnu podršku u naporu da inovacije internacionalnog stila uskladi s rumunskom narodnom kulturom. Arhitektonskom osnovom nekih zgrada, inspiriranom kubizmom, Janco je u okviru ograničenih društvenih i privrednih mogućnosti uspio obilježiti značajan sloj u urbanoj obnovi koja bi stvorila “balkanski Pariz” od grada čiji je provincijalni karakter nakon Prvog svjetskog rata nedvojbeno otkrivao sveprisutnost jednospratnih kuća opasanih vrtovima.

Kubitizam, koji Prag, poslovično “mjesto tisuću zvona”, poznaje u većoj mjeri nego druge istočnoevropske prijestolnice, crpio je isto tako i iz specifične češke baštine, pa onda i

iz baroka. U Poljskoj, u Krakovu, avangardna grupa *formalista* na čelu sa braćom Pronazsko i Stanislawom Ignacyjem Witkiewiczom-Witkacyjem, zagovarala je poetike koje su proizlazile iz ekspresionizma i futurizma, a naročito iz kubizma. Kasniji članovi formalista osvijestili su to iz prve ruke za vrijeme pariskog egzila pred Prvi svjetski rat. Tu panevropsku riznicu avangardnih metoda formalisti su kalemili na poljsku narodnu predaju. Iako su se razlikovali među sobom, kao zajedničko su prepoznali upravo istovremenu privrženost avangardnim stilovima i tradicionalnoj narodnoj kulturi, u ime koje su često pozivali za svjedoka romantičarskog pjesnika Adama Mickiewicza, najdržavotvornijeg poljskog umjetnika.

Taj političko-kulturni program možemo označiti kao evropsku formu usklađenu sa sadržajima narodne tradicije. Razotkrivaju ga i vizionarske zamisli u nerealiziranom Plečnikovom projektu "slovenske Akropole" na ljubljanskom gradskom brdu. Pratimo ga i u Plečnikovom temeljitom preuređenju rodnoga grada Ljubljane, koja je, zahvaljujući arhitektovoj izvornoj verziji klasicizma, preobrazbu u organsku modernost doživjela pomoću prepoznatljivih elemenata folklornog naslijeđa. Plečnikove ideje, jednake idejama slovenske književne moderne, sadrže transhistorijski impuls koji sugerira kako neovisnost stvaralačkog talenta nije nužan okvir za solidarnost sa širom zajednicom. U dijalektici prikriivanja i razotkrivanja, kritičko razmišljanje o umjetničkim djelima koja nude ruku prošlosti kako bi mogla podsticati sadašnjost i danas nam omogućava dragocjenu perspektivu: omogućava nam da se egzistencijalno, emotivno i spoznajno orijentiramo s onu stranu života, u "vječnom sada" koje nameće savremeni estetizirani svijet.

Povijesno gledano, u Istočnoj Evropi je ta prošlost koja stvara most sa suvremenošću usko vezana upravo za kraj Prvog svjetskog rata. Tada je stasala prva generacija intelektualaca, pisaca i umjetnika za koje njemački jezik, *lingua franca* nekadašnjeg Austro-Ugarskog Carstva, nije više bio mjerodavan. Slovenski i mađarski jezik sadrže, naime, vidljive taloge njemačke kulturne prevlasti. Upravo ta prevlast u podunavskoj monarhiji je četiri stoljeća ne samo značajno formirala jezičke registre, nego je uticala i na spoznavanje svijeta, norme ponašanja i načine osmišljavanja iskustva: sezalo je to od rumene boje Marije Terezije na fasadama željezničkih stanica svuda po *K.und K.-niji* do trijumfa fantastike nad racionalnim,

čime su uvedeni popularni stilovi baroka i romantike. To znači da njemački kulturni prostor nije više predstavljao ključni fond slika i ideja za nacionalnu inteligenciju, koja se sad okrenula arheološkim iskopavanjima narodne tradicije kako bi je modernistički preradila za potrebe grupne samosvijesti koja se razvijala.

Kada su pojedini narodi bivših habsburških država stekli vlastite političke države, javila se i mogućnost institucionalizacije vlastitog jezika. Poznati roman *Doživljaji dobrog vojnika Švejka*, koji je u periodu od 1921. do 1923. u formi podlistka objavio Jaroslav Hašek a originalnim ilustracijama opremio Josef Lada, predstavlja dobar primjer modernističke umjetnosti, koja nacionalne specifičnosti na duhovito dvosmislen način koristi u službi opće ideje, a u ovom slučaju, dakle, kritike militarizma. Česi su se tako poistovjetili sa junakom romana, koji je tupavim izrazom lica uspio nadmudriti krutost činovnika i oficira. Hašek je, naime, Švejku dao mogućnost da simuliranjem prostodušnog glupaka, za kojeg nikada nije sasvim jasno da li je uistinu potpuni glupak, dobro zamaglio granicu između ironičnog podsmijeha i prilagodljive poniznosti: u takvom Švejku Česi su prepoznali vlastiti "nacionalni karakter". Poistovjećenje je samo pojačala činjenica da se Hašek oslanjao na lik glupaka Honze, debeljuškastog naivka iz češke narodne tradicije. Upravo sa Švejkom je češka kultura dobila književni lik koji je čitalačka publika mnogih evropskih naroda, naročito njemačka, kratko nakon objavljivanja originala prihvatila kao važan, nadahnut i pažnje vrijedan. To treba naglasiti zato što nikada prije nije promjena kulturnih vrijednosti tekla u tom smjeru: njemačka kulturna paradigma je tradicionalno uticala na češku, ne obratno. U novoj državi je češki identitet u Švejku našao i novu jezičku samosvijest, kao što je u eseju *The Linguistic Turn* pokazao Michael Henry Heim.

U kulturama Istočne Evrope narodno se naslijeđe pojavljuje kao "samopokretački" izvor i istovremeno svjestan okvir za ideologiju, koja je morala stvoriti egzistenciju novih nacionalnih država. U Zapadnoj Evropi, pak, drugačije su doživljavali modernizam, a naročito avangardu kao njegov radikaln izdanak. Upravo to su intelektualci i umjetnici u Parizu, Berlinu i Rimu izgradili kao netrpeljivost prema prošlosti, kao *tabulu rasu* u odnosu na sva druga prethodna djela: avangarda je umjetnički stav koji dosljedno obezvređuje staro

ogromne probleme kada pokuša odrediti gdje prestaje. Čak i kada bismo ustvrdili da Evropu određuje zajednička povijest koja treba obezbijediti transcendentnu jedinstvenost, moramo primijetiti kako su različite vrste međusobne razmjene iskustava (rat, trgovina, hodočašća, obrazovanje, vjerska preobraćenja, diplomatija, promjene državnih granica itd.) stvorile veze nejednakog trajanja i potencijala zbog kojih je Evropa prije područje kultura koje se istinski takmiče nego maštanja o kulturnoj cjelovitosti.

Nejednake veze nisu obilježile samo odnose između tradicionalnog Zapada i njegove periferije. Upravo su narodi evropske periferije, sa svojim centripetalnim željama za bijegom od *geografije kao sudbine* i sa susjedima još dalje na Istoku, koje dakako treba zadržati pred vratima, stvarali narcizam sitnih razlika među narodima, iako zajednički podnose naslijeđe periferne modernizacije. Ako se članstvo u evropskom klubu određuje ponajprije uspostavljanjem granice prema onima koji nemaju ili ne smiju imati pristup, onda je još jedino u okviru priznatih stereotipa unutar vladajućih kolektivnih predstava u današnjoj Sloveniji moguće precizno vidjeti tu vlastitu viševrijednost u odnosu na narode koji žive istočnije i koji su, naravno, "nepopravljivi divljaci", te kao takvi nisu vrijedni ulaska u izgubljeni raj (Zapadne) Evrope. U toj duboko neosvijestenoj, mehaničkoj molitvi upravo mi, Slovenci, smo među južnoslavenskim narodima izgleda jedini "Evropljani" jer nismo "Balkanci". Jašta: na Balkan radije začepljenog nosa guramo Hrvate, koji, opet, mogu ustrajati u svome "evropejstvu" prije svega tako što ga osporavaju Srbima, a ovi su opet u svojoj vlastitoj (samo)spoznaji, na kraju krajeva, još i posljednje predziđe hrišćanstva – *antemuralis Christianitatis* pred opasnošću od islama, itd. Razumljivo je da se u vrijeme prijetećih sporova i hronične nestabilnosti ljudi hvataju za očajničke pokušaje traženja neke jedinstvenosti, i zato zajednička evropska (pri)povijest, evropejstvo kao mit koji usmjerava, nije ništa manje osuđena na to da životari kao pojmovna krpenjača.

Ako uzmemo u ruke *Vodič kroz evropske narode*, koji je uređio povjesničar Felipe Fernandez-Armesto, naići ćemo na povijesno povezane zajednice čija je pripadnost nekada pripisivana Evropi, ali samo onda kada su živjele na teritorijama koje su bilo kad bile uključene u ovu ili onu predloženu definiciju Evrope. Spisak je dug, iznenađujući i otrežnjujući: tu su,

između ostalih, i Čuvaši i Čečeni, Azerijci i Gruzijci, Tataři i Kalmiki, Baškiri i Kurdi, Vlasi i Rusini. Pri tom, naravno, spisak ne uzima u obzir hibridne zajednice koje su nastale uslijed novijih migracija i predstavljaju ih npr. amsterdamski Marokanci i londonski Bengalci, rimski Nigerijci i pariski Alžirci.

Čak i ako razmotrimo kulturne tokove i procese dugog trajanja, teško je reći gdje Evropa završava. Da li završava na granicama država za koje je značajan uticaj renesansne Evrope? Praktički gledano, takva bi predstava isključila Rusiju i pola Balkana. Može li ovaj kriterij biti rezultat protestantske reformacije? Iz takve Evrope bile bi isključene pravoslavne Grčka, Rumunija, Bugarska, Srbija i Rusija. S druge strane, Evropa koja bi sebe pokušala razumjeti prije svega u smislu ovisnosti o židovsko-kršćanskoj tradiciji možda bi čak bila u stanju uključiti Rusiju, ali bi zasigurno isključila Tursku, a najvjerojatnije i Albaniju i Bosnu.

Kako god pogledamo, argument kulture – odnosno, još preciznije, argument nekog posebnog razumijevanja kulture, uvijek nam izmakne. Ovisno o granici do koje seže. Pritom svaki pokušaj zamišljanja Evrope nailazi na manjkavosti fizičke geografije. Ona se iskazuje u odsutnosti izričite prirodne granice prema istoku evropske cjeline. Iz te manjkavosti rodila se potreba za simboličkom geografijom. U njoj su pojedinačni prostori bili definirani u međusobnoj pojmovnoj i vrijednosnoj suprotnosti. Evropa je, naime, uvijek bila određena negativno. Njene vanjske granice su, između ostalih, otjelotvoravali Odra i Nisa, zakarpatske močvare, planinski grebeni Karpata, Urala, vrhovi Alpa i Pirineja, gorje Atlasu ili obale Crnoga i Kaspijskog mora, željezna zavjesa ili granica šengenskog *limesa*. S neprestanim mijenjanjem značenja što ih je Evropa pripisivala neprijatelju koji, uprkos različitim odijelima, nije smio nestati, povijesno su se formirali privremeni savezi interesa i pragmatične koalicije moći.

Njihov zajednički imenitelj bio je strah, kao što je to lijepo pokazao Jean Delemau u knjizi *Strah na Zapadu*. U svijesti naroda koji sebi pripisuju članstvo u Evropi, Istok i Zapad su dobili polarizirana značenja, u kojima Istok preuzima značenje negativne, druge Evrope. Prilikom akcija mijenjanja granica između domaćih i stranih, u retorici Srednjega vijeka prostor drugog zauzimali su Azija i islam, u modernom dobu, pak, Istočna Evropa sa Balkanom i komunizam. Predstavom

evropskog "Drugog" naime, sve do danas, gospodari kontinuum stereotipnih slika, od Orijenta do istočnjačkog despotizma, i od Rusije (izuzev St. Petersburga) do Balkana i njegovih *tamnih vilajeta*. Bez obzira o kojoj slici se radi, uvijek je riječ o utvrđivanju granice između prihvatljivog, našeg, domaćeg na jednoj, i neprihvatljivog, njihovog i tuđeg na drugoj strani.

S ovog stajališta, evropski Istok predstavlja neki međuprostor, koji još uvijek nije prava Evropa a time ni civilizirani zapadni svijet, ali nije ni Azija a time ni barbarski svijet. Istočnu Evropu kao samo svoj svijet izmislili su prosvjetiteljski filozofi, iako bi trebalo reći da njihov ambivalentni odnos nije Istočnoj Evropi pripisivao status potpune, definitivne različitosti kakav su, na primjer, imali islam, Orijent i Azija, kao što u svojoj iscrpnoj knjizi *Izmišljanje Istočne Evrope* tvrdi Lary Wolff.

Montesquieu, Voltaire, Helevetius, Condorcet, Hume, Smith i drugi prosvjetitelji su se, na osnovu ubjeđenja da je evropski program pupčanom vrpcom napretka vezan za program modernizacije, zauzimali za takvu sliku Evrope u kojoj će biti moguće formirati racionalno, pravedno i slobodno društvo. Evropu su razumijevali na ravni kulture, Aziju pak na ravni prirode. Za razliku od Srednjeg vijeka Karla Velikog, kada je Evropa bila jedva nešto više od široke geografske oznake, prosvjetiteljstvo je Evropi dalo pojmovno opredjeljenje. Takvom opredjeljenju suprotstavilo je orijentalnu tradiciju, koja je kasnije, u romantizmu, dobila jasne crte stereotipa, kojeg slike harema, odaliski i visećih vrtova ispujavaju misticizmom, senzualnošću i strastima.

U vrijeme dok je čuvena *Encyclopedie* koju je uređivao Diderot još uvijek suho konstatirala da je Evropa jedna od četiri cjeline, obimom najmanja, ali bogatstvom i civiliziranostću najvažnija, Montesquieu je u svojoj knjizi *O duhu zakona* (1748) iscrpno razmatrao različita gledišta evropskog režima vladanja i Evrope kao jedinstvene zajednice.

Osnovna poruka knjige, zasnovane na polarnoj suprotnosti između Evrope i Azije, je ova: mogućnosti slobode postoje samo u Evropi, ne i u Aziji. Montesquieu je, naime, razvio vlastitu teoriju podneblja, u kojoj je ključna razlika između Azije, neumjerenog područja, sa jedne, i Evrope, u kojoj se krajnosti toplih i hladnih podneblja međusobno uravnotežuju, s druge strane. Upravo zbog toga što hladnoća okrepljuje a vrućina slabi, snažni narodi u Aziji neprestano su u pohodu

na slabije narode, dok u Evropi snažni narodi imaju kao svoje susjede takođe snažne narode, koji se međusobno drže u šahu. Jedino u tom stanju ravnoteže moguće je otvoriti vrata slobodi.

Idealni tipski par *Evropa-Azija* filozofu je omogućio takva uopćavanja u kojima je moguće odbaciti ili prezreti pojedine povijesne detalje i okolnosti. Pojam Evrope karakterizira aktivnost, dok Azija otjelotvoruje pomirenost sa sudbinom. Sve uvijek ostaje isto, što je samo drugo ime za despotski režim. Sloboda, s ovog stajališta, može najbolje uspjeti u državi u kojoj je moć raspodijeljena između više centara. Kada više centara međusobno sarađuju i istovremeno se takmiče za vlast, stvara se željena ravnoteža, bez koje nema slobode.

Monetsquieu, dakako, nije činjenično opisivao postojeće stanje nego utopijski program modernizacije u kojem autoritet tradicije treba da nadomjesti kritička misao. Koliko god je moguće, život mora biti podvrgnut (pre)ispitivanju racionalnog suda, što bi bilo ostvarivo jedino u Evropi. Azija, koju predstavljaju ogromna otvorenost beskonačnih stepa i promjene hladnih i toplih podneblja, ograničena je prirodom. Štaviše: Azija je *priroda*. Iz te perspektive Evropa, to je jasno, može istupati kao *kultura*. Kultura, pak, znači zauzdavanje nagona. Takav je takođe i prosvjetiteljski pojam slobode: obuhvata individualizam i racionalni nadzor. Pozitivno značenje Evrope, dakle, (pro)izlazi iz simboličkih efekata prosvjetiteljskog projekta o stvaranju slobodnog, racionalnog i pravednog društva, kako piše Ronny Ambjornsson u zborniku *Kulturna raskršća Evrope*.

Ipak, treba naglasiti da Evropa nije u mislima prosvjetiteljskih filozofa bila samo površno kulturna, nego uz to i izričito urbana pojava. Rousseau je, na primjer, vidio Evropljane kao ljude koji neprekidno naseljavaju velike gradove i među kojima, po svojoj prilici, nema velike razlike, dok je Voltaire čak i o seljacima u istočnoj Francuskoj sažaljivo govorio kao o Azijcima, što će reći kao o *ne-pravima*, *potencijalnim* ili *polovičnim* Evropljanima. Stoga jedino o perspektivi posmatrača i selektivnih (pri)povijesti ovisi ko je "pravi Evropljanin" i na koji pol u mentalnoj jednačini će se lijepiti oznake slabijeg, bez kojih ni konstrukcija pozitivnoga nije moguća. Upravo zbog toga što bez pobijanja sebi neprimjerenih oblika života ne može opsta(ja)ti, Evropa nužno treba svoju drugost, a time onda i "balkanski" mentalitet. I baš zato posljednja riječ o ovoj tematici još dugo neće biti rečena.

Literatura:

- Ambjornsson, Ronny. “East and West: On the Construction of European Identity”, u: Forsgren, Tuuli ur. (1997). *Cultural Crossroads in Europe*, Forskningsradsnamnden, Stockholm
- Delemeau, Jean (1982). *Strah na Zapadu*. Zamak kulture, Vrnjačka Banja
- Heim, Michael Henry (2002). “Central Europe: The Linguistic Turn”, u: Benson, Timothy /ur./. *Central European Avantgardes: Exchange and Transformation 1910-1930*, Los Angeles County Museum & MIT Press, Los Angeles-Cambridge
- Wolff, Larry (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford

Nirman Moranjak-Bamburać

POLITIČKE I EPISTEMOLOGIJSKE IMPLIKACIJE POSTKOLONIJALNE TEORIJE

Samopropitivanje

Kako me aficiraju suvremene debate o orijentalizmu & okcidentalizmu? Kako se lokalna (bosanska) povijest može upisati u globalnu? Kakav je odnos lokalne kulture prema globalnom dizajnu Kulture? Zašto bih se osjećala pozvanom da govorim o postkolonijalnoj teoriji, kada na Balkanu, pa tako i u Bosni, vele, nije riječ o klasičnom obliku kolonijalizma (neka se obrati pažnja kako se i imperijalizmi re-reprodukuju i reinterpretiraju, s jedne strane, prema logici “malih” i “velikih” slova i paradoksima proizvodnje “viška užitka”)? Koja vrsta kolonizacije je manje bolna – klasična ili neklasična? Drugim riječima, postoji li neko mjesto na postkolonijalnoj karti ili bar točka – prostor bez mjesta – iz koje bi se, taman i upirući prstom, moglo pokrenuti pitanje jednog novog/starog oblika kolonijalnih praksi podčinjavanja, a onda i otpora tekućoj eksperimentalnoj pedagogiji neokolonijalizma?

Kako bih, dakle, mogla artikulirati formaciju subjektiviteta iz koje bi ne samo bilo moguće prepoznati razarajuće dualizme manihejskih alegorija modernog svijeta, već i sa ubjedljivom i efektom argumentacijom staviti u pitanje zapadnjačku epistemologiju iz perspektive lokalnog znanja? Odnosno, koja vrsta kreativnog *ressentimenta* (ovaj bi se pojam mogao slobodno interpretirati, kako u smislu Nietzscheova *osvetničkog prezira* tako i u smislu Shellerove *zavisti*) može biti potencijalna motivacija za neki pokušaj istraživanja pretpostavljenog bosanskog modela “potčinjenog znanja”? Zašto bi “bosanka” bezrezervno pristala na taj pretpostavljeni “bosanski model”? U okvirima kojeg diskursa bi takva subalterna pozicija mogla biti propitivana? Da li bih se mogla okoristiti

ovome, nimalo me ne tješi, naprotiv, što i taj posljednji reziduam (kost) može biti "omasovljen" masovnim grobnicama, kako bi lokalnosti zadržale kakav-takav lokalni kolorit. Iskreno govoreći, dođe mi da "za života" navučem stećak na sebe, uklešem epitaf – "ništa vi ne znate o meni" – i ostanem "prkosna od sna", kao što je to za zemljicu Bosnu davno sugerirao Mak Dizdar.

Sve su ovo pitanja na rubu obimne lektire komparativistkinje koja predaje književnu kritiku i uči iz raspoloživih teoretskih rasprava, a da sebe "ni u snu" ne može zamisliti kao neku stvarnu, a ne tek utvarnu partnericu u trgovini idejama. Ma dajte, molim vas, kakvo globalno tržište na Arizona pijaci!!! Mada je i tu, možda, nužna izvjesna korekcija: "crno tržište ideja" nije samo "siva ekonomija", već i izvjesna mogućnost preživljavanja.

Dakle, možda ovo i nije najgori način da se iščupa iz vakuuma metafore! Hvala Brodskom što me je prije postkolonijalnih teoretičara ponešto poučio o prirodi "Vječne Imperije", koja u svom zaustavljenom vremenu guta sve prostore i sva mjesta, brišući tako razliku između Persije i klozeta. Mada time problem "znanja s periferije" nikako nije izbjegao zamke plurivalentnih procesa samoranjavanja i samouljepšavanja. Kao da se pitanja stalno nagomilavaju na marginama jedne masivne debate, dok najlokalnije znanje sugerira i da neki oblik nade ima šansu za opstanak, samo ukoliko ne izgubim oprez pred opasnim skrućivanjem "muškog diskursa" (Todorova argumentira da je "balkanizam" baš takav, do krajnosti maskulinizirani diskurs) i ne dopustim da me lažnim obećanjima zavede njegovo razvodnjavanje.

Ukoliko neka čitateljka pročita ovaj tekst, molila bih je da obrati pažnju na jednu rečenicu iz "Uvoda" Dušana I. Bijelića u *Balkanu kao metafori*: "Srce tragedije još uvek kuca u grudima civilizovane Evrope, dok otrovno mleko Balkanizma još kaplje iz njenih dojki." (str. 26). Eto, Europo, ti što svoju djecu podmuklo i perverzno truješ vlastitim mlijekom, sada si konačno prokazana! Suprotstavljanje "srca" i "dojki", tragedije i "otrovna mlijeka", svakako je inventivan pronalazak uvrtanja balkanizma u vlastiti bezdan. Međutim, Čitateljko, ne želim ti reći da je ovaj autor nesvjestan potrebe povezivanja "seksualnosti i znanja". Zapravo, on ni slučajno neće izbjeći odgovorno "osvrtnje" na implikacije orodene politike u standardiziranim manevrima taktičkog uvođenja u problemsko polje

balkanizma. Ali, kada budeš (ako budeš) čitala ovaj iskaz, ovaj zasljepljujući prizor ironijskog obrata, koji, zadajući efekatan udarac okcidentalističkoj samodopadnosti, istim potezom vrši još efektivniju amputaciju na zna-se-čijem tijelu, valjda se iskreno i potajice nadajući da su metaforički noževi ipak više zatupljeni nego naoštreni (oštroumni?). Tu bi se trebalo zaustaviti i odoljeti nagonu za seciranjem neodoljivih mehanizama realiziranih metafora. Ali ti, nepoznata i draga čitateljko, ti bi trebala primijeniti drugu taktiku u pokušaju da se snađeš u ulozi koja ti je prikriveno i neprikriveno namijenjena na ovoj sceni. Taktiku brižljivog opipavanja. Kao kad bi napipala čvorić u dojci, ta rečenica, taj dodir sa vlastitim tijelom koje se iz (ne)poznatih razloga otuđuje, trebalo bi da ti zazvoni na uzbunu. To zvono je zvono pitanja na koje se mora hitno odgovoriti, ili te naprosto neće biti. Jer ovaj je metaforički sunovrat, ova maskirana spolna metateza koja izvodi svoj ples smrti, ova tvrdoća koja više nego ubjedljivo sugerira suočavanje sa ženskim oblikom patnje i bola, tvoje je pitanje svih pitanja. Pa i ako odbiješ da se suočiš sa ovom najcrnjom presudom, koja neumoljivim stranputicama razvijene imagologije priziva sliku *majke – ubice* (ne zaboravi, ona najslavnija, Medeja, također je dio balkanističkog repertoara, i nju su uspješno ocrnili koristeći se njezinim “barbarskim” porijeklom), ti i ja smo sestre bliznakinje, zauvijek žigosane našom nesposobnošću da se odupremo fantazmatskim scenarijima (samo)stigmatizacije.

Usporedo sa tim uvježbavanjem užasavajuće (ali i preventivne) tehnike samoopipavanja, razvija se i neko nejasno kretanje koje ocrtava još jednu isto tako malo jasnu konfiguraciju: zazoran oblik predpolitičkog angažmana unutar prostora koji bih rado nazvala “komparativističkim disciplinarnim azilom”, prostorom fiktivne slobode od zamršenih procesa “žive sadašnjosti”. Naime, unutar univerzitetske hijerarhije humanističkih disciplina, komparativistika se u Bosni čini “zaštićenim” prostorom, mjestom gdje slobodno možete “ideološko sljepilo” zamijeniti prosvjetljujućim (i prosvjećućim) idejama sa aurom privilegirane stranosti. To da na Sarajevskom univerzitetu postoji nešto kao što je komparativistika, može da umiri savjest svaki put kad se abdicira(lo) pred zahtjevima suvremene znanosti za interdisciplinarnim proučavanjima i poučavanjima. U stvarnosti je nešto drugačije: komparativistika je pastorče koje nacionalne discipline trpe kako

bi se održala krajnje dvosmislena relacija sa eurocentričnom formom akademskog znanja. Sa svoje strane, komparativista/kinja mogla bi da njeguje *noble dream* o svojoj elitističkoj poziciji, o pripadnosti “svijetu”, bacajući s vremena na vrijeme prezriv pogled na “balkansku krčmu”. Usprkos svemu, upravo je studij komparativistike (a ne kulturalni, antropološki, afrički, azijski, balkanološki, etnički, europski, geokulturološki, gender, feministički..., tj. svi oni oblici studiranja o kojima nema ni pomena u važećim *curriculumima*), mjesto sa kojeg je u Bosni trenutno moguće progovoriti o implikacijama postkolonijalne teorije i o eventualnim učincima aplikacije njezinih teoretskih koncepata na domaću kulturalnu scenu. Ali, isto onoliko koliko komparativističke procedure uspješno mogu da naprave učinkovite prijelaze na disciplinarnim granicama, toliko mogu i da proizvedu vlastite tjeskobne sisteme isključenja.

Treba li uopće isticati da su rizici izricanja sa ovako neizvjesnog i kompliciranog mjesta puno više nego dvosmisleni? U važećem političkom okruženju – čak besmisleni. S druge strane, opticaj, razmjena i saobraćanje koncepata koji opslužuju diskurs postkolonijalizma ili kulturalne geografije (ili post-okcidentalizma, ako bi nam stvari tako mogle izgledati jasnije, odnosno neokolonijalizma, ako bismo htjeli snažnije ući u konfrontaciju sa negativnim silama globalizacije), kao da se zakonito odvija samo na ograničenim prostorima: Afrike, Azije, obiju Amerika. Samo(re)definiranje Europe, pak, razvija se po višestruko umreženim osama, usljed čega se snažno osjeća revitalizacija europocentrizma, bilo da se tu radi o “grešci mišljenja” (Said veli da je tu ključni problem čitave priče, da se ne može izbjeći greška europocentrizma, jer je ona neizbježan konstituirajući element mišljenja), bilo da se, govoreći u fukoovskim terminima, radi o obnovljenim strategijama “prorjeđivanja govornih subjekata”. Već je u punom pogonu nova mašina za proizvodjenje i kontrolu diskursa. Ona je pokrenuta mehanizmima za zaštitu ljudskih prava (toliko smo im se radovali, sve dok nismo iskusili da ne mogu svi biti zaštićeni, da je ustvari na dnevnom redu novi masivni poređak isključenja), a zajedno s njom i mistični autoritet “međunarodne zajednice” poduprt mrežom institucija (političkih, pravnih i humanitarnih), tako da se taj stari/novi posredujući univerzalizam ubrzano zahuktava u svom poslu selekcije, klasiifikacije, fragmentiranja, podjele i odbacivanja. Paradoks koji

se tu vraća kao bumerang okrutno nas pogađa svakodnevnim i geografski neograničenim slikama *konkretnih* i mnogobrojnih drugih koji su efikasno razvlašteni, izmješteni iz prostora u kojima je i dalje moguće njegovati dovitljive tehnike samouljepšavanja.

Jedna neobična lekcija izvučena iz uvježbavanja različitih politika simboličko geografskog mapiranja

² Potreba da se “homogenizira Zapad” čitavom naseobinom subalternih pri/povijesti, suštinski se izvodi na sceni američkih univerziteta i na engleskom jeziku, i to je još jedan od paradoksa emancipacije, uključivanja u diskurzivnu zajednicu i procedura koje valja poštovati ako se želi dobiti “zeleni karton” za intelektualne exportne aranžmane.

³ Ta priča o “divljim Hunima” i o Rusiji koja svakog trenutka može okrenuti Europi “svoju Azijsku njušku” (vidi kod A. Bloka), malo-malo pa nahrupi iz moje prošlosti, pa se opet povuče u svoje beskrajne stepe, ostavljajući ponekad pustoš za sobom, ali i olakšanje što niko ni na koga ne može svaliti teret obveze da u svakom trenutku drži pod kontrolom svaki djelić kraljika. Moguće je da je to korisna pouka o (zlo)upotrebama tuđih jezika i o snalaženju u bezbrojnim peripetijama generalizirajućih i partikularizirajućih zapleta.

Nadajući se da sam ovom vježbom u samopropitivanju barem pokazala da nisam sasvim loše (i ako jesam, za koga je to loše i iz kakvog interesa?) savladala lekciju “smještanja” teorije u konkretni povijesni trenutak i mjesto, koja, čini mi se, upravo podrazumijeva *self-examination* kao konstitutivni dio kritike u postističkom maniru (eto, konačno, tog engleskog jezika, najavljuje sebe kao nužna figura svake priče o potčinjavanju i otporu²), napraviti ću sad jedan, u “ozbiljnim raspravama” možda nedozvoljen ali za mene koristan, samorazobličavajući potez. Pisala sam ovaj tekst u dvije varijante: u prvoj sam namjerno oponašala stil publikacija “za početnike” i tako fingirala jednu vježbu u propitivanju vlastite lektire iz (generalizirat ću, i tako svi to čine izvrđavajući vlastite generalizirajuće postupke) postkolonijalne teorije. Bila je to višestruko korisna vježba i ona će ostati dio mog budućeg pedagoškog pregnuća. Ali, kako nisam doslovno koristila sve stripovne tehnike, na kraju su se “balončići” napuhali na drugačiji način: kao tekst čija je zamišljena intencija započela, što je to više moguće, *doslovnom politikom smještanja*.

Ovakvo je dvostruko pisanje, čini se, raspalilo jedno razuzdano polje asocijacija. U obzor njegove imperativne “engleskosti”, tako je neočekivano upala ruska riječ. Naime, dok još nisam bila “samosvjesna” feministkinja i komparativistkinja, već samo mlada rusistkinja³, uvijek me je fascinirala jedna riječ – *zubrit*’ (učiti napamet). Akustički oblik te riječi sugerirao mi je, ko bi znao zašto, neki tajanstveni višak značenja (vjerujem, ništa neobično za situaciju govorenja tuđim jezicima), neko “oštriti zube”, ali i neku zamućenu predstavu o čitavoj porodici perversnih izokretanja svih mogućih relacija pamćenja – zaboravljanja, brzopoteznih redukcija i nepodnošljivih

proširivanja, pisanja i brisanja... Upravo ta slovenska, paradoksalno – dvostruko “tuđa riječ”, isplivavajući na površinu mog sjećanja dok sam se na engleskom jeziku probijala kroz kontradikcije postkolonijalne kritike, okcidentalističkih, orijentalističkih, balkanskih i drugih različitih subalternih pripovijesti, poprimila je monstruoze dimenzije savršene stranosti. Kao da su se svi beskrajni (samo)diferencirajući procesi odjednom sručili na moju glavu u jednom monumentalnom regresivnom zahvatu, vraćajući me tako do stadija amebe. Na izvjestan način, upad ove “tuđosti” nije se dao interpretirati kao prost označitelj nekakve štreberske fobije. Bivše značenjsko obilje “tuđe riječi”, poprimajući konture užasavajuće fantazme, također paradoksalno, obavilo je i posao olakšavajuće “karnevalizacije”. Pokušajte si samo zamisliti kako engleske *briefing* ili čak *sketch* uzimate na *zub*, a to vam se, da prostite, ne obije o glavu, već – zabije u *rit* i tako dosegnete dramatsku bit “psihotične interpelacije”.

Znam da je blesava ta djetinjasta karikatura “jezičke igre”, ali, nismo li, konačno, “mi, Balkanci” infantilni? Ili se taj stereotip odnosi samo na naše “animalne” muškarce? Svaka-ko, ti zamršeni odnosi stereotipnih racionalizacija, ideologijskih interpelacija, identiteta konstruiranih “negdje drugdje”... neugodno nas vraćaju na pitanje same *riti*: “pozadinskih uvjerenja” ili funkcije heteroseksualne represivne matrice u konstitucijama kako okcidentalizma, tako i orijentalizma, kako europocentričnog, tako i poluperiferijskog balkanskog obrasca (vidi tekst Branke Arsić “Srbi pederi” u gore spomenutom zborniku o Balkanu kao tropološkom mehanizmu za proizvodnju geografskog entiteta), kako demokratije, tako i totalitarizma. Feministička je kritika davno primijetila da muškarci češće ugrađuju ženska tijela u svoje “mostove” i “zidove” (mada se to obično interpretira kao balkanski specijalitet priznavanja temeljne nemoći kao faličke inverzije potvrđivanja moći⁴), e da bi one pokrpile i popunile fantazmatsku šupljinu njihove želje. Mogli bismo ovako nastaviti u nedogled, pitajući se zašto jednostavno rješenje “spolne orijentacije” formulirano u diskursu ljudskih prava nije i stvarno rješenje mnogobrojnih političkih ćorsokaka? Možda da iz repertoara SF naracije neki intergalaktički sukob kreativno re-projiciramo i primenujemo u traumatično mjesto temeljne razlike? Radikalna politika zamišljanja nemogućeg i izokretanje hijerarhijskih poredaka prošlosti i budućnosti, možda bi mogle

⁴ Usp. tekstove “Varijacije na temu Balkana” Baškima Šehua i “Srbi pederi” Branke Arsić (*Balkan kao metafora*: 183-191, 328-352), koji se djelimice preklapaju u eksploataciji teme “žene žive sahranjene”, nastojeći uspješnije povezati priče o traumi, identitetu, nacionalnosti i seksualnosti.

biti neka vrsta taktičke formule za pronalaženje “izvora” pravednosti (dakako, samo u ljudskim terminima), pod uslovom da se taj “neprijatelj svih neprijatelja”, to čudesno i rodno nepoznatljivo biće iz svemira, doista nikada ne pojavi na dokučivim horizontima naših žudnji. Ako je to tako, onda doista ne preostaje ništa drugo nego da se vratimo našim ovozemaljskim imaginativnim politikama.

Okcidentalističko & orijentalističke aporije

“Kao geografski i kulturni entiteti – ne govoreći ništa o historijskim entitetima – jednako tako i mjesta, oblasti, geografska prostranstva, kao što su ‘Orijent’ i ‘Okcident’, jesu ljudska ludost.” (Said, 1999: 18) Ove “ludosti” su rezultat poopćavanja, one su ideje koje imaju svoju povijest i svoje imaginativne i diskurzivne forme i pri tome se održavaju zahvaljujući striktno proizvedenoj strukturalnoj matrici. Ako europski diskurs počiva na konstitutivnoj pojmovnosti, onda se zamjenjiva konstitucija “svoga” i “tuđeg” smješta na semantički nivo, gdje orijentalizam kao način mišljenja postiže svoju polivalentnu učinkovitost: on omogućuje kontrolu, pa čak i proizvodnju Orijeanta (političku, sociološku, vojnu, znanstvenu i imaginativnu), a istodobno prikrija da su “prirodne” osnove svog i tuđeg identiteta poslužile za konstituciju samorazumljivosti Zapadne civilizacije. U ovoj perspektivi, Zapad zasniva svoj razvoj na pojmu društva, dok Drugi ostaje u stanju zajednice, tako da se tu logično diferenciraju dvije vrste znanosti: sociologija, koja se bavi “građanskim društvom” i argumentira da se zapadnjački individuum mogao konstituirati samo kroz povijesni proces odvajanja od tradicije, i etnologija, koja se bavi primitivnim društvima koja i dalje moraju vući svoje *srodničke principe* za sobom. Ali Saidov cross-checking trenutnog stanja orijentalne paradigme (v. posljednje poglavlje i pogovor u njegovoj knjizi), oslonjen na prethodnu brižljivu analizu utemeljenja orijentalnog diskursa i njegovih mutacija, ne insistira toliko na ovoj vrsti razlike, koliko na konstruktivističkoj kritici esencijalizma. Problem koji otvara *Orijentalizam* (baš kao i Black criticism, ethnocriticism, feminism) je problem proizvodnje istine (kada istina ne bi **morala** biti jedna, plurivalentnost je jedini atribut koji bi joj se mogao pripisati): kritička teorija sve više insistira na činjenici da

nema objektivno zagaranirane istine, već jedino interaktivno i povijesno kontingentno stabilizirana istina. Drugačije rečeno, antiesencijalizam u njegovim različitim vidovima, kao i konstruktivni relativizam, podrazumijevaju *da je svijet produkt kulture i da stoga može biti zamišljen i drugačije* (i to je mjesto, usprkos svim komplikacijama sa samim pojmom *kulture*, na kojem još uvijek postoji potencijal za otpor i promjenu).

Potkopavajući zapadnjački narativni konstrukt “egzotičnog Drugog”, Said je težio da prezentira što obuhvatniju pozadinu konsenzusa koji je na Zapadu stvoren o Istoku, povezujući tekstualno, akademsko i političko stajalište različitih “kulturnih junaka” orijentalizma sa primarnim imperijalističkim interesima za kontrolom i proizvodnjem Orijenta. Uveliko se, kao što je i sam priznao, ova analiza zasnivala na Foucaultovom konceptu “genealoškog” preoblikovanja polja znanja i “društva diskursa”, proizvedenih u specifičnim režimima znanja/moći i poduprtih procesima institucionalizacije zahvatanjem iz nediskurzivne sredine. Govoreći u Foucaultovim terminima, kolonijalizam i imperijalizam predstavljaju ovdje formaciju – sredinu, Orijentalac – formu sadržaja, a orijentalizam formu izraza. A u diskurzivnom režimu orijentalizma, riječ je o tome da se Orijentalac podvrgne stalnom “pogledu” i “procjenjivanju”, jer, kako se to izvodi iz Marxove teze: oni ne mogu sami sebe predstavljati, oni moraju biti predstavljeni. Orijent i Orijentalac (za Saida u prvom redu Arapin i islam, a tek sa knjigom *Kultura i imperijalizam*, i Afrika i Azija) izvode se na scenu (predstavljanje je izrazito teatralna ideja, a kultura oponašanja koja se tu njeguje uvijek pronalazi svježa i nova tijela, koja su sposobna nadopuniti vješto postavljenu scenografiju), da bi ih se “pripitomilo” i izložilo panoptičkoj kontroli, slično delikventima u zatvorima ili ludacima u azilima (što je opisao Foucault), ali sada u prostoru imaginativne geografije, koja se sama institucionalizira tako što se počela “kačiti” za u tu svrhu neutralizirani pojam Kulture. Sam “nulti pojam” Kulture odjelotvoruje se provodnom razlikom civilizacija/kultura, koja, sa svoje strane, omogućuje “civilizirajuću misiju” Zapada.

Parajući temeljne figure zapadnjačke misli ponikle na jednoj imaginativnoj geografiji, Said je potakao cijelu lavinu tekstualne proizvodnje posvećene razobličavanju imperijalnih praksi i tako stekao slavu tvorca postkolonijalnog diskursa, mada je on sam isticao svoje prethodnike upletene u dvadesetovjekovne emancipatorske projekte koloniziranih zemalja,

a osobito F. Fanona kao svog prethodnika. Međutim, argumentirajući da je orijentalizam specifična vrsta zapadnjačkog znanja, sa svojom specifičnom ekonomijom predmeta i identiteta, znanje sa višestoljetnim pedigreeom, Said je također otvorio mjesto za problematizaciju “europocentrične greške mišljenja”. Ta konstitutivna pogreška izbija na vidjelo upravo dok se, polazeći od velike podjele Istoka i Zapada, cijeli sustav imperijalnih predodžbi “brusi” u koncentričnim krugovima, uz izbjegavanje poštivanja narativne kronologije u ime homogenizacije zapadnjačke “scene pisanja”. Orientalizam je tako, razobličen kao *politička znanost*, uveo na velika vrata pitanje o “prirodi” okcidentalizma, koji je u Saidovoj knjizi ovlašt označen kao “luda geografija”, ali se u kritičko analitičkim manevrima artikulirao kao stanovit misionarski program i manje ili više samodopadna politika, koja mobilizira kako vladare tako i one kojima se vlada. Orientalizam je jedna vrsta okcidentalnog znanja, balkanizam druga, rasne studije treća, etničke peta, rodne šesta... Na taj način, okcidentalizam nas nije zaprepastio kao konstitutivna pogreška mišljenja, već kao moguća totalizirajuća i gotovo sudbinska perspektiva hegemonijskog tlačenja. Pojednostavljajući, može se reći da je temeljno pitanje opstanka ljudske vrste postala potreba da se iznađu sljedeći odgovori: zašto zagovornici/e politike globalizacije moraju paranoično ustuknuti pred vlastitim nužnim uslovom – fragmentarizacijom, odnosno, zašto zagovornici lokalnog odbijaju da se suoče sa odgovornošću za svoje sopstvene agresivne odgovore sa neuračunljivim posljedicama?

Strategije proučavanja i poučavanja, kao i etičke i političke studije različitih provincija, od ove točke bitno ovise o nekoliko pitanja koja je koncizno formulisao postkolonijalni teoretičar Mignolo: šta je problem prošlosti iz sadašnje perspektive; pod pretpostavkom eksploatacije, hegemonije i dominacije, šta ja mogu iskoristiti u svom otporu prema reprodukciji socijalnih nepravdi i nejednakosti; šta je znanje i razumijevanje, ili, drugim rječima, što to u poretku mišljenja prikriva kolonijalna razlika i kolonijalne/kolonijalizirajuće manifestacije moći; šta je najbolja teorija ili metod i u ime kojeg kraja? Treba li uopće naglašavati da su se upravo u ovim okvirima razvile različite opcije: od stratejskih periferizacija Zapada, do “postajanja Okcidentom”. Tako je koncepcija “okcidentalizma” Hassana Hanafija podrazumijevala utemeljenje

znanja recipročnog orijentalizmu, objektivaciju Zapada kao predmeta sustavnog proučavanja i opisivanja, uz neminovno programiranje operativnih stereotipa. To obostrano strujanje stereotipa preko granica, Buruma i Margalit smještaju u pogled (donekle uezvjeren) “neprijatelja Zapada”. U pregovaranju (ali i vojnim kampanjama) metropolitanske teorije i postkolonijalnih narativa, gotovo da se za sada iskristalizirala samo jedna stvar: biti kolonijalni subjekat može značiti samo – prihvatiti (prije nego uvidjeti) da sa takvog mjesta subjektivizacija i identitarna imaginacija striktno ovise o *relacijama*. Tu relaciju, recimo sa metropolitanskim kulturama, nije uvijek lako podnositi, ali to ne znači da u svim njezinim mnogostrukim načinima djelovanja nije moguće prepoznati njezinu simboličku efektivnost i iskoristiti je u vlastite svrhe.

Balkan kao metafora

Foucaultov uvid da je pedagoška krilatica “znanje je moć” pogrešna, utoliko što se radi o dva režima koji funkcioniraju u raznovrsnim relacijama a da se pri tome ne poistovjećuju, upravo je mogućnost da se, kako argumentira Walter Mignolo (2000), spajaju diskursi eurocentrizma i globalizacije iz različitih dijelova svijeta sa lokalnim kritičkim tradicijama i postkolonijalnom naracijom, u službi mišljenja “sa, protiv i s one strane zapadnjačke epistemologije”. Ovaj teoretičar također želi zamijeniti “kritiku postkolonijalnog uma” “post-okcidentalnom svijješću”, tvrdeći da se moć kolonijalizacije i kolonijalne razlike mogu definirati samo preko uvida u kompleksnu implementaciju Modernosti, Okcidentalizma i Razuma, kako u imperijalnih, tako i u emancipatorskih praksi. Taj manevar trebalo bi da nas izvuče iz ćorsokaka koji proizilazi iz činjenice da post-kolonijalno pretpostavlja orijentalizam, dok se u Americi radi prvenstveno o okcidentalizmu kao pretpostavci orijentalizma (a i o nekoj vrsti revanšističkog programa). Čitavu se priču da rasvijetliti razdvajanjem njenog temporalnog i spacijalnog modusa. Ona govori o postrenesansnoj samodefiniciji Europe, koja se preko Modernosti odvija u okvirima jednog temporaliziranog projekta, implicirajući kolonizaciju vremena, uz održavanje invencija srednjeg vijeka, dok se preko Okcidentalizma ta samodefinicija razrješava u spacijalnim terminima. Modernost kao temporalna kategorija, također,

vrši kolonijalizaciju prostora, obavljajući tako konstrukciju kolonijalne razlike. To je proces u kome “moderna vremena” i Zapad postaju prostorni limiti zahvaljujući partikularnoj koncepciji razuma, ucijepljenoj u kolonijalne poduhvate u obliku legitimizirajuće meta-priče. U međuovisnoj konstelaciji Modernosti, Razuma i Okcidentalizma, ovom se posljednjem uskraćuje pretenzija na apsolutnu hegemonijsku perspektivu, jer je sada taj oblik smještanja ovisan o partikularitetu, baš kao i sve druge lokalne pri/povijesti. Lokalno pristize iz svih kutaka svijeta, pa su čak i zapadnjački narativi uvijek lokalnog karaktera. Međutim, mora se priznati da samo neke od svih mogućih lokalnih pri/povijesti, i to one imperijalne, zahvaljujući diskursu modernosti, imaju učinak globalnog dizajna. Imperijalna prošlost Zapada, kao ni posljedice globalnog dizajniranja povijesti i kulture, na osnovu logike “već implementiranog” ne mogu se jednostavno prebrisati povratkom na neku drugu izvornu tradiciju. Naprotiv, zaključuje Mignolo, nužno je razviti alternativni projekat “mišljenja na granicama”, tako što će se prošlost i sadašnjost promotriti iz subalternih perspektiva, u korist kreiranja nove epistemologije. Kao epistemologijska metafora, *granica* smjera ne samo na sadržajne, već i na terminološke promjene.

Ovdje se pojavljuje dilema: da li velike priče uspješno možemo napasti koristeći se metatropičkim oruđem? Čišćenje “jezičkog korova” balkanizacije svakako podrazumijeva nasušnu potrebu da se “efikasna sablast balkanizacije” razoruža kao retoričko političko sredstvo, koje igra na kartu zastrašivanja od sukobljavanja Istoka i Zapada. Umjesto “kišobrana” metafore koji hoćeš-nećeš proizvodi romantizirajuće efekte, Rastko Močnik u tekstu “Balkan kao element u ideološkim mehanizmima” (*Balkan kao metafora*: 98-137), radije se hvata u koštac sa kontradikcijama ideologijske teorije. Analizirajući svojstva i mehanizam balkanističke ideologije, on tropološke semantičke efekte ugrađuje u pragmatičke efekte ideologijskih materijalizacija, nastojeći time izbjeći zamke kvazi-univerzalizacije. Postupno razabirući dvostruku upisanost “Balkana” po horizontalnoj osi diskursa, gdje on proizvodi efekte prostornih i vremenskih disjunkcija (suprotstavljenost Europi, civilizaciji, europeizaciji, modernizaciji, vesternizaciji...), i po vertikalnoj osi, gdje proizvodi istodobne pragmatičke efekte konjunkcije (subjekta iskaza i subjekta iskazivanja, eksplicitnih elemenata diskursa i implicitne “pozadine uvjerenja” na

osnovu kojeg ovaj stiče značenje), Močnik usmjerava našu pažnju na ideologijske mehanizme koje “Balkan” pokreće:

1. *To je ideologija dominacije unutar nacije-države, snažno i delotvorno artikulisane do mehanizma međunarodne dominacije.*
2. *Ona ne interveniše u argumentacioni diskurs obezbeđivanjem “premissa” za argument – nego, naprotiv, postavlja okvir unutar kojeg treba izvršiti argumentaciju. Balkanizam nije u tolikoj meri “sadržinska komponenta” koliko je para-logičko sredstvo, koje obezbeđuje “horizont” specifične racionalnosti.* (str. 115)

“Balkanizam” se tako za mene, kao čitateljku ovog značajnog zbornika, u svojoj pragmatičkoj dimenziji, neminovno otvara i kao pripovijest o naporu da se metafora (zlo)upotrijebi kao programiranje *alibija*. “NATO-efekat” ili mračna sjenka motiva “kolateralne štete” (koji bi se također dao tropološki zloupotrijebiti kao fantazmagorijski retorički entimem), zato što se (ne)namjerno uspostavljaju kao motivacijsko sredstvo iskazivanja i predominantni postupak u izvlačenju autoriteta iz balkanističkog diskursa, bilo to nekom drago ili ne, čine me dodatno opreznom.

Sve paradoksalne relacije semantičkih i pragmatičkih efekata kandidiraju, dakle, “Balkan” za prepoznavanje graničnog fenomena *par excellence*. Znamo i da pretenziju na “graničnost” gaje još i mnogi drugi, kao i da se ona interno višestruko i učinkovito “balkanizira”. Ali, svakodnevno živjeti granicu, makar da se ona u teoretskoj perspektivi ukazuje kao “jezgro europskog sna” oko kojeg europocentrički narativi grade svoje fasade, nikako nije isto što i projekat “mišljenja na granicama”. Uostalom, do značenja sna dolazi se dugotrajnom interpretacijom. Slučaj razorene i jedva pokrpljene Bosne, stavljene u režim čekanja uvijek i svuda, čak i u dobrohotnom intelektualnom suprotstavljanju politici samospoznaje kao ocrnjivanja (Todorova), može još značajno informirati pokušaje da se zamišljeni projekti kreativne epistemologije učine efikasnijim. Prihvatajući i sama da je važno razvlastiti sve demonološkijske metafore, i dalje ostajem pri uvjerenju da je nužno udvostručiti oprez prema onome što Močnik uspješno klasificira kao balkanistički mehanizam koji “horizontalno znanje čini nedostupnim ‘horizontalnom’ drugom”. A sama kreativnost

“graničnog mišljenja”, bez dramatičnog suočavanja sa “ženama živim sahranjenim”, zazidanim u temelje “slijepog grada”, kao i u diskurse čije bismo efekte htjeli politički i etički propitati, u čitavoj mi je priči i – najsumnjivija.

Literatura:

- Ahmad, Aijaz. *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London: Verso, 1994.
- Ashcroft, Bill et al. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge, 1989.
- Bjelić, I.D., Savić, O. (ur.) *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*. Beograd: Beogradski krug, 2003.
- Buruma, I., Margalit, A. *Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies*. New York: Penguin Press, 2004.
- Chatterjee, Partha. *The Nation and its Fragments: Colonial and Post-colonial Histories*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Deane, Seamus. *Nationalism, Colonialism and Literature*. London: Minnesota Press, 1990.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. Harmondsworth: Penguin Books, 1990.
- Foucault, Michael. *Discipline and Punish*. New York: Vintage Book, 1979.
- Foucault, Michael. “Nietzsche, Genealogy, History”. D. F. Bouchard (ed.). *Language, Counter-Memory, Practice*. New York: Cornell University Press, 1980.
- Hall, Stuart. “When Was the Post-colonial? Thinking at the Limit.” L. Curti & J. Chambers (eds). *The Post-Colonial Question. Common Skies, Divided Horizons*. London: Routledge, 1996.
- Mignolo, W. *Local Histories/Global Design. – Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton UP, 2000.
- Minh-ha, Trinh T. *Woman, Native, Other*. Bloomington: Indiana University Press, 1989.
- Ngugi wa Thiong’o. “Decolonising the Mind. The politics of Language in African Literature.” J. Thieme (ed.). *The Arnold Anthology of Post-Colonial Literatures in English*. London: Arnold, 1996.

- Said, E. *Orijentalizam*. Sarajevo: Svjetlost, 1999.
 - Said, E. *Kultura i imperijalizam*. Beograd: CirculusGlobus, 2002.
 - Spivak, G. Č. *Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: CirculusGlobus, 2003.
 - Todorova, M. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek, 1999.
 - Rabinow, Peter. *The Foucault Reader*. Harmondsworth: Penguin Books, 1984.
- (Za ovu temu korisno je konsultirati i sljedeću web stranicu:
<http://www.victoriaweb.org>)

Ksenija Šabec

NA DNU EVROPE ILI NA VRHU BALKANA

Genealogija okcidentalizma, te simbolične geografije predstava o Evropi i percepcije Zapada, koja predstavlja načine na koje su, pre svega ne-zapadni narodi, razumeli, elaborirali, odobrvali ili odbacivali evropejstvo, u nužnoj vezi sa orijentalizmom, a devedesetih godina prošlog veka posebno u vezi i sa balkanizmom, otkriva kako su Istok i Zapad u svesti ljudi dobili polarizovana vrednosna značenja. U tim predstavama, Istok, uključujući i Balkan kao istok Evrope, uglavnom, mada ne uvek, nastupa kao nešto negativno, kao nešto drugo u odnosu na Evropu. Na taj način, model okcidentalizma sa pozitivnom slikom Evrope među balkanskim narodima, još uvek teži za oslobođenjem identiteta “tamnog Balkana” – posebno stigmatizovanog jugoslovenskim ratovima – i te svoje težnje zasniva na istorijskom kontinuitetu uključenosti balkanskih naroda u evropske tokove, dok, istovremeno, Balkan uporno egzistira na periferiji Evrope. Ta težnja je još i više izražena nakon što je, maja 2004. godine, veći deo Istočne Evrope, čiji je neosporni deo, sa izuzetkom Grčke, bio i Balkan, postao deo zajedničkog evropskog prostora (ipak, ne želim da podlegnem iskušenju tvrdnje da formalni ulazak deset istočnoevropskih država podrazumeva i njihov ravnopravni status sa “veteranima” Evropske unije). Nesumnjivo je, međutim, da Balkan na taj način (p)ostaje “treća brzina” u evropskom prostoru.

Sa slovenačkog prevela:
Ana Ristović Čar

Naime, pad berlinskog zida 1989. godine, uprkos simboličnom prelomu i krahu komunističkih režima u Istočnoj Evropi, nije prouzrokovao potpuni diskontinuitet u načinu mišljenja i delovanja – ni među novonastalim, suverenim nacionalnim državama na takozvanom evropskom Istoku, ali ni u Zapadnoj Evropi.

Kraj komunističkih režima, barem deklarativna promena vlasti, više-manje slobodni izbori, i jednostavnije prelaženje nacionalnih granica, u bivšim komunističkim državama su prouzrokovali društveno-politički i idejni vakuum, u kome su

¹ Osmančević, Samir (1994): Princip Hoffnungslosigkeit, u: Časopis za kritiko znanosti, god. 22, br. 170/171, str. 66.

narodi, u strahu od bezimenosti, još nekoliko narednih godina tražili svoj (novi) axis mundi. Kao što kaže Samir Osmančević, veliki deo zemaljske kugle još uvek traga za svojim novim imenom i prezimenom, poput nekog kamenog, napuštenog ostrva koje se plaši bezimenosti, pri čemu je Zapad postao jedina ontološka kategorija i privlačno oblikovan identitet, samo da ne bi ostao ono što jeste.¹

To grčevito “hvatanje” za identitet čini se da potvrđuje činjenicu da tek u periodima velikih istorijskih promena, kao što je bio slom komunističko-socijalističkih režima, dolazi do izražaja ljudska, skoro patološka, zavisnost od drugog, od neke šire zajednice, odnosno kolektiviteta koji mu pripada po svojim jezičkim i kulturnim karakteristikama, kao i načinima ponašanja. Nije nimalo slučajno da je u evropskom prostoru kulturna tradicija narodnog, odnosno nacionalnog identiteta, ono što za svakog pojedinca čini osnovu subjektivizacije njegovih egzistencijalnih prostiranja.

U tom traganju za novim, postkomunističkim identitetom, i osmišljavanju kako sopstvene egzistencije, tako i egzistencije šire narodne, odnosno nacionalne zajednice, većina istočnoevropskih država je izabrala evropske integracije i orijentisanost ka pridruživanju Evropskoj uniji, pri čemu je “evropsko” postalo sinonim za novi telos, a crvena zvezda je sa sličnom gorljivošću, kao što je to bilo u toku i nakon drugog svetskog rata, dobila svoju naslednicu u žutoj imenjakinji. Uprkos tome, insistiram na distinkciji između ‘evropskog’ i onoga što se odnosi na ujedinjenu Evropu, odnosno Evropsku uniju i njen identitet. Dok specifičnost prvog predstavlja njegova difuznost, raznolikost, utemeljena još od grčko-rimske antike, a koncentrisana u ideji Evrope od XV. veka pa dalje, koncept ujedinjene Evrope je aktuelan približno od kraja drugog svetskog rata i, bez obzira na njegove ambicije, on je suštinski još uvek – pre svega ekonomski i politički – institucionalan.

Nije preterano ukoliko tvrdimo da je ta konfuzna ideja ‘evropskosti’ zajednička skoro za sve države nekadašnjeg istočnog bloka koje tragaju za novim identitetom. Pri tom, te države “puze iz bezobličnih ostataka nekadašnje istočnoevropske realnosti i postkomunističkih iskustava, (...) pretvarajući se u jadikujuće robove koji žele da izraze svoju bedu, i da u svojim gospodarima probude saosećanje”, kao što Aleksander Jakimović, prilično radikalno, opisuje dešavanja u Istočnoj

Evropi nakon pada komunizma.² Istočnoevropske države, odnosno te takozvane balkanske države, nakon jugoslovenskih ratova devedesetih godina prošlog veka, i nakon uključenja deset novih država u Evropsku uniju, postaju na taj način nova periferija Evrope, pri čemu taj kompleks rubnog položaja osećaju, doduše, svi oni koji nisu neposredni državljani tog *ex Occidente luxus*.³

Govorimo li, dakle, o evropskim integracijama, nužno je razlikovati ujedinjavanje iz ekonomskih razloga, od onog ujedinjavanja koje pokušava da od Evrope stvori zajednički duhovni prostor sa svojim bogatstvom ideja, zajedničkim istorijskim sećanjem, identitetom, ukratko, sa svojim *raison d'être*. Dok je prvo ujedinjavanje – između ostalog i za Slovence – nesumnjivo dobrodošlo i pre svega nužno, drugo je često samo slepa senka prvog. Njih je, doduše, moguće sasvim odvojiti, ali to još uvek ne znači da drugo ujedinjavanje egzistira samo zbog toga da bi razlozi za prvo dobili auru nečega dubljeg, bogatijeg, i samim tim i opravdanijeg, i sa više smisla. Naime, upravo zbog toga, transcendentalni smisao kulturnog identiteta jedne nacije ostaje samo na ravni egzotičnog, ali statičnog priveska, zarobljenog u nejasnoj prošlosti i tradiciji; priveska, čiji je najveći uspeh da postane lično zavijen poslovni protokolarni poklon. Poslednje pomenuto donosi kratkoročno dobru prognozu i ekonomski uspeh, ali dugoročno ostavlja za sobom duhovnu prazninu, jer ne ostaje mnogo toga što bi pojedincu donelo osećaj ne samo individualne, već i kolektivne samosvesti. Jezik, vrednosti, oslonac u prošlosti, kako činjeničkoj tako i mitološko-ideološkoj, ukratko – kultura je tu zato da pojedinci ne bi bili zgrčene monade već kreacija, ali istovremeno i kreatori duhovnog prostora, koji im je prirodan ili koji sami biraju, svojom voljom. Čovek, dakle, nije biće koje vegetira u svom zatvorenom svetu, i samim tim i biće koje izumire, već individua koja ima odakle da crpe razloge za 'smeh i plač', i koja upravo zbog toga ima šta da ponudi i ostalom svetu oko sebe. Uverenje da će to umesto nas obaviti samo (kulturne) institucije jeste naivno, a mišljenje da to treba prepustiti političkim vođama jer su navodno (i) za to plaćeni, jeste iluzorno i farsično.

Misaona matrica i unutrašnji raskroj identiteta ujedinjene Nemačke dovoljno dobro objašnjavaju možda samo nešto

² Yakimovitch, Alexander (2000): School of Soft Self-Flagellation: On some mysteries of the East in relation to the West. <http://www.guelman.ru/xz/english/XX22/X2216.HT>; str. 3, 10/01-2000.

³ Na taj način treba razumeti i zaključak Stama i Shohatove, kako su Neevropljani posećivali evropska pozorišta i bioskopske dvorane ne bi li gledali evropske i holivudske filmove, koji su potom u gledaocu podsticali nekakvu šizofreniju, šizofreniju kolonizovanog subjekta, koji je Evropu doživljavao kao svoj idealni ego (prim. Stam in Shohat v Goldberg, David Theo (ur. ; 1994): Multiculturalism: A Critical Reader. Oxford-Cambridge: Blackwell, str. 303).

manje radikalni oblik opšte duhovne atmosfere između Zapadne i Istočne Evrope. Naime, uprkos zajedničkoj nacionalnoj državi, pitanje nacionalnog identiteta u današnjoj, ujedinjenoj Nemačkoj, i dalje je nerešivo. Razlika je samo u tome da je rascep između Istoka i Zapada postao unutrašnji, i da je sa polja međunarodne konfrontacije prenet u 'domaće dvorište', tako da je uspostavljeno nacionalno jedinstvo rasparčano, koliko zbog prethodne četrdesetogodišnje razdvojenosti, toliko i zbog samog procesa ujedinjenja. Rezultat toga je pojava – ili bolje reći očuvanje – dva nacionalna identiteta unutar jedne nacije: zapadnog i istočnog. Dok su pre 1990. godine to bile dve nemačke države i navodno jedan narod, sada je to, paradoksalno, ponovo jedna nemačka nacionalna država, ali sa dva nacionalna identiteta, što znači da, uprkos zajedničkoj novčanoj valuti i državnom aparatu, postoje različite ravni diskursa, kulture, iskustava i svakodnevnog života.

U tom smislu tvrdim da između Zapadne i Istočne Evrope još uvek postoji gvozdena zavesa kao metafora, tzv. "Mauer im Kopf" (zid u glavi),⁴ koji državljane nekadašnjih totalitarnih sistema možda i više nego nekadašnji fizički zid, sprečava da se oslobode tereta poslednjih četrdeset i pet godina, a Zapadnjacima uliva čest osećaj nadređenosti i pravilnog ideološko-društvenog usmerenja. Rešenje nacionalnog, tačnije kulturnog identiteta, nije tako očigledno i jednostavno kao što se to možda činilo, što se u najapsurdnijem obliku pokazalo u republikama nekadašnjeg Sovjetskog saveza i Jugoslavije. Tako reći sam od sebe se, kao substitut mikro, lokalnih, odnosno nacionalnih identiteta, nudi 'evropski identitet', za koji Andreas Hujssen tvrdi da je bio i da će ostati iluzija.⁵ Nacionalne države će, doduše, možda izgubiti svoju suverenost, ali evropske integracije neće uticati da nestanu stari nacionalni identiteti. To se dovoljno očigledno pokazalo u prilično divergentnim stavovima Velike Britanije, Nemačke, Francuske i čak i tadašnje Čehoslovačke po pitanju Zalivskog rata, a nešto slično se desilo i tokom poslednjih jugoslovenskih ratova, rata u Avganistanu i u Iraku, kada su nacionalne istorije i te kako značajno uticale na mišljenja i reakcije pojedinih država. Iako se čini da je ideja o koncentričnosti različitih identiteta koji se međusobno ne isključuju već se dopunjuju i nadovezuju jedan na drugi sasvim prihvatljiva, jednostavno preuzimanje drugog, šireg identiteta ne utiče na prevazilaženje starih trauma, a kamoli da ih otklanja. Istorija filozofije govori da treba poznavati i

⁴ Škvorecký v Graubard, Stephen R. (ur.; 1990): Eastern Europe... Central Europe... Europe. Dédaalus, Vol. 119, No. 1.

⁵ Huyssen, Andreas (1995): Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia. New York: Routledge.

razumeti čitavu prošlost, zbog toga da je ne bismo ponavljali. Najlošije u tranzicijskom dobu, rekao je Vaclav Havel u svom novogodišnjem predsjedničkom govoru iz 1990. godine, jeste opustošenje moralno okruženje, u kojem su svi moralni bovnici, jer su se navikli da govore jedno, a misle drugo; navikli su se na totalitarni sistem, prihvatili ga kao neoborivu činjenicu i na taj način ga održali u životu, i upravo zbog toga niko nije samo njegova žrtva. "Kritička granica konflikta nije se protezala između ljudi i države, već kroz svakog pojedinca, jer je svako, na svoj način, koliko žrtva toliko i pristalica sistema".⁶

Međutim, deformisano je i moralno okruženje sa druge strane nekadašnje čelične zavese, gde su se takođe, nakon pada komunističkih režima, po mom mišljenju, još i više nego Istočna Evropa u okcidentalističkim, navikli da razmišljaju u orijentalističkim i balkanističkim kategorijama. Drugim rečima, simbolična 1989. godina je izrazitije istakla različitost percepcija i reprezentacija sa obe strane berlinskog zida, pri čemu je Zapadna Evropa postala nesumnjiv moralni pobednik u sporu hladnog rata, ali istovremeno i jedina ontološka kategorija i telos novonastalih postkomunističkih država sa Istoka. Jednosmeran tok prilagođavanja Istoka Zapadu je na taj način bio često korišćena maska idealnog zapadnoevropskog modela liberalne demokratije i korporativnog kapitalizma, koji je izvlačio korist upravo na račun nekadašnjih komunističkih država i navodne pomoći koja im je bila namenjena. Previše javnog novca, koji je bio namenjen Srednjoj i Istočnoj Evropi od strane međunarodnih institucija i zapadnoevropskih država, naime, ili uopšte nije bio isplaćen ili se vraćao natrag u džepove zapadnih savetnika, od čega su navodno najviše koristili imali Meriot, Forum i hoteli Interkontinental u Varšavi, Pragu i Budimpešti.⁷ Evropska banka za privrednu obnovu i razvoj, ustanovljena 1991. godine sa jednim jedinim ciljem – pomoći postkomunističkoj Evropi, upotrebila je više od milion funti samo za nov mermer u svom ekstravagantnom sedištu u Londonu. A najviše kritičke pažnje trebalo je usmeriti na "projekte" koje razvijene države izvoze u takozvana krizna žarišta, pre svega, naravno, na Balkan. Mislim na brojne međunarodne i nacionalne institucije, organizacije, urede, službe, nevladine organizacije, koje su posebno posredstvom jugoslovenskih ratova ispunile svoj programski nacrt, ostvarivši na taj način svoje poslanstvo i usmeravajući u tom pravcu svoje aktivnosti. Projekti čiji je cilj bila pomoć državama

⁶ Havel v Garton Ash, Timothy (1999): Čarobna svetilka. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, str. 125.

⁷ Garton Ash, Timothy (1999): Čarobna svetilka. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, str. 147.

Devedesetih godina prošlog veka Evropa je Bosnu morala 'napraviti' zaista muslimanskom, dakle islamsko-fundamentalističkom, i kao što je današnja medijski formulisana ustaljena predstava Evropljana o Istoku, i šta je Evropa (planski) izgubila iz vida, Bosna je uglavnom sekularizovana i kulturno mešana zajednica. Na pitanje zbog čega evropski eksperti u toj meri ne poznaju bosansku i uopšte balkansku istoriju, ali i savremenost, jednostavan, ali daleko najiscrpniiji odgovor dao mi je slovenački sociolog Jan Makarovič, opisujući prvu evropsku konferenciju o balkanskoj krizi.¹⁰ Glavni izvor evropskog poznavanja Balkana, ironično tvrdi Makarovič, jeste verovatno Karl Maj i njegova slika divlje, egzotične zemlje, u kojoj se žene nikada ne odvajaju od feredže, a muškarci od sablje, i gde uprkos različitim vera- ma, narodima, jezicima, pismima, mentalitetima i rasama, neprestano vlada nasleđena mržnja. To je slika zemlje "polupis- menih brđana", kojom vladaju plemenski vladari i krvna osve- ta, gde se ljudi bore za zemlju, žene i relikvije, i gde još uvek važi zakon krvi, zemlje, pesnice i pola. Uz takvu sliku Balkana, svakog pravog Britanca obuzimaju plemenita osećanja, koja su ispunjavala njegove pretke u vremenima kolonizacije Afrike, kada su pokušavali da tamošnje poglavare odviknu od lju- dožderstva i sličnih nepodobnosti. U sličnom smislu bi navo- dno, i kada su u pitanju jugoslovenski ratovi, trebalo preuzeti na sebe 'breme belog čoveka' i opametiti te divljake, naučiti ih civi- lizaciji.¹¹

Takvih razmišljanja i zaključaka u javnom diskursu ima sasvim dovoljno, i oni nas upućuju na područje stereotipnih predstava o "Drugom", koje su prisutne čak i na akademskoj ravni. Iako se na ovom mestu neću posvetiti širim analizama teorijskih pretpostavki i karakteristika savremenih stereotipa i predrasuda, implicitno ću ih imati u vidu, ali ću se u nastavku teksta posvetiti načinu konstruisanja i kontekstualnom umeštanju savremenih stereotipa kao mikroideologija svako- dnevnog sveta o narodima u evropskom prostoru. Pri tome neću izbeći problematizaciju autostereotipizacije od strane pojedinih društvenih grupa unutar nekih, posebno balkanskih, odnosno jugoistočnoevropskih naroda.

Narodni i nacionalni stereotipi se obično odnose na druge narode i nacije, mada to nije nužno, jer same žrtve stereoti- pizacije, ili iz prkosa, ili iz samoponižavanja, često neguju stereotipe o sebi, i čak ih i jačaju. Možemo čak i tvrditi da unutar svakog naroda i nacije u određenom periodu postoji

¹⁰ To je bila 1. evropska konferencija za sociologiju na bečkom univerzitetu, od 26. do 29. avgusta 1992. godine.

¹¹ Makarovič, Jan (1992): Evropa, Balkan in profesor Giddens. Nova revija (priloga Ampak), br 126 – 127, god. 11, str. 1 -2.

podsmehu, neuredni i neispeglani; Italijani kao bučni i tvrdoglavi; Amerikanci bez svake kulture; Rusi kao pijanci; Poljaci kao glupi; Englezi kao hladni, nespremni; Škoti kao škrtice; Jevreji kao kukavice; Belgijanci kao formalisti i materijalistički; Finci kao tihi i sramežljivi; Šveđani kao naivni i oprezni; Nemci kao pedantni, folkloristički, dosadni i bez smisla za humor; Austrijanci kao zatvoreni, snobovski i ksenofobični; Španci kao lenji, ljubomorni i nadobudni; Portugalci kao tihi, pokorni i trpeljivi; Holandani kao škrti i uskogrudi; Irci kao druželjubivi i ignorantski; Grci kao poetični, živahni i gostoljubivi itd.

Već pomenuto arbitrarno nabranje stereotipnih karakteristika pojedinih evropskih naroda i nacija, govori o tome da ideja o jedinstvenom zajedničkom evropskom identitetu zapravo ne postoji, odnosno da izražava jedinstvenost u ne-jedinstvenosti. Kao što se stereotipne predstave vezuju za pojedine narode i nacije, tako su, na primer, šale nastale i još uvek nastaju, na ravni razlika između pojedinih evropskih naroda i nacija, a ne na ravni "evropskosti" odnosno evropskog (nadnarodnog, nadnacionalnog, nadržavnog) identiteta. Što jača tezu da je evropski identitet tek u fazi nastajanja, ali ipak bez uverljivog dokaza o svom činjeničnom nastanku. Jedna od veoma retkih "evropskih" šala, odnosno bolje reći šala o Evropljanima,¹³ govori o evropskom konceptu neba i pakla: nebo je tamo, gde su policajci Britanci, glavni kuvari Francuzi, mehaničari Nemci, ljubavnici Italijani, a gde sve organizuju Švajcarci. Pakao je tamo, gde su glavni kuvari Englezi, mehaničari Francuzi, ljubavnici Švajcarci, policajci Nemci, a gde sve organizuju Italijani; i ta šala, zapravo, simbolično potvrđuje malopre pomenutu tezu. Takođe i šala o tome kako bi se pripadnici pojedinih evropskih naroda odazvali na jednostavnu molbu: Nemač bi rekao "da" i ispunio bi je, Francuz bi rekao "da" i ne bi je ispunio, Italijan bi rekao "ne" i ispunio bi je, a Britanac bi rekao "ne" i to bi mislio potpuno ozbiljno.¹⁴ Ideja o evropskom identitetu živi dok žive pojedinačni narodni i nacionalni identiteti. S obzirom na to, nije neopravdano govoriti o perspektivi zajedničkog evropskog identiteta, međutim, poteškoće se pojavljuju jer postoji toliko perspektiva, koliko je pojedinačnih narodnih i nacionalnih zajednica, ili, jednostavnije rečeno: evropskih identiteta je toliko, koliko je narodnih i nacionalnih identiteta. Oni su, naime, još uvek glavni nosioci zajedničkih identifikacija

¹³ Ostale šale su zapravo varijante pomenute. Na primer: idealni zaposleni bi morao da poseduje sledeće kvalitete: internacionalizam Engleza, poniznost Francuza, šarm Nemca, lingvističke sposobnosti Španca, preciznost Italijana, ulične sposobnosti Belgijanca, darežljivost Holandanina, radost Švajcarca, brzo razumevanje Švedanina i osećajnost Grka. *The Economist* često sadrži humorističke članke na temu stereotipa među evropskim narodima i nacijama. Tako je navodno najlošija moguća kombinacija tipičnog Evropljanina sledeća: "francuska moralna snaga, italijanski borbeni duh, britanska radna etika i nemački smisao za humor. Ukratko, Belgijanac." Slična varijanta je šala o najtanjor knjizi na svetu: spisak nemačkih šala, istorija italijanskih ratnih heroja i norveški "ko je ko" (prim. Hill, Richard (1995): *We Europeans*. Brussels: Europublications, Division of Europublic SA/NV, str. 20).

¹⁴ Hill, Richard (1995): *We Europeans*. Brussels: Europublications, Division of Europublic SA/NV, str. 283.

ljudi, a pomenute ne postoje bez stereotipnih praksi karakterizacije ljudi koji ne pripadaju određenoj zajednici. Da li je moguće redukovati i izjednačiti tu raznolikost narodnih i nacionalnih osobenosti i na njihovoj osnovi zasnovanih stereotipa o pojedinačnim evropskih narodima i nacijama – u vreme kada procesi evropske integracije uključuju u evropsku ideju i Istočnoevropljane sa njihovim tako različitim istorijskim, geografskim i kulturnim iskustvima – pre svega je spekulativno pitanje i proricanje. Međutim, ukoliko uključene država nekadašnjih komunističkih režima bude doprinelo ujedinjavanju šarolikosti zapadnoevropskih narodnih i nacionalnih osobenosti (u šta doduše sumnjam jer primeri govore drugačije¹⁵), ono će sigurno istovremeno produbiti i razlike u realnom političkom, privrednom i pre svega kulturnom, odnosno simboličnom percipiranju i načinu mišljenja, između Zapadne i Istočne Evrope u novoj, deklarativno ujedinjenoj Evropi. Iako su te razlike, doduše, ukinute.

Položaj Jugoistočne Evrope, odnosno Balkana je, zbog nejasnosti mišljenja vođa evropskog konstrukta o potencijalnom uključenju tog “ne još” evropskog okruženja u Evropsku uniju, samim tim još nesigurniji nego u preostalim državama-potomcima ideologije internacionalnog proletarijata, koje su prešle prag obećane Evrope. Zbog toga verovatno ne iznenađuje činjenica da su percepcije Balkana još zasićenije stereotipima i predrasudama.

Posebno nakon jugoslovenskih ratova i već u vreme njihovog trajanja, došlo je, naime, do pojave ogromne količine literature na temu “balkanskih” etničkih, odnosno nacionalnih identiteta i mentaliteta, spoznaja o “urođenosti” nasilja i želje za ratovanjem u balkanskim narodima, što je najavljivo čest i neprimetan prelazak iz stručnih ili parastručnih rasprava u stereotipne ideološke diskurse. Ti diskursi su posebno često upotrebljavani u politici, kako na međunarodnoj ravni, tako i na ravni pojedinačnih bivših jugoslovenskih republika i, naravno, u masovnim medijima. Stereotipi o balkanskoj prirodi i plemenskoj politici Slovena, a posebno Jugoslovena, u devedesetim godinama prošlog veka, kao posledici ratova na tamošnjoj teritoriji, ne nedostaju, posebno u zapadnoevropskim predstavama. Pored već pomenute sporne evropske konferencije iz 1992. godine, dovoljno govori izjava Dejvida Andersona, bivšeg ambasadora Sjedinjenih država u Jugoslaviji, koji je o Jugoslovenima zapisao sledeće: “To je perverzna

¹⁵ Još u prvoj polovini devedesetih godina francuska vlada je pokušala da opstruira pokušaje Alzašana da institucionalizuju učenje jezika njihovih nemačkih rodaka. Približno u isto vreme vlada Velike Britanije je javno objavila da namerava da ojača isticanje britanske istorije u školama (prim. Hill, Richard (1995): *We Europeans*. Brussels: Europublications, Division of Europublic SA/NV, str. 42 – 43).

grupa naroda, po svom ponašanju veoma slična plemenskoj; sumnjičavi su i nepoverljivi jedni prema drugima, naizgled ljubazni, ali zapravo veoma cinični, stalno spremni na borbu, ponosni na svoju ratničku istoriju i sasvim nesposobni da se suoče sa modernim svetom.”¹⁶ Mesec dana pre napada NATO saveza na Srbiju 1999. godine, novinar agencije Associated Press, Džejson Filds, na njenom sajtu je opisivao situaciju na Balkanu, a zapravo samo na području bivše Jugoslavije, na sledeći način: “Ono što je uništavalo Balkan za vreme svih ovih generacija, jeste mržnja Srba prema Hrvatima. Hrvata prema Slovencima. Slovenaca prema Crnogorcima. Crnogoraca prema Muslimanima. Muslimana prema Makedoncima. Makedonaca prema Albancima. A sve te etničke grupe (koje su, spolja gledano, sasvim identične) imaju nešto zajedničko: Balkansko poluostrvo. Pronaći nešto drugo, što bi im bilo zajedničko, bio bi pravi izazov.” Britanski televizijski novinar Majkl Nikolson, koji je uspeo da prokrijumčari i kasnije usvoji devojčicu iz Sarajeva, o čemu je pisao u knjizi *Natasha’s Story* (London: Pan, 1994), još ekstremnije je opisao međusobne balkanske mržnje: “Krutost balkanskih naroda je na trenutke bila tako primitivna, da su ih antropolozi poredili sa amazonskim Yanamamo, jednim od najbrutalnijih i najprimitivnijih plemena na svetu. Sve do preloma današnjeg veka, kada se preostala Evropa bavila društvenim ponašanjem i socijalnim reformama, još uvek su sa Balkana stizale vesti o obezglavljenim neprijateljima, čije glave su, poput trofeja na srebrnim poslužavnicima, donošene na pobeđničke večere. Takođe je bilo poznato da su ratni pobeđnici jeli srca i jetru poraženih... Istorijske knjige prikazuju Balkan kao područje ubistava i osvete još pre dolaska Turaka i još dugo nakon njihovog odlaska.” Još jedan britanski novinar, Simon Vinčester, u svojoj knjizi *The Fracture Zone: A Return to the Balkans* (London: Viking, 1999), zapisuje da kao što je poluostrvo – “taj neobični i divlji Balkan” – varvarsko i drugačije od ostatka Evrope, tako i njegovi žitelji, ti “neukročeni i međusobno podeljeni narodi Balkana”, izgledaju poput neke druge vrste. “Mogli bismo reći da bi se svako, ko bi na takvom prostoru živeo duže vremena, sasvim verovatno razvio u nešto što se tako supstancijalno razlikuje, u dobrom i u lošem smislu, od onoga što imenujemo ljudska norma.”¹⁷

Takvo izveštavanje zapadnih medija o konfliktima na Balkanu, koje sam malopre ilustrovala nekim primerima, i

¹⁶ Anderson v Hill, Richard (1995): *We Europeans*. Brussels: Europublications, Division of Europublic SA/NV, str. 280.

¹⁷ Poslednja tri primera su preuzeta iz Goldsworthy, Vesna (2002): *Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization*, u: Bjelić, Dušan I. i Obrad Savić (ur., 2002): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Massachusetts, London: The MIT Press, str. 25 – 38. (prim. Goldsworthy, 2002: 26 – 27).

i ispletenih strana o njihovom poreklu; posebno se, naravno, govori da su oni Bugari, Srbi i Grci. Bugari su od strane svojih suseda često imenovani kao “istočnoevropski Irci”, a Rumuni, zbog navodne efikasnosti, “istočnoevropski Prusi”.

Dakle, jugoslovenski ratovi su posebno uticali na prilično neselektivan odnos prema ovom području na način koji je počeo da dobija sliku orijentalizma, zapadnoevropskih stereotipnih predstava o Orijentu, muslimanima itd., i iz toga nije bio isključen ni akademski rad. Predstave o tome šta je zapravo “Istok”, i koliko fluidne i pomične mogu biti granice, posebno kada je reč o vrednosno neneutralnim geografskim obeležjima – pri čemu Istok ostaje označen atributima iracionalnog, haotičnog, isfeminiziranog, voljnog, podređenog “Drugog” – otkrivaju, zapravo, kako su, na primer, pravoslavne crkve često sebe predstavljale kao “Zapad”, dakle, kao deo hrišćanstva, za razliku od islamskog Istoka, dok je, u odnosu prema rimokatoličkoj Crkvi, pravoslavlje bilo otelotvorenje Istoka. Na sličan način razumevanja “balkanizma” upozorava i Maria Todorova,²⁰ kada kaže da balkanizam, pored njegovog odnosa sa orijentalizmom, moramo definisati i u svetlu okcidentalizma, dakle diskursa o percepciji evropskog Zapada, jer je, naime, izraz balkanizam bio uspostavljen kao diskurs onoga što je “suprotno” zapadnoevropskom životnom stilu i mentalitetu, na osnovu kojih je i balkanski identitet preuzeo “antizapadne” karakteristike.

Mogli bismo, dakle, reći da balkanizam zauzima međumesto u kontinuumu između dve krajnje tačke, dakle, između okcidentalizma i orijentalizma. Dok se orijentalistička teorija ostvaruje onda kada “Orijentalci” sebe ne doživljavaju i ne predstavljaju drugačije nego u skladu sa orijentalističkim normama, dakle onim koje postavlja zapadnoevropska dominacija, kada je u pitanju balkanizam, situacija je u izvesnoj meri drugačija. Balkan i Istočna Evropa uopšte nisu u položaju kolonizovane teritorije i njenih stanovnika, već u položaju naroda i država kojima je doduše pripisana mogućnost napretka uz pomoć upotrebe sopstvenih snaga i bez neposrednog nadzora, a ipak moraju neprestano dokazivati Zapadu svoje pravilno usmerenje. Po mišljenju Leva Krefta, budućnost Balkana je u tranziciji od protektorata do bantustana. Dok trenutni međunarodni aranžmani na balkanskom tlu sadrže protektorat, gde se red zasniva na autoritetu spoljašnjeg pokroviteljstva, bantustan je ono što dobijamo “kada su civilizaciji

²⁰ Todorova, Maria (2001): Imaginarij Balkana. Ljubljana: Inštitut za civilizaciju in kulturo.

radikalna emigracija, koja se inače, zbog životne ugroženosti, već približavala kulturnoj amneziji. Deset godina nakon početka ratova, više od dva miliona ljudi je napustilo bivšu Jugoslaviju.²⁴ U periodu od 1993 – 1998, iz Rumunije se iselilo više od 120.000 ljudi, a poznata je i sudbina neuspješnih ilegalnih emigracija nekoliko hiljada Albanaca u Italiju. Primer koji se najviše ističe jeste primer Bugarske, koja, za razliku od Jugoslavije, nije iskusila rat, ali gde je, uprkos relativno mirnom prelasku iz jednog režima u drugi, državu napustilo oko 600.000 ljudi, u periodu od tri godine (1989 – 1992) više od 300.000. Sve to govori i o tome da su verovatno postojali i drugi razlozi, pored sloma komunizma, ekonomskih kriza i ratova, koji su ljude primorali na iseljavanje. Pisma iseljenika, usmena pripovedanja i nezvanični izveštaji tih ljudi, svedoče o tome da su “bankrot” simboličkog nacionalnog kapitala, kriza identiteta, i iracionalan strah od pripadnosti “suđenom” prostoru, bili oni razlozi koji su se, uprkos nepredvidljivostima i teškoćama koje donosi emigracija, pridružili političkim i ekonomskim motivima za masovna iseljavanja.

Drugo bekstvo od stigme balkanizma je bilo bekstvo u suprotnom pravcu – u nacionalistička preteravanja i hiperbolični ponos, koji su takođe bili anti-balkanski. Identifikacija sopstvenog naroda zasnivala se, pre svega, na oblicima diferencijacije od susednih naroda, etnija ili veroispovesti, koji su bili označeni kao otelotvorenje “balkanske slike”. Takva samostigmatizacija je nazvana “nesting Balkanism”, i ona projektuje negativna osećanja na susedne pojedince ili grupe, i sliku negativnog okruženja pomera što istočnije ili južnije. “Za Austrijance su Slovenci divlje horde, od kojih se moraju čuvati uz pomoć imaginarnog zida; Slovenci postavljaju zidove, čuvajući se od silnih napada “necivilizovanih” Hrvata; Hrvati se ograđuju od svojih suseda, “divljih” Srba; Srbi sebe doživljavaju kao poslednji štit hrišćanstva koji ih štiti (a samim tim i Evropu!) od islamske invazije. Četiri puta su, dakle, kulturološke granice pomerene i podignuti novi mentalni zidovi – svi opravdavanči čuvanjem hrišćanstva od silnih napada divljih hordi.”²⁵

Tako su, prilikom raspada Jugoslavije, balkanske države tragale za mogućim vezama i savezništva bilo gde u Srednjoj ili čak u Zapadnoj Evropi, iako su pokušaji što očiglednijih razgraničavanja pojedinih naroda bili već istorijski prisutni.²⁶ Rumunska političarka Elena Zamfiresku je Rumuniju

²⁴ Podaci su relativni, jer o tome postoje različite statistike. Neke ocene govore o 700.000 iseljenika, a ostali su navodno takozvani unutrašnji begunci, koji su se selili unutar granica nekadašnje zajedničke države; dok drugi procenjuju da je Jugoslaviju napustilo između 3 do 4 miliona ljudi (prim. Kiossev, 2002: 182).

²⁵ Žižek, Slavoj (1997): Uživanje u pokornosti i sluganstvu, Naša Borba, 5. 1. 1997.

²⁶ Kada je nova bugarska država 1879. godine proglasila svoj zvanični jezik, izabrala je istočna narečja, koja su najudaljenija od srpskih. Kada je ustanovljen zvaničan makedonski jezik, 1945. godine, on se zasnivao na “najautonomnijim” zapadnim narečjima, više nego na severnim, koji su isuviše slični srpskim, ili istočnim, koji podsećaju na bugarske. Nakon posebnog primera srpskohrvatskog jezika, jedan od prvih rezultata raspada Jugoslavije bilo je objavljivanje “Rječnika razlika” u Hrvatskoj, koji je uvođenjem novih reči odvojio hrvatski od srpskog. I kemalistička revolucija, koja je planirala transformaciju ostataka otomanskog carstva u modernu nacionalnu državu, jeste prekinula sa arapskim pismom i uvela latinicu, prilagodenu

turskom jeziku. Jezička teorija se razvila na osnovu takozvanog "sunčevog" jezika, nekog oblika čistog turskog, koji ne sadrži arapske i persijske uticaje, i koji je, navodno, bio već stari antički jezik.

²⁷ Nicoale Iorga (1922):
Etudes Roumaines:
Influences étrangères sur
la nation roumaine.
LeVons faites a la
Sorbonne, Paris, Librairie
universitaire J.
Gamber, 1923.

odlučno ubrajala u Srednju Evropu, za razliku od, na primer, najplodnijeg rumunskog pisca Nikoaleja Jorge (1871 – 1940), koji je 1922. godine zapisao da su Rumuni više susedi Pariza nego Beograda i Sofije.²⁷ Politički slogan bivšeg hrvatskog predsednika, Franje Tuđmana, u njegovoj predsedničkoj kampanji iz 1997. godine glasio je: "Tuđman, ne Balkan"; u govoru na balkanskoj konferenciji na američkom mirovnom institutu u Vašingtonu, 23. aprila 1999, nekadašnji bugarski predsednik Petar Stojanov upozorio je da tadašnji jugoslovenski predsednik Slobodan Milošević "ne razdvaja Evropu od Balkana, već Evropu od Evrope". U suprotnosti sa njim, sam Milošević je na ponovnom otvaranju jednog od mostova na Dunavu, mosta koji je bio uništen u vreme NATO avionskih napada, proglasio Srbiju za najevropskiju od svih evropskih država. Slovenačka javnost je takođe učestvovala u brojnim političkim uveravanjima u istorijsku, skoro fatalnu uključenost Slovenije u Srednju i Zapadnu Evropu.

Pomenuti primeri, a posebno Miloševićev govor, izrazito demonstriraju kako bilo kakve vrednosti mogu biti posvećene određenoj metaforičkoj klasifikaciji, a ipak superiornost Evrope u suprotnosti sa Balkanom ostaje konstanta.

Treći oblik pokušaja izbegavanja stigmatizovanog balkanskog identiteta jeste najkompleksniji od svih, jer je reč o preplitanju predmodernih, modernih i postmodernih reprezentacija, koje se udružuju u novi kvalitet, nazvan balkanska popularna (kontra)kultura. Ona se kao nekakav nov, masovni ukus vezan za stare navike i običaje, pojavila kod većine balkanskih naroda, i nije više zasnovana na univerzalnom prekidu sa lokalnim, već na estetizovanom lokalnom opiranju bezličnim i uniformisanim principima koje donose transnacionalni i globalizacijski procesi, iz kojih nije isključena ni pretežno amerikanizovana kulturna industrija zabave sa Zapada. Ličnosti univerzalnog modernizma, piše Ivajlo Ditčev, profesor kulturne antropologije na univerzitetu u Sofiji, koje su dolazile iz tog prostora, poput dramskog pisca Ežena Joneska, književne teoretičarke Julie Kristeve, režisera Tea Angelopoulosa, nadomestili su "ekskluzivni preprodavci lokalnih boja": pisac Ismail Kadare, muzičar Goran Bregović, režiser Emir Kusturica. U ime ekonomije, industrijalizacija balkanskog regiona bila je u postmodernom vreme tako često i na brzinu propuštena, a mesto je prepustila razvoju sektora udobnosti, etničke kuhinje i egzotike. Modernizam, koji je partikularno

žrtvovao univerzalnom, više ne interesuje nikoga. Umesto njega, interesovanje stranaca zaokuplja sve ono što je ranije bilo potlačeno, naime, specifičnosti. "I ukoliko one ne postoje, treba ih izmisliti."²⁸ Upravo zbog toga, najvidljiviji i najprepoznatljiviji simptom tog re-izmišljenog balkanskog identiteta je odsustvo želje ili interesovanja za imitacijom zapadnoevropskih životnih stilova. Naravno da su tržišni agenti i menadžeri odmah iskoristili novu potražnju na kulturnom tržištu i na nju odgovorili novom balkanskom kulturnom industrijom: muzičkom, plesnom, filmskom itd. Tako je, na primer, u bugarskim gradovima i selima čalga muzika u potpunosti zamenila stare "socijalističke" načine zabave, a takođe i englesku i američku popularnu muziku u klubovima i noćnim barovima; do sličnih promena došlo je i na prostoru bivše Jugoslavije. Procvat balkanske kulturne industrije je, dakle, potpuno izmenio negativnu i vrednosno nisku sliku o Balkanu, i konvertirao njegovu stigm u veselu potrošnju užitaka, doduše zabranjenih od strane evropskih vrednosti i ukusa. U suprotnosti sa tradicionalno tamnom, mračnom slikom tog dela Evrope, nova popularna kultura je arogantno počela da veliča upravo one karakteristike Balkana koje su mu bile stereotipno pripisivane od strane Zapadne Evrope: nazadnjaštvo, orijentalnost, telesnost, intimnost, ruralnost, neuljudnost, necivilizovanost, smešnost. Taj poželjni balkanski identitet je, poput procesa kontraidentifikacije, postao neki oblik dobrovoljne regresije u veliko, skandalozno balkansko okruženje, daleko ne samo od Evrope već i od zvanično novih država. Pri tome je zanimljiva pre svega činjenica da je nostalgija za takvim kontrakulturnim identifikacijskim modelom posebno izrazito prisutna u "sterilnosti" holandskih, nemačkih i drugih zapadnoevropskih gradova, odnosno u takozvanoj balkanskoj kulturnoj dijaspori.

Zaključak

Ulaskom deset novih istočnoevropskih država u evropske integracije, čini se da ideja o gvozdenoj zavesi čak i na formalnoj ravni postaje prevaziđena i arhaična. Institucionalno članstvo bi, naime, trebalo da verifikuje ravnopravni status nekadašnjih komunističkih država, koje su za dobrih deset godina uspele da osvoje načela demokratije i da nauče abecedu korporativnog

²⁸ Ditcher, Ivaylo (2002): *The Eros of Identity*, u: Bjelić, Dušan I. i Obrad Savić (ur., 2002): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Massachusetts, London: The MIT Press, str. 247.

kapitalizma. Ravnopravan, ali ne i jednako vredan. Mislim da simbolična polarizacija između evropskog Zapada i Istoka zbog tog razloga neće biti prevaziđena, ali je njen opstanak osuđen barem još na nekoliko budućih generacija. Pri tome najviše zastrašuje činjenica da novonastale članice Evropske unije, u želji da pridobiju i zasluže što više pažnje i naklonosti onih koji diktiraju evropska pravila ponašanja, isuviše brzo, neselektivno i nepromišljeno imitiraju retoriku zapadnoevropskih velesila. Slovenija, kao jedna od najviše obećavajućih novih članica, skoro da je školski primer konvertita, koji pokušava da svoju novu veru dokaže još ekstremnije nego što to možda od njega zahtevaju stare duhovne vođe. Iako je barem načelno razumljiva doskorašnja izolacija slovenačke države, a pre svega njenog političkog vođstva od nekadašnjih jugoslovenskih partnerki odmah nakon osamostaljenja Slovenije, negacija i pilatovsko pranje ruku od dešavanja na Balkanu krajem devedesetih godina proteklog veka još i danas su dokaz kategoričnog distanciranja od nepoželjnog juga. Problematika “izbrisanih”, kao i predrasude kada je u pitanju izgradnja džamije u slovenačkoj prestonici jesu neosporan primer za to, pri čemu su stereotipne percepcije država “južno od Kolpe” obavezan deo svakodnevnih ritualnih praksi slovenačkih političara i javnog diskursa. Dok se Slovenci nesuzdržano smeju šalama o Muji i Hasi, i dok takozvane balkanske pesme čine obavezan deo repertoara na večernjim zabavama, skrivene od očiju svetske javnosti, bez kojih bi takve zabave ostale samo imitacija zapadne popularne industrije ili alpskih poskočica, radni dan u Republici Sloveniji treba početi racionalno, promišljeno, kalkulatивно, individualistički, neafektivno, dakle na evropski način.

Fatos Lubonja

NAKON IZOLACIJE: ZAPAD U ISTOKU: SUSRET MITA I STVARNOSTI¹

¹ Ovaj esej je nastao iz rada koji je autor predstavio na španskoj konferenciji o istočnoj Evropi koju je organizirao Centar za suvremenu kulturu u Barceloni.

Sa engleskog prevela:
Nermina Kožljak

Kada govorimo o nužno iskrivljenoj percepciji koju uzimamo za stvarnost, od koristi nam može biti Platonova metafora pećine, koja govori o zatvoreniku koji vidi sjenke ne uspijevajući da razazna ni predmete, niti sunce koje ih stvara. Ustvari, imamo li mi zaista iskrivljenu percepciju ili je percepcija rezultat određenog konteksta? Jedan sam od onih koji vjeruju da je istina uvijek kontekstualna i da, kao što je to primijetio Oscar Wilde, “nikad nije jednostavna”.²

Da bih opisao načine na koje je istočna Evropa vidjela Zapad, želio bih iskoristiti drugu metaforu koja se sastoji od dva veoma poznata pojma iz političkog žargona koja su opisivala odnose Istok-Zapad tokom komunističke ere: “hladni rat” i “odmrzavanje odnosa”. U mojoj metafori zamišljam mjesto odakle su istočnoevropljani posmatrali Zapad kao prostor prekriven neobično debelim slojem leda, a da je ono što se smatralo Zapadom mutna slika polusjenke koja je počela postajati jasnijom što je odmrzavanje odmicalo. Posebno me zanimaju percepcije koje najbolje poznajem i koje sam i sâm u nekoj mjeri dijelio. To je percepcija Zapada koju imaju Abanci, koja ima kako svoje posebnosti, tako i zajedničke crte s percepcijama ostalih istočnoevropskih zemalja, baš kao što je i albanski komunizam općenito imao i zajedničke crte ali i posebnosti u odnosu na komunizam drugdje u Istočnom bloku. Vraćajući se metafori koju sam predložio, rekao bih da je zemlja u kojoj živim bila pod najdebljim ledom i da je nakasnije od svih zemalja doživjela odmrzavanje odnosa. Preobražaj percepcije koji se desio, od gledanja na stvari kroz slojeve leda do gledanja kroz prozirnost

² Izreka u potpunosti glasi: ‘Istina je rijetko čista i nikad jednostavna’, www.oscarwilde.com.htm (posjećeno 24. aprila 2002.).

U međuvremenu, 1956. godine, dogodilo se u komunističkom svijetu nešto dramatično što je imalo trajan utjecaj na albansku politiku. Bio je to Hruščovljev Tajni izvještaj na XX kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza, koji je protresao istočnu Evropu opsežno osuđujući Staljina i zločine počinjene tokom njegove vladavine. Nakon što su vijesti sa XX kongresa prodrle u Albaniju, određen broj militantata iz partije, posebno onih koji su studirali u Sovjetskom Savezu i drugim zemljama Istočnog bloka, počeli su pozivati na promjene. Albanski diktator Enver Hoxha osjetio je da njegov položaj ugrožavaju nova sovjetska struja i namjera kako Hruščova tako i drugih komunističkih vođa da eliminiraju staru staljinističku gardu. Ipak, njegovu dilemu će razriješiti siloviti raskol između Sovjetskog Saveza i Kine. Kina je iz raznih razloga odlučila braniti staljinizam od Hruščovljevih napada, pa je Hoxha, pokušavajući profitirati na kineskoj ratobornosti, ne samo odbio da se distancira od Staljina, nego je i osudio ono što je nazvao “revizionizmom” XX kongresa, a što je dovelo do prekida diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Do početka 1960-ih godina, kada se Albanija oslobodila kontrole od strane Moskve, čak i onima koji su učestvovali u antifašističkom ratu postalo je jasno da se komunizam pretvorio u ideologiju moći klike kojoj se više nije moglo vjerovati.

I pored toga, Hoxha je bio odlučan da u narodu održi vjeru u komunizam i komunističke apostole, Marxa, Engelsa i Lenjina, a posebice u Staljina. Početkom 1960-ih je osjetio potrebu da jačanjem nacionalističkog duha zemlje učvrsti svoju ideologiju moći. Iako je veličao Staljina, nakon raskida sa Sovjetskim Savezom njegov je kip premjestio u drugi dio Tirane, zamijenivši ga kipom konjanika koji je predstavljao Skenderbega, albanskog nacionalnog junaka. U propagandi koja je uslijedila nakon raskida, Hoxha je iznosio stav da je zemlja raskrstila s Moskvom da bi odbranila Staljina, kao i nacionalni dignitet koji je Hruščov htio dovesti u pitanje. Potreba za ideološkom podrškom i ekonomskim preživljavanjem navela je Hoxhu da učvrsti svoj savez s Kinom. Mao Ce Tung je brzo pridodan na spisak velikih apostola komunizma i mnoge ideje kineske kulturne revolucije usvojene su u Albaniji, uključujući kolektivnu gimnastiku, ukidanje činova među armijskim oficirima i korištenje radničke klase kao instrumenta kontrole nad administracijom i inteligencijom. Nadalje, 1960-te su ograničile mogućnost nekontroliranih ekonomskih

krenuli osuđujući staljinizam, i put koji bi nepogrešivo vodio degradaciji komunizma i povratku u kapitalizam. Ipak, dok je “revizionizam” za režim predstavljao jednu vrstu “trojanskog konja” koji čeka da uđe u grad,⁴ za albansku javnost pojam je bio dvosmisleniji. Mnogo ljudi se nadalo da je to prvi znak vraćanja sistema koji postoji na Zapadu, i kako su godine prolazile ta se nada povećavala i širila među narodom.⁵ Može se reći da se brz završetak komunističke vladavine u Albaniji i drugim istočnoevropskim zemljama nakon uvođenja *perestrojke* ne može objasniti bez razmatranja uspona mita o Zapadu zajedno s padom mita o komunizmu.

Oblici idealiziranja

Mit o Zapadu obično je postojao u dva oblika. Prvi je bio onaj o Obećanoj zemlji (koji je u sebi sadržavao mit o povratku čistoj prošlosti, koja je pala kao žrtva nesretnih okolnosti ili komunističke pobjede nad antikomunističkim snagama tokom Drugog svjetskog rata). Na stvaranje takvog mita u velikoj mjeri utjecala je izolacija istočnoevropskih naroda. Kako bi došli do Zapada, ljudi su morali izvoditi herojska djela kao što su tajni bijegovi, djela koja su život osobe nesumnjivo dovodila u opasnost. Bez ikakve sumnje, aura teškoće i udaljenosti koju je ova jedinstvena činjenica stvorila oko zapadne Evrope, imala je veliki utjecaj na zamišljanje Obećane zemlje, rajskog svijeta slobode, bogatstva, luksuza i sreće.

Na manje jasan način, Zapad se poimalo i u obliku Spasioca. Kako je diktatura preuzela kontrolu nad svim poljima javnog života, smanjujući svaku mogućnost unutrašnje političke transformacije, san da će Zapad, predvođen SAD-om, jednog dana pobijediti u hladnom ratu, postepeno je postao dijelom regionalne aspiracije za slobodom. Ova se slika skoro podudara s mitološkim arhetipom “Spasioca”, prema kome negdje izvan nas samih postoji čudesno i jedinstveno biće, sjajno kao Sunce (jedan od najeksplicitnijih simbola Spasioca) koje nudi vječni izvor dobročinstva i pravde. Znakovito, izraz “Sunce izlazi na Zapadu” bio je često korišten u to vrijeme.

U mitskoj percepciji Albanaca, pojmovi Spasioca i Obećane zemlje spojili su se u figuri monolitnog boga. Istorijske i geografske razlike između zapadnjačkih zemalja bile su priznate, ali iako su postojale preference za određene zapadnjačke

⁴ Ovo je bila česta metafora korištena da opiše ‘revizionizam’ u propagandi i soc-realističkoj literaturi tog perioda. Vidi Ismail Kadare, ‘Përbindëshi’, u *Nëntori 12* (1965.). Također vidi Fatos Lubonja, ‘Between the Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World’, u Stephanie Schwandner-Sievers and Bernd J. Fischer, ur., *Albanian identities: Myth and History* (London: Hurst, 2002.), str. 91-103.

⁵ U pogledu ovog problema trebali bismo naglasiti da je Albanija specifičan slučaj među komunističkim državama, jer je zbog svoje izolacije, čak i od ostatka istočne Evrope, imala iskrivljenu percepciju događaja i političkih tokova na obje strane kontinenta.

zemlje i iako su SAD smatrane šampionom dostignutog zapadnjačkog toka, sam Zapad nije bio viđen kao nepodijeljen u pogledu sna o slobodi i demokratiji. Kao Obećana zemlja, Zapad je prepoznat kao vrt sa različitim lejama koje je svako mogao izabrati prema vlastitoj preferenci: neko Italiju, neko drugi Njemačku, treći Francusku, četvrti SAD. S druge strane, Spasilac je uvijek viđen kao jedna cjelina.

Mit o monolitnom bogu pokazao je svoju moć u Albaniji u ljeto 1990. godine, kada su ljudi nasilno ušli u strane ambasade. Iako politički pluralizam tada još uvijek nije bio dozvoljen (pluralizam će početi tek u decembru 1990.), u doba kolapsa Berlinskog zida i rastuće ekonomske krize u zemlji, režim je počeo pokazivati svoju slabost oslobađanjem velikog broja političkih zatvorenika. Stotine hiljada ljudi, sami ili s porodicama, nahrupili su u ulicu Tirane u kojoj su bile smještene glavna strana diplomatska predstavništva, te su, nakon slabog otpora policije, naišli na otvorena vrata ambasada. Čin traženja političkog azila bio je vjerovatno prvi, najljepši momenat susreta mita i stvarnosti. Glavne zapadne ambasade, prije svega ambasade Njemačke, Francuske i Italije (SAD tada nisu bile diplomatski prisutne u Albaniji) postale su protagonisti niza događaja bez presedana. Tamošnje diplomate su radile sve što su mogle da pruže utočište i zaštitu Albancima koji su pakovali svoje stvari. Učinile su i sve da ih prebace u zapadne zemlje, pregovarajući sa vlastima za dozvolu da ih pošalju van Albanije, uz istovremeno osiguravanje njihove zaštite od bilo kakve intervencije albanske policije.

Sjećam se dva događaja za koja mislim da odražavaju atmosferu tog perioda. Prvi je gledanje dokumentarnog filma kojeg je producirao *L'Espresso*, "*Albanija od Dučea do Prodi*",⁶ i koji se – prikazujući nedaće i trijumfe na putu jednog čovjeka – bavi masovnim egzodusom albanskih izbjeglica brodom do Italije, jednim od glavnih događaja u Albaniji nakon osvajanja ambasada. Nakon što se ukrcao na brod za Bari, glavni lik se iskrcava u gomili ljudi sličnih njemu, čuvajući svoju kćericu u naručju, te, spazivši italijanske TV kamere, s neskrivenom očaranošću viče: "Konačno sam slobodan, moja porodica je slobodna, moja kćerka je slobodna!" Drugi, skoro biblijski momenat susreta između mita i stvarnosti, jeste posjeta državnog sekretara SAD, Jamesa Bakera, maja 1991. godine, samo mjesec dana nakon prvih slobodnih izbora u Albaniji. Ogromna grupa ljudi s američkim zastavama u rukama bila je

⁶ *L'Albania dal Duce al Prodi* (Nicola Caracciolo, Italija 1997.). *L'Espresso* je veoma poznati italijanski sedmičnik.

na glavnom trgu Tirane, znatno veća i od masovnih mitinga koje je Enver Hoxha organizirao 1960-ih i 1970-ih. Prizor je ličio na okupljanje vjernika u Meki, neki ljudi su ljubili Bakerov automobil, dok su drugi u gužvi zadobili povrede.

Sastavni dio ovog načina percepcije bilo je i to da su pojedinci koji su dolazili u Albaniju sa Zapada – kao političari, poslovni ljudi, misionari različitih religija, predstavnici civilnog društva ili jednostavno turisti – bili viđeni kao anđeli spasenja koji silaze s neba. Albanci su im otvorili svoja vrata i postavili ih na prva mjesta u lokalnim organizacijama, čineći ih istovremeno arbitrima svoje borbe i inspiratorima svojih inicijativa. Ovim anđelima, o kojima se brinulo s divljenjem, nedostajao je lični identitet, pošto su bili okruženi aurom mitskog Zapada. Paradoksalno, Albanci su istovremeno vjerovali ovim zapadnjacima onoliko koliko su bili skeptični jedni prema drugima. Albanija je zemlja u kojoj tradicionalno postoje samo tri religije – islam, kršćanstvo i katoličanstvo, kao što je pomenuto – a ipak je u veoma kratkom roku prihvatila misionare šezdeset različitih vjerskih sekti. Kao epitoma albanske vjere u Zapad, političari i diplomate koji bi dolazili u posjetu smatrani su za najvažnije anđele. Svaka politička partija koja se formirala ili politički pokret koji se uobličavao morao je imati podršku zapadnih zemalja da bi uspio. Natjecanje između glavnih političkih partija nije bilo zasnovano na onome što nude ili koliko su u stanju da ispune obećanja, nego na tome koja ima najjaču podršku Zapada.

Ovo vrednovanje Zapada bilo je jako tokom prvih godina demokratije i još uvijek nije u potpunosti iskorijenjeno, no mnogo toga se u međuvremenu promijenilo.

Od razočaranosti do kritiziranja

Iako film Giannia Amelia *L'America* na specifičan način obrađuje temu albanskog egzodusa nakon pada komunizma, u Albaniji nije bio dobro primljen. Upravo suprotno, izazvao je ponešto žestoku reakciju. Amelia su optužili da je ocrnio svakodnevni život u Albaniji i da je čak izvrnuo ruglu domaće stanovništvo, dok su scene koje prikazuju masu Albanaca kako mahnitno trče prema Jadranskom moru da bi uhvatili brod za Italiju, shvaćene kao satira. Povrh toga, prisustvo dva lika, Italijana, koji u Albaniju dolaze da investiraju, a zapravo

Uvijek smo smatrali da zapadnjaci vrednuju ljude po njihovim ličnim kvalitetima, ali to uopšte nije tako. Oni te pitaju odakle si i čim kažeš 'Albanija', postanu hladni i distancirani, ne želeći više da te upoznaju kao osobu." A urođena predrasuda nije bila jedini problem. Kratko nakon dolaska na Zapad, albanski migranti su shvatili da kapitalizam nije prijatan svijet potrošnje, odmora i luksuza, u šta su vjerovali zbog oglasa na italijanskoj TV, nego svijet sa značajnim društvenim i ekonomskim razlikama, jednako prisutnim i u sferi zapošljavanja. Dok su pokušavali naći posao i integrirati se u nacionalni život, Albanci su shvatili da čak i na Zapadu ljudi teško rade, te da postoji stroga i neprijatna hijerarhija rada (u kojoj su Albancima uglavnom dodjeljivani manuelni poslovi). Na taj način, dok su godine odmicale, sve više imigranata je svjedočilo o činjenici da je Zapad manje prekrasan vrt s ukusnim voćem koje samo čeka da bude ubrano, a više teška borba za opstanak

U međuvremenu, u samoj Albaniji širilo se gorko nezadovoljstvo zbog stava koji je Zapad imao prema novoj demokraciji koja se rađala u zemlji. Nakon pada komunizma 1992. godine, na vlast je došla Demokratska partija koja je nastala iz antikomunističkog pokreta 1990.-1991. Vođa te partije, Sali Beriša, postao je predsjednik zemlje i odmah uspostavio režim koji je kršio nekoliko osnovnih prava i sloboda koje su ljudi smatrali sigurno uspostavljenim. Po prirodi izuzetno autoritativan, koristeći inerciju koja je često karakterisala nacionalni život u prošlosti, on je političku opoziciju praktično eliminirao iz javnog života, suzbijajući slobodu medija, osuđujući novinare i kreirajući sivu ekonomiju do te mjere da je uspostavio "obogati se što prije" piramidalne sheme. Mnogi Albanci su veoma brzo prozreli prirodu i opasnost tog režima te nisu mogli razumjeti zašto su ga nekoliko narednih godina podržavale demokratske zemlje poput Amerike, Italije, Velike Britanije, Njemačke i Francuske. Tek nakon što je Beriša ugrozio izbore 1996. godine, SAD počinju sumnjati u njegovo vođstvo, pozivajući na nove izbore, dok ga evropske države nastavljaju podržavati. Beriša će konačno biti zbačen s vlasti 1997. godine, i to upravo zbog kolapsa piramidalnih shema.⁷ Politički pragmatizam i povremeno korumpiranje zapadnjaka koji su živjeli i radili u Albaniji u to vrijeme, posebice u diplomatskim misijama stranih ambasada, svakako su se kosili s idealiziranom slikom andeoskih zapadnjaka.

⁷ Vidi Fatos Lubonja, 'Pyramids of Slime', *Transition* (maj 1997.)

Fragmentacija monolitnog zapadnjačkog boga ubrzo će postati samo korak ka dekonstrukciji i razočaranju. Proces upoznavanja stvarnosti različitih zapadnih zemalja, kao i događaja, kao što je uloga Zapada u raspadu SFRJ, posebno u rascjepu između Slovenije i Hrvatske i ratu u Bosni, doveo je do ponovne uspostave skoro zaboravljene slike Zapada, one koja nije bila prisutna tokom konstrukcije mita u vrijeme izolacije. To je slika geo-političkog regiona, podijeljenog između različitih naroda koji međusobno ratuju, naroda koji, prema tome, imaju preferencijalna područja utjecaja i stare historijske saveze. Ta svijest o fragmentaciji najjasniju fokusnu tačku ima u uočenom raskolu između SAD i Evrope. Evropljani, posebno Francuska i u manjem obimu Italija, sve su više prepoznavani kao saveznici Srbije, tradicionalnog neprijatelja Albanije, koja je ugnjetavala albansku većinu na Kosovu. Ovo je ohrabrialo ljude da se otvoreno opredijele za SAD, koje su se dosljednije protivile srbijanskoj agresiji tokom jugoslavenskih ratova.⁸ U isto vrijeme, oživljen je dijapazon starih stereotipa o određenim zapadnim zemljama i narodima, veoma često kao zajednička reakcija na esencijalističke percepcije i stare stereotipe o istočnoevropskim kulturama što su se ponovo pojavili na Zapadu. S jedne strane, na primjer, stare grčke i italijanske predrasude o Albancima ponovo su osnažile zbog iskustva ovih zemalja s albanskim imigrantima, koji su u većini slučajeva pripadali siromašnijem i kriminalnom sloju društva. S druge strane, stari stereotipi o Grcima i Italijanima, koje je stvorio albanski nacionalizam 19. vijeka, ponovo su rođeni. Slično tome, kako su različiti politički i ekonomski interesi koje su ove dvije susjedne zemlje imale u Albaniji postali očiti, slabila je i mitska slika koja je prikazivala te dvije zemlje, članice EU, kao nerazdvojne. To je posebno došlo do izražaja kada je postalo jasno da se grčka i italijanska vanjska politika prema Albaniji često oblikuju internim političkim konfliktima između vlade i opozicije u tim zemljama.

Uistinu, jedna od novih karakteristika koje su Albanci otkrili o Zapadu tokom defragmentacije monolitnog boga bila je razlika između lijeve i desne političke orijentacije. Prema bivšim percepcijama iz doba hladnog rata, Zapad je bio "dru-go" komunizma, gdje su sve zapadnjačke politike smatrane antikomunističkim i gdje je širok dijapazon razlika između političkih entiteta smatran potpuno nevažnim u odnosu na mitsku konstrukciju podvojene Evrope. Ipak, kontakt s

⁸ Dio te blagonaklone percepcije SAD bilo je čak i nostalglično sjećanje Albanaca na historijske događaje u kojima su SAD djelovale u korist Albanije.

Primjer toga je odbrana integriteta albanske države od strane predsjednika Wilsona, kada se 1918. godine saznalo za tajni evropski sporazum o podjeli Albanije nakon Prvog svjetskog rata.

ljevičarskom nostalgijom za bivšim komunističkim zemljama i s evropskim antiamerikanizmom, kao i s desničarskim rasizmom, unio je nove elemente u promjenama izloženo poimanje Zapada, što je zbunilo Albance i zakomplikiralo njihovu sliku o regionu.

Račun svodeći, rekao bih da je cijeli proces upoznavanja Zapada predstavljao tranziciju od obožavanja i mitologizacije do ogorčenja i razočaranja. Malo po malo, zbog racionalnijeg kontakta sa svakodnevnom stvarnošću, uključujući i samokritiku samih zapadnjaka, razvio se pronicljiviji pristup Zapadu, zajedno s razumijevanjem te regije kao svijeta punog problema koji ima veoma malo sličnosti s Obećanom zemljom. Istodobno, neoliberalne reforme preuzete sa Zapada i primijenjene na Istoku, i nakon jedne decenije stvaraju ozbiljne ekonomske i društvene probleme u Albaniji, od kojih su najočigledniji politička polarizacija i korupcija, što pokreće pitanja o samoj upotrebi Zapada kao modela. Na isti način, nemogućnost Zapada da efikasno odgovori na problem emigracije – budući rastrgan između želje da podigne utvrdu protiv ‘barbarskog agresora’, što nije politika koja odlikuje samo ekstremno desničarske partije, i potrebe da se otvori prema nezapadnjačkim kulturama – osjetljivo je područje koje je izazvalo osudu u zemljama sličnim Albaniji. U sadašnjosti, Zapad je očuvan kao značajan označitelj u kolektivnoj imaginaciji istočne Evrope, i integracija u Zapad još uvijek se smatra jednim od glavnih ciljeva regije. Ali, uz to sad ide i tek rođeno samopouzdanje, koje ova društva približava jednom višem stadiju samosvijesti i zrelosti.

Andrej Blatnik

MIKI MAUS PUTUJE NA ISTOK

(kulturene promene u postkomunističkoj Evropi)

1. Bitka se nastavlja: stereotipom na stereotip.

Moj let na istok Evrope kasni. Štrajk, loše vreme, vest o tome da je podmetnuta bomba, ko bi to pretpostavljao, niko nam ništa nije rekao. Ljudi u aerodromskoj čekaonici u početku su sve stoički podnosili, ali sada su sve izbezumljeniji od straha, sve češće šetkaju do monitora na kojima neumorno treperi natpis DELAYED, i namrgođeni se vraćaju na svoja sedišta.

Na prvi znak vodiča, oko njega se okuplja grupica američkih turista. "Moraćemo da sačekamo," saopštava im, i oni poslušno klimaju glavama, kao da to i sami nisu znali. Sačekati, naravno, ali – zbog čega? Vremena, kada su se u Evropi stvari dešavale bez razloga, ipak su prošla, sarkastično pomišljam. Očigledno je da nešto slično pomišlja i vodič koji pokušava da smulja objašnjenje. "Istočna Evropa, šta da se radi," počne. "Putovanje u nju postalo je jednostavnije, smanjio se broj papira koji su potrebni za prelazak granice, i hamburgeri sada možete dobiti na svakom ćošku, a da o koka-koli i ne govorimo. A ipak" – napravi dramsku pauzu dok ljudi zabrinuto zure u njega – "upozoriću vas: stvari nisu iste kao kod kuće. Iako se to čini na prvi pogled..." Neko ga prekine usred rečenice. "Dobro je što nisu iste!" uzvikne. "Valjda zbog toga i putujemo tamo, zar ne?" Grupica mu klima u znak odobravanja.

"Ti blesavi Amerikanci," prodere se na ruskom neko pored mene. "Misle da je ceo svet njihov. Da mogu da galame kada im padne na pamet." Okrenem se ka svom susedu. Da, odmah bi mogao omrznuti tog Rusa – pravi je nacionalni stereotip, glasan, samouveren, u ustima već drži cigaretu, iako na svakom zidu lepo piše da je pušenje zabranjeno, i – što mi najviše ide na živce – usred decembra nosi patike, bele čarape i pantalone sa faltom na sredini. Očigledno misli da je ceo svet njegov. Odmah se sklonim u stranu.

Sa slovenačkog prevela:
Ana Ristović Čar

Sa Vavilonom jezika u savremenoj varijanti se vrlo lako možemo susresti na aerodromima. Nalećem na dva Nemca – koja nešto tiše, kao predstavnici rata pobjedničkih naroda, ali ništa manje odlučno – razgovaraju o dvema mladim Ruskinjama, koje su se nakon prve vesti o kašnjenju zavukle u neki skriveniji ugao i počele da lakiraju nokte. Pitaju se da li su devojke prostitutke. Prvi je pristalica tog objašnjenja, dok je drugi suzdržan. “Pogledaj ih samo, kako su obučene!” kaže prvi. “Tipične Ruskinje, nemaju nikakvog ukusa,” smiruje ga drugi. “Ali – šta misliš, od čega bi mogle da žive ovde!” nastavlja prvi. “Ne mogu ništa, nemaju izbora. Samo za jedno su, te, koje dolaze ovamo preko, znaš već za šta.” “Ma daj,” brani ih drugi, “mogle bi biti medicinske sestre, sobarice, šta ja znam.” “Ha! Medicinske sestre? To je isuviše slabo plaćen posao. Sigurno su tamo, gde je više novca! Znaš li šta sada save-
taju, ako negde u belom svetu nameravaju da te opljačkaju?” Drugi odmahne glavom, kaže da ga interesuje dobar savet, putujemo na Istok, u opasne krajeve. “Ako te neko napadne, dobro je progovoriti na ruskom – svi se uplaše da si u vezi sa ruskom mafijom koje sada ima svuda, i spasen si, niko neće smeti da dignu ruku na tebe!” Obojica se zadovoljno smeju.

Dobro je počelo ovo putovanje, paradom nacionalnih stereotipa, kažem u sebi. Nema druge, pre ili kasnije ćemo svi svoje raznobojne novčanice zameniti zajedničkim dizajnom *evra*, a u šalama će i dalje nastupati precizni Nemci, ljubomorni Italijani, užicima skloni Francuzi, suzdržani Englezi, emancipovane Skandinavke i necivilizovani Istočnjaci. Konflikt između Zapada i Istoka neće više biti konflikt ekonomske, već kulturne koncepcije.

Sednem pored Ruskinja i upitam ih na engleskom kuda su krenule. “Kući,” kaže jedna. “U Sankt Peterburg,” dodaje druga. I pošto je, nakon pominjanja njenog rodnog kraja, za trenutak gledam isuviše dugo, odluči da mi objasni: “To je bivši Lenjingrad. Sada se zove Sankt Peterburg. Hoću reći, ponovo se zove Sankt Peterburg.”

“I, šta ste radile u Evropi?” pitam ih. Gledaju me začuđeno. “U Evropi? Bile smo u Beču. Na Microsoftovom seminaru za kompjuterske programere.” “Jeste li naučile nešto novo?” Ponovo se zbunjeno pogledaju; uopšte mi ne polazi za rukom ovaj *small talk*, padne mi na pamet. “Nas dve smo predavale, ništa posebno novo, same stare stvari, ali šta sa tim, kada ovi glupavi Zapadnjaci tako sporo uče!” Počinju da se

kikoću, a onda se jedna odsečno zaustavi i oprezno me pogleda: “A odakle si ti?” pita. “Iz Slovenije,” kažem. (I ne iz Slavonije ili Slovačke, pomislim, kao i uvek u sličnim okolnostima.) “Aha,” promrmlja instruktorka kompjuterskog programiranja, i ne može da se odluči šta da kaže na to. “To je negde između, zar ne?” konačno upita.

Negde? Negde između? Između čega? Istoka i Zapada? Komunizma i kapitalizma? Slavonije i Slovačke? Grozničavo pokušavam da smislim neki duhoviti odgovor, kada zvučnik zatrubi. “Putnike koji čekaju pozivamo da dođu na izlaz!” Slegnem ramenima, svi slegnemo ramenima, zgrabimo svako svoj prtljag i – svi – već trčimo ka avionu. Istočni i Zapadni Evropljani imaju zajednički put. Brzo dalje, što brže napred.

2. Pay your bill, enjoy your meal.

Stvari nisu iste kao kod kuće, rekao je američki vodič. Kakve su onda? U kulturnom filmu Kventina Tarantina *Pulp Fiction*, usred Holivuda, glavni junaci, najamni pištoljaši, Vinsent i Žil, razgovaraju o lepotama Evrope. Vinsent priča o *hash bars* u Amsterdamu, gde možeš javno pušiti hašiš, i onda očaranog Žila uči šta je najbolje u Evropi. “It’s the little differences. A lotta the same shit we got here, they got there, but there they’re a little different.” Kada Žil zatraži primere, čuje od njega sledeće: “In Paris, you can buy beer at McDonald’s. Also, you know what they call a Quarter Pounder with Cheese in Paris?” Žil se čudi: “They don’t call it a Quarter Pounder with Cheese?” “No, they got the metric system there, they wouldn’t know what the fuck a Quarter Pounder is,” odgovara Vinsent. Zovu ga *Royale with Cheese*. I Big Mac-u kažu *Le Big Mac*. Žil je iznenađen.

Zaista, uprkos opštom uverenju da je svetsko tržište nemilosrdni diktator izjednačavanja, čak i takav simbol globalizma kao što je McDonalds dobija lokalne specifičnosti. Jer, tako mora biti. Ne zbog toga što to naređuju protekcionistički zakoni – države nekadašnje komunističke vlasti previše su željne svega što je zapadno da bi pokušavale da pribegnu takvoj vrsti samoodbrane – već je tržište ono koje diktira prilagođavanja. I tako ćete, u različitim državama, u McDonaldsu zaista dobiti isti hamburger, ali biće vam ponuđeni veoma različiti doručci: u Sjedinjenim državama služe *sausage & gravy*,

u Beču kroasane, u Japanu nešto čemu Evropljani ne znaju naziv, ali ni ukus; a u većem delu Istočne Evrope nekog posebnog doručka neće ni biti.

Kada je 1988. godine otvoren prvi McDonalds u Moskvi, nastalo je strašno uzbuđenje, ljudi su želeli da se barem fotografišu u njemu, ukoliko već novca za – za tamošnje prilike skup obrok – nisu imali, i sva plastika sa McDonaldsovim znakom je postala dragocena memorabilija. (To, da se plastika opasno seli i u ukus te hrane, tako opasno da je Dairy Queen počeo da svoj *chicken sandwich* reklamira kao “piletinu sa približnim ukusom piletine”, dodatno je doprinelo čak i poistovećivanju hrane sa njenom ambalažom.) A kada se otvarao McDonalds u Rigi, bilo je to 1994. godine, nakon demokratizacije, javio se otpor, posebno zbog toga što je (inače, kada je u pitanju McDonalds, to je uobičajeno u Istočnoj Evropi) podignut u najelitnijem delu starog gradskog jezgra. U gradu je već bilo toliko Zapada, da su Latvijci smatrali nepotrebnim da ga imaju po svaku cenu i u bilo kom obliku.

Naravno, kapital pobeđuje, i McDonalds-i u najelitnijim ulicama Krakova, Vilna, Ljubljane, ali i Rige, činjenica su koja se ne može osporiti; a čini se da i prilično solidno posluju. Hana, devojka koja služi u krakovskom McDonalds-u, i na taj način sponzorise svoje studije starogrčkog jezika, kaže mi: “Najpre su dolazili domaći. Svi klinci su želeli da budu viđeni na tom mestu, sva deca su želela naše kapice i balončice. Sada ih više nema toliko, zasitili su se. Ali, dolazi nam puno stranaca. Svaki turista svrati kod nas.” Zaista, u Istočnoj Evropi, putniku koji nije previše umoran veoma brzo počinju da nedostaju male udobnosti Zapada, a na Zapadu se podrazumeva da na železničkim peronima putnika dočekaju klupice i kante za smeće na svakom uglu. I tako McDonalds, sa svojim stereotipnim i sterilnim izgledom koji sugerise snagu i uredenost, postaje poželjno utočište. Lokalni specijaliteti su podnošljivi samo u ograničenoj količini.

Moguće da nam u pretežno monokulturnoj Sloveniji upravo zbog toga nedostaju (izuzmemo li brojne kineske restorane) etnički restorani? Kada nastaju kao posledica migracija i ustoliče se tamo gde postoji snažna emigrantska zajednica – kao što se, na primer, etiopska hrana odomačila u Vašingtonu, ili, donekle iznenađujuće, vijetnamska u Varšavi – onda je to ne samo dobrodošao, već i srazmerno logičan začim lokalnog menija. Međutim, ponekad kombinacije koje nastaju u

jeziku postanu smešne, kao što je smešno sapostojanje sasvim različitih kulturnih tradicija. Varšavski *Palac Kultury*, reprezentativni primerak staljinističke monumentalne arhitekture, pored svojih suseda Taco Bella i McDonalda jeste nekako apsurdan; ali, ukoliko stvar sagledamo sa druge strane, apsurdne su zapravo pomenute *fast food* gostionice. Palac Kultury je bio na tom mestu još ranije.

Imajući u vidu takve primere, brzo se možemo setiti izjave Filipa Marloua, privatnog detektiva iz romana Rejmonda Čendlera, koji je jednom prilikom procenio da nekom društvu pripada kao što luk ide sa voćnom salatom. Zaista, mešavina zapadne i istočne pop kulture (ali i spajanje visoke i niske kulture) nije nužno najukusnija: onima koji su naviknuti na visoke proizvodne standarde savremenog popa, kombinacije uvezenih urbanih pristupa i ruralne popularne tradicije veoma lako mogu prouzrokovati prilične neprijatnosti. Muzičke mešavine, poput poljskog *disco pola* ili srpskog *turbofolka*, ponekad pevaju bizarni likovi, nalik onima iz stripova. Jeftine simulacije osećanja i razuma u takvom okruženju mogu procvetati do krajnjih granica. Dubravka Ugrešić tvrdi da novokomponovana pop kultura peva u samrtnim izdisajima, piše perom umočenim u venu, i slika krvlju srca, pri čemu, začudo, ne umire, već samo lepo skuplja novčiće.

Svojevrsno ironiziranje tipične hrane kao kulturne paradigme izvode članovi slovenačkog underground strip pokreta *Stripburger*, što na engleskom znači upravo *Comicburger*. Posebni broj u kome je objavljen pregled istočnoevropskog stripa nosi naziv *Stripburek* – naravno, po *bureku*, koji je glavni fast food artikl Balkana, ali i neka vrsta personifikacije, nekakav zaštitni znak Balkana. U vreme kada se osamostaljivala Slovenija, ta najviše “nebalkanska” od svih jugoslovenskih republika, na zidovima njene prestonice pojavljivali su se grafiti *Burek, nein Danke*. Paradoks takvog krika za slobodom bio je pre svega u tome što su narodnosvesni Slovenci odlučili da prognaju nametnuti balkanski kulturni model, ali poslušivši se jezikom istog tog modela, koji ih je u doba austro-ugarske monarhije još izrazitije nacionalno ograničavao.

Atmosfera je danas drugačija. Najpopularniji slovenački rep pevač ne peva o hamburgerima, već o bureku. Omladina u diskotekama postaje najživahnija na takozvanim *balkan partyjima*, uz muziku sa prostora nekadašnje Jugoslavije. Neki tvrde da je to zbog toga što smrtno ozbiljni Slovenci za sada

nisu sposobni da proizvedu autonomnu pop muziku, a oni više psihoanalitički nadahnuti primećuju da je reč o kolektivnoj katarzi koja nastaje zbog osećaja gubitka velikog Drugog i sa tim povezane krivice. Kako god bilo, čini se da istočnoevropska čežnja za zapadnjaštvom po svaku cenu polako kopni – Zapad je zakoračio u Istočnu Evropu na velika vrata i iz svetlećeg predmeta želje pretvorio se u opipljivu realnost, koju je teško izdržati. Uz poteškoće koje je ta realnost donela Istočnjacima željnim zapadnih lepota, Istočnjacima koji nisu slutili ništa loše, ne čudi nas što Istočnjaci sve više priželjkuju ponovnu istočnoevropeizaciju Istočne Evrope.

Te želje, na kraju krajeva, idu ruku pod ruku sa slabljenjem evrocentrizma i, sa druge strane Atlantika, sa odgovarajućim slabljenjem amerocentrizma. Kultura postaje globalna. Danas je nastupio kraj diktature ‘velikih’ kultura. Američka književnost je istovremeno dosadna i sama sebe sita; holivudska filmska industrija ponavlja sopstvene uzorke. Svet polako, ali sigurno, otvara svoja dugo čuvana vrata, propuštajući novi evropski film i književnost manjih naroda. Sve više pisaca iz ‘egzotičnih’ država i jezika dobija priznanja na Zapadu, ne samo u oazama (odnosno, bolje rečeno, getoima) časopisa i izdavačkih kuća posvećenih pre svega prevodnoj literaturi. Neki autori dospevaju čak i na spiskove bestselera. Isto se (i još izrazitije) dešava u masovnoj kulturi. Čak i zagriženi američki republikanci slušaju *musico latino*, muziku koju sviraju ljudi koje ne bi želeli da imaju za susede. Džon Vu, režiser filmskog hita *Face/Off* i mnogih drugih, hongkonške filmske uzorke je uspešno združio sa holivudskim, i na taj način doprineo i te kako potrebnom osveženju holivudskih matrica. Možda je to osveženje veštačko, nekakav *facelifting*, ali ne mari; popularna kultura je namenjena površnom prepoznavanju, a i one najglobalnije promene moraju se desiti na površini. Naime, stvari se rearanžiraju: savremena *world music* muzika spaja kulturno nasleđe etničkih ritmova i melodija sa savremenim tehnološkim pomagalima, kao što su *sintisajzeri*, *sempleri* i *ritam mašine*. Ne samo već pomenuti *disko polo* i *turbofolk*, već i kredibilniji pokušaji preliivanja tradicionalne narodne muzike u oblik primeren kraju veka, na primer alžirski *rai*, ne mogu više bez električnih muzičkih instrumenata. I čini se da onaj koji je rekao: “Kada uključiš električnu gitaru, uključuješ imperijalizam,” nije previše pogrešio. Kada je narodna muzika priključena na električnu, spremna je na put po svetu, iz izdavačke blagajne u vaše uši, i ponovo natrag.

3. Kultura protiv kulture: zamene paradigmi.

“Šta se dogodilo sa našom kulturom?” pita se penzionisani profesor književnosti iz jedne od država bivše *Kaiser und König* monarhije, kada ga posetim u njegovoj raspadajućoj gradskoj četvrti i kada mi ponudi pomoćno sedište u pretesnoj studijskoj sobi, u kojoj je vazduh zagušljiv od mirisa knjiga što polako trule, “Zašto više niko ne čita klasike? Moja ćerka se smeje Solženjicinovom *Arhipelagu Gulag!* Optužbe, kojima je vlast oterala milione Rusa u sibirske logore, čine joj se bizarnijim od skečeva grupe Monty Python! Zašto sva omladina gleda još samo televiziju? Mi smo u vojsku odlazili noseći u džepu knjižicu poezije našeg najboljeg pesnika. Moji unuci će nositi svoje *Gameboye!*”

Ne mogu da prigovorim. Neodređeno kažem da se vremena menjaju. I zaista je tako. Dok na prepodnevnoj misi u pravoslavnoj crkvi u Talinu slušam prekrasni glas liturgijske pevačice, moj um funkcioniše na zapadni način: razmišljam kako bih malo pojačao pucketanje sveća, dodao lagani elektronski ritam, i već bih imao perfektnu muziku za *after*, za spori, sanjački kraj *rave* zabave... Kada postanem svestan šta činim, naježim se od tako profanih, skoro koristoljubivih misli uz sakralnu muziku, ali, već sledećeg trenutka je kraj obreda, malopre zanesena pevačica brzo zgrabi svoj kaput i odjuri, kraj je crkvenog posla, čekaju je nove dužnosti... I zaista je uveče, u nekom popularnom lokalu, sretnem kao pevačicu hitova Šade i Vitni Hjuston.

Danas, u ekspanziji masovnih medija, ima mogućnosti da klasična kultura preživi, mada ona često opstaje u drugačijim okolnostima, u kontekstu masovne upotrebe. Mlada devojka, koja u narodnom pozorištu u Vilnu sedi ispred mene i iz sveg glasa se smeje šalama, s vremena na vreme iz tašnice izvlači pljosku viskija i potegne snažan gutljaj. Neko drugi žvaće veliki sendvič. Gde su vremena kada je hram kulture bio nešto skoro sakralno i kada su evropski *moviegoeri* protestovali čak i protiv unošenja *pop corna* u bioskopske dvorane! Nešto kasnije, glumice u predstavi mi se povere da je njihovo omiljeno piće takozvani koktel Čiurlionis, koji se naveliko pije u litvanskim pozorišnim krugovima. Naziv je dobio po velikom litvanskom slikaru i kompozitoru, jer mešavina viskija, malibua i šlaga poseduje prelive slične onima koji su karakteristični za njegovo slikarstvo. Kada se za potrebe dalje konverzacije

pomalo zgrozim nad takvim svetogrđem, glumice užurbano pokušavaju da me ubede da ne postoji bolji način na koji bi depresivni Čiurlionis počivao u sećanju nacije.

Ponekad oblici postojanja umetnosti u izmenjenim postkomunističkim okolnostima dobijaju groteskne razmere. Nisam siguran u pouzdanost svog izvora, ali činilo mi se veoma zanimljivim kada mi je rumunski pozorišni režiser, koji je sredinom osamdesetih emigrirao iz domovine, pričao kako je na CNN prenosu sa demonstracija protiv Čaušeskua u prvim redovima video svoje kolege sa akademije, profesionalne glumce. Na osnovu toga je zaključio da je puč oblik zamene jedne diktature drugom, koji je izrežiran za zapadne glumce.

U Istočnoj Evropi, u kulturi zaista u većoj meri nego na Zapadu vladaju starije strukture sa ponekad prilično gerontokratskim običajima, a ipak je ta vladavina sve hermetičnije zatvorena u funkcionerske kancelarije i više nema uticaja na ulicu. U urbanim sredinama ostvarile su se kulturne prakse koje nisu postojale pre nekoliko godina. Ljubitelji rolera su tako savremeni ulični baletani, čija muzika dolazi sa ruba: *rap*, *hip hop* i *scratch*, čak i *hardcore*. Jedu brzu hranu, ali zbog toga još uvek nisu globalisti: u Sloveniji je najviše onih koji obožavaju domaće rapere, i prvi među njima je dao sebi značajno ime *Ali En*, pre nego što se iz repa preselio u istočnjačku filozofiju. Možda je u pitanju to da su momci iz susedne ulice, koji se često sa njima spuštaju niz skejtersku rampu, omiljeniji od Afro-Amerikanaca koji su tako reći izmislili taj žanr, a istovremeno ih svakog dana možete gledati na globalnoj MTV, nekakav usputni proizvod nacionalne euforije, zajedničke celoj Istočnoj Evropi. A možda danas, u doba sveopšte i svevelike alijenacije (sic!), jednostavno, više ne važi pravilo da što manje poznaješ autore, to više uživaš u njihovim proizvodima, jer je za svaku fascinaciju potrebna razdaljina.

4. "Verujemo u Boga, ali u njega nemamo poverenja."

Celoj stvari je u izvesnoj meri drugačije pristupila slovenačka muzička grupa Laibach. Nastala je 1980. godine, dakle u vreme tvrdog socijalizma, u slovenačkom rudarskom gradiću Trbovlje. Za svoj uzor je uzela partijski nadzor, uzela

ga je prilično ozbiljno, u toj meri ozbiljno da je to ubrzo počelo da smeta. Laibach je za početak objavio: “Naša sloboda je sloboda onih koji isto misle.” Članovi grupe nisu otkrivali svoja imena, lični identitet su smatrali nevažnim, ali zato su obilje značenja pripisivali unutrašnjoj organizovanosti grupe i radnih tela koja joj pripadaju, na primer, službe za kontakte sa javnošću, i paralelne aktivnosti na području likovne umetnosti i pozorišta. Laibach je sa javnošću komunicirao isključivo pismeno, najradije uz pomoć manifesta. Priča se da je grupa, ranih osamdesetih godina, prilikom svoje prve posete Londonu, kada je svoje demo snimke nudila nezavisnim izdavačima i našla izdavača koji je bio spreman da ih objavi, najpre prisilila vođu izdavačke kuće da sluša recitaciju njihovog umetničkog manifesta – dugu nekih pedeset strana, naravno, sve na slovenačkom.

Lokalne vlasti su zabranile prve nastupe grupe, delimično zbog naziva koji je zapravo način na koji su nemački okupatori zvali slovenačku prestonicu Ljubljano, a delimično zbog ikonografije koju je Laibach upotrebljavao od samog početka. Neukom oku je, naime, teško razlikovati šta joj je to doneo suprematistički krst ruskog likovnog avangardiste Kazimira Maljeviča, a šta zaista nacistički kukasti krst, kao što se to čini ideološki budnom posmatraču. Na svom nastupu na zagrebačkom Bijenalu nove glazbe, Laibach je istovremeno puštao Titov govor i bezbroj puta ponovljeni prizor iz porno filma, i nastup je, naravno, bio prekinut. Likovni deo pokreta *Neue Slowenische Kunst*, kao što se – ponovo na jeziku dugogodišnjeg kulturnog imperatora! – prozvala grupa stvaralaca iz najrazličitijih umetničkih disciplina, požnjeo je mnogo više uspeha, stvaranjem plakata za tradicionalnu proslavu Dana mladosti u Beogradu, 1987. godine. Komunistička vrhuška je bila oduševljena plakatom na kome se nalazio atletski građen mladić koji je u ruci držao palicu za zastavu, sve dok se nije ispostavilo da je reč o pravoj kopiji nacističkog propagandnog proizvoda iz 1936. godine. Naime, nacističke simbole su samo zamenili komunistički: jednu zastavu druga, svastiku zvezda petokraka, a germanskog orla golub mira. Usledila je histerija i pozivi na napad.

Vremena su se promenila, i danas dizajnerski odsek *Neue Slowenische Kunst* sa karakterističnim imenom *Novi kolektivizam*, bez ikakvih poteškoća izrabljuje knjige Titovih sabranih dela, koje je slovenačka nacionalna biblioteka otpisala

kao suvišni materijal: prelepljene reprodukcijama savremenih likovnih umetnika, knjige, koje su godinama i godinama ključno određivale jugoslovensko političko usmerenje i svakodnevnicu svakog pojedinca, pretvorile su se u svojevrsne umetničke kataloge.

Na pitanje zbog čega nisu prestali da rade nakon pada berlinskog zida i drugih simbola komunizma, članovi grupe Laibach samoironično odgovaraju da su osamdesetih godina pokušavali da dožive devedesete, a da devedesetih pokušavaju da dožive stotu. Zaista, iako su ploče Laibacha dostupne u svim krajevima sveta, Laibach nije finansijski uspeo, kao što se očekivalo od jedne ustanove popularne muzike koja djeluje tako dugo. U tom smislu, više sreće je imao njihov imitator Rammstein, grupa koja je iznikla iz najrazličitijih eklektičkih bendova nekadašnje Istočne Nemačke, i koja je, sasvim nonšalantno, sadomazohizam povezala sa svetskim bolom, ritmove tehno mašina sa metalnim gitarama, od svega toga stvorivši novi žanr, *tanzmetal*. Krug kulturne industrije je zatvoren: na početku svog puta, Laibach je bio provokacija već samo zbog svog nemačkog naziva, a danas Til, pevač Rammsteina, predlaže Laibachu da obradi kakav stari nemački šlager, jer će na taj način pridobiti više slušalaca.

Devedesetih godina, kada je svaka korespondencija sa komunizmom naglo gubila smisao, Laibach je već nazivima svojih albuma (*Kapital*, 1992, *NATO*, 1994, *Jesus Christ Superstar*, 1996.) upozoravao na neuralgične tačke novih demokracija. Na *Kapital* i *NATO* nije bilo posebnih ideoloških reakcija: očigledno su u Istočnoj Evropi oba pojma u međuvremenu postala deo obaveznog repertoara. Poslednji pomenuti album je pogodio pravo u centar: već samim svojim nazivom sugerisao je sukob masovne kulture i Crkve, koja u Istočnoj Evropi želi da što pre nadoknadi zakasneli uticaj na mlade, zakašnjenje koje su prouzrokovale komunističke godine. Laibachova poruka sa predstavljanjem Isusa kao rok zvezde (i, naravno, predstavljanjem njihovog pevača kao Isusa) kao i sa programskom izjavom grupe "*Verjamemo v Boga, vendar mu ne zaupamo,*" ("*Verujemo u Boga, ali u njega nemamo poverenja*") koji parafrazira natpis IN GOD WE TRUST na dolarskim novčanicama, bila je doduše isuviše prefinjena za neke veće prigovore crkvene nomenklature. Crkva se odazvala tek na neposredniji izazov, kada je grupa *Strelnikoff* (prozvali su se po junaku iz Pasternakovog romana *Doktor Živago*) u svojoj pesmi

komentarisala zalaganje slovenačkog nadbiskupa za ukidanje ustavnog prava na abortus, a na naslovnu stranu albuma stavila najpoznatiju slovenačku versku sliku iz glavne hodočasničke crkve – učinivši nekoliko intervencija. U njihovoj varijanti, naime, Marija u naručju ne drži Isusa već pacova.

Na opskurno objavljivanje tog albuma koji je pre vrtloga javnih reakcija bio osuđen na prodaju samo desetak primeraka, nije se odazvao samo crkveni aparat, održavši posebnu misu pored hodočasničke crkve, misu, na koju je došla deseti-na hiljada vernika, već i brojni pisci pisama u časopisima, koji su raspravljali o provokaciji i blasfemiji. Opšti gnev je izbegao samo neki usamljeni glas, koji je zahtevao da se poštuju prava – pacova. Tvrdi se da svi oni koji su se gnevno odazvali na to pismo opominjući pisca da ne izjednačava prava Isusa i pacova, nisu poznavali primer finskog slikara, koji je slikao verski obred pomešan sa sadomazohističkim ritualima, i crkvene dostojanstvenike u promiskuitetnim položajima, ali mu sva ta provociranja crkve i države nisu donela nikakav poseban odjek u javnosti. Umetnik je zaista bio optužen i osuđen, a osudu je pratilo javno zgražavanje nad njegovim shvatanjem umetnosti. Međutim, taj proces nije imao nikakve veze sa njegovim odnosom prema crkvenim institucijama – bio je osuđen zbog nasilja nad životinjama, jer je na video snimku u okviru umetničkog performansa ubio mačku.

5. Deseti petogodišnji plan: kulturom neka vlada tržište.

U drami *Pentecost* engleskog pisca Dejvida Edgara, ministar kulture neke neimenovane države, koja je čudno slična Bugarskoj, stupa na pozornicu noseći pod rukom auto-radio. Kada prođem kroz carinske kontrole u Vilnu, na potpuno isti način me sačeka koleginica, pozorišna glumica u litvanskom Narodnom pozorištu. “Problemi tranzicije,” kaže. “Da ga ne nosim stalno sa sobom, veoma brzo bi dospelo u tuđe ruke.”

Da je Litva zaista država u tranziciji, postane mi jasno odmah kada pokušam da se smestim u pansionu čiji naziv ne poznajem, ali znam samo adresu i broj mobilnog telefona njegove vlasnice. Na vratima koja odgovaraju adresi, naime, nema nikakvog znaka o bilo kakvom pružanju usluga prenoćišta, i zidarske alatke, kao i vreće sa cementom koje treba

preskakati na putu do sobe, govore o tome da gostioničarski poslovi nisu još sasvim počeli da se razvijaju. A ipak, stvari nesumnjivo postaju nešto sređenije: kada spustim torbu i ponovo izađem napolje, na vratima već stoji sveže prikucana tabla sa imenom pansiona.

Kada je trebalo da se odlučim gde ću prenoćiti, zamisao o spavanju u tom kraju bila mi je privlačna posebno zbog toga što su mi taj pansion predstavili kao sporedni projekat nekog uglednog vajara, jednoga od glavnih likovnjaka mlade generacije. Činilo mi se da je reč o nekoj umetničkoj koloniji, i romantično sam sanjario kako sam odlučivši se na to, istovremeno obezbedio sebi krov nad glavom i kratak uvid u dešavanja na savremenoj litvanskoj likovnoj sceni. Ali sada me kraj postelje sačekuje samo neukusan odlivak muškog tela, nekakav nespretan plagijat Davida. Kada dođe mladi vajar da bi mi ispostavio račun, pitam ga da li je taj kip njegovo delo. "Oh, ne," osmehne se. "Ja radim sasvim drugačije stvari. On je tu zbog toga da bi se dopao posetiocima. Moje stvari im se ne bi svidеле."

U jugoslovenskom filmu Karpa Ačimovića *Godine Splav Meduze*, fantastičnoj poruci o neupotrebljivosti umetnosti, filmu koji prikazuje život predratnih jugoslovenskih avangardista, postoji jedna scena, koja je možda ključna za razumevanje položaja umetnosti u današnjem vremenu. Grupa artista, negde bogu iza leđa, na nekakvom seoskom nastupu usred blatnjave vojvođanske ravnice, upoznaje snagatora Žnidaršića, "najsnažnijeg čoveka Balkana i Male Azije", koji živi od istezanja svojih čeličnih mišica. Umetnici ga pozovu da se pridruži njihovoj putujućoj predstavi. Žnidaršić je pomalo zbunjen, ja ipak nisam umetnik, kaže. Umetnici mu objasne da su vremena takva, da niko nije umetnik. Obratno: svi su umetnici. I obratno. Polako, kaže snagator, niko nije umetnik, to mi je jasno. I obratno tome, i to razumem. Ali opet obratno? E, to ne razumem. Ništa ne brini, Žnidaršiću, teše ga, svu zaradu ćeš pokupiti ti.

Stereotip proteklog doba diktira da umetnik, ukoliko želi da bude plodan, mora da trpi oskudicu u mnogo čemu, jer izobilje ne donosi prave stvaralačke rezultate. U stara vremena, novac je, naime, bio namenjen jednima, a večnost drugima. Danas se čini da nespojivost novca i umetničke plodotvornosti više ne može biti tako dosledna kao što je bila; delimično i zbog, brutalno rečeno, bioloških razloga. Opstanak je

povezan sa tim da čovek barem deo svog vremena proizvodi nešto što se može prodati, i, kao što znamo, za kulturu ne postoji dovoljno veliko tržište, istočnoevropskoj državnjoj brizi je došao kraj, i tako dalje, treba se snaći. Zbog toga, dan-danas umetnici više ne pišu samo sonetne vence, već i prijave za subvencije i molbe za sponzorstvo, i ne slikaju više samo mrtve prirode, već i sopstvenu medijsku sliku.

Takve aktivnosti, koje prožimaju skoro sve koji se pačaju u umetnost, ipak nisu samo plod nužnosti opstanka, već i statusne odluke. Za kulturnjake, veza sa novcem više ne predstavlja ništa sramno, suprotno tome – postala je *conditio sine qua non*. Umetnici se očigledno slažu u tome: više ne možeš sedeti u svojoj sobici na potkrovlju i čekati da svet otkrije tvoju nadarenost. U opštem prevrednovanju društvenih vrednosti i sam umetnik teško da može izbeći merodavnost onog jednostavnog merila: *ono si, šta imaš*. Možda umetnici sve više preuzimaju na sebe ne samo stvaranje, već i finansiranje i promovisanje svog dela, tako da svi redom osnivaju neka mala preduzeća, između ostalog i zbog toga da bi ih svet još uvek doživljavao kao ljude dorasle izazovima vremena.

6. Komunistička represija, postkomunistička depresija.

Radi veće preglednosti, trebalo bi u izvesnoj meri pojednostaviti priču o luna-parku socijalističkih grozota, ne bismo li nerazumljive prizore približili čitaocu. Zapadnjaku je verovatno teško zamisliti psihotičnu atmosferu školskih časova, na kojima su nas učitelji odlučno savetovali da ne uzimamo bombone od nepoznatih ljudi, jer su verovatno otrovne, i da ne podizemo sa poda hemijske olovke, jer su u njima možda skrivene bombe. Vreme je perverzno potvrdilo te savete: u doba komunizma su takve opasnosti bile samo plod paranoičnog sistema. Danas, u vreme sve poduzetnijih pedofila i sve rasprostranjenijeg terorizma, ti saveti su sve realniji.

Grozu komunističke oskudice Zapadu je najlakše predstaviti kao materijalnu oskudicu. Moskovski dopisnik Newsweeka je u doba čvrste čelične zavese izveštavao o projekciji filma *Rambo* kojoj je prisustvovao. Film su prikazivali na piratskoj kaseti u nekom privatnom stanu, i, nakon prikazivanja, domaćica je napala film optuživši ga za čistu propagandnu

stvari promenile, da nije više takav kakav odgovara zapadnoj predstavi? Kada dobro poznat i premeren prostor bede i očajanja bude prostor koji smo još odavno napustili?

7. Dom je svet.

Kakvi god da su pogledi istočnoevropskih stvaralaca na zapadnu kulturu – svi se moraju složiti da je Zapad doneo mogućnost izbora. Ista sredstva mogu se upotrebljavati na veoma različite načine, i čak i iza istih reči se ponekad skrivaju različiti sadržaji. Kada sam pre nekoliko godina vodio Roberta, urednika hrvatskog časopisa *Godine nove*, u omiljeno sakupljalište ljubljanske 'scene' u starom delu grada, nazvano *Nostalgija*, Robert je doživeo svojevrsni kulturni šok. Naime, lokal je bio ukrašen komunističkom ikonografijom, petokrakama, crvenim zvezdama, slikama junaka minulih dana. Da se sve može videti u jednom javnom lokalu, i to čak u takvom koji se zove *Nostalgija*?

Pričam mu o lokalu *Naktinis Vilkas* u Vilnu, koji pod svojim krovom ima sve, od saune, bazena i erotičnog *showa* do privatnih soba i banketne dvorane, i pri tom se ponosi najvećom zbirkom Lenjinovih memorabilija. Dobro, dobro, prekine me, ali ipak, to je nešto drugo, namenjeno je zapadnom turistu ili već nečemu drugom, ali ovo... Nekadašnji sadržavljanin ne može da shvati da su pojedinačni delovi nekadašnje Jugoslavije mogli poći tako različitim putevima. "U Zagrebu to ne bi bilo moguće," kaže mi.

Godine nove su počele kao književna revija, ali su urednici ubrzo shvatili da na taj način neće biti opstanka. Državnih subvencija za kulturno važnu štampu više nema i zapadna pomoć izbegava subvencioniranje književnih akcija, ponekad iz uverenja da književnost, kao i komunizam, pripada nekim prošlim vremenima. Piscima tako preostaje tržišna privreda, koja je poznata po tome da je sposobna da reši razne teškoće. Za sada sve kaže da je veći deo Istočne Evrope još uvek spreman da veruje u to, da je najdemokratskiji izbor na svetu upravo izbor potrošača. Zbog toga su se *Godine nove* preobrazile u nekakav trendovski časopis, koji je pored književnosti i slikarstva objavljivao tekstove i beleške o noćnom životu i popularnoj muzici, a na naslovnoj stranici imao živahnim bojama naslikanog Krcka Oraščića sa kondomom na nosu.

Fotografija: Imre Sabo

Dragan Velikić

EVROPA “B”

1.

Kad kažemo “Evropa”, ne mislimo na Moldaviju, Bosnu ili Srbiju, jer geografska odrednica nije sama po sebi dovoljna da bi se pripadalo parteru tog pojma. Parter je Evropska zajednica. A izvan šengenskih zidina prostiru se galerije na kojima čekaju zemlje evropske periferije da se jednoga dana spuste u taj obećani parter. Kada je u pitanju Srbija, ili tačnije, Jugoslavija, razlog za skoro desetogodišnje proterivanje, čak i sa galerije pojma “Evropa” svakako su ratovi na Balkanu tokom protekle decenije. Onog časa kada se dogodio rat, ta zemlja je prestala da bude evropska.

“Evropa” je jedna norma koja se ne svodi samo na udobne i tačne vozove. Međutim, Evropa su i vozovi. I nimalo slučajno, vozovi koji sa evropskih galerija stižu u evropski parter – svejedno da li je to mađarski “Bela Bartok”, hrvatski

“Mimara”, srpska “Avala” ili poljski “Varšava-Ekspres” – izgledom, komforom i tačnošću jesu na nivou evropskog strandarda. Slutim da će zemlje Istočne Evrope ući u ujedinjenu Evropu tek onda kada im na domaćim linijama budu saobraćali isti onakvi vozovi kakvi ih povezuju sa Zapadom. A primer Velike Britanije potvrđuje moju pretpostavku.

Izgon Jugoslavije iz Evrope počeo je vozovima. Početkom devedesetih godina Beograd preko noći iščezava iz redova vožnji evropskih železnica. Nema ga ni na aerodromskim bilbordima. I ne samo to. Zbog sankcija međunarodne zajednice prema Jugoslaviji, nemoguće je bilo poslati pošiljku težu od dvadeset grama iz nekog evropskog grada u tu zemlju, koja je postala kuća bez broja. Strogi režim viza pretvorio je Jugoslaviju u karantin. I tako je pasoš zemlje koji je decenijama bio najtraženiji na crnoj berzi, budući da su Jugosloveni bez viza putovali kako na Zapad, tako i na Istok, sveden na bezvredan papir sa kojim se moglo putovati samo u neke susedne zemlje. Svaka izolacija vremenom stvara endemski svet u kojem počinje da se budi bunkerski mentalitet. Nedavne političke promene u Srbiji vratile su tu zemlju na galeriju, u poslednji red, odakle joj predstoji dug i naporan put, čiji konačni cilj je svakako evropski parter.

Pojam “Evropa” kao da je lišen negativnih konotacija. Evropa je prostor gde je ostvaren visoki kvalitet života. To je prostor reda i mira. Barem tako Evropu vide siromašni rođaci sa njene periferije. Oni se godinama spremaju da uđu u tu ujedinjenu Evropu. Postoji pogled Evrope koji ona zamišlja kao pogled periferije njoj upućen. I taj pogled ona želi da joj i periferija potvrdi kao svoj vlastiti pogled. Tačnije, njeno tržište često traži od periferije da joj umesto autentičnih umetničkih dela isporučuje stereotipe koji su vremenom postali zvanična verzija kultura zemalja evropske periferije. U tome bi pre svega trebalo tražiti razloge za uspeh nekih filmova, pozorišnih predstava i knjiga koje vešto filtriraju sve ono što se ne uklapa u stvoreni kliše. Tako dolazimo do paradoksa da se u zemljama evropske periferije tj. Istočne Evrope, sudeći na osnovu nekih umetničkih dela, dešava ne ono što im se uistinu dešava, već ono što kao njihova stvarnost postoji u mišljenju Evrope.

U vreme opšte globalizacije, jedinstvenih kompjuterskih programa, mode, supermarketa i trgovinskih centara, moguće je u tako različitim prostorima kupiti iste proizvode, od grčkih

maslina i bugarskog jogurta do danskog butera i italijanske paste, od francuskih parfema i portugalske obuće do švedskog nameštaja i švajcarskih satova. Svi ćemo jednog dana imati istu ponudu, i na svakom mestu biće moguće kupiti sve. Kao posledica opšte globalizacije, sva mesta će zapasti u užas istosti. Pa će i putovanja postati suvišna. Jer, do onoga što je isto ne može se doputovati.

Ipak, za sada je to samo privid da je isto, zaista isto. Licence jesu sve boljeg kvaliteta, i original će uskoro postati suvišan, međutim, još uvek postoji razlika između "milka" čokolade i "nestle" kafe proizvedene u Švajcarskoj ili Nemačkoj od mađarskih i čeških licenci. Čitava industrija "istog" instalirana je na evropskoj periferiji, tako da licence, nazovimo ih "B" proizvodi, snabdevaju Evropu "B", kako bi se zadovoljile potrebe stanovništva tog regiona. Tu, naravno, ne mislim na piratske proizvode sumnjivog porekla. I ništa tu loše nije, jer to je jedna realnost. Uostalom, srpska coca-cola po mnogima je bolja od francuske. Proizvodni programi multinacionalnih korporacija pretvaraju čitav svet u jedno mesto.

2.

U poslednjih nekoliko godina samo je jedan film sa Balkana doživeo veliki uspeh na Zapadu. Radi se, naravno, o filmu Emira Kusturice, *Underground*. Iako su artistički kvaliteti ovog filma neosporivi, uveren sam da oni nisu presudan razlog za njegov uspeh. Ovaj se razlog pre nalazi na ravni sadržaja, na ravni slika o Balkanu koje su Zapadu ponuđene. Podsetiću vas: u ovom filmu Balkan je oslikan kao mesto orgija, mesto čistog ludila, kao jedan prostor u kome se samo jede, pije, peva, vodi ljubav i ubija, dakle, skoro kao jedno mitsko mesto, divlji prostor u kome je sve dopušteno. Ništa nije paradoksalno u činjenici da je upravo ovakva slika Balkana zadovoljila oko Zapada, jer ona je potvrdila, čini mi se, javno neizrečenu, fantazmatsku pretpostavku Zapada o onima sa Balkana kao nekim koji su od nas, sa Zapada, potuno različiti, i učvrstila veru Zapada u vlastitu jedinstvenost i nedostižnost. Ovakva predstava o Balkanu izazvala je zadovoljstvo u pogledu Zapada, jer je Zapadu ponudila upravo ono što je on želeo da dobije kao sliku o samom sebi, kao potvrdu vlastite savršenosti.

Kada je u pitanju književnost, Zapad se otvara za onu vrstu književnosti sa Balkana, koja tematizuje odsustvo demokracije, koja vapi za takvom demokracijom, koja stalno

za mernu jedinicu uzima Zapad, drugim rečima, otvara se prema onoj literaturi kojoj je slika Zapada ono što je tematski organizuje. U ovakvoj literaturi, zapadni pogled ponovo može da uživa, da sebe uveri kako je apsolutno željen, da sebi potvrdi kako je na dobrom putu. U ovakvoj literaturi, Zapad narcistički uživa u sebi samom kao u nedostižnom predmetu želje drugog. Za onu vrstu literature, koja na Balkanu, takođe, postoji, čiji postupci i teme nisu profilirani "političkim" ili ideološkim predušlovima, za literaturu koja se ne svodi na nekakvo svedočenje o surovom životu evropske periferije, za literaturu koju bih nazvao "čistom literaturom", tj. literaturom okrenutom sebi i preispitivanju literarnih mogućnosti jezika, Zapad je, koliko mi je poznato, prilično zatvoren. Jer, pretenzije koje ovakva književnost ima, pretenzije na umetničko eksperimentisanje, zapadni kulturni prostor čuva za sebe, on samo sebi mandatira pravo na obrate i preokrete u književnoj praksi. I ovo je, takođe, jednostavno objašnjivo: samo tako Zapad može da "osigura" vlastitu dominaciju, da potvrdi idealnu sliku o sebi kao o prostoru u kome se vrše sofisticirani duhovni "zahvati", i da produži sa svojim narcističkim samouživanjem.

3.

Ne postoji takav proces elektrolize kojim bi se jedan književni svet doveo u stanje građe iz koje je nastao. Za jednog pisca treći roditelj je lektira na kojoj je rastao, na kojoj se formirao njegov svet. Lektira je ime matične luke ispisano na krmi broda. I, naravno, može se biti pisac jednog prostora, a da se fizički u tom prostoru ne boravi, kao što ni brodovi švajcarskih pomorskih kompanija ne uplovljavaju u zemlju čija se zastava vijori na njihovim jarbolima.

Pisanje je pokušaj da se sagledaju neki drugi mogući životi. Singer je u pravu kad kaže da pisac nije onaj koji se seća, već onaj koji izmišlja vlastito sećanje. Sećanja svoja i "tuđa" (junaka), možemo izmišljati ukoliko nosimo čežnju za dopisivanjem života, ne zato što smo nezadovoljni sopstvenim životom, već zato što svaki pisac živi u svojim knjigama moguće varijante one jedine stvarnosti.

A izmišljanje mog sećanja počelo je jednog novembarskog dana 1958. godine, kada se beogradski voz zaustavio na pulskoj rivi, na koloseku koji kao da nestaje u moru. Sledeći prizor osvetljen je sijalicom u dnu širokog emajliranog abažura:

soba hotela “Central”, koji se davno, u vreme kada je Pula, grad mog odrastanja bio italijanski, zvao “Milano”. A u vreme Austrougarske, početkom prošlog veka, kada je u Puli nekoliko meseci živeo irski pisac Džeјms Džoјs, taj hotel nosio je naziv “Evropa”.

Verujem da svaki pisac poseduje skroman broj tonova, prizora, šumova i mirisa doživljenih u detinjstvu, u onom “neistorijskom” periodu svoga života, dakle, u vlastitom mitu. To su kulise sa kojima će uvek iznova, u svakoj sledećoj knjizi, graditi svet iznalazeći ono što je neiscrpno: kombinacije. Svaki pisac nosi u sebi deo globusa, svejedno da li je to Makondo ili Buenos Aires, Aleksandrija ili Dablin, Trst ili Berlin. Pisanje i jeste veština pretvaranja unutrašnje mape u sistem znakova. Hajnrih Šliman je tragajući za Trojom koristio Homerove mape. Iako arheolog amater, Šliman je razumeo poruke skrivene u stihovima *Ilijade*. A irski pisac Džeјms Džoјs sagradio je čitav jedan grad dobro proučivši putanje Odiseja. Sanjao je Dablin u Trstu, Puli, Cirihi, Parizu. Mnoge ulice starog Trsta preselio je u Dablin, kao što je osetljivim sluhom doživljavao imena iz telefonskog imenika, i darivao ih svojim junacima. U “uličnom nameštaju” Dablina prepoznao je onaj nepropadljiv sloj.

A trajanje je i propadanje, truljenje. Čin preparacije podrazumeva slamu i vatu, eterična ulja, kiseline i barem par staklenaca umesto očiju. Ali, te staklene oči vide dublje od trošnih, sluzavih piljaka, te oči čuju šumove reči, zvuk koji krije nepoznato poreklo. U dubokim slojevima jezika postoji šifra, grafička i zvučna, a ono malo značenja što iscuri kao mlaz peska na svetlost dana nazivaćemo u svojoj gluposti koincidencijom, sudbinom.

Književna radionica je skladište. Kreacija se sastoji u načinu pretraživanja tog skladišta. Talog iz kojeg svaki pisac gradi svoj literarni svet jedinstven je i neponovljiv kao otisak prsta. Verujem u prikrivene paralelne svetove koji nas okružuju i čije treptaje samo ponekad primetimo. Pisac zapravo traga za tim vibracijama. Kao pauk, pisac plete mrežu, iz sebe samog, iz svog taloga. Kao gornji i donji pritisak u čovečijem telu, tako pulsiraju svet stvarnosti i svet literature. Moja kula, u kojoj sam stanar otkako sam iščitao romane Karla Maja, sagrađena je od Servantesovog humora, teskoba Itala Zveva, kružnih putanja Džeјmsa Džoјsa, panonskih uspomena Danila Kiša, od mesečarstva Hermana Broha. Spone koje me

povezuju sa drugim književnim svetovima, nevidljive su poput "kolonijalnih stilova".

Pisac nema drugog identiteta do u literaturi. Ili su to možda podaci iz pasoša? A tek rođenje? U mom slučaju, činjenica da sam rođen kao Srbin u Beogradu, a odrastao u hrvatskom gradu Puli na Jadranskom moru, postoji pre svega kao način ulaženja u literaturu, prvo kao čitaoca, a zatim i kao pisca. To je ta posebnost koja se dobija rođenjem i slučajnim kulisama među kojima rastemo. Kasnije, na tu posebnost, talože se podaci iz biografija omiljenih pisaca i slojevi njihovih knjiga. Talože se prostori kroz koje samo prođemo noćnim vozom, kao što se talože i reči jezika koje ne poznajemo.

Kao dečak, često sam šetao pulskim grobljem Monte Ghiro. U starom delu groblja, među čempresima, nalaze se i danas trošne nadgrobne ploče koje otkrivaju imena danskih, holandskih, švedskih oficira i inženjera koji su sredinom 19. veka gradili pulsku luku i arsenal. Nalazio sam i imena mađarska, slavenska, jevrejska, italijanska, germanska. Sve je u vezi, govorio je klasik srpske književnosti, Miloš Crnjanski. U njegovim putopisima prepoznajem šum Danteovih tercina, kao što apsurdne situacije Gogolja naslućujem u pričama Nabokova. Kao što gust vazduh enterijera Bruna Šulca isparava u pričama Kišovog porodičnog ciklusa.

"Perpetuum mobile" književne građe je moćna materija koja prenosi zapise "osetljivima".

Prijatelj koji je dugo živeo u Rimu, pričao mi je kako leti, rano ujutro, za vetrovitih dana, crvenkasta prašina prekriva automobile na ulicama. Kada je jednom pitao nekog prolaznika odakle taj prah, dobio je sledeći odgovor: "To je pesak iz Afrike".

Muharem Bazdulj

NA ZAPADU NIŠTA NOVO

(o krajnostima južnoslovenskog okcidentalizma)

Zalud Zapad traži neki oblik agonije dostojan svoje prošlosti. Istok se usredsredio na cvetove i odricanje. Mi mu suprotstavljamo mašine i napor, i ovu galopirajuću melanholiiju, posljednji trzaj Zapada.

Zapad? Šansa bez sutrašnjice.

Osmotrite Zapad: prenakrcan je znanjem, beščašću i tromošću.

Zapad napreduje, plašljivo razvija svoju razmaženost – a ja već manje zavidim onima koji, videvši sumrak Rima, veruju da uživaju jedinstvenu, neprenosivu utehu.

E.M. Cioran, *SILOGIZMI GORČINE*

Nije možda loše za početak prisjetiti se malo etimologije. Termin *orijent* potiče od latinskog glagola *oriri* sa značenjem *rasti*. Termin *okcident* pak svoje podrijetlo također nalazi u latinskom glagolu: *cadere* znači *padati*. Jasno je da se ovdje referira na sunce, međutim ni simbolička šala ne zvuči loše. U prirodi istoka je da se širi, u prirodi zapada je da pada. Znameniti Spenglerov naslov *Propast zapada* u ovom je smislu gotovo pa pleonazam.

U ovom eseju baviću se tipičnim predodžbama *zapada* kakve vladaju na Balkanu, tačnije na području nekadašnje Jugoslavije. Termin *zapad* iz ove perspektive je dobro protejski i veoma fluidan. *Zapad* je tu, dakle, nešto relativno, nešto što *mi* nismo. Iz perspektive kojom ću se ovdje baviti *zapad* liči na dugu, odnosno nemoguće ga je dosegnuti. Nekad davno, *in illo tempore* i mi smo bili *zapad*, u nekoj dalekoj nevidljivoj budućnosti možda ćemo to opet biti, no iz perspektive sadašnjosti *zapad* je nešto nedostižno.

U mom djetinjstvu, osamdesetih godina prošlog stoljeća, Albanija je u najvećem dijelu Jugoslavije kolokvijalno doživljavana kao zemlja što označava sami vrhunac zaostalosti. Bilo je to vrijeme kad se tipični Jugosloven sa značajnom dozom

¹ U svojoj knjizi *Kultura laži* Dubravka Ugrešić kaže: "Sretala sam povremeno i svoje zemljake, Jugoslovene. Dvije stvari, pasoš i novac u stranoj valuti pružali su mojim zemljacima osjećaj sigurnosti, osjećaj da su nešto bolje. Moji su se zemljaci tih godina osjećali 'ljudima' u Moskvi, Budimpešti, Pragu, Sofiji... Osjećali su se boljima jer su bili okruženi onima kojima je gore."

prezira odnosio prema stanovnicima (ondašnje) Čehoslovačke te Poljske i Mađarske, još jača doza prezira i sažaljenja bijaše namijenjena građanima Rumunije i Bugarske¹, no za najveće parijske tadašnje Evrope smatrani su žitelji Albanije. Iz tog vremena valjda i potiče slijedeći vic u formi pitanja i odgovora. Pitanje je: *Koja je zemlja najsiromašnija na svijetu?* Odgovor – *Makedonija*, uz obrazloženje: *Jebo zemlju kojoj je Albanija zapad.*

Mnogo toga možemo iščitati iz ove šale. Ona nam jasno predočava dvostruko značenje termina *zapad*. Osnovno zemljopisno značenje potisnuto je na marginu; upravo zbog toga vic i funkcionira. Jer *zapad* se primarno doživljava kao mjesto boljeg života, kao ovozemaljski raj, kao utopija. U parafrazi one drevne latinske sentence mogli bismo kazati: gdje ti je dobro, tu ti je *zapad*. Ako je, dakle, Albanija Makedoniji *zapad*, tamo je život koliko god bio loš ipak višestruko bolje nego u Makedoniji.

Ako je *zapad*, dakle, mjesto boljeg života, to nema puno veze sa stranama svijeta. No stvari ipak nisu tako jednostavne. Činjenica je zapravo da su iz jugoslovenske perspektive osamdesetih godina prošlog stoljeća kao *zapad* uglavnom doživljavane upravo one zemlje koje se i geografski nalaze zapadno od Balkana. Čak i unutar same Jugoslavije, konkretno iz bosanske perspektive, *zapad* su bile upravo zapadne republike: Hrvatska i Slovenija te eventualno Beograd, kao izuzetak koji potvrđuje pravilo i glavni grad koji je u većini zemalja mjesto koje privlači stanovnike iz provincije. Međutim, pripadnost Hrvatske i Slovenije *zapadu* ogleдалa se upravo u njihovoj manjoj ili većoj sličnosti s "pravim" *zapadom* koji su iz neke iskustvene perspektive većine ljudi simbolizirali u najvećoj mjeri Njemačka, te nešto manje Italija.

Analizirajmo malo detaljnije zašto je to tako. Nekadašnja Jugoslavija graničila je sa sedam država: Albanijom, Grčkom, Bugarskom, Rumunjskom, Mađarskom, Austrijom i Italijom. Od ovih sedam država, četiri su bile socijalističke te uglavnom "zatvorenije" od Jugoslavije: Albanija, Bugarska, Rumunjska i Mađarska. Iz perspektive prosječnog Jugoslovena, rekli smo već, za stanovnike ovih zemalja osjećali su se prezir i sažaljenje. Oni su generalno smatrani nesretnim. Austrija i Grčka pak nisu doživljavane kao nesretne zemlje, ali uglavnom ne ni kao *zapad*. Austrija i Grčka *zapad* nisu bile dijelom zato jer su bile male odnosno manje od Jugoslavije. *Zapad* su iz jugoslovenske

perspektive mogle biti samo velike zemlje. Grčku je zatim sputavala i njezina pripadnost Balkanu², a Austrija je (kao i Švicarska uostalom) često doživljavana kao puki (i manje vrijedan) privjesak Njemačke. Od svih sedam zemalja s kojim je Jugoslavija graničila, kao *zapad* u pravom smislu percipirana je zapravo jedino Italija.

U *zapadnost* Italije Jugosloveni su se u velikom broju uvjeravali turističkim posjetama, dok su *zapadnost* Njemačke uglavnom dokazivali brojni ekonomski emigranti. Za većinu Jugoslovena Trst je bio prvi (često i jedini) grad u inostranstvu koji su osobno posjetili, a rijetke su bile porodice koje nisu imale nekog člana na – kako se govorilo – privremenom radu u Njemačkoj.

Činjenica da su upravo Italija i Njemačka u ondašnjoj Jugoslaviji bile paradigme *zapada* nosila je, međutim, i dodatnu težinu. Naime, centralni povijesni događaj iz perspektive socijalističke Jugoslavije bio je Drugi svjetski rat, odnosno – kako se govorilo – narodnooslobodilačka borba, koja je u isto vrijeme predstavljala i odbranu od vanjskog neprijatelja i unutarnju revoluciju. Vanjskog neprijatelja ovdje su predstavljale upravo Italija i Njemačka. Zbog bezbrojnih filmova, zatim svakogodišnjeg evociranja uspomena na bitke te izuzetno značajnog mjesta koje je učenje o Drugom svjetskom ratu imalo u školskim programima, Italija i Njemačka su, i pored mirnodopske normalizacije odnosa, za većinu Jugoslovena i dalje nosile makar podsvjesnu mutnu stigmu agresora. Tako da je na izvjestan način dihotomija *istok-zapad*, odnosno Balkan-Evropa (na Balkanu, a i drugdje, termin Evropa i danas se kolokvijalno koristi isključivo za zapadni dio kontinenta, kako kaže Dubravka Ugrešić – ‘*Istočnjaci*’ *izgovarajući riječ ‘Evropa’ uglavnom podrazumijevaju njezinu ‘zapadnu’ polovicu*), predstavljala i dihotomiju između *nas* i *njih* iz perspektive drugog svjetskog rata, pa čak i dašak arhetipske dihotomije dobra i zla.

U svojoj knjizi *Divlja književnost* s podnaslovom *Etnolingvističko proučavanje paraliterature* Ivan Čolović je, između ostalog, proučavao jugoslovensko doživljavanje *zapada* na jednom samo na prvi pogled trivijalnom polju. Radi se, naime, o fudbalu, odnosno o tekstovima koji spadaju u takozvano sportsko novinarstvo. Upravo na fudbalskim primjerima koje navodi Čolović možemo vidjeti kako se *zapad* u Jugoslaviji doživljavao i izvan fudbala. I nije nimalo slučajno

² Balkan (kao evropski *orijent*) i *zapad* se iz ove perspektive međusobno isključuju. Zanimljiva je u tom smislu u posljednje vrijeme odomaćena konstrukcija *zapadni Balkan* koja se obično koristi za opis ex-jugoslovenskih zemalja bez Slovenija, a sa Albanijom. Ako su ove zemlje *zapadni Balkan*, onda su valjda Grčka, Bugarska, Rumunjska i evropski dio Turske – *istočni Balkan*, a taj je – gle paradoksa – u kontekstu približavanja euroatlantskim integracijama bliži *zapadu* od *zapadnog Balkana*.

da će se citirani primjeri odnositi upravo na Italijane i na Nijemce. Govoreći, recimo, o igračima nogometnog kluba Inter jedan od novinara koje Čolović citira veli: “Oni se brzo kupaju, brzo jedu, oni se ne smeju, žure kući svojim ženama, deci, računima.” Kad je pak riječ o njemačkoj Borusiji, karakteristični su termini *precizna mašinerija, borbenost, zanatska besprekornost*. Italijani su dalje i *lukavi, vešti u navođenju protivnika na tanak led, supersračunati*, dok su Nijemci *uporni i dosledni, pedantni i precizni, racionalni i snažni*. Nasuprot Italijanima i Nijemcima, igra jugoslovenskih fudbalera je prije svega lijepa, zatim bravurozna, dotjerana i maštovita. Čolović zaključuje: “Svi su ovi protivnici naših fudbalera savršeno uvežbani ili lukavo sračunati, ali ima i drugih, koji se ne odlikuju nijednom od ove dve vrste racionalnosti, nego se uzdaju u elementarnu stihijnu snagu. Tako se naša igra talenta, mašte, znanja i duha sukobljava sa fudbalom brutalne agresivnosti, fanatične upornosti i bezglavih juriša.”

Dovoljno je iz citiranog odlomka izbaciti reference na igru i fudbal i dobićemo generalni doživljaj *zapada* u odnosu na *nas*. *Zapad* je brutalno agresivan, stihijski snažan, fanatično uporan, no *mi* mu se suprotstavljamo talentom, maštom, znanjem i duhom. Ovakav doživljaj *zapada* variran je i u udžbenicima historije i u svakodnevnim kafanskim pričama. Jer, u drugom svjetskom ratu *mi* smo brojčano jače, agresivnije i tehnički nadmoćnije neprijatelje pobjeđivali upravo maštom, duhom i znanjem! Isto tako, svo bogatstvo i sjaj *zapada* zapravo su lažni: ljudi su tamo *supersračunati, pedantni i precizni, racionalni, brzo se kupaju, brzo jedu, ne smiju se* itd. Nasuprot njima, *mi* smo možda malo opušteni i neodgovorni, no zato smo spontani, emotivni, znamo uživati u životu itd. Moguće je zapravo pomalo plemenitovski napraviti dodatnu podjelu: *mi* smo topli, nježni i dobri, a *oni* su hladni, grubi i zli. No sve to zajedno najlakše je simbolički opisati na slijedeći način: *zapad* nema duše, *zapad* je izgubio dušu, prodao dušu.

I tu smo već kod onog poznatog klišeja o *slavenskoj duši*.³ Po uzoru na neke stavove iz Kunderinog romana *Besmrtnost*, možemo kazati da čovjek sa Balkana sam sebe često doživljava kao *Homo sentimentalisa*. Kundera kaže: “Homo sentimentalis ne može biti definiran kao čovjek koji osjeća (jer osjećamo svi), nego kao čovjek koji je osjećaj usvio kao vrijednost.” U doživljaju emocije kao vrijednosti same po sebi krije se zamišljen i žučna *diferentia specifica* između *zapada* i *nas*, a

³ Avishai Margalit i Ian Buruma u svom čuvenom eseju *Okcidentalizam* vele: “U okcidentalizmu se tema duše uvijek iznova javlja. Slavofili 19. stoljeća suprotstavljali su ‘veliku’ rusku dušu mehaničkom, bezdušnom Zapadu. Tvrdili su da predstavlja duboke osjećaje i razumijevanje patnje. Za zapadnjake se pak smatralo da su mehanički djelotvorni i da imaju samo nevjerovatan osjećaj za kalkuliranje onoga što je korisno.

iz naše perspektive. Zato se u brojnim novinskim tekstovima i sličnoj *divljoj književnosti* ljudi sa *zapada* učestalo uspoređuju upravo sa robotima: neljudskim bezosjećajnim stvorenjima programiranim isključivo za rad. Iz ovakve perspektive, uzalud je *zapadu* sav izvanjski sjaj kad je on iznutra truo.

Upravo ovakva sintagma tj. *truli zapad* bila je nekoć u bivšoj Jugoslaviji gotovo općeprihvaćena. U posljednjoj su deceniji dvadesetog stoljeća varijacije na temu *trulog zapada* bile odomaćene i u Srbiji i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, te ćemo se ovdje ukratko i ilustrativno pozabaviti svima njima pojedinačno.

Zazor od *zapada* najsnažniji je najistočnije. Tipičnim srbijskim doživljajem *zapada* u devedesetim se najsustavnije bavio upravo Ivan Čolović. U svojoj *Politici simbola* on, primjerice, kaže: "Među likovima današnjeg srpskog političkog mita važno mesto je opet (kao više puta tokom XIX i XX veka) zauzelo jedno zlo božanstvo, neka vrsta palog anđela poznatog pod imenom Truli Zapad ili Baba Evropa. Naspram ove biološki i moralno posrnule spodobe stoji kreпки lik Srbije i s gađenjim i stidom posmatra nakazu pred sobom. Ona tu stoji kao njena izgubljena nevinost ili loša savest i, istovremeno, kao obećanje mogućnog spasa. (...) Prema nekim verzijama srpskog mita o Evropi, ona nije uvek bila ovakva kakva je danas. Srozala se niz klizavu nizbrdicu poroka jer je izneverila svoje autentične izvore. Ona je tužni plod dekadencije, truljenja, zaborava, korupcije. (...) Pad Evrope u materiju znači i neku vrstu metafizičke amnezije, zaborava bića. Umesto kontinuiteta bića, Evropa je prihvatila profanu temporalnost, istoriju shvaćenu kao progres, istoriju bez 'vertikale', bez duše."

"U istoj knjizi Čolović nas podsjeća da takav doživljaj *zapada* nipošto nije nešto novo i citira pjesmu Jana Kolar iz sredine devetnaestog stoljeća u kojoj se predviđa da će zapadna Evropa zadrhtati pred ujedinjenim Slavenima. Čolović dalje kaže: "Ova Kolarova pjesma za nas je interesantna i zato što nam otkriva jedan od najstarijih izvora mitske predstave o reproduktivnoj moći kao specifičnoj vrednosti srpskog naroda. Zajedno sa drugim Slovenima, Srbi se odlikuju životnom snagom i otpornošću, svežinom i prirodnošću, ali u slovenskom jatju njima pripada uloga čuvara same suštine te životne snage i svežine – reproduktivne moći, to jest njenih muških instrumenata i simbola." U jednoj fusnoti Čolović će referirati i na Danila Kiša tj. na *Čas anatomije*, u kojem se Kiš između

⁴ Nije to karakteristično isključivo za južne Slavene.

U već spomenutom eseju *Okcidentalizam* Margalit i

Buruma istu stvar primjećuju i kod Bin Laden. "Bin Laden je jednako opsjednut muškošću i ženama.

To je dapače jedno od njegovih najomiljenijih okcidentalističkih kreda. 'Vladari te regije [zemlje Zaljeva] nisu muškarci' rekao je 1998. 'I oni misle da su narod žene. Pobogu, muslimanke odbijaju da ih brane te američke i židovske prostitutke.'

Zapad je, po njegovom mišljenju, odlučan 'oduzeti nam muškost. Mi mislimo da smo muškarci.'"

⁵ Ivan Čolović u *Bordelu ratnika* ukazuje na jednu varijaciju ovog motiva.

Naime, u svojevrsnoj romansiranoj verziji propagandnog stripa o tzv.

Knindžama (srpskim paravojnim formacijama u Hrvatskoj) pod nazivom *Demoni dolaze*, autora M.

Krajišnika, postoje scene koje Čolović naziva pornografijom s patriotskim patosom. Srbin

Sava tako će u avionu uživati u dražima njemačke stjuardese.

Čolović na slijedeći način analizira tu scenu: "Prvo, Srbina Savu jedna prelepa žena prosto ponizno moli da je udostoji svoje pažnje.

Drugo, ta žena je Nemica, i ona, zaboravivši svu oholost svoje nacije, na kolenima posluje oko Savinih srpskih gaća.

ostalog obračunava sa klišejom iz srpske književnosti o Srbima kao čuvarima i žrecima kulta plodnosti. Taj kliše, međutim, nije postojao samo u književnosti. Balkanski južni Slaveni su masovno ubijeđeni da su generalno potentniji, bolji ljubavnici i "veći" muškarci od *zapadnjaka* te od onih među njima samima koji ka *zapadu* teže.⁴ "Izdajnici" takozvane nacionalne stvari osim što se nazivaju *slugama zapada*, vrlo često dobiju i etiketu *pedera* tj. homoseksualca, jer je iz balkanske perspektive kod homoseksualnosti (uglavnom muške) riječ o zapadnjačkoj truloj raboti kakva ne postoji među pravim *macho* Srbima, Hrvatima ili pak Bosancima. Jedan od klišeja ex-jugoslovenske svakodnevice bio je i onaj o stranim turistkinjama (ponajviše Njemicama) koje na Jadran dolaze ljetovati zbog potentnih domaćih pastuha koji će ih seksualno zadovoljiti bolje nego bi to mogao učiniti ijedan njihov zemljak.⁵

Tipični hrvatski odnos spram *zapada* ponešto je kompliciraniji. Različitost fantazmi o sebi samima kod Srba i Hrvata najčešće se kolokvijalno opisuje jednom čuvenom rečenicom Miroslava Krleže: *Sačuvaj me Bože srpskog junaštva i hrvatske kulture*. Dok se vlastita pripadnost Balkanu u Srbiji doživljava kao nešto normalno, u Hrvatskoj je situacija dobrano drukčija.⁶ U odnosu prema Bosni i Srbiji, Hrvatska sebe prepotentno doživljava kao *zapad*, no kad je riječ o odnosu spram Austrije, recimo, stvari su stubokom različite. U eseju *Hitlerov Beč* Boris Buden veli: "Ako još postoji takva pojava kao što je klasični zagrebački odnosno hrvatski malograđanin, onda je Beč fantazma središta njegova svijeta. Grad koji je bio i ostao mjera svih njegovih stvari. Tih stvari doduše nije nikada bilo puno, ali značile su mnogo. Kultura na primjer, shvaćena u funkciji ponašanja. Kako se pravilno pozdravlja, drži vilica i nož, ugodno i nenametljivo ćaska u društvu, ukratko, kultura kao pristojno vladanje." Međutim, i pored – da tako kažemo – drugačije početne pozicije, i u hrvatskom tipiziranom viđenju *zapada* ovaj je postao truo, a Evropa, ako i nije postala baba (kao u Srbiji), jest postala kurva. Hrvatski književnik Stijepo Mijović Kočan upotrijebit će u jednom svom tekstu iz 1994. godine frazu *licemjerno nasmijana kurvetina Europa*, a taj će citat inspirirati Borisa Budena da napiše briljantan esej *Europa je kurva*. Kako kaže Buden, termin *kurva* je tipičan sinonim za *moralnu i emocionalnu iskvarenost*. No u podtekstu takvog doživljava *zapada* i Evrope prebiva donekle i onaj gorespomenuti stereotip o sebi samima kao *macho* muškarcima. Ima u tome i

makar malo onog ovim krajevima pripadajućeg seksizma za koji je muškost sinonim svega pozitivnog, a za koji žena može biti samo majka ili kurva. Metafora majke rezervirana je za voljenu domovinu, a Evropi preostaje uloga kurve.

Kad je pak riječ o tipičnom bosanskom doživljaju *zapada*, on je u posljednjih desetak godina u najvećoj mjeri određen reakcijom zapadne Evrope na rat u Bosni i Hercegovini. Indolentnost Evrope je u tom smislu najčešće smatrana nečim čega bi se sama Evropa trebala stidjeti. Naslov ratnog dnevnika koji je publicirao televizijski novinar Vehid Gunić izričito veli: *Evropo, stidi se*. Razlog za stid je, naravno, činjenica da Evropa nije vojno intervenirala i jasnije se stavila na stranu žrtve.⁷ Međutim, razlozi zbog kojih je Evropa sebi dopustila da spadne na tako niske grane su i u ovoj interpretaciji – čini se – dosta slični onima iz prethodnih primjera. U tom smislu indikativan može biti roman *Crna duša* Ahmeta M. Rahmanovića koji je izdavačka kuća *Svjetlost* objavila 1999. godine u, za poslijeratne bosanske prilike, ogromnom početnom tiražu od pet hiljada primjeraka. Roman o kojem je riječ nema neke visoke književne ambicije, riječ je o svojevrsnom ratnom trileru namijenjenom širokoj čitalačkoj publici, no ima ipak i u takvoj knjizi odlomaka koji dosta dobro sintetiziraju masovno prisutan kliše o Evropi i o *zapadu*. Na jednom mjestu se tako primjerice kaže: “Evropa k'o Evropa, stara i umorna gospoda, nema više ideala, nema plemenitih ciljeva, nema ništa. Samo oklop gole ekonomske snage i visok životni standard evropskog čovjeka. Kad ste čuli zadnji put za velikog pisca, slikara, muzičara ili nekog drugog umjetnika iz Evrope. Nema.” Malo kasnije reći će i ovo: “Ne znaju oni šta je ponos. Više je ponosa u onoj nani što pretura po smeću da bi našla nešto za jelo nego u njihovim kompletnim vladama. Šta nije? Šta nije, bolan, ne bio. Je li vi znate da se u Engleskoj i Francuskoj riječ čast i ponos više ne upotrebljavaju ni u crtanim filmovima. A onda kažu kako im omladina nema ideale, kako se povodi za drogom, kriminalom, ne znaju šta je osjećaj poštovanja starijih itd.”

Iz svega ovoga jasno je, dakle, vidljivo da tipične predrasude o *zapadu* i u Srbiji i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini imaju neke zajedničke karakteristike. One se u najkraćem mogu svesti na stav da je *zapad* izgubio svoju suštinu. Ovu suštinu iz različitih perspektiva simboliziraju različiti koncepti koje je uglavnom vrlo teško definirati, protejski koncepti,

Teče, u tim gaćama se nalazi takav ‘muški ponos’ kojim samo jedan Srbin može da se podiči i Nemica pobožno prima taj nebeski dar.” Spomenimo također da je jedna od glavnih karakternih osobina Savinih pomagača Boška i Nikole *prezir prema pederima*, a posebno se potenciraju *evropski pederi*.

⁶ U tom je smislu značajna inicijativa pokojnog hrvatskog predsjednika Tuđmana o ustavnom zabranjivanju udruživanja s Balkanom, o čemu je pisao Boris Buden u tekstu *Mission Impossible*. Slična stvar se čak desila i u, na takve stvari gotovo imunoj, Sloveniji. Naime, Milica Bakić-Hayden na jednom mjestu piše o deset članova slovenačkog parlamenta iz osam različitih političkih stranaka koji su parlamentu predložili na usvajanje *Rezoluciju o srednjoevropskom karakteru Slovenije*.

⁷ Jedan od naročito bizarnih momenata događaja se nekih sedam godina kasnije, kad je NATO napokon vojno reagirao, sada zbog rata na Kosovu. Tada se u Srbiji u nekim elementima usvaja isti onaj diskurs koji je vladao u Bosni kad intervencije nije bilo. Teofil Pančić piše: “U jednom domaćem, inače kvalitetnom dnevniku nedeljama

već traje jedna bizarna trakavica: na stranicama rezervisanim za intervjuje s kulturnjacima i ostalim intelektualcima ovdašnjim, dvoje-troje novinara svakog svog sagovornika pitaju – iz razumu teško dokučivih razloga – jednu te istu stvar: ‘Da li je i kako je ovaj rat izmenio vaše poglede na zapadnu civilizaciju i kulturu, u koju smo, eto, toliko verovali...?’ (...)

Sagovornici, mahom poznati pisci, režiseri, slikari (...) zборе kako je ovo što se nama dešava, vaistinu, sumrak zapadne kulture.”

dakle, kakav je u suštini i sam koncept *zapada*. Tako je iz srpske perspektive ta izgubljena suština, recimo, *duhovnost*, iz hrvatske perspektive je riječ o *kulturi* shvaćenoj u vrlo tradicionalnom smislu, a iz bosanske perspektive napokon o *toleranciji*. Strah od napuštanja tradicije tu se iskazuje kroz strah od gubljenja nacionalnog identiteta, zatim kroz strah od marginalizacije religiozne sfere u svakodnevnom životu, te napokon kroz strah od gubljenja tradicionalnih moralnih vrijednosti. Zato je u sve tri ove sredine već ustaljeno pozivati se na slijeđenje *zapada* kad je riječ o radnim navikama, disciplini, vladavini zakona, no isto tako se svim silama opirati onome što se uvriježeno smatra neizbježnim prtljagom zapadnjačkog načina života: drogi, prostituciji, promiskuitetu, kriminalu, homoseksualizmu, pedofiliji i slično, pa čak i stvarima koje djeluju prilično trivijalno: nepoštivanju starijih, određenim modnim trendovima, *entertainment* industriji itd. To je tip simplifikacije u kojem se sve što je loše doživljava kao nešto što *nama* nije imanentno i što je nametnuto sa strane.

Zanimljivo je da i neki poznati zapadnjački pisci i filozofi podupiru južnoslovenske narode u ovakvim predrasudama. Kad Alain Finkielkraut primjerice kaže kako je Hrvatska *jedno od rijetkih mjesta na kojima je u svom autentičnom obliku preživjela evropska duša*, onda on upravo podržava viziju Hrvatske kao mjesta gdje je gotovo volšebno sačuvana *suština*. Kako je u konkretnom slučaju povod ove Finkielkrautove izjave bilo oduševljenje radovima izvjesnog slikara i gostoprinstvom nekog pjesnika, to pogađa upravo u središte konkretne hrvatske fantazme o Hrvatskoj kao čuvarici tradicionalne kulture u svijetu sve više opsjednutom jeftinom popularnom instant kulturom. Sličnog je podrijetla i slične posljedice ima i oduševljenje Petera Handkea *autentičnošću* života u Srbiji. Francuski filozof i austrijski pisac ustvari su primjer onoga o čemu piše Slavoj Žižek na početku svoje knjige *Metastaze uživanja*: “Zašto je Zapad bio toliko fasciniran raspadom komunizma u Istočnoj Evropi? Odgovor se čini očiglednim: pogled Zapada bio je, zapravo, fasciniran *ponovnim pronalaženjem Demokratije*. Kao da se demokratija, koja na Zapadu sve više pokazuje znake opadanja i krize i gubi se u birokratskoj rutini i propagandnom stilu izbornih kampanja – kao da se u Istočnoj Evropi Demokratija ponovo otkriva kao nešto sveže i novo. Funkcija ove fascinacije, prema tome, čisto je ideološka: u Istočnoj Evropi Zapad traži vlastita izgubljena ishodišta, vlastito izgubljeno iskustvo

‘demokratskog izuma’.” U konkretnom slučaju Finkelkrauta i Handkea, demokratija i nije toliko važna, ključni pojmovi su zapravo *ponovno pronalaženje, izgubljena ishodišta, izgubljeno iskustvo*, a upravo ti pojmovi izuzetno dobro korespondiraju s klišeom o *trulom zapadu*. Slučaj brojnih pisaca i intelektualaca koji su za vrijeme rata Sarajevo i Bosnu nazivali avangardom Evrope ponešto je drugačiji. U Žižekovom primjeru *zapad na istoku* pronalazi vlastitu prošlost. U bosanskom pak primjeru, *zapad* u prošlosti Bosne (onoj neposrednoj koju je rat dokinuo) pronalazi svoju sadašnjost. Salman Rushdie će primjerice Sarajevo nazvati *nekom vrstom ideala, grada u kojem su vrijednosti pluralizma, tolerancije i koegzistencije stvorile jedinstvenu i elastičnu kulturu*. Ovakav pogled na stvari kod nekih će bosanskih komentatora isprovocirati pogrešnu interpretaciju prema kojoj, eto, Bosna ima ono što Evropa ili *zapad* nemaju: bogatstvo različitih kultura na malom prostoru i njihovu međusobnu toleranciju, previđajući potpuno po metodu slijepe mrlje multirasni, multijezični, multikulturni arhipelag velikih evropskih gradova.

Međutim, i pored pobrojanih stavova i predrasuda o *zapadu*, proklamirani politički cilj svih balkanskih zemalja jest pridruživanje – kako se to obično kaže – euroatlantskim integracijama. Prihvatanje *zapadnog* načina života obično se smatra nužnim dijelom postizanja spomenutog cilja. U svrhu ostvarenja tog cilja nešto se – kažu – treba i žrtvovati, pa makar ta žrtva bila i ono na šta smo tako ponosni i što nas u krajnjoj liniji od tog *zapada*, tako prezrenog, a tako željenog, i razlikuje: autentičnost, suština, duša.

Poslužimo se opet fudbalskim primjerom. U tekstu *Na oltaru naših želja* iz knjige *Bordel ratnika*, Ivan Čolović analizira novinske komentare koji se bave najvećim uspjehom srpskog klubskog fudbala, *Zvezdinim* trijumfom u Ligi evropskih prvaka. Taj uspjeh se tumači ulaskom *evropskih manira* u *Crvenu Zvezdu*, a činjenica da su u finalnom meču *Zvezdini* igrači igrali prije racionalno negoli lijepo, tj. na način koji se u južnoslovenskom sportskom tisku obično pripisuje Nijemcima ili *zapadnjacima*, općenito se posmatra kao žrtva talenta, maštovitosti i ljepote u svrhu postizanja pragmatičnog cilja.⁸ Zaključak je ponovo širi od fudbalskog: ako je *zapad* dušu prodao ili izgubio, naš je postupak ipak uzvišeniji, nemajući drugog izlaza mi smo je žrtvovali.

Možemo se također ponovo poslužiti i primjerom *Homo sentimentalisa*. U momentu kad se pripadnost *zapadu* počne

⁸ Zanimljiv također fudbalski primjer nudi nam Dunja Rihtman-Auguštin u tekstu *Zašto i otkad se grozimo Balkana?* iz knjige *Ulice moga grada*. Ona tu citira izvjesnog desničarskog komentatora koji uspjeh hrvatske nogometne reprezentacije na Evropskom prvenstvu 1996. pripisuje selektoru Miroslavu Ćiri Blaževiću. Komentator kaže: “On uživa u triku, obmani, improvizaciji, drskosti, čak i nekoj vrsti – ako se može reći pozitivne prijevare...”. Razlog za ovakvu filozofiju igre komentator pronalazi u činjenici da je “Ćiro rođen i odrastao u travničkom kraju pod snažnim utjecajem okolnoga islamskog i pravoslavnog mentaliteta.” Kad, međutim, Hrvatska u četvrtfinalu izgubi od Njemačke, slijedi poučak: “Ali moj stav je da se na svim poljima, pa tako i na sportskom, treba ugledati u mentalitet Zapada, a ne Balkana.”

⁹ Slavoj Žižek kaže: “Bivša Jugoslavija je možda slučaj za primer: svaki učesnik u krvavom komadu njenog raspada upinje se da ozakoni svoje mesto ‘unutra’,

predstavljajući sebe kao poslednji bastion evropske civilizacije (opšteprihvaćen ideološki naziv za kapitalističko ‘unutra’) pred istočnjačkim varvarstvom.

Za Austrijance koji pripadaju desničarskom nacionalističkom krilu tu zamišljenu granicu predstavljaju Karavanke, planinski lanac između Austrije i Slovenije: iza njega počinje vladavina slovenskih hordi. Za slovenačke nacionaliste ta

granica je reka Kupa, koja razdvaja Sloveniju od Hrvatske: mi smo *Mittleuropa*, dok Hrvati već spadaju u Balkan, upetljani su u iracionalne etničke razmirice koje se nas zapravo ne tiču – mi smo na njihovoj strani, mi saosećamo s njima, ali na

isti način na koji se saoseća sa žrtvama agresije koje pripadaju trećem svetu... Za Hrvate, krajnja granica je, naravno, ona između njih i Srba, to jest između zapadnjačke

katoličke civilizacije i istočnjačkog pravoslavnog kolektivističkog duha koji nije u stanju da shvati vrednosti zapadnjačkog individualizma. Srbi,

konačno, sebe vide kao poslednju liniju odbrane hrišćanske Evrope od fundamentalističke opasnosti koju simboliziraju albanski i bosanski muslimani.

doživljavati kao vrijednost sama po sebi, dolazi do antagonizama o kojima je na jednom mjestu pisao Danilo Kiš: *Mi smo Evropa, a vi niste.*⁹ A ono čemu *mi* pripadamo više ne može biti trulo.

Tu, naravno, dolazimo do suprotne krajnosti u percepciji *zapada* i Evrope. Iz te pozicije se *zapad* i Evropa doživljavaju kao metafore svega pozitivnog. Te dvije krajnosti opisao je Miroslav Krleža kroz dva glavna lika svog velikog romana *Banket u Blitvi*. (Boris Buden je na ovo ukazao u već spominjanom eseju *Europa je kurva*.) Za diktatora Barutanskog *Evropa je kurva i kao kurvu je treba ustrijeliti*, dok Niels Nielsen, građanski intelektualac, Evropu doživljava na slijedeći način: “Teške, veličanstvene omorike odražavaju se, u pepeljastom sumraku, u biljnom, smaragdnom tihom ogledalu, dubokog, mračnog, alpskog jezera. Tišina je jutarnja. Spokojna ljetna vedrina. Jedna se gola mlada žena kupa u toj bistroj alpinskoj vodi. Djevojka. Blondina. To je Evropa.”

Jedan bauk kruži kulturom Zapada – bauk Balkana. Ovo je prva rečenica glasovite knjige Marije Todorove *Imaginarni Balkan*. Rečenica se, međutim, može i obrnuti. *Jedan bauk kruži kulturom Balkana – bauk Zapada*. U istoj knjizi Todorova veli: “Said je već u *Orijentalizmu* upozorio da odgovor na orijentalizam nije okcidentalizam, a ipak ni on ni njegovi sledbenici nisu obratili dovoljno pažnje na esencijalizaciju (ili tačnije, na samoesencijalizaciju) Zapada kao hegemonijskog para u toj dihotomiji. Dok se reč ‘Istok’ u poslednje vreme sve manje upotrebljava, to nije ugrozilo nehajnu upotrebu reči ‘Zapad’.” No ako okcidentalizam nije odgovor na orijentalizam, možda jeste odgovor na balkanizam. U svom emfatičnom završetku Todorova kaže kako je Evropa stvorila i rasizam i antirasizam, i mizoginiju i feminizam, i antisemitizam i njegovu osudu, a da za *takozvani balkanizam još uvek nije pronađen komplementaran i oplemenjujući par*. Možda se odgovor krije u tome da Evropa i *zapad* tu sami sebe vide kao taj komplementarni i oplemenjujući par. Jer to valjda i jeste najočitija razlika Orijenta i Balkana: *Balkan jest u Evropi*.

Todorova još kaže: “Balkanizam je u velikoj meri evoluirao nezavisno od orijentalizma i, u izvesnim aspektima, nasuprot ili uprkos njemu.” I za balkanizam, međutim, vrijedi ono što Said kaže o orijentalizmu: “Orijentalizam je više odgovarao kulturi koja ga je proizvela negoli svom takozvanom objektu koji je, također, proizveden od strane Zapada.”

No treba također reći da i svaki oblik okcidentalizma *više odgovara kulturi koja ga je stvorila negoli svom takozvanom objektu*. Za sve ove *izme* vrijedi da kulturi koja ih je konstruirala služe kao *skladište negativnih karakteristika* (Todorova). Specifičnost južnoslovenskog okcidentalizma, međutim, krije se upravo u fluidnosti geografske pozicije. Uobičajeno je već smatrati Balkan mostom između *istoka* i *zapada* ili – kako kaže Milica Bakić Hayden – *perpcija te regije i njezinih naroda zamagljuje kategorije “istoka” i “zapada”*. Otud je moguće u isto vrijeme gajiti predrasude – metaforički govoreći – i prema Albaniji i prema Njemačkoj, otud je moguće percipirati sebe same i kao *istok* bez barbarstva i kao *zapad* bez umora, otud Evropa može biti i prelijepa blondina što se kupa u alpskom jezeru i stara bludnica na stolu za seciranje.

Boris Buden lucidno zaključuje da se Hrvatska (a isto uglavnom vrijedi i za Srbiju i za Bosnu i Hercegovinu) prema Evropi odnosi *kao nesretni Ahilej u odnosu prema kornjači: može zaostajati za njom, može je prestići, ali nikada je ne može dostići*, a zatim lucidno zaključuje: “Jer Evropa je ne samo mjesto na kojem smo oduvijek bili, nego i cilj ka kojem se krećemo. Njezina se prisutnost u nas doživljuje jednako snažno kao i njezina odsutnost. Ona je područje najsublimnijih vrijednosti pravde, slobode i jednakosti, ali ujedno i mjesto pervertiranja tih vrijednosti. Ona je jednako predmet našeg obožavanja i žudnje kao i predmet razočarenja i zazora. Kao njezin odabrani narod koji ju spašava čas od njezinih najljućih neprijatelja, čas od nje same, mi smo evropskiji od nje, ali i anti-evropskiji od nje. Jer mi ne samo da se žrtvujemo za nju, nego smo i njezina žrtva. Kao naš žrtvenik ona je blistavi spomenik naše slave, ali i gnojna kloaka niz koju naše nade otječu kao iluzije.”

IZVORI

- Marija Todorova: *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 1999. (prevele Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov Vučen)
- Edward W. Said: *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999. (preveo Rešid Hafizović)
- Slavoj Žižek: *Metastaze uživanje*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 1996, (prevela Slobodanka Glišić)

- Boris Buden: *Barikade*, Arkzin, Zagreb, 1998.
- Boris Buden: *Kaptolski kolodvor*, CZSU, Beograd, 2002.
- Ivan Čolović: *Politika simbola*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2000.
- Ivan Čolović: *Divlja književnost*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2000.
- Ivan Čolović: *Bordel ratnika*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2000.
- Dubravka Ugrešić: *Kultura laži*, Arkzin, Zagreb, 1999.
- Teofil Pančić: *Urbani bušmani*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2001.
- Avishai Margalit i Ian Buruma: *Okcidentalizam* (prevela Mirjana Paić Jurinić), u *Europski glasnik* 8, HDP, Zagreb, 2003.

Žarko Paić

PREVLADAVANJE ZAPADA?

Zablude okcidentalizma

Ideologija je starija od svijeta modernosti. Ona je poput religije i metafizike “urođena” čovjeku kao pripadniku socijalne zajednice. Kao što socijalni oblici paranoične svijesti ponekad mogu imati zaštitnu funkciju, jer na moguću stvarnu prijetnju društvo odgovara obrambenim mehanizmom straha iz kojeg slijedi povratak ljudskoj solidarnosti, tako su i predrasude ne tek lažna svijest, nego način oblikovanja društvene samosvijesti u odnosu spram Drugoga. Ideologija doduše jest izum modernoga načina političke i svjetonazorske borbe protivničkih stranaka, ali nadilazi područje političkoga. Cijela povijest 20. stoljeća jest pokušaj ideologijskoga podjarmljivanja kulture, od socijalističkih utopija, totalitarnih fašističkih pokreta do neoliberalne ideologije globalizacije sa svojim strahotnim dvojnikom u obliku povratka vjerskoga fundamentalizma. Posljednja knjiga eseja njemačkoga kritičara ideologije Panajotisa Kondylisa ide korak dalje od uobičajenog neomarksističkoga pristupa ideologiji.¹ Više nije u pitanju kriva svijest lažnoga društvenoga bitka, čime je od Marxa bila zajamčena pozicija kritike svega opstojećega iz utopijski zamišljene budućnosti, nego prožimanje kulture i ideologije kao gotovo istog vrijednosnoga sklopa iz kojeg se onda svako ljudsko djelovanje prosuđuje moralnim svrhama opstanka. Ideologija doživljava svoj vrhunac tek onda kad se povijest promatra iz obzorja apokalipse. Nema doista ni jednog ozbiljnog ideologijskoga sustava moći koji svoj “program” želi ozbiljiti u budućnosti kao carstvu čistoće i vječne pravednosti, nakon što u strahotnoj borbi sa silama zla ne pobijedi i svijet pretvori u rajsku idilu. Ideologija je uvijek samo sredstvo za druge ciljeve. Stoga je ona tek naizgled poput religije nadomjestni put snalaženja čovjeka u svijetu bez čvrsta pribježišta.

Nakon kritičke studije Edwarda Saída *Orijentalizam* krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća, u kojoj je pokazao kako se Zapad svim oblicima znanja i moći služio u stvaranju ideologijske slike o tzv. Istoku tijekom povijesti kolonizacije da bi ga pripitomio i učinio vlastitom slikom u zrcalu za podjarmljivanje

¹ Panajotis Kondylis, *Das politische im 20. Jahrhundert: Von den Utopien zur Globalisierung*, Manutius Verlag, Heidelberg, 2001.

drugim sredstvima (znanosti, tehnologijom, kulturom), nastalo je u okviru postkolonijalnih studija i kulturalne teorije plodno tlo za drukčiju kritiku ideologije od one koja se u radovima kritičke teorije (Adorna, Horkheimera, Habermasa) kanonizirala. To je značilo iz temelja pretesti strukturu govora i mišljenja tzv. europocentrizma. Na predlošku Saidove teorije Maria Todorova napisala je ključnu knjigu o problemu Balkana kao ideološkoga stanja političkoga Zapada, a ne vječne zemljopisno-kulturalne zone sumraka. Vrijednost takvih pothvata višestruka je. Nije posrijedi tek neko apstraktno, teoretsko prodiranje u kolektivno nesvjesno povijesti kao “krika i bijesa”. Kritike orijentalizma i Balkana kao “imaginarnoga zemljovida” svih zapadnih ideoloških tlapnji imale su jasnu političku funkciju oslobađanja od mitova, od predrauda i užasne političke nekorektnosti. A nju razaznajemo na svakom koraku. U slučaju primitivnoga britanskoga princa Philipa u posjetu Aboridžinima ili pak u Handkeovu obožavanju Miloševića u ulozi plemenitog barbarogenija koji u svojoj “obrani i posljednjim danima” kritikom Zapada pokušava oprati grijeh vlastite genocidne politike. Činjenica je da se od Saida i njegove kritike ideoloških sablasti Zapada promijenio diskurs kritičke teorije u društvenim i humanističkim znanostima spram tradicionalnih društava tzv. Trećega svijeta. Isto je tako neupitno da je njegovom kritikom europocentrizma i amerikanizma kao nastavka hegemonije Zapada u doba kraja hladnoga rata stvoreno plodno tlo za drugu vrstu ideološke manipulacije – odsutnosti bilo kakve samokritike Istoka u interkulturalnome sporu/dijalogu čak i nakon prekretnoga čina kao što je teroristički napad na SAD 11. rujna prošle godine. Oslobađanje od kolonizatora ne znači nužno i pozitivno stanje oslobađanja od vlastitih ideoloških sablasti. Kao što su zaslijepljeni ultraljevičarski fanatici u Francuskoj ‘68. u Mao i Castru vidjeli ikone “utopijske revolucije” a ne totalitarne diktatore i tirane, što vrijedi i za studente i za njihove idejne vođe poput Sartrea, Althussera, Foucaulta, Derridau, Baudrillarda & comp., tako je i ideja samoprevladavanja Zapada kao kolijevke razuma i mahnitosti duboko ukorijenjena u ideološkoj slici Istoka kao geografsko-duhovnoga prostora čistoće, moralnosti i prirodnosti. Ali to više nije tek fikcija Zapada, koji put prevladavanja vlastite krize i dekadencije nastoji doživjeti u mističnoj Indiji ili ezoteričnome Tibetu, nego opasna fikcija samoga Istoka u mržnji spram Zapada.

Preuzimajući u ruke gotovi koncept Saidove kritike orijentalizma autori Avishai Margalit i Ian Buruma objavili su kon-troverzan esej naslovljen *Occidentalism*.² Za njih je pojam okci-dentalizma jednostavno skup slika i ideja o Zapadu u glavama njegovih mrzitelja. Esej polazi od postavke da je sadašnja mržnja Istoka spram Zapada, pri čemu se misli poglavito na zemlje tzv. Trećega svijeta uz ljevičarske i desničarske kritike Amerike u Europi, rezultat povijesne težnje borbe protiv uni-verzalizma prosvjetiteljskoga projekta novoga vijeka. To više nije tek antimodernistički bijes “poniženih i uvrijeđenih” na materijalističku kulturu kapitalizma, kako se očituje u oprav-danju terorističkoga fanatizma islamista. Mržnja spram Zapada kao projekt stvaranja “alternativne” svjetske povijesti onkraj kapitalističke modernizacije pojavila se kao program prevlada-vanja Zapada još 1942. godine, nedugo nakon japanskoga napada na Pearl Harbour, kad je skupina japanskih filozofa u Kyotu raspravljala o ulozi Japana u svijetu. Ultranacionalistički projekt povratka izvorima autentične kulture značio je isto-dobno “prevladavanje moderne civilizacije”. Problem je što izraz koji potječe iz hegelovske dijalektike ovdje ne znači nipošto pad u neko antimoderno barbarstvo. Čak ni islamski fundamentalizam, usuprot zdravorazumskim predrasudama, ne označava put u srednjovjekovne špilje barbarstva, unatoč teokratskim mahnitostima talibanskoga režima.

Sve alternative modernome Zapadu u 20. stoljeću povezu-je drukčije razumijevanje pojma modernosti. Ono za zago-vornike duhovnih obnova i povratka korijenima nije upitno kad je riječ o tehnologiji, znanstvenom napretku i općem ekonomskom blagostanju države-nacije. Ali jest kad je riječ o pojmu individualizma, potrošačke kulture, seksualnome oslo-bađanju, jednakosti žena, religijskoj sekularizaciji. Prevladava-nje Zapada u Japanu je još i prije susreta u Kyotu 1942. godine bilo iskazano kao pročišćavanje velikog “azijskoga uma” od natruha dekadentnoga zapadnjačkoga racionalizma. Okciden-talizam stoga bitno spaja naizgled nespojivo: mistični zen i shinto-nacionalizam i militarizam samurajskih fanatika poput velikog japanskog pisca Yukija Mishime. U razgovoru s Furu-bayashi Takashijem objavljenim pod naslovom *Mishimine posljednje riječi*, pisac koji je okončao život ritualnim samou-bojstvom poznatim pod nazivom seppuku kao tradicionalni obred samurajskih štovatelja odanosti caru i kodeksu ratnika, iznosi svoju opsesivnu mržnju spram neduhovnosti Zapada.³

² Avishai Margalit/Ian Buruma, *Okcidentalizam*, Europski glasnik, 8/2003. (S engleskoga prevela: Mirjana Paić-Jurinić)

³ Europski glasnik, 6/2001. (S japanskoga preveo: Vojo Šindolić)

Od Mishime do Bin Ladena priča je uvijek banalna, vulgarna i prokleta ista. Bez obzira je li posrijedi Japan, Kina, Indija ili arapske države s vodećom ulogom islamske religije u društvu, Istok se samoreflektira u vlastitom zrcalu kao mjesto velikog sklada, prirodnosti, izvorišta morala, čistoće i duhovnosti. Zapad je “Veliki Drugi” kao u Lacanovim psihoanalitičkim vježbama transgresije mržnje: ono nešto gnusno, odvratno, zazorno. Kao što novac simbolički predstavlja nečistoću kao i seksualnost, a to ne govori samo kršćanstvo nego i islam, hinduizam, budizam, sve velike monoteističke religije, tada je bjelodano da predodžba Zapada sve do danas ostaje nepromijenjena. Materijalizam, liberalizam, kapitalizam, humanizam, racionalizam, socijalizam, dekadencija, sve su to, kako pokazuju Margalit i Buruma, plodovi kulture “barbarstva” i kolonizatora. Suprotstaviti se znači nastojati na onome što je bit Mishimine filozofije, no isto tako i njemačke konzervativne revolucije pa i nacizma – snazi volje, duha i duše. U tekstu *Temeljna načela nacionalne politike (Kokutai no Hongi)* iz 1937. godine Ministarstva obrazovanja carskoga Japana, govori se o neprekinutome božanskome podrijetlu nacije kao izvoru svekolika života i djelovanja. Nacionalni (kulturalni) identitet jest velika ideologijska fraza protivnika Zapada uopće. Čak ni spektakularna Mishimina smrt pisca, ratnika i fanatika za nekom slikom tradicionalnoga mističnoga Japana ne odgovara na pitanje o iščeznuću mitova i junaka u moderno doba. Ako je Mishima kao utjelovljeni lik te fantomske mržnje spram Zapada bio privržen Nietzscheu i Dostojevskom, misliocima-umjetnicima europskoga nihilizma, kako je mogao olako prijeći preko istine da je upravo Nietzsche bio najžešći kritičar ideologije suprotstavljanja Zapada Istoku na temelju takvih vulgarnih stereotipa. Oni se nalaze i u mnogim novijim sociološkim djelima o kulturi i “duhu naroda” Japana, kako američkih tako i samih japanskih autora. I uvijek se tzv. racionalnome Zapadnjaku podmeće fraza o suprotnosti tzv. intuitivnoga duha imaginarnoga Drugoga. Ideologijska laž je ista kao i govor o tzv. iskonskome intuitivnome duhu ženske inteligencije. Zato je umjesno u priči o okcidentalizmu učiniti razliku i reći da je antiamerikanizam sastavni dio sklopa organizirane mržnje spram Zapada, ali ga ne iscrpljuje. Četiri su slike Zapada u takvoj projekciji stalne: Grad kao mjesto materijalizma i opscenosti, buržuj kao figura nejunačke egzistencije, razum kao temeljni zakon kalkulantske kulture i feminizam

kao znak opadanja snage i moći. Ni Zapad ni Istok nisu nužno geografski teritoriji, nego imaginarne, štoviše ideologijske fikcije. To autori ne izvode radikalno i zato se cijeli esej doimlje kao puka apologija Zapada, namjesto da se vidi zašto ideja prevladavanja Zapada ne samo da nije vjerodostojna, nego je štoviše put u razaranje i samih tradicionalnih društava Azije, Bliskoga Istoka, Indije, Kine, Indonezije.

U očima okcidentalista Zapad, što danas izričito znači Amerika kao posljednje svjetsko-povijesno carstvo ideje univerzalizma i hegemonije neoliberalizma kao ideologije kapitalističke globalizacije, predstavlja mjesto duhovne degeneracije, licemjerja i izopačenosti. Kao u Spenglerovoj *Propasti Zapada* nižu se dokazi o dekadentnosti jedne tehnologijski nadmoćne ali duhovno "barbarske" civilizacije, poput pornografije, zaludenosti robnim svijetom i posljednjim činom poraza mišljenja – krizom duhovnosti koja se ogleda u New Age pokretima s rastućim uvozom tzv. istočnjačke filozofije. Naizgled, Zapad je definitivno već prevladan time što su njegova istinska filozofija i religioznost izgubile moć vjerodostojnosti za one Druge kao i za sve druge. Otuda taj silni fast-food tantrizama, zen-buddhizma, Dalaj Laminih životnih mudrosti, riječju prodora prerađene izvorne istočnjačke duhovnosti za potrebe zdvojnoga Zapadnjaka koji više ne vjeruje ni da ne vjeruje ni u što. Ali okcidentalizam je i nešto bitno drugo. Vjera u povratak iskonu, što znači nekom mističnome ruralnome mjestu odakle će planuti iskra svjetske revolucije (Maov "dugi marš" ili Che Guevarina i Castrova gerila), duhovni preporod svijeta. Ideologijsku strukturu svih tih "duhovnih obnova" s njihovim apokaliptičkim bijesom iscrpno su prije Burume i Margalita analizirali njemački filozofijski publicisti Richard Herzinger i Hannes Stein.⁴

Sve velike ideologije 20. stoljeća od komunizma, fašizma, islamskoga fundamentalizma, japanskoga shinto-nacionalizma duboko su prožete religioznim ili milenarističkim žarom. Prosvjed protiv moderne i zagovor nekog duhovnog, autentičnog nacionalnog identiteta naposljetku se sabire u "sve-tome trojstvu": hrana, odjeća, kult. Kult samožrtvovanja ili odanosti nekom imaginarnome Vođi zbog kojeg se umire i izvršava teroristički akt jest ono nešto neobjašnjivo iz bilo koje religije ili filozofije života ne samo Zapada. Moderni nihilizam smrti kamikaza i terorista svoje izvorište ima u slici junačkoga nasilja. Rat je nešto samopročišćujuće. Ali to nije

⁴ Richard Herzinger/Hannes Stein, *Endzeit-Propheten oder Die Offensive der Antiwestler: Fundamentalismus, Antiamerikanismus und Neue Rechte*, Rowohlt, Hamburg, 1995.

⁵ Misao o istoj strukturi “dekadencije” Zapada i Istoka na “kraju povijesti” plodotvorno razvija Peter Sloterdijk u zbirci eseja *Eurotaoismus: Zur Kritik der politischen Kinetik*, Edition Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989.

utvara okcidentalista, nego samorazumljivi čin katarze kulturalnih pesimista poput Ernsta Jüngerera i njegova opisa samožrtvovanja njemačkih vojnika u prvom svjetskome ratu. Duboko razumijevanje patnje ne objašnjava zašto su upravo zemlje s fundamentalističkim diktaturama najžešći mrzitelji Zapada, a ne oni koji bi za to imali najviše razloga – afričke države vjekovno izrabljivane i podjarmljivane sve do današnjih bezdušnih post-kolonijalnih globalizacijskih degeneracija, kao što su dječji ropski rad za interese multinacionalnih kompanija koje proizvode - čokoladu (Nestle, primjerice). Priča o okcidentalizmu bila bi vjerodostojna kritika ideologije kad bi pokazala da je posrijedi dvoje: ignorancija i arogancija Zapada kao i dekadencija Istoka s istim premda različitim strukturama “grijeha”.⁵ U slučaju Margalita i Burume, kao i prije njih Herzingerera i Steina, to uopće nije postavljeno kao ishodište refleksije. Zato je koncept okcidentalizma kao reaktivni odgovor na orijentalizam svojevrsna kulturalna ideologija Istoka kao negativnoga Zapada i to kao neupitne paradigme svjetsko-povijesnoga razvitka ideje slobode. U čemu su, dakle, i orijentalizam i okcidentalizam zapravo “iste” pripovijesti u ruhu kritike ideologije 20. stoljeća kao nastavak dijalektičke sheme povijesti odnosa gospodar-sluga iz Hegelove *Fenomenologije duha*?

Na to pitanje moguće je odgovoriti uvidom u konzekvencije postavke o “kraju povijesti”. Poznato je da je Francis Fukuyama aktualizirao taj hegelovski koncept u kontekstu pripovijesti o pobjedi liberalne demokracije nad realnim socijalizmom kao dovršetka “hladnoga rata”. Ideologijsku nadmoć Zapada nad “okolnim svijetom” izveo je iz tumačenja Alexandra Kojévea o smislu post-povijesti. Čitanje lektire Hegelovih spisa za Kojévea je pretpostavljalo otvaranje obzora smisla povijesti Zapada nakon ozbiljenja njegovih unutarnjih mogućnosti. Utoliko se može dovesti u vezu ontologijski i politički sklop razumijevanja Zapada kao znanstveno-tehničkoga puta posredovanja ideje slobode u vremenu. Nema nikakve dvojbe da je Fukuyamino “čitanje” Kojévea kao mjero-davnoga tumača Hegela bilo bitno promašeno upravo stoga jer se sloboda kao bit Zapada ne može reducirati na koncept liberalizma. Sloboda u znanstveno-tehničkom svijetu nadilazi tek obzorje djelovanja autonomna pojedinca u pluralističkome društvu. Ona je ipak više od kulta pojedinca u narcističkim društvima Zapada. Kojéveu se nakon lektire

Hegela to egzistencijalno-povijesno iskustvo "kraja povijesti" otvorilo nigdje drugdje negoli u zrcalnoj "dalekoistočnoj" slici Zapada – u Japanu. Taj događaj značajan je utoliko što otvara posve drukčije viđenje problema okcidentalizma/orijentalizma no što se to čini danas iz obzorja kritike ideologije (kulturalni studiji i postkolonijalna kritika). Putovanje 1959. godine u Japan za Kojévea je značilo sve negoli neko karakteristično "mistično" prosvjetljenje. On na Istoku nije poput Ouspenskoga, Michauxa ili plejade buntovnih bitnika, te začarane kolonije "kontrakulture" i New Agea u susretu s onim Drugim dominantnoga kruga znanstveno-tehničkoga Zapada, pronašao "istinu" svjetsko-povijesne egzistencije kao nekoversni trip-buddhizam kao odgovor na krizu materijalizma zapadne kulture. Posve suprotno, u godinama intenzivnoga ekonomskoga oporavka Japana nakon 2. svjetskoga rata, pronašao je društvo koje slijedi put post-historijskoga stanja. Kriptohegelijanski diskurs uspomena s putovanja bit će po nakani srodan opisu funkcioniranja znanja u postindustrijskim društvima zapada koje je Jean-Francois Lyotard razvio u svojem glasovitome eseju *Postmoderno stanje*. Što je, dakle, Kojéve "vidio" u Japanu 1959. godine, a što je toliko odlučujuće za izlazak iz zatvorenoga kruga dijalektike povijesti subjekt-objekt odnosa u okviru kojeg priča o okcidentalizmu/orijentalizmu jedino ima smisla?

Navlastiti način života u post-historijskome razdoblju Kojéve je prepoznao u *american way of life* kao prisutnosti SAD-a u nadolazećem svijetu "vječne sadašnjosti". Jedina svjetsko-povijesna sila i moć (hegemon) nakon "kraja povijesti" jest SAD, zato što ozbiljuje dvoje: vladavinu znanosti i tehnike kao nabačaja bitka modernoga svijeta i ideju slobode pojedinca kao gospodara svijeta uopće spram "okolnoga svijeta". U tom odnosu čovječnosti i onog Drugoga (animalnosti) zbiva se pustolovina događaja "vječne sadašnjosti". Humanizam i animalizam postaju jedno te isto. Povratak čovjeka u zavičaj visoko "očovječene životinje" u takvom načinu života jest neposredna izvjesnost. I premda se u takvim filozofijskim stavovima može nazrijeti predskazanje globalizacije kao vladavine hegemonijalne moći Zapada (neoimperijalizam SAD-a), prijedeli je ipak nešto dalekosežnije i otuda za današnje razumijevanje svijeta bitnije. Naime, iza krinke uniformnoga tijeka post-povijesti Kojéve je u Japanu "vidio" tek naizgled onu drugu i drukčiju post-historijsku civilizaciju

naspram američke. Bez religije, bez morala i bez politike u “europskom”, povijesnome smislu riječi. Začudna formulacija o “japanskome snobizmu” odnosila se na uvid da svi kulturalni konstrukti japanskoga identiteta (No kazalište, šintoizam, ceremonija čaja, preostatak samurajske “etike”, ponižnost spram prirodnoga, cikličnoga vremena) nisu drugo negoli ornamenti “svijeta života” naspram ničim ometanoga post-povijesnoga razvitka znanstveno-tehničkoga napretka. Totalno formalizirane vrijednosti kolektivnoga duha “naroda” preživjele su tek kao sjećanja i kao imaginarni znakovi drevne civilizacije koja je tragala za Drugim iz vlastita “snobizma” ili, kako to ustvrđuju sociologijski istraživači “japanskoga čuda” - iz biti sinkretičke autohtone kulture. Kojéve je izveo zaključak na svojem “putovanju” japanskom slikom svijeta da početak interkulturalnoga dijaloga Zapada i Istoka u post-historijskome razdoblju ima karakter povratne sprege, to jest unošenja “duhovnih” elemenata Istoka u život Zapadnjaka. “...interakcija između Japana i svijeta ne završava barbariziranjem Japanaca, nego “japaniziranjem” zapadnoga svijeta (uključujući Rusiju).”⁶

⁶ Alexandre Kojéve, *Introduction à la lecture de Hegel. Leçons sur la phénoménologie de l'esprit. Réunies et publiées par Raymond Queneau*, Gallimard, Paris, 1979., str. 437.

Može li se takva prosudba prihvatiti kao mjerodavna za ono što se zbiva u post-povijesti? Ako namjesto sintagme “japaniziranje zapadnoga svijeta” uvedemo u igru neartikulirani pojam Istoka kao protutežu zapadnim “vrijednostima”, dobili smo dijagnozu duhovne situacije vremena. No, ovdje nipošto nije riječ o nekoj pirovoj pobjedi Istoka nad Zapadom u projekciji “rata kultura”. Još manje može biti govora o duhovnoj nadmoći Istoka kao metafizičkoga opravdanja “iskona” s kojim se Zapad već odavno oprostio i prije negoli je Heidegger s pomoću Hölderlina tragao za novim pristupom “događaju” bitka i vremena u lutanju povijesnih svjetova. Suvremena književna obrada tog problema lucidno je izvedena u romanu Salmana Rushdieja *The Ground Beneath Her Feet*. Ironično i cinično raskrinkavanje orijentalizma i okcidentalizma u interakciji bastardnih kulturalnih figura iz naizgled dva suprotstavljena svijeta pokazuje da ne opstoji više ništa fiksno i određujuće. Kartografija moći nije i duhovna kartografija. Napokon, ono što je za Kojévea bila slika “humanosti” i “animalnosti” post-historijskoga razdoblja kao *american way of life*, popularnom je kulturom postalo univerzalnom značajkom kulta pojedinačne slobode. U tom odnosu svjetsko-povijesne moći pitanje “gramatike civilizacija” (Braudel) čini se više ne

toliko, ako uopće, značajnom temom. Nitko ne može osporavati očiglednosti. Zapad u hegemonijalnoj igri globalizacije nadilazi opreke orijentalizma i okcidentalizma time što ponukan unutarnjom kritikom “identiteta otpora” (ekološki, mirovni, feministički pokret, multikulturalna prava i prava etničko-spolnih manjina) tolerira sve moguće kulturalne razlike.

Što je Kojéve “vidio” u Japanu 1959. godine, danas se ozbiljuje kao globalna činjenica. Više nema nikakve iluzije da bi negdje tamo, na “Istoku”, bilo gdje opstojala autentična slika duhovnosti i čistoće iskona. Zapadni je svijet “japaniziran” time što je priznao slabost vlastite supstancijalne biti. New Age kao sinkretički sklop novih religioznosti prerađenoga Istoka odgovor je na kritike okcidentalizma. To je već sada neporeciva “vječna sadašnjost”. Ona pogađa sve unutar svijeta života neoliberalnoga kapitalizma globalizacije. Istočni je svijet “amerikaniziran” time što je iz nužde ekonomskog preživljavanja prihvatio “zapadne vrijednosti” kao univerzalnu oznaku post-historijske civilizacije: globalni kapitalizam i nove tehnologije informacije-komunikacije. Velika priča o dijalektici povijesti kao odnosu prevladavanja subjekt-objekt odnosa gospodara (Zapada) i sluge (Istoka) nije, dakako, završena u realnosti. Upravo je stoga obrat obje kulturalne paradigme, orijentalizma (Said) i okcidentalizma (Margalit/Buruma), mogući korak u promišljanje pitanja o prevladavanju Zapada kao post-historijskome sklopu kartografije moći. Kad se u globalnoj metaigri moći danas govori da je Kina posljednji autentični odgovor na hegemoniju Zapada u nadolazećem razdoblju post-povijesti, pretpostavlja se nekako “dubinski” da je riječ o imperiju-državi-naciji koja čuva obrise kulturalnoga identiteta suprotnog zapadnome individualizmu.⁷ Međutim, priča o Kini u okviru kulturalnih ideologija orijentalizma/okcidentalizma samo je nastavak onog istog što je Kojéve 1959. godine “vidio” u Japanu. Nikakav povratak “iskonu” nije na djelu u okretu Kine spram globalnoga kapitalizma kao “svijeta” tehnologije, znanosti i kulture. Jedino o čemu se još može u okviru socioloških teorija kulturalnoga relativizma uvjerljivo govoriti jest analiza obzorja vrijednosti unutar složenih društava zakašnjele modernizacije. Tako se može izvoditi postavka o konfucijanizmu kao nekovrsnome skrivenom “kulturalnome kodu” Kine u suvremenosti globalnoga kapitalizma, kad se uporabom teorije socijalnoga i ljudskoga kapitala nastoji objasniti privrženost Kineza kolektivnim

⁷ Kulturalna različitost kao sredstvo stjecanja novoga političkog identiteta jest, dakako, neupitna. Uostalom, ona je predmet zacijelo najrefleksivnijih razotkrića Istoka u putopisima zapadnjaka tijekom 20. stoljeća. Pritom se otklanja mogućnost svjesne ili ideologijski proizvedene iluzije o Drugome kao tzv. “intuitivnome”, “meditativnijem”, riječju “duhovnijem” čovjeku, što je “pozitivni” obrat orijentalističke sheme Edwarda Saida. Najbolji književni primjer za tako nešto su tekstovi Henrija Michauxa *Barbarin na Cejlonu* i *Barbarin u Kini*. Vidi o Michauxu tematski blok u časopisu Europski glasnik, 8/2003. naslovljen “Je li Kina promijenila Henrija Michauxa?”.

⁸ To je korektno učinio Francis Fukuyama u svojoj makrosociološkoj analizi globalnoga kapitalizma i kulturalnih vrijednosti u slučaju uspjeha i neuspjeha Azije u svjetskoj tržišnoj utakmici. Vidi njegovo djelo *Povjerenje: Društvene vrline i stvaranje blagostanja*, Izvori, Zagreb, 2000. (S engleskog prevela: Sonja Vuković)

stereotipima socijetalne zajednice.⁸ Zašto su, primjerice, Kinezi ili Japanci uspjeli očuvati tradicionalne običaje i ethos primordijalne zajednice u post-historijskome razdoblju? Je li to univerzalni put prevladavanja zapadne, dakle američke, individualizacije društvenoga opstanka kao humani odgovor na pitanje o subjektu globalnoga kapitalizma “vječne sadašnjosti”? No, što je s idejom slobode kao onog nosiva potporna izgradnje svijeta kao otvorenoga obzora na kojem se susreću svi bez iznimke, u nečem što je iznad svih kulturalnih razlika?

Već je iz navedenog bjelodano da okcidentalizam kao druga strana “orijentalizma” jest navlastiti strah zapadne kulture kao *american way of life* od duhovne ispražnjenosti svojih vlastitih obećanja. Za razliku od gorke, posve opravdane i još uvijek zastrašujuće realne pripovijesti postkolonijalne kritike zapadnoga subjekta kad je riječ o kolonijalizmu i neoimperijalizmu (kulture) podjarmljivanja Trećega svijeta, zablude okcidentalizma nužno proizlaze iz uvjerenja o vlastitoj duhovnoj uzvišenosti ili kulturalnoj autentičnosti naroda onkraj Zapada. U tom je smislu moguće razlikovati agresivne i distancirane ideologije povratka korijenima na Istoku. Prve su religijski fundamentalizmi s političkim oblikom postmodernoga terorizma kao nastavka “kulture otpora” drugim sredstvima, a druge su kulturalno različite hibridne politike “novoga identiteta” koje se prilagođavaju Zapadu oponašajući njegove simbole moći i uspjeha. U ovom slučaju primjeri su Malezija, Singapur, Katar. Stoga je unutarnja kritika okcidentalizma jedino moguća kao kritika zakašnjele (moderne) reakcije na hegemoniju Zapada. U ime identiteta (naroda, vjere, kulture) brani se nešto što je već povijesno prevladano kao iluzija opstanka unutar svijeta bez kulta slobode. Time se ne prevladava Zapad sredstvima nekog “uzvišenoga” duhovnoga preporoda, nego se potvrđuje negativna sloboda ideologijski zatvorenoga svijeta koji unutar svojih kulturalnih granica jest bitno despotski, patrijarhalan, neprijateljski spram Drugih (žena navlastito).

Odgovori na krizu Zapada kao kulturalne kartografije moći nipošto nisu radikalni u smislu pronalaženja nekog novog mjesta otpora *american way of life* i “snobizma” Japana, koristeći se pojmovljem Kojévea, ako se ponavlja isti model represije Drugoga koji je Zapad tijekom svoje povijesti doveo do vrhunca u nadziranju i kažnjavanju kulta slobode. Isto je

tako bjelodano da se alternativa okcidentalizmu ne može više graditi na povratku u neke imperijalne predloške mišljenja. Modernost i ideologija nisu kolonijalistički pojmovi, premda će tako nešto ustrajno ponavljati respektabilni teoretičari svjetskih religija odrasli u postkolonijalnoj Indiji, a školovani u Europi i SAD-u. To bi značilo da je izvan Zapada bila nepovijesna idila, bez ratova, sukoba između kultura i religija, što očito ne odgovara povijesnim činjenicama. Prevladavanje Zapada u okviru priče o okcidentalizmu izvana i iznutra, ako barem u tom smislu prihvatimo Margalitov/Burumin teorem, uopće se ne postavlja kao pitanje u razumijevanju tako nečeg apokaliptički ravnodušnoga i liberalistički svakodnevnoga kao što je “kraj povijesti”. Promjene u političkom rasporedu moći u kontekstu globalizacije nužno dovode i do promjena u kulturalnome predstavljanju na kartografiji diskursa, a ne obratno. Stoga je “dijalog kultura” tek lijepa, ali iluzorna priča o razumijevanju Drugoga kao poštovanju njegove osobe. Mi ne djelujemo kao izolirani kozmopolitski su-građani post-povijesnoga svijeta, nego kao kulturalno i nacionalno određeni konglomerati nad-individualnoga iskustva svijeta, kao socijalni konstrukti koji se samo žrtvom za univerzalno mogu suprotstaviti pogubnim ideologijama identiteta “krvi i tla”, “zemljopisne zajedničkosti kao srodnosti kultura”, “organsko-ga podrijetla”. Izvan tog kruga razumijevanja još je ironično moglo izgledati da jedan tumač Hegela na svojem putovanju Japanom “vidi” ono što će u nadolazećem post-historijskome razdoblju biti najprijeponije oružje u rukama “humanista” i “animalista”. Ono nešto istodobno sveto i profano, iskonsko i lažno autentično – očuvanje običaja iz davnine. Borba za identitet jest borba za priznanje Drugoga u samome sebi pod uvjetom raskrinkavanja svih ideologijskih iluzija o Zapadu kao univerzalnome putu napretka za Druge i o Istoku kao partikularnome putu očuvanja duhovnoga iskona. Kad univerzalizam Zapada u doba post-povijesti postane partikularna politika identiteta, kad, dakle, sloboda Drugoga kao žena, gay-skupina i manjina postane univerzalni “identitet otpora” u svijetu globalizacije, a kad partikularizam Istoka u duhovnoj mistici postane univerzalni New Age svijeta bez “korijena” u nečem zavičajno odredivome, govor o “orijentalizmu”/“okcidentalizmu” izgubio je smisao.

U svijetu globalnoga eko-parka kultura i stilova života kao da nas izvan ideologija Zapada/Istoka spopada druga vrsta

nemira. To je ono posljednje stanje “animalizma” u raskorijenjenosti od istinskoga duha, što se u globalnoj kulturi nadomještava simulakrumom kiča. I to posvuda, bez razlike. O njemu je Henri Michaux na vrijeme nepogrešivo zapisao: “Jučer sam bio u zoološkom vrtu *Great World*. Vidio sam tigra pokraj ulaza (lijepog tigra) i shvatio sam da mi je stran. Shvatio sam da tigar ima glavu strastvenog idiota monomana. Ali putevi svakog pojedinog bića tako su slabo znani da bi se moglo dogoditi da tigar na kraju ipak postane Mudar. Zapravo, vidi se na njemu da se osjeća savršeno dobro.”

Je li, naposljetku, razaranje kartografije kulturalne moći uopće još nužno sredstvo da bismo prezreli oslobađajuću mudrost Istoka i spasonosnu racionalnost Zapada kao povijesno lažne alternative za našu jednokratnu egzistenciju “raskorijenjenih”? A to ćemo uskoro biti svi, bez obzira odakle dolazili i s kakvim stereotipima promatrali one Druge.

Wendy Bracewell

ORIJENTALIZAM, OKCIDENTALIZAM I KOSMOPOLITIZAM: BALKANSKI PUTOPISI O EVROPI

Kada sam bila djevojčica voljela sam čitati putopise, ali bilo je to uvijek ponešto upitno zadovoljstvo. Putopisi su bili sumnjivo zabavno štivo za nešto što se nije svrstavalo u fikciju: nudili su sav šarm eskapizma i živopisne avanture, ali su istovremeno za cilj imali ispričati činjenice o stvarnom svijetu oko nas. Ipak, čak i kada je priča bila usmjerena na pojedinih o pejzažima, gradovima, arhitekturi, politici ili hrani, sve one posmatrane su kroz oči pojedinca sa vrlo specifičnim osobinama – tako biste, čitajući ove putopise, obično naučili isto toliko o mišljenjima i predrasudama dotične osobe, koliko i o opisanim zemljama i običajima. I uprkos tome što su priče bile tako labavo međusobno povezane u fabulu sačinjenu

Sa engleskog prevela:
Aleksandra Babić

od pojedinosti putovanja, također su se činile namjerno oblikovanim tako da prenesu određenu koherentniju poruku (nešto što su moja putovanja rijetko postizala). Dakle, šta je zapravo *bio* putopis? Samo kreativno štivo pod maskom fiktualnog? Vrsta autobiografije? U kojoj mjeri se moglo vjerovati ponuđenim informacijama o stranim zemljama koje je putopis opisivao i ljudima koje je klasificirao? Nije li ponuđeni užitak skrivao i nešto drugo, nešto složenije od uzbudljivosti egzotičnog?

U zadnje vrijeme postavljam sebi isto pitanje, samo što ovog puta hibridna priroda žanra predstavlja jedan od njegovih užitaka – a skriveni učinak koji isti ima na stvaranje predstava o domu i svijetu izvor je mog interesovanja za njega. U posljednjih godinu dana čitam putopise u sklopu istraživačkog projekta o načinima na koje ljudi s Balkana pišu o svojim putovanjima i svom odnosu prema ideji Evrope. Poticaj za ovaj projekt djelomično je proistekao iz zapadnih putopisa (uglavnom britanskih i francuskih) i načina na koji su ovi definirali svijet za domaće čitateljstvo i istovremeno ustanovili ono što 'Zapad' predstavlja u eksplicitnoj ili implicitnoj različitosti spram ne-zapadnih ostalih. Istočna Evropa i Balkan su među ovim 'Ostalim' – možda dvosmislenim i hibridnim, ali ipak različitim od zapadnog Bića, unutar Evrope ali nikad 'potpuno' evropski ili zapadnjački: 'orijentalizirani' kako bi afirmisali značenje 'Zapada'.

Ali zapadni Evropljani nikad nisu bili jedini koji su putovali i pisali – i pritom definirali svijet i njegove podjele kroz svoje putopise. Putnici sa istočnih margina Evrope su radili to isto još od 16. stoljeća. Proizveli su bogat i raznolik opus zapisa o Evropi i ostatku svijeta, od diplomatskih izvještaja, preko pisama i putopisnog novinarstva, do književnih putovanja i ostalog. Neki od njih su poznati, barem u nacionalnim književnim povijestima, drugi su manje ili više neznani. Dosta toga u ovim pričama je poznato – ne samo opisana mjesta, već čak i uzbuđenje zbog otkrića ili trud da se dobro utabani putevi prikažu novim i nepoznatim. Ovi putopisi se također bave lociranjem i procjenjivanjem svjetskih podjela, kao i definiranjem pojedinca – i njegovog društva – u odnosu spram tih podjela. Strategija je često upadljivo slična: balkanski pisci konstantno ukazuju na osobine zemalja i naroda i karakteriziraju ih kao 'zapadne' ili 'istočne', kako bi istakli sebe i svoja društva kao slična ili različita, pozitivna ili negativna.

Postoje argumenti da je ovakva binarna opozicija prodomna i neizbježna i da moralna geografija koja suprotstavlja apstraktni Istok i Zapad datira još od Grka i Perzijanaca. Ipak, teško je oteći se utisku da su putnici sa margina Evrope bili ograničeni na orijentaciju uz pomoć mapa s takvim koordinatama, upravo zbog načina na koji su ih prosmatrači izvan regije situirali. Međutim, neki putnici oduprijeli su se ovakvom načinu podjele svijeta koristeći drugačije, manje ili više inkluzivne diskurse o identitetu. 'Internacionalizam' predstavlja jednu opciju koja presijeca granice između Istoka i Zapada, iako je politički projekat koji je nakon II svjetskog rata ponio ovaj princip kao svoj slogan samo ojačao novu podjelu Evrope na Istok i Zapad. U putopisima je diskurs kosmopolitizma ponudio dodatne načine gledanja na svijet. Uporedo sa razmatranjem raspona okcidentalizama i orijentalizama u balkanskim putopisima, namjera mi je ustanoviti i koliko je kosmopolitizam ponudio putnicima izlaz iz ove dobro poznate mape. U tekstu koji slijedi citiraću seriju putopisa objavljenih na srpskom/hrvatskom/srpsko-hrvatskom jeziku, dijelom zato što sam upravo njih najpodrobnije čitala. Sudeći prema izboru koji su sačinile moje kolege u tom projektu, kao i prema onom što sam sama iščeprkala, ove tekstove bi lako bilo proširiti veoma sličnim citatima iz bilo koje od balkanskih književnosti.

Postoji li nešto karakteristično u načinu na koji balkanski putopisci koriste – ali i zloupotrebljavaju – mentalne mape Istoka i Zapada? Potrebno je naglasiti da Okcidentalizam kao simbolična mapa esencijaliziranog Zapada ne proističe samo iz *ne*-zapadnih percepcija, kao što ni orijentalizam kao moralna geografija koja karakteriše (i istovremeno konstruira) koristan Istok nije monopol samo zapadnih filozofa, etnografa, pisaca, kolonijalnih upravitelja ili putopisaca. Svaka verzija Orijenta neizbježno stvara sebi komplementaran Okcident – i obratno. Primamljivo je pokušati nabrojati osobine 'Zapada' kakve podrazumijevaju zapadni orijentalizmi. Ali to bi značilo podrediti se esencijalizirajućoj i totalitarnoj logici takvih definicija. Okcident i Orijent se definiraju prema izabranim osobinama koje navodno izražavaju suštinu svake polovine ovog para – ali samo u kontrastu jednog s drugim. I upravo zato što je definicija ovisna o kontekstu, ona se i mijenja zajedno s njim.

Zapadni orijentalizam nije ni izbliza tako unificiran i homogen kako je to Edward Said prvobitno nagovijestio;

umjesto toga, Orijent je zamišljen na kontradiktorne načine, ovisno o okolnostima. Odgovarajuće zapadne predstave o Zapadu su u istoj mjeri raznolike. Njegove se karakteristike često mogu svesti na ‘modernizam’, ili još bolje na prioritet – i moć. Ali načini na koje su pojedini aspekti ove slike naglašeni razlikuju se, kako po svom sadržaju tako i po značenju. Je li zapadni modernizam mehanicistički i bezličan, ili označava individualizam i spontanu kreativnost? To ovisi od toga šta želimo reći o Istoku – i naročito – s kojim ciljem. Također je vrijedno naglasiti da iako je zapadni diskurs o razlikama možda uvijek bio samo-afirmirajući, on ipak nije uvijek sebi pisao hvalospjeve. Zapadni okcidentalizmi bi mogli poslužiti kako za kritiku zapadne prakse i modela, tako i u njihovu slavu. Možemo naći bezbroj primjera među britanskim putnicima koji nazadnost i primitivizam smatraju karakteristično ‘balkanskim’ osobinama, ali koji ih u svojim sve rjeđim pastoralnim putopisima slave također kao tradiciju, autentičnost, ‘organisku’ totalnost. Jedan takav primjer je Rebecca West koja, izgubivši strpljenje za moderni, pozapadnjačeni Beograd 30-ih godina, u Makedoniji pronalazi ‘magiju’ i osjećaj sigurnosti koji je zapadni racionalni sekularizam napustio. Koliko god ovakav život bio iracionalan, skučen i ograničen u izboru, on je predstavljen kao simbol onoga što je Zapad izgubio u trci za modernošću (posmatrano kroz bezakonje, materijalizam i instrumentalizirane međuljudske odnose).

Balkanski okcidentalizmi se mnogo ne razlikuju. Ne postoji samo jedan ‘balkanski okcidentalizam’, djelomično i stoga što ne postoji ni samo jedan ‘Balkan’. Svaka nacija imala je svoj povijesno specifičan susret sa zapadnom moći. Istina, i pored razlika u vremenu i okolnostima susreta, njihove osobine se daju porediti. Opčinjeni zapadnim postignućima ali i u nastojanju da ispune predušlove za zapadno priznanje, balkanski su narodi u 19. stoljeću gradili svoje nacije i države (kao i operske kuće, romane i željeznicu) po uzoru na modele i standarde uspostavljene drugdje. Bio je to praktični okcidentalizam koji je imao zajedničkih elemenata u svakom zasebnom nacionalnom slučaju. Međutim, iako je postojao okvirni sporazum oko onog što se htjelo – naročito politički suverenitet i ekonomski razvoj – postojale su i velike razlike u načinu postizanja cilja, njegove cijene i modela koji je trebalo slijediti.

Ideja ‘Evrope’ može značiti napredak ili ugnjetavanje, pa i balkanski okcidentalizmi mogu biti pozitivni ili negativni

(npr. intelektualno odbacivanje Zapada u populističkim pokretima 20. stoljeća ili razočarane anti-zapadne reakcije nakon 1989. godine). Ove razlike nisu bile samo odraz promjenjivog stanja političkih i ekonomskih odnosa sa zapadnoevropskim državama, niti mjera neusaglašenosti između očekivanja i stvarnosti. Načini na koje su ove ideje formulisane i stavljene u upotrebu su u značajnoj vezi sa pitanjima domaće političke moći, društvenog prestiža i materijalne prednosti. Lokalne potrebe, kao i lokalni uslovi, oblikovali su načine prikazivanja svijeta. Suština je u tome da se okcidentalizmi nastali na Zapadu i na Balkanu mogu porediti, koliko u smislu raspona i raznolikosti oblika i vrijednosti pripisanih ideji 'Zapada', toliko i u smislu sadržine te ideje. Ulozi se mogu razlikovati – autoritet nad drugima prije nego kolonijalna ili imperijalistička moć? – ali na kraju, ono što je u njihovom oblikovanju bitno jeste određeni politički kontekst u koji su ove predstave usađene.

Postoji, međutim, jedna očigledna razlika između zapadnih i balkanskih geopolitičkih drugosti koja mi se čini vrijednom istraživanja, a koja naročito jasno dolazi do izražaja u čitanju putopisa nastalih na Balkanu. U pitanju je stepen slobode za manevrisanje koja je dostupna putnicima sa Balkana prilikom njihovog pozicioniranja u odnosu na ideje Istoka i Zapada, Orijenta i Okcidenta. Putnici sa razvijenog Zapada tu nemaju mnogo izbora: sviđalo im se to ili ne, njihovo mjesto i identitet fiksirani su u kontrastu spram Istoka koji preziru – ili kojem se dive. (Da li je to drugačije za putnike sa drugih evropskih periferija: iz Španije, na primjer, ili Norveške?) Ali putnici sa balkanskih margina Evrope mogu upotrijebiti širi izbor strategija. Mogu usvojiti jednu od verzija Zapada ili zadržati određenu distancu, ostati negdje između i neodređeni; ili mogu prihvatiti i slaviti svoju orijentalnu stigmju. Predstavlja li ovo odgovor na dvosmislenosti koje na ovu regiju projicira zapadnjačka mašta? Rezultat usvajanja civilizacijske mape nacrtane drugdje? Možda – ali na drugi pogled postaje jasno da, iako zapadni interesi pomažu u identifikovanju načina na koji su koordinate definirane, balkanska manipulacija ovom konceptualnom mapom odražava pitanja koja su često bliža samom Balkanu. Što i ima smisla, jer se takvi putopisi uglavnom i obraćaju domaćoj publici.

Kako ovo funkcioniše u putopisima? Jedan od načina je korištenje tehnike koju Milica Bakić-Hayden zove 'reprodukcija

orijentalizma'. U putopisima to često izgleda kao igra orijentaliziranja susjeda. Poslušajmo izvjesnog Aleksu Stanojevića po dolasku u Skoplje iz Beograda 1898. godine:

Na žalost, slika, koju vam daje Skoplje, gledano ovako sa železnice, na prvi pogled vas razočarava i potiskuje lepe iluzije, koje biste, pre toga, mogli imati o njegovom značaju. Orijenat, celo carstvo današnjeg kalife, ne može ni u Aziji pokazati bolje slike istočnjačke zaostalosti, haljkavosti i odvratnosti, nego što to Evropljanin može videti u Skoplju! Čađave razvaline skopljskog gradića, nasade-nog na jednom brežuljku iznad varoši, do samog Vardara, s njegove leve strane, iz daleka se crne, te silno uvećavaju jezivost i neestetičnost panorama. [...] Putniku, koji sa železnice gleda na Skoplje, izgleda ova varoš živa sahranjena usred ogromnog groblja, koje je sa svih strana okružava i vas joj život prenosi u večnu tišinu. Sirote Skoplje! Ta ono već dobrih pet vekova i leži u groblju...
[Dve nedelje u Staroj Srbiji. Putničke beleške s jedne ekskursije, Beograd, 1898.]

Stanojević sebe postavlja kao Evropljanina i arbitra svega evropskog – on je predstavnik napretka i modernog koji prepoznaje mrtvu ruku Istoka kao uzrok pogrebnog mraka Skoplja. Što po sebi implicira da je njegova neovisna Srbija neosporni dio Zapada. Aleksandar Kiossev je ovu taktiku prebacivanja negativne stigme Orijenta što dalje na istok stručno analizirao kao aspekt izgradnje balkanskih nacija i odgovor na uporno zapadnjačko stapanje naroda ove regije u jednu, nerazlučivu i haotičnu cjelinu. Nacionalni pokreti su tako pokušavali da se razlikuju jedni od drugih elaborirajući nekompatibilne nacionalne ideologije, da svoju naciju svrstaju sa svim što je prepoznato kao pozitivno i zapadno i da otpišu neprijateljski raspoložene susjede i suparnike u nerazlučivu tamu Balkana i Orijenta.

Međutim, treba naglasiti da ovo nije samo pitanje ubjeđivanja velikih sila da jedna nacija može i treba biti priznata pod evropskih uslovima. Prije svega, granice između Istoka i Zapada mogu isto tako biti ucrtane *unutar* tijela te nacije. Isti putnik osjećao se kao da napušta Evropu prije nego što je i stigao na otomansku granicu:

Vi znate da je za većinu nas Niš već poslednja tačka *Evrope*; iza njega je Orijent, Sibir i Bog te pita šta. Ko ne zna za ono lamentiranje većine naših činovnika kojima 'potreba službe' po kad kad zameni Beograd ili Kragujevac Leskovcem, Vranjem ili Prokupljem? [...] Među tim, Leskovac je, u koliko ga videsmo sa železnice, sa svim obična naša varoš; u njemu je, na svu priliku, isto tako ugodno živeti, kao i ma gde inače. A za celo nije drukčije ni u

Vranju, Prokuplju i.t.d. Ali takvi smo mi, Francuzi među Slovenima. A svaki Francuz najviše i žudi za – Parizom...
[*Dve nedelje u Staroj Srbiji. Putničke beleške s jedne ekskursije, Beograd, 1898.*]

Iako je ovdje sličnost Beograda i Pariza uzeta zdravo za gotovo, pravo koje Leskovac polaže na Evropu ispada gotovo jednako sumnjivo kao u slučaju Skoplja, čim započne karakteriziranje razlika između Beograda i provincije. Ovakav pristup možda ovisi o usvajanju zapadnog diskursa razlika i vrijednosti, ali nije potrebno promovisati ga pred očima Zapada da bi isti imao značaja ili izazvao posljedice. A legitimiranje Beograda kao modernog, evropskog grada sa prirodnim pravom na centralnu ulogu u društvu socijalno i politički podijeljenom između grada i sela, jeste imalo svoje posljedice.

‘Interno’ orijentaliziranje može ojačati druge podjele i podrazumijeva druge Okcidente – a ne mora čak ni ostati unutar svojih granica da bi imalo taj efekat. Moma Dimić je objavio nekoliko knjiga o putovanjima kroz Evropu i ostatak svijeta: njegova persona odaje utisak informiranog, naputovanog, načitanog i dobro uvezanog pisca. Početkom 80-ih godina, u Njemačkoj, Dimić baca podsmješljiv pogled na neke od svojih sunarodnika na Zapadu:

U neko doba, skoro na istom mestu [hamburški Eros-centar], opazih tu i dvojicu zemljaka. Što sever odmiče, to prepoznavanje naših je sve lakše. Mršavi, već više i ne tako mladi, vrte se pomalo neodlučno po tom sladunjavom sumračju, obilaze, zaviruju i dugo zure nemo u devojke-izloge, srcoliko otkrivenih bedara, prenežne kože butina i otkrivenih ramena. Sve preko i mimo toga košta zaceplo premnogo njihovih nikad dovoljno uštedenih gatarbajterskih maraka. Nekoliko puta obići će sva dvorišta i ulice s devojkama. Prilaziće bojažljivo vratima restorana s poslugom u toplesu ili varijetea u kom se rvu i boksuju žene na blatnjavom ringu, ali i to će biti preskupo za njih. Svoje slobodno subotnje večere, koje je počelo s toliko uzbuđenja i raskošne nagosti, završavaju sami u jevtinom, orijentalnom restorančiću, uz kolutić bureka.

[*Monah čeka svoju smrt, Priština, 1983.*]

Dimićevi sunarodnici nemaju gotovo ništa zajedničko s njim, osim državljanstva. Kroz svoje kazivanje on jasno stavlja do znanja da uzima zdravo za gotovo ono što oni žele, a ne mogu priuštiti. Što implicira da je on taj koji je Evropljanin, iskusan, sposoban, ekonomski moćan, dok su bijedni gatarbajteri osuđeni da ostanu zakopani na Balkanu, gdje god da

putuju, rade ili žive. U ovakvim tekstovima, Dimić – ali i drugi pisci – naglašavaju socijalne razlike koje postoje kod kuće, kao i izvan zemlje, između obrazovane elite i radničke klase. Svjetsko iskustvo tu ništa ne znači osim ako se može prevesti u razumijevanje, percepciju i moć izbora. Kontrast pomaže Dimiću da polaže pravo na prestiž i autoritet koji bi trebali pripadati intelektualcu kao što je on (a usput, pomaže mu i da potvrdi svoju muževnost – samouvjerenu, snažnu, dobroteljcu – što i nije uvijek priznato intelektualcu u društvu gdje se učen čovjek često i ne smatra pravim muškarcem).

Ukratko, karakteriziranje domaćih podjela u smislu evropskog i manje evropskog, bilo da su one između glavnog grada i provincija, društvenih klasa ili muškaraca i žena, često služi domaćim političkim preferencijama koje malo toga zajedničkog imaju sa odnosom prema Zapadu. Čak i kad je navodna tema odnos sa Zapadom, činjenica da se putopis obraća domaćoj publici ima poseban efekat. U sljedećem isječku autor izražava nedoumicu o bugarskom pravu na evropski identitet, no čini se da tema ima manje veze sa ponašanjem Bugarske, a više sa srbijanskom predstavom o sebi:

A u lađi [od Venecije prema Rijeci] vri kao u košnici. Putnika vrlo mnogo oba pola i raznih godina. Nadosmo i nekoliko braće Bugara. I oni bili 'vov Evropa'. Oni dosta putuju i to im je jedna lepa crta. I devojke i mladići, daci, i inteligentniji a bogatiji među njima rado trče na ove duže putove. Oni tu, doduše, pokazuju i malo spoljnog afektiranja i namere, da se svuda pokažu bar spolja ljudi od sveta. Da li su u stanju takvi i biti u očima evropskog sveta, to je već drugo pitanje.

[Staniša Stanišić, *Putnička pisma sa puta po srednjoj Evropi*, Beograd, 1925.]

Ali da li bi njegova procjena vlastite pozicije izazvala imalo bolje reakcije zapadnjačkih arbitara pripadanja? Način na koji je Stanišić sročio svoju podsmjeshljivu porugu nekako i sam inicira to pitanje i otkriva njegovu zabrinutost ublaženu jedino samo-ubjeđivanjem da su barem Bugari manje uvjerljivi. Još bolja utjeha mogla bi se naći u isticanju stepena do kojeg *zapadni* susjedi mogu ići ispod sopstvenih standarda. Ljubomir Nenadović, na proputovanju kroz Prusku 1840. godine, opisuje prljavštinu i nered seoskih taverni i zaključuje svoju priču sljedećom poukom:

Ovo ti sve ja po dlaku opisujem, da bi i ti bolje mogao poznati kako žive ovuda Nemci izvan varoši. Mi neprestano čujemo i čitamo

kako se oni rugaju i podsmevaju domaćem životu stranih, naročito slovenskih naroda, a ne obziru se da vide i svoju sirotinju, jer od ovoga sela do Štetina nema ni pune dve milje, a do Berlina železnicom preko Štetina, može se za jedno pre podne doći. – Nemci svuda, kad putuju po tuđim zemljama, kude narode i sažaljevaju one krasne i plodne zemlje što nisu boljim ljudima naseljene. Oni kad putuju po Srbiji ili drugoj kakvoj tuđoj zemlji, pa kad ne nađu samo supe, oni onda do neba dignu larmu, i svemu svetu po novinama trube da ta zemlja ne valja ništa, i da je još divlja; a retko koji sam sebe pita kakvih ljudi, bede i sirotinje ima i u onom narodu u kom se on rodio.

[Pisma iz Graffsvalda, Beograd, 1846.]

Opis Beča Miroslava Krležje vodi ovu strategiju samo jedan mali korak dalje. Izjednačavajući klasne podjele i moralnu geografiju, on sam Beč, sa njegovim stračarama i siromaštvom, osuđuje na pripadnost svijetu tek nejasno evropskom. Efekat toga je da se veliki dio balkanskog tereta skine sa Zagreba (u svakom slučaju, lakše je baviti se siromaštvom i ruralnom ekonomijom; civilizacijske razlike je teže izbrisati):

A sjeverna dunavska predgrađa [Beča] očajna su i pusta. Tamo su se močvare zaledile u zelenosivom osvjetljenju kasnog, zimskog poslijedneva, te se slijepo cackle u dimu ždrijela tvorničkih dimnjaka. Tamo su drvenjare prosjaka i robova prekrivene daskama i katraniziranim papirom, kao kod nas na Zavrtnici i Zaselku, a prozori po prljavim i strašnim novokatnicama stoje krivo u kosim paralelogramima, kao da ih je crtao kakav slaboumni ilustrator Fjodora Dostojevskog. Tu teče Dunav i žuti se opržena ledina, preko koje je u ovakvoj istoj rasvjeti jurišala kavalerija u bitki kod Austerlitz, što ju je Tolstoj stendhalovski bistro opisao u *Vojni i Miru*. Skližu se po zaleđenim močvarama djeca siromašno, provincijalno, prosjački, na jednu sklizaljku, gaču guske i negdje u jednom kotcu rokću svinje. To je već selo i provincija, što se proteže odavle pa sve do Linza i Passau-a sa slamnatim krovovima, harmonikom i svinjogojstvom. Kod Passau-a prestaje slama. Ono je već Evropa.

[*Izlet u Rusiju*, Zagreb, 1926.]

Nije uvijek slučaj da se putnik identificira sa Zapadom koji kao ogledalo odražava balkansko biće. Samo-orijentaliziranje je još jedan pristup u kojem se putnik distancira od Evrope koja mu služi kao standard za poređenje. To može biti samo pitanje stupnja distance, kao kod Desanke Maksimović koja u Parizu kaže: 'Htelo mi se zaboraviti da sam iz ćiriličkog kraja, u tom moru latinice i Zapada, i to pravog Zapada, ne onakvog kakvi smo mi u očima onih koji dolaze, recimo, iz Sibira, ili Azerbejdžana, ili iz Bugarske.' [*Praznici, putovanja*,

Beograd, 1972.] Putnik u kontaktu sa Zapadom također može otkriti i stid zbog svog orijentalnog identiteta. U tom smislu, javni toalet, kao oznaka civilizacije ili njene suprotnosti, sam po sebi zaslužuje čitavu jednu studiju. Ivan Kušan nudi cijelu skalju toaleta, u kojoj prljavština predstavlja moralno-političku i geografsku oznaku: "Takvih zahodskih susreta s pijanim dvojnikom imao sam mnogo u životu i gotovo se svakoga sjećam, baš kao i stanja pišaonica i školjki, od zemlje do zemlje, u čemu je Peščenica također pri žalosnom dnu, odmah uz Egipat i skitsku Aziju [Rusija]." [Prerušeni prošnjak, Zagreb, 1986.] Ovisno o cilju koji se želi postići, ova strategija može biti taktička, izazivajući čitaoca kontrastima u namjeri da se provocira samo-refleksija; također može imati za cilj sažaljenje i pravdanje ('kakvu šansu imamo mi Orijentalci'), ili može biti slavljenička, kritizirajući zapadne slabosti naspram istočnih vrijednosti. Poslušajmo Momu Kapora kako pjeni protiv Evrope koja je njegovu zemlju isključila iz reda civiliziranih nacija, ali koja je također izgubila sposobnost da uživa u samoj sebi:

Jednoga jutra 1980. godine, pročitah u novinama da Evropa ne prima neke naše vozove zbog prljavštine. Zadržavaju ih, kažu, na zapadnim granicama, pa putnici prelaze u čiste i mirišljave evropske vagone. Primih to od Evrope kao poslednju, ličnu uvredu; jer, ako se mi vozimo tim vagonima, onda znači da smo i sami prljavi! U stvari, najviše su me razočarali Danci koji su iz istih razloga ukinuli direktni voz za Kopenhagen; mi, budale, godinama voleli njihovog kraljevića Hamleta, i pored toga 'što ima nečeg trulog u državi Danskoj...'

[...]

Ni čuveni Simplon-ekspres između Pariza i Atine, posle pedeset godina, ne prolazi više kroz naše krajeve; skrenuli ga preko Italije, jer im je kasnio sedam sati. Čudna mi čuda – sedam sati! [...] Pa, dobro, šta je toj Evropi? Je li luda? Gde se to toliko žuri da su joj važni tih sedam sati? Od brzine neće videti predele kroz koje putuje. Niti će imati prilike da porazgovara sa otpravnicima vozova, koji u bašti iza kuće gaje pčele i imaju sansku kozu, a na prozoru iznad kancelarije kćer za udaju. Od silne brzine neće stići ni da se napije vode na peronu, ni da kupi novine, ni da protegne noge, na nekoj nepoznatoj stanici gde voz stoji. Ko žurio – vrat slomio! Preko preče, naokolo bliže, i obratno.

[Skitam i pričam, Beograd, 2001.]

Sloboda manevrisanja između Orijenta i Okcidenta – i raznolikost političkih okolnosti i pozicija. Krajnji rezultat je obilje kontradiktornih izjava o balkanskom biću u odnosu na

Zapad i čitav spektar različitih procjena, bilo da su one slavljeničke ili stigmatizirajuće. Da li ova brojnost samo-definicija znači da – na dvosmislenom Balkanu, tu negdje između – diskurzivne strategije Istoka i Zapada omogućavaju postojanje fleksibilnijih, iznijansiranih i tačnijih predstava o identitetu, predstava koje uzimaju u obzir neurednu, kompleksnu i podijeljenu prirodu Evrope? Mislim da to i nije baš tako. Ta neodređenost i dvosmislenost Balkana rijetko se smatra osobinom kojoj treba težiti, a još manje ostavlja slobodnog prostora u ovakvim putopisima. Zapravo, to je nešto zabrinjavajuće, skandalozno, nepoželjno. Ove pisce na njihovim evropskim putovanjima konstantno pogrešno identificiraju i to im se ne sviđa. Povrijeđenost ('zašto nas ne priznaju pod našim vlastitim uslovima?') i osjećaj superiornosti ('mi njih znamo bolje nego oni nas') su najčešći odgovor. A kada je u pitanju posmatranje balkanskih Ostalih, isticanje 'ni tamo, ni ovamo' kvalitete polu-evropeizacije je još i gore nego u potpunosti otpisati zemlju prema Orijentu. Tako Marko Car opisuje Sofiju 1898. godine: 'U opšte se u varoši opaža taj oštri kontrast između prošlosti i budućnosti; stoljetno tursko gospodstvo ostavilo je, vidi se, duboka traga na ovome narodu, kojega navalice čeraju da se preodjene po evropski; i s toga Bugarin sada pruža sliku dronjavca, koji je obukao na sebe *redengot* i nabio na glavu cilindar, ali su mu noge još u opancima, ili – još gore – bose.' [Od *Jadrana do Balkana*, Zadar, 1898.] (U ovom putopisu primjeri istog procesa pozapadnjačenja u Carevoj rodnoj Dalmaciji jednostavno ostaju neprimijećeni, dok su u Beogradu predstavljeni kao simboli napretka...)

Na kraju, diskurs drugosti između Orijenta i Okcidenta ograničen je strogo logikom binarne opozicije. Ova binarnost služi kao sredstvo za stvaranje i evaluaciju razlike i upravo je ta činjenica da postoji razlika značajnija od prirode tih razlika. Istok i Zapad su suprotnosti, dva kraja Zemlje. Upravo to ujedinjuje sve različite, heterogene manifestacije identiteta, bez obzira na njihov specifični sadržaj, i upravo to čini sav onaj dvosmisleni međuprostor nemogućim i neugodnim. Jedina alternativa Okcidentalizmu – prema ovoj logici – jeste Orijentalizam.

Kao što sam gore navedenim primjerima pokušala objasniti, dobar dio putopisne proze sa Balkana prihvata ovu logiku i ovakav okvir za predstavljanje svijeta. Ali neki putnici to ne čine. Tu imamo alternativu svjesno kosmopolitskog putnika,

čija putovanja prate šire verzije pripadanja koje prevazilaze konvencionalne granice. Dositej Obradović je primjer kosmopolita humaniste iz 18. stoljeća koji cijeli svijet smatra svojom domovinom, koji je oduševljen onim što može naučiti od 'prosvijećene Evrope' i koji izražava iste simpatije i nadu u prosvjećenje Albanaca, Rumuna i Grka, koliko i njegovih Srba. Poenta takvog kosmopolitizma nije u stvaranju razlika već u naglašavanju cjeline. Istina, univerzalističke aspiracije kosmopolitizma stavljene su u kontrast sa ostalim mogućnostima, ali to nisu komplementarne i samo-definirajuće binarne opozicije. Dositejeva uključivost stoji naspram partikularizma vjerskog kreda koliko i bilo šta drugo; drugi kosmopolitizmi također su alternativa partikularizmima nacije ili drugih parcijalnih i parohijskih oblika pripadanja. Efekat kosmopolitiskog pogleda na svijet u većini balkanskih putopisa iz 19. i 20. stoljeća prepoznatljiv je u negiranju i poricanju značaja podjele evropskog kontinenta na Istok i Zapad, pomjeranjem krugova pripadanja tako da oni uključuju i naše putopisce. Na taj način kosmopolitizam služi kao kontra-diskurs, sredstvo suprotstavljanja binarnoj opoziciji Oriјenta i Okcidenta metodom koji se ne bazira na jednostavnom obrtanju polarnosti opozicije, prihvatajući tako uslove koje su već postavili zapadni posmatrači. Takav kosmopolitizam je možda izazvan prethodnim postojanjem zapadnih mapa uključenosti i isključenosti, ali on također funkcioniра kao sredstvo da se izbjegne način na koji je Balkan lociran na tim mapama.

Međutim, treba naglasiti da ovi kosmopolitizmi rijetko imaju kosmički ili globalni status. Kriteriji pripadanja određeni su na različite načine u različito vrijeme. Jedna karakteristična podvrsta putopisne proze jeste *Književna republika*, koja afirmira zajednicu kulture i učenja. Stanice na putovanju ovdje su univerziteti, galerije, saloni i centri mudrosti, kreativnosti i učenja. Većina 'putovanja stranih pisaca' određena je istim osjećajima kakve je iznio Milan Begović, govoreći o svojim susretima sa italijanskim pjesnicima i francuskim kritičarima 20-ih godina:

I zbilja čudnovate su duševne veze intelektualnih ljudi, jednih drugima stranih i po jeziku i po odgoju i po životu. [...] I bez sumnje ima nešto jače u odnosu ljudi, nego li su etnografske i političke granice, ima jedna spirituelna domovina, koja je široka i ogromna, koja obuhvata daleko više od zanosa i ljubavi za usko domaće ognjište. I tu prestaješ biti građanin jedne zemlje, pa ne znam

koliko tebi mile i drage, i postaješ građanin svijeta. [...] Nema tu mjesta za male egoizme, za mršave nenavisti, za jadne kuburancije literarnoga ili umjetničkoga poluživota: ovako odnosi postaju čvrsti i topli u međusobnim uspjesima i priznanjima, postaju tiješni i nepokolebljivi u zajedničkim shvaćanjima i idealima, postaju blizi i iskreni u čistom čovještvu, koje je tako izrazito istaknuto u ljudima od duha i kulture. [*Put po Italiji*, Zagreb, 1942.]

Navodna svrha ovih literarnih putešestvija jeste da se domaće čitateljstvo upozna s dešavanjima u širem književnom svijetu kroz mišljenja podcrtana autoritetom i prestižom onih koje putnik susreće (ponovo Begović: njegov poznanik, francuski pisac Valéry Larbaud, '... i nemilo je brisao po gdjejkoju ličnost, za koju se zagrebački snobovi otimlju, da je podignu u nebesa. Sjećate li se n. pr. galame u Zagrebu prigodom premijere Lenormand-ovih '*Les ratés*? Kako sam bio veseo, kad sam čuo iz autentičnih usta koliko stupnjeva ima renomè ovog gospodina!'). Ali značajan podtekst ovdje predstavlja afirmacija putnikovog mjesta u zajednici, a njegova nagrada je priznanje od uglednih (zapadnih) pisaca, pjesnika i akademika na jednakoj osnovi. Ono što je, implicitno, isključeno iz ovog kosmopolitskog kruga jeste sve što je iracionalno i barbarsko, nekulturne i necivilizirane mase i sve ostalo što može stajati u opoziciji prema vrijednostima 'istine kulture'.

Još jedna, donekle različita podvrsta jeste ono što bi se moglo nazvati 'Diners Club' kosmopolitizam privilegirane mobilnosti, neovisnih materijalnih sredstava i znanja. Takav putnik sebe često određuje klasnim i spolnim terminom kakav je 'svjetski čovjek' (za razliku od starije, uopćenije ideje kosmopolitskog 'građanina svijeta'). Moma Dimić, u ranije citiranom odlomku o hamburškom svijetu prostitucije, predstavlja dobar primjer: to je putnik koji ne priznaje granice, čiji resursi mu dozvoljavaju da pravi sopstveni izbor, za razliku od gastarbajtera koji to ne mogu. Ali status svjetskog čovjeka ne ovisi uvijek o ekonomskoj privilegiranosti; česta verzija istog u balkanskim putopisima je nešto drskiji boem, možda ne bogat, ali ipak u mogućnosti da uživa privilegije mobilnosti – i iskusan, gdje konzumacija (seksa, potrošačkih proizvoda, popularne kulture) predstavlja značajan sastojak tog iskustva. (Ovaj kosmopolitizam ne nosi uvijek muški predznak; žene npr. pišu šoping-putopise). To je putnik u potrazi za 'dobrim životom', viđenim manje ili više u materijalističkom smislu,

sa potrebnim ukusom i percepcijom zahvaljujući kojima može u potpunosti uživati u njemu; on se suprotstavlja socijalističkoj moralnosti, dok je ona još uvijek bila neki faktor, ali također nagrizava uske horizonte i ograničenja vezana za dom: siromaštvo, nedostatak izbora, nemobilnost.

Koliko ovakvi kosmopolitizmi odista predstavljaju kontra-diskurs koji bi mogao potkopati mape Evrope i Balkana ucrtane u opoziciji Istok/Zapad? Jasno je da oni dovode u pitanje definicije pripadanja koje isključuju ili obespravljaju putopisca. Pisac može pozvati domaće čitateljstvo da zamisle same sebe u zajedničkoj ideji kosmopolitske kulture koja uključuje istomišljenike. ('Sjećate li se zbrke koja je napravljena u Zagrebu...?') Ali takvi kosmopolitizmi mogu u isto vrijeme stvarati ili jačati hijerarhiju unutar društva iz kojeg putnik dolazi. (Zapadno) priznanje odati pojedinom putniku-piscu ne obuhvata automatski i ostatak klase, nacije ili društva – daleko od toga, obzirom da ono ovisi o mudrosti, kreativnosti ili drugoj osobini pojedinca. Poistovjećujući se sa (zapadnim) kulturnim likovima i pokretima ili pompeznim znanjem (zapadnih) trendova i pristupom (zapadnim) potrošačkim proizvodima, putnik kosmopolita također može otpisati sve one izvan tog začaranog kruga kao necivilizirane, nekulturne, nazadne, osiromašene...Balkan. Kosmopolitizmi kulture i konzumacije stoga mogu prikrivati neprimjetni okcidentalizam, na taj način oživljavajući podjele na Istok i Zapad (kao i njihovu vrijednosnu hijerarhiju), samo pod drugim imenom. Možda to i ne bi trebalo da nas iznenađuje. Napokon, čak je i Kant zamišljao svoje 'univerzalno kosmopolitsko postojanje' kao rezultat evropske prevlasti nad ostalim kontinentima.

Istina je da fokus na pisanje putopisa – dosta specifičnog književnog žanra, generalno nastalog iz pera obrazovane, mobilne manjine – nameće ograničeno polje istraživanja ovih diskursa pripadanja i različitosti. Naravno da je moguće zamisliti i drugačije kosmopolitizme. Za Dimićeve gastarbajtere i ostale radnike migrante, putovanje možda nije bilo pitanje izbora ili zadovoljstva, ali to ne znači da takva putovanja za takve putnike ne mogu biti izvor znanja, moći, prestiža i sredstvo za posmatranje svijeta na nove načine. (Iako ne bismo trebali idealizirati ni takve ne-elitne kosmopolitizme. Mogli bismo onda iste zaključke donijeti i o transnacionalnim kriminalnim organizacijama.) Druge vrste putovanja i putopisa – memoari iz egzila, ratni dnevnik, privatna pisma, turistička

razglednica? – mogu sugerirati drugačije vizije. Nesumnjivo, još se više moglo postići analizom predstava o Zapadu i sopstvenom biću izvan ograničenog izbora tekstova koje sam ovdje razmotrila.

Ali možda bi bilo preoštro olako zanemariti transformacijski potencijal, kako god skroman, koji čak i ovdje citirani putopisi mogu imati. Putopisne manipulacije Orijentom i Okcidentom su možda, iz velikog broja razloga, samo ojačale dihotomiju koja svijet dijeli na Istok i Zapad, ali su također, naročito kroz primjenu ovih etiketa *unutar* piščevog društva, pomogle da se ideja 'Zapada' odvoji od svake geografske reference. Orijent može postojati u samom srcu zapadne Evrope – njegovo prisustvo označeno burekom ili stanjem toaleta – ali je Okcident sada već svugdje. 'Istok' i 'Zapad' u putopisima postaju koordinate jedne čisto moralne, ne fizičke mape, nešto što barem nagovještava mogućnost izbora i promjene. Slično tome, putnici kosmopolite možda negiraju značaj podjele na Istok i Zapad na način koji samo nekolicini njih omogućava bijeg od te opozicije, ali čak i takvo ograničeno ponovno isrcavanje mape svijeta poziva čitatelje da sebe zamisle kao jednake članove jedne uključivije zajednice. I to je neki početak – skroman, ali stvaran. Na kraju, putopisna proza sa Balkana na više različitih načina predstavlja hibridni žanr. Ona nastavlja da održava sisteme različitosti koji funkcioniraju na račun drugih, ali istovremeno otvara drugačije poglede na svijet, miješajući margine i centar, pozitivno i negativno, s ciljem da ojača, ali i dovede u pitanje socijalnu i političku praksu društva iz kojeg sam putnik dolazi.

DNEVNIK

Žarko Radaković

Žarko Radaković

ZBIVANJA KOJA NEĆE BITI OD ISTORIJSKOG ZNAČAJA

29.2.2004.

I ta teška, kao lancima, vezanost za muziku, za lamentacije, jeste ujedno i najava odlaženja, ili u najmanju ruku distanciranja od stvarnosti u kojoj si patio, ili u koju si bio teško razočaran. I tu, u dvorani opere, pri slušanju tih lamentacija, su svi izjednačeni: i oni nesrećno zaljubljeni, i oni ostavljeni, i oni ranjeni, i suicidanti, i masovne ubice, i nevini, i oni koji su ovde prvi put zalutali i zadesili se usred te kiše muzike. (Slušajući Monteverdijevu operu *Orfej*, u izvođenju *Ensemble Alyma*, Gabriela Garridoa)

5.3.2004.

A sve vreme dok sam čitao knjigu *Mala Bižu*, Patrika Modijana (*Le petit Bojou*, Patrick Modiano) – čitao sam je u prevodu na nemački jezik – zamišljao sam prevodioca knjige. Video sam ga za malenim stolom ispred prozora na dvorište. Gledao je preko knjiga i rečnika na stolu kroz okno napolje, prebacujući pogled sa knjige na rečnik pa na travnjak ispred prozora, pa na krošnju kestenovog stabla na dvorištu. A onda je povlačio pogled natrag, u sobu, na sto i na sivu sveščicu u koju je crvenom olovkom upisivao slova. O čemu li je pisao?

7.3.2004.

Novi pogled kroz prozor. Novi položaj stola u sobi. Nova zavesa na prozoru moje susetke u zgradi iza stabla platana u čijoj i dalje ogoljenoj krošnji dve svrake svakodnevno svijaju (ne, pletu) gnezdo. Hladno je napolju. Zubi na licu Belog anđela na slici (na zidu sobe) cvokoću...

15.3.2004.

Što se mene tiče, dragi D, poezija M. N. – da ju je pisao, a znamo da je on, srećom, nikada nije pisao – bila bi poslovična osrednjestost proizašla iz gušenja svoje ambicioznosti, iz neostvarene želje da se bude nešto VELIKO, iz one paradigmatične frustriranosti posledicom čamljenja u roditeljskom zatvoru

(dok su “mama i tata” u operi), pre svega iz onog jalovog, zapravo nedovoljno strastvenog divljenja ujaku, “maminom bratu”, matorom neženji koji u ponoć sluša radio programe kratkotalasnih stanica..., dakle, iz starmalosti posledicom stroge gosti prejake majke koja je one večeri posete prijatelja i sedenja za trpezarijskim stolom nogom udarala sina kad kod bi ovaj nespretno prineo ustima viljušku..., prevashodno iz nemanja ikakvog osećanja za istinu o sebi kao večnom sinu, bez hrabrosti na pobunu, na sabotažu, na ustanak, na odlazak, na napuštanje sebe, na nestajanje u nečem drugom, na uzimanje, na davanje... M. N, – iako, srećom, nikada nije pisao poeziju – morao je pravovremeno da promeni ime i prezime! Dragi D!

I ne zavaravajmo se: mirisi koje vetar danas širi uskim pojasom između reke i niza stambenih zgrada ni iz daleka nisu mirisi proleća.

17.3.2004.

Slušaj, D! ovo sada prevazilazi svaki roman. Svaki horor. Sada mi je EUnet javio da oni ne primaju nikakve poruke sa moga servera, jer, kao, “ništa na njemu nije provereno”. Jebo te. A Web.de je najjača firma u Nemačkoj, i jedna od najtransparentnijih u Evropi. Da čovek ne veruje svojim očima. Samoizolacija?

Mene zanima da li neko ima tu šta da kaže. Da li on samo ponavlja tuđe, besramno?... Godine 1987. sam sa Dieterom Luzom boravio na Durmitoru. Petnaest dana smo pešačili tragovima njegovog oca. U jednom mestu, na groblju, je oplakivan Umrlji. Narikače su delovale tako profesionalno, i zaista su “govorile” u ime ožalošćenih. I koliko su za to bile plaćene?

18.3.2004.

Zar opet rat na Kosovu? (Moj deseti medijski rat?)

Kakva razdaljina, kakva provalija, kakva ustava!.. Otvoren Sajam tehnologije, informacije i komunikacije u Hanoveru... Vesti o “paljenju sela, crkava i džamija”.

Hrapavo, teško, zaista grubo, neprijatno osećanje nemogućnosti užitka u književnom predstavljanju brutalne stvarnosti... Refleks koćenja duše i, pre svega, mašte.

Ti znaš, D, za sve te skandale. Najpre ga je N. napao za plagijate. Posle ga je uzeo pod svoje G. Odveo ga u inostranstvo. Bio sam jedanput u tom njihovom gradu, i hteo sam da ih “snimim” tamo. (Jer pisci su agenti tajne službe Duha,

rečeno onim polu-litanijskim tonom prijatelja Miroslava Mandića.) Umesto Njih, nađoh samo Nju, sa dvoje nejake i izludule dece. On se, "zaljubljen" u svoju "drugaricu" iz osnovne škole, "povukao". (Jer bio mi je tada simpatičan.) Javio se telefonom. Beše u ulozi samoubice. (Jer do izvršenja suicida nikada nije došlo.) ...Ta žena, drugarica iz školske klupe, je završila na psihijatriji... Čehov? ...Ili Tolstoj?... Mrak? Blato? Jebi ga, Vojvodina. Koga tu sve nema, u toj ravnici. Odakle su se sve tu ljudi zapatili. Kao insekti kada se spuste na plodno polje pa se prežderu, i ne mogu, pošto su sve pojeli, da se uzdignu i odlete. Ostanu tu i trunu...

Jutros u tramvaju između Kelna i Bona, dok sam sedeo na sedištu u pravcu kretanja voza, i čitao knjigu Patrika Modijana *Mala Bižu*, osećah se, konačno, kao istinsko biće svoga vremena. Osećah prisnost. Pre svega želju da glavu naslonim na rame žene na susednom sedištu. Bila je neupadljiva. Odevena u sivu jaknu i crne somotske pantalone. (Kao i ja toga jutro?) Oči su joj bile smeđe. Gledala je u daljinu, kroz prozor. Sedela je čas prekrštenih nogu, čas smerno pripijenih kolena jedno uz drugo. Sedela je i zagasitim očima milovala korice moje knjige na kojoj je kao nikada dotad blistala jedna fotografija Anrija Kartije-Bresona (Henri Cartier-Bresson). Osetio sam blizinu svoga vremena, koju sam odmah poželeo da opišem, da je preobratim u tekst.

Identitet Evrope, kažeš. Da! Postoji on. Ali više virtuelno, ili kao simulacija prošlosti. Identitet Evrope kao želja? Ili kao skrivanje iza imena Evropa? Ili kao senka? 'Ladovina? No koliko će još da traje ta zavetrina?

A to okrilje knjige Patrika Modijana (*Mala Bižu*) doživih, ja, njen čitalac, i kao svoje pribežište. U senci, "hladovini", čitanja te, odlično opremljene, knjige sam osetio potrebu da zauvek ostanem u njenom svetu. Ne zbog hartije, niti zbog prelepih, uvek tako jasnih rečenica (na nemačkom sročjenih od strane prevodioca, Petera Handkea), nego i zbog žene koja je pored mene sedela kao oličenje sada već davno prošlog evropskog dostojanstva, kao oznaka davno završene istorije Evrope, kao fotografija plana Pariza, i pre svega kao otelovljenje književnosti.

22.3.2004.

Nije li Izrael žrtveni jarac Ne-više-rasejano-Rasejanih, bogu (Nerasejanih)?... Nije li Izrael apstrakt ne-više-rasejanosti Rasejanih?

Dakle, da li su SAD “imperija”? I po kojim će to zakonima (prirodnim i civilizacijskim) “imperija” biti razložena? Koja će to imanencija, i koje eksternizacije potresti utrobu imperije, izbušiti njene površi, raslojiti je, i razoriti njene granice, dakle, proširiti je, dakle, ukinuti je?

I baš mi je dugogodišnji rad u medijima pokazao da jedan događaj uvek ima više lica... Loši mediji upravo to previđaju.

Strasti traže svoje mesto. Nalaze ga u melodrami: u svojoj radikalnosti lociranoj na granici suza i krvi, u kontekstu stvarnosti najveće gorčine. I radnja se odvija u okviru sve samih krajnosti: između naivnosti i deziluzioniranosti. Kamera je pogled u bure bez dna. I kako deluje taj film (*Gegen die Wand, Glavom u zid, Fatiha Akina*)? Izaziva grohotan smeh, da bi ga odmah zamrzao. Nema u tom filmu ničega eksperimentalnog, nikakvog fingiranja. Jer film *Glavom u zid* dotiče sam kraj svega u njegovoj unapred frustriranosti, ali uvek obnavljanom nagonu za produženjem sebe. Da, u svetu toga filma nema mesta bajkama. I to je, možda, ključna poruka filma koji me je tako tako žestoko iznenadio.

Što se tiče filma *Proleće, leto, jesen, zima... i proleće*, Kореанca Kima Ki-Duka: malo gde sam video toliko bogatstva u jednostavnosti na malom, ali ne i skućenom prostoru. Film je parabola. To me nikako nije omelo da se proširim, u svojoj, iz filma u mene direktno izdahnujoj, tišini, u grandioznu priču. I malo gde sam se toliko uplašio složenosti života usred njegove jednostavnosti, upravo izoštrene i osvetljene u minimaliziranim okvirima. Jer radnja filma se odvija u ograničenom prostoru koji, ako je i eksterijer, deluje kamerno. U lociranosti filma se i ogleda parabolichnost povesti: Svet je predstavljen tu kao soba (sa svim njegovim prostranstvima, visinama, nebom, veličanstvenom prirodom, jezerom i šumama. Svet je otvoreni prostor u kome se samo prividno krećemo slobodno. A tako i treba da bude, jer upravo u kamernosti prostora i u njegovoj ograničenosti nalazimo istinu svoje humanosti i egzistentnosti. Zaista se kroz vrata, koja uvek ko-rektno moramo otvoriti i zatvoriti, krećemo iz jednog eksterijera u drugi, iz šume u polje, iz jezera u planinu. Veličina ovog filma je i u najmisaonijoj stilizovanosti i parcijalizaciji temporalnosti, iz koje se život da deliti na jasne epizode o kojima se može jednostavno pripovedati: o strastima, o želji da se ode nekuda, o nemogućnosti da se voli, o zločinačkom porivu, o nemogućnosti da se stigne negde, o nagonu za prevazilaženjem

nesreće, o životu sa bolestima, o smrti... Konačno, ovim filmom se život predstavlja i kao zatvoren i kao otvoren krug. Kako hoćemo. Sve je u tom filmu (i tamošnjem životu) unapred jasno. Ipak, sve jasno ponovo doživljavamo i otkrivamo. I ne zavaravamo se da je taj film rađen mimo režijskih, pa i žanrovskih koncepcija! I te kako u filmu prepoznajemo konvencije filmske i dramaturške tradicije. Otelovljene su u suvereno vođenim kretanjima junaka prirodom, u gotovo ekspresionističnim senkama na licima junaka, u tihim, pa divljim, zaveslajima veslača u čamcu po jezeru, ili u intimno skaradnim sekvencama koitusa na kamenju, u čamcu, u vodi i tako dalje. I radujemo se svemu. Ah, da, ta po sebi nikada omiljena paraboličnost proizlazi iz bezličnosti junaka depersonalizovanih u nameri autora da filozofira o životu. Ni sam ne znam zašto sam se prisetio Stenlija Kjubrika. Verovatno zato što su i on i kolega Kim Ki-Duk pravi šefovi svojih filmova, pa i ličnosti svojih junaka.

24.3.2004.

Na dan početka bombardovanja Jugoslavije, pre tačno pet godina sam na televiziji gledao film o godišnjici napada na Irak. Zemlja je, rečeno je u filmu, u ništavnom stanju. Haos. Ruševine. Teror. Ljudi, ozlojeđeni, nepoverljivi, očajni, bez posla, bez nade, bez zaštite. Samo još mržnja.

Napolju je prohladno danas. Proleće, zvanično počelo pre nekoliko dana, je i dalje u zimskom odelu. Na gelenderu balkona svraka, zuri u ostatke gnezda koje je mukotrpno svijala, narušenog jakim vetrom prošle noći.

Oko 20:00 sati sam pozvao telefonom Milicu. Javila se Olga. "Sedimo u kuhinji i pričamo o tome kako smo pre pet godina u ovo vreme čekali početak vazдушnih napada", rekla je.

25.3.2004.

"Die Nato wird noch sehr lange im Kosovo bleiben müssen", sagt Stefan Dehnert-Rossig...

27.3.2004.

Malo koji pisac nemačkog jezika može da piše tako distancirano i budno, dakle, i hladno, kao ovaj Francuz čiju knjigu *Lanzarote* upravo čitam. A to je Mišel Uelbek (Michael Houellebecq).

29.3.2004.

I zašto sam ishodom čitanja knjige *Mala Bižu*, Patrika Modiana, na kraju razočaran? Zbog skraćenog, suženog, nabranog, takoreći veštačkog svršetka? Nisu li umetno delovale i učestale reminiscencije u romanu? Poželeo sam uvek da ih preskočim! Najbolje sam se osećao čitajući faktografiju sadašnjosti. U njoj mi je najviše do izraza dolazilo prisustvo prevodioca koji je punom snagom svoga izraza, precizno, i meni tako prisno, nosio, ili prenosio, kvalitet ove knjige. Konačno, nije li prevodilac – Peter Handke – delovao, ipak, važnije i plastičnije od samog autora te, ipak, čudno tiho delujuće knjige “Mala Bižu”... A u knjizi se radilo o mladoj ženi koja sav svoj opažajni, osećajni, misaoni, dakle, doživljajni aparat posvećuje traženju izgubljene majke. U svakoj ženi na ulici, u metrou, u kafani, prepoznaje ili traži lik majke koja je, prema manjkavim informacijama pripovedača, nestala, ili se ubila, davno. U svakom muškarcu žena vidi ujaka, ili prijatelja majke, ili bilo koga iz magle svoje prošlosti. Ova povest je grozničavo traganje za svojim prekinutim i u senci ostavljenim detinjstvom. To se traganje završava u, žanrovski izvedenom, pokušaju samoubistva, i buđenjem u bolnici. Pripovedni postupci nas podsećaju na filmove Kloda Šabrola (Claude Chabrol), koji nam se, ipak, čini nešto manje čistim, i više pervertiranim, što je važno za održavanje tenzije u žanrovskom pripovedanju. Ipak, opisi neposredne stvarnosti junaka, kartografije Pariza u kojem se radnja odvija, je već dovoljno za užitak.

Što se tiče filma *Out of time*, Karla Frenklina (Carl Franklin) (sa Denzelom Washingtonom, Evaom Mendes, Sannaom Lathan), mogu samo da iskažem svoje divljenje prema danas retko dosledno pripovedanom “žanrovskom” filmu. Malo gde danas u filmu vidim toliko skromnosti u namerama da se bude “poučan”. Ako je ta “diskrecija” važno merilo “dobrog” žanrovskog filma, onda se baš na primeru filma *Out of time* ogleda sva “čistoća” “žanrovštine”. Nije u američkoj savremenoj kulturi ništa toliko jasno i apelaciono kao žanrovska umetnost, smatram. Jer baš u strogo određenim mustrama i formulama i zakonima žanra se otvara prostor umetniku da najkreativnije, dakle, slobodno, priča o svome okruženju i svome vremenu. Gotovo nigde ne videh u poslednje vreme toliko ubedljivih slika iz najneposrednijeg života na Floridi (mesto u kome se odvija radnja je Banyan Key), kao ovde u filmu *Out of time*. Retko doživih toliko upečatljivih

povesti mentaliteta, kao u onim epizodama u policijskoj stanici u filmu *Out of time*. Sve u filmu je podređeno najneposrednijem doživljavanju neposredne stvarnosti, pa i radnja filma: Afera šefa policijske stanice sa mladom sugrađankom ga uvlači u spletku iz koje rezultuje požar, pljačka i dvostruko ubistvo. Napetost se pojačava delovanjem sveg sastava policijske stanice u rasvetljavanju slučaja, pri čemu se, kao u ratu u Avganistanu, postepeno razotkrivaju sve razlike u intencijama pojedinačnih aktera. Dok je jedan policajac zainteresovan isključivo za povraćaj izgubljenog novca, drugi je usredsređen na traganje za ubicom, treći je okrenut zataškavanju tragova koji bi njega osumnjičili, a četvrti, sluteći da mu je kolega u nevolji, radi za njega, i tako dalje. Dakle, svako radi za sebe. Kao u ratu u Avganistanu. A u svoj napetosti gledalac uživa u slikama savremenosti. Naravno da će na kraju sve biti rasvetljeno i da će krivci biti kažnjeni. Žanrovski film je tu ne da nam sugerise sadržine. One su uvek iste. Žanrovski film je tu da nam utvrđenim sredstvima kaže što više o našem vremenu. Film *Out of time* to čini ubedljivo.

30.3.2004.

Može li se danas pisati kao "outsider"? Može li se o svetu govoriti sedeći u budžaku, na periferiji, daleko od "centra"?... Može, ako se porekne postojanje Centra. Ako se, dakle, decentrirano krene u pisanje o "ljudima" (ženi u liftu, koja me je ubeđivala da je danas pro hladno), o "pojavama" (poplavama, na primer), ili o "stvarima" (o senkama na trotoaru). Moram, pri tom, da se povučem iz centra grada, ili da sednem u zapećak restorana u kome svakodnevno pišem ovu povest ni o čemu važnom. Svemu što opisujem moram da omogućim da postoji ravnopravno, da se poveže sa svime opisanim, ali i neopisanim, pa i da pobudi interesovanje čitaoca i za to Neopisano. Samo tako mogu da ostvarim to što želim: da decentriram Centar i da se povučem na periferiju. Jer periferija je mesto istinskih zbivanja, na koja istorija samo čeka (rečeno tonom prijatelja Miroslava Mandića).

31.3.2004.

Ton, Bernhardov (Thomas Bernhard) ton, oslušujem, čitajući knjigu Jirga Belera (Jürg Beeler), *Die Liebe, sagte Stradivari...* Nadmoćno piše Jirg, čak i ako me sadržina njegove knjige malo zanima... Jer Jirg piše temperamentno...

Nisu li ti ljudi oko mene sve vreme delovali nesigurno, inscenirajući prisnost, zatvarajući se, u svojoj nesigurnosti, u neku vrstu čaure, u kojoj su čak i jezik sužavali na svoje šifre, malo kome dokučive, i nije li, iz te nasigurnosti, nastajalo neko sumanuto zavereništvo (protiv koga?) (i zašto?). Iz tog zatvorenog kruga se dalje gradila “konfrontacija” sa svime uokolo. Tako su se razvijali i razgovori. “Da mi je da jedanput doživim ispiranje tvoga mozga, i to vulkanskom magmom”, na primer. Ili “gluv si”. Ili “kada ćeš već jedanput da umreš?”. Ili “zagonetan si”. Ili “o čemu razmišljaš”. I nikada u tom društvu nisam osetio mir u kome bih osetio sebe. Uvek samo prinudu: da budem budan, da znam gde se nalazimo, da čujem šta je rečeno – iako se svakom novom rečenicom sve više govorilo u šiframa, sve više “privatnim dijalektom”, sve tiše i nerazumljivije. I kakav se to mazohizam uvek vraćao u društvo?

1.4.2004.

Pitam se, dokle ta “kastriranost”, “frustriranost” i “starmalost” u pripovedanju... Koji su razlozi tom koćenju sebe?

Da li je nemački jezik, ipak, jezik govornog zatvora u kome vladaju stroga, rigidna, pravila? Da li je preživljavanje na tom jeziku moguće samo ako poštuješ pravila.

2.4.2004.

Neobičan odnos se u meni razvija prema književnicima koji su to isključivo po zanimanju. Kao da vidim “anđele” koji imaju prava na “poseban pogled”... A ne radi li se tu, ipak, o pozamašnoj udaljenosti, i otuđenosti, od života? I nije li taj, “pisac-po-zanimanju”, ipak, neko ko je u životu prisutan samo na pola?

5.4.2004.

U stvari, svako od nas nosi neku grešku u sebi, zar ne. Svako. Jedino je pitanje šta ćemo sa tom greškom. Šta? Jer greška je baš pokretač na aktivnost, na ispravljanje nje, na neutralisanje nje, dakle, na traženje “idealne situacije” (situacije bez greške)... Pa svako nosi u sebi tu “rupu”, zbog koje je odmah pokrenut na popunjavanje nje (na poravnanje sebe)... Postavlja se samo pitanje kako to činiti, kako od greške, rupe, i od potrebe za uklanjanjem greške je popunjavanjem rupe, preći u kreativno delovanje. Kako delovati “pozitivno” po sebe? Kao kreirati? Samo je to pitanje... Dakle, kada pronađemo tu ključnu

aktivnost, tu kreativnost, koja nas ispunjava, onda smo baš i srećni što posedujemo “grešku” (“rupu”), zar ne. Srećni smo što smo “bolesni” (što nismo “zdravi”, “idealni”, dakle, što nismo “prazni”), zar ne.

7.4.2004.

Čarobna slika sveta. Prizor viđen odozgo. I magično deluju skokovi pripovedača odozgo na dole: pravo u reku priče, ili u sliku pripovesti u kojoj se punim plućima diše, bez lažne dramatike, bez nategnutosti, bez suvišnih “strategija”.

11.4.2004.

Nedeljno, uskršnje, jutro. Misli su neobrađena, gruba, vuna. Jedan pramen vuče u pravcu razmišljanja o književnom kritičaru danas. Ko je on?... Najpre je pokušao da se nametne kao “poeta”. Kao da je reči tražio na otpadu. Kao da je rečenice kroji po uzoru na knjige roditelja, čitane pod kontrolom “tate”. Razume se da takvi stihovi nisu mogli da “prođu”. Čitanje beše ugušeno već posle prvih rečenica. I sve se dalje odvijalo u magli. Kruženje reči. Tekst se deblja i širi kao podgrejana lešina. U biblioteci je sve manje vazduha. Na ulicama ljudi nose ispresavijane listove dnevnih novina. Nikoga nema ispred izloga knjižare... I šta čini propali poeta? Šta?... Odziva se na predlog prijatelja da se i on okuša u pisanju o knjigama svojih uspešnijih kolega... U redakciji lista je mnogo takvih kao on. Glavni urednik je propali romanopisac. Urednik kulturne rubrike je promašeni dramaturg. I filmski kritičar je propala balerina... Razume se da naš kritičar piše o knjizi koju nikada ne bi otvorio. Razume se, o njoj piše pozitivno. O knjizi koju je čitao rado, nije mu dozvoljeno da piše, a ako mu je to dozvoljeno, onda samo pod uslovom da piše negativno. Dakle, naš kritičar je prevashodno “čistač” u lokalnom dnevnom listu zadužen za obavljanje “prljavih” poslova. Umesto glavnog urednika piše hvalospeve osrednjosti. Umesto urednika za kulturu saseca on ono što bi najrađe hvalio.

12.4.2004.

Čitanje knjige (*Ein Bett aus Schnee, Krevet od snega*) Rozvite Haring (Roswitha Haring) je kao nalaženje u Sebi Potisnutog Sebe. Čitanje je istraga Sebe kao slučaja zaboravljanja Sebe, kao ostavljanje Sebe na cedilu. Razume se da je čitanje suočnje Sebe sa sopstvenom prošlošću.

16.4.2004.

Mogu li, i smem li, da se radujem dvadesetpetogodišnjici izlaženja nemačkog dnevnika *Die Taz*? Ja koji sam osamdesetih godina bio pretplaćen na to glasilo? Ja koji sam zaista generacijski osećao blizinu tom tada anarho-novinarstvu? Ja koji sam u sobi čuvao brižljivo stare brojeve? U ime čega? Jer sa prvim izveštajima o krizi na Balkanu je najedanput promenjena slika novinarstva. Nije li se anarho-novinarstvo pokazalo kao izgovor za nesposobnost da se stvari gledaju izbliza, da se ode na teren, da se "odrase". Anarho-novinarstvo nekih glasila, u koje moram da ubrojim i *Taz* je, ipak, nedovoljno sudbinski orijentisano. Nedovoljno fatalizma novinara koji uglavnom sede po preskupim kafanama i samo su lažno ležerno odeveni. Ne, ne. Previše izblaziranosti. I te kako smo agresivni. Previše uniformnog ukusa. I prevashodno premalo slobode. Korumpiranost. Oportunizam. Udobnost. Konačno, generacija je na vlasti! Dakle, ništa tu nije slučajno.

Martina Majster (Martina Meister) se zove ta novinarka lista *Frankfurter rundschau* (*Frankfurter Rundschau*) koja tako osećajno, tako jetko, tako peripatetično piše danas: "...to je pravi zalogaj za nas novinare, za nas kritičare, za nas koji se svakodnevno oglašavamo, za nas koji, kao što je svima poznato, želimo samo sve najgore i bacamo otrov u lice. Mi, skalpeli hermeneutike, obrušavamo se odmah na izgovorenu reč od strane pesnika, da bismo ga odmah isprebijali pendrecima našeg mišljenja." To su reči novinara koji je trebalo da izvesti čitalaštvo o intervjuu Pesnika za konkurentске novine, na stranom, konkurentskom, jeziku. Novinar govori, umesto o Pesniku, o sebi. Zašto? O čemu se radi? Zašto je ta novinarka tako ozlojeđena, tako uvređena? Ko joj je naneo zlo? O čemu se tu uopšte radi? O čijoj se tu (nečistoj?) savesti radi? Šta je toj novinarki (Martini Majster) danas, da mora tako da se izražava u listu *Frankfurter rundschau*? Šta joj je? (Čitajući izveštaj o intervjuu koji je Peter Handke dao listu *Le Figaro*.)

18.4.2004.

Nesvakidašnji tekst je ovih dana objavio nemački list FAZ (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*): kraći esej nemačkog pisca i prevodioca, Elmara Šenkela (*Elmar Schenkel*), o Nikoli Tesli, pod naslovom *Elektrofaust*. Elmar Šenkel nije nepoznat čitaocima srpsko-hrvatskog jezika. Njegovi tekstovi su zastupljeni

u mojim antologijama *Priče detinjstvu* i *Književnosti dalekog istoka*. Elmar je prevodilac Pauisa (John Cowper Powys), Hjuza (Ted Hughes) i Bandinga (Basil Bunting) na nemački jezik. A pisac je zanimljivih knjiga o Zenu, o Tolkinu (Tolkien), o Velsu (H.G.Wells). Autor je i jednog putopisa po Indiji. Elmar je stari prijatelj sa kojim sam uređivao nemački časopis *Das Nachtcafe*, davne 1987. Kada sam ga ovih dana pozvao telefonom i upitao odakle njegov *Elektrofaust* u FAZ, Elmar je odgovorio da je to odlomak iz njegove nove knjige, o ekscentričnim naučnicima, među kojima mu je Nikola Tesla glavni adut. I, evo tog teksta u mom prevodu, pisanog, rekao bih u dobrom maniru Borhesa (Jorge Luis Borges):

“Kada je Nikola Tesla, posle jednog od svojih retkih nervnih slomova, pao u krevet, dočepao se on ranih knjiga Marka Tvena. Čitao ih je sa velikim zadovoljstvom, a kasnije, kada se sa Tvenom i sprijateljio, tvrdio je da su mu te knjige spasle život. Tvenu su, navodno, potekle suze. Tesla, kome moderni svet duguje mnogo – od sistema daljinskog upravljanja i radija, do tehnike visokog napona – bio je i čovek književnosti. Patent za elektromotor je otkrio, posle dugogodišnjih razmišljanja, u šetnji Budimpeštom, dok je recitovao stihove iz Geteovog “Fausta”, znao ga je napamet. I odmah je, na pešačkoj stazi, štapom ispisao formulu.

Tesla je rođen 1856. na prostoru današnje Hrvatske, na granici prema Bosni. Roditelji su mu bili Srbi. Tesla se kasnije osećao kao Jugosloven. Otac, pravoslavni sveštenik, ga je vaspitavao strogo, tražio je i da disciplinovano uči napamet stihove srpske poezije. Rana smrt veoma obdarenog brata je u mladom Tesli probudila ambiciju da što više postigne, možda iz neke vrste osećanja krivice. Nikola je patio od sklonosti da svoje ideje preintenzivno vizualizuje, tako da mu slika i stvarnost nisu više bili razdvojeni. Svoje pronalasci je on mogao u detalje da virtuelno razvije u gestove. Sve što mu se ukazivalo je preobraćao u brojke: tanjire, tacne, prste, korake. Prihvatljivo je za Teslu bilo nešto samo ako mu je suma bila deljiva sa brojem tri. I zbog te naklonosti je znatno bio ograničen u izboru hotelske sobe, broja kuće, ili broja stepenika. Kao dečak je on običavao da gleda fotografije Nijagare i zakleo se da će jedanput iskoristiti snagu tog vodopada. San je postao stvarnost: za firmu Vestinghaus je Tesla konačno izgradio veliku hidrocentralu na vodopadima Nijagare, u periodu između 1893. i 1896.

koji sam u detinjstvu slušao na televiziji, o prenosima takmičenja u zimskim sportovima i o emitovanju humorističkih emisija, najčešće novogodišnjih, za celu zemlju, tada veliku Jugoslaviju. Danas je to premalo za pravo na jake emocije. Čak ni u onih nekoliko razgovora na ulici sa prolaznicima nisam osetio uznemirenost. Za pravo čudo, svi su odlično govorili moj maternji jezik, srpsko-hrvatski. (Da li su to bili stranci?) Najedanput mi se učinilo da je njih bilo i najviše na ulicama glavnog grada mlade države. Nije takvo osećanje bilo plod gore pomenute sentimentalnosti, niti "jugo-nostalgije". Ne. Odavno sam ja poremećen čovek. To se zna. I o tome će kad-tad, ovde, ili negde drugde, biti reči. Dakle, uobrazilih da su svuda, u svim državama kojima sam se kretao, dakle, i ovde, postojali ti koji su govorili zvaničnim jezikom bivše velike zemlje. Sada, najedanput, delovali su mi, pojačano poremećenom, ti "uličari" kao "vojska" domaćina. Kao "naoružani do zuba", kao "odlično opremljeni", "odlično obučeni", kao da su "krstarili" ti "naturalizovani stranci" međuprostorom zemlje domaćina, kao "pouzdana odbrana" (od koga i čega?). Iako su dobro govorili slovenački jezik, bili su odmah "prepoznatljiviji". Nije li carinik na italijansko-slovenačkoj granici bio, za mene, tako poremećenog, lik iz one zajedničke velike Jugoslavije. I onaj kelner na Bohinjskom jezeru, u hotelu, u baru, prosedi muškarac, dobrih manira (pridržao mi je mantil), govorio je perfektno srpsko-hrvatski (na slovenačkom je zamuckivao). Odmah sam ga ugledao kao bivšeg Jugoslovena. Odmah sam ga doživeo kao "naturalizovanog branitelja" mlade države. Savršeno je "funkcionisao" i odlično beše prilagođen. (Posle se ispostavilo da je baš meni naplatio trostruko više od propisane cene, što mu nije na pamet palo da učini ni jednom Slovencu.) Slovenci sa kojima sam razgovarao u Ljubljani su bili više nego ljubazni, i predusretljivi. Svim bićem su se trudili da govore srpsko-hrvatski. Neki su se zbilja i telesno lomili u traženju reči. Na primer, mladić na recepciji hotela "Park" je mucao, a kada nije mogao da se seti neke reči, odlazio je u susednu prostoriju da pita nekoga za izgublenu reč, i vraćao se kao pobednik, ozaren, ponavljajući novopronađenu reč, da bi je onda, konačno, zvanično upotrebio... Slovenac na ulici nije mogao da se seti ni jedne srpsko-hrvatske reči, a svoj očaj je pokazivao dugim pauzama između reči, iako je govorio na svom maternjem jeziku, kao da je i njega zaboravio... Kelner u kafani u kojoj sam večerao je bio

zbunjen kada sam mu se obratio na srpsko-hrvatskom, te je progovorio na engleskom jeziku. Onda se izvinio. A nekoliko puta je i u posluživanju pogrešio: umesto naručenog jela mi je doneo tuđe piće... Razume se da je moj problem bila činjenica da sam delovao kao neko ko je bio probuđen iz dubokog dremeža pošto je začuo reči slovenačkog jezika pomišljajući da su, zbog sličnosti, srpsko-hrvatske. Osećao sam se kao da me je neko cimao da krenem, a ja sam ostajao ukopan u mestu. Kao da bejah autista. A kada mi se neko obratio na engleskom jeziku, kao jedna Japanka u garaži, osetio sam se kao na Marsu. Nisam pripadao nigde. Čak mi je i glas majke, pošto je pozvah tlefonom, delovao strano. Govorila je na mom, njenom, našem, maternjem jeziku, a osećao sam se kao da sam slušao nekoga na kineskom.

21.4.2004., sreda
Rovinj
slastičarna "Istra"
11:00

Taj problem jezika se dolaskom u Hrvatsku usložio. Na jednoj strani su reči odmah bile, semantički, prepoznatljive. Performativno, isključivo zahvaljujući mome uobraženju, bile su one krajnje izvitoperene. Na graničnom prelazu kod Portoroža sam odlično razumeo reči carinika "parkirajte automobil tamo, i dođite ovamo". Usne muškarca, dok mi se obraćao, sam, sada već sasvim poremećen, doživeo kao otvore za mitraljesku cev na bunkeru. Iako je muškarac delovao sasvim smireno, doživeo sam ga, u svojoj poremećenosti, kao umrtvljenu zver koja će svakog trenutka skočiti na mene i početi da me davi. Kada sam i, po njegovom nalogu, izgovorenom učtivo, doživljenom, pak, kao naređenje, primljenom, u mojoj teškoj deformisanosti, i kao vrištanje, parkirao vozilo i prišao graničarskoj kućici, koju doživih kao jazbinu u kojoj je vrebala i režala najkrvoločnija bestija, začuh kratko izgovoreno sledeće uputstvo, "sačekajte", što odmah doživih kao "ne mrdaj". Stajao sam nepomično i posmatrao pokrete učtivog i savesnog graničara koji je na jednom mestu hartije ispisivao podatke o meni, prepisujući ih iz mojih putnih isprava, doživljavajući to kao potpisivanje moje smrtne kazne koja je trebalo da bude izvršena odmah tu na parkiralištu... Nešto kasnije, na raskrsnici puta za Buje, i pre skretanja za mesto

Grožnjan, sam, dok sam stajao na odmorištu pored puta i jeo sendvič, cvetove u gustoj zelenoj istarskoj travi doživio kao kuglice rasprskavajućih bombi. Kada sam uzbrao jedan od tih raskošnih cvetova, dugo nisam mogao da shvatim zašto nije eksplodirao.

Na parkiralištu ispred mesta Grožnjan je bilo tridesetak vozila. Za vreme kratke šetnje selom nismo videli ni jedno živo biće. Kao da je sve u selu izumrlo. Ili su se svi posakrivali, omirisavši mene kao smrtnu opasnost. A kada sam onda u jednom dvorištu, konačno, ugledao muškarca – marljivo je krećio fasadu svoje kuće – osetih uzbuđenje. Odmah zavukoh šaku u džep pantalona gde se, spreman za upotrebu, nalazio nož (sa oznakom radija DW). Muškarac nije prekidao svoju radnju. Delovao je savršeno smireno. U jednom trenutku je jače opalio četkom po zidu. Doživih to kao telesni atak na mene, i skrenuh naglo desno, u pravcu susedne kuće. Tamo se preda mnom naglo otvorila provalija i prelep vidik u pravcu mora, što ja, sasvim rastrojen, doživih kao “saterivanje u tesnac”. Poput grla divljeg konja na “koti smrti” u kanjonu reke Kolorado, gde sam boravio sa svojim prijateljem i partnerom Skotom Abotom (Scott Abbott), potražih izlaz na stazi oko sela, ivicom tog prelepog vidikovca. Pošto naletih na psa koji je lajao i “besno”, “kao nožem”, mlatio repom, tako da mi se dah zaustavio, izgubih svest. Sećanje na te trenutke užasa je mutna slika mene ispred ulaza u seosku kafanu u kojoj meštani sede za stolom i obeduju. Niko se ne pomera. Svi zure u mene koji nema snage da kroči unutra.

Tek sam u mestu Rovinj doživio “normalizovanje”. Bilo je predveče. Predivan zalazak sunca. Čamci u luci deluju toliko pomirljivo da se usuđujem da progovorim. “Dobar dan”, upotrebljavam, ponosno, svoj jezik, na kome, vidim, govore i svi meštani. Konačno se krećem slobodno. Slika preda mnom je prelepa. Na jednom prozoru, kao zastave, prostrt šareni veš. Opojni miris duvana se širi ulicama. Sunce zaista mazi lica tako pitomih ljudi. Sad sasvim obuzet osećanjem prijatnosti, ne uspevam da pronađem kuću prijatelja iz mladosti Vlade Božića. Neko vreme sam razgovarao sa mladićem koji mi se obratio, prijateljski, “tražite li nešto”. Savršeno miran, šetah dugo obalom. Sve je bilo na svom mestu. Površina vode mora beše kao ogledalo. Ništa tu nije nedostajalo. Ništa. Sem, možda, “katarze”. Da li sam se u međuvremenu promenio?

22.4.2004., četvrtak
Beograd
klupa na Crvenom trgu
17:00

Moj, poslednjih godina uobičajeni odnos prema jeziku, ne samo maternjem, se, dolaskom u Srbiju, sasvim poremetio. Na graničnom prelazu kod Lipovca sam osmeh i prijateljsko mahanje rukom hrvatskog carinika, doživeo kao pretnju. Reči drugog carinika, "prijatno", su mi zazvučale toliko strano da sam, nekoliko metara dalje, i samo minut kasnije, pitanje srpskog carinika, "da li se loše osećate", doživeo kao agresivno uplitanje u moje "lične prilike". Dva metra dalje sam u kabini vozila ugledao noćnu leptiricu. Sporo se kretala po mom kolenu. Vrisnuo sam, užasnut (čime?), toliko glasno da su iz prostorija carinarnice izleteli svi dežurni službenici. Bilo je toplo večje. Mlak vetar je širio mirise cvetova proleća. Uдах-nuh vazduh punim plućima. U mozgu osetih "sećanje". Ukazala se slika Promenade Franje Tuđmana u centru hrvatskog Karlovca.

ćevabdžnica "Sarajevo"
u ulici Kralja Milutina
22:00

Sedeo sam na drvenoj klupi bez nekoliko sedišnih letava, osećajući nažuljanost zadnjice. Bilo je to nekih pet stotina kilometara i dobrih četiri sata vožnje ispred "granice". Pret-hodno sam u jednoj pekari na glavnoj ulici kupio pecivo i jogurt. Ljubazno beše izgovoreno nekoliko rečenica. "Šta vam je to tu", rekao sam. "Piroške sa sirom", glasio je odgovor. "Dajte", rekoх. "Evo", rekla je prodavačica. "Dajte i jogurt", rekao sam. "Evo", rekla je. Sve što je tog popodneva u pekari na glavnoj ulici u hrvatskom Karlovcu rečeno je zvučalo sasvim jasno. Reči su bile pravilno naglašene. Svaki sufiks je bio čujan. Razumevanje je bilo neizbežno. Prodavačica, mlada žena, upadljivo svetlo obojene kose, ali i svi kupci u pekari, svi različitih visina i sasvim različito odeveni, i ja, pomalo snishodljiv zbog uočljivo uprljanih cipela, nismo ni u jednom trenutku osetili potrebu za prevođenjem sa jednog jezika na drugi. Jezik na kome smo govorili i slušali jedni druge je bio, bar u tom trenutku, zajednički. Niko u pekari nije mislio na (zajednička!) gramatička pravila. "Sva narečja koja podležu zajedničkoj gramatici pripadaju, bez obzira na razlike u vokabularu,

istom jeziku”, rekao je dr Vajdman (Weidmann) za vreme jedne rasprave o srpsko-hrvatkom jeziku, održanoj u upravi radija DW u Kelnu, 1991, povodom predloga za “cepanje” tog jezika na srpski i hrvatski. (Dok ovo beležim, odlučujem da sve što sam u ovom Dnevniku upisao od 20.4.2004. i dalje proširim u knjigu koju ću nasloviti “Jezik”.)

23.4.2004, petak
poslastičarnica “Milica”
11:00

Dolazak u Beograd, glavni grad federacije Srbije i Crne Gore, se odigrao u noći. Ulice, kojima sam prolazio, behu puste i kišom očišćenih pločnika. I oni retki prolaznici – jednog sam ugledao na Savskom mostu – su ćutali. Ni jednu reč nisam čuo usput ka stanu moje majke u Birčaninovoj ulici. Ni na radiju nije bilo govornih emisija. Umesto vesti u 21:00 je “emitovana” duža pauza. (I tako dalje...) (Nisam li ja sve dosada zvanično Napisano <Knjige> najpre zabeležio u svoj Dnevnik?... Nije li sve moje zvanično Napisano <Knjige> samo izvadak iz moga uvek brižljivo vođenog Dnevnika?... Jer šta je Pisanje ako ne brižljivo beleženje svega u neposrednom okruženju? I nije li vredno Napisano uvek samo ono o zbivanjima koja neće biti od istorijskog značaja? Nije li Dnevnik prevashodno hronologija svega što se dogodilo bez namere da bude od istorijskog značaja?)

MANUFAKTURA

Dara Sekulić
Ferida Duraković
Sibila Petlevski
Andrej Skubic
Damir Uzunović
Atila Bálasz
Hadžem Hajdarević
Ibrahim Berisha
Brane Mozetič
Nenad Vujadinović
Fadila Nura Haver
Jovica Ivanovski
Roman Simić
Saša Ilić
Igor Bratož
Nebojša Jovanović
Branislav Sarkanjac

ZAPISI O BILJU I NAMA

Kruška je pjesnik, rekla je Marija

U sjećanju mi je ogromna stara kruška ispred naše kuće. Bila je jača od zemlje iz koje je izrasla, od kuće i svih nas u kući – nadvisivala je ponekad i nebo iznad naših glava. A plod joj je bio sitan, kad rodi bilo ga je više nego lista. Tada bi pune sepete trpali u stogove sijena ili slame; odakle smo ih omekšale zimi izvlačili i jeli. Kruška hraniteljica.

Kasno u jesen ostajala je bez ijednog lista. Na surim čvornatim granama pojavljivali bi se tada zeleni grmuljci imele. Oni su tu i ranije boravili, a gdje bi bili, ali sad, kad je naša kruška izrađala se i ogoljela, bili su i izdaljeg vidljivi.

Imela se smjestila u granju naše kruške, da li je i živjela od nje. Ili je njeno granje bilo samo kolijevka u kojoj se imela zaštićena i sigurna zibala. Od kruške mogla je uzimati samo jedno od toga, jer ona je poluparazitska biljka. Imala je, recimo, krevetac, a za granu se sama brinula; ili nešto kao polupansion, možda je od kruške dobijala i doručak.

Je li imela nezahvalni gost, tuđa kost, hladnokrvni uljez; zelena pijavica – je li ona iz kruške isisala sav hlorofil i navukla ga na se... Ali znam, da nje, imele, nije bilo, preko cijele božije zime, sve do polovine proljeća, mi na krušku ne bismo ni pogledali. Crna i ogoljena, sad je ona bila manja od zemlje iz koje je izrasla, od neba koje se savršeno prozirno vidjelo kroz njeno granje, od kuće naše iz koje je dim izvijao se iznad njenih vršika; od nas ukućana koji smo je zaboravili i mislili samo na kruške iz slame...

S vremena na vrijeme naši pogledi zaustavljali su se na zelenim grmuljicama imele, njenim žučkasto zelenim cvijetovima i poput bisera bijelim bobicama.

Čim bi s proljeća tiho i lelujavo počelo da šumi njeno nježno mlado lišće, mi smo znali: to je naša kruška.

Ali ja nikad nisam odgonetnula da li je kruška pjesnik, a imela samo njena pjesma. Ili je imela samo pjesnik, a kruška njena pjesma.

Jagorčevina, jaglac, jaglika

Berući trave, lutajući pored potoka i živica, nekog davnog proljeća, jedan jaglac mi se zaletio u riječ, postao je zemlje ljupki mamac Suncu, pjena brane postao je onom svom krhkom plodu, svom liku u porodu. Da bi na vrhuncu ta pjena, ta sunčana kupa bila žrtvovana plodu – jednom običnom izduženom ovalnom tobolcu. A plod, šta je plod? I kraj cvijeta i kraj cvjetanja, to je plod.

U svijetu, kažu, raste oko pet stotina vrsta jaglaca! U našim krajevima, u množini, raste Obični jaglac i Rani jaglac ili *Primula veris*. To je taj Skenderov prvi cvijet. Cvijet njegovog, sigurno, kao i mog djetinjstva, negdje nam se dodiruju geografije. Kao dijete i ja sam iz jaglaca isisavala slatkost, toliko da mi se učini da sam ovlažila vrh jezika. Pokušavala da pisnem u njegovu nježnu cjevčicu i proizvedem neki pisak, neki cvijetni jav. Otimala sam ga od zvučnijih pčela i tiših mrava, ne znajući tada ništa o velikoj vitaminskoj vrijednosti koju nosi njegovo mlado lišće, da se osušen njegov korijen koristi u medicini, neke vrste uzgajaju po vrtovima kao ukrasno bilje...

Jagorčevina, jaglika – to prvo proljetno malo sunce koje nam napuni vid, prospe po livadama, obroncima šuma, po pašnjacima i proplancima, penje visoko po planinskim čistinama. A cvjeta već krajem februara pa sve do aprila, na visinama cvjetanje traje i do maja mjeseca.

Jednom sam, baš u doba cvjetanja jaglaca, sa Skenderom Kulenovićem, putovala u Gradačac na Kikićeve književne susrete.

Vozili smo se luksuznim kolima koja je, zajedno sa vozačem, obezbijedio tadašnji Centralni komitet (kao i sada, ni tada nije bilo problema, sve je bilo pod kontrolom!).

Ja sam, naravno, bila neplanirani saputnik. Ali moje prisustvo Skenderu je bilo drago, znam to, kao što je meni bio drag svaki susret s njim. Bilo je to, mislim, 1977. godine.

Putem preko Olova, pa sve do blizu Tuzle gdje se put odvaja, pratila su nas osunčana žuta ostrvca jaglaca – smjenjivala se s bijelim krugovima zaostalog snijega.

“Prošarica”, kao za se, tiho je rekao Skender nakon dužeg ćutanja u kome je bio dovoljan sam sebi i predjelima ispred nas.

“Volim ovo doba... volim prošaricu...”

“I ocvala primula...”, mislila sam na Skenderovu prvu knjigu.

“Da, da, ocvale primule”, izgovarao je smireno i polaganom: “Mislim... posljednji put... da ih gledam...”

Cvijet, kao i čovjek, ima nešto što niko ne može do kraja da zahvati. Ma koliko o cvijetu znali, ponešto uvijek ostaje tajna.

Ponio je Skender svoje ocvale primule u svojim očima, vidjela sam kako iz njih, ispod onih njegovih zasanjanih trepuša, čežnjivo i sjetno bljesnu kao odsjev toplog, vječnog Sunca.

Nijemo kolo u brezi

Ko nije poznao Miju Mijuškovića, vajara iz Nikšića, taj, slobodno mogu reći, ne zna šta je čovjek – ni međed. U stvari, Mijo i nije iz Nikšića. On je sa Opservatorije na brdu, kilometar-dva udaljeno od grada. Mijo je znači čovjek vremena, bolje reći čovjek svih vremena; ne samo onih vezanih za sunčeve mijene, naoblaku i pljuskove sa povremenim snijegom. A sva ta vremena spavala su ili tinjala u kamu i vodi, na nebu i u zemlji, kolajući kroz Mijino srce i posebno kroz Mijine noge. Te noge, noseći sva njegova vremena i ludu njegovu glavu, pješice su išle od Opservatorije iznad Nikšića do Đidikovca, ulice u sred Sarajeva, gdje je živio profesor koji mu je kao studentu predavao geologiju, meteorologiju, šta li... Došao je da ga vidi, onako, iz čista srca, iz želje. Mijo će se i vratiti pješice, istim putem preko Treskavice (reče on još neku planinu iza Treskavice, ali ja nemam karte ni atlasa da to provjerim; planine se nisu pomjerale u ovom našem vremenu, u kome se sve pomjerilo); obilježio je u dolasku neko kamenje, žile i korijenje koje će na leđima ponijeti u svoj atelje; da udahne svoju dušu u ono što je već bogom oblikovano čekalo samo da on naiđe. Ko je jednom samo i letimice vidio Jakova Grobarova, začudio bi se kako je Mijo, iz samo jednog kamena i nekoliko drvaca, stvorio istog Jakova, ludog zanesenjaka poput Sanča Panse.

I kad je već tu, u Sarajevu, skoknuće Mijo sa mnom do Tilave gdje sam kod sestre u školi ostavila dva trupčića breze. U njih ću svojom rukom ispisati svoje Riječi za nijemo kolo, a sve ostalo Mijino je, samo on zna kako će oplemeniti riječi koje će biti i skulptura. Stihove sam ispisivala slijedeći krugove, godove u presjeku breze.

Davno (primjećujem da je to najčešća riječ koju izgovaram) je sve to bilo i ja ne znam, da li sačuvana je ona Mijina, od svih najneobičnija i najljepša pjesnička antologija.

Jesu li sačuvane pjesme o maslini, rukom Vesne Parun upisane u drvo masline koje je Mijo negdje u primorju pronašao i vukao ga na svojim leđima, a potom voskom i svojom ljekovitom rukom zaštitio od crva i vlage; zaštitio svojim znanjem o vremenu, o zemlji, kamenu i drvetu.

Dobri Bože, je li sačuvano ono “ide čovek pored reke pevač beskrajni... sklanjaj decu majko moja ide zločinac...” Branislava Petrovića, upisano u hrastovo drvo; Dečanska zvona Darinke Jevrić koja su ostala tamo da zvone u drvetu jasike...

I, hvala ti, Bože, što ne mogu dalje da se sjećam, ko bi to izdržao...

Limun, na jugu Srbija

Bila sam učenica drugog razreda osnovne škole. Između dva časa odšvrljala sam jednog proljetnog dana iza školske zgrade. Zanimalo me je šta ima tamo gdje ne dopire sunce i gdje je prostor ograđen visokom podivljalom živicom. S čeeone strane zgrade, na školskom dvorištu, ostavila sam drugarice iz razreda, i krišom nestala.

Ničeg nije bilo iza moje seoske škole, ništa!

Hrpica smeća, učiteljica je bila mlada i živjela je sama; nekoliko krpica, zardala i davno odbačena kuhinjska posuda.

Ali, gle! Ukaza mi se nešto žuckasto, zasnijetli odjednom to nešto do sad neviđeno, što sam zgrabila i obavila šakom plašeći se da me neko ne posmatra.

U razredu sam to pažljivo smjestila u torbicu i izvukla pred majkom kad sam se vratila iz škole.

“Lemona! Pa da, ti ne znaš, nisi vidjela lemonu... ali to je samo kora, ona se ne jede, baci to...” rekla je žalostivo.

Vidi moja majka, vidi taj zlatnik-ženski rod, tu lemonu! Može li današnje dijete i približno osjetiti ono moje malo saznanje da u svijetu, negdje pored mora, kako je rekla majka, raste nešto što se zove lemona.

Naravno, sretala sam kasnije mnoga stabla limuna, gledala ih u vrtovima, na poljima, čitave plantaze niz Neretvu; limun kao limun, ali nije baš tako. Osim lemonu, upoznala

sam i jedan neobičan limun, jedinstven. Othranila ga je porodica Stanislava Stankovića u Vlasotincu. Stanislav Stanković, profesor, predavač sintakse i makedonske književnosti na filologiji, i potajno pjesnik, koji me je obradovao dozvolivši mi da pročitam neke njegove pjesme - najljepše svoje godine proveo je u autobusu između Skoplja, Vlasotinca i Beograda; Prištine, Vranja i Kosovske Mitrovice; jureći za svojim studentima koji su se slijevali i odlijevali, za svojim knjigama koje je dijelio i posuđivao da mu nikad ne bi bile vraćene, za svojim naslućenim mogućim ljubavima koje nisu stizale da se ostvare...

I u drugim vrtovima u voćnjacima Vlasotinca gledala sam i kadulju, bademe, krupne višnje i kivi; ukrasno drveće i puza-vice juga, bokore lavande.

Ne znam kakvo je bilo djetinjstvo i mladost ovog limuna, sreća sam se s njim kad su njegovi krupni plodovi, ko zna po koji put, dozrijevali. Neodoljivo su me mamili da otkinem koji ali bilo bi to nedostojno ozbiljne žene. A porodica Stanislava Stankovića činila je za mene i moje unuke mnogo više nego što se tada moglo učiniti za "jednu izbeglicu iz Kordunskog Ljeskovca, pa sada i iz Sarajeva".

Dakle, limun, uronjen korijenjem duboko u posebno za njega napravljenu baštovanku. U toj svojoj čvrstoj drvenoj kući imao je zemlje više nego da se rodio negdje uz more. Onu sipku pjeskovitu crnicu na kojoj vijekovima dozrijevaju vlasotinački vinogradi i na kojoj su, u vrtu Stankovića, odrasle i njegove dvije sestre, smokve.

Za slatko i džem, smokve dozriju i oberu se s jeseni. S njih se kasnije polako osipa i lišće ali studen neće ukočiti njihove grane, one će ponovo pupati i donijeti plodove. Što se smokava tiče, na jugu je Srbija, a ne "Srbija na istoku".

Svoje družice limun mora napustiti prije mraza. Njega će s teškom mukom i oprezno prenijeti iz vrta pod nadstrešnicu pri ulazu u podrum kuće. Tu će biti zaštićen od vjetra i hladnih noći. Mirno će dozrijevati. Do toplih dana proljeća, dočekivaće on mnoge prijatelje Stanislava Stankovića i pozdravljace ih svojim zlatnim lemonama.

Veliki, crni Brankov sljez

“...skoro preko noći rascvjetao bi se u baštici kraj naše kuće crni sljez...” Postaće ta baštica čuvena i čudesna “Bašta sljezove boje”.

Krupni cvjetovi crnog sljeza svijetloljubičasti su, ili ružičasti. Za Ćopićevog djeda Radu bili su modri. “Pazider ga, sva se bašta modri...” U neka proljeća djed Rade tvrdio bi da su cvjetovi crveni. Mogao je djedica i da se zabuni, jer samo u našim krajevima javlja se oko dvadeset vrsta samoniklog sljeza.

A cvijet, list i korijen, kao hrana ili kao lijek, dobija se još od bijelog, pa malog sljeza, blijedoljubičastog i onog s tamno-crvenim cvijetovima, sljeza koji nosi još i neobično ime TRANDAVILJE.

Proljetne listove Brankovog crnog sljeza, kao hranjive i zdrave, poznavali su i stari narodi jer ti listovi, pored toga što sadrže mnogo minerala i vitamina, sve do polovine ljeta ostaju meki i svježiji za kuvanje variva, savijanje sarmica... One kockice, od kojih čaj izliječi mnoga promukla i upaljena grlca, pripremljene su od korijena bijelog sljeza. Ni taj čaj ne bih mogla koristiti a da ne mislim na Branka Ćopića.

Uživo, prvi put sam Branka srela u Sarajevu, 1956. na nekom skupu književnika. Kao bez glave pojurila sam u baštu Pozorišne kafane gdje je sjedio u krugu najvećih naših pisaca. Upoznao nas je pjesnik Miodrag Žalica. Rukovali smo se i ja sam brzo nestala iz bašte.

U kasnijim susretima, Branko me je često podsjećao na moj “kukavičluk”: “Kako ti ono pobježe, niko te ne bi pojeo, nisi ti baš tako slatka, a?” “Znam da ne bi”, kažem, “ali sam sigurna da bi rekao: Vidi one kurvice kako se prišila uz Branka...”

“Šta ti je, prije bi rekao: Vidi onog Branka kako pikira na onu malu...”

Mnogo godina kasnije, kad sam doputovala u Beograd da Branko potpiše ugovor o štampanju njegovog romana “Delije na Bihaću” u “Malim novinama”, mi smo se i dalje zadirkivali. Rekla sam: “Šta misliš, Branko, nije li to nepravedno da ja, koja sam mnogo bolji pjesnik od tebe, obavljam ove poslove činovnika...?”

“Ali ja sam neuporedivo bolji pripovjedač”, rekao je iskreno, upravo čedno; Branko je bio čedan i sramežljiv.

Jedne rane jeseni, pred kraj sedme decenije, družili smo se u Bosanskoj Krupi. "Prošetaću malo s ovom mojom zemljakinjom", rekao je učesnicima književne večeri. "Ti si moja mala graničarka, znaš li ti da je moja Soja, mati moja, Ličanka?"

"Ali ja sam Kordunka", pobunila bih se.

"Ma hajde, pusti, isto je to..."

Čim smo istupili iz hotela, sa nama je krenula grupica djece, a kako smo se ulicom približavali centru Krupe, pristizale su sve nove grupice; odjednom, oko nas se okupilo mnoštvo osnovaca. Djevojčica je, svaka, bila ona "Mala moja iz Bosanske Krupe", a dječaci se prsili u želji što prije da pobjegnu iz "Magarećih godina" i ne sluteći da su to najljepše godine njihova života.

Svako je želio Branka da vidi izbliza, da stane mu pred samo lice, svojom rukom dodirne ga.

"Vragovi nijedni", okretao se gledajući može li nekako da umakne, "ne daj me, graničarko, viđe li ti ovu napast..." a djeca su vrištala od smijeha i prije nego bi on izgovorio riječ.

Zašto se Branio Branko Čopić, je li mu već ime odredilo do kraja života da se brani, i nakon kraja.

Ali od čega se branio, od čega... od poplave modrih cvijetova crnog sljeza u baštici pored nekadašnje kuće koju nikad nije mogao odsanjati.

Graditelji koji grade cveće

Nakon književne večeri neprimjetno sam se povukla u hotelsku sobicu i brzo zaspala. Negdje iza ponoći probudilo me je jače kucanje na vratima. "A, tako, ti spavaš, dok ti se "brat" Aca ženi... Razbudi se, lepo se obuci, čekamo te..." Probudio me je i "naređenje izdao" pjesnik Branislav Petrović, a kad on nešto namjeri to i ostvaruje.

Brzo sam se obukla "lepo", sišla niz stepenice i ušla u veliki hotelski restoran. Imala sam se zašto probuditi. Učesnici Nikšićkih književnih susreta, svi odreda, nosili su na prsima po grančicu trešnjevog cvata, pjevali su, glasno se dozivali i nazdravljali jedni drugima s kraja na kraj sale. U sredini, za jednim stolom, okićeni i svečani, sjedili su "mladenci": pjesnik Aleksandar Aca Sekulić i Maca, mlada ljekarka u Nikšiću. Imala je ona svoje puno ime i prezime, sad, kad više nije u životu, saznala sam da se zvala Marija Đerković. Ali za Nikšićane

ona je bila samo njihova doktorica Maca; omiljena, spremna uvijek ljudima da pomogne. Zato su i priželjkivali i u rodu da im bude, čim bi Maca s nekim na ulici stala ili sjela u hotelu "Onogošt", – gradićem bi kružila priča kako se Maca udaje.

"Dosta su me udavali", rekla je te noći razdragano, "sad se ja sama udajem". Kad je vidio da ulazim, između Mace i Ace svečano je sjeo Branislav Petrović, kucnuo kašikom po flaši s pićem: "Pristupa nam najveća meksička pesnikinja, sestra našeg od sreće izluđenog mladoženje, crnogorsko-japanskog pesnika Aleksandra Ace Sekulića. Svi smo, znači, na okupu i venčanje može da počne.

Kao venčani kum imam čast da iz, za ovu priliku sačinjenog, zakona o braku, izgovorim samo neke od paragrafa, pazite, paragrafa! Prvo, bračni drugovi su dužni jedno drugom biti neverni do groba, samo tako mogu opstati u srećnoj bračnoj zajednici, jureći se i uvek nanovo nalazeći... tišinu molim, i buran aplauz, što je trebalo da se podrazumeva od ovako, bratstvom i jedinstvom, okupljenih svatova...

Drugo, kao znak velike odanosti svetoj svojoj neveri, na koju će se ovde zakleti, bračni drugovi će na svojim grudima uvek nositi trešnjev cvet; ako ga nema jer ne cveta u svako doba ispod naše nebeske kape, neka ga nacrtaju, neka ga utetoviraju u svoju razneženu bračnu kožu. Neka ga dobave iz Japana, tamo ga uvek ima, video sam ga kad sam ono, 1905., bio u rusko japanskom ratu!

Treće, i najvažnije, svake godine, ili bar svake prestupne, bračni drugovi dužni su na svet doneti jedno trešnjevo mladunče... vidi, vidi, burazeru... devojke koje su nas okitile cvetovima daju mi znake da se ispred hotela okupljaju civili, pristizu s poklonima i čestitkama. Najlepše molim, obavestite ih da im se već ovog časa želimo pridružiti..."

Svijajući se od smijeha, oduševljeni ovom igrom koju su nam priredili dragi pjesnici i doktorica Maca, ustajali smo sa stolica i kretali ka hodniku i izlazu. Konobari, kao ozbiljni, sa salvetama preko ruku, ispraćali su nas suzdržano se smijući. Izgleda da nikad odjednom nisu služili više "budalina".

Pjesnici, ozbiljni pisci od debelih knjiga, i sa prosjedim bradama; njihove nečujne i slabovidljive žene i nas nekoliko pjesnikinja kao dokaz ravnopravnog učešća žena u književnom životu. Domaćini, i poneki uljez koji je došao da se najede i napije, a sve džaba; bučni i razdragani kretali smo se iza "mladenaca" na čelu, prema centru grada.

Samo nesita duša žedna života i sreće, pjesnik Branislav Petrović, Brana naš jedini, mogao je togavnog maja da pokrene energiju trešnjevog cvjetanja u nama. I da probudi mirni usnuli gradić koji ga je pozdravljao kroz ranu zoru i otvorene prozore.

P. S.

Bila sam još u izbjeglištvu, tragala za nečim na putu od Vlasotinca do Sarajeva i uzaludno obratno. U jednoj uličici koja od autobuske stanice u Beogradu vodi prema Zelenom vencu, kroz rešetke u vrtu, ugledala sam rascvjetalu trešnju; tihu, spokojnu, zaštićenu od prolaznika. Pozvonila sam. Na željeznim vratima ukazala mi se mlada žena s kosom napadno obojenom u platinasto, u uskoj, kratkoj suknjici i bluzici koja je ocrtavala oštre oblike dojki. Drsko zgodna, čula je moje ime i ime Ace Sekulića kojeg sam tražila; i još drskije nezgodna, zalupila mi je vrata ispred nosa.

To nije bila doktorica Maca.

Ni ja više nisam bila "sestra" Ace Sekulića.

U stvari, ja sam tražila Branislava Branu Petrovića, zavela me je tuđa trešnja u tuđem mi svijetu.

Ni Japan mi nije mogao pomoći.

Početak i kraj ničega

"Pogledaj, molim te", rekao je Enko, smijući se sretno jer Enver Mehmedbašić, književnik humorista, oduvijek se, baš tako, sretno smijao i sebi i drugima. Pokazao je rukom, dižući je iznad moje glave: "Kako ne vidiš, drvo na krovu onog nebodera..."

Bilo je to oko Uskrsa ove, 2004. godine. Sreli smo se na obali u Aleji lipa, kako se ona sada zove. A zove se lijepo u odnosu na neka imena ulica u koje se plašim zaći, sve strahujući da će me "zaskočiti neko iz potaje".

Gledajući kako sam iznenađena i začuđena i kako već u sebi odgonetam tajnu (a jednako su mu se smijale i oči i usne, činilo se i ruka koja mi je drvo pokazala) rekao je: "Preživjećemo mi, vjeruj". "Zaboga, Enko, pa zar već nismo preživjeli?"

"To se nikad ne zna, možda je ovo tek početak?"

"Početak, čega?" upitala sam.

"Ničega", rekao je Enko, dragi veliki prijatelj ljudi, vole li ga oni? "Početak i kraj ničega, pa onda... opet! Znaš, kad je sve

ovo počelo, a ja znam i da je počelo mnogo ranije, 1992., ja sam rekao: Enko, ti si sad u Doboju. Moraš presjedati na drugi voz, ovim kojim si dosad putovao ne možeš dalje...”

Enko i njegova prijateljica u šetnji, a možda i ljubav, jer Enko je sav vrijedan ljubavi, odgegućali su dalje mirno, lagano, bio je lijep dan mjeseca trava. A ja sam kao ukopana ostala na istom mjestu, spondiloza me žestoko opominjala da promijenim leđa i vrat naročito, ili bar položaj da im promijenim. Pokušavala sam da ustanovim koje je to drvo, kako je dospjelo na krov nebodera od četrnaest spratova. Polako sam mu se približavala. Vidjela sam: lipe u Aleji lipa tek su počele da pupaju, a drvo na krovu već je prolitalo: gledajući ozdo u visinu nazirala sam neke svjetlije titraje – nije lipa! Činilo mi se da lišće na drvetu ponekad zatreperi, mogla bi to biti topola, i Enko je rekao da je to sigurno topola. Ali ja sam suviše udaljena i slabovidna; ono je visoko iznad mene, iznad grada, iznad zemlje – ono bi u nebo. Možda i treperi, ali ja to zaista ne mogu da vidim. Ali tajnu moram odgonetnuti. Sjeme topole donijele su ptice ili nanio vjetar. Vrijeme je nataložilo čestice prašine i zemlje, padale su kiše...

U tom neboderu stanovao je Dragan Čećez, bojažljivi smjerni činovnik na željeznici, uzalud je završio ekonomiju; taj dobri tihi “čuvar pruge Til” – gdje je on sada dok na krovu njegovog betonca raste topola. Ali, vidi, pokraj nebodera nisu topole, to su jablani. Jedan se crni i ne lista ovog proljeća, pojela ga je imela, ljubavnica koja ga je grleći progutala. Drvo na krovu nije jablan, to je više nego sigurno; ne stremi u visine, po svojoj sudbini ono je već na visokom.

Tih dana, nešto prije susreta sa Enkom na obali, posjetila sam pjesnika Nedjeljka Babića u seocu kod Milića. Berući vršike mladih kopriva u njegovom voćnjaku, nekim povodom on mi ispriča kako je topola izdala Hrista. Uplašila se kad su se približavali vojnici i zvućeci šumno svojim lišćem, odala Hristovo skrovište. “Gdje to piše?” upitala sam.

Da, topola se uplašila i pobjegla na krov nebodera, glupačo, moglo je to samo njeno sjeme: uplašilo se da će ga ptica progutati i skliznulo iz kljuna.

A da se popnem gore? Starica u osmoj deceniji penje se na krov četrnaestospratnog slupanog, u ratu uništenog nebodera. Zašto da ne pokušam, polako, strpljivo... ali gdje su stepenice? Nigdje, i ne vide se, zatrpalo ih je silno smeće, brda i brda otpada; ni miš do krova ne bi mogao da se izmigolji.

Idući dalje uz vodu, ugledala sam jednu tek prolistalu brezicu. Zastala sam pored nje da mi se u oku učvrsti njena slika, a onda brzo otrčala natrag do nebodera i koliko mi je vid dosezao, prenosila taj vidni otisak do topole na krovu.

Ali na neboderu, znam to sada, jer se noćas spustila sa krova i došetala u moj san, samorodno i slobodno živi mlada breza. I duša nečija, zrake fosforne iz njezina korijenja, isijavaju u božje dane.

Čičak, u mom srcu

On hoće na neobrađeno, zapušteno zemljište, voli puteve i međe, plotove i nasipe; Boga pitaj zašto. Možda zbog onih koji će tuda proći, da ga vide i da mu se dive. Njegova široka crveno grimizna glavica, gronja na vrhu peteljke, zadržaće pogled i onih koji bi rado zaobišli njegove bodlje.

Čičak, to se jede, saznala sam od djece u Vučjoj Luci. U to tiho, staro selo iznad Sarajeva, često sam dolazila. Sve u njemu je moglo da se nađe. Povučeni, sklonjeni s puta kao i selo, strpljivi ljudi (vuka ni za lijeka!) navikli da im iz grada uvijek neko stiže gradskim autobusom, spremni da iznesu lončić mlijeka, tanjirić "smjese".

Na širokim poljima Vučje Luke s proljeća sam sabirala mirisne trave, s jeseni slatke šumske plodove. Jednom prilikom spazila sam kako dječaci izvukoše iz zemlje duguljasti, poput repe, korijen čička i kako u zemlji osta poduža crna rupa. Kad su ga očistili, prvi put sam ugledala njegovo mesnato bijelo tijelo.

"Šta radite s tim korijenom?", upitah djecu.

"Jedemo ga, budalo", izleti jednom od njih, u isti mah on planu u licu, postidi se. Djeca teško shvate da neko, mnogo stariji od njih, nešto ne zna.

"Kuvamo ga, kao krompir, nekad i pečemo, sladak je..."

Ali nigdje, kao na Zmijanju nisam vidjela ljepše cvjetne glavice čička. Sa Kočićevog zbora, jednog ljeta, ponijela sam kući nekoliko stabljika ovih bodljikavih ljepotana; duže da ih gledam. Stajali su u jednom ćupu u uglu sobe i ko god bi naišao prvo bi njih ugledao. Možda to i nije bio čičak, čičkom narod zna da nazove mnogu bodljikavu biljku; dugo njega nisu zanimale razlike, već samo sličnosti.

Ljubav moja, slikar Ibrahim Ljubović, koji je stvarnim, postojećim predmetima i likovima, utiskivao slikajući ih prisjaj

nestvarnog i nepostojećeg, počeo je tih dana da slika glavu neke meni nepoznate djevojke. Ni sanjala nisam da bi se u našu ljubav upleo i neki čičak. Možda je Ibrahim tu djevojku poznavao u svom srcu ali ja to nisam znala.

Slika se iz dana u dan odvijala i pokazivala dio po dio svog lica, svog života. Kako sam se obradovala kad sam na njenom čelu ugledala u klupko savijenu dugu, koja se povrh čela i na tjemenu odmotavala; i širila iz sebe svijetlo purpurne cvjetove-cjevčice. Bila je to njena kosa, krupna iznad njenog čela, bio je to moj cvijet sa Zmijanja.

Ne znam gdje se u svijetu ona sada nalazi, ne znam da li još negdje živi, osim u mom srcu.

Drijen, drenjina, drenovina

Kada smo se, negdje pri kraju pete decenije prošlog nam vijeka, najeli nažaljenog hljeba, odnekud su nam dospijevali recepti za kuvanje i spremanje zimnice. Najuzbudljivije što sam tih godina u kuhinji radila, bilo je spremanje marmelade od nekuvanih, svježih drenjina. Kada se dobro namučiš dok ih “protisneš kroz sito ili pasir mašinu, pa u dobijeno “meso” drenjaka staviš jednaku količinu šećera te, u posudi koja ne oksidira, tri sata miješaš drvenom varjačom”.

Tri puna sata, mutim drenjine! Izmućeno na kraju strpam u tri staklenke, od kojih jednu, uvijek gladni moji sinovi, smažu odmah, za deset minuta.

Od drenjina Rusi prave kisele juhe, mi priređujemo slatko, kompot i sok. Marinirane i još zelene, zimi one znaju da glume, zamjenjuju masline. Sretna su djeca koja ih jedu svježe, ubrane njihovom rukom. Tako su najslađe. U nekom mirnijem svijetu, dren se uzgaja kao ukrasno grmlje po parkovima i oko jezera napravljenih za kupanje i sunčanje.

Mošo Odalović, u stvari on je Momčilo, (pjesnik za kojim luduju djeca i koji nikad ne može da ih umori niti djeca mogu da umore Mošu), pozvao me je za svoju krsnu slavu, Svetog Nikolu. U selu Staro Gracko kod Lipljana, iako u strahu od rođenja, punoći slavlja radovali su se još i njegova majka i braća i djeca njegove braće. Tada su još svi Odalovići iz Starog Grackog bili u životu. Kao izbjeglicu, Odalovići su željeli ne samo da me ugoste, već na ovu, i Sekulića Slavu, sa mnom podijele svoju slavsku radost.

Mošo je želio da mi pokaže svoje selo, on tako ponosno kaže: Staro Gracko, a onda objašnjava kako se to izgovara i kako se to piše. Ponosio se čistim urednim kućama i dvorištima, domom kulture, zajedničkim seoskim putevima, zajedničkim vočkama i igralištem. Tako, idući preko njiva, odšvrljali smo i do obližnjeg gaja. Svaki žbunić, stazicu i svako stablo poznao je Mošo u svom gaju, bio je to gaj njegovog djetinjstva. U stvari, Mošo je dobro znao šta želi da mi pokaže. “Vidiš ovo drenovo drvo”, počeo je rukom da klizi po njegovoj tankoj žutosivkastoj kori. “Ovde, vidiš, na ovoj grani, zabeležio sam ovaj zglob, pogledaj, molim te... kao da je neka iskusna ruka napravila tu dršku na štapu. Kad god dođem kući, ja svratim ovde da se uverim da on jednako čuva svoj oblik. Kako drvo raste tako se razvija i moj štap, i drška na njemu.

Kad naraste prema mojoj visini, onda ću ga lepo useći. On tu raste za me, ja to znam otkako se izdvojila ova grana; to je moj štap. Dren je naše drvo, on je postojan, dugotrajan, ovo je tvrdi dren.”

Ferida Duraković

NESANICA

bože gdje sam ja ovo vidim prozor neko diše aha znam u sobi sam svoga djeteta, zaspala sam pored nje ne znam kad vidim duboka je noć nema zvukova napolju pa dobro hajde sad nazad na spavanje jest kad bi bilo kako ti hoćeš ne čujem da diše bože moj ona ne diše ček da vidim

USTAJE I PRINOSI LICE DJETINJEM MJESEČASTOM LICU. PRESTANE DA DIŠE I SLUŠA NAPETO: MAJKA KOJA VREBA DAH SVOGA DJETETA KAO LOVAC ŠTO VREBA PLIJEN.

diše diše hvala bogu ma budalo pa što ne bi disala zdravo dijete šta mu fali prestani više srat i idi spavaj bogo moj kako ću sad zaspati ako mi se šta na pamet naveže gotova sam hajd sad nemoj mislit ni na šta ružno nego pokušaj zaspati

LIJEŽE NAZAD NA MADRAC PORED DJEČIJEG KREVETA, LUPA JASTUK I NAMJEŠTA GA, PREVRĆE SE DVA-TRI PUTA. POTOM NE MIČE, MOŽDA MINUT ILI DVA, NJOJ SE ČINI BAREM SAT, TIJELA NAPETOG I S OČIMA ČVRSTO ZATVORENIM.

zamisli sad da si na moru na plaži knjiga leži pored tebe divno je toplo a ti gotovo ne dišeš joj sutra moram ginekologu umalo da zaboravim šta li će mi naći hajde pomozu bože bit će valjda dobro u ovim tvojim godinama bogami se svašta zametne a nisi išla ima barem dvije godine mami moram reći da i ona ode ljekaru jutros kaže da joj nešto curi iz desne sike

PREVRNE SE NA LIJEVU STRANU I POKRIJE PO GLAVI. NE MIČE SE TEK TRENUTAK, A ONDA NERVOZNO ZBACI POKRIVAČ S GLAVE, LEGNE NA LEĐA I PRUŽI RUKU PORED SEBE, GOTOVO OBAMRLA.

vidi me sad majke ti ležim ko da sam u mrtvačnici e jesu ti misli jebale te one de dozovi se imaš sutra dan za krepat a tako kraljevski trošiš san spavaj spavaj spavaj

ZABULJI SE U VISINU. MRAK JE GUST, ONA POKUŠAVA DA NA PLAFONU PREPOZNA ZALIJEPLJENE OVČICE DA NE BI MISLILA DALJE O ONOME OD MALOPRIJE: MRTVAČNICA, HLADNOĆA USAMLJENOST DO NEBA ILI DO POD ZEMLJU. ZATO NAPINJE OČI DA UGLEDA OVČICE, ALI SVE NEKAKO NAKOSO KAO DA BI SA STRANE DA UHVATI OBLIK KOJE OVČICE - NE IDE. NAGLO SE DIGNE, ODLUČNO KAO GENERAL PRED BITKU, PRUŽI DESNU RUKU I UPALI LAMPU. SVJETILJKA GRUHNU KRUG SVJETLOSTI U NJENE OČI. DJEVOJČICA SE TRŽE I GOTOVO LJUTITO OKRENU PREMA ZIDU. ONA SAVIJE VRAT LAMPE PREMA PODU KAO DA HOĆE DA JE UDAVI.

eto ti sad umalo nisi probudila dijete histerična babo šta ćeš sad raditi hajde smiri se i uzmi knjigu pa malo čitaj

VADI ISPOD JASTUKA POLUOTVORENU KNJIGU – ONA KNJIGE OSTAVLJA ISPOD JASTUKA KAD PADA U SAN, TAKO DA JOJ RIJEČI STIŽU KROZ JASTUK I NIKAD JE NE OSTAVLJAJU NA MIRU.

e baš si našla šta ćeš čitati čuj hadži murata nisi ga ni u gimnaziji čitala a sad da te utješi s tim odsječenim čečenskim glavama baš si mazohist nije ti dosta onih čečenki previjenih u moskovskom teatru kao da su kostimi spremni za predstavu bože moj valja o tome nešto napisati a šta nešto kao jebo politiku vidi šta nam radi al ne možeš sutra moraš prvo doktoru pa onda na upravni odbor jooooooooo jebo ga upravni odbor al moraš da im kažeš za tu ponudu za projekat jebo ih i projekat i ko ga donese ali od toga će biti honorara tako da možemo na more u julu pa onda bolje šuti hajde više čitaj prestani misliti i čitaj kad si se uvalila čitaj

TRAŽI RED NA STRANICAMA KNJIGE NA KOJEM JE STALA.

Uhode ustadoše i odoše, a Hadži Murat osta i dalje da sedi na ćilimu, s laktovima naslonjenim na kolena. Dugo je tako sedeo i razmišljao.

“Šta da radim? Da poverujem Šamilu i da se vratim njemu?” – pomisli Hadži Murat. “Lisica je on, prevariće. Ali i kad me ne bi prevario, ne mogu da mu se pokorim, neću da se pokorim

toj riđoj varalici. Neću zato što mi on sada, pošto sam bio kod Rusa, ne bi verovao”, mislio je Hadži Murat.

I on se seti tavlinske priče o sokolu koji je bio uhvaćen i koji je živio među ljudima, a zatim se vrati svojim u planinu. Vratio se, ali sputan, a na oputama su bili praporci. I sokoli ga nisu primili. “Leti”, rekli su mu oni, “tamo gde su ti metnuli srebrne praporce. Kod nas nema praporaca, nema ni okova.” Soko nije hteo da napusti svoju postojbinu i ostao je. Ali ga ostali sokoli nisu primili i kljucajući ga – ubili.

“Tako će ubiti i mene”, pomisli Hadži Murat. “Da ostanem ovde? Da osvojim Kavkaz za ruskog cara, da zaslužim slavu, činove, bogatstvo?”

“To bi se moglo”, pomisli sećajući se svoga sastanka s Voroncovom i ljubaznih reči starog kneza. “Ali, treba odmah da se odlučim, jer će mi on uništiti porodicu.”

SPUSTI KNJIGU NA GRUDI, GLEDA U OVČICE, USREDSREĐENO KAO DA IH CRTA.

Bože ovi srbi jebo ih svaki njihov vođa stvarno dobro prevode ruse vidi se da su njihov vidokrug nije vidokrug nego svjetonazor kobiva weltanchaaung a eto o turcima po evropi govore da su sjekli glave i nabijali na kolac a ne o rusima a vidi ovog hadži murata u stvari čitala si negdje da su to radili krstaši bože moj kakvih sve priča o narodima koliko zabluda i koliko to košta i tebe i ovo dijete i ovu zemlju evo sad ću zaplakat

KROZ POGLED ZAMAGLJEN OD SUZA UPRAVI OČI U DIJETE. DIJETE DIŠE LIJEPO, PRAVILNO. LILO I STITCH NA DJETETOVOM PLAVOM POKRIVAČU DIŽU SE I SPUŠTAJU S TAKVOM SMIRUJUĆOM LJEPOTOM KAO NA MORSKIM TALASIMA DA SE NJOJ NIOTKUD POJAVI OSMIJEH NA USNAMA

dobri moj bože da mi nije nje uvijek bih imala ove ružne misli a vidi sad dovoljno je da je pogledam pa da me sunce ogrije jebem ti sve politike svijeta i sve nacije i sve koji misle kako bi nekog zajahali i potlačili i ponižavali vidi se da nisi intelektualac jebo ih svi intelektualci svijeta. Hajde dokusuri ovu knjigu ako ona ne dokusuri tebe

VRATI POGLED NA KNJIGU.

Prikupio je poslednju snagu, izdigao se iznad grudobrana i ispalio pištolj na čoveka koji je jurio k njemu, i pogodio ga. Čovek je pao. Zatim je sasvim izišao iz rova i s jataganom pošao u susret neprijateljima, teško hramljući. Odjeknulo je nekoliko pucnjeva, on se zaljuljao i pao. Nekoliko milicionara, uz pobedonosni uzvik, nagruše na mrtvo telo. Ali ono što se njima učinilo kao mrtvo telo, odjednom se pokrenulo. Prvo se podigla krvava, obrijana glava bez šubare, zatim trup i, uhvativši se za drvo, on se sav pridigao. Izgledao je tako strašan da su ustuknuli svi koji su poleteli na njega. Ali on je odjednom zadrhtaio, otisnuo se od drveta i svom dužinom, kao pokošen lopuh, pao na lice i više se nije pokrenuo.

SPUSTI KNJIGU PORED MADRACA, PROTRLJA OČI, SKIDE POKRIVAČ I DIŽE SE. UHVATI SE NAGLO ZA KRSTA, ONAKO KAKO SE NJENA MAJKA HVATALA PRIJE TRIDESET GODINA, NA PRAGU KLIMAKTERIJA, UZ JEDAN STENJ I UZDAH, ŠTO JE NJOJ BILO TUŽNO I SMIJEŠNO U ISTI MAH.

e vala ću mami ujutro reći da se dižem ama baš isto kao ona prije trideset godina baš postajemo isti oni a govorili smo im nikad ja neću biti kao ti nikada nikada pjenili smo protiv njih i gadili su nam se sa svojim bijelim lukom i šalovima oko krsta bili su nam neprijatni a vidi sad bože moj jesam li ja svome djetetu neprijatna kao što je meni bila moja majka davno jednom izvini mama izvini makar sad molim te

PAŽLJIVO OTVARA VRATA SOBE I IZLAZI U HODNIK. PIPA PO ZIDU DOK NE NAĐE PREKIDAČ OD KUPATILA. PALI SVJETLO I, MRŠETEĆI SE NA TALAS SVJETLA, UZDIŽE SPAVAĆICU DO POJASA I POČEŠA SE ISPOD OPUŠTENIH GRUDI. TIJELO JE SVRBI I ONA POKUŠAVA DA GA ISTRLJA I ZADOVOLJI, I U TOM POLOŽAJU UGLEDA SEBE U OGLEDALU IZNAD LAVABOA: SREDOVJEČNA ŽENA RAŠČUPANE KOSE, ZAVRNUTE SPAVAĆICE DO POJASA: ISPOD SE POMALJAJU SISE KOJE SU POČELE NEPOVRATNO IĆI NIZBRDO. ODJEDNOM UHVATI SEBE KAKO SE GLASNO NASMIJA I SPUSTI SPAVAĆICU.

e možeš mislit koliko si seksi draga uvijek si bila u stanju od toga napraviti dobru šalu šta ti je sad pokaži se junačino očigledno ti bolje idu mrtve čečenke i otkinuta glava hadži

muratova nego dobar vic na vlastiti račun vidi molim te na što se to sve svede ujutro ću otići kod k. u krevet i ponijet ću dvije najlon vrećice s mlakom vodom pa mu prislonit uz leđa haha haha e baš da vidim osjeti li razliku između mojih grudi i vrećica s vodom e mala ova ti je bila dobra

UZME ČETKU I POČEŠLJA SE KAO DA NEĆE NAZAD U KREKET NEGO NA POSAO, PRIBLIŽI SE OGLEDALU, ISKEZI SE U NJEGA I ISPLAZI JEZIK.

E nećeš ti mene pobijediti nego ja tebe ima u meni još malo čečenke jebo te pa šta ako ne možeš spavat eno idi gledaj teve a kao da tamo ima nešto drugo ima ima ima lijepih mladih žena što uživaju u životu ne misleći ni o hadži muratu ni o čečenkama nego o sebi samo o sebi o sebi i sve dok misle samo o sebi drže život čvrsto u rukama a kud si ti prispjela u gluho doba s mislima o ginekologu i majčinim sikama i upravnom odboru i čečenkama u moskovskom teatru i hadži muratu i tolstoju neka svi idu dovraga odoh sad fino napraviti kafu i zaboravit na sve

OKRENUVŠI SE UMALO NE RAZBI NOS O VRATA KUPATILA; TRŽE GLAVU UNAZAD I TIHO OPSOVA. NA TO IZ SUSJEDNE SOBE NEŠTO ZAŠUŠTA I ZAGREBA PO PODU, I NA VRATIMA SE POJAVI NJEN MUŽ: GO DO POJASA, SA ISPADNUTIM PIVSKIM STOMAKOM, U DONJEM DIJELU PIDŽAME, RAŠČUPAN I BUNOVAN. UGURA SE PORED NJE U KUPATILO BEZ IJEDNE RIJEČI, GOTOVO ŽMIREĆI. DOTAČE JE STOMAKOM U BOK, U HODU SKIDE DONJI DIO PIDŽAME I STOJEĆI SE OLAKŠA U WC ŠOLJU.

To je bilo njegovo poslednje saznanje u vezi s telom. On nije osećao više ništa, a neprijatelji su gazili i sekli ono što nije imalo više ničeg zajedničkog s njim. Hadži Aga je stao na leš i sa dva udarca odsekao glavu, pa obazrivo, da ne bi umrljao krvlju nazuvke, otkotrljao je nogom.

Sibila Petlevski

CJELINA JE OSJEĆAJ

VENERIN BRIJEG

“Quando yo murera quiero tus manos en mis ojos”

Pablo Neruda

(Sonet LXXXIX)

“Kad umrem položi mi dlanove na oči”

Pablo Neruda

(Sonet LXXXIX)

Kad bi se usudio pokriti mi dlanovima
otvorene oči, vidjela bih venerin brijeg
na tvojoj ruci i krenula uzbrdo da se uvjerim
što je s druge strane. Taj jednostavni bijeg

od smrti bio bi sličan premiještanju jastuka
s uzglavlja na noge. Nasukala bi se arka,
kovčeg izdjelan od samo jednog komada leda
na blagoj, toploj uzvisini. Na mah učinjena varka,

uključivala bi zamjenu boje kose i spola,
puštanje parova lažnih životinjskih vrsta,
divnih kao što su plamenci s nogama do pola
sraslim s vršcima vrbina granja, i onih malih

umjetnih ljudi kojih je tebe toliko strah,
spojenih usta na usta da iz njih ne pobjegne dah.

NOVO OKO

Nismo čekali da proleti prva roda iznad krova nego smo sami postavili na dimnjake gnijezda. Prošlo je vrijeme čuđenja u kojem je vrijedilo pravilo da je svaka stvar novome oku nova.

Mrtvaci se mirno dižu iz mrtvih, žive ljudi bez idola, slobodu se nosi kao privjesak, za nju se ne gine više nego za bilo što drugo, iz krvi se dobiva voda, a uši od riječi i glazbe čuva prirodna smola.

Vrijeme i prostor nude se u paketu. Sva naša čula koja su prije bila od straha smotana u kuglu, pomalo se ispravljaju, baš kao i vijuge mozga. Život teče kao struja. Ima ga ili ga nema: jedinica ili nula.

Naučili smo dijeliti osjećaje koji su bili samo naši kao odraz u vodi: koliko čaša, toliko mjeseca u čaši.

PLOD

Mene orah kraj puta zasadiše za igru djeci
Platon

Stid me je. Sunce blago i odlučno razdvaja bedra
zrakama svjetla. Plava, ljubičasta, crvena i žuta
crta opisuje beskraj granicama i opet je ista vedra
prizma usitnila dan. Posadio si me na sebe kraj puta

kao da sadiš orah za igru djeci koja će slučajno proći
u travu zaraslom stazom između dva sela krajem ljeta,
i trest će mi gustu krošnju po danu, a vjetar će po noći.
Bacat ću zelene orahe od kojih boli glava kao što sveta

majka iz napol srušene kapele dijeli blagoslov za želje
od kojih ni pola nije zrelo. Ako ti ipak donesem plod,
a ti mu razbiješ ljusku, raspoloviš ga i pustiš da se melje
s drugim plodovima, prosijati će nebo iz tog brašna rod

koji neće sličiti ni tebi ni meni. Dokazat će još jedno tijelo
da crvena, žuta, ljubičasta i plava zajedno tvore bijelo.

SVETI TJEDAN

Puhali smo balone punih šest dana,
mislili da je to jedini način na koji se može
dati okvir dahu. S neba je padala mana,
slatka i mlaka kao mlijeko iz sise. Bože!

Pa mogli smo i poljupcima postići istu,
potpuno istu stvar, mogli smo i disanjem
u staklo, da umjesto nas magla na čistu
zrcalu napiše da smo živi, da pisanjem

prenesemo toplinu bez dodira i glasa,
da budemo jednostavno tu, a ne u mreži
krvi isprepleteni, ne poput gladnih pasa,
ne vječno gladnog srca koje iz grudi reži.

Puhali smo balone i onda ih nožem parali
punih šest dana. Sedmi smo se odmarali.

SRELI SMO SE

*"J'ai bu du vin de champignon; pleure mon cœur"
Cantare mexicanos, Garibay, Poesia Indigena
"Ja sam mučenik podsmjehivanja"
Søren Aabye Kierkegaard, Dnevnic*

Pio sam vino od gljiva jer samo po mučenju
poznajem zemlju. Ja sam mučenik podsmjehivanja,
a mi smo, ljubavi, tu da bismo se sreli. U grčenju
koje užitak određuje kao bivanje radi bivanja,

bliskost mjeri snagu na skali odsustva. I pruga
na zebrinim leđima gubi se negdje kod prepona,
premda se čini da je zebrina koža cijela prepuna
znakova, da je to pismo nasljeđa, dvobojna duga

ispod koje prolaze mladunci, odabiru slobodno spol
i tlo za trčanje i crno-bijeli jezik svojih šara dok ih bol
tetovirane pripadnosti ne podsjeti da bi trebali dati
mjestu drugim nositeljima obiteljskih crta čija je mati

linija nad linijama. Sreli smo se svugdje gdje se križa
put s putem i što je više takvih mjesta sve si mi bliža.

JAHANJE ZMAJA

Nisu htjeli žad. Zanimalo ih je isključivo zlato.
Jeli su neka druga jela nego mi i i sigurno su zato
našoj djeci utisnuli mali umjetni mladež pokraj usta
užarenim željezom. Brojali smo odsustvo do odsustva,

dok nas sasvim nije bilo. Tek kad smo svi umrli od gladi
otišli smo na ručak, a njih smo ostavili na mrtvoj straži
da čuvaju kuću u kojoj nas nema. Bio im je puno draži
šećer od brašna, papar od soli. Govorili su da im se gadi

kruh, da mlijeko smrdi. Mršavim kravama stršala su rebra.
Živjeli smo život naopako: plutali su trbusi od srebra
rijekama, iznad polja su s lijeva na desno prelijetale vrane.
A onda smo odlučili otići. Izveli smo na ručak bez hrane

sve koje volimo. Smijale se krezube bebe u polju maka.
Nasmrt sretna, uzjahala je zmaja čak i najstarija baka.

MESO KOJE NE PROPADA

Kao napušten paviljon u kojem se izležava obitelj
lavova, stup koji ne podupire i kvadrat kojim se otvara
kamen u prozor, kao komad mesa iz kojeg se slinom
isprala krv. Sanjali smo i bilo je kao da nije bilo
u snu, kao da su stvarno odbjogle zvijeri i domaće
mačke se odmetnule zajedno s njima. Učinjeno,
i sad se više ništa ne može učiniti da ne bude tako.
Dovršeno, premda još traje kao hrana u trbuhu.

Novo, potpuno novo i neprispodobivo, kao rođeno
bez majke u vodi koja se rascvjetala, u zraku
koji se razletio u komade slične leptirima tako
silovito da ono što se stvorilo poslije toga nikada
nije moglo zaboraviti da je barem jednom znalo
sasvim sigurno da nikada neće moći nestati samo
od sebe, nego uz pomoć nas koji, kad smo već tu,
želimo osjetiti na svojem jeziku meso koje ne propada.

SVE PO REDU

Mlinski kamen je bio drugo ime za buku. Ispod njega je govorio iz želuca, jako dubokim glasom, utopljenik naše mašte. Iz usta mu je izlazio mjehur za mjehurom po redu koji je mogao biti rečenica. Groblje je bilo mjesto gdje nismo nikada pokapali samoubojice. U blizini je, u nizu čempresa, rastao jedan potpuno bijeli čempres. Zrak koji je tjerao bijelu boju njegovim žilama bio je neki drugi zrak

od onoga koji je njihao na svoju stranu tamno zelenu boju tužnog drveća uokvirenog okrutnim azurom koji je postojao daleko prije nego što smo posadili niz stabala u sjećanje na red odlazaka naših milih. Da su svi među nama uvijek i bez pogovora vjerovali u logiku odnosa među živima i u strogu simetriju napuštanja, nikada ne bi bilo nade, jer bismo i nju, kao i odluku, prepustili drugome: našem trbuhozborcu.

STRAŠNO LIJEPA

Da bi se vratila i rekla kako je strašno lijepa voćka za koju smo ti onda mi rekli da je rascvjetano drvo naranče, ti si prvo morala izaći u neko dvorište ili otvoriti prozor. Samo zato što si bez vidljivog razloga rekla da je lijepo, to je drvo postalo ljepše. Svaki trenutak ima svojeg svjedoka. Ponekad odemo i onda nas je strah vratiti se

s istinom. Tako je poslije jednog proljeća otišla baka. Pustila je da joj vjetar napravi portret s krošnjom iza raščupane kose. Mi smo samo intervenirali fotoaparatom kao da povlačimo obarač revolvera, jer toga trenutka ona nije mogla svjedočiti ljepotu, a sada je prekasno, jer kad bi se vratila, morala bi nam reći kako je strašno.

ARHIMEDOV ZAKON

Lađe sjenama gutaju more. Kad bi u najezdi plovila raznih veličina, nanizanih pramaca i zguranih bokova, sasvim ponestalo mjesta, višak sjene koju su bacila tijela morao bi preći na nebo, preletjeti preko neba i zaustaviti se u maglini koju bi prošlost gledana teleskopom nazvala novim početkom, kao da u kruženju sjena ima početka i kraja. Invazija stranaca

uvijek je bila naša vlastita i to naše osvajanje napuštenih kratera, traženje vode u svakom usjeku, i dalje podsjeća na opipavanje dlana na kojem linije pokazuju sudbinu, broj djece, određuju koliko dugo ćemo se pronalaziti na istoj stazi koju bi trebalo skratiti jednim stiskom šake. Piktogrami privida određuju puteve našeg preseljenja. Ukinimo zakon.

CJELINA JE OSJEĆAJ

Razočarana. I to je malo za reći. Ukrašena privjescima od crijeva još živih životinja, izvukla se ispod hrpe stvari za koje mislimo da su bitne. Poklonila je sve svoje organe kao da pušta golubice mira i zora je bila išarana krilima. Kad ode što ode, u onome što ostaje jer voli ostati, sadržana je bit slobode. Nije potrebno nasilno prekidanje

kao kod rezanja pupčane vrpce. Čak ni odnos majke i djeteta nije tako savršen da bi opisao mehanizam oslobađanja od predrasude slobode. Gdje god idem moja sloboda ide sa mnom. Ja sam ružičasta podloga o koju se pridržavaju kljunovima i vješaju čaporcima ptice mira, i ja sam krvavo pismo dijelova koji me napuštaju. Cjelina je osjećaj da se izgubljeno može vratiti.

PAS ZNA BOLJE

U početku nam nije jasno da je dovoljno ono što preostane kad otpadnu latice, a poslije pripisivanje ljepote višku postaje navika koje se ne znamo riješiti. Uvjereni da otpadanje mora biti nečim izazvano, kažemo vjetar je kriv. Kriv bi bio i neosušeni asfalt ako bi u njemu pas ostavio otisak šape, i kriv bi bio pas koji je uspio ostaviti trajni trag slučajne šetnje, pod uvjetom da postoji slučajnost od koje je moguće

odvojiti vječnost. Ruke su mi pune cvijeća i korijenja, rekao je prodavač ruža koji je izgledao kao maloumni dječak kad je rekao, baš kao što bi indijanski šaman rekao ruke su mi pune odjeće u koju se zemlja oblači. Mogli smo kupiti i otići. Mogli smo kupiti i zasaditi ruže, zataknuti jednu po jednu u mokri, crni bitumen da budemo krivi što se nikada neće primiti korijenje. I pas zna bolje od nas obilježiti granice svojega svijeta.

PROROK

Iščupao je prometni znak, i slab na nogama kao tek rođen iz konjske utrobe, zateturao sa znakom u rukama. Držao ga je zbunjeno kao da stoji na vratima gdje bi trebao nešto predati nekome tko je to svakako morao primiti jer je i smrt oblik komunikacije, premda je tjeme koje je on tada smrskao drškom prometnog znaka pripadalo lubanji čovjeka koji je bio mrtav prije nego što je bio ubijen

na rubniku ceste gdje je namjera koju je ubojica imao ostala ležati zajedno s tijelom mrtvacu. Nije uspio prenijeti smrt. Zadržala se na pragu tuđeg bola i tako ni on koji se činio najodvažnijim od svih, nije uspio, zapravo od samog početka nije ni mogao uspjeti zato što je bio od onih koji nemaju hrabrosti ući nego se samo zadržavaju na ulazu sobe čiji je prostor oduvijek čuvao svoju svetost i svoju poruku za nekog drugog.

DODIR

Srce planine. Ohlađeno dodirom sa stijenama iznad kojih zemlja pod snijegom brani samo onoliko topline koliko je potrebno. Disanje postaje teže. Kopita kucaju po ljuski okamenjenog jajeta. Život može biti sačuvan uvjetno i samo prema pravilu koje ovdje do sada nije bilo poznato.

Dirnuti do suza oblikom koji se u stvari ne trudi do kraja oponašati život kakav znamo, ipak smo povremeno skloni tražiti srce djeteta u oku kamena za koje mislimo da bi moglo biti žuto i oplodeno i da je taj zametak sličan zjenici dokaz da će nas novorođenče stranca prepoznati i prihvatiti kao što pile prihvaća i slijedi prvo što ugleda.

ANĐELI RUČAJU

Nebo je prostrto: na toj trpezi goste se ptice. Ostaci padaju kao što je nekad padao metal smrvljenih raketa, uz vatreni trag kojem se ne čudimo manje nego što smo se u davna vremena čudili repovima kometa. Sve prolazi. Ni utvrđene putanje nisu iste kada se ponovno pređu i ono isto nebo za koje smo mislili da ga poznajemo naglo je postalo samo sebi

najdražom hranom. Svijet se ukinuo milosrđem i sve što je slučajno ostalo sada se strelovito ruši na našu glavu. I zamisli, ništa nas ne pogađa jer mi smo bili i ostali oni koji pomiču horizont prizemljenja, oni o kojima ovisi hoće li se smak dogoditi blago: bez kajanja i straha i uznesenja. Blaguju nježni, pernati anđeli koje smo za sebe izmislili: riječ im je opet greškom ispala iz usta.

ODBROJAVANJE

*Qué día ha sobrevenido! Qué espesa luz de leche,
compacta, digital, me favorece!*
Pablo Neruda ("Caballo de los sueños")
*Kakva se zora rađa! Kakva mi to mliječna svjetlost,
gusta, opipljiva pomaže!*
Pablo Neruda ("Konj snova")

Vojske, svečani srodnici divljih pčela,
komuniciraju osmicama. Njihov dogovor,
gorak, crni med, ostaje netaknut u saćama
za koje kažu da su privremeno izgubile
savršenstvo. Nitko osim njih ne razumije.

Nitko osim njih ne razumije
katekizam prljavih uniformi. *O kakva se zora rađa!*
Kakva im to mliječna svjetlost, gusta, opipljiva, pomaže!
Svečani automatizam sjemena izbačenog nasumce
iz mrtvog uda. Krv na golom kopitu umjesto potkovicica -
i opet je zamjenski bog na konju, i opet se vraća

privremena vjera. Nitko osim njih ne razumije.

Nitko osim njih ne razumije
jezik križeva: da su godine u zgradama važnije
nego ime, da je sporazum sklopljen u letu jači
od zakona pisanog u vremenu kao što je ovo
vrijeme u kojem je svako utočište,

svaki zaklon i svaka brana samo arhitektura užasa.
Osmice kojima se oni sporazumijevaju nisu
oblik pokornosti. Njihove su osmice izvedene
ispred košnica koje više nemaju oblik košnica.
Bitan je dogovor, a ne proizvod dogovora,

crn i gorak, kojeg i tako više nitko ne dira.
Čini se da plešu nagonski, da slijede zapovjed
kristalne lubanje, da idu po zraku za vonjem
lešine konja od snova, ali to što rade samo je odbrojavanje.
Lansiranje nestrpljivih mrtvacu u završni oblik slobode.

Andrej Skubic

O ANĐELIMA

Kad je korota trajala već stotine i stotine onoga što anđeli koriste za vrijeme, jedan je anđeo predložio da korota bude zauvijek funkcija anđela, kao što je prije bilo slavljenje. Način korote bila je tišina, suprotno od neprestanog pjevanja glorijsa što je bio njihov raniji posao. Ali, nije u prirodi anđela da budu tihi.

Donald Barthelme, *O anđelima*

Sa slovenskoga prevela
Jagna Pogačnik

“Ej, oprost, imaš sitnog?”

Samo prazno zjapljenje, stvarno samo prazno zjapljenje kao nekakva mrazom pogođena iguana, otrovni gušter gila, onda samo fiju iza ugla, čak niti: ne, sori stari. Nema ga više, balavca, pizdeka. Jedva da me uopće i vidio, klinac.

“Želim vam svejedno ugodan dan”, kažem.

Jebe se njemu. Jebe se i meni. Za njega. Jebe mi se. U glavi mi već malo bruji. Pa i inače. Nešto mi govori da bi polako već bilo dosta love. Nešto mi govori.

Bit će dosta, valjda. Jednu bocu vekije već imamo, jedva otvorenu. Tri četvrtine je još unutra, dosta barem za jedan podnošljivi početak večeri. Dosta barem za još jednu bocu vina. Sale je ionako već urokan tako da mu više ništa ne treba. Postat će samo još agresivniji, ako i dalje bude tankao. Bit će da je vrijeme. Bit će da je vrijeme da polako krenem natrag prema Šećerani, bit će još nešto života. Nekako je u zadnje vrijeme tužno. Ali barem toliko imamo da nekako izdržimo, dok ne dođe Gogi sa škvadrom, a i oni su sigurno nešto skupili. Onda će ziher biti malo veselije. Da nismo tu same nesretne face.

Iako u biti, takva balavurdija. Takva kurčeva balavurdija. Nikakvog poštovanja prema odraslima. Nikakvog. Da, poznajem ja takve. Onda će se već sljedeći trenutak samo postaviti negdje tamo, iza ugla, ispružit će ruku i žicati. Poznam ja takve šmrkavce.

Takva balavurdija, ako ih vidim kako žicaju to je da ti padne mrak na oči, mislim. Ušminkana balavurdija, odmah se vidi kako im ništa ne nedostaje. A žicaju, ne znam, najvjerojatnije za kartice za mobitel. Ili, što ja znam, za onaj njihov kurčev hors. Onaj otrov. Jer su već spizdili sve što su im dali starci. Lovu uzimaju ispred nosa onima koji barem znaju što bi s njom. Jednom će s jednim od njih trebati ozbiljno porazgovarati. Malo mu gurnuti jednu razbijenu flašu pred facu, da se malo usere, a onda po tikvi. Da vidi kako može biti i ozbiljno. Jednom za promjenu.

Veko sjedi na zidu pokraj Saleta i Marjete, izgleda nervozno. Njemu je glavni cilj da se ne otriježni. Čuči tamo na zidu, glavu podupire rukama. Totalno je u kurcu, pravi pogodak. Moj nekadašnji školski kolega iz osnovne. Ovo mu je već treći dan za redom. On je s drugog planeta. Nije ptic naše vrste. Što ja znam što njega pokreće.

Pogledam gore. Pada večer. Kasno je proljeće, dan je već dug, ali hladan. Treba se skloniti na toplo, da. Mislim, barem u zatvorenu prostoriju, da ne puše. Ne znam kako to Veko podnosi. Veko je navikao na druge stvari. Opet ga pogledam, još uvijek čuči tamo, uopće se nije pomaknuo.

Što njega pokreće. U školi nismo bili ne znam kako bliski. Ja sam tada bio više sportski tip, on više onako šmokljo.

Intelektualac. Kad sam za vrijeme srednje škole prešao na čisti rokenrol, on je lijepo marljivo išao u gimnaziju, onda na faks, pa na kraju postao nekakav frajer. Što ja znam, kaže da piše romane. Honorarno uređuje neke knjige. Ima četverosobni stan, ženu i dijete. Jednom tako naleti na mene, kraj moje baze, kod Hrvatskog trga.

Ja ga uopće nisam prepoznao. On mene jest. Ha. Tko bi mislio.

Okrenem se i polako idem natrag prema škvadri. Sale i Marjeta, ali ja gledam u Veku. Sad izgleda drukčije nego onda, prvi put nakon dvadeset godina. Drukčije, sad izgleda kao da je netko njime očistio podnožje auta.

Tada je imao lijepe, čiste traperice, sako, lijepi kožnati koferić u ruci, naočale na nosu. Školski kolega otprije dvadeset godina. Gleda me i smješka se, pa kaže, a ti sad ovako. Da, kako drukčije izgleda! Kao da *ovako*. Rekao je, malo usran, daj nemoj se raspizditi, daj, dat ću ti za jedno pivo, pa da malo porazgovaramo. Kako ja to što *ovako*. Da, što onda, rekao sam, u redu. Inače, što sam ja znao što je on tada zapravo htio od mene – koji kurac koga briga, neka hoće što hoće ako plaća pivo? Rijetki su tako ljubazni ljudi. Platilo je, i ne samo jedno. Onda sam vidio do čega je njemu tada zapravo bilo stalo.

Tip je u stvari trebao dobar izgovor da se totalno nalije, istina, samo to. Do grla i još više. To je trebao. A ne da porazgovaramo. Zapravo je tip bio među najdosadnijim tipovima s kojima bi čovjek razgovarao, ali što. Žena, djeca. One njegove knjige, jesam li što čitao? Kurac sam čitao. Posao. Imao je love, to mu nije nedostajalo. Taj smo se dan nalili kao dva seljaka, ma što govorim, kakva seljaka. Nalili smo se kao gospoda. Kao gospoda, najprije su padala piva, onda usput još koji konjak. Pio je konjak. Onda špricer, pa brinjevac, pa opet pivo, onda rakiju. Ti Boga, gledao me tako krvavo da sam mislio da će trebati pozvati hitnu, ispiranje želuca i to, ali nije trebalo. Ujutro se probudio sa mnom, Marjetom i Saletom u bunkeru, još je uvijek bio naliven kao majmun, ništa mu nije bilo jasno. Pa je najprije, da uopće skuži što se događa, pitao je li negdje, u nekoj boci, još ostalo malo rakije.

Pio je s nama tri dana, spavao u Šećerani i u bunkeru, do kuda smo ga dovukli, doma se uopće nije javio. Kao da se skrivao iza onih boca – onda je već sve bilo dobro, i vekija i votka. Pa je spizdio ostatak love, što je bilo prilično brzo. Onda je bio zavisian o našoj opskrbi. Samo da se ne otrijezni. Jer kad bi se

otrijezni, trebao bi ići doma. Doma, ženi i sinčiću. O, to bi bilo grozno, to će *biti* grozno kad bude trebalo, pa sve lijepo objasniti, gdje je sad sva ona lova, pa gdje je gospodin bio, pa gdje je izgubio one kurčeve NAOČALE koje su prvi dan još tako nobl izgledale na onom njegovom zajapurenom vanjskom izgledu. On nije htio žicati kad smo svi žicali – za tako nešto svejedno je bio preveliki gospodin. Pa što, svejedno mi se ništa nije činilo krivo. Tip je na nas potrošio nekih osamdeset somova u dva dana, žderali smo i pili u kafiću, a ne na klupicama. Gospodin.

Onda ga, jasno, par mjeseci niotkuda nije bilo – žena ga je stavila pod ključ, nego što. Par mjeseci. Ali onda, posve iznenada, tko se to drugi pojavljuje tamo na Hrvatskom trgu nego – Veko. Ali sad se više nije pretvarao zašto je u biti došao. U rukama je nosio vrećicu, unutra tri litre terana. Već se izdaleka kezio kad nas je ugledao, Saleta, Gogija i mene. I tada je potegao cijela četiri dana. Onda opet skoro pola godine ni traga ni glasa. Radi, stvara. Sada, prije dva dana, evo njega opet, puf, na poziciji. S vrećicom i punim novčanikom. I pun nekih priča kako je napisao nekakav roman. Taj bih njegov roman stvarno volio vidjeti, da vidim što to tom čovjeku bludi po glavi. Ovako na brzinu, rekao bih ne puno toga. Jučer smo cirkali teran, tako da je posve ljubičasto povraćao tamo iza klupica; onda smo pili briški tokajac, bolji je za želudac, rekao je. Onda još brinjevac, on je uopće najbolji za želudac, a osobito je u ekstremnim količinama dobar za kožu i jasan pogled. Eterična ulja, objašnjavao je, jebem mu eterična ulja, dok nije zalegao na klupici. Probudio se bez jasnog pogleda, bez punog novčanika, brinjevac ga je razočarao. Opet je bilo po starom, mi žicamo, on ide u dućan i svi smo zadovoljni. A sad samo čami tamo da ne bi prebrzo došao k sebi.

“Idemo polako do Šećerane”, kažem kad dođem do njih, i miješam po džepu. U njemu imam plijen od zadnjih pola sata, dobro šušti.

“Da, hladnoća ratuje”, kaže Marjeta, govori nekako tiho, već je malo nacvrcana. Stvarno hladnoća ratuje. Možda bih joj trebao posuditi svoju jaknu. Kad bih bio vitez.

Ja nisam vitez.

“Imaš dosta?” pita Sale, drži bocu vekije kao da razmišlja može li sigurno napraviti još koji guc, da prebrzo ne nestane. Sav je nekako nervozan, meškolji se, i njemu je hladno. Samo Veki nije, ne, on na sebi ima bundu, krasnu toplu bundu, iako već malo umrljanu od terana. Od jučer. Ženi neće biti drago.

“Bit će dosta.”

Cupkanje preko ceste. Sale pocupkuje, mi hodamo normalno, on se počinje osjećati kao car, što mu mogu automobili. I Veko iznenada izgleda drukčije, nekako razigranije. Perspektiva nove boce to čini čovjeku. Možda sve skupa svejedno još dobro završi. Cupka sa Saletom i valjda mu želi nešto reći, ona njegova spisateljska frizura lamata po zraku. Da, opet govori o onim kurčevim litvanskim ravnicama. Prije nekog vremena išao je sa skupinom pisaca na nekakvu turneju po Litvi i još nam je jučer držao predavanje kako je fenomenalno što tamo “domorotkinje” podnose votku.

“Onaj brijeg križeva”, trabunjao je, “onaj brijeg križeva bi morali vidjeti, to je totalno otkaćeno. Morali bi otići tamo da to vidite.”

“Kakvih križeva, jebem ti mater?” kaže Sale, gleda ga sumnjičavo, mislim da sumnja da ga zajebava. Sale je u svoje vrijeme mislio ići studirati teologiju, roditelji su ga mislili zarediti za svećenika. Ali od toga nije bilo ništa, ostalo mu je samo to da se svaki dan tovari kao Marija. Ali svejedno. “Kakvih križeva?”

“Jedno onako malo brdo, ma kakvo brdo, jedna onako kurčeva gomila, a na njoj gore postavljeno milijun križeva. Mislim, svih veličina, od ogromnih, trometarskih pa do onih od par centimetara koji se klate s velikih, sve je natrpano njima, sve se ljulja. Sve zveckta tamo na vjetru, i to usred pustinje, Bogu iza nogu, okolo kilometri samo travnjaka, a tamo milijun križeva i vjetar koji puše kao lud.”

“Pa što onda”, kaže Sale i pokušava zamisliti, ali zadao si je tešku zadaću, iako je tako produhovljen.

“Mislim – jeziva scena, stvarno čisti horor”, i dalje se ufurava Veko. “Kad čujete to zveckanje, ej...”

“A što si ti radio?” kažem samo tako da ga malo podjebavam. Ali ne, Veki je drago već i to što se netko interesira za njegovu priču.

“Ja”, kaže, “Samo sam mislio na to kako bi bilo da onu zgodnu litvansku prevoditeljicu uspijem odvući tamo negdje među križeve, pa da joj tamo, razumiješ, skinem majčicu, gaćice i juriš, usred svih tih križeva, pa da je ševim usred onih križeva da nam sve naokolo zveckta.”

“ŠTO?” plane Sale. “FUKAO BI MEĐU KRIŽEVIMA?”

“O da, i to kako”, trabunja Veko i uopće ne vidi u kakvu se nesreću gura. “Ševio bih je, ševio bih je, tako da bi joj se priviđali svi sveci.”

“JESI TI NORMALAN!”, eksplodira Sale. Sad su se stvarno u njemu probudile sve najdublje pobude. “FUKAO BI MEĐU KRIŽEVIMA? PA TI VRIJEĐAŠ MOJE OSJEĆAJE! JEBEM TI MATER, TI VRIJEĐAŠ MOJE OSJEĆAJE!”

Kakva glupost. Otkad ti to imaš, mislim, Sale? Gdje si to pokupio? U nekakvim “Slovenskim novicama” koje je netko ostavio na klupici? Osjećaji, ma da. Ma pred kim se uopće pre-seravaš? Marjeta ne sluša. Bulji u zidove dječje bolnice dok prolazimo pokraj nje. Što Saleta briga za križeve, o da, radi se o tome što Veko toliko govori. Više nego on.

Marjeta bulji u zidove dječje bolnice. Stalno bulji tamo unutra. Svaki dan, jebem ti, prođe pet puta pokraj i uvijek bulji unutra. Kao da će joj to nešto pomoći. Danas tamo ne bi mogla proći ni pokraj vratara, zajapurena i smrdljiva kakva jest, odmah bi je opkolili i rekli, van gospođo. Iako se i dalje sređuje i u onoj svojoj sjebanoj torbici nosi sa sobom šminku. Ništa drugo pametno nema tamo unutra, osim šminke i još jednog pulovera. Kao da misli kako može jedna šminka učiniti to da postane gospođa. Iako nemam ništa protiv. Malčice bolje izgleda poslije, podigne prosjek ljepote u cijeloj našoj bandi, iako ta njezina oguljena, kao nekadašnja pank frizura puno ne pomaže. Već je dosta preko trideset, a još uvijek fura nekakav imidž tamo s kraja sedamdesetih.

Što ja znam kako je to točno bilo. Ne znam zašto mi se tako strašno vole povjeravati, a ja onda uvijek zaboravim. Valjda tako izgledam da mi se rado povjeravaju. Onako, blag tip. Bila je udana, neki ju je tip uzeo, iako je otprije imala nezakonitu kćer, bila je vesela cura i rado se vucarala naokolo. Onda je s tim mužem imala još jednog sina. Sretna mala obitelj. Samo je to bio problem što se ona i dalje rado vucarala naokolo, mislim tulumarila. Valjda su se zbog toga cijelo vrijeme svađali, što je sad to, pijana mama i to. No, i onda je jednom tako nalivena sletjela po stepenicama kad je ujutro htjela kćer odvesti u vrtić, a došla je direktno ujutro s tuluma. I kćer je za ruku povukla za sobom. Njoj nije bilo ništa strašno, par modrica, ali curica je udarila glavom u rub stepenice. Nekih mjesec dana bila je tu, u dječjoj bolnici, a onda kraj, adio. Muž ju je nogirao i uzeo njihovog sina. Marjeta u park. Poučna priča.

Zaustavljam se ispred dućana, unutra šaljem Marjetu. Neka se malo zaposli, da ne misli na druge stvari. Sale i Veko i dalje razgovaraju o onim križevima, jebem im mater, ne mogu se skinuti s toga.

“Ti bi ševio, da, baš bi ti ševio”, govori Sale. “Jesi ti uopće ikad u životu ševio, pogledaj se kakav si.”

Vidi se da Veki već sve skupa ide na kurac, žao mu je što je to uopće spomenuo, ili barem to sa ševom. Rado bi nekako preusmjerio razgovor. Barem malo preusmjerio.

“To je bilo ludilo”, govori, donja mu se usna lagano tresse, pa neće valjda tu još i plakati. “Cijelo vrijeme dok smo bili tamo, bilo je užasno vruće. Mislim, Litva, Vilnius, mislio sam si, sjever, a tamo takva vrućina kao da smo išli u Grčku usred ljeta.” Ne, neće plakati, samo je nekako ufuran, nervoza ga odaje, nervoza i čekanje rezultata Marjetine kupovine.

“Ali kad smo došli do tih križeva, stvarno, to je bilo još sjevernije i malo bliže moru, totalno hladan vjetar. Baš je zabrijalo, jebem mu Boga, kod križeva ledeni vjetar. Vjetar s Baltika je potegao, direktno preko one hladne vode. Propuhalo nas je kroz svu odjeću. Ledeno, jebem ti, tamo kod onih križeva.”

Udarilo me, ne znam kako sam se baš tada toga sjetio, ledeno i to. Kako sam zadnji put sanjao. Sanjao sam totalno čudnu stvar, mislim, to da sam mrtav.

Sanjao sam da sam u snu ustao iz kreveta i znao da nešto nije u redu. Strašan osjećaj je bio u zraku, da nešto strašno nije u redu, a ne znaš točno što – zrak je nekako težak, imaš kneđlu u grlu, znaš da se dogodilo nešto konačno. Da, jebem ti, znao sam da je to to. Ne znam da li čovjek u tom trenutku uvijek tako jako i stvarno zna. Da je s njime kraj. Već onaj opip, po vratu – bio je hladan, mišići posve mlohavi. Kao kakve opuštene špage. A koža – hrapava i usput klizava, ljiga. Dodirivati mrtvaca.

Kad sam ustao odlijepio sam se od Tadejine kože kao flaster, šljaap. Na koži na boku skoro me zapeklo, hladnoća. O, Boga ti, pomislio sam, i ona je tu. Tko bi mislio. Spavala je, ništa nije znala. Tadeja. Kako te mogao tako u krevetu dodirivati mrtvac? Tadeju. A? Ti si samo spavala, posve povjerljivo, mekana, prepuštena meni na milost i nemilost. Nisi ni sanjala da si cijelo to vrijeme u krevetu s truplom koje stišće rub popluna i samo pušta da mu vlastiti probavni sokovi polako iznutra pronađu želudac. Da mu se unutra u plućima polako skuplja onako bistra, žučkasta voda. Kakva svinja, ej. Da mu se zgruša krv u žilama. Odvratno. Fuj. Pa kako to, u pizdu?

Odvukao sam se iz sobe u kupaonicu da se pogledam u zrcalo. Jesam li to ja? Naravno da jesam. Ništa strašno čudno

nije se vidjelo. Izgledao sam kao i uvijek, nikakav poseban frajer. Vidi. Lice sam nagnuo skoro posve do stakla, tako da sam ga skoro dodirnuo surlom. Zašto sam tako blijed? Samo oko očiju, uopće ispod očiju, imao sam plavkastocrvenkaste pjege, kao da su mi otekle jer sam rezao luk. Oči? Izgleda kao da je bjeloočnica malo potamnila i postala prozirna, kao tamnosivkasti žele, prošaran tamnim, crvenkastim žilicama, boja im se razlijevala kroz prozirnost. Jebada, ej. Kao nasukana me-duza. Mrtav sam. Moram otići, da me Tadeja ne vidi ovakvo-ga, sad ću otići među anđele.

Probudio sam se, ustao, imao sam knedlu u grlu, a jezik suh kao komad drveta, kiseo okus na jeftino vino, tjeralo me pišati. U sobi disanje škvadre. Na ulici tišina, ni auta. Jebada. Jebada.

Marjeta dolazi iz trgovine, idemo prema Šećerani. Osjećam da ne mogu govoriti. Barem ne nešto pametno – uhvatila me sva ona vekija od maloprije, definitivno uhvatila, možda malo previše. To je malo šit, kad je previše. Ali nije prestrašno, samo malo treba pričekati da jetra napravi svoje. Jetra radi za nas. Bolje da ništa ne kažem, da šutim. Ionako Veko i Sale govore za sve druge.

“Gdje su sad Gogi i oni, u pizdu?” dosadan je Sale, sjedimo u našoj sobi, dosta mu je slušanja Veke, Marjeta i ja samo šutimo. Nije ni sigurno da nam nakon te dvije boce neće ponestati pića, a što bi onda, buljili jedan u drugoga ili što.

“Gogi će možda imati više love nego što mislite”, kažem samo tako da svejedno nešto kažem, iako mi je već sljedeći trenutak u biti žao. Čovjek nekad kaže nešto previše, ovo možda nije da se okolo priča. Da, bilo bi bolje da sam lijepo šutio kao pravi mortus.

“Zašto?” kaže Sale. “Koje love?”

“Gogi je izgleda dobio posao, posao kod nekih tipova”, kažem, jebiga, kud bik tud i štrik, pa to i sam Gogi okolo objašnjava ljudima. Veko gleda u zrak, on nema pojma o kome govorim, a Sale gleda u čudu. “Dosta je otkaćen za takav posao. Neki tipovi su rekli da će ga uzeti sa sobom, da istjeruju jamčevinu.”

Sale se kezi.

“Jamčevinu? Gogi? I tip tako svima okolo objašnjava?”

Marjeta ustane, malo se zanjiše. I ona je prilično nacvr-cana, počela je jako rano. Kad je s nama Veko, počinje se piti ranije nego inače. Prilazi madracu u stražnjem kutu, tamo je mračnije. Samo slegnem ramenima.

“Pa nitko od nas neće širiti dalje priču. Tko će šutjeti, ako ne mi.”

“Da, baš ćeš ti šutjeti”, kezi se Sale. “Ti bi svoju mamu prodao za litru vekije.”

Slegnem ramenima. Kurac, slegnem ramenima, iako mi ide na živce, na živce za popizditi. Što on zna o meni. Ako je netko, onda je on takav da bi svoju mamu prodao za litru vekije, to što sam mu rekao sigurno nije kod njega sigurno, on će sve prenijeti okolo. Njemu nitko ne vjeruje onako kao meni. Ali veći je, velik je kao brdo. Da, to ga u biti ljuti – veći je nego Gogi i nabijeniji, ali oni su išli pitati Gogija. Ja znam zašto. Zato jer je Gogi normalniji i pouzdaniji, a Sale je jedan prokleti psihopat.

“Za manje od dvije je ne dam”, kažem.

Onda pijemo dalje.

Pijemo, vrijeme prolazi i meni se počinje nekako magliti pred očima, to nije dobro. Ne, nije dobro. Premalo sam danas jeo. Samo jedan sendvič. Nikamo nismo išli, nismo išli ni na juhicu. Ponekad tako prija neka juhica, ali sad kad je tu Veko, nekako se ne možemo spremirati. Možda bih morao ići sam. Ostaviti ih na koji sat, pa neka rade što hoće. Ali sad je već odavno prekasno, a nemam više ni love. Što sad? Pomaziti ću rupu u želucu. Ne smijem više piti da ne padnem. To bi bio neslavan kraj večeri, ja to ne radim. Ali kako kad je tu boca i kruži naokolo? Veko opet nešto melje, teško ga pratim, uši su mi nekako začepljene, kao da su otekle. Marjeta čuči na madracu, samo sluša, i dalje je budna. Ništa ne pije. Ona je pametna.

Ustanem. I ja se malo zanjišem, ali nije ništa strašno. Mogu se kladiti da Veko uopće više neće moći ustati. Neka me ne gleda tako upitno, stari, dosta si priča danas već čuo, imat ćeš za sljedeći roman, jebem mu mater.

Odljuljam se natrag, prema madracu i Marjeti. Marjeta me pogleda, ništa ne kaže, znam da joj se to sviđa. Ništa si ne umišljam. Mislim, sviđa joj se društvo. Da sama ne čuči tamo iza. Ne zato što sam to ja. Malo ćemo tako intimno sjediti sa strane od ona dva psihopata. Dva razumna čovjeka. Takvi da mogu porazgovarati i o nečemu povjerljivom, iako sada ne izgleda dobro. Kad sjednem pokraj nje posve sam blažen – mekani madrac. Šteta što je ona naslonjena tamo u kutu – tamo bi mi sad pasalo. Ništa, mogu se nasloniti barem na zid. Pokraj nje. Dodirujemo se ramenima.

Tadeja. U pizdu, sjetio sam se tvoje kože, ono kad sam se u snovima odlijepio od sebe mislim... bilo je strašno tako, kao stvarno.

Da, tada si rekla da se nikad ne bi mogla sa mnom vjenčati, ni u trenutku ludila. Dobro si rekla. Da nisam za među ljude, da je za tebe onih šest mjeseci dok sam živio kod tebe u garsonijeri bila najveća moguća pizdarija. Kao da si kod kuće imala mačka koji se tjera cijele godine, rekla si. Totalno uzalud bačeno vrijeme. Ne bih se mogao ne složiti. Iako mi se ta usporedba, no, to s mačkom, sad čini malo smiješnom. Baš se nisam tjerao, nijednom u šest mjeseci. Ne da nije bilo prilike, tada je bilo dosta veselih cura, a ja još mlad i zgodan. Rekla si da to nije nikakav život, tako tulum na tulum iz dana u dan, nikad ne znaš hoću li se vratiti doma živ i neozlijeđen, kad ćeš me morati ići tražiti na policiju ili u bolnicu. Rekao sam ti da u redu, imaš posve pravo, da ni to nije nikakav život ako ja non-stop imam grižnju savjesti, samo mislim da li da te pozovem da izađeš, a znam da nećeš htjeti, također, u pizdu materinu, mogla bi imati svoje društvo, s njima bi mogla ići svako toliko malo van i opustiti se, dati si oduška, pa bi onda došla kući i bila bolje volje, a ne biti tako stegnuta, kao kakva časna, pa bi se stisla k meni kao onda kad smo prvi put, sjećaš se kako je bilo? Da, onda mi je tvoj tata odjednom rekao, a poznavao me još kao dijete, ali me zaustavio na cesti i rekao, slušaj ti, ja znam da ti fukaš moju kćer, samo bih ti htio reći da ćeš ako je povrijediš imati posla sa mnom, razbit ću ti glavu, ona je sad još jako osjetljiva zbog brata. Nikad mi nisi htjela reći što je zapravo bilo s tvojim tajanstvenim bratom. Rekao sam, gospodine, zar vam se ne čini da bi bilo strašno da vaša kćer ima takvog dečka koji je samo zato ne bi povrijedio jer se boji vas. Rekao je, da, ali i to je svejedno bolje nego da je samo tako povrijedi. Stisla si se k meni tada kad smo prvi put, u onoj tvojoj garsonijeri. Kad smo prvi put.

“Marjeta”, kažem i zakašljem se, jezik mi se malo plete, ali neće biti strašno, to je tako, čovjek se mora malo zakašljati, samo je to bio problem, ništa drugo. Kad smo prvi put.

“A”, kaže Marjeta, čini mi se da jedva gleda.

“Marjeta, kako je bilo kad si prvi put?”

Marjeta je nekoliko trenutaka šutjela.

“Kad sam što?”

Kad smo prvi put, stisla si se k meni i rekla da ti se sviđaju takvi *divlji* momci kao što sam ja. Tad si rekla da ti se sviđam.

“Kad si se prvi put fukala”, kažem i obliznem si usne, gorke su, suhe i hrapave.

“Kad sam radila što?” kaže Marjeta, to je stvarno teška kombinacija, cijeli dan pijančevanje, onda još ovakva pitanja kao da smo u nekakvoj terapijskoj grupi.

“Kad si prvi put, mislim, spavala s nekim tipom.”

“O”, kaže Marjeta i duboko se zamisli. Neko vrijeme ne kaže ništa. Već si mislim o čemu razmišlja. Razmišlja o tome kako bi me mogla na neki poseban, ne previše svakodnevan način poslati u kurac. Seljaka smotanog. Kakva pitanja. Jesu to nekakva pitanja.

“I sveikata!” izazivački nazdravlja Veko vekijom, maše bocom prema nama. Jebali ga ti njegovi egzotični jezici, s tim nas gnjavi već dva dana. Ovo neće dobro završiti, ovaj uopće ne zna kud se gura. Saletu je polako dosta tih njegovih prepucavanja. Ionako je alergičan na strane jezike.

“Prvi put”, kaže Marjeta posve iznenada, iznenadi me, bio sam se zagledao u onu dvojicu, već sam malo zaboravio da sam uopće išta pitao. “Prvi put je bilo u biti – silovanje.” Neobičnost, čudaštvo te rečenice odjednom me udari, zbunim se. Okrenem se prema njoj – iznenada osjećam da imam knedlu u grlu. Marjeta ima čudan glas, možda zato jer je tako pijana, nekako nerazgovijetno govori, ali svejedno je se može razumjeti, dobro je se može razumjeti.

“Kako – silovanje?” Pričaj Marjeta. Ja sam čovjek kojem se može vjerovati.

Marjeta uzdahne.

“Bilo je na jednom tulumu”, kaže Marjeta, “S tim tipom bila sam tjedan dana. Ja sam imala petnaest. Napila sam se kao krava...”

Marjeta je već tada znala čime se želi baviti čitav život.

“Uopće se nisam mogla braniti”, kaže Marjeta. “Drugi dan tipa više nisam mogla vidjeti...”

Sale drži Veku za vrat. To mi nekako polako dolazi do svijesti, mislim teško je, izgleda kao da mi je cijelu svijest napunila Marjeta svojim riječima, nekako se teško preusmjeravam. Vjerojatno bih nešto morao reći, umiješati se. Možda bih im trebao reći da prestanu. Možda bih morao reći Marjeti da kaže onoj dvojici, da *prestanu*, zato jer Sale – Sale je sad iznenada kresnuo Veku po gubici, samo ga je udario po gubici, tako da Veko u trenutku ima posve crvene zube, mokre i crvene. Veko zajauče, ali Sale ga i dalje drži za vrat. Nikamo se ne može pobjeći, Veko, sad si tamo.

“Jesam ti rekao da se prestaneš preseravati”, kaže mu Sale i zalijepi mu još jednu. Gledam u njih, ali uopće ne mogu ništa reći, toliko me stišće u grlu.

“Drugi put”, kaže Marjeta, uopće se ne osvrće na onu dvojicu, samo nastavlja kao da je u nekom svom svijetu, “Drugi put je bilo onda kad sam napravila... kad sam dobila...” Ne kaže što, i ne treba, znam. Što je dobila. Znamo što je ona onda dobila. Tada je imala nekih sedamnaest, koliko se sjećam. Iako je ja tada još nisam poznavao. “Ali tada ja uopće nisam znala”, kaže Marjeta, iako prošlu rečenicu uopće nije završila, samo ju je ostavila onako, zanemarenu. “Bila sam tako pijana na tom tulumu da sam ostala ležati u drugoj sobi, ujutro sam se probudila s gaćicama navučenim do pola, tipovi su se samo jedan drugome znakovito osmjehivali, nijedan nije htio ni dati do znanja tko me zapravo...”

Stvarno ima čudan glas, nisam loše čuo, stvarno je čudan, čini mi se kao da će svakog trena početi plakati. Sale sad Veku iznenada baci prema zidu, on samo odleti, ali ne dođe do zida, zid je predaleko, na podu su razbacane stvari, spotakne se i odleti na leđa, jedva se uhvati laktovima, usput se dere kao manijak. Sale je već za njim, zapravo iznad njega, uputi mu strašan udarac u leđa. Ukočeno ih gledam, nešto bi trebalo reći, nešto moram reći, red je da nešto kažem. Veko je ipak bio moj školski kolega, čovjek mora nekako biti odgovoran za svog školskog kolegu. Ne mogu ostaviti da ga samo tako izmasakrira.

Nespretno se malo povučem više uza zid, odgurnem se tako da sjedim. Oprezno se okrenem prema Marjeti.

“Ona dvojica nemaju pojma”, kažem joj i pokažem prema njima. Veko leži, Sale ne prestaje, cupka nekako oko njega i samo ga udara, gdje god stigne. A stigne posvuda. Marjeta ne odgovara ništa. Oči skoro zatvorene, među trepavicama kao da joj se vidi komadićak svijetle tekućine, vjerojatno uopće ništa ne vidi. Zar spava? Ne može spavati. Maloprije mi je govorila. Pričala. Zanimljive priče mi je pričala, tako proživljene. Dobro je pričala, činilo mi se.

Ispod prozora se začuje dernjava. Neki tip hoda cestom i tuli.

“Klementiinaaaa”, dere se kao životinja. “Klementiinaaaaaaa!”

Izenada me uhvati luda želja da budem nježan. Volio bih biti nježan. U ovoj je sobi toliko nasilja, previše nasilja, Sale se saginje prema Veki, podiže Vekovu glavu i nabija mu

šaku u zube, Vekina je faca posve krvava, pretvara se u krvavu masu, sve ga se slabije vidi, taj će slovenski autor stvarno imati o čemu pisati. Volio bih biti nježan. Marjeta samo šuti. Tiho je. Nešto treba napraviti.

Oprezno joj položim ruku na rame. Ne odaziva se. Ništa ne govori.

Malo se pomaknem, toliko da se guzom približim njezinim bokovima, ruku joj položim preko ramena tako da ju stvarno grlim, lijeva mi je ruka oko njezina vrata, desnu joj stavim na koljeno, na njezine izlizane traperice. Nosi uske traperice, jako je mršava. Mršava je, Marjeta, nije još podbuhla od alkohola kao neke. Dobro se drži. Dobro se drži, koliko je to moguće.

Marjeta mi nasloni glavu na rame. To je dobar znak. To je bolje od nasilja. Sale sad opet stoji uspravno, opet cupka oko Veke i šuta ga. Veko se više uopće ne pomiče, ni ne dere se, posve se prestao braniti, izgleda da mu se čini najbolje da pričeka da bude kraj, da Saletu dosadi. To je vjerojatno i najbolje. Sale je stvarno psihopat. Desnom rukom je pomilujem po nozi, neka osjeti da sam nježan, neka osjeti da ću je zaštititi, neka bude što hoće, njoj Sale neće ništa učiniti, njoj neće. Milujem, traperice su pod prstima hrapave, lagano su hrapave. Marjeta ima zamišljen izraz lica, oči sad posve zatvorene, ispod njih je vlažna. Što bih mogao učiniti?

Pomilujem je malo jače, lagano joj stisnem stegno, onda ga opet ispustim. Nikakve reakcije. Osjećaj koji imam posve je neopisiv, nešto strašno teško i mekano pritišće mi glavu, a ujedno me negdje u unutrašnjosti sve siječe, reže me hladnoća, negdje oko prsa mi ledeno puše, kao da me otpuhao onaj jebeni vjetar s Baltika. Ruka mi klizne prema Marjetinom međunožju, tamo je toplo. Trebam toplinu, očajnički je trebam. Rado bih se malo ugrijao. Čujem Saletovo dahtanje, jako se trudi.

Odjednom osjetim da se Marjeta ipak odazvala, podigla mi je glavu s ramena i lagano se namrgodila, iako još uvijek ima zatvorene oči. Gledam je u lice, dok pokušavam posve podići ruku, u međunožje, tamo gdje je najtoplije, ali se ne da, počinje stiskati noge što mi se uopće ne sviđa.

“Ne”, kaže tiho i dalje se drži namrgodeno.

Kako ne?

Neću ti ništa loše. Ja sam ipak na tvojoj strani, Marjeta. Ako te netko voli, ja te volim, tako te dobro razumijem, kako

ti je bilo kad si se probudila s gaćicama samo napola navučeni-
nim, a tipovi su se samo znakovito pogledavali. Kako je to
moralo biti zajebano. Dobro je što si mi rekla, pa sad i ja to
zamišljam, pa je i meni loše. Osjećala si se kao smeće, kao zad-
nji odbačeni otpadak kojeg je netko upotrijebio i odbacio, a
nije se potrudio dobro zatvoriti kantu. Znam taj osjećaj. Osim
toga, uopće nisi znala da je već u tom trenutku, tamo negdje
u tvome trbuhu počela rasti jedna malena, topla svjetlost tvog
života, tada u biti još ništa više nego šaćica sitnih, sluzavih
stanica. Mala svjetlost tvoga života, jedno maleno sunašće. Za
sljedeće četiri godine. Da si to znala, da li bi bilo išta bolje? Ma
kakvi, samo još gori šok i strava. Kako ti je bilo kad si saznala?
To stvarno ni ja ne mogu zamisliti. Zašto mi se odmičeš?
Uхватim je malo snažnije.

Marjeta mi se odjednom izvije, oči su joj sada otvorene,
gleda me otrovno, sumnjičavo. Na trenutak podignem ruke
jer me tako iznenadi i neko se vrijeme samo u čudu gledamo.

“Dobro, što ti je sad?” kažem iznenada posve trijezno,
čini mi se kao da je sva ta vekija u trenu isparila iz mene, ovdje
smo još samo ona i ja, osjećam da mi stoji u hlačama, o da,
stari veseljak je još pri snazi, još ga nije posve pokupilo. Onda
joj ponovo stavim ruke na rame, na oba ramena, svaku ruku
na jedno rame i pokušam je privući sebi, da je zagrlim. Samo
tako, da je smirim, da vidi da ću ići polako, da ću biti nježan,
da će joj biti dobro i da joj neću učiniti ništa nažao. Ali ona
ne, ona neće, samo mi se odmakne. Odmakne se, istrgne mi
se iz ruke i iznenada klizne s madraca, na sve četiri je ispred
mene, počinje se četveronoške micati uz zid, četveronoške
puže prema vratima, kao kakav koker španijel. Boga ti, ovo je
ludo.

Bez razmišljanja ustanem. Boga ti, ovo ne može biti tako!
Kamo će otići? Misli spizditi iz sobe. A kamo, jebem ti? Jedino
je u toj sobi koliko toliko toplo. I dalje puže, gleda u stranu,
prema vratima, u očima joj je totalan odsjaj panike, kao da je
netko lovi, kao da je lovi neka strašna neman, jebem ti, kao da
joj ovdje netko nešto hoće. Pa tko joj što hoće? U tri skoka sam
kod vrata, stanem ispred vrata, ovdje nećeš izaći. Ona me ni ne
pogleda, kao da me uopće ne vidi, iako me dobro vidi, o posve
me dobro vidi, jer još isti tren u tom svom puzanju napravi
nekakav maleni zavoj i počne nesmanjenom brzinom puzati
prema drugoj strani, uzduž nje i prema suprotnome zidu, tamo
su još jedna vrata, vrata sa stepenicama koje vode gore.

“Čekaj!” povičem, iako me ne čuje, napravim nekoliko koraka za njom.

“Marjeta!”

To je ludo, ovo je potpuno glupo, kako to izgleda. Kamo misli otići? Zašto mi ne da ni par minuta, trebam samo par minuta, samo par minuta i garantirano bih je zaveo, zavest ću je, nema problema, samo neka mi da malo vremena, neka mi da šansu, samo neka ne bježi. I njoj će biti toplo, i njoj treba toplina. Zašto, jebem mu, tako bježi? Bit će joj dobro. Uopće ne zna što je za nju dobro.

I tako to ide dalje. Marjeta puži prema vratima, zovem je i idem za njom, u kurcu osjećam polagano, ali sve brže udaranje srca. Sale još posrće oko Vekova tijela koje leži na podu, svako toliko uzme zalet i ponovo ga udari. Veko se sad opet malo javlja, kao da se više ne može suzdržavati, tiho stenje. To nije u redu, to se ne bi smjelo događati, to je loše. Marjeta mi bježi četveronoške po sobi, iako joj samo želim pomoći da joj bude toplo. Na što to sličići? Kako se to moglo dogoditi? Neka se zvijezde i sve razjebe, ali valjda mi bolje stvarno nikada neće biti.

JEDAN ROĐENDAN

Na izlasku iz Doline Smrti osjećali su da se tamo nizašto više ne bi vratili. Ona je mislila kako je tada, prije trideset godina, kada joj je bilo samo četiri godine, sve izgledalo drukčije i veće. Čak je i penkejk sa javorovim sirupom, kojeg pamti isto toliko godina, bio odvratan. Nije im se ništa ružno desilo, ali ta mrtvačka dolina skorena od soli, namreškani prevoji u daljini kao da se hiljade starih slonova naguravaju jedni uz druge, pješčane pustinje sa bijelim dinama, nasute možda u toku jedne noći za potrebe nekog filmskog scenarija, tjerale su ih brzinom 75 milja na sat, tamo dalje prema prvim šiljcima Siera Nevade. Stali su u gradiću Lone Pine. Ona je bila umorna od duge vožnje i on pomisli kako bi bilo najbolje da tu i prenoće. Svidjelo mu se ime Lone Pine. Jedna za drugom na ulicu su izlijetale drvene reklame motela. Gledao je u nju i pitao se odakle joj snaga da stane ispred baš svakog usranog motela, nasmije se nekom tipu na recepciji i upita za cijenu sobe za dvije osobe, sa i bez jakuzija. Na njihovim malim recepcijama visile su slike western zvijezda koje su tu odsjedale, njihovi potpisi, predmeti, foto snimci akcija po Dolini Smrti; konjice, dilažanse, Indijanci. Soba u kojoj je spavao Duke koštala je 36\$ plus taksa. Bilo mu je svejedno i ona razočarana potraži sobu preko puta, kod jednog bračnog para Hindusa sa queen size krevetom i kupatilom bez jakuzija. Međutim, ključ je nosio broj 21, a te sobe nisu raspoređene oko centralnog mjesta gdje je i parking već obilaze oko motela. Ona se ponovo vrati na malu recepciju kod Hindusa i zamoli da joj oproste i da joj daju drugu sobu. Reče da je iz L.A. Da je sujevjerna, plašljiva, da je njena kuća u L.A-u sva u bravama i da će se osjećati sigurnom samo sa sobom koja gleda na taj centralni dio i njeno auto. Hindusi su joj onda dali sobu s brojem 9. Preko njihovih glava, kroz vrata male recepcije vidjela je postavljenu večeru. Mirisao je njen omiljeni začim, kari. Gledala je kako se Hindusi došaptavaju dok popunjavaju formular sa njenim podacima, i odjednom joj pade na pamet da je bilo bolje da je ostala kući i napravila ovu tajnu proslavu rođendana tamo gdje joj je sve pri ruci.

Soba broj 9 imala je dva queen size kreveta i oni su se začas odlučili za jedan od njih. Sve je bilo od nekog smeđeg pliša, činilo se da je i televizor napravljen od pliša. Na broju 11 još je jedan mladi par iznosio stvari iz prtljažnika automobila i dvije su mlade žene prvo pogledale jedna u drugu, a zatim u vrata sobe broj 10, koja je kao izolator prazna i otvorena stajala između njih. Pomislio je da žena koju dugo poznaješ može da umori i poželi da je na mjestu muškarca s broja 11, jer mu se činilo da se taj par poznaje tek nekoliko noći. Lone Pine je bio grad dugačak 150 koraka. Bili su gladni i činilo im se da se ni od jednog jela sa menija okačenih na ulaznim vratima restorana ne mogu najesti. U restoranu gdje su nekada jeli Vein, Bogart, Cooper, Rogers, nije bilo nikoga, samo su svijeće na stolovima malo poskakivale od vjetra koji je puhao ispod ulaznih vrata. Rekao joj je da bi volio da pojede neki burito ili nešto slično, i kako je najbliži meksički restoran bio udaljen 50 milja, tek u gradu Independance, ona mu je rekla da je uopšte ne mrzi voziti do tamo. On je nekoliko puta zaspao u kolima s glavom koja pada, i svaki put bi ga probudili iste reklame i meniji u gradićima kroz koje su prolazili. On je širio oči sa samo jednom željom da uspravno zadrži glavu, a kada bi zatim pogledao u profil žene koja ga vozi, razaznao bi da njoj sve to liči na predstavu, da se suzdržava i da svaki čas može da prsne od smijeha.

Burito je bio veličine bebe, na velikom tanjiru i ona mu je rekla da žali što sa sobom nije ponijela foto aparat. On se nasmejao i obrisao usta zelena od guakamole. Konobarica mu je prišla i rekla da mu je ostalo još malo u uglovima usana i donijela mu još jednu margaritu. Kada su ponovo došli u Lone Pine rekao je da mu je baš drago što će tu zanoćiti. Dolazila mu je neka milina od pogleda na svoj otvoreni kofer. Tuširao se i legao na jedan od kreveta. Ona je jedva dočekala da otvori torbu, koju je sve vrijeme krila. Krišom je otamo izvadila neke stvari ne vjerujući da on još ništa nije prozreo. Zamolila ga je da ne ulazi u kupatilo i da ne prilazi separeu ispred WC-a koji je u tim motelskim sobama trebao poslužiti kao neki kuhinjski prostor. Čuo je kasnije kroz vrata WC-a neko šuštanje kesa i celofana, zvuke otpakivanja, čuo ju je kako priča sa sobom. Mnogo je volio kada priča sama sa sobom. Ličila je na dijete. I onda je sa čokoladnom kockom u ruci na kojoj je gorila mala svijeća, ušla iz tog separea u sobu i otpjevala mu: *Sretan ti rođendan.*

On se zatim svega sjetio. Bio je potpuno zaboravio. Onaj poziv jutros u pet sati bila je dakle njegova majka. Htjela mu je poželjeti sretan rođendan, a njemu je bilo toliko teško da ustane i podigne slušalicu. I sada bi se najradije zacrvenio od stida i odvezao se kući da presluša sekretaricu. *Užasno, bez ikakve pažnje, bogohulno, sasvim nesmotreno*, rekao je sam sebi u njedra.

Puhni!, rekla je i on je puhnuo, zapanjen djevičanski bijelom svilom njenih čarapa, haltera i korseta. Gaćice su bile potpuno providne. Izgledale su kao najlonska kesa u kojoj se vidi cijeli sadržaj. *Znam, odvratne su*, rekla je. *Prodavačica me je ubijedila, ne znam ni sama kako. Eto, ovo je trebalo da bude tvoj rođendanski poklon! Reci da nije glupo...*

Pokušao je da se sjeti svih rođendanskih poklona koje je do sada dobio. Sjetio se oca i torte na zadnjem sjedištu auta i rođendanske čestitke pisane šlagom po glazuri koje su plijenile svojim gramatičkim greškama. Sjetio se žena koje su imale hrabrosti da ga zovu samo za taj dan i da mu zažele sretan rođendan. Možda mu je najdraži bio onaj pištolj, poklon za navršene četiri godine. Od pištolja do žena prošlo je puno vremena ali on je osjećao istu onu radost.

Htio je da joj kaže koliko je voli, ali riječi koje su nekom silom izlazile iz njega nisu to potvrđivale. Sjetio se još takvih slučajeva kada su naprasno izgovorene riječi zauvijek promijenile, odnosno uništile dotadašnje odnose. Čak i neke prave, prijateljske veze. U ime neke istine, bolje rečeno neke sumnjive tačnosti od koje se jezik žario. Oni su bez predumišljaja govorili jedno drugom ono što im prvo padne na pamet. On je vrijeđao njen erotski veš, njenu neskladnost, kako kaže *krakatost*, lošu ideju da se ide u motel slaviti rođendan, ona je plakala, jecajući o njegovoj bahatosti, vikala mu *Šovinisto odvratni!*, derala čarape. On ju je prvi put takvu vidio.

Još ne može da shvati šta se desilo, zašto je pobjegla u kupatilo i zatvorila se tamo. Zašto ju je on onda molio da izađe, zašto su mu s broja 11 kucali na vrata da pitaju *Šta se dešava!* i prijetili policijom. Zašto je onda bijesan i izbezumljen opalio šakom u vrata WC-a i probio njihovu dvostrano tanku ivericu.

Zašto?, pitao se i Hindus s velikim turbanom kada ga je sutradan pozvala supruga i pokazala mu grubu rupu na vratima od kupatila, veličine jedne šake. Ne zna se kakvom računicom to bude, ali u glavama ovih Hindusa koji godinama već

vode ovaj motel, nikakav novac, ni pune sobe ne bi mogli da nadoknade ovu štetu, ovu rupu. Grebući bradu i psujući nerazumljivo na svom sanskrtu Hindus je stao da traži bilo kakav predmet zaostao nakon što je jutros rano par napustio sobu, ne bi li na njemu iskalio svoj bijes. Našao ga je u kanti za smeće, celofan i karton sa znakom Victoria's Secret, gdje su bile upakovane providne gaćice. Došlo mu je da ih pojede.

Balázs Attila

ŠTA ZNAMO O SLONOVIMA?

Ne puno.

Iskreno, manje nego što bi trebalo da priznamo.

Ali hajde da zamislimo čoveka koji se budi sa slonovima. Šta on zna? Ne mnogo u ovom trenutku. Vraća se iz dubina sna. Putujući kroz dobro poznate slojeve zemlje snova. Pere zube. Mala artistkinja na trapezu od prošle noći je nestala, otišla je sa prvim sjajem zore, ostavljajući samo prijatno, meko, zaobljeno sećanje na svoje telo: u svesti čoveka slona i njegovom krevetu. Utisnuto u stari madrac. Artistkinja na trapezu je nestala u svitanje jer klovn, naš razdražljivi klovn ima lošu narav i misli da je njegova. A sa njim nema šale. On je patološki tip. A ne smeš ni da ga uznemiriš zbog njegovog

Sa engleskog prevela
Nevena Ršumović

slabog srca. Matora budala... Dok je spavao umornim i usamljenim snom, njegova artistkinja na trapezu je preskakala iz jednog kreveta u drugi, iz jedne prikolice u drugu i opet nazad. Ali da li ju je iko video?

Samo najstariji slon, izgleda – spavač najlakšeg sna na svetu. Neizlečiv, navodno. Jednom davno je stari kljovar video sarajevsko ubistvo preko Miljacke – *jebeš Kaisera i njegovo derište!* – dok je tiho masturbirao: ljuljajući se, njišući se, napred – nazad. Video ga je, uživo, ali nije izustio ni reč.

Šta slonovi znaju o ljudskoj istoriji?

Više nego što bi trebalo da priznamo.

Od tada je video mnogo više od jednog cirkusa. Može da dokaže papirima. Bilo da je ponosan na to ili ne. Seksualni apetit mu nije baš sasvim iščileo, ali nekako u ovom takozvanom Circus Internationale uglavnom samo žvače slamu, baca je na leđa i glasno prdi, užasavajući ili zabavljajući sve posetioce u blizini. Sve vreme sa slikama Afrike koje blede u njegovom ogromnom mozgu. Sećanja na vrele noći i bubnjeve koji razgovaraju. I smeh šakala, i sve ostalo... A predstava mora da ide dalje, i dalje, i cirkus putuje sa svojom bolešljivom, nostalgičnom menažerijom u neznanu, sasvim poznatu budućnost. Sa svojim pijanim karuselom, mitraljezima-igračkama, vozićima, autima koji nikuda ne idu. Sa svojim šašavim ogledalima, jeftinim pivom: a da, jeftinim pivom, po naduvanim cenama. Šećernom vunom i senilnim pitonom. Piljevinom i nepopravljivoj nimfomaniji artistkinje na trapezu. "Bravissimo!" Emilio Bottereglio obično kaže posle par piva. "Za njenu zlatnu pičkicu!" (To jest, pijmo u njeno ime...) Emilio Bottereglio vozi motocikl ivicom smrti. Ako mu je verovati, ponekad kruži i unutar večne pičke artistkinje na trapezu. Po ivici života. I dublje. Dobri stari Emilio. Dosta o tome. *Bravissimo!*

Do sada smo zamislili spavača koji pere zube posle buđenja. Verovatno više voli pastu za zube sa ukusom ananasa, ali je to nevažno. Spavač pere zube, onda obuva cipele i – još sanjiv – silazi iz svoje prikolice. Ono što vidi je cirkus u kom svaka životinja ima svoju strogo ograničenu slobodu kretanja. Sve je strogo ograničeno, *svak* pardon: *svaka* životinja se odmara u svom strogo ograničenom krugu. Ili kvadratu. U čemu god. Tako da nikakva neprijatna iznenađenja ne čekaju našeg junaka. Iskoračuje hrabro, kao neko ko zna šta radi. Samo su majmuni malo razdražljivi, ali je navikao na to.

Zauvek razdražljivi, na svoj majmunski način. Dva borca povlače dve brze bučne crte na nebu. Paralelne. Belo na plavom. Pasta za zube iz ratne rezerve. Na nebu. Jutarnje činjenice: ko zna? Majmuni najednom utihnu. Sve utihne. Samo se čuje veliko pljas ogromnog slonovog govna nalik na palačinku, besciljno. Slonovi – njih dvoje – u tvrdoglavoj tišini, bez reči u ovom tromom jutarnjem svetu. Ne govore ništa, samo se ljuljaju, njišu, napred-nazad.

Čovek koji se budi sa slonovima zastaje na trenutak ispred prikolice Emilia Bottereglia. (Ili prikolce? Ko zna – ovo nije naš maternji jezik u ovom Circus Internationale.) Izgleda kao da će progovoriti, ali se predomisli. Baš kad treba da zakuca zaustavi ruku. Spusti pesnicu. Svejedno je. Čovek slon ide po seno, a ne viče *Hej!* da probudi drugara. Baca seno mastodontima: sve se to dešava. Ogromna ženka i nešto manji, inertni mužjak – svedok istorije – nikako nisu zadovoljni doručkom, pa odluče da se njim gađaju. Surle kao zmije. Averzija. Čovek slon ih potapše. Dolazi pas Mimi, mešanac, mezimica trupe, i ljubomorno laje. Mužjak brzo, nonšalantno mahne svojim velikim uvetom i gusti, žuti mlaz pljusne Mimi na glavu. Mimi beži. Petao negde kukuriče.

Šta slonovi znaju? O petlovima?

Nastavljamo priču. U bilo kom gradu ili selu, neki čovek se budi sa slonovima. Po suncu ili kiši, slonovi su tamo. Tamo su u svojoj ispucalaj sivoj stvarnosti, pored drečave šatre. Otporne na vodu. Petao kukuriče, Emilio Bottereglio se okreće na stranu, jer i on ima drugu stranu. Osim toga, ima nešto arhetipsko u njegovom smehu, poput slonovskog trubljenja. Nešto iskreno u njegovom hrkanju. Svi su doneli svoju iskrenost od nekud, u ovu ispucalu, sivu zemlju. Slonovi su u srodstvu sa svinjama, ali Emilio sada ni na šta ne misli. Ko zna o čemu sanja? Njegova Yamaha stoji pored njegove prikolice. Jedno je sigurno: u ovom trenutku ne sanjaju o maloj artistkinji na trapezu. Ali kako da budemo sigurni? (Svaki petlić u cirkušu sanja o njoj...) Nije važno.

Čovek slon ne sanja dok se brije. Kolosalni mamurluk. Obori ogledalo i ne vidi ništa. Nema više licem u lice. Bolje se oseća, ali se slika umnožava u krhotinama ogledala. Na sreću, baš ga boli... Koliko godina nesreće? Bedna prošlost, bedna budućnost. Ovde te ne pitaju o prošlosti.

Jaja. Čovek slon prži jaja sa šunkom za doručak. Bez šunke. Samo za sebe. Gde je artistkinja na trapezu? Mashenka?

Sred podneva. Gutač mačeva se proteže. Čovek slon pevuši neku melodiju. Bubnjar daje sve od sebe da uhvati ritam udarajući po stolu. Čovek slon uzima trubu i lagano zasniva. Nekakav diksilend. Gutač mačeva udara ritam mačem. (Ili golim rukama). Bottereglio ulazi teturajući se i drži se za okvir vrata koji podnosi njegovu težinu. Emilio više iz čistog zadovoljstva.

– Bravissimo!

Nekad davno ih je posetio novinar s neke radio stanice. I on je bio oduševljen njihovom improvizacijom. Iz nekog razloga novinar je bio posebno zainteresovan za slonove i njihovog ukrotitelja. Pokušao je da sazna više o životu čoveka slona, ali bez većeg uspeha. Intervjuisao je upravitelja.

UPRAVITELJ: Ne znam puno o njemu. Samo se pojavio jednog dana i rekao da ima iskustva sa slonovima. Bog zna odakle je došao. Usamljenik izgleda. Delovao je dovoljno pošten, on i njegovo slonovsko lice. Tad mi je baš trebao ukrotitelj slonova pa je dobio posao. Slonovi ga vole. Sad su srećniji, znate... zgzazili su onog prethodnog.

NOVINAR: Da, čitao sam o tome jednom. Dešava se.

UPRAVITELJ: Na žalost. Nezgoda ima na svakom poslu.

NOVINAR: Da li biste nam rekli svoje ime?

ČOVEK SLON: Koga to briga?

NOVINAR: Prilično ste dobri s tim životinjama.

Čovek slon zazviždi. Dolazi Mimi, mešanac, mezimica trupe, ljubomorno laje. Ima težak, karakterističan miris slonovske mokraćce. Slatkasto-kiseo. Ali je suva. Čovek slon je pomazi.

ČOVEK SLON: Dobro je, Mimi!

NOVINAR: Mimi?

ČOVEK SLON: Da, Mimi. Šta je tu tako čudno?

NOVINAR: Ništa. Samo sam...nije važno.

U rano popodne melodija se polako kristališe u glavi čoveka slona. Melodija koju su pevali. Podseća na *Kada sveci marširaju*. Ali je definitivno nešto drugo. Uključuje svoj stari radio da proveriti da li mu je neko ukrao ideju. Sluša. Hoće muziku, ali čuje vesti. Negde, ne tako daleko, vodi se građanski rat. Ljudi se ubijaju. Koga to briga? Skoro da možeš da čuješ mitraljesku paljbu tamo iza velikih brda. Zastave, tenkovi, i deca, i... Koga briga? Čovek slon se seća, ali mu više nisu važni: kraljevi, predsednici, i tako dalje. Našao je ravnotežu u mimikriji. Ko je kriv? Puščane cevi kao slonovske surle.

Čoveka slona mnogo više brine ubijanje slonova u Africi. Ugandi ili tako negde. Posle vesti, opet muzika. Kantri i vestern. Artistkinja na trapezu pohisteriše, tirkizna od besa:

– Ti i tvoj jebeni radio!

Čovek slon se smeši, zna da je ona na ivici. Emilio Bottereglio je u komi negde blizu vodootporne šatre. Može da popije, ali nije sasvim otporan na pivo. Njegova prazna boca se otkotrljala pod šatru i mirno počiva. Koliko može. Čovek slon razume Botteregliev teret, njegov svakodnevni strah od smrti. Naš Emilio je zaljubljen u život ali mora da koketira sa smrću. Tako živi. Čovek slon razume svakoga, po pravilu. Mota cigaretu sa suvim duvanom nalik na slamu. I papirom koji liči na toalet papir. I lizne je.

Zašto da ne priča laži o sebi uokolo? I zašto da se ne plaši smrti?

Jednog lepog dana svi ćemo završiti na groblju slonova. I ostavićemo tamo svoje manikirane kljove. Ta blažena misao ga razveseli. Zviždi uz radio, koji mu je naravno ukrao melodiju. Ali ga nije briga. Prvo se malo iznervirao, ali sada počinje da uživa u svom razočaranju. Sve je u redu. Kao i uvek. Zna da ima slonovsko pamćenje, i zato nikad ne može da otkrije ništa novo. Sve je *deja vu*. Sve je glasniji i glasniji. Dranje artistkinje na trapezu zvuči potpuno poludelo:

– Isključi taj radio, post-moderno đubre jedno ludo!

Čovek koji se budi sa slonovima, pere zube sa slonovima i tako dalje, samo se smeje. Od srca. Zna da je klovnova devojka čula za postmodernizam od klovna, koji je pročitao mnogo knjiga. Čak je i upravitelj čuo taj izraz i odlučio da mu se prilično sviđa. Od tada ga koristi, kad god one pametne novinarske guzice dođu i postavljaju ona svoja pametna pitanja. To je tako prepametno, tako sofisticirano. To je tako naučno! Ubacuje ga svuda. *Circus Post-moderne! Bravissimo! Živeli! Prima!*

– Bravissimo! – urla Bottereglio, podriguje, spušta pantalone i pokazuje golo dupe. – *Porca madonna!*

Emilio Bottereglio je uglavnom prilično suzdržan. On je dobar momak, bogami! I Emilio Bottereglio + Emilio Bottereglio = Emilio Bottereglio. Nema greške: na njega možeš računati.

Čovek koji se budi sa slonovima, pere zube i sluša radio sa slonovima i jaše na slonovima po velikom snegu, svira trubu i ponekad masturbira u trenucima očaja – šta god, još pojačava

radio. Šta se može izgubiti? Ako se ništa ne može dobiti. Pogleda opet kroz prljavi prozor tamo gde je artistkinja na trapezu flertovala s Emiliom. Napolju se ništa ne dešava. Čovek slon rešava ukrštenicu. Prvo pitanje: *gde je izbio prvi veliki požar i ko ga je podmetnuo?* Čovek sa slonovskim pamćenjem misli Teško pitanje, izgleda. Kako da ga reši? *Cirkuski požar?* Nema sreće sa 1 vodoravno. A uspravno? Nešto kao *Saraj...* To je malo zagonetno. Olo... Šta bi to trebalo da znači? Vo...Olovo? Da li iko na kraju pobeđi? I ko je onda gubitnik u ovoj prokletoj igri? Da li se istorija ponavlja, ne tako daleko? *Jebeš Kaisera!* Uspravno: *Ko je sad taj Kaiser? Šta? Vrsta piva...?!* Glupa ukrštenica! Slonovi su žedni. Daje im vode. Ali zaboravi da pita starog mužjaka – svedoka istorije – za njegovo mišljenje. O ukrštenici. O svemu. Stari slon je bio tamo ali ga niko ne pita. Video je Gavrila Principa, onog koji je povukao obarač. Princip nije pitao slona za dopuštenje. Čovek od principa, Princip. Ali su im se oči na trenutak srele preko Miljacke, i Gavrilu se činilo da slon govori *da*. Neki kažu da je metak bio od slonovače. Ali niko ne može biti siguran. Jedno je sigurno, sasvim sigurno: voda Miljacke ubrzo je tekla crvena. U nekim knjigama i dalje teče crvena. (Ubrzo je dug vremenski period u istoriji. Ponekad su to godine.) Hajde da se vratimo u naš cirkus. *Šta znamo?*

Tamo gde se narod polako okuplja. Vratili smo se tamo gde se narod polako okuplja. Ljudi. Šta znamo o njima? Pa, ako ga proučimo – narod – vidimo uobičajena lica: očeve i majke, majke i očeve, sinove i kćeri. Raznoboju gomilu kako pristize i pristize. Nekoliko baka i deda, par perverznejaka iz lokalnog parka, radnici i dokoličari, gazda lokalne partije (bivši komunista) sa svojim ugojenim, razmaženim derištem – i horde druge dece. Cirkus u maju. Deca jedu sladolede i ušecerene šljive pune veštačke boje i arome, voze se na karuselu, vriskaju i pucaju iz mitraljeza-igračaka učvršćenih na vrhu ringišpila. Tata pretura po džepu s ojađenim izrazom na licu. Pivo je skupo, sve je tako skupo! Ljudi plaćaju da se gledaju u krivim ogledalima u maloj šatri. Suvenir. (VEĆNA POSTMODERNA GROTESKA!)

Pripita grupa bauštelaca skupila se, smejući se, oko motocikla Emilia Bottereglia. Bottereglio pali moćnu mašinu, svoju *prima machina*. *Bravissimo, maestro! Commedia dell' arte!* Mašina brekće. Emilio, glave pognute napred, tutnji velikom brzinom, kruži i kruži svojim ogromnim praznim pivskim

buretom. (A mislio sam da Italijani više vole vino...) U svakom slučaju, čoveku slonu se sviđa Botteregliova predstava. Podseća ga na sopstveno detinjstvo, ali sada nema vremena da razmišlja o tome. Scensko remek delo čoveka slona je i samo dovoljno opasno. Mora da se pojavi alegorijski – kao da dolazi iz svemira – na vrhu velike, svete slonice, gde na trubi svira *Kada sveci marširaju...* To je još jedna dobra ideja. Ima dubinu. Možda bi bilo još bolje kada bi svoju pesmu mogao da svira zajedno sa slonovima. Samo čekajte, jednog dana će mu uspjeti. Dovoljno dugo učimo jezik životinja. Uspećemo jednog dana. Sve što treba da uradimo je da kažemo slonovima šta hoćemo i tada će – sada kada su slonovi voljni – ljudi i slonovi svirati istu melodiju...gde će početi? Videćemo.

Čovek slon počinje polako da se šminka. Boji se u crno i preko lica izvlači par širokih belih nasmejanih usana, nesvestan koliko smešno možda izgleda. Svetla su upaljena u velikoj šatri i kreće muzika dok se ljudi slivaju unutra. Upravitelj samozadovoljno proviruje. Trlja ruke. Predstava počinje. Artistkinja na trapezu igra visoko u vazduhu, majmun nešto niže pokazuje majmunske trikove, dok senilni piton tupo klizi između njih. Publika je oduševljena. Naziv ove scene je: EVA IZNAD RAJA. Sve je to bila upraviteljeva ideja, rođena u njegovom mozgu gde je *Biblija* sva izmešana sa *Komunističkim manifestom*, *Ratom i mirom* i svim ostalim.

Upravo u tom trenutku u arenu se ugrava ogroman top. U upraviteljevom umu, prvi čovek je bio crn – možda je to negde pročitao, ili mu je možda rekao klovn, koji je dobro obavешten. U svakom slučaju, to je njegova mala šala, iako je čovek slon ni sam nikad nije shvatio. Oni koji su već videli predstavu znaju da on treba da leti kroz vazduh kao topovsko đule, pored Eve, pazeći da je ne udari trubom, i da se prizemlji na leđa ženke slona, ne mužjaka. To je vrlo važno iz nekog razloga. Ali hajde da ne otkrijemo kraj. Pre nego što se ukaže.

I tako su slonovi već zauzeli svoja mesta. Istesterisane kljove okrenute prema publici, razjapljen otvor topa iza njih. Mužjak – tek iz zabave – poprska piljevinom po glavi ženu, koja izgleda malo zlovoljna. Ubrzo, zvuk bubnja najavljuje da sledi nešto važno. Ovo je veliki trenutak za čoveka slona.

Pokloni se u svom savršenom smokingu, maše publici, stišće trubu uz telo i nestaje, skliznuvši u otvorena usta topa. Bubnjanje dostiže vrhunac. Neki od posmatrača napeto hvataju dah u iščekivanju, ali ih je teško čuti u toj paklenoj buci.

Odjednom kratka, oštra detonacija i oblak dima. Sav nasmejan, čovek slon izleće iz oblaka, i preleće Eden, majmuna i zmijske. Ali sekund kasnije i muškarci na lansirnoj platformi i on sam shvataju da se potkrala greška u proračunu: proleto je pored Eve nešto niže nego što je trebalo. Loš pogodak. Problemi sa putanjom. Čovek slon nema vremena da razmišlja da li je to osveta, sabotaza ili samo obična greška. Instinktivno zatvori oči, i dalje stežući trubu. Ne zna šta ga čeka. Zadrhti u deliću sekunde na vratima nepoznatog.

Loš pogodak!

Na kraju svoje putanje, katastrofalno promašene, zaroni u meku, toplu, drevnu masu, bez ijednog zvuka. Gotovo je. Izvlače ga s mukom iz ženskosti majke slonice. Sledi bitka sa pomahnitalom majkom slonicom, koja se u očaju bori za svoje mrtvo dete, iako je antropomorfno. Jedva uspevaju da je savladaju. Slonica neće više biti voljna da učestvuje u gore pomenutoj tački. Nešto se u njoj definitivno slomilo, zajedno sa njenom slonovskom dobroćudnošću.

Ovo je kraj ove iščašene priče. Kraj pogrešne putanje. Ponovno rođenje, možda, za čoveka slona.

Gomile koje i dalje utiču u CIRCUS COLOMBUS, kao i sve bleđa, revidirana istorija, nesvesne su gubitka čoveka slona. Njega više nema.

Šta znamo o ljudima slonovima?

Ne mnogo.

(na engleski preveli autor i Francis R. Jones)

Hadžem Hajdarević

STARE FOTOGRAFIJE

DJETINJSTVO

Jabuku još pamtim, rešetkaste dane
koje vjetar sjecka u rupčice zvuka.
Mehku večer s neba spušta blaga ruka
koja srce nutka na dlane da stane.

Očeva je šutnja teža od brijega
što se o dom krhki naslanja u noći.
Mjesec zategnuti dvoji kamo poći
ako mu ne mahnem prije svog bijega

u san... K majci? Doma, u kojemu ona
premješta svjetlosti s prozora na lica
ukućana i na krilca zlatnih ptica

dok slijeću na krov s njena groba, ko na
traci sunca da su pokreti i glasi
kojim mati ocu suhu šutnju kvasi...

14. VIII. 2003.

TAMO GDJE JE BIO DOM

Gdje bijaše kuća, smijeh klasja, vrazi
ružičasti što nam pjevahu u horu
u po glasja, sad je divljost kojom plazi
uzaludnost da će išta više zoru

dočekati ovdje, ili da će storu
pomać sa okana, slaveć sunce žeglo.
Sve se razbježalo – uz goru, ka moru,
ili u grob sebe zauvijek leglo...

Sve je prazno, kao vjetar, dok još puše
povrh rahlih grobljã, navodeći duše
na sjećanje na raj. Još snjegovi lanjski

pritišću vrtove, molitve, i ništa
nije više izvan oblaka od prišta
u kojem smo istom “nutarnji” i “vanjski”...

3. septembar 2003.

SILUETA

Još preda mnom šepa smeđi očev kaput
– ušiven od vjetra, sve dalje od doma...
Taj kaput me dugo izvodio na put
rubom osvjetlínã epskih ćudi groma.

Ćutim kupke vrijeska, čaj od vilnih vlasi
i priče u kojim jezik pušta žile
kroz zrak i kroz vodu... Tako i znaš da si
stih u recitalu što ga zbore vile.

Sad ne vidim ruke, torzo, ni krêt glave.
Kaput, sprama svjetla, odlučnih rukava,
zamiće za debla podbuhlih bukava

– dok znoj očev rosi na plamene trave...
Bijahu to puti pravi, štedri, dobri
ko hljeb što ga ruka u radosti drobi.

STARE FOTOGRAFIJE

Šta je naše lice ako nije citat
rukopisa Božjeg? Čitamo ga iza
plohe ogledala, kamo će odskitat
sjećanje na rizik pramajkina griza...

Jabukina glatkost, nježni nabor mora,
sve je usna višnja što nas ljubi pahom
vjetra, ili svjetlom zgusnutim vrh borā.
Svako lice može tek pod svojim dahom

prepoznati radost ili tugu trenā
kad vrh čela teška nadvije se sjena
pa rukopis Boga skori se u kraste.

Zato lice sebe zaboravlja? Druga
lica pamti kao dio općeg duga
u kojima čita sve što kroz njih raste.

Zaostrog, 22. VIII.

OSAMA

Tijelo što s horom zrikavaca sviće
oslanja se o hrid svjetlosti, nad morem...
Što je oko dublje, more biva pliće.
Otoci se šire, ne sluteći gorem

potanjanju kad se opet kapci sklope.
I ona to znade? Zato gleda širom
pučinu i greben k oblacima propet?
Osjeća: nad pūti, ko nad vrelim virom,

vjetri spliću mreže, delfinovske struje
raznose planktone žmaraca, svud iskrē
mjhurići zvuka, još ne zna da tu je

onaj koji, krišom, raduje se ispred
talasa što glasom čeznutljivim bruje
o zori u kojoj i đavo je iskren...

ŠTA SE BIJELI U GORI ZELENOJ

Mjesto soli, snijeg sipi po ranama
otvorenim – kao da su eksponati
povijesti koja budućnosti trati...
Rane-hraniteljke i u grob će s nama?

Sipi snijeg, sipi, Bog stresa rukave.
Đavo skriva rane u zvjerinje trage
– dok pahulje nage pletu lirske sage
prije no ih stope kraste epske slave.

Snijezi su naši lirski saveznici
što nam suze skrbe, krase rub na slici
historije što ju, za nas, pišu drugi.

Ako nas nestane, snijeg čuva vrata
doma ostavljena sred mira il' rata,
gdje su dani-noći ko vrh sablje dugi.

5. IX. 2003.

AKO OTVORIŠ OČI

Otvoriš li oči povrh lica-groba,
nećeš kapke sklopit, reći baš me briga.
Minervina sova tek u mrklo doba
uzlijeće k nebu: sunce da izriga...

Sad su glasi goli pa vokali bosii
šljapaju po usni ko po glibu mrtvu.
Čim otvoriš oči, nećeš znati ko si.
Svaka riječ, za se, zatražit će žrtvu

u zvuku, u uhu koje čeka da te
jednom čuje gromko iz zemlje, iznutra,
pa da prizori se na dodire zlatê

i stablo okрила prije novog jutra...
Otvoriš li oči, izgubit ćeš sate
koji bi da skrate vječnosti do sutra.

NIKAD NIŠTA ISTO

Dvaput istu riječ nikad nećeš čuti
– kano što ni vodu nećeš gazit istu.
Jezička rijeka spira za se bistu
s tvojim likom u kom mudro ćeš da šutiš.

Horozi i vrazi u istoj su snazi
kad na virom stiha razjare se perjem.
Sva se glasja učas raspu u iverje
ako rima gola u jezik zagazi

prije neg odmjeri da l' obala stoji
ili je i sama potekla ka ušću...
Tražiš li u ritmu misao što gušću

lahko možeš u mulj utonuti, koji
neće dati teći kamo smjeraš slavno
pa ćeš kroz riječi hučat vodoplavno.

SADAŠNJI ŠEHITLUCI

Bajrak do bajraka – ponad svježih raka:
Kako smirit vjetre, usprav ostat tlama?
Kanda rake hoće dići k nebesima
prije no što duše u tren prvog mraka

zastanu na vrhu bajraka, dok vije
sujete nacije, strah od novog jutra;
potom se sklopčaju, ko zmiije, unutra
onog vjetra koji daškom humke grije.

Bajrak do bajraka – mrtvī jezik plaze
živima što hoće zablude epohe
na soframa drobit u mrvice prohe

koju ni prosjaci neće, makar staze
povijesne da su popločane zlatom...
– U smrti je nebo umazano blatom.

Ibrahim Berisha

KROŠNJA S MIRISOM NADE

Preveo: Qazim Muja

Raskošno stablo šljive, vidljivo s lijeve strane prozora Bolnice, već tri mjeseca nije se mijenjalo. Za sve ovo vrijeme, ona bješe predmet žudnje. Njena zelena krošnja, ljepota malih brda koja je okružuju i povremeni glasovi djece, zaštitnika tog stabla koje obećava bogatstvo, izazivali su želju za neprestanim stajanjem nasuprot drvenog četverougona i neprestanim gledanjem kroz okno, sa čije unutrašnje strane je nepokolebljivo mirovala bolest, sa svojim odlučnim potomkom, smrću. Zadovoljstvo posmatranja tog stabla trajalo je puna tri mjeseca, a nestajalo bi samo noću pod naletom rušilačke i zasljepljujuće moći tame.

Bilo je možda osam ujutro, kada je bolesnik od sušice, dječak od trinaest godina, Artan, spazio dva čovjeka, koji će za njega ostati zauvijek nepoznati. Oni ljutnjom i agresivnošću prekriše lijepo stablo šljive. U podne, kada u polju nije bilo nikoga ko bi mogao da ih zaustavi, oni ga posjekoše i ostaviše da leži na zelenom pokrivaču zemlje. Djeca se više nisu okupljala oko šljive niti su se opijene ptice baškarile po njenoj jedroj krošnji. Pa ipak, posječeno drvo ne osuši se ni nakon tri dana, ni nakon dvije nedjelje, ni nakon mjesec dana. Krošnja ostade kraljevski zelena, nastavljajući da ispunjava radošću neprestane poglede sa prozora bolnice, nudeći bogatstvo malenih, tek rođenih plodova koji su u grozdovima ležali pod nevelim lišćem. Na jesen, sa drveća opade lišće, u potpunom odsustvu četinara, a šljiva je i dalje ležala na svom mjestu, pored panja sa korijenom, u svom nekadašnjem zelenilu koje je podarilo vječnost krošnji koja je ljepotom nadvisila raznolike brežuljke rasute ponad ogoljelog drveća.

KLASIČNA SHEMA VRATA

Mnoga vrata istrunu ne otvorivši se nijedanput. Mnoga se vrata pokvare prije vremena, zbog čestih i nepotrebnih otvaranja. Vrata o kojima je riječ nisu se otvarala već jedanaest godina. Niti se izvukla korisna pouka iz tog neotvaranja; škripanja brave kroz čiji otvor izlazi ili ulazi prvi zrak sunca. Zraci obavijeni prazninom prostora. Ovdje nema žena, muškaraca, djece ili novorođenčadi. Meni je pripala zla sudbina da odem gore, uz stepenice, i kradom pogledam sastajanje vazdušnih struja, uistinu vrhunsko i impozantno miješanje ljubavi i milosti. Pobjednice uništene od pobijeđenih, gubitnika. "Dobar dan. Želite li ući u kuću?" U pitanju je bilo i cinizma, ali ni moja namjera nikada nije bila izrečena, hoću li dobrovoljno i bezuvjetno ući u neku kuću, pa i u ovu koja je sada mogla biti udaljena samo nekoliko metara, umirujuće skrivena preko puta. Napravio sam nekoliko koraka da bih prevalio tih nekoliko metara; kuća se naslanjala na svoje zidove. Ali ja sam uspio da se ubijedim da sam bio dalje nego na samom početku, kada sam pomislio da bih vrata mogao dodirnuti rukom; njih više nije bilo. Vrata su otputovala, odletjela su, ali ni kuća se više nigdje nije mogla naći. Vratio sam se putem kojim sam i pošao, rastužen, zapečativši sudbinu tog predugog dana. "Čovjek si sumnje", pojavi mi se u mislima Zali. "Jesi li probao da otvoriš vrata koja nikada nisu postojala."

Bacio sam još jedan pogled unaokolo, još uvijek tražeći vrata koja se nisu nijednom otvorila, kuću koja nikada nije izgrađena, zbog čega nisam uspio da zadovoljim jednu trenutnu ljudsku želju. Dok sam u rukama držao bravu, nikada isprobanu, za koju nije bilo sigurno da će odgovarati nekom graditelju vrata, kroz njenu ključaonicu prolazila je prva sjenka noćne tame.

Polako razmišljam. Ono malo želje da još ponekad vidim Floru, sačuvao sam, ali nisam siguran u kojoj mjeri. Više puta sam čak bio vrlo blizu odluke da je potpuno zaboravim, ali se baš tada desilo da sretnem baš nju, nježnog lica i krhkog stasa. Na ovaj način opet počinje recikliranje Flore, onako jasno i odlučno. Bila je neuništiva. Pitanje žrtvi: Gdje stanuješ, u kojoj ulici, u kojoj kući? Cijelu stvar sam smatrao veoma uzbudljivom, namjeravajući da joj pišem, ili, bolje, da joj telefoniram, ali bi se desilo to da mi ne bi odgovorila. Postala je lijepa dama, pisao mi je moj prijatelj iz Švajcarske Florian Kodra. Pismo učini da još dublje osjećam razočarenje kakvo osjeća samo onaj koji se veže neraskidivim lancima. Bilo je to opasno razočarenje, jer se nije mogla razumjeti istina, koju sam ja znao kao pravu, dok se drugima činila kao laž. Tvoju dilemu moraju ocijeniti drugi, rekao sam sebi! Da, zaista. Ali nikad nisam uspio da saznam da li je pismo bilo istinito, jer u popodnevnim satima tog dana htjedoh da vidim i da ponovo pročitam to pismo, ali od njega nije bilo ni traga. Više se ne sjećam ko je odmahnuo glavom uvidjevši da ja tražim ono što se ne može naći, ili ono što ne postoji. Praćen podsmijehom prema pismu koje me je koštalo povjerenja, telefonirao sam Florianu, ali on mi je dao samo nekoliko lijepih obećanja, naravno, blijedih i neodlučnih. Bio je u nekom dalekom srodstvu sa Florom i kazao mi je da ju je povremeno viđao tokom ljetnjeg odmora, kada se vraćao u selo da plemenitim vazduhom izliječi svoja slabašna pluća. Nije mi rekao da je ona ikada poslala pismo na moju adresu, a pogotovo da mi je pisala u posljednjih godinu dana. Flora je bila moja nezaustavljiva provokacija. Zašto stojiš kao uspavan, govorio sam sebi, kada nisi siguran da li je pismo stvarno postojalo, ili je sve bila samo neka čudna simetrija, nastala nakon što sam pročitao deformisane želje koje su živjele u meni i koje su nehotice izbijale noćima, učinivši me smiješnim i prljavim u očima poznanika od povjerenja, kao što je Florian Kodra. Nije da ti nisam pisao nekoliko puta, reče mi telefonom moj prijatelj iz Švajcarske. Ali budi siguran da u mojim pismima nijednom nisam spomenuo Floru. Sada polako razmišljam. Pismo je najznačajniji dio zaborava koji sam probao sa Florom.

I kada bih je sreo, iako mi je ostalo malo nade da će se to ikada dogoditi, ja bih joj se zahvalio za probleme koje mi je stvorila. Ne bi mi sišla s uma dok je ne bih ubio na najgrublji način, ali kako da ubijem osobu kada nemam srca da usmrtim ni jednu ptičicu. Pitaćete se: ko je Flora? To sada uopšte nije važno, ali ne mogu da objasnim otkud ona koverta i pismo koje je nestalo iste noći kada je i stiglo, ostavljajući me u iskušenjima ludosti, na kraju marta, kada slavim moj 43. rođendan. Što je pisalo u pismu, više se ne sjećam, ali nije ni važno. Sada potpuno mirno razmišljam.

PLEME

“Ti ćeš otići u selo tvoga plemena!”

Tako mi je govorila sestra. Šest mjeseci nakon povratka i razgovora sa Gretom, želja mi se ispuni. Vratio sam se u selo iz kojeg je moj otac otišao u ranoj mladosti, sa koferom u ruci, ne obavijestivši o tome roditelje, zbog čega je, silno se kajajući, plakao cijelog svog života u Bronxu. Uobličio je priču o svom plemenu i zavičaju, kojeg je tiho dodirivao na karti okačenoj na zidu njegove radne sobe. Greta, moja sestra, boravila je prva u rodnom selu našega oca, koji je umro nesrećan jer se u to vrijeme nije moglo znati kako će se okončati rat. Tri nedjelje prije završetka rata, u maju, otac je umro, ne ostavivši amaneta, ali i Greta i ja osjetismo njegovu opijenost, želju da posjeti zavičaj i sjeti se prizora koje je toliko često spominjao u noćnim besjedama, kada je sjedio kao “na divanu”. Nije precizirao kako je izgledao “divan”. Kada se moja sestra vratila, nije mnogo govorila ni o ljudima, kako su živjeli i kakvi su bili, niti o mjestima koja smo poznavali u mislima, ali nismo znali kako su zaista izgledala.

Kada sam stigao u selo, na raskrsnici prema glavnom putu posutom pijeskom susreo sam pet ljudi koji su sjedili. Pili su pivo i razgovarali, čas grubim, prijetećim glasom, čas nasmijsani, a ponekad i ledenih lica. Ostvaren je veliki napredak u kvaliteti Pečkog piva, reče najstariji. To se jasno vidi i ne znam zašto se ono ne pije na cijeloj teritoriji naše zemlje. Očevog strica sam upoznao preko fotografija, sestra je donijela i snimak na kojem on govori o svom djetinjstvu i o ostaloj djeci Kolša, a sada je bio tih. Nakon što je čovjek završio svoj

monolog o pivu, rekao sam stricu moje ime i on me, poslije kratkotrajne zbuđenosti i iznenadnog prigušenog krika koji je ispustio, konačno prepozna, zaustavi dah i baci mi se u zagrljaj.

Izgovorio je toliko lijepih riječi. Nakon pozdrava, obratio mi se: Reći ću ti sa kakvim ljudima imaš čast da se upoznaš. Ona četvorica su sjedila u jednom skučenom uglu, ali ništa u njihovom ponašanju nije ostavilo utisak da je narušena svakodnevnica jednog malog, gotovo pustog sela.

Ovaj je predsjednik, reče stric. Pametan je i pošten čovjek. Govori rijetko, ali riječi koje izgovori poreda kao kamenje u kaldrmi.

Predsjednik, začuđeno klimnuh glavom. Za tog čovjeka otromboljenih usana rekao bih da neprestano plače. Jedan predsjednik mora imati čvrst izgled, ili se varam.

Ovaj čovjek je predsjednik našeg sela, reče stric, i mi ga ne zovemo drugačije nego: Predsjednik. Upozoravam te da ovih dana, dok budeš boravio u selu, iz poštovanja prema tvom ocu i ti treba da ga zoveš predsjednikom. I on je iz našeg plemena. Onda, dalje, reče stric. Ovaj ovdje je general. Mnogo je namučen čovjek, ali savršen. Bio je učesnik posljednjeg rata. Od slave koju je nekada stekao, ostalo mu je samo počasno ime: General. Volio bih da ga i ti poštuješ, jer voli da se sjeti dana koje je dijelio sa mobilisanim ljudima i dobrovoljcima. Kada su raspustili vojnike, ni on nije mogao ostati usamljen u štabu. Eto, ona dvospratna zgrada, tamo lijevo od trafostanice, služila je kao Centar za obuku. I general je iz našeg plemena.

Interesantno, pomislio sam. Jednog predsjednika i jednog generala sresti već na prvom koraku u selu za koje iz daleka misliš da ga nastanjuje samo nekoliko ljudi zaboravljenih od svijeta.

Teško ćeš povrijediti generala ako ga ne budeš poštovao jednako kao kada je živio svoje najslavnije dane, nastavio je stric.

Svakako, rekoh. Čast mi je susretati borce koji ni danas nisu uplašeni, koji, iako odbačeni, nisu izgubili ni djelić nekađanje snage.

Obavezno, reče stric. A sada slijedi još jedno iznenađenje, nastavio je. Ovaj ovdje koji sjedi i ne govori, je Premijer. Izgubio je položaj, ali ga svi mi obožavamo. Bila nam je velika čast imati premijera iz našeg plemena. Izgleda ti nevjerovatno, da se pročitati iz tvog uzdaha, reče mi. Ali kažem ti da je naša kuća bila glavni centar u ovom kraju i u to ne namjeravam da te ubjeđujem.

General je listao novine, stranicu po stranicu. Bio je pogrbljen. Mučili su ga bolovi u zglobovima.

Da vam kažem nešto u povjerenju, reče general. Da si ti bio ovdje u ono vrijeme, mogao si da biraš položaj o kojem si sanjao. Imali smo mogućnost da izvršimo svaku odluku.

Nisam tačno razumio kakav je položaj imao četvrti, koji je cijelim tokom razgovora izgledao potpuno izgubljen.

A ovaj, upitah. Sada izgleda uspavano, ali je tada imao jedan vrlo važan zadatak. Provodio je pravo. Bio je sudija, ali da ga ne bi podsjećali na teške dane, sada ga zovu: Advokat. Biće ti čast da ga zoveš Advokatom. Upoznaćeš mnogo važnih ličnosti našeg blistavog plemena, ali pođimo sada u dvorište u kojem se rodio tvoj otac, da ti pokažem najtužniji prizor – kuća u kojoj je on prvi put plakao, ne postoji više. Ipak, budi srećan.

Da, svakako, rekoh. Mnogo sam srećan, striče. To mi je želja, reče on. Dok smo išli u pravcu tri-četiri kuće, gore na brdu, nazvah mobitelom Gretu. Udaljio sam se tri-četiri koraka, govorio sam joj o onome što sam upravo gledao: preljepom brdašcu, sa zelenilom koje više ističe dominaciju žute boje.

Na kraju, nepomično stojeći jedan trenutak, rekao sam joj: Vrlo sam srećan u krugu ljudi moga plemena.

Brane Mozetič

BELINI

1
poti so prazne, le mostovi hodijo vzdolž cest
ni hiš, pokrajine, šumečih gozdov
ogromen kolobar vijuga se nad mano
da me dvigne, razcefra.

7
ustnic več ne moreš premakniti, da bi rekel
oči ne obrniti, da bi videl, prstov iztegniti
da bi se dotaknil, padaš vase, se sesipaš
v prej, v potem, v vrtinec brez povratka.

26
vsako noč samo poslušam, v telefonu
tuja koprnenja, in na nebu
bombniki hrumijo v dalj, zjutraj
se zavlečem v omamo, gledat barve, neme.

31
mostove so zamenjale brvi, po parkih
so grobovi, otroci delajo piščali
iz kosti in piskajo v večeru
kako otožna pesem o zginulih ladjah.

39
z reko bi spustil se v mesto
a na eni strani vojska, drugi smrt
tu in tam kak štrcelj stene, čevalj
ali košček pisma z vetrom v dalj.

44
prazen tek po mestu, eksploziranje granat
trume trupel, petje v cerkvi, dolge kače
proti domu, zbita srna, nov komad
tvoj leden poljub – in je takoj večer.

47

k tebi bi se vrnil, čisti in odsotni otok
k kravam, ki pomikajo se po obrežju
k sencam v morju, k dolgim žvižgom sonca
tebi bi povedal, da je vse zaman.

51

kako je jutro tiho, ni grmenja bomb
ni živih ciljev, maček in drevesa prazna
na obrobju mesta volk sestradan, joče
s tacami se skriva, kot razleze se oblak.

52

večera ne dočakam, rečeš, vzameš prazno
knjigo, trgaš list za listom in jih mečeš
v reko, vsakemu zašepneš: nikdar več
kakor strela, ki nebo razpara.

54

sosedova družina zогlenela v kleti
nimajo obrazov, le zrnca fižola
pred seboj na mizi, in skoz okna gledajo
cveteti češnje, rdeče, vse hrustljave.

58

slišiš bobne v mraku, pridi v gozd, otrok
k opici in kači, nič ne rabiš iz vasi
pridi, rešil se boš svetih vojn, luči
za seboj boš pustil le prgišče bolečin.

64

zvečer, ko vsipajo se bombe, množica ljudi
prepeva po mostovih, da jih brani
ti pa pred kaminom listaš knjige, kaj prebereš
mečeš v ogenj in samo šepečeš: to je blaznost.

65

si predstavljaš, da si ljubil se v prostorih
ki jih ni več, da posedal si po trgih
se sprehajal po gozdovih, govoril jezike
se smejal, strašil otroke, ki jih ni več.

66

gledam poročila, zobljem čips in vsa ta kri
gre mimo, čudim pestrosti se, zeham
dokler me ne vrže iz tira drobna muha
seda mi na roke, glavo, v meni ubija mir.

69

ko bežiš ponoči, kdo ve kam, ko se skrivaš
niso volkodlaki, ne orkan, sovražna vojska
le oči, zažgale so ti hišo, ubile psa
in kdor te vidi, vrže kamen vate.

70

sosed seka glave, jih odira in pred hišo
razobeša kot lampijone, njihove nasmeha
širi z žebli, za oči nalepi svetle zvezde
ki svetlikajo se v noči kot kresnice.

72

drobec bombe je belinu ranil krilo
ves nemočen prhuta, se stiska med razpoke
kot da sram ga je za psa brez noge, zgnilo sadje
zame, ki bi rad se vdrl v zemljo, skrila za vselej.

74

je tišina, ko zbežijo ptice, srne, ure
mesta puste ruševine, veter se ustraši
in ni nič, s praznimi pogledi nimava kaj reči
nimava za kaj živeti, ko je vse odšlo.

95

dolga črta kokaina po Ljubljani
tihi zvončki, in sani drvijo skozi
ruševine, črni jelen vleče
se pogreza v meglo – in kaj potem?

Ljubljana, zatočišče psihopatov
ne moreš je zgrešit na zemljevidu
na eni strani avstrijska čakalnica
na drugi italijanska hiralnica
spodaj so samo še zaprti oddelki
trakt b in tisti, ki se imajo za junake

prazno zaletavanje avtomobilov
nekaj odskočnih desk za skoke v globino
otroci, ki brezumno tavajo po gozdu
pijanci kar naprej in kje se ustavi
vlak, ki jih vozi za zidove
vse odprto, kakor travnik
za moške, bele, slovenske, z ženami
vse to mesto nama pleše pred očmi
ko se zadeta potikava po njem
vlečeva popers in se reživa
ker kako bo vse odšlo
kako so bele halje zatajile in
pustile, da to hodi naokoli
skloniš se k meni in mi rečeš:
Jaz sem psihopat
dvigni se, dvigni, da greva naprej
poglej te lutke pred kavarno
in na tržnici, kako pestra ponudba
grdi ljudje se majejo za svojimi pulti
in po reki vsako leto spustijo
svoje sanje, upanja na ozdravitev
bruhanje, bruhanje za hišo
ves zelen si, kakor zmaj na mostu
me objameš, spet odrineš, kot da
v tvoji glavi tepejo se sile
neulovljive, in poslušáš učenjaka
ki ti v svoji pameti ukazuje
baloni, stroji, množica, ki gomazi
vse zabija te v zemljo
in ne veš, kako bi se obrnil.

LEPTIRI

1
putevi su prazni, samo mostovi idu uz drumove
nema kuća, pokrajine, šumećih šuma
ogroman kolut vijuga iznad mene
da me digne, rastrgne.

7
usne više ne možeš da pomeriš, da bi rekao
oči da okreneš da bi video, prste da ispružiš
da bi dodirnuo, padaš u sebe, urušavaš se
u pre, u posle, u vrtlog bez povratka.

26
svake noći samo slušam, u telefonu
tuđe čežnje i na nebu
bombarderi huče u dalj, ujutro
se zavlačim u omamu, da gledam boje, neme.

31
mostove zameniše mostići, po parkovima
su grobovi, deca prave pištaljke
od kostiju i sviraju uveče
kako tužna pesma o nestalim brodovima.

39
rekom bih se spustio u grad
ali s jedne strane vojska, sa druge smrt
tu i tamo poneki patrljak zida, cipela
ili komadić pisma vetrom u dalj.

44
prazna trka po gradu, eksploziranje granata
gomile leševa, pevanje u crkvi, duge zmije
prema domu, oborena srna, novi komad
tvoj ledeni poljubac – i odmah je veče.

47

tebi bih se vratio, čisto i odsutno ostrvo
kravama koje se pomeraju po padini
senkama u moru, dugim zvižducima sunca
tebi bih rekao da je sve uzalud.

51

kako je jutro tiho, nema grmljavine bombi
ni živih ciljeva, mačor i drveće prazno
na periferiji grada vuk izgledneo, plače
šapama se krije, kao što se oblak razlije.

52

veče neću dočekati, kažeš, uzimaš praznu
knjigu, cepaš list za listom i bacaš ih
u reku, svakom šapćeš: nikad više
kao munja koja nebo para.

54

susedova porodica ugljenisana u podrumu
nemaju lica, samo zrnca pasulja
pred sobom na stolu i kroz prozore gledaju
kako cvetaju trešnje, crvene, sve hrskave.

58

čuješ bubnjeve u mraku, dođi u šumu, dete
kod majmuna i zmiје, ništa ti ne treba iz sela
dođi, oslobodićeš se svetih ratova, svetla
iza sebe ćeš ostaviti samo pregršt bola.

64

uveče dok pljušte bombe gomila ljudi
peva na mostovima da bi ih odbranila
a ti ispred kamina prelistavaš knjige, ponešto pročitaš
bacaš u vatru i samo šapćeš: to je ludilo.

65

možeš li da zamisliš da si vodio ljubav u prostorima
kojih više nema, da si sedeo na trgovima
šetao šumama, govorio jezike
smejao se, plašio decu koje više nema.

66

gledam izveštaje, grickam čips i sva ta krv
prolazi, čudim se šarenilu, zevam
dok me ne izbezumi sitna muva
seda mi na ruke, glavu, u meni ubija mir.

69

dok bežiš noću, ko zna gde, dok se kriješ
nisu vukodlaci, ni orkan, neprijateljska vojska
samo oči, zapališe ti kuću, ubiše psa
i ko te vidi baca kamen na tebe.

70

sused seče glave, odire ih i pred kućom
veša kao lampione, njihove osmehe
širi ekserima, za oči lepi svetle zvezde
koje svetlucaju u noći kao svici.

72

komadić bombe leptiru je ranio krilo
nemoćan leprša, krije se u pukotine
kao da se stidi za psa bez noge, trulo voće
za mene koji bih rado propao u zemlju, sakrio se zauvek.

74

tišina je kad beže ptice, srne, sati
gradovi ostaju ruševine, vetar se plaši
i nije ništa, praznim pogledima nemamo šta da kažemo
nemamo za šta da živimo, kad je sve otišlo.

95

duga crta kokaina po Ljubljani
tihi zvonci i sanke jure kroz
ruševine, crni jelen vuče
tone u maglu - i šta posle?

Ljubljana, utočište psihopata
ne možeš je promašiti na karti
s jedne strane austrijska čekaonica
sa druge italijanski dom staraca
dole su još samo zatvorena odeljenja
trakt "b" i oni koji sebe smatraju junacima

prazno sudaranje kola
nekoliko odskočnih dasaka za skok u dubinu
deca koja bezumno lutaju šumom
pijanci stalno i gde staje
voz koji ih odvozi iza zidova
sve otvoreno kao livada
za muškarce, bele, slovenačke, sa ženama
ceo taj grad pleše nam pred očima
dok naduvani skitamo po njemu
vučemo popers i cerekamo se
jer kako će sve otići
kako su beli mantili zatajili i
dozvolili da to ide okolo
saginješ se ka meni i kažeš:
Ja sam psihopata
ustani, ustani da idemo dalje
pogledaj te lutke ispred kafane
i na pijaci, kako bogata ponuda
ružni ljudi ljuljaju se iza svojih tezgi
i niz reku svake godine puštaju
svoje snove, nade u izlečenje
povraćanje, povraćanje iza kuće
sav si zelen, kao zmaj na mostu
grliš me, opet guraš, kao da
u tvojoj glavi tuku se sile
neuhvatljive, i slušaš naučnika
koji ti u svojoj pameti naređuje
baloni, mašine, masa koja mili
sve te zabija u zemlju
i ne znaš kako bi se okrenuo.

Nenad Vujadinović

SLIKOVNICA

Zovem se Marko. Imam šest godina, visok sam metar i devet santimetara. Želio bih da imam dva i deset.

Imam mamu i tatu, živimo u maloj kući i imamo velike prozore sa venecijaner roletnama.

Moja mama ima puno čajeva, ali najviše voli da pije onaj od majčine dušice. Pili smo ga zajedno tog popodneva kad je počeo da se spušta naš plafon.

Ja sam prvi to primijetio. Tata i mama su počeli da idu četveronoške po podu, da se umivaju sjedeći i da leže dok se oblače. Jedino sam ja još uvijek nekako mogao da hodam normalno. Plafon se lagano spuštao sve niže i niže i uskoro nismo mogli ni napolje da izađemo.

Prišao sam tati i upitao ga: "Zašto se spušta plafon, tata?"

On me je poljubio u čelo i rekao mi: "Čini ti se, sine."

Okrenuo sam se onda mami. Pitao sam: "Zašto se spušta plafon, mama?"

I ona je rekla: "Čini ti se, sine." Dopuzala je do mene i zagrlila me je. Otišla je zatim da skuva čaj.

Moja mama ima puno čajeva, ali najviše voli da pije onaj od majčine dušice.

Postavio sam sebi jednostavno pitanje: "Ako vjeruješ mami i tati, da li je u redu da u isto vrijeme vjeruješ i svojim očima?"

Naravno da jeste. Ima momenata kad te dvije stvari baš i nemaju mnogo veze jedna s drugom.

Odlučio sam da budem uporan. Zapitkivao sam ih stalno i neprestano sam pokušavao da im objasnim stvar. Napokon sam uspio da im pomognem da i oni to vide.

"Jeste," rekao je tata. "Plafon se spušta, definitivno. Ali riješićemo to."

“Kako?” pitao sam.

“Sačekaćemo Velikog Zelenog Čarobnjaka,” rekao je.

“Kako ću prepoznati Velikog Zelenog Čarobnjaka, tata?”

“Zapamti dobro. Imaće masku na kojoj neće biti izraza lica,” rekao je on. “Čarobnjaci nose takve maske. Treba samo da budemo strpljivi i on će doći.”

Ja mogu da budem strpljiv. Znam to. Probao sam već jednom ranije.

Dani su prolazili. Plafon se i dalje spuštao. Na kraju se spustio toliko nisko da je počeo da mi dodiruje kosu dok hodam.

Mama je upravo donosila čaj.

Moja mama ima puno čajeva, ali najviše voli da pije onaj od majčine dušice. Dala je tati šolju. Ja sam stao pokraj njih.

Ispravio sam se koliko sam mogao i odlučio sam da tako stojim. Tata i mama možda neće moći da stoje sa mnom, ali dok ja budem stajao, plafon više neće moći da im priđe.

Riješio sam da nosim taj plafon na svojoj glavi kao šešir. Mama i tata nisu imali ništa protiv. Bilo je dva popodne.

Zovem se Marko. Imam šest godina, visok sam metar i devet santimetara. Kamo sreće da imam dva i deset.

U tri mi se prispavalo. Tata je rekao da mogu da legnem. Ljudi imaju pravo da odspavaju malo kad rade težak posao. Ja sam i dalje stajao.

U četiri su počela da mi klecaju koljena. Mama je rekla da mogu da sjednem. Ljudi imaju pravo da se odmore kad rade težak posao. Ja sam stajao.

U pet je počelo da mi se vrti u glavi. Tata i mama su zajedno rekli da mogu da se pridržim za stolicu. Ljudi imaju pravo da potraže oslonac u životu čak i kad ne rade težak posao. Ja sam i dalje stajao.

Prošlo je još pet minuta i već sam vidio sebe kako padam na pod direktno nosom u parket.

Onda sam čuo.

I dalje sam stajao.

Čuo sam: kuc – kuc.

Stajao sam.

Neko je pokucao na vrata.

Tata i mama su se pogledali. To je bio prvi trenutak u posljednjih mjesec dana u kojem neko od njih dvoje nije gledao u mene. Ja sam i dalje stajao.

Tata je počeo polako da ustaje. Klecala su mu koljena, vrtjelo mu se u glavi. Ja sam stajao.

Plafon je lagano počeo da se diže. Tata se ispravio. Vidio sam ga za trenutak u ogledalu. Nosio je taj plafon na svojoj glavi kao šešir. Okrenuo se prema vratima.

Tata je hodao polako. Mama je klečala na koljenima. Ja sam i dalje stajao.

Tata je otvorio vrata.

Pred vratima je čekao najljepši čovjek na svijetu. Bio je viši od ulaznih vrata. Sagnuo se i ušao je u kuću. Držao je u ruci masku na kojoj nije bilo izraza lica. Plafon se sasvim podigao i vjerovatno bi se popeo na nebo da nismo imali krov.

Veliki Zeleni Čarobnjak se osmjehnuo, pogledao je mamu i rekao joj blago: "Možete ustati, gospođo. Razminirano je. Oko vaše kuće nema više kasetnih bombi."

Tata je i dalje stajao. Mama je i dalje klečala. Ja sam pao na pod direktno nosom u parket.

Zovem se Marko. Imam šest godina, visok sam metar i devet santimetara. Preživio sam rat i jako bih želio da jednog dana imam dva i deset.

Fotografija: arhiv magazina Dani

SEDAM DEBELIH TETAKA

1. Moje božanstvo cipele

Toga sam ljeta prvi put dobila nove cipele. Ako biste danas tražili da vam opišem svoje prve cipele i svoje prvo seksualno iskustvo, u vezi sa drugim imala bih reći samo toliko da je gadno žuljalo. Što se, pak, cipela tiče iskustvo je nebesko i doseže u sam centar Andromedine magline. Blještavo bijele, sa kaišićima oko gležnja i izbockanim rupičastim leptirićima; sa mirisom koji se pamti za sva vremena; a iznutra toliko čiste da se sustežem zavući ruku u njih a kamoli nogu. Svakako, prve su noći noćile pod mojim jastukom.

Dotle sam, kao i većina tadašnje djece, cipele nasljeđivala od starije sestre, skupa sa deformacijama, mirisima, pokidanim pertlama i kaišićima, te sa odavno zaboravljenom bojom. Ništa strašno, izuzme li se da je to prouzročilo da jedno po svojoj prirodi tako banalno iskustvo bude doživljeno sa euforijom koja mu ne priliči.

Naravno, ovo nisu bile cipele za igru. Ima li se u vidu da je školski raspust tek otpočeo, postaju jasne moje strijepnje: grozne bi se stvari mogle desiti, kao recimo ta da mi do jeseni noge toliko porastu da ne mogu stati u cipele. Ili da mi ih pojede miš! Dobro, možda ih baš i ne može pojesti, ali ih može reciklirati. Vidjela sam to. Otac je izvukao svoj vojnički kofer ispod kreveta kad su mu zatrebali neki važni papiri i gle, kofer je bio pun papirnih fidelina. Mati se pomamila i stala optuživati oca kako je on kriv jer mu je već sto puta rekla da je kuća puna miševa a njega baš briga, našto se on nakleberio onim svojim osmijehom – udri brigu na veselje – i rekao:

– Kad slijedeći put budeš pravila rezance ostavi ih miševima da ti ih izrežu.

Dakle, mogla sam samo moliti Boga da iznađe neki put na koji bi roditelji i mene povel. Ali u našoj se kući nije molilo Bogu, niti sam ja znala kako se to čini, pa sam se zato molila novim cipelama da se one sjete nekoga puteljka na koji bi mogle ići one, a i ja u njima. Dječije molitve bi morale biti uslišene, pogotovo ako se moliš cipelama, mislila sam. Zato

sam svojim cipicama obećavala da ću ih čistiti i paziti kao oči u glavi.

2. Plemenska konstrukcija

Tri su faktora bitna pri usvajanju novih znanja: motivacija ili ono što čovjek hoće, sposobnost ili ono što čovjek može i prethodno znanje ili ono što čovjek zna. U vrijeme mojih prvih novih cipela apsolutno se nisam kužila u sve one zamršene šifre ko je kome šta i zašto mu je to što jeste. Moje znanje o predimenzioniranoj plemenskoj konstrukciji bilo je gotovo zanemarljivo izuzme li se iz toga monumentalna figura djeda koga sam doživljavala otprilike kao mafijaši kuma. On je sve znao, sve htio i sve mogao.

Jedino ga moj otac zbog nečega nije volio. Zaključila sam to iz jedne rečenice koju mu je rekao onda kad ga je djed upitao što ne šalje djecu na vjeronauku. – Uči ti svoju djecu govna jesti. To je bila ta ružna rečenica od koje je djed pocrvenio kao pečeni rak. Poslije toga uvijek su razgovarali kao što razgovaraju moj otac i učitelj; ozbiljno klimaju glavama na svaku riječ koju onaj drugi kaže.

Tih dana majka je počela učestalo spominjati svoje tetke. Meni to, svakako, ništa ne bi značilo da se u tome nije spomenuo poziv u goste. Eh, to je već imalo moć da pokrene moj mozak na hiperaktivnost. Valjalo se ubrzano prihvatiti odgojetanja čiji je ko. Tako sam načela vrlo obimnu lekciju pod nazivom: moj, tvoj, vaš, naš, njihov.

Dakle, ja imam majku, moja majka ima oca, njen otac je moj djed. Ovo je lako. Dalje, moj djed ima jednog brata i sedam sestara. Svih sedam njegovih debelih guzlatih sestara su tetke mojoj majci. Kako ne bih zapala u terminološku krizu, odustajem od objašnjavanja šta tih sedam žena jesu meni, a nisu ništa (sad mi se mati prevrće u grobu).

Ko je uspio zapamtiti imena dvanaest Jakovljevih sinova sa lakoćom će savladati i sedam poetičnih imena ljupkih tetkica: Šećerka, Biserka, Subha, Zumra, Sajma, Behka i Sehka. Sve su one rođene u rasponu od dvanaest godina na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Imaju li se u vidu ondašnji estetski i statusni parametri, radi se o sedam nadaleko čuvenih ljepotica. Imućne, obrazovane i stasite, mogle su imati svijet pod nogama, pa ipak...

Znajući što znam, nije mi teško zamisliti i to vrijeme i njih. Jurili su konji vrani, riđi i bijeli iz ergele njihovog djeda Daut-bega, vukući luksuzne kočije po drumovima Carstva i u njima zanosne djeve. Kupovalo se po Beču i Zagrebu, teferičilo po Sarajevu i Dubrovniku. Punili se dolafi ruhom i sehare strukama bisera, zlata i dragulja. No, hajde ti znaj u kojem Ferdinandu čuči tvoje zlo i koga treba da ubiju da bi sjaj tvoje zvijezde počeo tamniti. A kad jednom počne tu važi zakon entropije.

Neko negdje ispali hitac i pogodi usred tvoga djevojaštva. Ili ti ratni drumovi odvedu mladoga muža u nepovrat. Raskopaju se sehare i dolafi. Žali Bože carske spreme kad je moraš skidati pred fukarom. A ovakve cure ne čekaju da se ko otkle vrati. Pogotovo kad ih je sedam pa se prestižu, a nije red. Tako se poudavaše tetke moje majke uz Prvi rat, pošto-poto.

3. Red svetih sestara

Cijeli bogovjetni dan je padala kiša. I vazdan su se svađali moji roditelji, na neki novi, čudan i meni dotad nepoznati način. Prije podne nisam razumjela ništa, a do mraka sam uspjela skontati da postoje toliki zanimljivi pojmovi o kojima život ovisi i da je sam život kao učitelj nervozan, dozlaboga konfuzan i histeričan. A što je najgore, kasnije će se ispostaviti da upravo one lekcije koje je baš taj učitelj tako zločinački čupao iz konteksta i objasnio ih zbrda-zdola, najčešće ispituje i sa začuđujućom arogancijom veli: pojma ti nemaš! Sjedi. Jedan.

No, vratimo se prijepodnevnim, naizgled umiljatim i nevinim razgovorima između dvoje odraslih ljudi. Svakako, onda nisam znala kako je širok spektar raspoloživog arsenala verbalnih igračaka. Vjerujem u ono što vidim, kaže se, a moje tadašnje oči vidjele su otprilike slijedeće: neko je upravo gurnuo u usta kockicu čokolade i ti očekuješ da na licu prepoznaš istu tu slatkost, kad ono – onaj se stresa, koluta očima, plazi jezik i puše kao da je upravo prožvakao feferonu.

Nesklad u onome što čujem i onome što vidim upućuje me da je u toku neka igra i da su manevri tako hitri da ne uočavam kad je došlo do promjene igre. Čas je to igra mice (tako smo tada zvali nešto što je kasnije modificirano u iks-oks), čas čora-bake, pa truhle kobile, žandara i lopova, došo si mi na zicer – đubre, i druge još nepoznate igre.

Porazio me ovaj matematički problem. Nije se dao izračunati ni pomoću prstiju niti ijedne poznate matematičke operacije. Ko u šta? Šta s čim? Ko kome? Ako zadatak ne postaviš ispravno, ništa od rezultata. Toga sam dana odustala.

Mnogo kasnije, kad je već bio izumro red svetih sestara, poznat pod nazivom sedam debelih tetaka, a poslije sahrane onog spomenutog idiota, jedan od mojih daidža, nabacivši svojstveno im paunovsko perje, ponosno izjavi u posthumnom ćaskanju:

– Sve su naše tetke bile vrsne jebice!

Izjava vrijedna doktorske disertacije, u kojoj su sublimirane sve discipline ljudskog umovanja koje se u nekim višim sferama otima egzaktnim naukama, pa makar se radilo i o višoj matematici. A samu matematiku su mi razjasnile neke od strina i tetaka iz druge generacije, inače, gotovo u kompletnu nevrijedni spomena mediokriteti sa vječitim bizarnim kikitanjem ispod šape, kojom pokušavaju sakriti trulež, kako u ustima tako i u mozgu.

Svedeno na proste brojeve zvuči posno i malokrvno. Računa se primitivnom tehnikom poznatom kao tri pišem – dva pamtim, ili pijačna matematika. Elem, dvije su se tetke udavale po dva puta, dvije po tri puta, dvije po četiri puta i Behka sedam puta. Fakat, sedam žena – dvadeset i pet muževa. Aferim!

Vratimo se toku i atmosferi razgovora između mojih roditelja, bar fragmentarno, jer veći njegov dio u najkraćem izgleda kao besmisleno dugo valjanje i gnječenje limuna po stolu, prije nego što mu počneš cijediti i vjeru i dušu.

Stali smo, dakle, kod metafore Đulbeg sjaši – Alajbeg uzjaši, koja se u općoj upotrebi prevodi – sa zla na gore, ali u ovom slučaju prenaplašen je akcenat na glagolu jahati. Pošto moja mati nije glupa, uočava žaoku.

– Ako na tapiji piše čiji je konj, šta je sporno u tome što ga vlasnik jaše?!

Red je na oca, koji shvata da nema elegantnog načina da se utekne iz klopke postavljenog mu pitanja, jer je isto samo po formi pitanje, i, što da ne, iskorištava džokera sakrivenog u privilegiji patrijarhalnog autoriteta.

– Ja sam svoje reko.

Napušta okrugli sto uz preglasno zijevanje i trivijalan izgovor:

– Ova kiša baš uspavljuje. Odoh malo prileći.

Gledam u majčino lice. Prepoznat ću ga u nekim kasnijim iskustvima kao svoje. Zbog specifičnosti iskustva neće mi biti do ogledala, ali ću sasvim pouzdano znati kako izgledam. Ovako izgleda svaka žena ostavljena na cjedilu tren prije orgazma. Kao preparirana sova.

4. Strašna nepoznata riječ

U toku je ritual popodneve kafe. Čini se kao da je sve zaboravljeno, na moju veliku žalost. Trepereci kao tanana jasika, napeta do vriska koji samo što se nije oteo, čekam ishod. Ne usuđujem se ni biti sasvim sigurna da sam dobro čula, a kamoli vjerovati da je to moguće, ali sad više ne mogu trpjeti. U posve nezanimljivom dijelu prijepodnevnog natezanja, majka je povukla kartu – ako on neće ići ona svejedno hoće i povest će mene. Zato cijeli dan sjedim u čošku, nastojeći se smanjiti što je moguće više, kako me ne bi otjerali u drugu sobu. Moram znati, što prije moram znati, hoću li to i ja negdje ići.

Nije mi problematično što niti znam gdje niti kad će se ići. Samo je važno hoću li. Jasno je, dakle, da u ovom ratu navijam za oca. Pokušavam otjerati iz glave misao koja, poput muhe, postaje sve dosadnija što je više tjeram. Konačno je, onako nakazna, ubauljala pod zvono moje tintare i počela panično zvoniti, dižući svo moje trusno strpljenje na uzbunu. Rugala se mojoj nadi odvratnim piskavim glasom: postoji i treće rješenje i glasi – niko neće ići!

Prežala sam svaki pokret. Možda ugledam tajne naznake najvjerovatnije opcije. Mati je nalila kafu u findžane; u svoj do vrha a u očev prst ispod vrha. Kad je ljuta na njega uvijek mu naspe do samog ruba, mada zna da on to ne voli i da će odlići dio kafe nazad u džezvu i reći: – Duša ti je izazivati.

Zaključujem da majka nije ljuta. To znači da joj ne smeta što on ne pristaje da ide, a to dalje znači da će ona svejedno ići. Sa mnom, naravno. Ej, duboko more, alaj si plitko djeci! Šta zna dijete kako se ponašaju odrasli kada su ljuti više nego što je normalno. I šta znaš, kad si djevojčica, šta sve čini žena kad odluči stvar istjerati po svom.

Oni piju kafu i razgovaraju o nekakvoj Zubejdi što je umrla prije dva dana. Mati se iščuđava kako žena može tako naprasno, na pravdi boga – veli, umrijeti usred svega započeto. Pa nadugo i naširoko nabraja sav trud i znoj nesretne žene. Govori o njenim kratkoročnim i dugoročnim planovima, kao da ih je baš njoj povjeravala. Tu se skretница prebacuje sa konkretne žene na apstraktna filozofiranja na temu – život je tako kratak i nepredvidiv.

Nemam ja pojma čemu ova priča. Mene nestrpljenje udavi, a ona tu bezveze čalabasa – e, moj sinko, danas jesi – sutra nisi.

– Bio-ne bio – kaže otac i uvlači dugački dim iz cigarete, polako i pažljivo kao da mu je zadnji.

– Ne bojim se ja za tebe – S nečim smolavim u glasu govori majka. – Ti ćeš biti hiljadu godina. Briga tebe za druge. Kad nikog ne bude na svijetu, tebe će biti.

– Pa što se i ti ne ugledaš na mene? – kaže on.

– Nemam kad, brinući se o svemu o čemu ti nećeš.

– Eto, džaba si se brinula. Tetka ti se po sedmi put sretno udala. I to za pastorka!

Šta je pastorak, crklo dabogda šta god da je! Srce mi se zateglo ko pračka, a oni stalno svrcu u neke krivine. Piški mi se već bogzna otkad. Sad kad je ponovo spomenuta tetka, sve mi se olabavilo. Ne mogu više stiskati. Istrčim iz sobe. Do zahoda pola ispustim u gaćice, a onda piškim najbrže što se može. Majko mila, propustit ću najvažnije, zviždi mi u glavi.

Dok se vraćam skontam kako je vrlo rizično ponovo ulaziti u sobu. Odlučim ostati u hodniku. Sjednem na stepenice koje vode na sprat i načuljim uši.

Priča se, iz meni nepoznatog razloga, prebacila na očeve sestre. Glasovi im postaju sve zagrijaniji, rečenice kraće, riječi misterioznije. Ljudi su kao skakavci, mislim tužno, naslonivši glavu na koljena. Nikad ne znaš u kom će pravcu skočiti. Hoće li uvis ili udalj: naprijed, nazad, ustranu. Bog me ubio ako i oni sami to znaju prije nego što skoče.

Odjednom je eksplodirala bomba!

– Makar nisu kurve ko tvoje tetkurine! – ciknuo je otac, lupivši šakom o sto.

– Moje tetke kurve?! Moje tetke kurve?! Šta je tebi, bolan?! Eeeee... grom ti oči izbio!

Skočila sam kao oparena. Ustrčala uz stepenice na sprat, uskočila u krevet i navukla jorgan preko glave. Svejedno, i ispod jorgana odzvanjao je povik: Moje tetke kurve!

Ako sam do tada i čula riječ kurva, onda je ona svakako bila samo magla. Riječ daleka i nepostojeća.

5. Vozom preko Bosne

Gledam iz voza strašila po njivama kako tužno okapavaju jučerašnju kišu. Jutro se isparava iz rijeke. Ptice sporo lete uzvodno. Sve, na što pada pogled, doima se vlažno, zgusnuto, umrtvljeno.

Ja evo nekud idem, ali se nikako ne uspijevam radovati tome. U stomaku mi je rupa kroz koju puše jutarnja svježina. Burlja po crijevima, nanosi nešto gorko i kiselo. Pomalo toga zapljuskuje mi grlo i penje se u usta. Bojim se kazati majci da mi se povraća. Kad god se popne ljigava tekućina, progutam je. Slijedeći put se popne više toga.

Naslanjam glavu na hladan prozor i zatvaram oči. Pomalo stenjem, u nadi da će mati primijetiti i upitati šta mi je. Ali, ona očito nije u ovom vozu. Zuji mi u ušima, kroz grlo pristiže veliki talas. Pokušavam ga progutati. Ne da se vratiti nazad. Stišćem zube i usne. Ali talas izbija pravo kroz nos pa onda i kroz stisnute zube kao iz prskalice. Bljujem u svim pravcima, panično pokušavajući pronaći pravo mjesto.

Sijeva mi pred očima. Grmi u ušima. Svijet se izmiče i galami. Moja mati se konačno dosjeća da se to njeno dijete pretvorilo u fontanu. Otvara prozor i izdaje mi strogu naredbu:

– Kroz prozor! Brzo, kroz prozor!

Vješam glavu preko dopola otvorenog prozora. Arlaučem i bljujem sve što sam ikada pojela i popila. Vjetar mi vraća dio toga u kosu. Preostali dio, kao malter, nabacuje po prozoru. Svud curi i šprica.

Lokomotiva pišti. Ja ričem. Svijet se razbježao. Mati se unezgodila. Ne umijem uvući glavu natrag u vagon. Ostavljam je vani, praveći se da nije moja. Vidim je pomiješanu sa onim strašilima. To je njihova strašna glava.

Ja sam samo dijete. Evo, sad ću se rasplakati. Ridam glasno. Uvučena sam unutra. Neću da pogledam u majku. Znam ja kako ona izgleda. Iskolačene joj oči viču: – Moje tetke kurve! Moje tetke kurve!

Nisam ja kriva što su tvoje tetke kurve! Ja sam povratila zato što sam morala! Nisam ja, već strašilo! Eto ti sad, vidi

kakav je voz! Ko svinjac! Što me vodiš kad ne znam ni gdje idem! Tvoje tetke su kurve! Ako neće moj otac kod njih, neću ni ja!

Sve ovo plače iz mene. Neće da se kaže. Hoće da se plače. Tako. Stojim usred bljuvotine i plačem na sav glas kao da je čitav svijet pomro.

– Aj!!! Vidi mojih cipela! Aaaaaaj! Vidi mojih cipelaaaaa!!!

– De ušuti više! Jeble te cipele!

Šutim!!!

Vuče me kroz voz držeći u šaci moj rukav. Nešto govori. Neću da čujem! Dižem ruke i pritišćem uši snažno. Nije me briga. Možda kaže – grom ti oči izbio. Vuče me u zahod. Vrti slavinu uprazno. Nema vode. Lupa vratima. Vuče me dalje. Svijet bulji u mene. Kao da igra mečka. Niko ne baca pare. Svi gledaju gadljivo.

Nekakav debeli čovo. Željezničar. Kondukter. Šake su mu ko buhtle. Otvara vrata između dva vagona. Vjetar dere. Čovo poljeva naizmjenično u moje i majčine šake. Ja umivam sebe. Ona umiva mene. Pere mi kosu. Prstima svlači s nje bljuvotinu. Isto čini i sa haljinicom. Tresem se od studeni. Da mi je da me onaj debeli čovo zagrlji. Izgleda mi kao vrela bubnjara. Lice mu je slatko i toplo. Ko debela guzica. Uvodi nas u svoj kupe. Pita majku dokle putujemo.

– U Vranduk – kaže ona.

– Ih! Koga imaš tamo? – pita čovo.

– Udala mi se tetka prošle hefte. Danas prave pir.

– Ih!

– Jest bogme.

– Ih! Ma šta kažeš!

– Jest, jest.

– E, fino bogami.

– Jest. Sve nas je pozvala. Odsvakle.

– Ih!

– Nema đe nas nema.

– Ih!

– Jest bogme.

– E, bogami fino.

Malo su šutjeli. Onda se čovo diže. Uze svoju tašnu i reče kako mora ići pregledati karte.

– Samo vi sjedite tu – veli.

I mi sjedimo. Vozimo se vozom u Vranduk. Ja ne znam gdje je Vranduk. Ni šta je Vranduk. Ni koliko ćemo dugo

I da nema ništa, opet bi joj iskerala stolnjak i tabletiće. I ovo je kerala pretprošle zime, dok je ljubljena tetka još bila u svom šestom braku.

– Vidi, Munje, što je divan stolnjak – topi se Behka.

Munje vijuga gujavicom iznad usne i svrče očima ko kur-banski ovan. Inače, ime mu je Muris, i mlađi je od Behke četr-naest godina.

– Kud će mi bolja uspomena – mudruje Behka, kao da nije dvostruko starija od moje majke, pa će joj dobro doći uspo-mena kad ove više ne bude. Odnosi poklon u kuću a odande dovodi za ruku svoje čudovište.

– Ovo je moj Musto, zlato majkino. Lutka.

A lutka je idiot nad idiotima. Starost mu se ne bi mogla odrediti ni uz pomoć ugljikovog izotopa C-14. Konverzira nekom kme-kme handrotinom od jezika a iz uglova usana mu cure Nijagarini slapovi.

– Poljubi dušo seku – moljaka ga Behka.

Ja mahnito cimam majčin skut.

– Šta je sad? – pita ona.

– Moram piškit.

Vuče me hitro iza kuće u poljski zahod. Usput više:– Brzo, brzo! – Vjerovatno se prisjeća kako sam usvinjila voz, pa strahuje da ću se sad upišati usred pira.

Iz zahoda se vraćam sama. Dvorište je stiješnjeno između veće, novije kuće i nekoliko trošnih kućeraka. Popločano je oblim kamenjem između kojeg viri trava. S kraja su poredani lonci sa raznobojnim cvijećem. Čudno: prvo pomislim kako je dvorište lijepo, a onda, kako je taj svijet pod groždem nalik toj starinskoj avliji.

Još pamtim taj osjećaj dok stojim pored nekakvog drveta i gledam sav taj prizor. Uvjerena sam da me niko od njih ne vidi. Stvaran, radostan osjećaj nevidljivosti. Ja sam neko ko nije iz tog svijeta. Tu sam da bih sve to vidjela i upamtila, kao sliku, prizor koji će mi nekad za nešto trebati. U svakom slučaju, oni nemaju pojma da sam tu. Sad mi se odjednom čini da ih znam dugo, oduvijek. Ne pojedinačno, već u kom-pletu. I ne kao već viđeno, nego kao nešto zadato. Nešto, za šta sam znala da ću jednom gledati i upamtiti sve, svaki detalj. Kristalno su jasni oblici, mirisi, boje, zvuci.

I onda, neka druga djevojčica stoji tu pored mene. Na ču-dan način slična meni. Viša, krupnija, dvije-tri godine starija,

pa ipak nalik meni. Nije iz njihovog svijeta, a nije ni iz mog. Ona je iz nekog trećeg. Prvo, dugo samo stoji tu i ništa ne govori. Čeka da ja sve dobro upamtim. Kad i to bude gotovo, skoro neprimijetno mi da znak očima da pođem za njom. I ja pođem. Put je prašnjav. Uzbrdica. Ona ide žustro, nekoliko koraka ispred mene. Krećemo se u pravcu tvrđave. Ona je nije mi turistički vodič.

Ima neko svoje tajno mjesto i dovodi mene u njega, jer ja ću do mraka otići. Taman sam se navikla na njenu šutnju, kad iznenada reče:

– Uskoro će Kijametski dan.

– Šta je to Kijametski dan? – pitam.

– To je jedan kratki dan. U njemu će čitav ovaj svijet propasti.

– Kuda će propasti? – pitam.

– U jednu veliku rupu.

Pokušavam zamisliti i svijet i rupu. Gledam Vranduk ispod nas. Kuće se grčevito drže uz strme padine. Čudim se kako ne kliznu u provaliju kad snijeg zapada. I mislim, tako će to biti. Sve će se ove kuće pustiti, otkačiti. I skrhat će se dolje u rupu, na jednu kamaru. Ispod njih će biti pir. Raspjevani, nasmijani pir. Iznad te kamare vedro nebo i na njemu mnoštvo ptica.

– Allah će smotati nebo kao list papira – kaže ona.

– Šta će biti sa pticama? – pitam zabrinuto.

Ona malo promisli pa kaže:

– Sve će se ptice klanjati Allahu.

– U rupi?! – pitam.

– Ispod Arša – kaže ona.

– Šta je to Arš? – pitam.

– To je mjesto gdje živi Allah.

– Gdje se nalazi to mjesto? – pitam.

– Na nebesima – kaže ona.

Ne umijem ovo zamisliti. Ne mogu da upratim gdje će se skloniti Arš i ptice kad Allah smota nebo. Pitam, nesigurno:

– Gdje će stajati Arš kad Allah smota nebo?

– Iznad Sirat ćuprije – tvrdi ona.

– Gdje je Sirat ćuprija? – pitam.

– Iznad Džehenema – kaže.

– A Džehenem? – pitam.

– U rupi – kaže.

Na brdu smo. U tvrđavi. Mogu da vidim rupu i u njoj pir. Preko njega zdrobljene kuće. To je Džehenem – Vranduk skrhan u rupu.

– Je li ovo Sirat ćuprija? – pitam.

– Koje? – pita ona.

– Ovo gdje smo mi sada.

Ona ništa ne kaže. Sagne se, dohvati dva kamena veličine jajeta. Jedan pruži meni. Primakne se kamenom zidu i počne jednolično lupkati svojim kamenom. Kad upratim ritam, stanem i ja kucati svojim. Domalo, vijenac brda, zaokružen povrh Vranduka, odgovori. Hiljade ruku kuca kamenom o kamen. I sve se okreće kao ringišpil. Znam, ovo je kratki Kijametski dan, ali ne brinem. Nije me strah. Gledam u nebo, a njega kao da nema. Sunce je u zenitu i vrti se kao zvrk. Zrakama pridržava vrhove brda kao leteće stolice na ringišpilu. Sve kuca kao jedno ogromno srce i stenje: HU – HU, HU – HU... Vrti se čitav svijet u svojoj posljednjoj vožnji na ringišpilu. Ne znam kuda idemo i hoću li više imati priliku da pitam. Odlučim se i pitam sada, nadvikujući ritam Kijamet-skog dana:

– Šta je to kurva?!

– Ne znam – kaže ona začuđeno. – Nije nam efendija to objasnio.

КАДА

Во морето плочки чамец насукан
двосед навлечен на бојлерот

чистилиште на душата - реставратор
длабок пенлив психијатриски кауч

капка надеж соговорник на телото
школката на Хигија во која се капат
змиите Медузини

во неа валканиците на градот
и гласната бебешка насмевка

во неа ти и јас кога сме запалени

воден кревет за сочни бакнежи
и љубовна казнено-поправна постела

бина за аудициско соло пеење -
сапунска опера

во неа ти и јас кога сме валкани

КРЕВЕТ

Во него првиот плач и последната воздишка
првото стенкање и последната ерекција

меѓу мајчината постелица и семејната гробница
тој е наша главна меѓустаница

проверува дали сме ги измиле забите пред
да го гушнеме
дали ни се чисти нозете или пак ќе го
задушиме

(а ние во карирани униформи за сонување
легнуваме легнуваме легнуваме)

знае на која страна спиеме како дупиме
кога речиме

ни ја знае тежината подобро од вага
облините подобро од нашата драга

качени на него патуваме околу светот
јавајќи го на јавето му го ебеме векот

меѓу првата мочка и поледната гуска
меѓу првата лига и последната семка

се простира господинот кревет
долг цел еден живот

МИЈАЛНИК

Над него во отсликувачот твоето
неизмиено лице или шолјата клекната
(што и нема некоја голема разлика)

секогаш подготвен да ги прими
твоите изливи на нежност - врз себе
и само врз себе

убаецот мијалник - лицето на канализацијата
опкружен со прибор за разубавување

пастата за заби гасеничи по четкичката
сапунот чист и во сендвич меѓу дланките

остри лопати го чистат снегот од дворот
околу устата
носот се дружи час со палецот час со
показалецот

непребирачот мијалник со здрав желудник
не одбива ни влакна ни нокти ни
искашлок од порок

само понекогаш кога ќе се наполни до грло
тврдоглаво ги стега усните

и чека да му ја пуштат големата гумена уста
за да се бакнуваат страсно и гласно

НАБИЛДАНА МЕСЕЧИНА...

Набилдана месечина
над градот што се
брани од темницата
стоиме пред семафор и чекаме
и поаѓаме во очекуваната неизвесност
како револвераши и како страшливци
од кината излегува маса подложна на
гмечење и на масовна хипноза
ритмите од кафетериите се мешаат
како мириси на медитерански пазар
живееме пребрзо но затоа пак побавно умираме
боите омекнуваат - брадавица зад просирност
гравитацијата си поигрува со тениските топчиња
и со цицињата на забрзаните тинејџерки
околу нас набилдани флуоресцентни тренерки
електронска музика пилули и двоседи
деца вие пукате од здравје и енергија
и доколку мирувате две-три минути ви се пали
screen saver-от на кој нема никаква порака
вие сакате уште малку Triple sec во Маргаритата
вие плакате 70 ДМ за грам задоволштина...
околу нас луѓето достоинствено ги тротоаризираат
своите болести - асфалтна болест
алергија на чисто провинциски синдром
сачмосуваме труби и ѝ се потсмеваме
на земјината тежа
фаровите на возилата се одбиваат од нашите глави
како од диско-лустери со мозаични огледалца
ние сме другари и љубовници
деца на случајноста антиципирани судбини
смртни пријатели...
градот гори во летната саботна еуфорија
одамна ја немам видено неговата ноќна панорамска
разгледница од замаглен автомобил паркиран
на впаркингот на резервативитег на Водно

не знам дали Селин некогаш видел запален град
но сигурен сум дека и градовите убаво горат

03/2000

НОВОГОДИШНА

Ти ги дарувам најсаканите
мигови од вечерта твоја највесела
ти цртам снежен човек под капа
врисок на елка пренакитена
прскалка на честитка
дванаесет величествени бакнежи
и домашно шампањско
ти цртам остарен санкар црвенкап
забавна музика дарови лотарија
револверски истрели небесни
триесет жолти балони виснати
кинески огномет наместо лустер
петарда под фустанот

ти ги дарувам првите часови
од омилениот твој ден првичен
ти цртам кревет нарачано будење
пладневно
Штраус на екранот ладно прасешко
во фрижидерот
богата филмска програма
насмеани и тажни телефони пискави
патерица патетична...

овде е многу топло
сто осумдесет и третиот ден од годината
ги спушта ролетните влчучува вентилатор
чести гајба Скопско пиво најладно
сакав да те одведам на море
ти ветив колиба на планина
а наместо тоа те поканувам
на отворањето на мојата изложба
домашна самостојна вНовогодишнаг
во мојата соба за скијање
натапкана со конфети памук и со
снег на екранот
вечерва ќе го возиме
традиционалниот спуст
новогодишен
во длабок кревет
со плуг рашириножен

ПОГРЕБ

Капелата е тесна и задушлива -
дури и мртовецот пребледел
попот пее веќе половина час -
пее чита и рецитира
и ако продолжи уште малку
ќе мора да се ископа уште некоја дупка
вубаво пееше попчетог - вели една бабичка
вубаво убавог - одговара другата бабичка
секој од блиските држи по една запалена свеќа -
искрена молитва што на мртовецот
 ќе му го осветли патот до бога
прегрешенијата се повеќекратно простени
телото наскоро ќе се протне низ вратата на вечноста
но душата е жива и можеби е меѓу нас
и можеби нечујно кива во облаците од темјан
потоа две леви и две десни раце
кола капак крст цвеќиња и венци
и повторно попот
(млад селски мангуп со брадичка)
кој го кажува последниот збор додека
гробарите импровизираат примитивен лифт
потоа живите фрлаат по една грутка земја -
 за да му биде лесна земјата
па попот истура малку црвено вино -
 за да му биде...
па повторно се на ред гробарите
но овој пат креваат толку многу прашина
што сите безглаво се разбегуваат од гробот
 небере преплашени
небаре виделе мртовец

ПОВТОРНО САМ

Излегуваш на терасата
димиш на столот за пушење
надоградната лозница скривалка
запуштена
поради кратковидоста на соседите
те штити од себе си
го бодриш тушот со сончевиот бојлер
да издржи до јуни
стреата валкана жиците чисти бели
облечени во твоите пелени
плачат од штипењето на штипките
немилосрдни
десно од тебе пролетта ја шминка
твојата врсничка круша
го оптегнуваш цревата и го наводнуваш
покривот да порасне уште некој кат
ти се пие а немаш со кого
мачките соседни те провалија одамна
лево од тебе прозорецот од собата
во која некогаш пишуваше ги раширил
ноздрите да се надиши малку воздух
за време на твоето отсуство
уште малку ќе се стемни а телевизорот
ти е расипан
палиш уште една цигара на истиот стол
и се местиш удобно чекајќи да почне
филмот на звездите
кој од памтивека не е симнат од репертоарот
поради големото интересирање на публиката

РАКА

Што да ѝ речам на раката
да отпоздрави или да удри
да ги мрда фигурите или да
 го мрдне средниот
да ѝ помага на пролетта
околу сценографијата
или пак да ја потпира главата
да ѝ дадам чашка или молив
 џоџо или четкица
да ја наслика душата
да скине жица на гитарата
да напише песна агностичка
да се дружи со зората
што да ѝ речам на раката
да не буричка во гаќите
да се одмора на града
да пенетрира во вселената
да ја учам да оди на два прста
или да шлака со шака
да ја покрива устата отворена
да ги гали образите на месечината
да настрешнички на челето меѓу очите
 и сонцата
што да ѝ речам на раката
да ја фрли ракавицата
да го отвори гардот оклопен
да не ги чува мадињата во живиот сид
или да ја пуштам самата да си одлучува
макар и потегнала непромислено
макар се прекрстила инстинктивно
макар и се прекрстила со другата рака
додека јас спијам на грбот на вечноста

ТАА САКА ДА ЛИЖЕ СЛАДОЛЕД ОД ВАНИЛА ДОДЕКА ВОЗИ РОЛЕРКИ ОКОЛУ ФОНТАНА ВО КВЕЧЕРИНА ПРЕД ДА ПОЈДЕ НА РАБОТА

Од каде ли доаѓаш
безимена и многуимена
- еластична и практична
тесна и широка - прилагодлива
и како се осмелуваш да говориш
ти совршена кукло која не вика вмамааааг
кога ќе ја свиткаат

ти миксеру во кој се мешаат сокови
од медитерански овошја и од кромид
дупко под дупката масовна гробница
студентска револуција и селска буно
златен венцу што мирисаш на мртва поетеса
кога се потиш околу вратот на наградениот

во тебе првиот и последниот куршум -
небаре си подвижна мета барска птица
што ја гаѓаат воздушни пушки
и над која се лигават ловечки кучиња

непишана потврдо на неправдата
(да беше поаметна ќе беше погрда
а со тоа машкиот род би загубил многу)
светилнику претворен во пристаниште
Атлантидо и Елдорадо
државо Невада во која се блуднички
но патем се вршат и нуклеарни проби

ти со мирис на хармоника
помешан со евтин дезодоранс
и со пот на стомачна танчерка
што се влева во голиот папок
над клекнатите ракоплескачи

убавице полуписмена
тажна добротворна дарувалко
наоружана со нападна пренагласеност
нашминкана со пастелни бои како

Femme Fatale на Kees van Dongen
а воедно стаклена кривка и кич
небаре те направил Swarovsky

доволно си паметна да станеш телевизиска звезда
на ова небо на кое светкаат куртони
од 20 денари еден

ТЕЛЕФОНСКИ ИМЕНИК

Уште еден анахронизам
складиран во визбата веднаш над
учебникот по марксизам

некогашната комуникациска библија
подебела и од стариот завет
заврши неславно - со крстот на чело

показалецот го лиже јазикот
па ги врти страниците побрзо од Google
па пребарува со остриот нокт како со
стрелата на глушецот

во времето кога 988 (поради капацитетот
на централата) беше невозможно да се добие
само тој ги памтеше бројките на девојките

го уништи мобилната телефонија
исто како што парната локомотива
ја уништи поштенската кочија

го има само уште во телефонските говорници
во американските филмови
каде што типчиња со слаба меморија за еден
единствен број кинат страница од цела населба

веќе никој не го чита и затоа не се печати
всушност тој веќе одамна ја има доживеано
судбината на мојата поезија

SLADOLED U NEDOGLED

CIGARETA

Otvaraš kutiju kao da je
bombonijera
iz nje dvadeset zgužvanih dobrovoljaca
mjerka tvoja usta kao da su
pepeljara
u njoj Racinovi junaci
i Duvanski kombinat iz Prilepa
nepregledna polja u magli –
u tvojim plućima
potencijalno trovanje nikotinom
mladalačka zabluda starih Indijanaca
drugovi su joj KAFA DROGA i ALKOHOL
Prometej Zippo i gospodin Šibica
najslađa je poslije jela i jebanja
(zar mu to ne dođe nekako isto)
dobra je na ulici i nad tastaturom
(bolje ona nego palac –
između srednjeg prsta i kažiprsta)
bolja je od tvojih prljavih noktiju
adiktivna instant zanimacija koja
se preskupo plaća
ovjeren uput i viza za onkologiju
ponekad se puši sama – na grobu
(ili se opet ne puši sama)
obožavaju je oni koji kažu
da je sve to pičkin dim
najbolja prijateljica koje se
svi odriču
sisaju je grizu je u pepeo je pretvaraju
zatim je bacaju i gaze cipelom
kao da igraju twist ili rock'n'roll

KADA

U moru pločica čamac nasukan
dvosjed navučen na bojler

čistilište duše – restaurator
dubok pjenušav psihijatrijski kauč

kap nade sagovornik tijelu
Higijina školjka u kojoj se kupaju
zmijske Meduzine

u njoj i prljavštine grada
i zvonki smijeh bebe

u njoj ti i ja kad smo napaljeni

vodeni krevet za sočne poljupce
i ljubavna kazneno-popravna postelja

bina za audicijsko solo pjevanje –
sapunska opera

u njoj ti i ja kad smo prljavi

KREVET

U njemu prvi plač i posljednji izdisaj
prvo stenjanje i posljednja erekcija

između majčine posteljice i porodične grobnice
on je naša glavna međustanica

provjerava jesmo li oprali zube prije
nego što smo ga zagrlili
da li su nam čiste noge ili ćemo ga opet
ugušiti

(a mi u kariranim uniformama za sanjanje
liježemo liježemo liježemo)

zna na kojoj strani spavamo kako jebemo
kad hrčemo

zna nam težinu bolje od vage
obline bolje od naše drage

ležeći na njemu putujemo svijetom
jašući ga stvarnosti jebemo mater

između prvog pišanja i posljednje guske
između prve ljige i posljednjeg sjemena

prostire se gospodin krevet
dug čitav jedan život

UMIVAONIK

Nad njim u odslikavaču tvoje
neumiveno lice ili šalja što čuči
(u čemu i nema neke velike razlike)

uvijek spreman da primi
tvoje izlive nježnosti – na sebe
i samo na sebe

ljepotan umivaonik – lice kanalizacije
okružen priborom za uljepšavanje

pasta za zube kao gusjenica puzi po četkici
sapun čist i u sendviču među dlanovima

oštre lopate čiste snijeg iz dvorišta
oko usta
nos se druži čas sa palcem čas sa
kažiprstom

neprobirač umivaonik sa zdravim želucem
ne odbija ni dlake ni nokte ni
ispljuvak poroka

samo ponekad kad se do guše napuni
tvrdoglavo steže usne

i čeka da mu spuste velika gumena usta
pa da se ljubi s njima strasno i bučno

NABILDANI MJESEC

Nabildani mjesec
nad gradom koji se
brani od tame
stojimo pred semaforom i čekamo
i polazimo u očekivanu neizvjesnost
kao revolveraši i kao strašljivci
iz bioskopa izlazi masa što pada pod uticaj
gnječenja i masovne hipnoze
ritmovi iz kafića se miješaju
kao mirisi mediteranske pijace
isuviše brzo živimo ali zato sporije umiremo
boje omekšavaju – bradavica s onu stranu providnosti
gravitacija se poigrava teniskim lopticama
i sisama žurnih tinejdžerki
oko nas nabildane fluorescentne trenerke
elektronska muzika pilule i dvosjedi
djeco vi pucate od zdravlja i energije
i ako vam se desi da mirujete dva-tri minuta uključuje vam se
screen saver na kojem nema nikakve poruke
želite li još malo Triple sec-a u Margariti
plaćate 70 DM za gram zadovoljstva...
oko nas ljudi dostojanstveno trotoarizuju
svoje bolesti – asfaltnu bolest
alergiju na čisto provincijski sindrom
Imenom sačme nazivamo trube i podsmijevamo se
zemljinoj teži
farovi vozila odbijaju se od naše glave
kao od disko-lustere s ogledalcima složenim u mozaik
mi smo prijatelji i ljubavnici
djeca slučajnosti anticipirane sudbine
smrtni prijatelji ...
grad gori u ljetnoj subotnjoj euforiji
odavno nisam vidio njegovu noćnu panoramsku
razglednicu iz zamagljenog automobila parkiranog
na "parkingu prezervativa" na brdu Vodno

ne znam da li je Selin nekad vidio zapaljen grad
ali siguran sam da i gradovi lijepo gore

03/2000

NOVOGODIŠNJA

Darujem ti najvoljenije
trenutke večeri tvoje najveselije
crtam ti snježnog čovjeka pod kapom
vrisak jelke prenakićene
prskalica na čestitki
dvanaest veličanstvenih poljubaca
i domaći šampanjac
crtam ti ostarjelog sankša crvenkapa
zabavnu muziku darove lutriju
revolverske pucnje nebeske
trideset žutih balona što vise
kineski vatromet umjesto luster
petardu pod haljinom
darujem ti prve časove
omiljenog tvog dana prvog
crtam ti krevet naručeno buđenje
podnevno
Štraus na ekranu hladnu prasetinu
u frižideru
bogat filmski program
nasmijane i tužne telefone piskave
patetiku prazničnu...
ovdje je isuviše toplo
sto osamdeset i treći dan u godini
spušta roletne uključuje ventilator
časti gajbom Skopskog piva najhladnijeg
htio sam da te odvedem na more
obećao sam ti kolibu na planini
a umjesto toga te pozivam
na otvaranje moje izložbe
domaće samostalne "Novogodišnje"
u moju sobu za skijanje
nabijenu konfetama pamukom i
snijegom s ekrana
večeras ćemo voziti
tradicionalni spust
novogodišnji
u dubokom krevetu
plugom raširinožnim

1993

POSLIJE SEKSA

Silazimo niz krater
i tražimo jedno drugom gaće
jezici su još uvijek isprepletani
da ne bi kazali kakvu glupost
brišemo mač ili vadimo štit
četiri usne puše jednu cigaretu
četiri noge (jedne među drugima pod čaršavom)
 kao escajg u salveti
tuširanje (što da ne kad smo već goli)
blažen san ili kratka pauza
nešto slično kao poslije napisane pjesme
mного bolje nego poslije drkanja
u svakom slučaju jedna prijatna eustazija
odmor pobjednika na vrhu planine
Aleksandar i Bukefal poslije osvajanja Persije
Georg Friedrch Händel prije nego što padne u dubok san
poslije tronedjeljne borbe s njegovim Mesijom
međuprostor koji potvrđuje ljubav
nešto jedinstveno i rijetko
nešto što možemo odmah
 da ponovimo
ako se tvoj suprug
zaboravi i nešto duže zadrži na poslu

SAHRANA

Kapela je tijesna i zagušljiva –
čak je i mrtvac prebljedio
pop pjeva već pola sata –
pjeva čita i recituje
i ako produži još malo
moraće iskopati još neku rupu
“lijepo pjeva popčić“ – kaže jedna baba
“lijepo lijepo“ – odgovara druga baba
svi bližnji drže po jednu zapaljenu svijeću –
iskrena molitva koja će mrtvacu
osvijetliti put do boga
grijevovi su višekratno oprošteni
tijelo će se uskoro provući kroz vrata vječnosti
ali duša je živa i možda je među nama
i možda nečujno kija u oblacima tamjana
potom dvije lijeve i dvije desne ruke
kola poklopac cvijeće i vijenci
i ponovo pop
(mlad seoski mangup s bradicom)
koji kazuje posljednju riječ dok
grobari improvizuju primitivan lift
živi zatim bacaju po jednu šaku zemlje –
da mu zemlja bude laka
pa pop prosipa malo crvenog vina –
da mu bude ...
pa opet dolaze grobari
ali ovaj put su digli toliko mnogo prašine
da su se svi razbježali i utekli od groba
kao da su uplašeni
kao da su vidjeli mrtvaca

PONOVO SAM

Izlaziš na terasu
dimiš na stolici za pušenje
nadograđena loza skrivalica
zapuštena
zbog kratkovidosti susjeda
štiti te od samog sebe
bodriš tuš sa sunčanim bojlerom
da izdrži do juna
streha prljava žice čiste bijele
obučene u tvoje pelene
plaču od štibanja štikaljki
nemilosrdnih
desno od tebe proljeće šminka
tvoju vršnjakinju krušku
rastežeš crijevo i navodnjavaš
krov da poraste još neki sprat
pije ti se a nemaš s kim
mačke iz susjedstva provalile su te odavno
lijevo od tebe prozor sobe
u kojoj si nekad pisao
raširio je nozdrve da udahne malo vazduha
u vrijeme dok si odsutan
još malo i smračiče se a televizor
ti je pokvaren
pališ još jednu cigaretu na istoj stolici
i namještaš se udobno čekajući da počne
film zvijezda
koji od pamtivijeka ne skidaju s repertoara
zbog velikog interesovanja publike

RUKA

Što da kažem ruci
da otpozdravi ili da udari
da mrda figure ili da
mrdne srednji prst
da pomaže proljeću
oko scenografije
ili da podupre glavu
da joj dam čašu ili olovku
travu ili četkicu
da naslika dušu
da otkine žicu na gitari
da napiše pjesmu agnostičku
da se druži sa zorom
što da kažem ruci
da ne pipa u gaće
da se odmara na grudima
da penetrira u svemir
da je učim da hoda na dva prsta
ili da plješće šakom
da pokriva otvorena usta
da mazi obraze mjesecu
da bude streha na čelu između očiju
i sunca
što da kažem ruci
da baci rukavicu
da otvori gard oklopljeni
da ne čuva muda u živom zidu
ili da je pustim da sama odlučuje
makar i nepromišljeno potegla
makar se prekrstila instinktivno
makar se prekrstila i drugom rukom
dok ja spavam na leđima vječnosti

ONA VOLI DA LIŽE SLADOLED OD VANILE
DOK VOZI ROLERKE OKO FONTANE
U SUMRAK PRIJE NEGO ŠTO KRENE NA POSAO

Otkud dolaziš
bezimena i mnogoimena
– elastična i praktična
tijesna i široka – prilagodljiva
i kako se usuđuješ da govoriš
ti savršena lutka koja ne viče “mamaaaa”
kad je saviju

ti mikseru u kojem se miješaju sokovi
od mediteranskog voća i crnog luka
rupo pod rupom masovna grobnico
studentska revolucija i seljačka buno
zlatni vijenče što mirišeš na mrtvu pjesnikinju
kad se znojiš oko vrata nagrađenog

u tebi je prvi i posljednji metak –
kao da si pokretna meta barska ptica
koju gađaju vazdušne puške
i nad kojom se ljigave lovački psi

nepisana potvrdo nepravde
(da si pametnija bila bi ružnija
čime bi doduše muški rod izgubio mnogo)
svetioniče pretvoreni u pristanište
Atlantido i Eldorado
državo Nevado u kojoj se bludniči
ali se usput vrše i nuklearne probe

ti s mirisom harmonike
pomiješanim s jeftinim dezodoransom
i sa znojem trbušne plesačice
koji se uliva u goli pupak
iznad glava onih što pljeskaju i kleče

ljepotice polupismena
tužna dobrovoljna davateljko
naoružana napadnom prenaglašenošću

našminkana pastelnim bojama kao
Femme Fatale Keesa van Dongena
a ujedno staklena krhka i kič
kao da si djelo Swarovskog

dovoljno si pametna da postaneš televizijska zvijezda
na ovom nebu na kojem svijetle kurtoni
s cijenom od dvadeset denara po komadu

TELEFONSKI IMENIK

Još jedan anahronizam
smješten u podrum odmah iznad
udžbenika marksizma

nekadašnja komunistička biblija
deblja i od starog zavjeta
završila je neslavno – s krstom na čelu

kažiprst olizan jezikom
okreće stranice brže od Google-a
pa pretražuje oštrim noktom kao
strjelicom miša

u vrijeme kad 988 (zbog ograničenog kapaciteta
centrale) nije bilo moguće dobiti
samo on je pamtio brojeve djevojaka

uništila ga je mobilna telefonija
isto kao što je parna lokomotiva
uništila poštansku kočiju

ima ga još samo u telefonskim govornicama
u američkim filmovima
u kojima tipovi sa slabom memorijom zbog jednog
jedinog broja cijepaju stranicu čitavog naselja

više ga niko ne čita i zato se ni ne štampa
u stvari on je već odavno doživio
sudbinu moje poezije

Roman Simić

OKVIR ZA OBITELJSKOG LAVA

Za M.

Maybe this film is about growing older.

Robert Frank, Conversations in Vermont

Fotografije

Ponekad zamišljam da svako sjećanje sebi možemo vratiti kao fotografiju danu na razvijanje nakon, recimo, tri ljeta. Mjesta i ljudi daju se prepoznati, slika još pamti boju neba, kockastog stolnjaka ili odjeće, ali sada – dok je vadimo iz plastičnepapirnatih vrećice – zima je ili jesen, kiši, i teško je u svemu

SARAJEVSKE SVESKE
SARAJEVSKE BILOUŽNICE
CAPAJEVSKE CEEKE
SARAJEVSKE VEZE
CAPAJEVSKE TETPATIK
SARAJEVO KOTIRODE

ili zaborav kao čuvar od sjećanja? Mislim na kraju i o tome što je zapravo taj lav, gdje je sad, čime se hrani i odakle dolaze misli poput ovih?

Anja i ja, svako sa svoje strane, ne znamo.

Naši razgovori fotografijama, baš kao i svijet koji pokušavaju izgraditi, u sebi imaju ugrađen fatalan kraj. Kad potrošim zalihu očevih riječi, ja ću zašutjeti, a nju će svaka riječ koju stvori voditi sve bliže šutnji. Zadobivanje vlastite prošlosti, sve dalje i dalje unatrag, vodi nas tako oboje do prvobitnog muka, neznanja filma nenačetog svjetlom, fiksirom i emulzijom.

Pa ipak, a možda i tome usprkos, fotografija koju prozirnim zelenim selotejpom lijepim na pluteni pano iznad pisaćeg stola postaje naš tihi obiteljski lav, snježna zagonetka koja me promatra već od doručka, podsjećajući me kako zaboravljam i pamtim, strpljivo čekajući razrješenje.

Povijest

Dok zatvorenih očiju počinjem odmatati našu obiteljsku povijest, prve riječi koje mi pokušavaju razmaknuti usne su "malo" i "kratko", one pred kojima se obično ništa ne razmiče. Male i kratke povijesti gotovo su kontradikcija same po sebi, ili se barem to njihovo odsustvo veličine i opsega doživljava kao neosporan znak manjkavosti i zle sreće, kao da im nešto iza leđa govori: "Da su bile sretno, vjerojatno bi i trajale dulje!". Na fotografijama koje prate našu kratku povijest – moram se nasmijati – sve upućuje baš na suprotno. Rođendani, izleti, zagrljaji, ljeta; na sto načina nasmijana Anja, otac i ja koji čučimo kao nogometasi, i majka koja stoji ponad, trenerski, izgubljena u gornjem dijelu očeve uniforme, dok se iznad nje na nebu križaju tragovi aviona koje bi čovjek lako mogao zamijeniti s trakama pamuka nalijepljenim na prozirnomodru tkaninu dresa, samo da je dovoljno lud i da mu se takvo što usudi pasti na pamet.

Otvaram oči i smijem se ponovo, ovaj put nesigurnom svijetu izvan fotografija.

Stvari poput odlazaka ili smrti u njega su protjerane kao u neko izmaštano čistište, odlagalište neugodnog otpada krupnih i neželjenih stražnjih planova.

Na fotografijama koje čuvamo – one ne postoje.

Zbog te tromosti oka, naša je *u-slikama-sačuvana* kratka obiteljska povijest sretna i dizajnirana da traje najmanje tisuću godina.

I ne radi se o namještaljci.

Stvar koja može objasniti ovo nepodudaranje svijeta i slika koje ga dokumentiraju možda je i ono što odsutna, američka Anja zove "očevim fotografskim amaterizmom". Po njoj, ta je osobita vrsta naivnosti drugo ime za nesposobnost fotografa da u fotografiju uhvati išta što ne bi bilo, ili bar podsjećalo na neki od mogućih stereotipa sreće. Poledina jedne od njezinih prvih prekomorskih razglednica, velike raže koja se, zaklana i raširena na smrvljenom ledu ribarnice, pred okom promatrača pretvara u komadić zime ili lik neke netom ubijene germanske svetece, govorila je o tome da samo profesionalci mogu i žele fotografirati tugu, baš kao što jedino kirurzi – za razliku od svih onih koji su se ikada porezali, doživjeli automobilsku nesreću ili čak ubili čovjeka – zaista vide tugu ljudskog tijela iznutra.

Za Anju, amaterizam je gori od laži.

Jedina njena fotografija oca prikazuje ga gotovo neprepoznatljivog, s leđa. U šetnji su gradom nakon granatiranja. Očeva pleća zamiču u stranu, prema mutnim fasadama, i ne pripadaju nikome, ponajmanje njemu. Jedna očeva ruka diže se prema zidu i izgleda kao da se odvaja i bježi, tijelu.

Ne samo zbog toga što je snimljen s leđa, otac se na ovoj slici ne može prepoznati. Snimajući ga, fotoaparat u Anjinim rukama toga je dana uhvatio pokret i nesreću, dok njegov više nikada neće uloviti ništa. Nedugo zatim prestaju razgovarati, a Anja odlazi u Ameriku. Otac umire. Da je bila u blizini, Anjina neizgovorena dijagnoza mogla je glasiti: od nedostatka mogućih stereotipa sreće. Fotografija očevih leđa ujedno je i zadnja fotografija koja opisuje obitelj, posljednja na kojoj je itko od nas zapamćen ili zaboravljen okom onoga drugog. Ali ona je i jedina koja ne ulazi u albume, jednostavno zato jer im ne pripada. Njezin nevidljivi lav opasan je jer živi od drugih fotografija, njihovih sjećanja; on ubija meke prijelaze rođendana i godišnjih doba, tjerajući nas da zaboravljamo, i vlastiti život lomimo na ono prije i poslije nje, na nevidljivo pola koje samo čuči u ladici.

Krhotine

Tko zna kada i zašto, ali odlučujem voditi dnevnik ove po-trage. Ne radi se, zapravo, o dnevniku. Stvari koje zapisujem

više podsjećaju na pismo pisano nekome tko ga nikada neće otvoriti. Zbrkane su, ali u njima ipak ima nekoga reda; koriste *svačije* riječi, ali tiču se stvari koje pripadaju samo *nama* – to su zapisi namijenjeni nekome poznatom. Ponekad pomišljam da bih ih jednom, kad budu gotovi, mogao poslati majci. Zbog toga vjerojatno nikada neće biti dovoljno gotovi. Okupljanje rasute obitelji, makar i u riječima, makar i u lovu na strašnog papirnatog lava, djeluje patetično ili čak smiješno. Ipak, ono se događa. Smijem se ponovo, da spasim stvar. Zbog smijeha ili nečeg drugog, ali nakon svake napisane rečenice imam potrebu ucrtati golemi znak upozorenja, nakostriješeni crveni uskličnik koji bi govorio: opasnost, laž! Laž, jer obitelji u riječima nema. Osim toga, pokušaj da se rasvijetli ma kakva tajna, da se vlastiti život pročita u životima svojih srodnika, nužno vodi nekakvom nacrtu, cjelini, spektakularnom otkriću – nečemu što nije i ne može biti stvarno. Stvarne bi, s druge strane, mogle biti tek krhotine; djelovi sjećanja, fotografije; stvari koje ne znače ništa. Pomišljam da samo u tom smislu i mi – kao krhotine svojih obitelji – postojimo: toliko da nam vrijedi pisati. I tako prolaze dani. Zapisujem uvijek navečer, često po različitim mjestima. Umjesto da me zabrine, ovaj me nemar veseli: pomoću njega izmičem opasnosti da se to što napišem ikada nazove cjelinom, da se ikada iscrpi ili završi. Danju, pod budnim pogledom svog novog snježnog čuvara, pretražujem ladice u potrazi za slikama na kojima se vidi nešto što mi je do sada izmicalo. Takve su sve. Ipak, zaustavljam se na onima koje prikazuju Anju, od dana kad je otišla u Ameriku. Njih je, naravno, najmanje. Iako ga do sada nisam primjećivao, taj me rezultat ne čudi. I prije nego što je otišla, Anja se fotografirala nerado, izgovarajući se svim mogućim izlikama, a najčešće onom najjednostavnijom: “njeno mjesto je *iza* fotoaparata”. Možda zbog toga što zahtijevaju prepuštanje tuđem oku ili zato što na njima okvir unutar kojega nastavlja svoj novi, makar i papirnati život, ne može odrediti sama, ali Anjine fotografije – fotografije Anje – uvijek su bile slučajne, nešto što se nije trebalo ili smjelo dogoditi. I baš zbog toga, zato što su slučajne, u njima tražim nešto što će mi je konačno približiti. Na prvoj na kojoj mi zastaje pogled, Anja stoji na proplanku iznad oceana, s čovjekom koji joj je bio muž i ženom koja će joj postati ljubavnica. Vitka je i na vjetru leprša bijelom košuljom i širokim, drskim osmijehom. Slika je potpisana s: *Hrabra avijatičarka pred otisnuće. Smijeh pored prorešetanog dvokrilca.*

Ne mogu se oteti pomisli da me baš na njoj, više nego ikad, podsjeća na majku.

Kao i obično kada o tome razmišljam, priča o majci je duga, komplicirana, i gotovo da se ne da ispričati. Ni ne pokušavam. U nekom smislu, Anja je majčin negativ. Tamo gdje je jedna meka, druga je kruta; tamo gdje jedna pozira fotoaparatu, druga mu se uklanja... majčina nestalna toplina kao da stoji za sve ono što će u Anji postati postojano i hladno.

Pomišljam da bi, pretvorena u električnu energiju, količina bijesa i ljubavi potrebna da se dvoje ljudi poveže na taj način mogla osvjetljivati gradove.

Pomišljam da bi to isto, količinom svoje gluposti, mogla raditi i pojednostavljenja poput ovog.

Ono što je sigurno: majčine fotografije ne otkrivaju tajnu njezine privlačnosti. Iako hvataju ljepotu, one ne poznaju opreku toplo/hladno. A valjda zbog toga što je fotografije nisu potrošile, kao dušu u vjerovanjima Indijanaca, ta toplina zato i ostaje posve cijela, posve privatna, naša. Ne znam je li to dobro ili ne. Ovisnost o majčinoj toplini u našim životima oduvijek se istodobno događala kao sreća i kao nesreća, kao nešto što nas u isti mah povezuje, i tjera preko oceana, u pisanje ili u očaj.

Gledam u lice lavu i pitam se što može prikazati ono što između oca i majke, mene i Anje, svih nas, postoji dok na trajektu Preko-Zadar čekamo da nas pritisak nečijeg slučajnog prsta zaustavi u vremenu?

Što je – pitam se gledajući ga – u stanju opisati i uokviriti silu kojom nas roditelji vežu za svoje živote, onu koja u nama živi i prevrće se i nastavlja godinama, da bi se konačno pretvorila u tu istu, kojom druge pokušavamo vezati za naš vlastiti?

Fotografije, baš kao i sjećanja, ovdje šute.

Očekivati da nam otkriju razloge bilo čega; svakodnevni kaos uzroka i posljedica, prostor koji se u nama puni i prazni snagom i slabošću, zahvalnošću, bolom, izdajom, ljubavlju... bilo bi jednako nadi da će iz mora slikā japanskih turista, okupana pjenom senzacije, makar i za stotinu godina izroniti i objasniti se priroda *našega* rata ili talijanske renesanse.

Njihova je priča nepotpuna.

Da bi je popunila, u svom životu, Anji su potrebne očeve fotografije i moje riječi – njihovi zvukovi, mirisi, osjeti – dokaz da je nekada postojala, ali izvan nje same. Potrebna su joj sjećanja na svijet prije raspada, onaj kakav je bio dok se fotografijama još moglo vjerovati.

Dnevnik potrage ne bilježi što ja trebam od Anje.
Dnevnik potrage bilježi da je kasno, da je vrijeme za bijeg
i da treba spavati.

Lice

Čuda su, dakle, moguća! Iako ovō izbjegavam koliko mogu, jutros s majkom na groblju. Šljunak i čempresi, sunce koje ravna mir staza između grobnica – nitko ne bi rekao da se i ovdje krije lav. Pa ipak, tu je. Otkrivaju mi ga jedna begonija i jedna djedova slika na crnoj pozadini mramora. Begonija je cvijet, povod, nešto poput razloga dolaska. Na majčinu molbu nosim je od kuće u kojoj živi baka, puštam da mi je kolovoz znojem utiskuje u košulju i na kraju postavljam između dvije agave i nešto živog cvijeća što ga na grobu uzgaja majka. Slika je drugo. Ovalna je i veličine pedlja, a djed na njoj bradati je muškarac u četrdesetima, ozbiljan i preplanuo u kaki uniformi kâpa od makine.

Iako je slika puno starija, na grobu će joj sutra biti pet godina.

Iako ga majka na njoj prepoznaje, čovjek u kojega gledam nije djed kojeg sam zapamtio pred smrt i na sprovodu.

Običaj da se mrtvima daje lice različito od onoga koje su ponijeli u grob – ovom mramornom razglednicom želim dopisati Anji – nešto je poput fotografiranja po sjećanju, želje da se na jednom mjestu okupi sve što je pokojnik bio ili što smo željeli da bude. Čak i nehotice, te fotografije zato otkrivaju život puno širi od onog koji je na njima završio: one prikazuju sve što je inače nevidljivo: želju, nadu, i san – fotografā – onih koji ih postavljaju na grob i njima pričaju priču o sebi i životu kakav je trebao biti.

Umjesto *naših* mrtvih, one prikazuju *njihove* žive: nas koji ostajemo.

Na licu djeda sa slike zato se ne može vidjeti ni strah ni sebičnost. Njegovo lice četrdesetogodišnjaka, odlučili smo jednom zauvijek, ne zna za nesreću i alkohol, za dvadeset godina mora i deset godina rata – posljednjih koje će provesti zatvoren u sobi, ne napuštajući je osim da obavi nuždu ili psa izvede u hodnik da bi za njim zatvorio vrata. Lice djeda u uniformi mornara ne gleda televizor, ne psuje, ne šuti, i u krevetu i posteljinu ne urasta uporno, sve dok ga u njima jednoga

dana na kraju posve ne zaboravimo. U svom neznanju, oslobođeno budućnosti koja se dogodila, ono je lijepo jer ne optužuje. Ali to nije sve. Više od svega, više od svake druge njegove uloge – lice djeda sa slike za nas je ponajprije nova priča o obitelji, ona u koju vjerujemo zato jer smo je ispričali.

A pomisao na neke druge priče i neke druge lavove, one o kojima smo Anja i ja slušali i vjerovali im drugačije, na trenutak me tjera da se i ovom djedu nasmiješim kao nekome koga poznajem.

Naime, jedna od legendi uz koje smo odrastali, a čiji nas je ton *službene bajke* naročito oduševljavao i, činilo se, rodbinski neraskidivo vezivao za Veliku Svjetsku Povijest, kaže: Nakon višednevnih savezničkih bombardiranja, kada je grad već bio gotovo potpuno razoren, a iz njega pobjegle posljednje ustaše i nijemci, gomila koja je u njemu ostala polomila je lica svih zadarskih mletačkih lavova.

Pod jednim od njih, velikim krilatim lavom koji je čuvao gradska vrata na ulazu u lučicu Foša, susreli su se baka i djed. Djed je tada bio mladi budući komunist, a baka Esulka koja pukim čudom nije završila na *Sansegu*, parobrodu kojemu su se te jeseni s obje strane Jadrana palile svijeće, i koji je zbjegove zadarskih Talijana razvezio po otocima, ili čak do Italije, do Trsta.

Trenutak u kojem su se ugledali, bilježi priča, bio je onaj kada je djed, na gradska vrata podignut konopcima i mišicama žilavih muškaraca, velikim čekićem svoga djeda otukao lice lavu što ga je tamo još 1543. postavio majstor Michele Sanmicheli, i pogledom ga pratio kako pada dolje, u masu, u kojoj je – ponovo čudom o kojem neće ostati spomena – stajala naša baka.

Ostatak priče uvijek je tekao drugačije, zavisno od toga tko bi je i kada pripovijedao.

Djed, njegova braća, rođaci i svi koji su legendu čuli od njih, najčešće su je zapravo započinjali *negdje drugdje*; prvim razgovorom, zarukama, svadbom, našom majkom i njezinim mrtvorodenim bratom blizancem... ili neodređenim napomenama o tome kako su vremena bila teška, ljudi divlji, i kako su baku – djed prezimenom, a Bog srećom koja se poklanja izgubljenima – spasili od zatvora ili čega još goreg.

Bakina se, pak, priča, možda zbog toga što ju je pričala samo ona, jezikom koji nikada nije svladala u potpunosti, mogla čuti puno teže. Počinjala je uvijek na istom mjestu;

trenutkom u kojem je visoko gore, usred oblaka kamene prašine, ugledala djedove oči, *torbidi e verdi come il mare d'inverno*, a završavala – ma o kojem trenutku njihova života da se radilo i kome god ga pričala – pitanjem: *Di che cosa c'innamiammo, caro mio?*, U što se zaljubljujemo?

Dok gledam majku kako se priginje i vodom iz plastičnih dvolitrenki polijeva djedov grob, razmišljam o tome kako i ova priča o njemu jedan od svojih mogućih krajeva možda ima negdje drugdje, negdje gdje ga do sada nismo mogli ili znali tražiti.

Taj kraj, kao u svim dobrim filmovima potrage, tragaču otkriva uspomena: jedna od onih za koje do samog kraja ne znamo zašto i otkuda ih pamtimo.

Kada je zaslugom gradskih vlasti i restauratora, kao prvi obeštećenik u dugoj povorci zadarskih invalida Svetoga Marka, Sanmichelijev krilati lav prije nekoliko godina ponovo dobio lice, gledajući ga osjetio sam da sam njegov kameni oblik – iako pola stoljeća odsutan – poznavao oduvijek, za razliku od onog ljudskog, čije su crte bile urezane u moje.

Neuhvaćeno fotografijama i nevideno, zatvoreno iza mučaljivosti i nesreće njegovih kasnijih godina – tadašnje lice mog djeda za mene je prestalo postojati prije nego što sam ga bio u stanju zamisliti, još za života mutno i neuhvatljivo kao i lica gomile koja ga je uspela na leđa da dio grada pretvori u zaborav. Njegovim nestankom; nestancima Esula, *Sansega*, šukundjedova čekića i malenog lijesa moga nesuđenog ujaka – možda i zato jer su je zamijenile neke druge, novije i zamislivije – legenda uz koju smo odrastali vremenom je blijedjela i gubila smisao, a kada je još lavu s gradskih vrata milošću Povijesti bilo vraćeno lice – izgledalo je kao da nikoga od njih nikada nije ni bilo.

Pouka ove priče zbog tih bi nestanaka mogla biti efektna i tragična: Lav na kojega je djed podigao ruku osvetio se dvostruko: naučivši nas da priče koje o sebi pričamo ponekad nisu tvrđe od kamena, ali i tome da lice koje se poznaje ne može biti otučeno.

Njezin pravi kraj, međutim, prije je stvar dodira.

Umjesto na fotografijama, mogao bi biti u prstima: onima kojima majka preko djedove slike prelazi kao preko njegova lica; ili u begoniji: crvenom grmu koji me nakon pet godina prvi put ne donosi grobu nego čovjeku. On bi jednako lako mogao biti i u pitanju koje će nam na povratku, na bilo kojem

od povrataka, postaviti baka, njime nas pretvarajući u sudionike potrage toliko očite da je u svojim životima zaboravljamo poduzimati.

Valjda se smijem preglasno, jer se majka okreće i staje, i na trenutak se promatramo kao da si na licima tražimo neku izgublenu sličnost. Ako je i ima, otkriće se ne objavljuje glasno. Jedino što progovaramo na odlasku jedno je njezino “operi ruke” i jedno moje “hvala” kad mi dodaje krpu.

Anđeo

Današnji dan uči: Vrijeme najčešće daje odgovore na pitanja koja postavljamo o Prostoru, ali zna se dogoditi i obrnuto.

Dok ove riječi zapisujem na vrhu zvonika s kojega pogled puca na grad, planine i otoke, nekoliko metara iznad mene stoji anđeo.

Ne trebam gledati uvis da bih ga vidio jasno.

Raskriljen i zelenosiv od soli, jedan je od onih koji u visinama po potrebi igraju uloge vjetrokaza ili gromobrana, iako bi popis njegovih zasluga mogao biti kudikamo veći: postavljen na iglu tornja, savršen je podsjetnik za zaboravljive, čuvar za izgubljene, gotov odgovor na probleme skolastike, idealan meeting point za turističke vodiče, a galebovi koji mu slijeću na glavu mogli bi se dosjetiti i koječega drugoga.

Pored svega toga, anđeo s vrha zvonika je i tajna.

Potruga za Anjinim lavom, ona za koju se već bojim da će trajati i tajne porađati vječno, jučer mi je nudi u jednoj od kutija s očevim stvarima.

Pri samom vrhu najveće, one koju po njemu i njezinu sadržaju prozivam *Aleksandria*, između prašine knjiga i pisama, u žutoj kodakovoj škatulici od tvrda kartona i dosad nepoznatom svežnju fotografija... u bezbrojnim se varijantama, ali uvijek mutno i nerazaznatljivo, ponavlja Njegovo lice uokvireno aureolom od žice i vječno-različitom krpicom neba.

Kolikogod opipljiv bio, u taj je pronalazak teško povjerovati, a razlozi su mnogi.

Oni *tehničke prirode*, koji se vide i prepoznaju lakše, kažu da otac – iako ljubitelj Wendersovih, pa i Rilkeovih letača – kao dosljedan ateist i oficir JNA, nije bio baš najpozvaniji svjedočiti krilate misterije vjere, dok je, s druge strane, bio i predoobar fotograf a da bi mu nečije lice, pa bilo to i lice anđela, izmicalo na toliko slika i iz toliko pokušaja.

Ako je, međutim, točno pretpostaviti da je anđele snimio on, još nevjerojatnijom se čini pomisao da je nejasnost fotografija bila rezultat namjere ili hira.

Na slikama, baš kao ni u životu, otac kojega se sjećam nije bio sposoban za takvu vrstu laži. Ako je lagao, bilo je to ne znajući, i zato da stvari učini jednostavnijima; a potreba da se svijet prikaže jasno i bez nespornosti kod njega se nikada nije puno razlikovala od uvjerenja da on to uistinu i jest – istog onoga koje će ga, kad prsne, u bombardiranom gradu i na Anjinoj slici ostaviti nemoćnim, nijemim i mrtvim mjesecima prije nego što uistinu izdahne.

Pa ipak, dok ih promatram na okupu (kolorirane i crno-bijele; zgužvane i ravne; na fotografijama svih mogućih oblika, okvira i formata!) ne mogu se oteti pomisli da su očevi mutni anđeli, baš zato jer su nejasni, možda i najprecizniji odraz svega onoga što je za njega, za njegova života, predstavljalo smrt. Proturječeći svemu za čime je kao fotograf žudio – hvatam se za rep ove misli – oni možda prikazuju ono čega se bojavao kao čovjek: nered i disharmoniju; slutnju i nerazumljivost fragmenta, detalj koji se otima volji i planu – komadić krila, šaku koja zaklanja obraz, lice što se između raširenih ruku pojavljuje prazno i neprozirno poput neke bespolne, neprovjerljive istine.

Ali strah nije jedino lice anđela i tajna se njime ne iscrpljuje.

Drugi, još neobičniji njezin dio su brojke.

I s njima, otac iz žute kutijice netko je za koga ne znam, netko tko se krije i otima sjećanju.

Na poledini svake slike, u gornjem desnom kutu, modrom ili zelenom tintom on revno zapisuje datume svojih posjeta anđelu. Čuda koja donosi kronologija jasna su ali ne-shvatljiva, jer su od vremena. Takvo je i ovo. Sudeći po onome što govore njihovi brojevi, najstarija od ovih fotografija snimljena je prije nešto više od tridesetpet godina, dok najmlađa nastaje ni šest mjeseci prije njegove smrti.

Pred podudarnosti koja se u njima ukazuje, u trenu zastajem i zatvaram oči.

Kada bi, kao u čitankama povijesti – pomišljam – na nekom zamišljenom grafikonu ispod kapaka ovim datumima pridodavali događaje, bili bi to bez sumnje oni očeva susreta s majkom i Anjina odlaska u Ameriku.

A od te pomisli do čuda, put nije dalek.

Ako je otac kojega smo znali bio netko drugi, zašto to saznajemo, i zašto to saznajemo tek sada?

Ako je, fotografirajući anđela, označavao trenutke koje je želio oteti zaboravu, zbog čega je njegovo lice mutno i zašto ga je fotografirao tajno?

Ako mutni anđeli predstavljaju ono čega se bojao, zašto ih je spajao s događajima i ljudima koje je volio?

Ako ih je volio, zašto im to nikada nije rekao?

Vrijeme najčešće daje odgovore na pitanja koja postavljamo o Prostoru, ali zna se dogoditi i obrnuto. – pišem na vrhu zvonika, s kojega pogled puca na grad, planine i otoke.

Dan je neobičan i zato što sam prvi put ovdje.

Premda ga obilazim čitav život, na zvonik se penjem tek danas.

Pogled, međutim, nagrađuje. Poda mnom, u mekom svjetlu poslijepodneva, žamori ulica i bubri živost krovova; čitav jedan svijet za kojeg nisam znao da postoji. Ovaj dio poluotoka, slutim, srce je grada. Niti sto metara odavdje, još prije desetak godina živio je drugi moj djed, očev otac. Prije nego što je na početku rata s bakom iz Zadra pobjegao u Vojvodinu, znao mi je reći da čovjek nije živio ako u životu nije rodio dijete, sagradio kuću i pred njom posadio orah. Ne znam zašto mi sve to na pamet pada baš sada. Djeda ne viđam često, i ponekad, kada me nazove, preko telefona pričamo o drugim stvarima. Onda mi na slušalicu daje baku, a ja se pitam što bi o toj mudrosti rekla ona, koja se u životu zadovoljila rađanjem djece, napuštanjem kuća, i koja je orahe stavljala samo u džem i palačinke.

U svakom slučaju, pogled sa zvonika govori mi da imam trideset godina i da nisam napravio ništa od spomenutog.

Smijem se.

S ove visine, zapravo, sva pitanja i odgovori izgledaju pomalo drugačije.

Oku se, recimo, otkriva plan grada; unutrašnjost dvorišta; raspored otokā u moru. Gotovo naočigled, Anjin lav za kojim tragam pretvara se u crno-bijelu razglednicu, a očevi portreti anđela, umjesto stranicā obiteljske povijesti, u škljocaje koje je fotograf ispaljivao za probu – propuštajući film ili izoštravajući objektiv – ciljajući uvijek istu najuočljiviju točku i skupljajući njezine odbljeske u svežanj koji bi netko manje sentimentalan, prije nego poviješću, mogao nazvati smećem.

Pogledu sa zvonika i to je, međutim, svejedno.

Ovdje gore, jednostavno čudo odmaka natkriljuje sva druga, a anđeo na vrhu tornja, čak i bez lica, postaje točkom u prostoru u kojoj se vrijeme zgušnjava i pretvara u ono do čega mi je stalo – u ljude i njihove sudbine.

U ovih nekoliko kilometara koliko ih mogu obuhvatiti pogledom – mislim – događalo se sve što je mene, moju sestru, oca i majku, donijelo na svijet!

Umjesto jednog lava za kojim tragam, ovdje su zato svi koje nalazim: krilati lav pod kojim se u priči s čekićem nalaze djed i baka; lav rata koji ih okuplja i lav samoće koji ih rastavlja zauvijek. Lav straha koji drugoga djeda i baku odvodi preko granice, u švapsku kuću koju nisu podigli i kraj koje nikada neće rasti njihov orah. Lavovi svega što im ne mogu vidjeti na licima: njihove mladosti, željā, sumnji, nadanjā, tijelā. Jarki lavovi djece koju rađaju. Nazubljeni lav moga oca s crno-bijelih fotografija i svijetli lav moje majke s kolora malog formata. Lavovi njihovih lica, teških jer su mlađa od mene. Lavovi o kojima se ne može reći ništa jer se ne mogu izgovoriti: lav trenutka, lav sreće i lav slučajnosti. Lav bakinog pitanja koje se postavlja na talijanskom. Lav ljubavi: onaj koji nas sve proždire i kojega svi proždiremo. Lav mržnje. Lavovi u njihovoj službi: lomne i beznadne zvijeri izgovorenog, zapisanog, obećanog i zapamćenog. Lav zaborava, koji je najstrašniji, jer se hrani svim ostalim lavovima. Lav djetinjstva i lav odrastanja. Lav Amerike i lav smrti.

Lav priče.

Najtočnija definicija lava – vidim to ovdje, na vrhu zvonika – zapravo je množina, jer je množina i lav. Množina životā koji u nama progovaraju, množina odgovora koje dajemo na pitanja koja nam postavljaju. Pitati koliko ih ima jednako je pokušaju da se ustanovi koliko anđela može stati na vrh igle.

Zapisujem jer mi je jasno:

Anjin američki lav sa svojim je američkim čuvarom jedno, i želi reći da ga ima s obje strane rešetke i fotografije.

Očev anđeo lice nema iz istog razloga.

Prestajem zapisivati i puštam da se stranice zapisanog savijaju na vjetru.

Je li time potraga gotova?

Hoće li se nastaviti?

Sada, u ovom trenutku, jedino što želim bilo bi Anji reći: Ovdje sam, s tobom!; ali očeva slika za to ne postoji. Htio bih

okupiti sve lavove i reći im: Noću, prije nego što zaspim, ponekad osjećam toliko ljubavi za vas da se bojim da će me nestati!

Ali što se događa ujutro?

Odlažem olovku i u džepu tražim sićušno tijelo telefona.

Potjeran prstom, nevidljivi lav impulsa onda juri prostorom i vremenom, preskače krovove kuća, ulice, otoke i oceane, grabi sjećanjem i zaboravom, leti... i sve što je potrebno da se nešto dogodi jest da netko s druge strane podigne slušalicu i kaže halo, ili čak ni to.

KORAK PREKO GRANICE

Kada smo stigli do Hakešer Markta, malo lutkarsko pozorište bilo je pusto, ali je zato kafe na istom spratu bio pun. Iz gužve me je najpre ugledala Ana Dajdić. Osmotrla je Luciju i mene, a potom se okrenula na drugu stranu. U jednom čošku bio je stacioniran bend *Vojcek* čiji su nastup najavljivali plakati duž stepeništa. Ispred je stajao Oto Froš ozarenog lica. On se malo povio u ramenima, podigao dlanove iznad glave i zapljeskao. Na taj znak, momci iz benda su zasvirali, a ćelava pevačica je tromim koracima krenula ka mikrofону. Uvodni instrumental je potrajao.

Predstava se očigledno završila i glumci su, rasuti po kafeu, razmenjivali svoje utiske sa posetiocima. Lucija me uhvati za ruku i povede prema šanku. Adela i Dina Tanović krenuše ka grupi ljudi koji su okruživali Anu. *Štabpupen* je slavio svoju premijeru. Prihvativši čašu sa pićem od barmena, posmatrao sam kako se u krugu, koji je rastao na sredini kafea, njihao Oto Froš. Bilo je neobično posmatrati njegovo nesrazmerno telo u pokretu. Zglobovi su mu se savijali kao kod rashodovane gumene lutke.

Popio sam još jedno piće naikap i potražio novo. Pogledom sam preleteo preko lica ljudi koji su lagano prilazili centralnom delu kafea. Više nisam mogao da vidim Ota Froša, tek povremeno bi iz gomile izronila crvena boja njegovih pantalone. Teatar stranaca večeras je doživeo svoje veliko priznanje: među okupljenima, kada bi se prošlo od šanka do muzičara, mogli su se čuti razni jezici. Pitao sam se da li je tako zvučala i predstava. Taj berlinski *Dorijan Grej* podsetio me je da se u međuvremenu, dok smo mi bili pod zemljom, ovde dogodilo nešto važno, nešto nenadoknadivo: na evropskim mostovima su se menjale fasade, pojačavali stubovi a mali turistički brodovi, prepuni znatiželjnih ljudi, tiho su prolazili ispod izvijenih lukova. Samo ti lukovi, tih pet, deset ili jedanaest lukova, svedjedno, za njih nisu predstavljali istoriju, nego nešto nalik trijumfalnoj kapiji, nešto nalik velikom obećanju.

Dok sam prolazio kroz gužvu, naleteo sam na mladića koji se, budući oklopljen fotografskom opremom, teško probijao,

pokušavajući da fotografiše glumce. Kada me je ugledao, osmehnuo se, rekao nešto a onda me je na trenutak oslepeo blicom. Honorarni je dopisnik *TAC-a*. Želi da napravi novinsku priču o Frošovom *teatru stranaca*. Ideja tog teatra mu je interesantna ali nejasna. Po čemu se ovo pozorište razlikuje od drugih lutkarskih teataru u Berlinu? Momak se zove Geza i dolazi iz Mongolije. Studira na Fraj Univerzitetu. Kada se nasmeje, oči mu se iskose. Doktoriraće jednog dana na tezi o pomeranju Istoka na Zapad? Pita se zbog čega je Froš obradio baš tu Vajldovu priču. Njemu je ona isuviše zapadna. Ili možda Froš misli da Evropa ima odnos prema svojim imigrantima kao Dorijan Grej prema svom portretu. Ako je tako, pita se Geza spremajući se da napravi još jedan snimak, kako li im to mi izgledamo?

Slikarka Sofija pokušava da zapali cigaretu. Nervozna je jer Ana razgovara s nekim muškarcem. Kada povuče prvi dim, ruke joj se smire na mršavim kukovima. Ona je visoka žena duge kose. Izdaleka izgleda kao da stoji malo iskošeno ulevo. U stvari, nije tako, jer kada mi okrene leđa, čini se da je povišena udesno. Teško je reći koliko ima godina, jer koža joj se na slepoočnicama zategne kada se uozbilji i ishlape svi tragovi starenja na časak. Dok je posmatram, Lucija mi šapuće kako nikada nije podnosila tu ženu. U Marijendorfu ima mali atelje. Povremeno drži časove studentima slikarstva. Od toga se izdržava. Međutim, zimi nema dovoljno časova, pa Sofija pokušava da pronađe neki drugi način preživljavanja. Jednom joj se Berlin osmehnuo pa je u Kurfirstenstrase dobila posao da oslika cvećem tri plastična medveda na ulici. Od toga je živela neko vreme. Geza je jednom napisao tekst o njenoj izložbi. U stvari, bio je to mali intervju sa slikarkinom fotografijom, u kome je ona objasnila zbog čega je otišla iz Jugoslavije. *Jednoga dana se probudite i shvatite da je bilo bolje da se niste probudili*, rekla je Sofija hrapavim glasom. Pokušala je u Beogradu sa svojim slikama, probala u Novom Sadu. Ali tamo ljude zanima nešto drugo. Volela bi da vidi kako bi reagovali na Frošovog *Dorijana Greja*. Nikada ranije nije videla da je neko otišao toliko daleko u odnosu između dvojice muškaraca: Dorijana i lorda Henrija. Ana je odlično igrala. Bez nje bi, sigurno, komad bio mnogo slabiji, neverljiviji.

Štabpupen uskoro putuje dalje, čuo se glas Ota Froša. Okrenuvši se, video sam ga kako briše čelo maramicom kao da želi da se odbrani od usijanog reflektora jedne televizijske

ekipe. Ne zna kuda će tačno, kaže, ali to je deo koncepta njegovog teatra. Ovo je *teatar stranaca*. Dakle, nikada se ne zna kuda se pozorište seli. Ono nema centralu. Uvek radi sve iznova. To je radio u Petrogradu. Izveo je to i ovde. *Štabpupen* ne želi da eksploatiše emigrantsku sudbinu, ono nastoji da je živi. Pravila su vrlo stroga: možete da igrate samo u jednoj predstavi, u jednom gradu. Kao u životu. Njegov teatar nije repetitivan. Predstava ne putuje, seli se pozorište. Odlazi u drugi grad, bira novi prostor, pronalazi nove glumce i bira novi tekst. Jedan glumac ne može da igra u više njegovih predstava. Pitaju ga da li tako ostaje bez dobrih glumaca, na šta Oto sleže ramenima. Kaže da je u Petrogradu imao dobru, zapravo odličnu glumačku ekipu. Postavili su Ženeov tekst *Strogi nadzor*. Lutke su bile možda i bolje nego u *Dorijanu*, večeras. Radio je sa glumcima iz Kirgizije i Čečenije. Jedan deo publike je posle predstave aplaudirao dok je drugi zviždao. Izgleda da ih je tim malim komadom podsetio na nešto neprijatno.

Neki novinar *Gazete*, koji se potpisao kao V. R. Gromov, napisao je tada o predstavi Ota Froša sledeće: "Da ste kojim slučajem pogledali lutkarsku inscenaciju Ženeovog *Strogog nadzora*, ne verujem da biste uspeli da razumete šta je režiser ove predstave u stvari želeo da postigne. Jedno je sigurno, ova predstava nas nije ostavila nasmelijanim niti nam je saopštila nešto što do sada nismo znali. Oto Froš je vulgarizovao jedan književni tekst i zloupotrebio poverenje publike. Iza nespretne igre Frošovih lutaka nije ostalo ništa osim jevtine političke provokacije."

Zuzi Farkaš, pevačica grupe *Vojcek*, peva već dvadesetak godina. Rođena je u radničkoj porodici koja se preselila u Budimpeštu krajem pedesetih godina. Tada su ušli u stan izvesnog druga Ištvana koji je nestao u nemirima tokom 1956. godine. Majka joj se takođe bavila pevanjem: kao članica pevačkog društva, jednom je putovala u Jugoslaviju na muzički festival koji je održan u jesen 1972. u Zrenjaninu. Zuzi je rano napustila roditelje, prezrevši koncept radničke svakodnevice i revolucionarne tonske skale. Živela je najpre sa prijateljicom iz srednje škole, nastojeći da se približi malim bendovima koji tada sviraju u budimpeštanskom andergraundu. Najpre nastupa sa grupom *Meduza*, pa sa *Dva je bolje od tri*. Tokom ranih osamdesetih, Zuzi se upoznaje sa gitaristom Zoltanom Kiralijem sa kojim nastupa u Budimpešti, Varšavi i Pragu. Od 1988. njih dvoje sviraju pod imenom *Novi Vojcek*. Uskoro im

Ja krenuh da je uhvatim za rame, ali me njena ruka preduhitri i prisloni moj dlan na svoj obraz. Odjednom se velika težina prenese na mene, ali ostadoh tako još nekoliko trenutaka, posmatrajući sraslost naših ruku.

Bljesak blica nas odgurnu nekud u daljinu. Kada sam ponovo mogao da vidim, Lucije više nije bilo i moja ruka je lebdela u vazduhu. Geza se nasmeja hvatajući me za ruku. Kaže mi da je otkrio odličan koktel koji se večeras služi: zove se "Volfgang". Koji Volfgang, pitam. Geza istovremeno sleže ramenima i doziva kelnera: traži dva "Volfganga". Ubrzo pijemo koktel. Gezine oči se smeju preko ruba duboke čaše sa kišobranom. Impresioniran je glavnom glumicom. Talentovana je i ume s lutkama. Pita se kako to Froš nalazi takve glumce. Napraviće s njom intervju. Malo su razgovarali večeras. Rekla mu je da je suština glumačkog zanata u osećanju tuđih života. Interesantno. To je, na kraju krajeva, i njegova tema. Da li Zapad može da oseti Istok, pita se otpijajući poslednje kapi iz čaše. Njemu se čini da ne može. Eto, pozorište na primer. Sve su to zapadne teme, pa zar nije tako? On bi voleo da vidi obrnutu situaciju, istočnu igru u zapadnom pozorištu. U pitanju su grimase. Jedan grč na licu istočnog glumca tumači se u engleskom pozorištu, na primer, kao izraz bola. U stvari, to glumac želi da proširi dramu svoga lica, a ne da kaže kako ga muči bol. Kada pogrešno čitamo tuđa osećanja, postajemo smešni kao da nam je "Volfi" udario u glavu.

Sofija stoji pored visokog prozora i gleda dole, na Hakešer Hof. Povremeno podigne ruku sa kuka i povuče dim iz cigarete. Ne okreće se prema Ani koja stoji sa njene desne strane, pokušavajući nešto da joj objasni. Pored njih prolazi kelner sa kratkom belom kecljom na sebi. Kada on promakne, Ana se približi Sofiji, kao da hoće nešto da joj kaže na uho, a onda se njene usne pilepe uz slikarkin vrat.

Pesmu *Die Schuhe*, Zuzi Farkaš je posvetila muzičaru Fredu Fritu koga je trebalo da upozna još osamdeset devete u Cirihi. Frit ju je pozvao da gostuje u dokumentarnom filmu *Step Across The Border*. Trebalo je da otpeva kratku pesmu *Sparrow Song*. Međutim, iz nepoznatih razloga, njen pasoš nije bio gotov na vreme. Te godine mnoge stvari nisu stizale na vreme. Kasnije su nekako krenule. Dopisivala se sa Fredom, a onda su se sreli na muzičkom Festivalu MIMI u Provansi. Fred je nosio crnu beretku i smejava se svakoj njenoj reči. Kada je već pomislila da je ismejava, predložio joj je da se voze biciklima.

fazi. Slikala je monohromatske slike. Na jednoj je predstavila muško telo intenzivnom bojom metala. U njoj je sažeta sva muška logika potrošnje, starenja, brze zamene, tobožnje snage, ali i strašne propadljivosti. Kada je Ana, međutim, ujutru ostavi u krevetu, pošto ona uvek prva ustaje, Sofiju preplavi strah od pomisli da se to sa njom više neće ponoviti. U tome je, kaže, razlika.

Oto Froš me pronađe u gomili. Deluje mi kao da ga je napustilo dobro raspoloženje. Uvek ga to obuzme, priznaje mi, to osećanje teskobe posle premijere. Ne zna da li je on kriv zbog toga ili se suviše uživao u logiku svog teatra. On bi se već spakovao i krenuo dalje. Čini mu se da u Berlinu više ne može ni trenutka. Pripit je ali veruje tom svom osećaju. Ovako će provesti celu noć, na nogama. Sačekaće jutro u kafeu. Onda dolaze kamioni sa radnicima. Izneće sve – sav inventar. Ostaviće samo zidove. Putuju odmah. U stvari, to što ga muči, nije teskoba, već nedostatak snage da se sreće sa svojim, sada već bivšim glumcima. Nije bilo lako sa njima. Imali su intenzivne probe. Sa nekima je, protiv svojih principa, postao blizak. Šta se tu može. Želeo bi da je drugačije, ali pravila su pravila. Eto, Ana na primer. Da li će naći više takvu glumicu? Vrti glavom. Ponekad mu dođe da prekrši norme koje je samom sebi postavio. Onda se seti da on ne voli mrtvo pozorište, proguta pljuvačku i nastavi dalje. U stvari, teško je pobeći od inercije. U tome je stvar. Ljudi bi da ponavljaju isto u nedogled. Ali to je nemoguće. Onda se nakašlje, osvrne oko sebe i zaustavi pogled na Zuzi Farkaš: Bravo Zuzi! vikne i otpleše od mene.

Gezine oči se iskose kada po ko zna koji put otpije gutljaj iz čaše za koktel. "Wolfgang" ga je potpuno rasturio, kaže. Rastavio ga je na delove. Oseća kako mu ruke slobodno odmiču nekud, odvajajući se od tela. Ni glavu više ne oseća, ni noge, a ni stomak. Mešao je pića. Nekoliko žestokih koktela. Sada je kao lego-sistem. Mogao bi neko da ga prepakuje i da od njega načini nekog novog Gezu, nekog zapadnog Gezu. Ne Gezu, nego Gera, recimo: nekog Danca na primer. Da li bi onda promenio pogled na stvari? Kako bi taj Ger izgledao? Ne bi imao kose oči i bio bi svetle puti, pomalo debeljuškast sa ovalnim pegavim obrazima. Imao bi svoj stan, auto, porodicu i posao. Na radnom stolu stajala bi fotografija njegove crvenokose žene. Avion bi mu poletao u petanest časova, poslovni razgovor bi počinjao na drugom kontinentu iste večeri. Morao bi da odluči da li će novac biti odobren za čišćenje rečnih korita

u selima na severu Pakistana. Već sutradan bi morao da čita nove projekte: zaštita riba u Avganistanu, obnova infrastrukture u Moldaviji, istraga zločina u bivšoj Jugoslaviji, kampanja za ekološke pijace u Iranu. Kada se umoran vrati kući i uvuče u krevet, njegova žena pali svetlo i počinje da vrišti: taj muškarac na drugom kraju kreveta nije njen Ger, nego neki kosooki Istočnjak.

Nikada se neće vratiti tamo, vele u glas sestre Tanović. Adela pri tom gleda u lice čoveka pred sobom, dok Dina nešto nespretno traži po svojoj torbi. Njoj je gotovo neprijatno što stalno mora da ponavlja taj svoj refren, čini joj se kao da će joj neko jednog dana reći, pa dobro, to si nam već rekla. Ona bi da kaže nešto drugo, ali ne zna šta. Njihov otac se, eto, vratio u Beograd. Ne znaju za neki drugi slučaj. On nije mogao da podnese Berlin. Teško mu je padalo sećanje na Jugoslaviju, pa je stegao zube i vratio se. Koliko je to dobro, pokazaće vreme. Adela to smatra apsolutnim promašajem, a Dina zaboravnosću. U svakom slučaju, neki đavo jeste. Adela se smeje. Kada su bile male, otac ih je vodio u cirkus. Pošto bi se vratile kući, od svoje sobe bi pravile arenu. Adela je glumila krotitelja, a Dina klovna. Životinje su crtale na zidovima, i to samo krupne nesimetrične oči, koje su tada predstavljale lavove. Samo joj to povremeno nedostaje: te oči na zidu.

Pa šta bi mogla da kaže, vajka se Sofija na izlazu iz kafea, ta umetnost koja se danas favorizuje u onoj zemlji koja sebe još uvek zove Jugoslavijom, ne zanima je baš previše. Povremeno čita o nekim novim umetnicima u novinama i na internetu. Čini joj se to poprilično bezidejno. Stvarnost Jugoslavije danas, rekla bi, stvarnost je neke prosekture. Sve te mrtve žile na telu prošlosti trebalo bi preparirati i izložiti. Čula je, međutim, za neku mladu slikarku koja tako nešto i radi. Dve njene slike je videla. Zove se Biljana, da, a preziva Đurđević. Ne zna kako izgleda.

Ana nekoliko trenutaka gleda za Sofijom. Onda se okrene ka šanku i spusti svoju čašu na pult. Mladić sa belom keceljom je spretno prihvati i zameni je punom. Ana se samo osmehne, odmahne rukom i odmakne u stranu. Onda rukom pozove Luciju, ali ona se napravi da je nije razumela pa nastavi da zuri u Zuzi Farkaš. Umorna si, kažem joj dok prilazim. Ona me pogleda najpre sa čuđenjem, kao da me vidi prvi put, a potom joj se crte lica pretvore u grimasu dosade. Boli je glava, a ne zna da li je to od muzike, alkohola ili od svih nas zajedno. Froš

im je neposredno pred premijeru rekao šta namerava dalje. Igrala je pod takvom presijom da misli kako nikada u životu nije glumila lošije. Taj Froš, taj debeli zec ju je prevario. U stvari, njegovo pozorište je ništarijsko kao i njen život. Eto kako ona shvata tu svoju epizodu sa *Štabpupenom*. Pa šta on misli? Da tek tako može da se igra sa ljudima? Istina je da im je isplatio honorare, ali takav odnos... Unerhört! I Grotovski je bio bolji prema glumcima... A onda, na časak začuta. Odlučila je, kaže, da mu se osveti. Dok pokušavam da je smirim, ona mi steže nadlakticu. Pogledom traži Ota Froša i pošto ga ne nalazi, gura me prema izlazu. Videće on, kaže zavereničkim glasom: Platiće za sve.

Dok izlazimo iz kafea, čujem glas Zuzi Farkaš. Stvar se zove *Die Grenze*. Između tvog tela i stvari postoji granica, peva Zuzi. Ako je predeš, možeš se setiti ko je zaboravio kišobran u predsoblju. Kada je došao, padala je kiša. Kada je odlazio, vesti su bile pune lažnih obećanja. Sada ne prilaziš stvarima, ali kada bi to učinio, shvatio bi da na njima nema ničeg osim otisaka tvoje krivice.

Igor Bratož

KNJIGE KOJE BIH PONEO NA PUSTO OSTRVO

Prevela Ana Ristović Čar

Slovenačko izdavaštvo je u poslednjoj deceniji, tj. nakon državnog osamostaljenja 1991. godine bilo izrazito obeleženo bavljenjem državom i novcem, neprestanim tranzicijskim prepirkama, većitim objašnjavanjem inertnim državnim činovnicima šta je to što bi se moralo menjati, a pre svega neprestanim nezadovoljstvom kako autora tako i izdavača, bibliotekara i ostalih, prouzrokovano finansijskom velikodušnošću države. Čini se da su jedino čitaoci ćutali. Naravno, prelazak na tržišnu privredu, u okviru kulturnog proračuna, pored većeg oporezovanja knjige (toliko o osamostaljenju kojem su, pored civilnog društva utrli put i sami pisci!) načelno je podrazumevao i manje novca namenjenog izdavaštvu, a ta činjenica je bila prava muzika za uši onih koji nikada nisu prestali da jadikuju nad sudbinom slovenačke knjige (jadikovka je inače u modi svakih nekoliko godina, a kako se bliži datum uključivanja Slovenije u Evropsku uniju dobila je nov zamah.)

I tako smo mogli slušati kako je kupovna moć ovdašnjih čitalaca slaba, tako da je bilo nužno istaći da je slovenačka knjiga nedopustivo skupa; povremeno je bilo moderno reći da su slovenačke čitalačke navike pomalo čudne jer jedni ne čitaju i ne kupuju ništa, a drugi kupuju i čitaju više nego većina čitalaca u inostranstvu; ponekad je bilo dobro razglasiti na sva zvana da izdavači štampaju previše i to uglavnom loših knjiga, ponekad je jadan ispadao slovenački autor, biće koje je na tom svetu očigledno samo zato da trpi ili da mačem svog pera spašava domovinu u celini; drugi put je bio jadan izdavač kome finansijeri deru kožu dok on ne čini ništa drugo do drži na nogama tri ugla ovdašnje kulture... Na slovenačku knjigu je – možemo zaključiti na osnovu svega pomenutog – uticalo i utiče mnogo toga, možda samo vreme ne.

A ipak: pregled slovenačke književnosti poslednje decenije (u ovom tekstu se ograničavam samo na prozu i esejistiku koju redovno pratim kao književni kritičar) i konstatacija o

njenoj kondiciji, imaginativnoj moći i evidentnosti njenog odjeka među čitaocima, nikako ne daje loš utisak – moguće je primetiti vredan hor snažnih, a ipak, tako različitih glasova. Već površniji pregled proznih svetova koje su slovenački čitaoci mogli otkriti u poslednjoj deceniji svedoči o izuzetno raznovrsnoj motivsko-tematskoj orijentisanosti imaginativnih napora. Ne treba zanemariti ni činjenicu da se pojedini autori veoma često ograničavaju na prve imanentne plodove svog opusa, žanrovske pristupe i formalno-dramaturške strategije, ali na svu sreću, kada su u pitanju oni uspešniji primeri, još uvek nisu bili monotono predvidljivi.

U ovaj kratak pregled knjiga koje bih najradije poneo na pusto ostrvo ili ga savetovao svakome koga interesuje profil ovdašnje književnosti u poslednjoj deceniji, najpre ću uvrstiti roman "Ptičja hiša" ("Ptičija kuća") (Wieser, Celovec, 1995), nažalost pokojne autorke Berte Bojetu Boeta (1946-1997). Romaneskní svet B.B.B. se njenim drugim romanom (prvi je bio izuzetno zapažen "Filio ni doma" ("Filio nije kod kuće")) proširio sa dva lika, Kalinom i Dečkom, novim majstorima života, čemu je doprinela i ubedljiva priča o zlu i ljubavi, patnji i nadi, nasilju i pomirenju. Roman počinje okvirnom pričom o ostrvljanki Filio, junakinji prvog autorkinog romana, koja se u jednom trenutku odluči da pod krevet na kome leži sa izvesnim muškarcem, postavi eksploziv. Nakon epizode iz kaznenog zavoda srećemo je na znanom mestu, naime na otvaranju nove izložbe slika. Filio tamo sreće nekadašnjeg ostrvljanina i šta-još-sve-ne Urija, onda Kalinu i Dečka, žena joj daje na čitanje svoj roman – i prologu "Ptičije kuće" je kraj; već smo u umetnutoj priči, romanu Antonije Rafanell Ciza koji čini većinu knjige i koji čitalac može čitati i bez poznavanja "Filio nije kod kuće", iako to nije najpreporučljivije. Naime, priču o Kalini i Dečku uokviruje isto uvodno razmišljanje koje karakteriše i njen prvi roman: u svetu nasilja, pojedinac je izgubljenik bez duše, i jedino što mu može omogućiti autentično postojanje i spokoj je izlazak, neka vrsta bunta protiv totalitarnih obrazaca ponašanja, instinktivni pristanak na haos intimnosti, jer tek oni omogućavaju pravo, istinito doživljavanje sveta i razumevanje drugih ljudi. Haos je, naime, uvek i nekakav red, ali suštinski različit od onog koga nameću tradicionalni represivni uzorci. Kalina se odlučuje na oporo strpljenje, iščekivanje kraja svega lošeg koje joj samim tim da se jednom mora završiti daje

potrebnu snagu za istrajnost i podnošenje raznovrsnog nasilja. Ali, pruža joj i hrabrost da napusti rodno selo koje joj, nakon desetogodišnjeg mučeništva u javnoj kući koja istovremeno podseća i na strogi harem i na logor, deluje isto tako mrsko kao i kuća uspomena. Naravno, tako duhovno uništiv pojedinac predstavlja trn u oku vladarima svih vrsta i vremena. U tom smislu, potresna životna priča Kaline koja doživi sve najgore što se čoveku može dogoditi (posebno ženi) nije samo – kao što na to upozoravaju reči sa korica knjige – metafora za ljudsku tragediju u Bosni, već mnogo univerzalnija opomena na strahote koje čovek može izmisliti i na kraju krajeva i – i to kakva! – oda različitosti. Različitosti koju spisateljica tako strasno i književno bravurozno zagovara u “Ptičijoj kući” i koja bar u jednom od slojeva ovog romana jednostavno predstavlja žensku, žensku stranu sveta. Ukratko, to je priča o totalitarizmu i ženskoj snazi kojoj bi bilo sasvim nepotrebno prilepiti udobnu oznaku “žensko pismo”. Jer ona to nikako nije. Doduše, ona govori o razlici među polovima, ali sa takvom širinom praštanja da muškarci nikada nisu prikazani isključivo kao krvnici, a žene kao žrtve. Naime, žene su u “Ptičijoj kući” žrtve nasleđenih uzoraka čije su oruđe, naravno, muškarci, ali samo to, ne i njihovi autori. Upravo putem takve univerzalizacije Berta Bojetu izbegava jednoslojnost koja bi možda njen roman približila manje zahtevnom delu njene čitalačke publike, ali bi ga i nedopustivo pokvarila. Zanimljivo je, da je u oba njena romana primetna maskulinizacija važnijih ženskih likova (usput, Filio je žena muškog imena), koja bi trebalo da omogući žensko bekstvo (Filio kaže Kalini, da je bekstvo brine: “Ne znam, da li zaista možemo pobeći. (...)... telo koje je bolesno, država koja je telo, ta tvoja ili bilo koja druga, to je problem.”) I to je to: “Ptičija kuća” je ženski roman samo u tom smislu da pokušava da poništi polno obeležene uzorke ponašanja koji su deo šire, totalitarno ispletene mreže društvenih uloga. A odatle do bezbrojnih varijanti popularnog odnosno pojednostavljenog feminizma, samo je korak koji Berta Bojetu u svom književnom opusu nikada nije učinila. “Ptičija kuća” je izuzetno književno delo, literatura koja će nadživeti svoje vreme.

Posebnu pojavu savremene slovenačke proze predstavlja opus Mata Dolenca: njegov kratak roman “Pes z Atlantide” (“Pas sa Atlantide”) (Mladika, Ljubljana, 1993) je – kao što je to vremenom postalo karakteristično za ovog autora – uronjen

ta knjiga postati novi bestseler jer nudi sličnu tematiku, slični rat sa idejama, navikama i uverenjima, sa svim malim bogovima kojih treba uništiti u ime velikog boga, kao što su to ponudile njegove knjige “Šegrt” i “Popotnik v kraljestvu senc” (“Putnik u kraljevstvu senki”). Kada je reč o Flisar, ne tako uobičajenom svetskom putniku, u njegovom dosadašnjem opusu – a tako je i u “Putovanju” – ne treba tražiti putopis kao takav. Čitalačka javnost je nehotice u njegovim delima rado otkrivala terapiju, vodič, guru atmosferu u kojoj je sama književnost, zapravo, suvišna. A ipak je, žanrovski gledano, “Putovanje” još uvek putopis, ali putopis posebne vrste: pored sve svoje esejističnosti ono poseduje zametak priče koja pušta u pogon mašinu za uništavanje (evropskih, slovenačkih) predrasuda, sve prekomerne idealističke zagledanosti u apsolutno koje je određeno nonšalantnim racionalističkim pomagalima, odnosno oruđima jevrejsko-hrišćanske tradicije. Taj zametak priče predstavlja neuspešni ljubavni susret Flisarovog putnika i lepe indijske devojke Sumitre koja se javlja u ulozi njegovog duhovnog učitelja. Ono osnovno, što sa izuzetnom strašću, odlučnošću i snagom otkriva i analizira priča “Predalekog putovanja” upravo je verska razlika, razlika u pojmovanju univerzalija, tako reći veoma ozbiljna utakmica između Zapada i Orijenta i obratno. Flisar, naoružan dugotrajnim razmišljanjem, poziva na rastapanje evropsku homocentričnost i njene ustaljene referentne okvire u moru indijskih božanstava i bezbrojnih načina drugačijeg doživljavanja sebe i sveta. U tome, naravno, nema ničeg novovremenskog: Flisar ističe mogućnost identifikacije čitaoca sa pričom, ali nikako ne želi da na tanjiru servira instant istine; u tom smislu nije ni prorok, ni učitelj ni spasitelj kakve je doneo “new age”. A takvih je bilo i u ovim krajevima i od njih je devedeset i devet odsto potpunih profilerskih šarlatana koji u pojednostavljenom evropskom obliku recikliraju dve ili tri karakteristike hinduizma. Sve one, dakle, koji “Predaleko putovanje” čitaju kao duhovni priručnik, Flisar odlučno vraća u krug katoličanstva, ponovo spušta u naručje hrišćanskog boga i njegove Institucije, razbija im iluziju da će smisao života, nekog manje ekskluzivnog i manje strašnog boga i sve drugo otkriti na istoku. I ta svest je najviše što jedan putnik može doneti kući iz Indije, tako reći jedini pravi turistički suvenir. U tom smislu je “Predaleko putovanje” nemilosrdno oštar i duhovit zbir pokušaja koji treba da daju odgovor na pitanje kako se prihvatiti brisanja

pogrešnih predstava o samom sebi. Tome je Flisar dodao i analizu bogotražiteljstva odnosno shvatanja čovekove osnovne rascepljenosti, da, baš one koja je toliko obuzela evropski novovekovni um (evropski racionalni um putnik iz Flisarovog romana jednostavno imenuje – Lucifer) da mu je to ispunilo i svu filozofiju i svu umetnost. Flisar dakle, jednostavno razbija zapadnjačko razumevanje ličnosti koje se ni za trenutak ne može otresti odgovornosti prema sebi i prema drugima. A ipak, ne do kraja! O tome Flisarev putnik govori sledeće: “Kako je moguće da uopšte nisam svestan, pita me Sumitra, da svojim traženjem, najpre Joganande kome bih se predao, onda Boga kome bih se takođe predao, onda ljubavi, kojoj bih se podredio (i u ropstvu udahnuo slobodu), zapravo samo tražim mogućnost za ispunjenje želje da se odreknem želja? Da bih popustio, odbacio neprestani trud da nadzirem samog sebe, druge, sudbinu? Da bih prestao da budem kormilar te barke života koja ide svojim putem bez obzira na to u kom pravcu okrećem kormilo?” Što se tiče tog kormilanja, Flisarov putnik je, uprkos početnom putovanju u pogrešnom pravcu ili u pravom pravcu, uvek predaleko na pravom putu. No, barem dok je još uvek sposoban da vodi i da se odrekne ljubavi. Rezignacija, ne baš tako tužna, zar to nije nešto nepogrešivo evropsko?

Poznati američki pisac John Updike je pre izvesnog vremena, nakon čitanja novih američkih prevoda manje obimnih knjiga primetio da je Evropa još uvek jedino mesto gde se sve romaneskno može dogoditi na manje od dve stotine strana. Umetničko delo pokojnog Andreja Hienga (1925-2000), obimni roman “Čudežni Feliks” (“Čudesni Feliks”) (Mladinska knjiga, biblioteka Nova slovenska knjiga, Ljubljana, 1993), čini se, nakon prvog čitanja, prilično neobičnim i pažnje vrednim autorskim činom, s obzirom da se sa svojih skoro četristopedeset strana moralo izboriti za strpljive čitaoce (pored onih koji se nakon slovenačkih noviteta grabe za staleško uverenje). To se, naravno, i dogodilo a tome je u izvesnoj meri doprinela i nagrada Kresnik za najbolji roman godine. Svojim fabularnim karakteristikama ovaj roman se uvrštava u ono pisanje koje teorija uspešno slaže u različite priručne fioke – sa jedne strane, popis sudbonosnih događaja za porodicu gospodina Kalmusa predstavlja dobar primer lagodno razvijenog porodičnog romana; isto tako – ako ne i više – “Čudesni Feliks” je i društveni roman, a naravno ne običan jer na pozornicu

postavlja i osvetljava društvene odnose, psihoze, kao i političke, zapravo ideološke pokrete karakteristične za taj nekada stvaran, a danas možda pomalo fantomski i neopipljivi geografski fenomen nazvan Srednja Evropa. Pored toga, pomenu-ti roman je i suptilna pripovest o na trenutke mučnom odrastanju čudesnog, sveznajućeg Feliksa Edvarda Kalmusa, sirotog dečaka jevrejskog porekla, a na osnovu toga delimično i roman o odrastanju. Za preplet burne porodične hronike, radoznale dokumentarnosti i popisa Feliksovog teškog uključivanja u za njega novu porodičnu sredinu karakteristična je pre svega detekcija tradicije i junakove različitosti (to važi i za lik ruskog gardiste Leonida Jurjeviča Skobenskog), dakle tuđinstvo koje je – kao što znamo – u srednjeevropskom prostoru uvek bilo nešto eksplozivno. Upravo taj sloj teksta u kome se, u pripovednim mrvicama, gotovo proročki otkrivaju brutalni ideološki impulsi koji su, u podalpskim krajevima nešto kasnije doveli do besmislenog razlikovanja, čini se i najuzbudljivijim jer predstavlja prodor iracionalog u lepo pospremljen, namirisan i manikiran svet problema izolovanog (malo)građanstva. Po mom čitalačkom mišljenju, najproblematičniji elementi Hiengove knjige su stil i kompozicija. Prilično pravolinijska pripovedna nit o stanju porodice obložena je brojnim ekskursima građanske konverzacije (karakteristična je Feliksova izjava: "... Sasvim je sigurno da je glupo to što činim i brbljam, ali iza svih tih reči ipak stoji sve što znam o sreći i o smrti ...") i čini se da sami događaji ne mogu intenzivnije uticati na stil pripovedanja koji sebi ne dopušta neka veća iznenađenja i poigravanja, tako da jednostavno, poput reke teče ka svom kraju. U svakom slučaju, Hiengov roman "Čudesni Feliks" je lako čitljivo delo koje svojom motivsko-tematskom raznolikošću omogućava jedan ekskluzivan, autorski pogled u utrobu zaboravljene Srednje Evrope.

"Golobar" ("Golubar") (Založba Mihelač, Ljubljana, 1997), Jožeta Hudečeka, "romanopisca koji kasni" i poznatog televizijskog komentatora, predstavljao je posebno iznenađenje druge polovine devedesetih godina: nakon "Ulica mog predgrađa", romana kojim je autor iznova dokazao svoju moć pamćenja koje natapa imaginaciju, ovdašnji čitaoci bi zapravo, već nakon prvih rečenica "Golubara", čije vreme i mesto dešavanja radnje otkrivaju Ljubljani četrdesetih godina, mogli očekivati "Ulicama" slično reminiscentno tkanje. Dakle, pripovest sočno opterećenu sećanjima, priču uverljivo prekrivenu

notu. Jože Hudeček je svojim "Golubarom" dokazao da iz knjige u knjigu predstavlja pažnje vredno i ugledno ime savremene slovenačke proze.

Zanimljivu, cenjenu i obično visoku stvar kakva je esejistika ne može pisati bilo ko, već neko ko je već ranije uspešno ukrotio svoju misao i reč, obično (ali ne i nužno) u književnosti; i upravo taj – ako je dobar i prepoznatljiv – moralni stav obezbeđuje jednom pismu dovoljno kredibiliteta da izrazi mišljenje koje bi moglo interesovati kako elitnu tako i širu javnost. I takav, više kamijevski nego sartrovski, ni konzervativan ni liberalan već dosledno jančarovski, je upravo Drago Jančar u svojoj četvrtoj zbirci eseja pod nazivom "Egipovski lonci mesa" ("Egipćanski lonci mesa") (Založba Mihelač, biblioteka Brevir, Ljubljana, 1994). U svojim priložima za sociologiju produžene prošlosti, kako je imenovao vreme postkomunizma, obrađuje različite teme u zavisnosti od toga kojoj publici namenjuje pojedine tekstove (tekstove iz svoje knjige je predstavio na književnim večerima u inostranstvu, od Varšave, Pariza, Frankfurta, Salzburga do Budimpešte, Praga i Zagreba), a pre svega su to tekstovi o piscima i demokratiji (politici), o prelasku iz totalitarnog režima u novi, o opštem mediokritetstvu; mnogo šta zna da ispriča i o podalpskom liberalističkom merkantilizmu i njegovoj katolicističkoj opoziciji, a neprestano proverava i ulogu i (javni) domet intelektualaca u vreme prelaska u novi režim i balkanskog klanja; mnogo šta važno zapiše i o pojmu Srednje Evrope (u jednom od svojih tekstova imenuje je Među-Evropa), njenoj varljivoj multikulturalnosti i netolerantnosti. Jančarov rezonantni uvodni esej po kojem je nazvana i knjiga imao je najviše efekta u dnevno-političkom smislu, i naravno da sam nakon njegovog objavljivanja dopustio sebi mogućnost da izrazim nadu da njegova iskrenost neće biti upotrebljena u svrhe navijačkog politikanstva. Spustiti Jančarovu filigransku analizu savremene *sloveniáne*, sa visina intelektualne etike u blato dnevne politike, značilo bi upotrebiti je za njenu hranu, naime, bilo bi to sasvim nedopustivo. U svojim "Loncima", Jančar od svog razmišljanja kuva veoma važna upozorenja, upozorava i na moguće korektive koji bi turbulentnoj sadašnjosti mogli obezbediti barem nekakvo prizemljenje. U tekstu o opasnosti novog totalitarizma zaključuje da važeća (istorijska) populistička podela na *slowenishliberal* i *slowenishklerikal* doprinosi jednom sumnjivom racionalizmu i/ili nacionalizmu. Izuzetno

anketu istog časopisa Slovenija metropola iz 1990. godine, onda još jedan anketni odgovor za Sodobnost iz 1992. godine (“Slovenija sada i sutra” odnosno “Juče i danas – danas i juče”), dnevnički zapisi nastali na poziv Delovog “Subotnjeg dodatka” iz 1996. godine, odlomak iz pedagoškog dnevnika iz 1968. Knjigu zaključuje obnova predavanja i razgovora iz 1997. godine kada je sa Kovačićem o deset knjiga koje preporučuje za pusto ostrvo, u klubu Lili Novy u Cankarovom domu razgovarao Matej Bogataj. Već sami uvodni tekstovi tako reći uveravaju već uverene: naravno, o tome šta tako veliko i ugledno spisateljsko ime ima da kaže o književnosti i jeziku ne treba posebno ni razmišljati jer znamo – mnogo toga važnog i osjetljivog. Međutim, u kontekstu ovog izbora koji je pomalo slučajan i zato i nasilan i nekoherentan, najzanimljivija je eksplikacija pojedinih Kovačićevih teza. Imao sam takav utisak dok sam čitao tekst Jezik – izum i ostvarenje, ring i oltar, mržnja i ljubav. U njemu Kovačić paradira svojom izuzetno otvorenom dikcijom sklonom objašnjavanju a da pri tom ne gubi svoju preciznost; sam tekst prožima sasvim posebna nežnost koja ne nestaje ni u toku pripovedanja o tužnim stranama budućnosti malog jezika koga političari i teoretičari šalju odnosno teraju u egzodus u staru, uspavanu, asesorsku Evropu. Posebno je utešna (i pedagoška) Kovačićeva misao koja se tiče mile ugroženosti dragog slovenačkog jezika: (...) “Takav je svet. Svet koji se utapa u engleskim natpisima. U tim natpisima, svetlećim reklamama ili nazivima firmi ne vidim opasnost smrtne zaraze.” A najviše nas podstiče na razmišljanje poenta sledeće tvrdnje: “Kada neki narod, klasa, kategorija ljudi izgubi svoju savest, tada propadne.” O slovenstvu, svom i tuđem, Kovačić kaže nešto veoma važno u svom kratkom tekstu Slovenija – metropola. U samom izrazu oseća ispraznost “definicije za onostranost” prema kome oseća otpor jer u njegovoj sadržini sluti mistifikaciju; naime, njemu je draži i smisleniji položaj pisca, čoveka koji poseduje osećaj, koji se svesno odlučuje na rizičnu egzistencijalnu avanturu a koji se pri tom sasvim distancira od mogućnosti da sebi natakne venac ili jaram “slovenstva” kao neko više posvećenje svog poziva. Otuda i spoznaja koja peče svojom iskrenošću, a nadam se da u svom drugom delu nije tako konačno istinita kao što se čini: “Zbog okolnosti sam sam više neko ko piše ‘na slovenačkom jeziku’ nego ‘slovenački’ pisac; ne osećam tu svetu presiju slovenstva na čemu mi ne treba zavideti jer me

njegovi oratori, koliko god bili velikodušni ne mogu strukturalno uvrstiti u domaću literaturu." A ipak: prava zavičajnost Lojzeta Kovačića se otkriva u njegovoj primarnoj odanosti knjizi, sudbonosnoj odanosti nastaloj iz izvesne nužde, i on pita: (...) "koja stvar nudi bolju garanciju od melema koji prouzrokuje da nekoliko sati boravimo u jednoj knjizi i da su zidovi domaće sobe, zatvorske ćelije, železničkog vagona ili fabrike – ti, koji su ti najbliži, godinama daleko?" Literatura kao praktično i duhovno najpreporučljiviji prtljag je prvo i čini se jedino Kovačićevo interesovanje i istovremeno odar sa kog izriče svoju istinu o svetu, ljudima i vremenu, dakle – elementarna sloboda. I nije slučajno da pisanje iz unutrašnje slobode, ispovedanje kakvo zagovara Lojze Kovačić, otkriva i njegovo specifično doživljavanje odnosno sastavljanje stalnog fonda njegove biblioteke. U njoj se, naime nalazi i ona knjiga koju inače ljudi malo čitaju a puno komentarišu i u njenom okviru posebno je važna polovina drugog poglavlja prve knjige Genesis u kojem Bog nastupa neposredno kao osoba; u njoj su i rani Tolstoj i rani Čehov, pa Kafka, Joyce, Beckett, Faulkner i Trdina. O toj slobodi i toj večnosti govori Lojze Kovačić u svom izboru, tvrdoglavo suptilno, otvoren za sve i pun nade.

Zamislite vlažnu tamnost Vlada Žabota, tešku čitljivost Igora Karlovška, meditativnost i moć pamćenja a la Lojze Kovačić, filozofski intonirana razmišljanja Marjana Rožanca i jančarovsku sočnu brutalnost, sve to zajedno lepo i dobro izmešano, kompozicijski preliveno u gustu prozu i razasuto kao užareni ugalj u ognjištu, a na rešetki nekadašnji legionar i inače marginalac koji na raskošnih tristo pedeset strana pokušava da na svoj način otkrije smisao života? To je "Slepi putnik" ("Slepi putnik") (Študentska založba, biblioteka Beletrina, Ljubljana, 1999.) Dušana Merca, autora koji je tako reći preko noći zasvetleo na horizontu ovdašnje istaknutije proze i očigledno da na njemu namerava da načini poštovanja vredan stalni boravak. "Slepi putnik" je njegov treći roman nakon "Galilejevog luster" i obimnog "Sarkofaga", čudno i ekskluzivno štivo, ali ne u pežorativnom smislu, sasvim suprotno. U svom trećem romanu se Merc suvereno, sa neskrivenom vehemencom i skepticizmom šeta kroz različite periode ovog veka, njegov rentgenski snimak vremena proteže se od sadašnjosti do najturbulentnijih godina prošlosti, a sve vreme je njegovo interesovanje posvećeno proveriti moći svakog pojedinca – koliko i kako uspeva da iz svog vremena i pri

tome i svega lepog i lošeg, izvuče važne spoznaje o smislu svog delovanja. Problem individualnosti se Mercu otkriva i kao priča o istini tela, na njegovoj širokoj vremenskoj freci je svemu telesnom, i kao što dodaje recenzentkinja, pitanju ljubavi savremenog čoveka, posvećen priličan prostor. Naime, Mercov junak Urban Franc se ljubavnoj čežnji, žudnji za ženom i žudnji za utehom predaje tako reći opsesivno, i čini se kao da je intuitivno uveren u to da je jedino kontakt sa ženom ono što bi ga moglo pravilno i do kraja uključiti u društvo, u sadašnjost i budućnost, odnosno, kao što mu to kaže divlja proročica budućnosti: "... razumeš, koliko želiš, nadaš se njenoj želji, predanosti, spremnosti, zahtevima – iza- zvaće sve to – i budućnost. A budućnost poseduje samo malo sadržine. Ostalo moraš da dopuniš sam. To nije budućnost. Sve ostalo jeste." Urban Franc koji želi da promeni svoj život, da živi svojim sopstvenim životom i budućnošću koju, na primer, može da ponudi religija, ne želi sasvim svoju sop- stvenu budućnost, budućnost koja ne bi bila vlasništvo i nekoga drugog u njegovo ime, a sposoban je da je stvori samo na osnovu sećanja na prošlost, na osnovu sećanja na opštost koju doduše ne može sasvim da odredi ali zna da uprkos svo- joj fragmentarnosti poseduje snažan uticaj. Budućnost, koja bi se dogodila tek tako, sa ženom ili bez nje, on zapravo ne želi: Neće priznati da se boji povratka u Ljubljano, " (...) da se boji proroštva ciganke, da je došavši kući prošao kroz kata- strofu i da nije izdržao jer se plašio i jer je budućnost bila tako blizu. A spas je moguć samo sa ženom: Čudesne žene su pro- stor i vreme, njihovo disanje, njihov miris, njihov hod, nji- hova toplota, njihove grudi i zadnjice i njihove oči. To je vre- me i prostor." Pored žene ne postoje ni smrt ni Bog, misli Urban Franc i uveren je da ne treba izaći iz tog kruga jer je sve povezano sa njima i sa njom, njenim dolaskom. Dušan Merc u "Slepom putniku" nudi literarno kredibilno razmišljanje o mogućnostima individualizma koje doduše ne predstavlja ni- kakav novitet, ali je obrađeno na zanimljiv romaneskan na- čin. Sasvim sigurno da nam se ne pruža mogućnost da sva- kodnevno naiđemo na tako strasnu knjigu.

U okviru savremene slovenačke književnosti i njenih raznovrsnih impulsa, Aleksandar Zorn predstavlja autorsko ime koje nikako ne treba izostaviti: ko se još ne seća njegovih strasnih, doslednih i lorelajevsko primamljivih kritičkih inter- vencija u nekadašnjem dvonedeljniku "Naši razgledi", gde je

godinama, uz odličnu kondiciju i uvek slični instrumentarijum vrednovanja, pratio sve pomake i turbulencije u savremenoj slovenačkoj proznoj, dramskoj i esejističkoj produkciji i pokušavao da precizno opiše svaku književnu istinu koja se otkrivala u ovdašnjim književnim novitetama. Taj deo svog opusa je sabrao u delu pod naslovom "Kritika branja" ("Kritika čitanja") (Mladinska knjiga, 1988) i u njemu ponudio značajan i ekskluzivan vodič kroz sedam godina slovenačke literature. Kasnije se prihvatio uredničkog posla, za koji je tvrdio da je u poređenju sa kritičarskim sasvim drugačiji, da je sličan silasku sa vrha planine u svoje selo u kojem u malom dvorištu nažalost nije uvek moguće postaviti Beč. Uređivanje dela beletrističkog programa najveće ovdašnje izdavačke kuće naravno da je posao koji se izuzetno razlikuje od rada načelnog kritičara i zbog toga je Zornova tvrdnja o nemogućnosti postavljanja Beča pod seosku lipu bila nešto sasvim razumljivo. Kao što otkrivaju autorovi kasniji tekstovi – dvanaest njih je sabrao u knjigu "Nacionalni junaci, narcisi i stvaraoci – Esej o slovenačkoj književnosti" (Mladinska knjiga, biblioteka Kultura, Ljubljana, 1999) – nikada nije prestao da se osvrće za Bečom i svoje uvažene kritičarske makazice je i dalje izbirljivo negovao ne bi li sekle sasvim precizno i uverljivo. Na osnovu načina tog rezanja koje stvara oštre siluetne sličice važnih slovenačkih spisateljskih imena, dakle na osnovu karakteristika njegovog pisanja i aktivnosti, Janko Kos uvrštava Zorna u onu književnonaučnu tradiciju koju bismo mogli imenovati nova kritika, i tu novu klasifikaciju Kos objašnjava u svom predgovoru. Kao što pokazuje tadašnja Zornova galerija silueta (u njoj su se našli Levstvik, Kosmač, Hieng, Zupan, Smole, Rožanc, Kovačič, Šeligo, Šalamun, Flisar i drugi), autor još uvek zagovara stav Rolanda Barthesa (pominje ga u uvodu svoje prethodne knjige) da je prelazak sa čitanja na kritiku prelazak sa književnog dela na sopstveni jezik i pisanje koje istovremeno ne znači i nekakvo književnokratsko uređivanje imenika kanonizovanih i savremenih slovenačkih pisaca već isključivo čitanje sa jedne individualne egzistencijalne pozicije, potkrepljeno čitalačkom praksom književne tradicije i jezikom književne nauke. Po mom mišljenju, upravo ta tvrdnja upozorava na suštinu Zornovog dela: u svojoj esejistici, on se doduše opravdano oslanja na književnonaučnu tradiciju, ali pri čitanju skoro da se ne možemo otarasiti utiska da je zapravo reč o maloj prevari. Ispunjavanje mozaika odnosno mreže

koju poput budnog pauka plete ovdašnja književna istorija, proveravanje postupaka, metode književne istorije, u Zornovom slučaju se tako reći uvek preliva u autorsko pismo, u dikciju koja se svojom strasnošću, nedisciplinovanosti, zauzimanjem za predmet analitičkog seciranja, u velikoj meri udaljava od navika i običaja književne istorije. Na to ukazuju i izvesne Zornove izjave zastupljene u tih dvanaest eseja. Tako na primer, u tekstu o opusu Cirila Kosmača on piše da iako mu književna istorija predstavlja osnovu za sopstvenu interpretaciju, ipak će njene sudove uzimati za dovoljno legitimno ishodište iz koga možemo stvarati svoje sopstvene slobodne zaključke, ne okrnjivši i ne obezvredivši njene sudove. Na drugom mestu kaže: "Neka nam bude oprošteno jer citate umnih profesora i kritičara uzimamo kao vreće peska koje treba izbaciti da bi se naš balon podigao u vazduh..." To je to, Zornova metoda. Analize i svoja viđenja literarnih svetova obično zaključuje sentencama, lapidarnim upozorenjima na analizirana dela odnosno spisateljske opuse koje se ne podređuju uobičajenoj dikciji nauke odnosno istorije, već prelaze u esejističku ekstatičnost i još više: teže sadržajnoj prozi. Ti odlomci u kojima je autor svojim načinom interpretacije podaren od bogova, naravno, ponovo utvrđuju njegov postupak koji nije ništa drugo do temeljna, konačna i za sve otvorena predanost Reči, literarnom kao jedinog mogućnosti odnosno načinu pomoću koga je moguće približiti se istini i smislu postojanja.

Nebojša Jovanović

SIDRAN S LACANOM, ILI, 'NESVJESNO JE STRUKTURIRANO KAO JEZIK'

O pčelama i Zoljevima

Kad se Mahmut Zolj, nekadašnji sindikalista i partijski činovnik, kasno navečer vrati kući pijan, on trojicu svojih sinova, Kerima, Sabahudina i Midhata, posjedne za stol kako bi održali svojevrsni obiteljski plenum na čijem se

“dnevnom redu” nalazio splet kućnih tekućih problema što su u zapisnik ulazili jednostavnim imenovanjem: 1. *Kerim*, 3. *Sabahudin*, 3. *Midho*, 4. *Razno*. ...

Braća su ove noćne konferencije razlikovali jednu od druge po tome što je otac na svaku od njih donosio neku novu riječ. Bivale su to riječi kojih značenja Sabahudinu mahom nisu bivala znana, ali bi očevo beskrajno ponavljanje učinilo da mu se njihov smisao otvarao s lakoćom:

– Ja to od tebe permanentno doživljavam. Per-ma-nen-tno!

– Ti to permanentno obećavaš! Per-ma-nen-tno!

Tako su u Sabahudinov jezik ulazile i one riječi na koje nije nailazio u svom svijetu pustolovne literature: apstrahovati, distinkcija, apsurd, apsolvirati, digresija...¹

Tako Abdulah Sidran u romanu *Sjećaš li se Doli Bel* rasvjetljava očinsku funkciju iz kuta jezika: biti otac, odnosno obavljati očinsku funkciju (‘simbolički kastrirati’) znači uvoditi subjekta u polje simboličkog, dakle polje jezika, te mu demonstrirati funkciju govora. Jacques Lacan neprestano ističe kako se u osnovi psihičkog iskustva čovjeka nalazi upravo jezik: činjenica da čovjek kao biće simboličkog poretka, biće Zakona, jeste biće jezika i govora, fundamentalno ga razlikuje od životinje. Lacan je na to upozoravao u vrijeme kada je to bilo posebno nepopularno, u doba dok je znanstvenim mainstreamom dominirao koncept jezika-znaka [*langage-signe*], koncept kojeg je Lacan smatrao pomodnom zabludom nedovoljnom za pojašnjenje jezika kao sredstva komunikacije.

¹ Abdulah Sidran, *Sjećaš li se Doli Bel* [Svjetlost, Sarajevo 1982], str. 14-15 (u nastavku: *Doli Bel*).

² Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, prev. Bruce Fink [W.W. Norton & Co., New York, London 2002], str. 82.

³ Jacques Lacan, *Spisi, izbor*, prev. Radoman Kordić, Danica Mijović i Filip Filipović [Prosveta, Beograd 1983], str. 23.

⁴ *Écrits*, str. 139.

Ne smijemo previdjeti da je Lacanovo ustrajavanje na fundamentalnoj važnosti jezika i govora za psihoanalizu, istodobno i borba za sam jezik psihoanalize: on upozorava da psihoanalitičar pada u "iskušenje da napusti temelj govora... Opasnost postaje posebno izražena ako napusti vlastiti jezik u korist već postojećih jezika..." (*Spisi*, str. 22). Posebna meta Lacanove kritike jeste psihoanaliza u SAD, koja se "okrenula u pravcu prilagodavanja pojedinca društvenoj okolini, istraživanju obrazaca ponašanja i sveukupnoj objektivizaciji obuhvaćenoj pojmom *human relations*" (*Spisi*, str. 25). Uvođenje pojmova poput *human relations* i *human engineering* nerazlučivo je od "nestanka najživotnijih pojmova iz psihoanalitičkog iskustva, kao što su nesvesno i seksualnost, koji će izgleda uskoro prestati i da se pominju" (*ibid.*). Za detaljan prikaz postfreudovskog i neofreudovskog razvodnjanja ključnih pojmova

... potrebno je vratiti se još jednom na strukturu komunikacije u jeziku i jednom zauvijek raspršiti zabludu o jeziku-znaku...

... tehnika govora kod nas je diskreditirana te smo se našli u potrazi za gestom, grimasom, usvojenim stavom, mimikom, pokretom, drhtanjem – rječju, za zaustavljanjem uobičajene kretnje – jer smo suptilni i ništa nas neće sprečiti da pustimo svoje krvosljednike tim tragom.²

I dok je psihoanalitički mainstream polako zaboravljao kako je govor subjekta, verbalni iskaz pacijenta, jedini medij psihoanalize, Lacan je energično zagovarao povratak u "polje kojim bi psihoanalitičar morao da zagospodari: na proučavanje funkcije govora,"³ te upozoravao da "jezik ne smijemo brkati s različitim psihičkim i somatskim funkcijama koje mu služe kod subjekta koji govori."⁴

Podsjetimo se ovdje na poslovičnu precijenjenost neverbalnog govora ('govora tijela'). Prema široko rasprostranjenoj psihologijskog doksi, psihoterapeut ne treba samo slušati verbalni iskaz pacijenta, nego posebnu pažnju treba posvetiti i njegovom neverbalnom 'iskazu': gestikulaciji, držanju tijela, grimasi itd., koji mogu ukazivati da pacijent misli različito od onog što govori. Daleko od toga da su mimika i pokreti tijela beskorisni za psihoanalizu: ono što je zaista problematično jeste objašnjenje kojim se opravdava pažnja koja se tim fenomenima pridaje. Posve precizno, riječ je o premisi prema kojoj je neverbalni iskaz 'istinitiji', 'iskreniji', 'prozirniji' itd., jer stoji u neposrednijoj vezi s nesvesnim subjekta, te se istina lakše probija do slušatelja i promatrača (psihologa) kroz neverbalni iskaz (pokret i položaj tijela, mimiku itd.) pacijenta, nego kroz 'izvještačenu' strukturu jezika, u kojoj do izražaja dolazi cenzura itd.

Lacanovski argument protiv ove teze glasi: *neverbalni iskaz nije ništa manje 'izvještačen' i podložan cenzuri*, odnosno da *i tijelo 'laže' baš kao i jezik*. Naime, ljudsko tijelo i njegovi pokreti također su uhvaćeni stegama simboličkog, te je i 'govor tijela' također podložan svemu čemu je podložan i verbalni govor. Da je suprotno, da tijelo nije obuhvaćeno mrežom simboličkog, imali bismo niz 'besmislenih' pokreta na osnovu kojih psiholog ništa ne bi mogao zaključiti. Dakle, psiholozi ma je govor tijela bitan upravo u mjeri u kojoj je podložan istim aberacijama kao i verbalni govor: sklon cenzuri, prenošenju krivih informacija, nesporazumima, 'laganju'...

Oslanjajući se na isti argument, Lacan se suprotstavio i znanstvenoj doksi da različite životinjske vrste također imaju svoje karakteristične jezike. Svoje stavove je demonstrirao na jednom od najpoznatijih primjera takvog 'životinjskog jezika':

Danas je opće prihvaćeno da pčela po povratku u košnicu, nakon prikupljanja nektara, svojim kolegicama prenosi obavještenje o postojanju nektara u većoj ili manjoj blizini od košnice, uz pomoć dvije vrste plesa. Drugi ples je najdojmljiviji, jer ravan u kojoj pčela ispisuje broj osam – oblik zbog kojeg je i prozvan *wagging dance* – i broj figura izvedenih u datom vremenu, označavaju, s jedne strane, precizan smjer u kojem treba ići, određen nagibom sunca (prema kojem se pčele, zbog svoje osjetljivosti na polariziranu svjetlost, mogu ravnati u svim vremenskim uvjetima), a, s druge, razdaljinu na kojoj se nektar nalazi, što može biti i više kilometara. Ostale pčele reaguju na ovu poruku tako što odmah polaze prema tako označenom mjestu.

Karlu von Frischu bilo je potrebno desetak godina strpljivog promatranja da dekodira ovu vrstu poruke, jer je uistinu u pitanju jedan kod ili jedan signalni sistem...

No, je li to stvarno jezik?⁵

Lacanova odgovor je: NE! Da je u pitanju jedna vrsta signalizacije, prenošenje određene informacije u jednom kodu – u kojem, recimo, x osmica koje pčela napravi *uvijek* znači y metara ili kilometara do cvjetnog polja – u to nema sumnje, ali 'ples' pčele ipak nije jezik jer, poantira Lacan, "funkcija jezika u govoru nije da informira, nego da evocira."⁶

Sa stajališta komunikologije i zdravog razuma ovo može zvučati apsurdno: ta, zar se ne služimo jezikom, zar ne komuniciramo upravo zato da bismo međusobno razmjenjivali određene informacije? Kakva bi evokacija mogla biti važnija od informacije? Odgovorimo na to pitanje uz pomoć Sidranova edipalnog junaka romana *Sjećaj li se Doli Bel*, Sabahudinina Dine Zolja. U najvažnijem činu svoje pubescentne tragikomedije Dino upoznaje djevojčicu koju njegov poznanik ostavlja na nekoliko dana u Dininoj golubani. Nakon nekog vremena Dino će privlačnu neznanku upitati kako se zove:

- Doli Bel – odgovori ženska (...).
- Ti se zezaš. Stvarno te pitam. Ja sam Dino.
- Stvarno ti kažem. Doli Bel.
- On pokuša uzvratiti istom mjerom naivnosti:
- Koliko ja znam, Doli Bel je plava.
- Šta ima veze? Mogu i ja biti plava. Braco ima frizerski salon. U Milanu.⁷

'klasične' psihoanalize, vidi već klasičnu studiju Russella Jacobyja, *Social Amnesia: A Critique of Contemporary Psychology from Adler to Laing* [Društveni zaborav, prev. Ružica Rosandić, Nolit, Beograd, 1981].

⁵ *Écrits*, str. 82-83.

⁶ *Ibid*, str. 84.

⁷ *Doli Bel*, str. 43.

Dakle, na planu informacije odgovor 'Dolly Bell' potpuna je propast: jer, kakvu je informaciju Dino dobio iz djevojičinog odgovora? Sigurno ne tu da ona dolazi iz obitelji Bell, te da su joj na rođenju dali ime Dolly! Dino – čije muke s odrastanjem, subjektivizacijom, možemo posve precizno iščitati i kao nevolje s ulaskom u polje jezika – naivno vjeruje da djevojka koja nosi ime Dolly Bell mora barem imati plavu kosu. No, niti to nije informacija koju označitelj 'Dolly Bell' prenosi – Dolly Bell može biti ime brinete ili crvenokose djevojke. Zamišljeni ekvivalent ovakve informacijske mrtvouzice u jeziku pčela bila bi, recimo, situacija u kojoj pčela izvodi ples koji ostale radilice informira o polju kadulje pet kilometara sjeveroistočno od košnice, da bi pčele koje se povedu za tom informacijom i odu na tu lokaciju završile ne na kaduljinoj paši, nego, recimo, u borovoj šumi, ili, daleko gore, na vodenoj plohi jezera gdje se mogu udaviti. Kažemo 'zamišljeni ekvivalent' jer takva situacija kod pčela, strogo govoreći, nije moguća upravo zato jer jezik pčela niti nije jezik u smislu ljudskog jezika – jezik pčela informira i ništa više.

'Dolly Bell' ne informira, nego evocira. Djevojka koja kaže da se zove Dolly Bell time kod svog sugovornika hoće izazvati erotičnu predstavu putene ženstvenosti. Jer Dolly Bell je zapravo ime pariške striptizete, zvijezde filma u kojem generacija Dininih vršnjaka uživa u obližnjem kinu. Neznanka svojim imenom 'Dolly Bell' treba dakle evocirati ženstvenu ljepotu i poželjnost putene Parižanke. Ona tim imenom ne prenosi nikakvu informaciju – recimo, da je striptizeta – nego kao da kaže: 'Čuo si za Dolly Bell? E, pa sve maštarije koje imaš o njoj, ja ti mogu ispuniti.' Ili, posegnemo li za samim naslovom Sidranova romana i Kusturičina filma, kada djevojka kaže "Zovem se Dolly Bell", ona svome sugovorniku zapravo poručuje: "Sjećaš li se Dolly Bell? E, i ja sam takva, izazovna i poželjna poput nje..."

Naravno, evokacijska funkcija jezika nije djelatna samo u nesvakidašnjim egzotičnim označiteljima poput pseudonima kakve egzotične striptizete. Lacan i Sidran podsjećaju da je posve isto i s ostalim označiteljima. Zašto je Dinin mlađi brat Midho sretan kada se kućna konferencija završi bez tačke 'Razno'? Najkraće: zato što se iza tog označitelja kriju – batine; nakon što bi u 'diskusiji' povodom prethodnih tačaka dnevnog reda otac pobrojao ugursuzluke svojih sinova (otud tačke dnevnog reda i nose njihova imena), tačka 'Razno'

donosila je kaznu. Dakle, 'razno' koje po svojoj prirodi funkcionira kao svojevrsni prazni označitelj, označitelj iza kojeg može nastupiti bilo kakvo označeno, na planu informacije je posve neoperativan, ne prenosi nikakvu informaciju, i otud je nemoguć u 'jeziku pčela', baš kao ni u, recimo, računarskim jezicima. No, za malog Midhata taj označitelj evocira iskustva s prethodnih sastanaka, bolna i batinaška.

Isto vrijedi i za označitelje koji, za razliku od neodređenog, protejskog označitelja 'razno', označuju posve precizno neku stvar ili osobu: dakle, za imena. Roditelji svojoj djeci ne daju imena da bi pomoću njih prenijeli nekakvu informaciju, nego da bi nešto ili nekog evocirali. Sabahudin Zolj, recimo, nosi to ime kako bi evocirao sjećanje na svog daidžu koji je poginuo u drugom svjetskom ratu:

Sabahudin je svoje ime nosio s delikatnim osjećanjem ponosa što je upravo njemu zapalo da iz porodičnog kataloga imena ponese ime očevoga brata, Sabahudina Zolja, grafičara, tipografa, komuniste čiji su se život i tijelo, potonuvši negdje u jasenovačkim savskim logorskim mutljazima, polako selili u legendu.⁸

Uspomena na njega, u kući Mahmuta Zolja imala je svoje čvrste, opredmećene oblike: na krivom lesomitnom zidu što je skrivao bezbrojna gnijezda stjenica, švaba i rusa – dično uramljena visila je Spomenica 1941. pored koje Sabahudin nije mogao proći a da ne zastane i po stoti put ne pročita na njoj *svoje* ime. Kratka nesvjestica, praćena srsima što su porijeklo imali u Sabahudinovom osjećanju ponosa – nije ga sprečavala da pojmi kako se Titov potpis u desnom donjem uglu pergamentnog papira može pročitati kao ćiriličko TO.⁹

Sažmimo: 'jezik pčela' *nije jezik* tačno u onoj mjeri u kojoj je 'informativan', u kojoj jest rigidno kodiran sistem krajnje preciznih signala gdje između označitelja (pčelinjih kretnji) i označenog (položaj nalazišta polena, vrsta cvijeta itd.) postoji potpuna korelacija.¹⁰ S druge strane, ono što ljudski jezik čini jezikom jeste činjenica da u njemu "znakovi dobijaju svoju vrijednost na osnovu svojih međusobnih odnosa u leksičkoj distribuciji semantema kao i u pozicijskoj, ili čak fleksičkoj, upotrebi morfema"¹¹. Za razliku od pčele u čijem 'jeziku' jedan pokret uvijek prenosi jednu te istu informaciju, jedno te isto značenje, kada čovjek kaže, recimo, 'cvijet', značenje tog označitelja uvijek ovisi o odnosima koje taj označitelj uspostavlja s ostalim, okolnim označiteljima: 'cvijet mladosti' i 'cvijeće zla' ne znače isto. Od Sidrana doznajemo kako je i

⁸ Ibid, str. 6.

⁹ Ibid, str. 24.

¹⁰ Iz istog razloga – čvrstog uvezivanja jednog označitelja samo s jednim označenim – Lacan je kritizirao i vještačke jezike: "Ako su vještački jezici glupi to je zato jer su konstruirani na osnovu značenja. Neko me je nedavno podsjetio na oblike dedukcije kakvi vladaju esperantom i koji su takvi da kada jednom znate riječ *vol* iz toga možete deducirati *kravu*, *junicu*, *tele* ili šta već želite. Pita sam ga kako se kaže *Smrt stoci!* – to mora da se dade deducirati iz *Živio kralj!* Već je ovo dovoljno da se pobije postojanje vještačkih jezika koji se pokušavaju oblikovati na značenju, što je po pravilu razlog zašto ih niko ne koristi." (Lacan, *The Psychoses 1955-1956, The Seminar of Jacques Lacan, book III* [W.W. Norton & Co., New York, London 1997], str. 53.)

¹¹ *Écrits*, str. 83.

ne označava ništa, ne posjeduje nikakvo 'pravo', inherentno značenje [*signification propre*]. Dok "(N)ainvo mišljenje pretpostavlja da postoji superimpozicija (...) poretka stvari na poredak riječi"²¹, odnosno da je označitelj 'ludnica' određen postojanjem ludnice kao stvarne institucije, itd., Lacan upozorava da označitelj ne ostvaruje svoj učinak upućujući na stvarnost nego *na druge označitelje* (a potpuno isto vrijedi i za označeno). Otud se jezik – kao i nespješno – odlikuje kombinatorikom u kojoj "svako značenje može biti održano samo ako upućuje na drugo značenje".²² Jedan označitelj *S* može biti asociran s različitim značenjima ($s_1, s_2, s_3 \dots$), odnosno jedno označeno *s* može biti asocirano s različitim označiteljima ($S_1, S_2, S_3 \dots$).

Kao primjer lažne ilustracije rigidne povezanosti označitelja i označenog, Lacan je ponudio sljedeći algoritam označitelj/označeno:

a potom je ponudio i ilustraciju koja zorno ilustrira miniranje fiksnosti značenja, to jeste jednoznačnosti koja vlada kod Saussurea na okomitoj osi između označitelja i označenog.²³

GOSPODA

DAME

Dakle, kada Meša u jednom ljubavnom razgovoru svojoj ljubavnici kaže "Ko koga voli u ovoj ludnici?", pod označiteljem 'ludnica' se mogu kriti različita označenja među kojima se, *note bene*, uopće ne nalazi sama ludnica kao stvarna umobolnica: možda Meša pod ludnicom podrazumijeva niz

²¹ Seminar III, str. 224.

²² *Écrits*, str. 141.

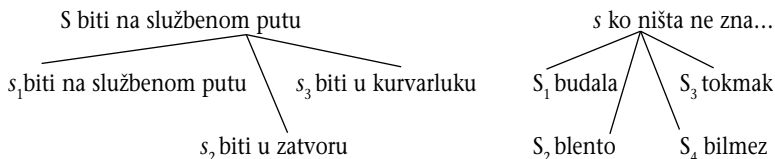
²³ Lacan je ovu ilustraciju potkrijepio sljedećom anegdotom: "Voz dolazi na stanicu. Dječak i djevojčica, brat i sestra, sjede jedno naspram drugog u kupeu, do prozora kroz koji se pruža pogled na peronske zgrade koje prolaze dok se voz zaustavlja: 'Vidi', kaže brat, 'stigli smo u Dame!' – 'Budalo!', odgovara sestra, 'zar ne vidiš da smo u Gospodi.'" (Ibid, str. 143.)

složenih odnosa sa ženom i ljubavnicom iz kojeg se ne može iščupati; možda pak voz pun različitih ljudi, švercera, uspavanih vojnika..., u kojemu se razgovor vodi. Neko će procijeniti da se iza označitelja 'ludnica' nalazi državni poredak, zemlja sa svojim državno-pravnim ustrojstvom i aktualni politički moment u kojemu se zatekla (raskid na relaciji Beograd – Moskva, Tito – Staljin), te će jedan označitelj izrečen na uho ljubavnici u erotskoj zgodi, biti prepoznat kao politička izjava.

Kusturicin *Otac na službenom putu* već u samom svom naslovu nudi još jedan sjajan primjer prirode označitelja. Šta se zapravo krije iza tvrdnje da je 'otac na službenom putu'? Tri su moguća odgovora:

biti na službenom putu	biti na službenom putu	biti na službenom putu
biti na službenom putu	biti u zatvoru	biti u "kurvarluku"

– te je otac 'na službenom putu' kada je: (1) na službenom putu, (2) u zatvoru, i (3) u "kurvarluku". Razlikovanje ovih kombinacija možda je razumljivo i očigledno Mešinoj ženi Seni koja ih je i kreirala, no za malog dječaka kakav je Mešin sin Malik koji tek ulazi u polje simboličkog, u sferu jezika, ovo je prava označiteljska Scila i Haribda! On tek treba da uvidi da 'biti na službenom putu' jeste označitelj (S), kojeg zbog njegove autonomije, njegove nepovezanosti sa nekim značenjem (s), nazivamo i *slobodno plutajućim* ili *lebdećim označiteljem* čije se značenje formira ovisno o tome kako se artikulira s drugim značenjima ($s_1, s_2...$) koja se nalaze u njegovoj blizini. U cijeloj kolekciji poigravanja s označiteljima i označenim, *Otac* nudi i primjer gdje je jedno označeno (s) povezano s različitim označiteljima ($S_1, S_2...$): otac Meša naučio je sinove da je onaj ko ništa ne zna 'budala', 'blento', 'bilmez', 'tokmak', pa oni te četiri riječi, ta četiri označitelja, izgovaraju svaki put kad otac počne rečenicu "A ko ništa ne zna taj je..."

Vjerovatno najbolji primjer odnosa označitelja i označenog što ga nudi *Otac*, kao lucidna Sidran-Kusturicina studija

označitelja, jeste skoro neprimjetna scena sa sportskog mitinga: dok atletičar skače na trampolini, neko od promatrača pored tramboline uzvikuje posve proizvoljan niz riječi – ‘čarape!’, ‘kundure!’, itd. – vezujući tako svaki skok s nekim označiteljem koji s tim skokom nema čak niti prividnu, a kamoli očiglednu, odnosno ‘rigidnu’ vezu.

Partijska afazija

Zamislimo slučajeve dva čovjeka koji rade isti posao: oni su upravnici domova za djecu, jedan upravnik doma za maloljetne delinkvente, dok drugi radi u domu za djecu koja su izgubila roditelje. Zamislimo da oba upravnika dolaze kod istog psihoanalitičara koji je tako u prilici usporediti načine kako jedan i drugi reagiraju na, između ostalog, slične profesionalne izazove. Slušajući prvog upravnika kako priča o svojim snovima, psihoanalitičar primjećuje da ovaj često sanja crne bisere i da se pri tom u snovima javlja strah da bi te crne bisere mogao izgubiti ili da bi mu ih neko mogao ukrasti. Drugi upravnik često sanja o malim vojnicima, koji u njegovim snovima mogu poprimiti različite oblike – to, recimo, mogu biti uniformirani vojnici patuljastog rasta ili čak igračke vojnika. Vodeći njihove terapije, psihoanalitičar ustanovljava da pod tim tako različitim označiteljima – ‘crni biseri’ i ‘mali vojnici’ – upravnici imaju isto označeno: svoje štíćenike, djecu iz doma:

crni biseri

štíćenici doma

mali vojnici

štíćenici doma

Ovaj naš mali mentalni opit temelji se na činjenici da u bosanskohercegovačkoj kinematografiji postoje antologijski filmovi *Crni biseri* (Toma Jandrić, 1958) i *Mali vojnici* (Bata Čengić, 1967) koja govore o djeci koja odrastaju u domovima nakon drugog svjetskog rata. U *Crnim biserima* upravnik doma tvrdi da u svojim štíćenicima vidi najrjeđu i najdragocjeniju sortu bisera, dok njihovo okruženje u njima vidi isključivo delinkvente, iskvarenu djecu, buduće lopove i lupeže. S druge strane, Čengićev film je naslovljen *Mali vojnici* zato što se domski štíćenici u tom filmu neprestano igraju rata i u svojoj igri oživljavaju sjećanja na rat u kojem su izgubili svoje najbliže: njihov upravnik zato za njih kaže da su oni njegovi mali vojnici.

dedo naređuje unuku da mu doda 'daljinski', pod čime zapravo misli na – štap za hodanje. Dedo je, naime, teško pokretan, i da ne bi ustajao do televizora i ručno mijenjao kanale ili podešavao zvuk, on traži dovoljno dug predmet – u ovom slučaju štap – kojim bi mogao pritiskati dugmad na televizoru. Dakle, štap stoji u određenom odnosu dodira s daljinskim – može vršiti istu funkciju kao i on, i upravo ta tačka kontiguiteta dovodi do toga da štap za hodanje postane 'daljinski': komični efekat ove metonimije će opet bljesnuti u sceni u kojoj dječaka, nakon nekog vremena, pitaju zašto mu je zavijena glava, a on odgovori da ga je "dedo udario daljinskim po glavi". Ovaj primjer nije daleko od klinike: ne samo da bismo mogli pretpostaviti postojanje sna u kojemu bi se iza slike daljinskog krilo zapravo značenje štapa za hodanje, nego posve lako možemo zamisliti pacijenta koji boluje od jedne vrste afazije i koji se u razgovoru bezuspješno pokušava sjetiti riječi 'štap za hodanje'. No, kako zna da je jedna od odlika predmeta koji hoće da označi njegova dužina, zahvaljujući kojoj može recimo dohvatiti neke udaljene stvari, on umjesto 'štap za hodanje' može uistinu reći "to je stvar koja bi sjajno mogla poslužiti kao daljinski".

Ova referenca nije slučajna: Lacanova postavka o zgušnjavanju kao metaforičkom i pomicanju kao metonimijskom procesu jeste elaboracija teza znanstvenika kojeg je Lacan zvao svojim lingvističkim prijateljem. Riječ je o lingvisti Romanu Jakobsonu koji je u svojoj studiji "Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances" objavio nalaze istraživanja slučajeva afazije, te nesvjesne mehanizme djelatne u ovim poremećajima povezao s metonimijom i metaforom. Jakobson je (poput Saussurea) spadao među lingviste koji su smatrali da jezik ima dvije osi ili dimenzije. Jedna je *paradigmatska* dimenzija (os) koja se temelji na činjenici da je u jeziku djelatan mehanizam *selekcije*: mi biramo i odabiremo određene lingvističke jedinice koje upotrebljavamo (recimo, odlučujemo se za riječ 'petrificirati' umjesto 'okameniti' ili obrnuto). Druga, *sintagmatska* dimenzija se temelji na *kombinaciji* izabranih lingvističkih jedinica: foneme spajamo u moneme, moneme u riječi, riječi u rečenice... Sukladno ovojme Jakobsonova istraživanja afazije pokazala su da afazije možemo klasificirati upravo po tome je li njima pogođena paradigmatička ili sintagmatska os, odnosno selekcija riječi ili njihovo kombiniranje.

Subjekt tako ostaje zapleten u parafraze, s poremećajem selekcije: upoznajete osobu koja vam nekom prilikom počinje pričati kako je pas mesojed i grabežljivac, da su mnoge njegove vrste krvoločne i da postoje precizne statistike o brojnim slučajevima napada pasa na ljude od kojih su mnogi završili fatalno, da se među njima posebno izdvajaju oni napadi gdje su psi ljude zarazili bjesnilom te su njihove žrtve umrle u najvećim mukama itd., a sve što želi reći jeste da se boji pasa. U ovom slučaju, subjekt tražeći neku riječ poseže za riječima koje su s tom riječi u nekom dodiru, gradi metonimiju: zamislimo li jednog od našeg upravnika kao afazičara, te ako mu postavimo pitanje ko je to dijete s njim, on može reći: "To je jedan od mojih malih vojnika," podrazumijevajući pod tim da je to jedan od njegovih šticećenika.

Ne nalazimo li sličnu strukturu govora i u nekadašnjem zvaničnom partijskom govoru, kojeg su Kusturica i Sidran sjajno prikazali u *Ocu na službenom putu*: na atletskom mitingu, dok publika gleda već pomenutog atletičara na trambolini, pored tramboline je čovjek koji svojim solilokvijem kao da pokušava objasniti njegovu aktivnost:

Naši ljudi moraju biti spremni na sve. Opasnost od izbacivanja iz ravnoteže opominje i vreba pa stoga svaki pojedinac mora biti maksimalno skoncentrisan i uvijek voditi računa o svjesnoj kontroli nad svakim dijelom svoga tijela kako bi pad bio regularno izveden (...). Svaki nepromišljeni potez može pojedinca dovesti u situaciju iz koje se teško može izvući. Pogrešan položaj jedinke u letu, nekontrolisano držanje u prostoru može pojedinca koštati života, a u najboljem slučaju ostaviti trajne...

Radna verzija scenarija sadržavala je jedan drugi primjer takvog partijskog govora koji je na rubu sunovrata u parafrazu. U pitanju je scena u kojoj Malikovu majku, Senu, jedan od radnih kolega na partijskom sastanku radnog kolektiva želi osuditi zbog sunećenja njezinih sinova; on svoj govor počinje:

Svi se mi dobro sjećamo kakvu smo bitku vodili oko prevazilaženja svih oblika reakcionarnog, nazadnog, klasno-neprijateljskog ponašanja kako u javnom tako i u ličnom, to jest privatnom životu. Koliko je samo narodu i Partiji trebalo žrtava i bitaka da postignemo ovo što imamo danas. I danas, kada narod, vođen pobjedonosnom Partijom, vjeruje da smo konačno porazili neprijatelja, poskidali sve maske i kojekakve zarove sa mrskog neprijateljskog lica, među nama ponovo ima pojava mračnjaštva i nazadnog religioznog ponašanja u privatnom životu.²⁸

²⁸ Abdulah Sidran, *Otac na službenom putu* [Mladost, Beograd 1985], str. 63.

²⁹ Ibid, str. 64.

³⁰ Prema Lacanu, kod djeteta se prvo formira osjećaj za metonimiju, a tek kasnije za metaforu: "Kaže se da djeca razumiju nadrealističku i apstraktnu poeziju, koju bismo trebali uzeti za povratak u djetinjstvo. To je glupo – djeca mrze nadrealističku poeziju i gnušaju se određenih faza Picassova slikarstva. Zašto? Zato jer još nisu dorasli metafori, nego samo metonimiji. A kada cijene određene stvari u Picassovim slikama to je zato jer je uključena metonimija." (*Seminar III*, str. 228.)

Ipak, ne smijemo previdjeti da se ovo pompozno partijsko blebetanje bitno razlikuje od govora afazičara: dok afazičar kruži oko 'poante' u koncentričnim krugovima, ne uspijeva-jući da je uhvati i iskaže, aparatčik se u svom govoru kreće po spirali koja se sužava ka 'poanti' koju na kraju govora izriče: drugarica Sena je kriva zato što je "najblaže rečeno dozvolila da se u njenoj kući vrši religiozni obred sunecenja."²⁹

Metafora i metonimija ne stoje u odnosu uzajamne isključivosti i subjekt mora ovladati objema³⁰ kako bi se za njega moglo reći kako vlada jezikom. Psihoanaliza upozorava da taj scenarij nije neminovan: postoje i subjekti koji ne barataju jezikom, nego jezik barata njima, no krenuti u opisivanje takvih slučajeva, značilo bi otvoriti cijeli niz novih pitanja koja bi nas odvela izvan okvira ovog teksta.

Politika je rješavanje problema uz pomoć institucija logosa – pri čemu u raspravi pobjeđuje bolji argument. Otuda se mit, građen na osnovu pretpostavki koje su nekompatibilne drugim mitskim ili logičkim pogledima (dakle, kao suprotnost logosu), vezuje uz nasilje (Heehs, 1994: 1415).

Tamo gdje ima nasilja, nema politike, odn. nema političkog života i, u krajnjoj liniji, nema čovjeka. Jer, prema Aristotelu, politički život je prirodni život. Politika je priroda čovjeka (Aristotel, 1988: 1253a 3). Ona mu je suštinski primjerena. Drugim riječima, ono što čovjeka čini čovjekom je politički život u zajednici. Varvarin se ne određuje ni praksisom ni leksisom. On nije biće koje govori i djeluje s ciljem da ostvari dobar život u zajednici.

Međutim, mit, bajka i aristotelovski diskurs o političkom imaju kao zajedničko pretpostavku o *izopštenosti zla, vanpolitičnosti zla*. Razbojnik u antičkim mitovima najčešće ne živi u gradu u kojem žive “dobri ljudi”, vještica u bajkama je gotovo uvijek sama i izolovana. Aristotelov varvarin ne živi u polislu. Svi su oni “van politike”.⁵

Čitava idealistička tradicija, kad je riječ o odedenju političkog čovjeka kao racionalnog bića koje pripada zajednici, nosi u sebi potencijal nasilja zato što kroz univerzalizirajuće ona manipuliše onim drugim koji je isključen iz te zajednice i koji ne posjeduje političko. Tako se smatra da su u staroj Atini slobodni građani koji su učestvovali u rješavanju političkih pitanja predstavljali samo desetinu od ukupnog broja stanovnika. Prema drugome (varvarinu – radikalno drugome, zlu i prijjetnji; robu i ženi – drugome koji nije ni zlo, ni prijjetnja i prema kojemu postoji odnos indiferentnosti), isključenom iz politike, prema onome koji nije slobodan građanin, *može se biti nasilan*. Dakle, isti (politički) čovjek može, a da pri tom ne ugrozi vlastiti status političkog bića, biti nasilan i prema politički nerelevantnim drugima (prema robu i ženi, kao politički indiferentnima), zato što oni nisu politička bića. Zato kod Aristotela slobodni građanin, nosilac politike, biće leksisa i praksisa, u svom domu može biti despot (Arendt, 1991: 30ff).

Kod Aristotela, dakle, imamo prvu eksplicitnu teoriju političkog života iz kojeg se isključuje nasilje, ali i prvu teoriju po kojoj se može biti nasilan prema nepolitičkome, prema drugome (koji, prema Aristotelu, nije slobodan građanin).

Otud je politika nešto što je u relaciji istog sa istim, *isključujući pritom drugog i reducirajući ga na nepolitičko biće*. Politički

⁵ Uporedi s kratkom analizom razlike između razbojnika i grada-države u: Strauss, 1971: 95.

za narativ (priču, racionalizaciju) koji objašnjava, opravdava taj čin. U okvirima jedne takve narativracionalizacije, pitanje: "Zašto ubijaš Jevreje?" dobija jednostavan odgovor: "Zato što nisu Arijevci." itd. Svako nasilje koje se poziva na logos (kao jedinstven i univerzalno važeći), u stvari, predstavlja izokretanje logosa u mit. U tom pravcu treba razumjeti postmoderne kritiku, kritiku velikih priča (metanarativa) koje nameću logos kao mit.⁹

Ukazujući na ove metanarative, postmoderna misao može posjedovati izuzetno vrijednu osnovu za legitimisanje nenasilja kao ostvarenja politike.

Metanarativi, kao reference nenasilnog djelovanja, mogu biti različiti: *metanarativ* o superiornosti muškarca, bijelog čovjeka, narativ o arijevske rasi, o istorijskoj ulozi radničke klase, itd. Otkrivajući se kao narativi, oni se otkrivaju kao legitimacija polne diskriminacije, aparthejda, progonstava, pogroma, etničkih čišćenja, totalitarnih društava.

U suštini, radi se o otkriću postmoderne misli koje govori o tome da veliki narativi svojom funkcijom legitimiranja *jedne* politike marginalizuju drugog odstranjujući ga iz politike. Ovo nameće i potrebu da se razmatranje ili istraživanje problematike nasilja (koje se samoobjašnjava narativima)¹⁰ drukčije akcentuje. Sad se kao suštinski pokazuje problem predstavljanja drugoga (engl. *representation of the other*), onoga koji je izopšten, nepolitički.

Ovakvo problematizovanje ideje o racionalnosti i razboritosti političkog života iza koje stoji potiskivanje drugoga moglo bi da predstavlja teorijsku osnovu za svaku opozicionu politiku (uključujući i politiku nenasilja), koja treba da vodi ka ukidanju hegemonističkih *narativa*, ka drukčijem traganju za konsenzualnim,¹¹ ka opštem prihvatanju neizbježnosti razlike i različitosti drugoga. Upravo postmoderna kritika, za koju je tipično ovakvo preispitivanje (Haber, 1994: 113ff), najupornije pokazuje da *drugi* nije radikalno različit, već da njega isti predstavlja kao drugoga – kao onoga koji se ne uklapa ili koji radikalno odstupa od određenja političkog koje daje isti.¹²

Otud nenasilje treba da se razumije kao politički ili politizirajući poduhvat, kao napor da se odstrane ciljevi nasilja (prije svega marginalizacija drugoga i njegovo isključivanje iz političkog) potkopavanjem naučnog i filozofskog diskursa koji je odgovoran za njihovu "konstrukciju" i kreiranje novog Grundstimmunga u koji će

nasilje naziva se tada "upotrebom sile", ali ne i nasiljem). Diskurs o nenasilju, shvaćen kao diskurs neusaglašenosti postojećeg ili stvarnog i istinskog, kao diskurs o istinskom društvu, je diskurs transcendencije. Ali on time nosi opasnost da preraste u projekat (društveni, nacionalni, globalni itd.) i da na veoma suptilan ili perverznan način promijeni formu nasilja. Upoređi ovo s Bodrijarom, koji govori o novom nasilju: "rat više ne proizilazi iz političke volje za dominacijom, iz vitalnih poriva, iz antagonističkog nasilja, već iz volje za nametanjem opšteg konsenzusa uz pomoć odvrćanja. Ovo konsenzualno nasilje može biti isto tako ubistveno kao i nasilje u nekom sukobu, ali njegov cilj je da odstrani svako takmičenje za prevlast." (Bodrijar, 1995: 478).

⁹ Naročito djela Fukoa i Deride, koja, kao što ističe Roj Bojn, opominjući ukazuju na to da su "totalizirajuće moći čistog uma koliko mitske, toliko i terorističke, *bez obzira na to ko polaže pravo na njih*". (Boyne, 1990: 169).

¹⁰ Dakle, nasilje iza kojeg stoji idealistička koncepcija političkog čovjeka.

¹¹ U tom smislu, na primjer, treba razumjeti i zahtjev diskurs-teorije o utemeljenosti znanja kao

osnove svakog diskursa i napora za konstituisanje jedne univerzalne etike (vidi: Apel, 1988; Habermas, 1984, Hosle, 1994).

oni koji su se politički legitimisali ovim konstrukcijama politički uključiti drugoga (cf. Pompere 1995: 45).

Krajnji cilj je odbacivanje nasilja istoga prema drugome kao nečeg legitimnog i političkog, ali i odbacivanje svih koncepcija nenasilja kao političkog surogata koji se nameće drugome, a ne daje mu pristup političkom, čime se još više učvršćuje njegova pozicija drugoga.

Takav poduhvat suštinski se zasniva na tezi da smo nasilni prema onima koji su za nas drugi (ma koliko nam bili bliski); prema onima koje reduciramo, etiketiramo, kao druge; prema onima koji su za nas apstraktni. Otud je jedan od prvih zadataka takvog poduhvata upravo da pokaže da je slika (odn. predstava) koju isti (jednaki) ima o drugome (o predstavljaju drugoga) kao o političkom ili pretpolitičkom – imajući u vidu Aristotelovo značenje političkog – jedna od glavnih pretpostavki nasilja.

U vezi s rasvjetljavanjem pitanja odnosa između istog i drugoga nezaobilazan je doprinos postmoderne misli.

U jeziku Liotara, jednog od najistaknutijih predstavnika postmoderne kritike, isti (jednaki) i radikalni drugi ne mogu politički razgovarati zato što nemaju zajednički idiom. Po Liotaru, spor¹³ [le différend], za razliku od svađe, predstavlja slučaj konflikta između najmanje dva učesnika koji se ne može razriješiti zbog toga što se ne može naći pravilo koje je primjenjivo na argumente obiju strana i na osnovu kojeg bi se sudilo ili prosudilo (Lyotard, 1995: 417). U sporu se jednom učesniku nanosi nepravda [tort] kad nema načina i sredstava da on dokaže štetu [dommage] koju trpi, odn. da je predoči drugima: "šteta se nikad nije desila i tvoje svjedočenje je lažno; ili ako se desila i ako ti možeš da svjedočiš o njoj, onda ti nije nanešena nepravda već samo šteta i tvoje svjedočenje je lažno"¹⁴.

Teza koja se gradi na osnovu ovog razmatranja je da, ako nasilje proizilazi iz spora [le différend], onda nenasilje, odn. "nenasilna politika",¹⁵ treba da predstavlja prevazilaženje toga spora. Odnosno, prevazilaženje spora proizilazi iz ukidanja predstavljanja drugoga kroz njegovu radikalnu različitost. To znači da put ka nenasilnoj akciji, koji ukida apstraktno mišljenje, trasičaju elementi drugog, koji će istome pomoći da drugog razumije, ne bi li tako mogli konačno doći do zajedničkog idioma.

Ovo je, u suštini, hegelovski izazov: naime, drugi treba da se konkretizuje do totalizacije u okviru koje će biti shvaćen, da

¹² I u pristupima koji razmatraju fenomen nasilja ili nenasilja uvijek imamo manje ili više sakriven problem ideološkog ili totalizirajućeg političkog – problem *narativa*. Iza svake analize nasilja ili nenasilja može se naći neki metanarativ koji legitimira. Tako, na primjer, Greg (Gregg, 1971) kaže da je pogrešna marksistička teza koja govori o tome da nasilje ima veze s klasnim društvom (odn. da nasilje treba tražiti u konfliktu između vladajuće klase i klase proleterijata) i da su korijeni nasilja dublji, tj. psihološki. Kod Grega postoji jedna analiza nenasilja koja razotkriva glavni narativ u marksizmu (o klasnoj borbi), ali njegovo neprihvatanje različitosti komunizma takođe se može objasniti njegovom polaznom pozicijom koja se oslanja na narativ o kapitalizmu kao jedinom sistemu u kojem je moguća demokratija.

¹³ Više makedonskih teoretičara umjesto riječi *spor* upotrebljava riječ *raskol*.

¹⁴ Lyotard, 1995: 424. Vidi i: During, 1993 (ovdje se le *différend* primjenjuje u

postane isti među istima, da dobije atribut političkog bića. Otud je naredni zadatak politizirajućeg poduhvata jednog nenasilnog djelovanja da ukaže na vezu između *apstraktnog mišljenja*, koje redukuje drugoga (Bloch, 1952: 25ff), i nasilja. Jer *razumijevanje drugoga* je s one strane apstraktnog mišljenja, odn. drugi je u okvirima *konkretnog mišljenja* osmišljen u svom totalitetu. Razumijevanje drugoga je u bogatstvu određenja koja isti ima o drugome i koja drugi može ponuditi istome.

Među najvećim teorijskim pokušajima da se ostvari jedan takav poduhvat (poduhvat razumijevanja drugoga), da se покаže njegova veličina i važnost, nalaze se i dvije studije najznačajnijeg predstavnika filozofije egzistencijalizma Žan-Pol Sartra o Gistavu Foberu i o Žanu Ženeu (Sartre, 1952; 1971), u kojima on nudi jednu od najvrjednijih i najinspirativnijih analiza odnosa između istog (Ja) i drugoga.

Prema Sartru, čovjek je stalno u konfliktu s drugim. Drugi je taj koji od mene (subjekta) čini objekat, što ograničava moje biće kao projekat. Pogled drugoga me ogoljuje, on je pakao za mene, itd. – to su Sartrovi stavovi. Ali drugi predstavlja i osnovu mog bića: “egzistencija drugog daje faktičku granicu mojoj slobodi” (Sartre, 1953: 606). Isto tako, kao što kaže Sartr, “bez drugog jedva mogu u potpunosti i otvoreno da razumijem ovu strašnu nužnost, koja je moja sudbina – da se bude slobodan” (Sartre, 1953: 450).

Otud Sartrovu tezu o konfliktnosti čovjeka ne treba razumjeti kao poziciju u okviru koje se brani teza o nasilju kao nečemu što je imanentno čovjeku. Kod Sartra se nasilje locira u istoričnosti i ideološkičnosti čovjeka. Tako u *Kritici dijalektičkog uma* Sartr u problem konfliktnosti odnosa između mene i drugoga uvodi jedan istorijski ekonomski momenat – nedostatak.

Prema Sartru, u osnovi egzistencijalne strukture čovjeka nalazi se potreba. Nezadovoljena potreba, opet, rezultira nedostatkom. To može biti nedostatak najneposrednijih stvari koje su čovjeku potrebne da bi opstao kao živo biće, ali to može biti i nedostatak stvari koje mu osmišljavaju život kao kulturnom, političkom, metafizičkom biću.

Veza između potrebe i nedostatka jedan je od glavnih elemenata u strukturi čovjeka kao bića projekta – kao bića koje prevazilazi situaciju i samorealizuje se. Na tom putu samorealizacije prva prepreka je drugi (sa svojim projektom, sa svojim nedostatkom).

analizi postkolonijalnog diskursa: “Zapad stavlja kolonizovane u *le différend*.”).

¹⁵ Upotrebljavam izraz *nenasilna politika* u navodnicima zato što smatram da je pleonazam. Po mom mišljenju, koncepcija nenasilja u osnovi se nameće, nudi, *nepolitičkome* – dok se političkome nudi politika (u kojoj se podrazumjeva da nema nasilja).

“U uzajamnosti, modifikovanoj nedostatkom, drugi je radikalno drugi” – on je prijetnja, čak i prijetnja smrću. Prema Sartru, u nedostatku koji određuje radikalnost različitosti leži “fundamentalna matrica svih ostvarivanja ljudskih odnosa”. Tako je zlo (konstituisanje radikalnog zla, konstituisanje nečovječnog) struktura drugoga; otud dolazi i nasilje prema drugome.

Tako se, na osnovu *Kritike dijalektičkog uma*, nasilje definiše kao “struktura čovjekove akcije pod vladavinom manihejstva u okvirima nedostatka”. Sartr smatra da svijest o neispunjenosti, nezavršenosti, o projektnosti (nedostatku) prinuđuje na transcendiranje, na prevazilaženje takvog stanja (nedostatka). Kad se to radi u okvirima jedne manihejske podijeljenosti na dobro i zlo (zlo je u drugome), izvjesniji je prelazak s optuživanja drugog – na nasilje prema njemu. Zato se, prema Sartru, nasilje uvijek predstavlja kao protivnasilje. To je nasilje kojim se branim od drugoga koji mi je oduzeo projekat i stvorio mi je nedostatak. Sartr govori o kontroli rađanja kao o primjeru implikacije logike nedostatka. Dijete, kao budući potrošač, nepoželjno je u situaciji nedostatka.

Već dva vijeka čovjek, naročio zapadni, živi u ideološkičnosti (Mannheim, 1965; Sarkanjac, 1993). Njegov život je obilježen jazom između postojećeg i istinskog, između stvarnog i istinskog. To je jaz koji će Sartr odrediti kao nedostatak i za koji će naročito istorija dvadesetog vijeka pokazati da može imati ogromne političke implikacije. Svijest o jazu je svijest o nedostatku. Upravo je ideja o nedostatku imala značajnu funkciju u okviru velikih ideologija (metanarativi nacizma i komunizma), koje će ogromne mase ljudi ubijediti u veliki nedostatak njihovog postojećeg društva i postavice potrebu prevazilaženja, ukidanja, transcendencije. U tom smislu i fašizam i komunizam, pa čak i kritika kolonijalizma Franca Fenona, imaju zajednički imenilac u nedostatku – svi se pozivaju na nasilje zbog nasilja s ciljem ukidanja nedostatka.

Kod R. D. Leindža, poznatog predstavnika britanske anti-psihijatrije, ovo konstituiše i odnos prema bolesti i ludilu. Ludilo je jedna forma radikalnog drugog (Laing, 1976). Ludilo drugog je zlo koje me lišava mojeg projekta, mojeg vremena, energije. Otud i omraza i nasilje prema ludome. To nasilje se tumači kao protivnasilje suprotstavljeno nasilju koje implementiramo ludome i osjećamo ga kao prijetnju nama “zdravima”. U osjećanju nedostatka zadovoljstva, slobode ostvarenosti (bilo na

nivou partikularnih motivacija, bilo na nivou motivacija u vezi sa rodom) ljudi – sa svojom jačom potrebom da bude shvaćen, da mu se izade u susret, da mu bude ukazana pažnja i da mu se da na značaju – može da bude prijetnja. On mi oduzima vrijeme, novac, energiju, oduzima mi život ili moj projekat. Na taj način ja postajem njegov rob. Ja ukidam tu prijetnju izolacijom ludoga. On će postati sredstvo moje transcendencije – kad ga maknem s puta.¹⁶

Ali i Sartre i Lejndž pokazuju da se protivčovjek, zlo, ludilo, rađa samo u odnosu s drugima. Sartre u *Sen Ženeu* otkriva ljudsku situaciju u kojoj je odnos između mene i drugoga odnos postanka zla zbog drugih. Kod Lejndža ludilo je ludilo – zbog drugih.

Ako je čovjek zaista biće projekta, moglo bi se zaključiti da je nasilje neizbježno (projekat koji nailazi na prepreke, prihranjuje nedostatak – otud i nasilje prema drugome, koji je prepreka i izvor nedostatka). Sartre se često čita na ovaj način.¹⁷ Ali već se u tezi o lošoj vjeri može osjetiti razvoj Sartra ka afirmaciji drugoga. Otkrivajući lošu vjeru kao odnos čovjeka koji za neispunjenje vlastitog projekta krivicu traži izvan sebe, Sartre poziva na cjelovito prihvatanje slobode, a samim tim i na prihvatanje samoodgovornosti.

Od *Bilježaka o jednom moralu* i studije o Floberu u Sartrovoj filozofiji nema više nasilja koje oslobađa ugnjetavane, kao što je to slučaj sa stavovima iz vremena njegovog predgovora Fanonovom djelu *Prokleti na Zemlji* (Fanon, 1968). Kod zrelog Sartra akcenat nije više na slobodi već na bratstvu.

Situacija nedostatka ne mora se tumačiti kao krivica drugoga, kao nasilje drugoga nada mnom, od kojeg moram da se branim protivnasiljem. Zamijeniti destruktivnost kreativnošću – to je Sartrova poruka. Prevazići situaciju ne znači negirati je, već pronaći je, odn. izmisliti način da iz nje izadeš.

Otkrivajući primordijalnu ulogu koju ima majka, Sartre čitavom svojem djelu daje nov kvalitet u afirmisanju drugoga. Pogled drugoga nije više onaj koji ogolijeva, u pogledu drugoga treba naći pogled majke. Na osnovu humanizma zrelog Sartra, koji afirmiše različitost drugoga, svako nasilje je nasilje protiv čovjeka: "uništavajući u protivniku nečovječnost protivčovjeka, stvarno mogu uništiti u njemu čovječnost čovjeka i u sebi ostvariti njegovu nečovječnost".

Otud dolazi i Sartrov zahtjev da se shvati drugi. U širini ovog zahtjeva i nasilje je fenomen koji se može razumjeti u

¹⁶ Kao što pokazuje Lejndž, ovo se može primijeniti na planu etničkih i rasnih odnosa i, uopšte, na planu svih političkih odnosa (Lainig, Phillipson Lee, 1966).

¹⁷ Na primjer: Arendt, 1970.

¹⁸ Situacija kontekst, a ne psihičke stimulacije – Sartre kritikuje psihologiju, odn. psihologizam.

njegovom kontekstu, u njegovoj situaciji. Nasilje treba razmatrati u okviru istorijske konkretnosti situacije, zato što te ona čini onakvim kakav jesi (Sartre u studiji o Ženeu ubjedljivo pokazuje kako kontekst, konkretnost situacije, čini nečiju suštinu).¹⁸

Iz toga proizilazi da nenasilje (drugog) treba postaviti kao djelovanje koje svoje objašnjenje ima u razumijevanju situacije (u kojoj se nalazi drugi).

U tom smislu, nenasilje je konkretizovanje političke ili životne situacije u okviru koje se odstranjuju *narativi* koji pozivaju na nasilje i u okviru koje se prevazilazi demonizovanje drugog, te se ukida njegovo etiketiranje u smislu radikalnog drugog, nepolitičkog. Osnovni uslov za ostvarivanje svake strategije nenasilnog djelovanja ostaje stalno suočavanje s apstraktnošću mišljenja koje određuje različitog drugog kao biće koje (jednakome) “oduzima projekat”, koje je izvor nedostatka. Drugi (ili drugi koji je u svojoj radikalnoj različitosti nasilan ili potencijalno nasilan) u svojem nenasilnom djelovanju treba da odstrani vlastitu stigmatizovanost da više ne bi bio izraz zla, odn. da osvoji pravo da posjeduje potencijal dobrog kao i isti (jednaki), koji njega isključuje iz političkog.

Nenasilje je poduhvat u kojem drugi konkretizuje predstavu o sebi kod istog da bi se udaljio i pobjegao od radikalnosti različitosti koju mu isti nameće.

Pitanje nije kako da se razrade tehnike nenasilja, već kako da se otkrije totalitet, životna forma, objektivni duh, milje, kontekst, u okviru kojeg se rađa nasilje, odn. u okviru kojeg se rađaju situacije ili neodržive pozicije zbog kojih se pribjegava nasilju. Nadovezujući se na ovo, kao suštinsko se postavlja pitanje *kako* uspostaviti takav jedan svijet sartrovske slobode u kojem nema potčinjenosti i u kojem je pojedinac u stalnom dijalogu, u konflikt-konfirmaciji s drugim. Otud politika nenasilja, našavši zdravu osnovu u teoriji intersubjektivnosti i interpersonalnosti Sartra i Lejndža, ne bi smjela ostati ravnodušna prema izazovu da u sebe inkorporira konfliktnost čovjeka i različitost drugoga u jednom sartrovskom smislu. Drugim riječima, ona mora tražiti odgovor na pitanje ko je drugi, počevši barem od jedne filozofske antropologije (kao što je to slučaj sa Sartrom).

Nenasilna politika zasniva se na stavu da je drugi moja osnova – drugi kojeg treba razumjeti. Ovakva nenasilna politika istovremeno će morati da se suprotstavi apstraktnom

mišljenju. To znači da nenasilna politika treba da razvije razumijevanje kod onoga prema kome je usmjerena. Radi se o razumijevanju različitog drugog od strane istog, koje će biti totalizirajuće, u kojem će drugi biti konkretizovan, posmatran u kontekstu.

Nenasilje je put (kojim ide drugi, potčinjeni, redukovani, isključeni iz politike) postavljanja odnosa u kojima će isti prihvatiti drugoga kao različitog; put kojim se postavljaju osnove političkog razgovora u kojem se ukida takva različitost drugog, u kojem se nalazi zajednički idiom uz pomoć kojeg će se moći razgovarati o razlikama.

Nenasilna politika koja želi da bude efektna mora da učestvuje u postavljanju novog *Grundstimmunga* u kojem će drugi biti sastavni dio politike (istog, jednakog) i u kojoj neće morati da dokazuje da posjeduje leksis i praksis.¹⁹

Otud nenasilje treba razumjeti kao *politiziranje* odnosa između jednakog (istog) i drugog, u kojem potčinjeni drugi djeluje i govori s ciljem da nametne politički kvalitet tom odnosu u kojem će se moći otkriti i razbiti narativi što stoje s one strane nasilja (nasilja jednakog prema drugome), ali i protivnasilja (nasilja drugog prema jednakome). Jer drugi (potčinjeni, izopšteni, isključeni iz politike), onaj koji stremi da se izbori za politički status istog, može takođe da koristi nasilje i da se poziva na narative koji opravdavaju njegovo nasilje kao odbranu od nasilja njegovoga drugog.²⁰ Ali sve dok na ovaj način, u stvari, pomaže drugoj strani (jednakome, istome) da opravda nasilje (na osnovu opšteg mjesta da nasilje rađa nasilje) u njihovom odnosu nema politike.

Postavljanje narativa o nenasilnom djelovanju znači postavljanje političke osnove za zbližavanje jednakog (istog) i drugog, pri čemu će jednaki (isti) moći da razumije drugoga, a ne samo sebe – što će i poslužiti tome da se otvori mogućnost stvaranja tog zajedničkog idioma.²¹

U suštini, ovdje smo razmatrali dvije teze: tezu da je nasilje istog prema drugome za istog legitimno (produžetak politike primjenom sile) i tezu da se nenasilje nameće drugome koji je nepolitičan ili prepolitičan i koji treba da nauči da bude političan i nenasilan. U vezi s tim, prihvatanje “potrebe” izučavanja nenasilja, učenja nenasilju (nenasilnim metodama,

¹⁹ Gandijev poduhvat bi se mogao tako odrediti.

²⁰ Na primjer: kao kod Fanona.

²¹ Otud prisustvo strategije evropeizacije (približavanja evropskim tokovima itd.) u svakoj političkoj agendi zemalja u tranziciji treba razumjeti i kao napor za obezbjeđivanje tog zajedničkog idioma u okviru kojeg bi se prevazišli sporovi između država. Zahtjev da razgovaramo kao Evropljani (jednaki s jednakima), a ne kao Balkanci (isti s drugima), koji je postavljan od strane svih – od ministara inostranih poslova do filozofa – jasno se kreće u ovom pravcu.

nenasilnom djelovanju) u Republici Makedoniji, u stvari je priznavanje svojevrsne nepolitičnosti (na osnovu Aristotelovog određenja političkog) makedonskog građanina; odn. priznavanje toga da je on drugi i da je nasilan (ili potencijalno nasilan) i da tek treba da uđe u političko.

Ako se ljudska suština može ispuniti u ostvarivanju zahtjeva “da se živi totalno, da se totalno žive želje”, nužno je totalno političko djelovanje, a do njega će moći da se dođe *političkom* borbom koja će, od zaoštavanja suprotnosti između političkog i nepolitičkog, voditi ka konačnom *ukidanju nenasilja koje drugog baca u pretpolitičko* – *ukidanju nenasilja koje ukida političko u državi Makedoniji*.

MOJ IZBOR

Nijaz Alić
Ethan Coen

Nijaz Alić

BRAĆA COEN: AMERIČKI POŠTOVAOCI KLASIKE

Braća Joel i Ethan Coen, dva čovjeka, a jedan filmski autor, rođena su u St. Louis Parku u Minnessotti. Joel je rođen 1954., a Ethan 1957. godine. Filmom su počeli da se bave još kao klinici, pa je Joel studirao na Institutu za film i televiziju univerziteta u New Yorku, dok je mlađi Ethan studirao filozofiju na Univerzitetu Princeton. Širokoj su se filmskoj publici po prvi put predstavili 1983. godine svojim rediteljsko-producent-skim prvijencem, za koji su napisali i scenario, pod naslovom *Blood Simple*. Taj film je najavio jedan od značajnijih autorskih opusa u američkoj istoriji filma. Režirao ga je, kao i sve ostale koji su uslijedili, stariji od braće, Joel, scenario su napisali zajedno, a producent je bio Ethan. Ono po čemu se *Blood Simple* na prvi pogled razlikuje od filmova holivudske produkcije jeste...apsolutno sve, osim možda engleskog jezika. Međutim, u tom se filmu i engleski govori s teškim tekšaškim otezanjem.

Film je snimljen s veoma malim budžetom od milion i po dolara, koliko danas košta angažovanje jedne zvijezde osrednjeg kalibra za sporednu ulogu u osrednjem filmu s pucanjem i pjevanjem. Naslov je uzet iz romana *Red Harvest* Dashiella Hammetta i označava stanje svijesti osobe koja je upravo nekoga ubila, koju progone prizori djela koje je počinila, prizori smrti i krvi. "Obični ljudi koji jedni drugima rade ružne stvari u mraku"¹ – tako su braća, autori, opisali svoj film koji će, kako se ispostavilo, u svojim osnovnim crtama poslužiti kao model za sve filmove Joela i Ethana koji će uslijediti. Naime, on predstavlja omaž žanru *film noire* i onoj vrsti "tvrdokuhane proze" kakvu je pisao pomenuti Hammett, ali sam za sebe predstavlja jedinstveno autorsko djelo s itekako snažnim ličnim pečatom realističkog oponiranja samom žanru kojem, navodno, plaća dug.

U skladu s najboljom tradicijom dotičnog filmskog i literarnog žanra, priča je dosta komplikovana, s neočekivanim obrtima, a dijalozi kratki, jednostavni i sasvim podređeni zapletu. Smrtno ozbiljna stvar, reklo bi se. Međutim, priča,

¹ *Ordinary people doing bad things to each other in the dark*

zahvaljujući svojoj savršenoj dramskoj dinamici, nijednog trenutka nije suhoparna i na ekranu teče nezadrživom strujom logike uzroka i posljedice koji za neke režisere predstavlja neuhvatljivi ideal. Za razliku od takvih autora, Joel koristi kameru na tako genijalan i jednostavan način i svaku scenu i kadar uređuje tako da postiže ne samo izuzetan dramski efekat, nego i snažnu i sugestivnu atmosferu. Film je montiran od kadrova koji u potpunosti vjerno, korak po korak, na ekran prenose ritam drame, ritam zločina. Montažu su uradili Joel i Ethan zajedno, a potpisali se kao Roderick Jaynes.

Uz to, nasuprot Hammettovoju prozi i filmovima o privatnim detektivima Samu Spadeu i Philu Marlowu, koje je krasila neustrašivost, lukavost, cinizam, izvjesna sklonost nasilju, ali i vrlina da razlikuju dobro od zla, privatnog detektiva u ovom filmu krasi samo cinizam i ljubav prema novcu. Poput njega, i ostali likovi su samo obični, mali ljudi, koje ka tragičnom završetku nosi bujica neumoljive sudbine izazvana odlukom jednog ljubomornog muža, ljigavog vlasnika bara, da unajmi gorepomenutog privatnog detektiva za ubistvo svoje nevjerne žene.

Sasvim neočekivano, ovaj je kontrapunkt podcrtan i humorom, i to jednom neobičnom mješavinom *deadpan* i grotesknog humora, kakav će se poslije naći baš u svakom njihovom filmu. Ponegdje je takav komični efekat postignut samo uz pomoć jednog maštovitog pokreta kamere, i to zahvaljujući tome što sjajna, sumornoj atmosferi podređena fotografija omogućuje efektan kontrast. Tako ovaj film, koji bi se samo na vrlo površan pogled mogao svrstati u *film noire*, vrlo jednostavno prevazilazi krute međe dotičnog žanra i svojim brutalnim realizmom funkcioniše na puno više nivoa, budući da se više ne radi o pukoj stilskoj vježbi usavršavanja forme unutar već određenog kanona, nego o pravoj *tragediji zabune* u kojoj komični dio upravo i proističe iz pogrešne percepcije, a tragedija iz ljudske prirode u kojoj zlo ima stalno mjesto boravka.

Neke scene u filmu obiluju nasiljem i krvlju, a posebno je, blago rečeno, uznemiravajuća scena u kojoj ljubavnik, zaslijepljen krvlju i strahom za vlastiti život, usred noći i usred neke njive, pod zloslutnim svjetlom farova svog auta pokopava muža glavne junakinje dok je ovaj još uvijek živ. Međutim, svo to nasilje, krv i grozomorne i groteskne scene apsolutno su valjani izrazi u jeziku koji film stvara i predstavljaju upravo

ono što nedostaje američkom hiperrealizmu, a to je perspektiva. Nasilje i užas, prijetnja vlastitom životu i jesu prava perspektiva za nešto što bi se moglo nazvati "instant hiperrealizmom", budući da predstavljaju itekako hiperrealne fenomene koji momentalno preuzimaju svu pažnju svog objekta, postaju njegov hiperrealni, sveprožimajući subjekt. Tako je ovaj film, zapravo, genijalna studija nasilja i zla, kao i ružne navike potonjeg da nema milosti ni prema onome ko ga pokreće, ni prema onome ko mu je objekt, a ni prema nedužnim prolaznicima.

U ovom svom prvom filmu braća Coen nisu, dakle, samo pokazala da posjeduju vlastiti autorski rukopis, nego i vlastiti jezik kao sistem signala, simbola i ikona i finog, postmodernog humora. Bez obzira na tematiku njihovih kasnijih filmova, taj će sistem ostati vrlo prepoznatljiv metod kojim braća Coen pletu priču i vizualiziraju je na velikom platnu. Pored tehničkih osobnosti izvanredne fotografije, režije i postavljanja scene, filmove braće Coen karakteriše i zaista fantastičan scenario, koji redovno sadrži ne samo izvanrednu pripovijest, nego je i napisan jednim "tvrdokuhanim", ali, istovremeno, nevjerovatno dinamičnim, eliptičnim i predikativnim stilom koji bez okolišanja vodi u središte stvari, uspijevajući da prenese deskriptivnu komponentu ponekad čak i samom predikacijom, samom radnjom.

Kao što se može zaključiti iz prevoda dvaju Ethanovih priča, on je jednostavno rođeni pripovjedač koji je u stanju da postavi svoje likove u takvu poziciju da su sukob i drama neizbježni, a budući da u univerzumu generalno, pa i u malom ljudskom mikrokosmosu, svaka radnja ima posljedicu, tako se i u njegovoj prozi iz samo jedne "abnormalne situacije" razvija niz situacija koje same od sebe, logično teže razrješenju.

Blood Simple je, dakle, odlično napisana i ekranizovana priča o zlu, sujeti, strahu i pohlepi u kojoj nema heroja i pobjednika, već samo obični, mali ljudi kao žrtve sopstvenog ili tuđeg zla, sujete, straha i pohlepe. I u svom tom mraku, nešto uvrnutog humora. Smrtno ozbiljno za početak karijere. Međutim, karijeru će nastaviti filmovima vrlo šarolike tematike, počev od komedije *Raising Arizona*, koju su 1987. godine zajedno režirali i napisali, pa do još jednog remek-djela iz 1996. godine, kojim su se vratili na sličnu tematiku iz svoga prvijenca. Bio je to, naravno, *Fargo*, koji je osvojio nepodijeljene simpatije i kritike i publike, film koji se ponovo bavi

nesalomivi i inteligentni mačo Humphrey Bogart, nego naš Tip, kojem se na njegov vlastiti tepih greškom pomokre glupavi utjerivači dugova, misleći da se radi o starijem milioneru Jeffu Lebowskom, čija mlađahna supruga, bivša “glumica” u porno filmovima s umjetničkim imenom Bunny La Joya, duguje poveliku svotu novca jednom producentu erotskih filmova. “A baš mi je taj tepih povezivao čitavu sobu”, reći će Tip i uputiti se u rezidenciju svog imenjaka, milionera Jeffa Lebowskog, da traži novi tepih ili odštetu. Ubrzo počinje prava drama u kojoj će učestvovati nekoliko, blago rečeno, zanimljivih likova. Tipov najbolji prijatelj Walter, porijeklom Poljak, vijetnamski veteran koji je zbog bivše supruge prešao na judaizam i koji ima ozbiljnih problema s kontrolisanjem agresije i svaki mu govor završi na poginulim i ranjenim drugovima iz njegove jedinice u Vijetnamu, zatim priglupi Donnie koji je neprestano predmet nipodaštavanja i ignorisanja, pa i ušutkivanja, premda od njih trojice ubjedljivo najbolje kugla, Maude Lebowski, ekscentrična kćerka milionera Lebowskog koja se bavi slikarstvom i multimedijalnom umjetnošću i prezire svog oca, pa neizbježni privatni detektiv koji, naravno, vozi bubu i radi za roditelje pomenute Bunny (koja se, kako ćemo saznati, zapravo preziva Knudsen – vidi čuda, kao da je iz Minnesotte) i grupa njemačkih *nihilista* koje predvodi bivši partner gospođe Bunny Lebowski iz porno filmova, koji traže otkup od milion dolara za Bunny, budući da su je, kako tvrde, kidnapovali.

Zaista ne pamtim da sam ikad na filmu vidio ovakvu galeriju likova. Da se razumijemo, neke od ovih likova teško je zamisliti u stvarnosti, a opet, ko bi ga znao? Upravo tu leži jedan od razloga za moje oduševljenje ovim filmom, a to je sposobnost braće Coen da vode cijeli tok filma samim rubom konvencionalne realnosti, na granici bizarnog. Baš svaki od likova u filmu, uključujući, naravno, i Tipa, posjeduje neodoljiv odmak od “normalnog” ka neurotičnom i simpatično bizarnom, pa tako u cijeloj galeriji likova baš nijedan nije plošan, već svi funkcionišu unutar realnosti filma. Nijedan od glavnih likova nije u potpunosti pozitivan, utoliko što svako ima neki svoj ugao, svoj interes. Ali to ne znači da se s Tipovim moralnim načelima ne bismo složili. On se samo ne razbacuje njima kao njegov stariji i “uspješniji” imenjaka, milioner “veliki Lebowski”. Invalid rata u Koreji, barem po njegovim tvrdnjama, s prezirom gleda na činjenicu da ljudi

poput Tipa uopšte postoje, on koji je usprkos svom fizičkom hendikepu zaradio milione poštenim radom i slikao se s gospođom Nancy Reagan “dok je bila prva dama Sjedinjenih država, a ne samo Kalifornije”, kako napominje njegov lični sekretar Brandt, nije mario mnogo za besposličare na socijalnoj pomoći. Međutim, kako će se ispostaviti krajem filma, gospodin Veliki Lebowski se pametno oženio. Nikad nije ništa radio do pozirao i pravio dugove. A onda novcem dobrotvornog društva koje je osnovala njegova preminula, bivša supruga, navodno plaća otkup za svoju novu mlađahnu suprugu, a za dostavu angažuje Tipa. Ustvari, novac je pokrao, a torbu koju je Tip trebalo da preda navodnim otmičarima napunio papirom, tako da krivica padne na besposličara na socijalnoj pomoći, a ne na uglednog biznismena, ratnog veterana pritom.

Moral je zaista rastezljiva stvar. I za mnoge stvar percepcije, privida, a ne suštine. Zato je Tip upravo taj lik koji će takav privid da razotkrije za nas, jer sve što on radi i jeste percipiranje svijeta oko sebe, za šta su vjerovatni razlozi njegova priroda i uticaj lakih droga. Upravo on je u stanju da svojom potpunom nirvanom, odsustvom bilo kakve potrebe i nagona za dokazivanjem, do grotesknog dovede pompezno razmetanje i moralisanje “Velikog” Lebowskog. Jedan pored drugog, dva imenjaka i prezimenjaka, jedan siromašan, a sretan i zadovoljan, osim, možda u vezi s tepihom, a drugi naizgled bogat, uspješan unatoč invalidnosti, a oženjem dvadesetogodišnjom (ako i toliko) curicom iz pornografske industrije, koje bi se rado otarasio. Slatka ironija, baš kao i činjenica da ni Tipova superiornost nije bez cijene. Budući inertan, njemu je potreban pokretač, lik od akcije. Njegov je pokretač, pa i najbolji prijatelj, Walter, koji jeste lik od akcije, ali ne baš uvijek predvidljive. Uz to je neurotičan i eksplozivne, nasilne prirode. Ništa danas nije bez cijene. Tako film sve vrijeme funkcionira na više nivoa, od kojih svaki predstavlja svojevrsnu kritiku raznih segmenata društva, bilo da se radi o sujetnim, žaljenja vrijednim bogatašima, policiji koja se otvoreno stavlja na službu ljudima koji donose novac u zajednicu, pa makar ga zaradili proizvodnjom pornografskog materijala, ili pak nadobudnoj, ekscentričnoj umjetničkoj “eliti”, ovaploćenoj u likovima Maude Lebowski i njenog prijatelja Knoxa Harringtona kojem je i samo ime pretenciozno, a koji se, pored toga, bavi videom kao načinom umjetničkog izražavanja.

Svi su ti likovi smješteni u kontekst u kojem se Bush stariji sprema da kazni Irak za napad na Kuvajt, izjavivši na televiziji da “ovu agresiju nećemo trpjeti”, što su upravo riječi kojima Walter nagovara Tipa da poduzme nešto, s obzirom da je izvršen čin agresije na njegov tepih. Taj kontrapunkt dešavanja na velikom planu i odnosa među malim, običnim ljudima, potcrtan je verbalnim segmentom filma, po mom mišljenju najboljim dijalozima ikad izgovorenim na filmu, koji reflektuju često grotesknu pojavu “političke korektnosti”, ili, kako se to kod nas govorilo, podobnosti u jeziku, kao još jedan primjer premoći forme i privida nad sadržajem i suštinom. Film je prepun detalja, u pravilu komičnih, i svi oni predstavljaju društvenu i ljudsku satiru, satiru “ljudskog stanja”. Ironija nedvojbeno otkriva da Veliki Lebowski nije milioner Jeffrey Lebowski, nego, po mom mišljenju, najveći anti-heroj u istoriji američkog filma, Tip.

Braća Coen, u svom osobenom postmodernističkom pristupu filmu, vrlo rado koriste klasične, pa i arhetipske reference, bilo da se radi o pojedinim scenama po uzoru na Capru, Wildera ili Cukora u komediji *The Hudsucker Proxy* ili na velikana mjuzikla tridesetih godina Busbyja Berkeleyya kojem je posvećena psihodelična sekvenca sna koji sanja Tip dok leži u nesvijesti nakon što je grubo prekinut u meditaciji udarcem u vilicu od strane siledžija koje je potplatila umjetnica Maude. Maštovita upotreba arhetipskih motiva vjerovatno je najoriginalnija u njihovom filmu iz 2000. godine pod naslovom *O Brother, Where Art Thou?*, gdje se u okvir Homerove Odiseje stavlja družina od tri zatvorenika koja u bijegu iz zatvora negdje u Missisippiju tridesetih godina prošlog vijeka prelazi magičan i mističan put pročišćenja, nalazeći na kraju puta blago drugačije od onog koje su očekivali. Međutim, u istom se okviru pojavljuju i neki stvarni likovi, poput gangstera Babyface Nelsona i gitariste Roberta Johnsona, kao i zastrašujući, a istovremeno patetično komični pripadnici Kjukluks-klana.

Ovakav aktuelizirani pristup klasičnim motivima u velikoj većini filmova braće Coen daje i njihovim izvornim likovima za koje ne postoji nikakva paralela u klasici, kakav je lik Tipa, status ne samo simbola, nego ikona, koje će, barem u popularnoj kulturi, i same postati klasicima, instrumentima dostupnim bilo kome ko odluči da ih upotrijebi kao motiv, simbol ili ikonu. Najljepše od svega je, čini mi se, to što svaki

Ethan Coen

COSA MINAPOLIDAN

Jednog tmurnog decembarskog dana 1965. godine, dva čovjeka u mantilima laktovima su se progurala pored prodavača za pultom i ušla u stražnju kancelariju picerije "Kod Esperanze". Jedan je bio zdepast i krupnih kostiju, ramena su mu napinjala šavove mantila. Bio je riđokos, širokog i otvorenog lica i mlad, možda u ranim dvadesetim godinama. Drugi je čovjek bio stariji, mrke puti, mršav, italijanskog izgleda, i ispod mantila je nosio tamno odijelo, bijelu košulju i tanku crnu kravatu. Njih dvojica stadoše pred vlasnika picerije, Artura Esperanze, pred kojim je bio njegov mali pretrpani sto.

preveo Nijaz Alić

Onaj riđokosi, koji je stajao nešto malo ispred tamno-putog, strugnuo je nogama, oborio pogled, a onda se s mukom natjerao da pogleda Esperanzu u oči. Progutao je knedlu, pogledao nazad u onog mrkog, te, kad je ovaj klimnuo glavom, vratio pogled na Esperanzu.

"Joe de Louie ne voli čekat'," rekao je. "A Joe de Louie tebe čeka od srijede. Nije on navik'o na to, znaš... a nešto mu se i ne navikava..."

Riđokosi umuknu, buljeći i dalje u Esperanzu. Onaj mrki se nagnu prema njemu i tiho reče:

"Opsuj mu."

"Šupak!", reče riđokosi i postidjen se zarumeni.

Esperanza je zurio u njih, a riđokosi je zavr ludao pogledom. Mrki je stajao budan, pozoran. Esperanza, slabašan i smušen, uzdahnu. "Gospodin de Louie zna da sam ja trenutno u problemima. Ne bi' ja izradio gospodina de Louia – pa nisam, ba, lud. Ja plaćam, ja uvijek platim, a i ovaj ću put k'o i uvijek, ali treba mi malo vremena – ma kako mi ne bi trebalo! Vidite i sami kak'o je stanje u radnji!"

Riđokosi je tupo pogledao Esperanzu, koji je mislio da je možda dobro izložio svoj predmet. U piceriji zaista nije bilo nijedne mušterije.

Riđokosi se promeškoltio. Po čelu mu izbiše košpice znoja. Nekoliko dugačkih sekundi čuo se samo zvuk saobraćaja izdaleka. Konačno se mrki nagnu prema njemu i reče: "Boli li Joe de Louia briga za probleme ovog čovjeka?"

“Boli Joe de Louia briga za tvoje probleme. On je poslovan čovjek, a ne odjel za žalbe. To su njegove pare i – on ih hoće... Nije on odjel za žalbe.” Ridokosi pređe jezikom preko usana – “Supak.”

Esperanza reče: “Sve što imam pripada gospodinu de Louiu, al’ trenutno nemam ništa. Pa pogledajte u –”

Mrki ga prekinu, obrativši se ridokosom: “Mazni mu jednu, pa ga pitaj šta misli o tome.”

“Ahh!”

“Šta misliš o tome?”

Esperanza podignu ruku da protrlja oko. Mrki se ponovo obrati ridem: “Sad mu reci.”

Riđi reče: “Pare do sutra, il’ ćeš vidjet’.” Počeo je da se okreće, pa zastao na tren, pa se onda i okrenuo i izašao. Mrki je, uputivši se za njim, slegnuo ramenima put Esperanze. “Novajlija.”

Iza toga stoji čitava pripovijest. Joe de Louie rođen je 1915. godine u Napulju kao Luigi Castellano. Bio je siročić – otac mu je poginuo u Svjetskom ratu, a ubrzo mu je i majku odnijela kolera – i zvanično staratelj svoje postarije tetke. U stvari, pak, bio je dijete ulice. To ga nije očvrsnulo kao drugu djecu koju rat i bolestina učiniše siročadima. Premda je naučio da prosi i krade i činio to bez grižnje savjesti, ipak se nije folirao. Njemu je to bio način života, a ne oblik pobune, i već je kao tinejdžer imao nekakvo veselo držanje zahvaljujući kojem je bio dopadljiv ljudima.

Kada mu je bilo šesnaest godina, a već u tom dobu je pokazivao sklonost ka debljanju i počeo da ćelavi, Luigi Castellano je na poziv jednog rođaka preselio u New York. Tu si je nadio ime Louie Castles, ali nikad se nije osjećao ugodno s engleskim jezikom. U dvadeset drugoj godini preselio je u Cleveland, i dalje se družeći s rajom s one strane zakona. Umislivši si da je zavodnik, počeo je da se naziva Lou Adonis. Kada je jedan kreštavi pijanac koji je tvrdio da je prijatelj Joa Adonisa slomio Luigijevu desnu nogu ćuskijom – “da pazite šta radite” – počeo je da koristi ime Joe de Louie. Često se zabavljao idejom da ponovo promijeni ime, ali to nikad više nije učinio.

De Louie je naporno tratio vrijeme u Clevelandu mnogo godina. Njegovo bi se ime rijetko pominjalo u razgovorima velikih zvjerki u Clevelandu, a i kad bi ga pomenuli, to ne bi bilo u svojstvu momka koji obećava:

“Ko je de Louie?”

“Ma jedan debeli dečko, ćelavi dečko, debeli ćelavi dečko.”

“Jah, debeli – zovu ga Joey Dome.”

“Ma jok, Joey Dome je štrkljast. On ti je dole u južnom dijelu, u talu s onim papkom Lou Nicklesom.”

“To je *Johnny* Dome.”

“Johnny Dome. Jah. Al’ to nije de Louie.”

“Pa ko je onda ovaj frajer na kojeg mislim? Ko je taj šupak...”

“Možda je, a...”

“Jesi l’ siguran da to nije de Louie?”

“To *jeste* de Louie – hoću reć’, ko je de Louie?”

“Misli li na onoga, sjećaš se, bio je onaj momak...”

Bile su to godine stagnacije. Konačno, godine 1962., na svojoj redovnoj sedmičnoj partiji pokera s ekipom koja je sada već bila uveliko mlađa od njega, de Louie je načeo temu počinjanja iznova:

“Selimo se, ha?”

“Aha, nema problema Joe.”

“Đe se selimo, Joe?”

“Kontam da možda se preselimo” – oči su mu sijevale oko stola – “u Minneapolis!”

“Jah, nema problema, Joe.”

“Otkud Minneapolis, Joe?”

“Vidićeš.” Joe je žustro klimnuo glavom. “Dobar Minneapolis. Dobar. Vidićeš.”

“Jah, Joe, nema problema.”

Čudan je to izbor bio, taj Minneapolis. Da se razumijemo, to je bio nevin teren; njegovi Šveđani, Poljaci i njemački luteranci nikad se nisu organizovali po ugledu na gradove na istoku. Nije se, međutim, činilo ni da je bilo puno toga za organizovati. U gradu nije bilo mnogo teških zločina. Bio je prošaran živopisnim jezerima. Ljudi su bili uljudni. Mnogi su imali čamce. Ljeti su se bavili sportovima na vodi, a zimi skijali. Beščutni sjeverni soj bješe, po svemu sudeći, imun na ljute jade i neukrotive strasti, kojima se zločin tradicionalno hrani.

Pravi razlog iz kojeg je de Louie izabrao baš taj grad bio je, poput pravih motiva koji su ležali iza mnogih grandioznih planova, iznenađujuće sporedan. Joe de Louie je mislio da je ‘Minneapolis’ riječ koja na jeziku Chippewa znači ‘Novi

Napulj', a njemu je njegov rodni Napulj nedostajao. Umislio si je da će mu Minneapolis biti nalik, s jezerima koja nekako zamjenjuju lagunu, te drugim sličnostima koje tek treba otkriti po preseljenju. Kad je zaista i preselio u Minneapolis i shvatio koliko je bio u krivu, njegovo razočarenje ublažila je puka prijazan tog mjesta, a, osim toga, bili su spremni da ubiju Knutsona.

On je izabran, Knutson dakle, manje ili više nasumce. De Louieva ekipa bila je u gradu nekoliko sedmica, a ništa nije postigla, tako da se smatralo da bi trebalo nekoga da ubiju i pokažu da nisu kao bajagi. De Louie i njegov glavni kapo, Dominico Cacci, stoga su htjeli vrlo javnu egzekuciju, a izlog Knutsonove prodavnice cipela, jer on bješe trgovac cipelama, bio je na Hennepin aveniji. Vladalo je, međutim, mišljenje da ubice ne bi trebale biti iz same de Louieve ekipe, koja bi mogla pokazati svoje neiskustvo, a njeni bi žutokljuni članovi mogli biti pretjerano obeshrabreni ako bi njihova prva likvidacija pošla po zlu. S tim u skladu, maksuz su pozvana dva profesionalca izvana, Kenny Boils i Maurizio 'Mimi' Chicago. De Louie je odlučio da njima u čast organizuje zabavu noć uoči likvidacije. Dolazak Boilsa, a posebno Mimija Chicago, koji je bio na glasu, izazvao je poprilično uzbuđenje u de Louievoj organizaciji. Ljudi su se Chicagu na zabavi obraćali suzdržano prijateljskim tonom kakvim osrednji košarkaši pozdravljaju vanserijsku zvijezdu koja je upravo potpisala za njihov klub.

"Š'a ima, Mimi, ja sam, Joe Rossi."

Chicago progunda.

"Š'a ima, Mimi; Mike Vitale. Š'a ima u Chi?"

"Š'a ja znam š'a ima u Chi? Ja sam iz Philadelphie. Chicago mi je prezime, ja kretena, jebo te."

"Kako je, Mimi; Joey Scaggs."

Chicago progunda.

"Halo, Mimi. Š'a mai?"

"Š'a ja znam š'a mai; Chicago mi je prezime, ja kretena, jebo te."

Zabava je ocijenjena kao veoma uspješna usprkos činjenici da je Chicago očigledno prezirao svakoga koga je sreo, te da je zanemareni Boils proveo veće dureći se. U svakom slučaju, Chicago i Boils su sljedećeg dana upucali Knutsona bez incidenata, ako se tako može reći, i otišli iz grada.

"Hoću sve vi kurve da radite treba za mene."

Kurve – to je bilo nekoliko dana poslije Knutsona – nisu znale kako da to protumače. Sa svojih metar i šezdeset, de

Louie nije na prvi pogled bio pojava od autoriteta. Lice mu se jedva vidjelo iznad govornice, s onih par dugačkih pramenova kose začešljanih preko inače ćelave glave. Neke od dama je podsjetio na lik iz crtanih filmova, ali ih je impresioniralo njegovo odijelo, koje je očito bilo vrlo kvalitetno, pa su u maleckom gospodinu prepoznale izvjesni šarm starog kontinenta, premda ga one ne bi znale baš tako nazvati.

Okolnosti ovog okupljanja nisu bile baš uznemirujuće, ali u svakom slučaju su bile čudne. Dame su s ulice pokupili vrlo snishodljivi Italijani u tamnim odijelima i prevezli ih na drugi kraj grada u kombijima bez prozora. Dame, njih tridesetak, su sada sjedile na stolicama na rasklapanje u jednoj prašnjavoj sali za sastanke. U dnu te sale nalazio se dugački sto na rasklapanje prekriven platnenim stolnjakom s blijedožutim flekama, a na njemu su stajali vrč s kafom, šoljice i tacne i nedirnutе šamrolne. Na pročelju je Joe de Louie upravo silazio nakon svojih kratkih opaski, a riječ je uzeo njegov vitki, jas-trebu nalik, zamjenik, Dominico Cacci.

“Gospodin de Louie ne parla engleski baš najbolje, pa ću vam ja, drage dame noći, objasniti detalje. Odsad uzimamo pola vaše zarade. Neću kukanja, jer znam da vas je dosta cura svojim makroiima davalo više. A mi vam dajemo nešto što vam vaši makroi nikad nisu dali: ako vas uhapsе, nazovete nas, a mi sredimo da vas puste. Ako se bilo kojem od vaših momaka ne bude svidio ovaj novi aranžman, samo ga pošaljite meni. Ja sam Dominico Cacci.”

“Baš je sladak. Kako je rek'o da se zove?”

“Minnie Go-Gotch.”

“Minnie je jebeno smiješno ime za frajera.”

“Baš me briga. Sladak je.”

Cacci *jeste* bio zgodan na mračan način, premda su mu usta ponekad zjapila otvorena. Stajao je gore na podijumu i pročistio grlo. “A ako ijednoj od vas padne na pamet da ne plati, samo nek' se sjeti Knutsona.” Kao i svi ostali u de Louievoj organizaciji, Cacci je to prezime izgovarao kao Nutson. Okrenuo se da siđe s podijuma, ali se vratio sa završnom opaskom: “I odsad radite u parovima.”

“Baš se zna oblačit'.”

“Ima stila. Kako je rek'o da se zove?”

Djevojke su ukricali natrag u kombije i vratili na ulicu. Onima koje bi se poslije prisjetile te večeri to je izgledalo kao halucinacija bez uzroka i posljedica, jer ih Italijani više nikad

su zabavu njemu u čast, a ona je odzvanjala tragikomičnim odjecima poduhvata Chicago-Boils.

“Vidimo se, šefe.”

“Jah.”

“Vozdra, šefe. Glavu gore.”

“Fala.”

“Začas će to proći, šefe.”

“Jah. Jebati šefe.”

Sa Joe de Louiem u čuzi, organizacija je klizila u propast. Indijanci iz plemena Sioux i Chippewa koji su živjeli u južnom dijelu Minneapolisa nijemo bi zurili u preplanule mediterance koji su u šiframa govorili o kurvama, brojkama i Nutsonu. Svakog Italijana koji bi se usudio da zađe na teritoriju Poljaka u sjeveroistočnom dijelu Minneapolisa jednostavno bi prebili. Banda je bila ograničena na to da plijen vreba unutar majušne italijanske zajednice koja je živjela u gradu, a ni tu nije bila baš djelotvorna. Mafija nikad nije uspjela da pusti korijen, a riđokosi mlađahni Irac koji je terorisao picmajstora Esperanzu bio je tipičan predstavnik klase razbijača koju su regrutovali.

Međutim, bandu će uskoro na akciju potaknuti vijesti iz Stillwatera.

“Jes’ čuo za šefa? Prekl’o ga nakav peder.”

U atmosferi u kojoj pristup povjerljivim informacijama jeste statusni simbol, ali u kojoj nema puno toga značajnog o čemu bi se pričalo, glasine se brzo šire, uveliko ukrašavaju dodacima, te se općenito uzimaju kao činjenice. Priča je, kada je konačno obišla svu raj, išla otprilike ovako:

Joe de Louie je pod tušem zatvorskog kupatila oštro odbio homoseksualno udvaranje jednog čovjeka koji je osuđen za navraćanje jednog pripadnika državne policije na bludne radnje. Isfrustrirani peder je ponovio svoj pokušaj približavanja na igralištu, dok se igralo “između dvije vatre”. Ponovo je naišao na oštro odbijanje. Opametivši se, peder je ukrao kašiku iz menze i proveo dva mjeseca oštreci jednu njenu ivicu o zid svoje ćelije. Baš kad je radom došao do upotrebljivog oružja, otkrili su ga i oduzeli tokom akcije pretresanja cijelog zatvora. Uporni peder ukrao je drugu kašiku, proveo sljedeća dva mjeseca oštreci je, a potom je upotrijebio na vratu de Louia, koji nakon tolikog vremena nije više bio na oprezu.

“Jes’ čuo za šefa? Prekl’o ga nakav peder.”

U stvari, Joe de Louie bio je živ i zdrav u Stillwateru, strpljivo služeći kaznu. Nit je bio žrtva napada, niti objekt

u ilegalu", ali niko nije mogao da kaže šta to tačno znači. Vođena je podugačka, nervozno prigušena rasprava, sve dok Cacci konačno nije predložio da se od organizacije u Clevelandu, koja je bila više kozmopolitski orijentisana, traži da im pošalje jednog pedera. Imao je jednu vezu koja bi, za odgovarajuću cijenu, mogla da odradi bilo šta. S velikim olakšanjem, de Louieva organizacija je odobrila tu ideju.

Cacci je nazvao Cleveland iz javne govornice, a maramicom je prekrrio slušalicu telefona. Cleveland je odgovorio da će smjesta ubiti jednog pedera i odmah ga poslati. Cacci prekinu njihovu rečenicu rekavši da ne plaća ubistvo, nego hoće živog pedera, budući da stvar i jeste bila u tome da se Minneapolis osveti. Cleveland je rekao da bi, ako su pare u pitanju, u stvari manje naplatio likvidaciju, budući da je živa isporuka podrazumijevala iste poteškoće kao i likvidacija, pa još uz to i one koje se vezuju za otmicu. Cacci je progundao. Cleveland, nanjušivši popuštanje, izjavi da bi isporuka bila nepraktična i, na daljnje gundanje, dodade da neće isporučiti živog pedera ni za kakve pare. Žalostivo, Cacci popusti. Još je bilo malo natezanja oko novca i na kraju je Cleveland zagarantovao da će do sljedeće večeri isporučiti mrtvog pedera u Minneapolis.

Sljedećeg popodneva članovi de Louieve organizacije počeli su da se gomilaju u garaži jedne benzinske stanice koja je prema dogovoru bila mjesto isporuke. Svi su već bili na okupu do šest i trideset, kada se do vrata garaže dovezao jedan bijeli Pontiac Bonneville sa tamnim staklima i trubnuo dva-put, na šta su ga pustili unutra.

Vozač se ispentrao iz auta i prešao pogledom preko lica oko sebe. Pogled mu se zaustavio na očima šefa u tranziciji.

"Cacci?"

"Jah."

"Gianni Barca. Leš vam je u gepeku."

Otvorio je prtljažnik i odstupio.

U prtljažniku se nalazio jedan sredovječni čovjek u bež hlačama i sportskoj majici, zapakovan u led. Organizacija se okupila oko prtljažnika. Premda to ne bi priznali, većina ih nikad nije vidjela mrtvacu osim na odru u kapeli. Par njih su, slijedeći Caccijev primjer, malo stiskali, malo opipavali, kao kupci koji se razumiju u robu. Izgledali su zadovoljni. Cacci se, međutim, mrštio.

"Ovaj je već heftu mrtav, ovaj ovde; nije frišak."

“Pa bio mi je u gepeku sve od Clevelanda.” Barca slegnu ramenima. “Mislim da ne izgleda tako loše, kad se sve uzme u obzir.”

“Ne, izgleda pravo dobro. Spokojno. Zato i kažem. Jesi l’ siguran da nije umro prirodnom smrću?”

“Kak’a ba prirodna smrt, zadigni mu majicu. Evo rupe od metka, vidiš, ovde?”

Cacci je zagledao ranu na prsima. “...Jel’ puno krvario?”

“Krvario? K’o potok. Mi ga poslije očistili.”

“Blento. Mi *hoćemo* krv.”

Barca opet slegnu ramenima. “A ja sam vidovit.”

“...Bože, sve čisto.” Caci upre prstom u majicu. “Šta ste mu, poslije toga presvukli majicu? Presvukli majicu mrtvacu?”

“Tako je.” Nekoliko se gangstera s gađenjem žacnulo. “Kupili mu novu, kontali da hoćete prvoklasan pos’o.” Barca se tanko osmjehnu. “Moja greška.”

“Mmmm.” Cacci povuče zadignutu majicu natrag. Bacio je pogled na nju. “...Pa otkud rupa od metka na novoj majici?”

Barca pogleda rupu. “A u vražju...izgleda da mu ipak nisu kupili novu majicu. Fukare. Rek’o sam im da kupe, kont’o hoćete prvoklasan pos’o.”

Cacci je i dalje bio namršten. “Znači, ovu je majicu nosio kad ste ga koknuli.”

“Jah, tako je, eto rupe od metka.”

“Al’ na ovoj majici nema krvi oko rupe od metka.”

“Jah, tako je, rek’o sam im da je operu.”

“Rek’o si im da kupe novu majicu, a ovu operu?”

“Ne, ne, rek’o sam im – čekaj malo, da prokontam – valjda sam im rek’o, vidi, kad upucate tog pederčića, kupite mu novu majicu, il’ mu barem operite staru –”

“Zvali smo te juče –”

“– mislim, uredite ga da pravo lijepo izgleda. Pa su je valjda samo oprali –”

“Zvali smo te juče –”

“– fukara lopovska, dadnem im pare za novu, sedam dolara im dao, kažu platili –”

“Zvali smo te juče, a ovaj mrtvac je mrtav već heftu; nije frišak.”

“Ma jok, samo otvrdnuo od leda.”

“Mmmm...” Cacci je zamišljeno prelazio prstom oko rupe od metka na majici. Bacio je pogled na prst i iznebuha pljusnuo Barcu po zatiljku.

“Š’a?”

“Oprali ovu majicu i sprali krv?”

“Jah?”

“Ali barut nisu?”

Barca hitro pređe pogledom preko lica oko sebe. Sada ih je bilo manje okupljenih oko leša, a više naguranih oko njega. Progutao je knedlu. “...Reći ću vam istinu. Ne znam koji su klinac napravili s njegovom majicom. Njegova majica, nemam pojma šta je bilo, pa moram valjda i ja svojim ljudima da delegiram odgovornost?” Odmahnuo je glavom. “Ja samo znam, juče ujutro ovaj frajer bio peder sto nasat.” Nasmijuljio se. “A onda, bum!”

“To ćeš mi reć’?” Cacci mu se približi, sijevajući očima. “Ja sam ovde uspješan čovjek deset godina, a ti od mene hoćeš da ti vjerujem da ovaj tip nije mrtav već heftu? Da ja *tebi* kažem šta je bilo. *Kupio* si ovog tipa od pogrebnika, možda čak i ukrao, nisi ni platio. Onda si ga upuc’o u prsa, stavio u led, pa ga dovez’o ovde i tražiš od mene da povjerujem da nije mrtav već heftu.” Polako je prstom mahnuo lijevo-desno. “To nije dobro. To nije poštovanje.”

Barca energično odmahnu glavom. “Ja samo znam, juče ujutro ovaj tip pušio kurce k’o lud.”

“Ovo ne plaćamo.”

“Šta!”

“Ovo ne plaćamo.”

“Onda ga ja vraćam nazad. Znam de mogu za njega da dobijem para.”

“Nemoj da bi ga taknuo.”

Otjerali su Barcu, preklali mrtvacu i, kasno te noći, odvezli ga u St. Paul i ostavili na stepenicama zgrade državne uprave sa ceduljom prikačenom na prsa: ZA ŠEFA.

Ispostavilo se da je “onaj pos’o s pederom”, kako će ga vremenom nazvati, bio posljednji juriš de Louieve organizacije. Dao im je, na izvijesno vrijeme, nešto o čemu mogu razgovarati, budući da su se o Mimiju Chicagu i kasnijem “sudskom sranju” nasmrtno ispričali. Ali i priče o pederu postadoše šuplje. Duhovno propadanje koje je započelo de Louijevim zatočenjem nastavilo se. Da se razumijemo, Caccija su gotivili i imali povjerenja u njega, ali on nije imao de Louijevu karizmu; on bješe puki Aron onom Mojsiju koji ih dovede u ovu obećanu zemlju. Ljudi su sada počeli da se osipaju, uglavnom ka istoku – nazad u Chicago, Cleveland, pa i dalje, na istočnu obalu.

One koji su ostali nije iznenadilo kad je počela da kruži priča: "Jes' čuo za Caccija? Uzeli ga za nakav velik' pos'o na Bahamima." Sam Cacci je to prokomentarisao samo značajnom šutnjom. Ubrzo i jeste nestao, kolege mu mišljahu, baš kao u dotičnoj priči; u stvarnosti, otišao je da radi kod svog šure u firmi za snabdijevanje frizerskih salona u Newarku. Gangsteri su se i dalje osipali. Oni koji ostadoše pustiše zakonito korijenje, par njih čak poče da radi za italijanske poduzetnike koje su prethodno terorisali.

Kad je de Louie 1965. godine pušten iz zatvora, njegove bande više nije bilo. On, koji se nikad nije žalio, prihvati i to bez pritužbi, ali ponekad se tome jeste čudio. Jednog dana, šetajući niz ulicu Marquette, nabasao je na Giorgia Coccovizza, koga su svi zvali Kokos, a koji je sada radio kao instalater grijanja.

"Hej, Kokos!"

"Hej, šefe."

"Hej, Kokos, pa š'a bi?"

"Pa," objasni Coccovizzo, "mi mislili ti mrtav."

De Louie je zurio u njega jedan dugačak trenutak, a onda klimnuo glavom. "Heh!" prozbori.

Od svoje skromne zatvorske uštedevine otvorio je brijačnicu s dvije stolice za šišanje na rubu centra grada. U izlog je stavio znak: ZABRANJENO ZA HIPIKE. Imao je par stalnih mušterija, uglavnom staraca. Posao nije cvjetao. Godine 1967. skinuo je ZABRANJENO ZA HIPIKE i stavio novi znak: UNISEKS FRIZURE. Isti nije nikog prevario, pa posao i dalje nije cvjetao.

Popodne 12. septembra 1968., Pete Peterson, penzionisani poštar, došao je na svoje dvonedjeljno potkraćivanje. De Louie je bio skljojkan na jednoj od stolica za šišanje, a preko trbuha mu je ležao otvoren časopis "Lov i ribolov".

"Halo, Joe, Humphrey će dobit' ono smetlje Nixona, š'a misliš?... Joe?"

Joe de Louie sahranjen je kao prosjak. Brijačnica je zaplijenjena zbog neplaćenog poreza na imovinu i dvije godine kasnije srušena da bi se oslobodio plac za novu banku.

izražavaš, samo se poslušaj. Šta sam ti rek'o, klinac? Jesam li ti rek'o da je boks mentalna igra? Mentalna sposobnost – imaš ti to. Tu si za klasu bolji od onih ostalih propalica. Za čitavu klasu. A ova borba –'

'Ovaj degenek.'

'He-he, ova borba –'

'Ne, ne, stvarno. To je bio degenek.'

'He-he. Dobro, ovaj degenjek, klinac. Znaš u čemu je bio problem?'

'Reci mi.'

'Previše si razmišljao. Mislim, on je tu, udara te, ne možeš *razmišljati* o tome, Joey, to predugo traje.'

'Mislio sam da si rekao kako je to mentalna igra.'

'U određenom smislu jeste. Ali prvenstveno ne. Prvenstveno moraš udariti frajera.'

'Aha.'

'I tu te je dobio, Joey.'

'Udaranjem.'

'Tačno.'

'Ali ovo – ponavljam ovo, klinac – da se ne osjećaš loše. To je samo jedna borba.'

'Degenek.'

'Degenjek. Jer nema veze o kome se radi – Joe Louis, Joe Louis je ponekad imao lošu bbb – fasovao je degenjek. Joe Louis je ponekad gubio meč, klinac.'

'Irv, nisam istoričar boksa, ali mislim da je čak i u toku meča koji je izgubio, Joe Louis ponekad udario onog drugog frajera.'

'Može biti, klinac, nisam ni ja istoričar. Ali su se ipak ti mečevi vodili kao porazi, zar ne, klinac? Još jedan u rubrici "Porazi" – baš kao ovaj tvoj. Ha, klinjo? Joe Zajebani Louis. JZL.'

Irv je otišao, a ja sam zakopčavao dugmad na košulji, kad je ušao jedan zdepast čovjek.

'Ah, vidi, vreća krompira. Pogledaj se, vrećo krompira, ti si jebena vreća krompira, pogledaj se, jeb'o te.' Odmahnuo je glavom. 'Pih.'

'Poznajemo li se?'

'Poznajemo li se. Poznajemo li se. Jebeni stvore, *ne*, ne poznajemo se, jebena vrećo krompira. Benny. Prijatelj sam Martyja Stricklana. Govorim ja –'

'Pa kako je Marty?'

'Začepi. Govorim ja Martyju, vidi, treba mi neko za jedan pos'o, neko ko ima šlifa, znaš, ko je fin, ne neki jebeni papak, ne trebaju mi visoko kvalifikovani, ali neću papka. A definitivno ne – papka. Pa mi on kaže da ima nećaka Joeya koji "se snalazi".' Glava tog zdepastog čovjeka počela je da se trese, a za njom i njegovo tijelo. Izgledalo je kao da ga je strefila kap. Usta su mu se otromboljila i iz njih je izgrgoljio zvuk – larrrlarrlarr – kao iz mašine za recikliranje smeća. Shvatio sam da je to bio smijeh tek kad su mu se usta zaklopila i kad je nastavio da govori: ' "Snalazi se." Jasno, nije mi rek'o da se snalaziš zato što s'jebena vreća krompira. Larrrlarrlarr. Ma, koga briga za to. Ne tražim da se neko premlati.'

'A-ha. Pa, šta tražiš – '

'Začepi, jeb'o te. Imam jednu ličnu situaciju. Imam ženu koja se jebe s drugim. Njegov kurac. Njena pička. Tum-pa tum-pa tum-pa. Moram li ti nacrtat?'

'Ne.'

'Ne. Naravno da ne. Odrasli smo ljudi. Moja žena. U obilju, u oskudici, u bolesti i kad smo zdravi, u svemu ostalom, ali ne u tome da se jebe s nekim primitivnim jebelim kučkinim sinom. Ha?'

'A-ha.'

'Ha?'

'Ne.'

'Ne, *jebo te*. Kako ja gledam na jebene stvari, ne. Tako, vidiš, stvar je delikatna. Moju ženu praska poslovni ortak. Tum-pa tum-pa tum-pa. I kladim se da vrišti dok joj ga daje. K'o jebeni Kinezi kad grade prugu.' Tada je, s pogledom progonjenog, potonuo u tišinu.

Zatim je slegnuo ramenima. 'Ma, nije važno. Tako sam pokrenuo razvod. U kojem bi mojoj poziciji neizmjereno pomoglo ako bi' im'o dokaz o tom'. I tad sam poprič'o s Martyjem. Tražio *njegov* savjet. Tražio *njegov* prijedlog. Tražio nekoga, pojedinca, osobu, a ne papka. Ha?'

'A-ha.'

'Ha?'

Zbunjen, nisam ništa rekao.

Čovjek po imenu Benny bijesno je zurio u mene. Onda je podrignuo. Onda se namrštio, a pogled mu je odlutao, kao da se pita ko je to upravo podrignuo. Onda je ponovo pogledao u mene, a oči su mu se namreškale i usta su mu se otromboljila. 'Larrrlarrlarr. Dobar s' ti, klinac. Jebena vreća krompira.'

Slike. Benny Benedeck htio je slike svoje žene na djelu sa svojim 'poslovnim ortakom', Lou Argoom. Uto je Bennyjevo lice poprimilo groteskne napregnute izraze, kakve je zamišljao da njih dvoje imaju za vrijeme seksualnog čina i rekao mi je da budem siguran da sam im fotografisao lica. Onda je prasnuo u smijeh. Rekao je da će mi platiti dvije stotine dolara. Onda je zajecao.

Nije to bio privlačan prijedlog, pa sam ga zamolio za jedan dan da razmislim o tome. Ali kad sam stavio svoju budućnost na vagu, imao sam vrlo malo stvari koje bih stavio na tas za boks: mogao bih se reklamirati kao Čovjek – vreća za udaranje. Mogao bih štampati vizit-karte: 'Joseph Carmody – apsorbuje udarce.' Mogao bih uzeti profesionalno ime Harold 'Sretni' Prizemljic i iznajmljivati reklamni prostor na donovima svojih cipela.

Nazvao sam Bennyja i rekao mu da pristajem.

Posudio mi je Nikon foto aparat i dao mi sto dolara predujma. 'Idu u motel "Pogled na dolinu".'

'Već znate gdje idu?'

'Jah, unajmio sam privatnog detektiva da je prati i utvrdi ostalo.'

'Pa što ih on nije fotografisao?'

'Pare, klinac. Šta s'nastavio s pitanjima? Skup je. Skontao sam da, kad on skonta stvari, bilo koji blento može fotografisati. S dužnim poštovanjem.'

'A-ha. Jah. Ne bi trebalo biti naročito teško uslikati ih dok ulaze u sobu. U tom motelu, mislim.'

'Jah.'

'Zar to ne bi trebalo bit' dovoljno da se dokaže da se njih dvoje, aah...'

'Šta ho'sh da kažeš?'

'Pa, kako bi' ja treb'o da ih uslikam dok se zbilja –'

'Moraš i' ufatit' baš dok to rade.'

'Ali nisam siguran da mogu –'

'OVO NISU JEBENI PREGOVORI! HOĆU NJIHOVE SLIKE DOK TO RADE! HOĆU DA NATRLJAM LICE LOUA ARGOA NJEGOVI VLASTITIM SMRDLJIVIM GOVNIMA!'

'U redu, gospodine Benedeck.'

'ČUJEŠ LI ME?!'

'Da, gospodine Benedeck.'

'NJEGOVI VLASTITIM SMRDLJIVIM GOVNIMA!'

'Čujem vas, gospodine Benedeck.'

Stajao je, sopćući. Odjednom mu je zadrhtao podvoljak, oči su mu se zakovrnule i stisnuo je šake: 'JAGGGHHH! TAJ JEBENI, JEBENI, JEBANI LOU ARGO! MMMRRRRFF!'

U mom parkiranom folksvagenu bilo je vruće. Kad sam pokušao da naslonim lakat kroz otvoreni prozor auta, opekla su me vrata, pa sam stavio ruke u krilo, gdje su trnule, a osjetio sam kako mi ispod pazuha postaje klizavo.

Parkirao sam u ulici iza 'Pogleda na dolinu', koji se, ustvari, nalazio u dolini, a ne iznad nje, te, dakle, nije imao nikakav pogled. Ulica u kojoj sam se nalazio bila je okomita na arkadu soba motela. Iz nje sam mogao da vidim parking i bilo koga ko je prilazio sobama. Oko podneva parking je bio prazan.

Prvi auto koji se dovezao na parking bio je noviji model kadilaka Sedan De Ville. Njegov klima uređaj, zaključio sam, radio je punom parom, jer je žena koja je iz njega izašla nosila bundu do koljena. Bila je visoka – viša od Bennyja – srednjih četrdesetih godina, sa zatamnjenim naočalima, rumenilom na jagodicama i ustima poput suhe šljive. Nosila je visoke pete i uske hlače zbog kojih je vrckala niz stazu kao neki omanji papkar koji si pokušava otresti čičak sa stražnjice. Ključ sa velikim plastičnim privjeskom držala je za jedan kraj, a torbicu u drugoj ruci, pa je oboma kratko i oštro zamahivala održavajući ravnotežu dok je hitala prema sobi, prezrivo se smiješeći ničemu određenom. Nije se osvrnula prema vozaču Kadilaka koji je išao za njom.

Lou Argo bio je pedesetih godina. Čak i iz daljine mogao sam da vidim da je kao adolescent imao opake akne, a ako ne akne, onda velike boginje, ili je poticao iz kraja u kojem su se žestoki frajeri borili pletaćim iglama. Okretao sam prsten na objektivu Nikona dok slika nije izronila kristalno jasna i počeo sam da slikam. Fotografisao sam gospođu Benedeck kako hoda, premotao novi kadar pa fotografisao nju i Loua Argoa koji je hodao iza nje, fotografisao sam je pogrbljenu od pasa naniže s ključem pred vratima, snimio sam je kako ulazi, snimio sam njega kako ulazi.

Izašao sam iz auta. Dosad je bilo dobro, ali sad je dolazio teži dio. Daću im par minuta da započnu, a onda ću probati da okrenem šteku na vratima. Ako se vrata otvore, nahrupiću unutra, napraviti par snimaka i dati se u trk. Računao sam na to da me Lou Argo neće ganjati go i bos; ako zastane da navuče cipele, a pogotovo odjeću, ja ću već biti daleko. Ako se

vrata ne otvore, razvaliću ih ramenom. Ako to ne upali, a pretpostavio sam da neće, onda je to sve što sam uslikao i jednostavno ću Bennyju Benedecku morati da dam samo one fotografije koje sam već snimio. Uostalom, nisu bile loše, a možda ga uhvatim u dobrom raspoloženju, mada je takav razvoj događaja izgledao kao lutrija.

Kad sam se, međutim, približio sobi, vidio sam da imam sreće. Na čeonom prozoru bila je zavjesa sa naličjem od vini-la koja je, iako navučena, na jednoj strani bila usukana – dovoljno, koliko sam vidio kad sam zastao da provirim, da mi omogući pogled unutra. Lou Argo je sjedio na krevetu okrenut leđima sa rukama na svom vratu, mirno se daveći ili pak odvezujući kravatu. Gospođe Benedeck nije bilo na vidiku. Čuo sam kako teče voda. Prema rasporedu prostorija, kupatilo je, jasno, bilo na daljem kraju sobe, uz toaletni stolić i umivaonik.

Pa, ovo je bilo dobro. Uzeću ćebe za pakovanje stvari iz prtljažnika auta, prekriti se njime kako bih zatamnio svoju stranu prozorskog stakla i –

‘Šta ‘š tu?’

Sobarica je izvukla svoja kolica iz druge sobe niže. Bila je to jedna crnkinja u bijeloj uniformi nalik na cijev koja je obuhvatala naslage sala. ‘To je privatna motelska soba. Šta ‘š ti tu?’

Podigao sam ruku da je smirim i otkasao do nje. ‘Uredu je.’ Pomislio sam na novac. U novčaniku su mi bile dvije pedesetke koje mi je dao Benny i jedna moja dvadesetka. ‘U redu je, ja – ja ovo radim profesionalno.’

‘Šta radiš? Ovo je privatna motelska soba.’

‘U redu je.’ Izvadio sam novčanik. Nakrenuo sam ga suprotno od nje i iščeprkao dvadesetku, tako da vidjevši pedesetke ne dođe na pogrešne pomisli. ‘U redu je, nikoga ne uznemiravam. Niko neće znati.’

‘Onda,’ hitro je uzela novčanicu, ali me je mrko pogledala, ‘provjeri sa gospodinom Curtisom.’

‘Ko je gospodin Curtis?’

‘U kancelariji.’

‘Ali šta ako gospodin Curtis kaže nema šanse?’

‘Ja tu ne mogu ništa!’

‘Šta je onda sa onom dvadesetkom?’

‘Ja tu ne mogu ništa!’

‘Ali zašto bi gospodin Curtis morao znati?’

‘On je upravnik!’

‘Ali, ako on o tome odlučuje, kako to da ti dobiješ dvadesetku?’

‘To je privatna motelska soba!’

‘Znam, ali – ‘

‘Je s’ to ti drzak?’

‘Ne, uopšte ne, samo sam – ‘

‘Idi provjeri s gospodinom Curtisom!’

‘Znam. Hoću. Samo – ako kaže nema govora – ‘

‘Ja tu ništa ne mogu! Je s’ to ti drzak?’

‘Ne, gospođo, ja – ‘

‘Idi provjeri s gospodinom Curtisom!’

Posmatrala me je dok sam, tiho psujući, prešao preko parkinga prema kancelariji. U kancelariji iza pulta sjedio je neki čovjek i gledao bejzbol utakmicu na malom crno-bijelom televizoru. Nosio je naočale sa staklima debljine dna od pivske boce i masivnim crnim okvirom. Okvir mu je čvrsto stezao obje strane glave i pulsirao na sljepoočnicama. Imao je kratko ošišanu bijelu kosu, a bijele dlake su mu klijale i iz ušiju. Prozirna plastična cijev bila je leptirastim flasterom pričvršćena na njegovu gornju usnu i, poput zmije, vijugajući mu je ulazila u jednu nozdrvu. Drugi kraj cijevi gubio se iz vida ispod pulta.

‘Gospodine Curtis?’

Pogledao me je, dok mu se cijev u nosu njihala.

‘Ja, ah, unajmljen sam da prikupim dokaze, ovaj, u jednom službenom sudskom predmetu koji se tiče izvjesne osobe koja je ovdje iznajmila jednu sobu?’

Buljio je u mene.

‘Tako da samo moram da snimim par fotografija, što je, naravno, sasvim zakonito, ali sobarica je natuknula da od vas tražim odobrenje. Naravno, nemam namjeru da vas smetam; ako bi dvadeset dolara odgovaralo, onda bih sigurno bio u mogućnosti da vam ih dam.’

Buljio je u mene. Zatim je do svog vrata podigao nešto što je izgledalo kao mali ručni blender za koktele. Ta stvar je kliknula, a onda se začuo njegov glas sa eletronskim zujanjem:

‘NDOBRO.’

Izvadio sam novčanik. ‘Ovaj’ – stavio sam jednu pedesetku na pult – ‘imate li kusur od pedeset?’

Uzeo je novčanicu, strpao je u džep i nastavio da gleda bejzbol utakmicu.

Posmatrao sam ga jedan trenutak. ‘Gospodine, to je bilo pedeset, ovaj...’

Ničim nije pokazao da me je čuo.

‘Gospodine, mogu li dobiti nazad svojih trideset dolara?’

Očiju uprtih u televizor ponovo je podigao ručni blender na svoj vrat: ‘NJEBI SE.’

‘Ali, gospodine, to je bila pedesetka.’

‘NJEBI SE, NŠUPAK NJEDAN.’

Moje raspoloženje, tako vedro nakon što sam napravio one prve snimke, pokvarilo se. Da, možda će fotografije njegove žene na djelu zadovoljiti Bennyja u dovoljnoj mjeri da se ne buni oko dodatnih sedamdeset dolara troškova. Samo što je taj čovjek bio tako prokleta nepredvidiv, a ja nisam htio da odradim ovaj posao za 130 dolara. Kad sam se vratio do prozora motelske sobe prekriven ćebetom iz auta, još uvijek sam psovao i teško se znojio.

Iznutra sam čuo buku. Bili su u poslu; činilo se da mi se smiješi laka lova.

‘AAAH! AAAH! LOU!’

Bio je to misionarski položaj – klasika.

‘OH DA!’

‘AAAH! LOU! SLATKI LOU!’

‘AAAH!’

Gospođa Benedeck praćakala se po krevetu kao da je kroz opruge tekao visoki napon.

‘SLATKI LOU! AAAHHH!’

‘AAAHH! BENNY BENEDECK!’

‘AHHH! AHHH! LOU!’

‘OVO RADIM *TEBI*, BENNY!’

‘LOU!’

‘JEBEM *TEBE*, BENNY BENEDECK! AAHHH!’

‘AHHH!’

Lou Argo mahnuo je podignutom pesnicom: ‘JEBEM *TEBE*, BENNY! AHHH! AHHH! AHHH!’

‘AAAHH! LOU! PROZOR!’

‘OVO JE ZA *TEBE*, BENNY! AAAAHH! EVO TI OVO, KARI-NO! OOOHH! ISUSE! ISUSE!’

‘NE! LOU!’

‘AAHH! DA!’

‘LOU! NE! NEKO JE NA PROZORU! AAHH!’

Već sam napravio dosta snimaka, a ispod ćebeta je ionako bilo nepodnošljivo zagušljivo. Prebacio sam remen foto aparata oko vrata i upravo sam se dizao na noge i počeo da odmotavam ćebe, kad mi je oštar udarac odozgo skršio prste.

Ruke su mi klonule. Drugi udarac me je pogodio u glavu. Imao je umilan rezonantni zvuk metala, prigušen ćebetom. Zakoraćio sam, spotakao se, stopala su mi se umotala u ćebe. Padao sam.

Nespretno sam ljusnuo na betonsku stazu. Udarci su i dalje pljuštali. Prevrnuo sam se na leđa i podigao nadlaktice ispod ćebeta. Udarci su praskali po njima. Čuo sam kako se otvaraju vrata.

Ćebe je strgnuto s mene. Ustajali zrak postao je svjež. Gledao sam odozdo u debelu sobaricu koja je zamahivala s cijevi od usisivača na mene. Pukla je po mojoj podignutoj podlaktici, koja više nije bila zaštićena ćebetom. Pored sobarice je stajao Lou Argo koji je ispustio ćebe, lica crvenog kao cvekla, sa erekcijom koja je hitro nestajala.

Sobaričina bijela kapica bila je nakrivljena, a jezik joj je bio isplažen dok je objema rukama podizala cijev kao da hoće da raskoli balvan. Crijevo na kojem se cijev nalazila, njihalo se u pozadini. Okrenuo sam se i oslonio na ruke i koljena i pokušao da otpužem, kad je cijev fijuknula i puknula po mojoj kičmi, a Lou Argo me je šutnuo u rebra.

'TI...JEBENI...DRIPAC!'

'DOŠLA SAM ČIM SAM ČULA DA VAS UZNEMIRIVAJU, GOSPON' ARGO!'

'UMF! JEBENI DRIPAC – UMF!'

Prestao je da me šutira i osjetio sam kako se prsti stežu oko remena foto aparata iza mog vrata. Zatim je remen naglo povučen, a foto aparat je tresnuo u moje lice.

Cijev me je ponovo udarila u leđa.

'ON JE BEZOBRAZNIK. ON BI MALO ZAVIRIV'O, ETO ŠTA BI!'

Nastavio sam da pužem, a cijev je prasnula po mojoj guzici. Foto aparat mi je ponovo nabijen u lice. Cijev mi je ponovo prasnula po guzici. Svaki put kad bi zamahnula prema mojoj guzici, cijev je zvučno fijuknula.

'ON JE BEZOBRAZNIK! UMF! ON JE – UMF! – ON JE PREPREDEN, GOSPON ARGO!'

Prsti su se otpozada zarili u moj skalp i snažno povukli moju kosu. Vrat mi se istegnuo unatrag. Zahroptao sam. Osjetio sam kako mi se na leđa spušta boso stopalo kao poluga, a zatim je remen foto aparata povučen kao sajla za palje-nje kosilice za travu i foto aparat me ponovo tresnuo u lice. Ali pritom se jedna kvaka remena otrgnula i zazveckala na

betonskoj stazi, dok se foto aparat, sada slobodan, odnjihao od mene. Prsti su pustili moju kosu.

Fijuk cijevi upozorio me je da stisnem guzicu svaki put kad se približavala da me udari, ali težak udarac u potiljak došao je niotkuda. Lou Argo me je šibao foto aparatom.

Vikao je: 'JEBI SE, MURIEL! JEBI SE!'

Sobarica je povikala: 'NE ZOVEM SE MURIEL, GOSPON' ARGO!'

Lou Argo je povikao: 'ZNAM TO! UMF! RECI MURIEL DA IDE DOĐAVOLA!'

'UMF! NE ZNAM JA NIKAK'U MURIEL, GOSPON' ARGO!'

'ZNAM! UMF! GOVORIM DRIPCU!'

Prestao sam da pokušavam da otpušem i skvrčio sam se dok su me oni šutirali, mlatili i udarali. Zadnja stvar koju sam vidio, dok sam pokrivao glavu rukama i pitao se ko je Muriel, bio je gospodin Curtis, upravnik, koji je promatrao s druge strane parkinga, skrštenih ruku, naslonjen na dovratnik otvorenih vrata, dok mu se cijev bljeskala na suncu i njihala se između njegovog nosa i tame koja je vladala u njegovoj kancelariji.

'Muriel je Louova žena,' objasnio mi je Benny Benedeck na ručku. 'Valjda je pomislio da te je poslala Muriel – he-he-he. Bogme, stvarno te je dobro pretukao!'

Nisam mislio da bi mi akcije porasle ako mu kažem da mu je pomagala sobarica. Laknulo mi je, doduše, jer je Benny to primio lakše nego što je mogao. To što mu nisam imao ponuditi nijednu fotografiju čini se da ga uopšte nije smelo. Možda se radilo o mom izubijanom licu, koje ga je uvelike zabavljalo; bilo kako bilo, razmetljivo mi je rekao da naručim šta god hoću sa jelovnika. Bio je to jedan fini italijanski restoran u kojem je izgledalo da ga svi znaju. Posumnjao sam da je i sam Benny Italijan, uprkos njegovom imenu. Bio je u dobrom raspoloženju, pa sam se usudio da ga upitam.

'Ah, naravno, klinac. Alfonse Benedetto, to mi je pravo ime.'

'Alfonse – kao Capone?'

'Hjahjahjahjahja!' Benny se tresao od smijeha.

'Hjahja phuu! Volim ovog klinca. Volim ovog jebenog klinca. Tako je, klinac, kao Al Capone.'

'A gospodin Argo je – on je mafijaški lik, zar ne?'

'Hjahjahja. "Mafijaški lik". Volim ovog klinca. "Mafijaški lik". Šta znači mafijaški lik?'

‘Pa, znate – ‘

‘Ako čovjek poznaje neke ljude, čini li ga to mafijaškim likom?’

‘Dakle...gospodin Argo poznaje neke ljude?’

‘Naravno da poznaje neke ljude. *Ja* znam neke ljude.

‘Ali ja, na primjer, ne znam neke ljude.’

‘Ne, klinac. Ti ne znaš neke ljude.’

‘A-ha. Zbog toga privatni detektiv nije htio da fotografiše, kad je ustanovio s kim se vaša supruga...zabavlja. Nije htio da se izvrgne gnjevu Loua Argoa.’

‘Da, tako je. Nije htio da se izvrgne gnjevu. Nije bio blentav.’

‘Za razliku od mene.’

‘Hjahjahjahja. Kad smo već kod toga, klinac, najozbiljnije govoreći, još uvijek mi trebaju one fotografije, zato, kad si ponovo planir’o da se prifatiš toga?’

Zurio sam u Bennyju. Uzvratio mi je pozornim osmijehom.

Rekao sam mu da to neće biti moguće. Opisao sam mu sretne okolnosti koje su mi stvorile priliku, a za koje gotovo da ne postoji vjerovatnoća da će se ponoviti, vjerovatnoća koja je sada još manja, kad Lou Argo očekuje nešto, a što je još gore, očekuje *mene*. Rekao sam mu da mislim kako bi moj sljedeći pokušaj da fotografišem Loua Argoa dok ima odnose samo vodio još jednom premlaćivanju, ili nečemu još gorem. Rekao sam mu – ali Bennyjev pogled se smrkavao i on me je prekinuo odmahnuvši rukom:

‘Aaaahhh. Znači, kažeš da ne mogu računati na tebe u ovome?’

‘Žao mi je, gospodine Benedeck. Samo mislim da to sada nije bezbjedno za mene, a osim toga, možda ovaj slučaj traži malo svježije krvi, jedan novi pristup – ‘

‘Ah, za boga miloga. Isusa ti jebenog Isusa – ah, glupava, jebena vrećo krompira.’ Taj epitet nije više imao blago šaljivi ton. Benny je mračno promrmljao: ‘U redu, zaboravi. Jebi ga. Zaboravi. Vрати mi sto dolara predujma i foto aparat.’

‘Ali, gospodine Benedeck! Morao sam da dam sedamdeset dolara, kao što sam vam rekao, a foto aparat – ‘

‘BOLI ME BRIGA! NISAM TE PLAĆAO DA BUDEŠ PREBIJEN!’

‘Ali, gospodine Benedeck!’

‘TO JE SVE ŠTO SI URADIO, JEBO TE!’

‘Ali, gospodine Benedeck!’

‘HOĆEŠ DA MI KAŽEŠ DA SAM TI DAO STO DOLARA I FOTO APARAT VRIJEDAN TRISTO DOLARA, A SVE ŠTO TI HOĆEŠ DA MI VRATIŠ JE JEBENIH TRIDESET DOLARA?!’

‘Ne, naravno da ne – ‘

‘JE L’ TI TO MENE DRKAŠ?’

‘Ne, naravno da ne – ‘

‘HA?’

‘Ne, ne, gospodine Benedeck, uvjeravam vas. Samo, jednostavno nemam, ovaj, to bi onda bilo četrinsto dolara?’

Benny je zurio u mene, usisavajući zrak i ispuštajući ga kroz otvorena usta.

‘Samo nemam četiri stotine dolara uz sebe. Trenutno.’

Benny je zurio.

‘Naravno da mi je jasno da vam to dugujem. To je jasno. Samo, jednostavno nemam taj novac. Uz sebe.’

Benny je zurio. Disanje mu je postalo pravilnije. Napokon je rekao: ‘Nisam mislio baš u ovom trenutku. Jebeni ludače.’ Spustio je pogled u svoj tanjir sa pašta fažolom kao da ga je tek sad primijetio. Namrštio se. Osvrnuo se oko stola, pronašao kašiku i počeo da jede. Sa ustima punim hrane i ne podižući pogled, rekao je: ‘Samo mi vrati novac najkasnije za sedmicu dana.’

‘U redu. Nema problema.’ Ustao sam, oklijevao. ‘U stvari, nemam baš toliko novaca – mogu ga nabaviti, znam tačno gdje ga mogu nabaviti, ali...šta će se desiti ako mi bude trebalo malo više od sedmice?’

Benny je utovarao pune kašike pašta fažola. ‘Onda ću poslati nekoga da te prebije na mrtvo ime.’

‘U redu. Pošteno. Trebam li, ovaj, treba li da ostavim nešto para za ručak?’

‘Ha? Ne! Jebena budaletino! Ja sam častio ručkom!’

Začulo se zvono i jedan crni momak po imenu Sweetzer isplesao je na ring i fintirao lijevom ali, ne znajući da je to bila finta, ja sam posrnuo na njegovu desnu. Glava mi se naherila pod čudnim uglom, a Sweetzer je radio na mom trbuhu. Zadao ih je par prije nego što sam uspio da ga odmaknem udarcima, ili je korak nazad bio njegova ideja, jer je odmah spalio kroše koji je uhvatio moje desno uho i natjerao ga na zvonjavu. Još par puta pogodio me je u glavu i sad se činilo da se sve dešava s laganim odmakom, kao da su biračem kanala prebacili sa prave borbe na pedantno razrađenu, ali pamučastu

rekonstrukciju. U toj rekonstrukciji, ja sam taškao glavu iza podlaktica, a tupi, potresajući udarci padali su po mom trbuhu i objema stranama glave. Tribine su bile tama oko ringa koja je vikanjem negodovala. Namršteni sudija plesao je na jednoj strani, tražeći ugao za pogled unutra, pored kojih nadešenih ruku. Konačno se njegova prugasta košulja jako približila, a moj protivnik je nestao. Ruke su mi bile kao polugom tjerane nadole, i kad je sudija prišao iskosa, on mi je držao ruke s rukavicama. Bio sam zahvalan na tome. Bile su teške.

Usne sudije su se pomjerale, a neki šupalj glas se orio: 'ZNAŠ LI KOJI JE DAN?'

Nakrivio sam glavu prema njemu. To što je taj čovjek koji je izgledao zabrinuto prekinuo borbu da mi vrišteći postavlja banalna pitanja, činilo se dosljednim snu sličnom preokretu koji je borba doživjela.

Glas koji je odgovorio prošuškao je između mojih vlastitih ušiju: 'Naravno.'

Glas koji se orio rekao je: 'KOJI JE DAN?'

Navijači su vrištali i uzdisali.

Sad sam mogao da vidim tu osobu Sweetzera u pozadini, kako pleše i boksa protiv zamišljenog protivnika u suprotnom uglu ringa.

'Četvrtak,' čuo sam onaj šušćavi glas kako govori.

'ZNAŠ LI KO SAM JA?'

'Naravno.'

'KO SAM?'

Jedan od onih zvižduka koji se prave sa dva prsta u ustima zaparao je kroz galamu. Pogledao sam unaokolo tražeći navijača koji ga je proizveo. Bilo ih je tako mnogo. Pogledao sam nazad u sudiju.

'Ti si Frank Nardiello.'

'U REDU. JESI LI DOBRO?'

'Naravno. Ti si Frank Nardiello.'

Pljesnuo mi je rukavice jednu o drugu, odstupio jedan korak, a zatim zamahnuo rukom uperivši je u mene.

Sweetzer se stušio i sagnuo ispod mog direkta. Iskrasnio mi je blizu u kadru i nešto mi je škljucnulo vilicu unatrag i ja sam raširio ruke kao anđeo i balansirao na petama. Podigao sam pogled, skroz uspravno. Nečiji štitnik za zube letio je, vrteći se, prema svjetlu. S njega su letjele svjetlucave kapljice. Svjetlo je bilo vrlo jarko. Oko njega, tama. Iznad je bila tama, pa svjetlo, pa svjetlo, pa tama, a ispod gravitacija.

‘Hvala što si došao, klinac. Pogledaj ovo.’

Benny je imao zapuštenu kancelariju tipičnu za starovremenskog biznismena, preškrtog za ulaganje u enterijer, sa plastičnom presvlakom preko sofe, sa ofucanim maslinastim metalnim ormarima za spise i vratima od zrnastog stakla na kojima je pisalo ‘Poslovi uvoza, Benedeck’. Dovukao je TV i video na stalku sa točkicama u svoju privatnu kancelariju i stavio je kasetu u video. Smješkao se kao da ga je neko polegao na leđa i posljednjih pola sata mu nježno gladio stomacić.

‘Gospođa Benedeck i ja smo se pomirili. Iznenada mi je sinula jedna jebena ideja, klinac: rekao sam joj da si dvije sedmice išao u onaj hotel i da imam toliko slika Loua Argoa i nje da je sišla s jebenog uma ako misli da će odbit’ jebenu žutu banku od mene. Tako da se sada prilično dobro slažemo, ali kad si spomenuo Muriel, gospođu Argo, počeo sam da kontam...’ Uključio je video. Video je nazalno zaškripao i sljedećeg trenutka na TV-u se ukazala jedna sredovječna žena i jedan mlađi crnac kako kopuliraju na nečemu što je izgledalo kao krevet u nekoj jeftinoj motelskoj sobi. Začudo, osim škripe krevetskih opruga, sa kasete se čula i pjesma ‘Fire and Rain’, koju je tugaljivo pjevao James Taylor. Tamna, nejasna mrlja koja je pokrivala desnu četvrtinu ekrana ukazivala je na to da je kamera bila skrivena iza zavjese ili obješenog kaputa. Jedan mlađi bijelac stajao je na lijevoj strani, pored kreveta. Posmatrao je par na krevetu, ali su ga oni manje-više ignorisali. I on je bio go i gladio je svoj penis, koji je bio u erekciji.

‘Gospođa je Muriel,’ reče Benny spokojno. Posmatrao je TV sa odsutnim osmijehom. ‘Znam u koji bar izlazi, pa sam unajmio ove frajere da budu fini s njom. Znaš, kao, slučajno su je startovali.’

Kako je seks postajao življi, žena je počela slabašno da jeca: ‘To mi radi, momčino! To mi radi, momčino! Momčino! Momčino! Momčino!’

‘Zašto James Taylor?’ rekao sam.

‘Ha? Muzika?’ Benny je slegnuo ramenima. ‘Neko je negdje upalio radio. Gledaj, ovo je dobro.’

Bijelac pored kreveta izustio je ‘Aahhhaaahh Aahhaahhh...’ Svršio je, umrljavši gospođu Argo. Ona i onaj crnac su nastavili da kopuliraju.

‘U redu’ reče Benny, i dalje gledajući TV. ‘Oduzmi ovu kasetu Lou Argou i otpisaću ti dug. Oduzmi mu je i pobrini se

Sjeo sam. Lou Argo je pozorno posmatrao drvenu kutiju na stolu ispred sebe, nagnuo se naprijed, otvorio je, izvadio iz nje cigaru, odrezao joj vrh, pripalio je, potegnulo jedan dim, a zatim je držao postrance iznad stola i namrštio se na nju.

‘Kaži mi,’ rekao je. Nastupila je duga tišina.

‘Da, gospodine?’

Zurio je u cigaru koja se lagano perutala. ‘Onaj bijelac – je li Jevrej?’

‘...Ne znam, gospodine.’

‘Hm.’ Klimnuo je glavom. Pogledao me je po prvi put. Ako me je i prepoznao iz motela, nije to pokazao. ‘Jasno ti je, jel’de, šta se dešava između mene i Bennyja Benedeck?’ Povukao je još jedan dim cigare, a zatim se ponovo zagledao u nju.

‘Pa...’ pročistio sam grlo. ‘Pa, gospodine, čini se da obojica pokušavate da uspostavite svoju dominaciju.’

‘Dominaciju?’ Ovo mu je podiglo pogled sa cigare.

‘Pa, da, gospodine. Putem seksualnog, ovaj, to nije neuobičajeno u životinjskom kraljevstvu, ne želim reći da ijedna strana tamo spada, ovaj, ali znate, teritorijalnog obilježavanja, a žensko, ovaj, dakle, muško pokazivanje, i ovaj –’

‘Dominacija...’ Ponovo je pogledao u cigaru. Nakon tihog razmišljanja pročistio je grlo. ‘Onaj seksualni čin. Znaš, onaj koji si vidio. Između mene i gospođe Benedeck. Možda s’ primijetio da sam vikao ime Bennyja Benedeck. Mnogo puta sam uzviknuo njegovo ime.’ Utonuo je u tišinu.

‘Da, gospodine,’ rekao sam.

‘To što sam vikao njegovo ime. Znači li to da maštam’ – mahnuo je rukom gestikulirajući sanjanje – ‘o seksu sa Bennyjem Benedeckom? Da ga jebem, mentalno? Znači li to da sam peško?’ Mrko je odmahnuo glavom. ‘Ne, jer ja nisam peško. Ne. Ono što se dešava u ovom seksualnom činu jeste to da ja pišam Bennyju Benedecku u uho.’

‘Da, gospodine, to je baš ono –’

Potapšao je zrak ispred sebe ušutkujući me. Kad je tišina potrajala dovoljno dugo, nastavio je. ‘Pišam Bennyju Benedecku u uho. A Benny Benedeck’ – pokazao je na TV – ‘piša u moje uho. To. To je to što se ovdje dešava.’

‘Da, gospodine. Čak je zanimljivo i to što se koristite slikom pišanja u uho, jer to, naravno upućuje na – upućuje na –’

Lou Argo je zurio u mene. Začepio sam.

Povukao je dim iz cigare i napokon rekao ‘Među nama ima zle krvi. I stoga se dešavaju ove stvari. Koje izazivaju još

'Ali gospodine –'

'Koji se iznosi –'

'Ali gospodine –'

'Koji se iznosi – molim te! – koji se iznosi sa najiskrenijim namjerama.' Pogledao je u svoju cigaru, a zatim je nagnuo na jednu i drugu stranu. 'Priča se raširi.'

'Ali gospodine – postoji poseban razlog, u mom slučaju – gospodine, mogu li da objasnim?'

Lou Argo je slegnuo ramenima i okrenuo dlan nagore pozivajući me da počnem.

'Pa, gospodine, morate razumjeti kako sam dospio ovdje. Ja – ja ne znam kako da se izrazim – ja, u stvari, uopšte *nisam* dio ovog svijeta. Jednostavno se ne uklapam, u određenom smislu, tako da ove kritike, ovaj...pa, ovako, gospodine. Pohađao sam fakultet, znate, i kad sam ga završio, jednostavno nisam, nisam mogao podnijeti da, ovaj, da prosto nastavim u pravcu te budućnosti koja je, činilo se, već određena za mene. Bilo bi to možda izdavaštvo, ili možda marketing, ili post-diplomski studij, ako bih se odlučio da postanem predavač, ali – ali – sve mi je to, gospodine, izgledalo kao smrt. Kancelarija, život kakav su vodili svi ostali ljudi koje poznajem, bez iznenađenja, bez uzbuđenja, te sam pomislio, zašto, u čemu je smisao, kad sam mlad i u mogućnosti da izaberem bilo šta. Bilo šta, gospodine. Svijet je velik.'

'Mm,' promrmljao je Lou Argo.

'Tako sam izabrao nešto za šta sam znao da je riskantno i da me može povrijediti, ali, mislio sam, tjelesne ozljede, pa, ako ne podlegnem od istih, onda će se zaliječiti, a ja ću biti potpunija osoba, gospodine. Mada sam trenutno u postupku ponovnog razmatranja tog stava. Ali, to je bila zamisao. Možda prije osjećaj, nego zamisao, gospodine. A možda i ne dobra zamisao. Ali stvar je u tome da sam ovdje samo stoga da se ne bi pretvorio u jednu od onih osoba u nekoj kancelariji, ili na univerzitetu, ili u marketinškoj agenciji, ili gdje već ne. Tu sam, gospodine, više da bih nešto naučio, doživio, da bih se razvio i upotpunio. Nisam tu zbog socio-ekonomskih pritisaka, gospodine. Tako da, shodno tome, nisam stvarno podložan zakonima, ovaj, socio –, ovaj, ne znam kako da se izrazim, gospodine. Ja sam – ja sam na safariju, gospodine. Ovo je safari, gospodine. Ja nisam jedna od tih, aaa...životinja, takoreći. Tako da cijela stvar oko očuvanja discipline, i tome slično – sad vam je jasno kako se to u ovom slučaju ne može stvarno primijeniti. Kako se ja razlikujem, gospodine.'

‘Nije važno. I?’

‘Vidiš, moraš imat’ životinju u sebi. Ako nemaš tu životinju, znaš, nije važno da l’ si brz. Nije važno jesi l’ jak. Frajer koji je životinja uvijek će prebit’ fakultetskog profesora, *čak i ako je taj profesor brz i jak!*’

‘Da. Da.’

‘Mislim, moraš, moraš, klinac, jednostavno moraš,’ Irvove oči su se suzile i iskezio je zube i rekao, ‘AAAAAAHHHHHHH! NE JEBEM JA TO ŠTO SI BRZ I JAK! IŠČUPAĆU TI JEBENO SRCE! AAAAAAHHHHHH!’ Irv je na trenutak bijesno zvjerao. Onda su mu se usne navukle natrag preko zuba. Stajao je dahćući. ‘K’o i sve ostalo u životu, Joey, sve ti je to oko stava. Možeš trenirat’ stvari koje ti mogu pomoć’. Male stvari. Naravno. To je ono što ja radim – ja pomažem. Ali ja ti ne mogu dati taj stav. To moraš imati sam. Moraš u sebi imati nešto što te čini životinjom, a ne nekak’im fakultetskim profesorom.’

‘Imam li, Irv? Imam li ja to u sebi?’

Irv me je netremice posmatrao. Trebalo mu je previše vremena da odgovori, onda je shvatio da mu je trebalo previše vremena i kratko se nasmijao u neprilici.

Pješačio sam kući. Iz sjene je iskrsnuo neki čovjek.

‘Joe Carmody?’ rekao je.

DOKUMENTI

Zija Dizdarević

Beograd, 25. X - 1939

Ne znam kako da vas oslovim, a to je najjed-
nostavniji svejedno. Tačno je u ovom slučaju to da
ja hoću da vam se obratim upravo jednog člana
ovlaštene beogradske Univerziteta koja ne može i neće
da misli nako kako to gupa oko "Umjetnosti" i
Kritike "propisuje" da je "na liniji". I, molim vas,
pashvajte me do kraja.

Pređem sam izlask Pečate "lansirane" i riječi
da se u njemu između ostalih parafrazirani i linijate.
Kad je to činjenicama demantovano (uključujući i
naslovnik saradnika u prospektu "Pečate"), prestalo se
je lutanje preko toga. Ja sam se sudio jednom
~~da~~ glasno pretpostavljam da li Pečate mogao biti
jedan od najboljih časopisa u Srednjoj Evropi, i
to mada je imenima njegovih saradnika. Izumijam
sam, ali me od ljudi upućenih u književne i umjet-
ničke probleme; naravno Kričevića i podružni-
no-omalostranjenim misli. Tako je već prije poja-
no prog. broj Pečate (i to to s pravom konstato-
vati u Besjedi) otvorena haška i ispravna naslovna
pobuda na Kričevića i ostale (linijate) i to tako
da su "porvani" samo s vremena na vrijeme lansi-
rali pokoji paroli (Cina Jote! Ristićev formo;
Andre Gide! Riktmannov likvidatorski revisionizam!)
a hiljada (ili dvoje) studenata, a ogromnoj većini Čro-
goraca, zemljaka Hrvančića i Dilavrih su nekim
politički "opozarivim" ličnostima iz drugih pokrajina, pri-
lično su pazosili te parole bombardujući njihove traku
započeta književnu diskusiju a ne raspoloživi zapravo

PISMO ZIJE DIZDAREVIĆA MIROSLAVU KRLEŽI

Beograd, 25 -XII- 1939

Ne znam kako da vas oslovim, a to je najzad sasvim svejedno. Važno je u ovom slučaju to da ja hoću da vam se obratim ispred jednog dijela omladine beogradskog Univerziteta koja ne misli i neće da misli onako kako to grupa oko "Umjetnosti i Kritike" propisuje da je "na liniji". I, molim vas, saslušajte me do kraja.

Pred sam izlazak "Pečata" lansirana je vijest da će u njemu između ostalih sarađivati i Cina Jote. Kad je to činjenicama demantovano (ukazujući na spisak saradnika u prospektu "Pečata"), prešlo se je čutke preko toga. Ja sam se usudio jednom da glasno pretpostavim da bi Pečat mogao biti jedan od najboljih časopisa u Srednjoj Evropi, i to sudeći po imenima njegovih saradnika. Ismijan sam, ali ne od ljudi upućenih u književne i umjetničke probleme, i nazvan Krležijanac u podrugljivo-omalovažavajućem smislu. Tako je već prije pojave prvog broja Pečata (vi ste to s pravom konstatovali u Besjedi) otvorena hajka i izvršena nasilna podjela na Krležijance i ostale (linijaše) i to tako da su "pozvani" samo s vremena na vrijeme lansirali pokoju parolu (Cina Jote! Ristićevo pismo i André Gide! Rihtmanov likvidatorski revizionizam!) a hiljada (ili dvije) studenata, u ogromnoj većini Crnogoraca, zemljaka Zogovićevih i Đilasovih sa nekim "politički ispravnim" ličnostima iz drugih pokrajina, prilježno su raznosili te parole bombardujući njima svaku započetu književnu diskusiju a ne raspolazući zapravo

ni ja jednim argumentom ideološke ili teoretski-estetske prirode. I baš oni koji su o postojanju umjetnosti imali najnejasnije (čak - nikakve) pojmove, tu su bili najgorlatiji. „Ko bude smrdio u Poštu, paše se kastrirat“.

Stran je najed postala samo politička. I mi koji smo podloženi naslovu „Krkčijanci“ bili smo u vrlo neugodnoj situaciji, jer politički ~~sestavljamo~~ na ~~stran~~ radimo u Njemačkoj, studentima, omladini te branimo ljude koji su takve napredne pokrete razvijaju (M. Ristić, V. Prof. laur). Tako smo, bez ikakvih argumenata moralno oprečno pomicati u slovesijama i to opravdajući se ~~obavirivo~~ od afere Ristić i ne donosili ni kakav sud „dok se stran ne razvijati.“ Pa lično bio sam mišljenja da bi prije svega trebalo odričati jednu zodisnuji analfabetiku trajaj iz književnosti bes, ako vel me se umjetnost, a da se politička pitanja politički riješe pred političkim forumom, sa političkim (obavir) dokazima. Nerviralo me je naime to da je Zopovičeva predavanja o B. Stankoviću izazivala aplaud postaje svake večeri gdje bi je čimeno narod „loži život“; i da bi kada bi predavao napravo slučajno paku zaboravljajući tekst (kao na polit. zboru kad se očekuje efekat „tako je i žvio“), pa je čitavo to kulturno reće došlo politički, agitacijski karakter i time se mi je došlo mišta mi književna mi politički, drugi put opet došlo se ~~obavirivo~~ ~~iz političke~~ ~~obavirivo~~ ~~iz političke~~ ~~obavirivo~~ da je čitavo Firsička samo paku besno pješakala kad je Todoru Skulić (povranci na b mi je skupljanje snaga se obavirivo kulture) pogostujući psihologiju opravne veina „naprednih“ plivalaca, čimile nerjervatne intelektualne akrobacije tako bi dokazala da je i Njepoš bio - podeter. I to podeter „u jednom rivan smislu“, tako je rekla „podeter koji se nevirio nad.“

ni sa jednim argumentom ideološke ili teoretski–estetske prirode. I baš oni koji su o pitanjima umjetnosti imali najnejasnije (čak – nikakve) pojmove, ti su bili najgrlatiji. “Ko bude sarađivao u Pečatu ukopaće se zauvijek.”

Stvar je najzad postala samo politička. I mi koji smo počašćeni naslovom “Krlježijanci” bili smo u vrlo neugodnoj situaciji, jer politički radimo u Ujedinjenoj studentskoj omladini a branimo ljude koji sve takve napredne pokrete razbijaju (M. Ristić, V. Bogdanov). Tako smo, bez ikakvih argumenata morali oprezno uzmicati u diskusijama i to ograđujući se obazrivo od afere Ristić i ne donoseći nikakav sud “dok se stvar ne rasvijetli”. Ja lično bio sam mišljenja da bi prije svega trebalo održati jednogodišnji analfabetski tečaj iz književnosti bar, ako već ne iz umjetnosti, a da se politička pitanja politički riješe pred političkim forumom, sa političkim (i neoborivim) dokazima. Nerviralo me je naime to da je Zogovićevo predavanje o B. Stankoviću izazivalo aplauz poslije svake rečenice gdje se je spomenuo “narod”, “bolji život” itd. ili kada bi predavač napravio slučajno pauzu zaboravljajući tekst (kao na polit. zboru kad se očekuje efekat “tako je! Živio!), pa je čitavo to kulturno veče dobilo plitko politički, agitski karakter i time se nije dobilo ništa ni književno ni politički; drugi put opet dogodilo se da je čitava Fizička sala urnebesno pljeskala kad je Isidora Sekulić (pozvana na liniji okupljanja snaga za odbranu Kulture) pogađajući psihologiju ogromne većine “naprednih” slušalaca, činila nevjerovatne intelektualne akrobacije kako bi dokazala da je i Njegoš bio – proleter! I to proleter “u jednom višem smislu”, tako je rekla “proleter koji se uzvisio nad...”

- i tako dale i zemlja se pod nama nije otvorila. A kad sam nekakvući došla na taj slučaj, protestovao recimo mi je da to nisu pjesnik i naš ljudi. No takmi, istina je i na književnim večerama gdje je uprilo en to da li je pjesma ~~stvarno~~ odnoshno pojava dobra bilo. Ipak, koliko ona jedini parola (a da to opet nisu parole jer je Haskovska linija skimuta odnoshnog reda!) na takvim nepismenim književnim večerama gdje je jedini argument bio taj da je nadrealizam stvar (Zapisi) i da je Balzak umjetnik (mada privatno reakcionaran (a kako - to mi se nije puno objasnio), na tim večerama sporeno sam definitivno da se o pitanjima estetskim ne može i ne smije raspravljati, pa ovačim intelektualnim materijalom i da li tu bio potreban analfabetski tečaj. Čitajući ljudi po mudi mladež, prolaze kroz škole po petnaest i više godina i onda najod ploro pisme u drve. ~~min~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ četjama parole, ne rade, ne stvaraju, ne potpisuju, da se u tekstu govori o jasnijih, samostalnih, živih i aktivnih forma.

Ko je tako da su pisali i sudore do nonti drugi (premda je najek bila Zogorice i Bilarova nije) a mase su se plijepom porijepuju plusale i svojim brojem parole podržim najstarijim postojakama, besposličeri i onda kad to političke protivke nisu zaključale. Porodno Zarićih pjesama; dočkavise ikumetu njega i M. Nikolčić ovaj posljednji rekao je u privatnom razgovoru: ako nije moj mišljenja - taj je protiv pravičnog ~~postojakama~~ sonda, sa nekoliko dame podlje toga rekao mi je jidaa student (koji je nekad nešto napisao i pisao) da se unaprijed potpisati pre što M. Biles naprasi po pitanji umjetnosti, i ne protiviti. U takvu atmosferu upao je prvi broj 'Pisate'.

i tako dalje i zemlja se pod nama nije otvorila. A kad sam ukazujući docnije na taj slučaj protestovao rečeno mi je da to nisu pljeskali “naši ljudi”. Na takvim “sitnicama” i na književnim večerima gdje je mjerilo za to da li je pjesma odnosno priča dobra bilo to koliko ona sadrži parola (a da to opet nisu parole jer je Harkovska linija skinuta s dnevnog reda!) na takvim nepisanim književnim večerima gdje je jedini argumenat bio taj da “je nadrealizam đubre” (Zogović) i da je Balzak umjetnik mada privatno reakcionaran (a kako – to niko nije umio objasniti), na tim večerima spoznao sam definitivno da se o pitanjima estetskim ne može i ne smije raspravljati sa ovakvim intelektualnim materijalom i da bi tu bio potreban analfabetski tečaj. Čitaju ljudi po nuždi udžbenike, prolaze kroz škole po petnaest i više godina i onda najzad jalovo čame u drvenim ćelijama parola, ne radeći, ne studirajući, ne pokušavajući da se iz tih ćelija probiju do jasnijih, samostalnih, živih i aktivnih spoznaja.

Bilo je tako da su “mislili” i sudove donosili drugi (presudna je uvijek bila Zogovićeve ili Đilasova riječ) a mase su sa slijepim povjerenjem slušale i svojim brojem davale podršku najnetačnijim postavkama, besposličeci i onda kad to političke prilike nisu zahtijevale. Povodom Davičovih pjesama i diskusije između njega i M. Nikolića ovaj posljednji rekao je u privatnom razgovoru: “Ko nije mog mišljenja – taj je protiv zvaničnog suda”, a nekoliko dana poslije toga rekao mi je jedan student (koji je nekad nešto negdje i pisao) da će unaprijed potpisati sve što M. Đilas napiše po pitanju umjetnosti, i ne pročitavši.

U takvu atmosferu upao je prvi broj “Pečata”.

Julana, protest napisi protiv ist. Sve je očigledno
 poznato. Samo to što mi izgleda ne znate treba da vam
 kažem. U prije i poslije poplave Pečata bilo je na
 beogradskom Univerzitetu ljudi koji pade i misle dia-
 lektički svojim glasom, koji politički i kulturno sug-
 vorani su borbi radnog naroda, a koji nisu ni sas-
 poornijali u vas ni u ono što radite. U među-
 onima koji umiju da govore i svojim brojem vrlo broj-
 nije malen. Činjenica je samo to da se ne čuje ni-
 glas dovoljno jer su pre govornice zanesli. Zbog toga
 kad je Ranko Lončari protiv prošle napisaš gorko-
 ra Pečat ~~protiv~~ uputivši na adresu "linijama" proklio
 "I frazama neka vid!" - nisu mi ga štampali u "Mla-
 doj kulturi" jer vas nije popadao. I kad je počeo da
 beogradski stud. omladina objaviti manifest protiv Pečata
 mi smo reaktirali da se protiv tog manifesta potpisim jer
 se misli da stud. omladina snabde kako se propisuje broj-
 karni da misli (ako hoće da mu štampaju njegove besplatne recenzije).
 Taj manifest isicao je, nasalost, u istom broju u kome
 je palaxi i moje i Lopovica ime i ga sam se istovremeno št-
 to ova ova ova što su tu Brajčević i Hamo i Đurica i
 Purisa narazjali sa onoliko neuravnotežene pretencioznosti
~~ta koji~~ štada me stalno misli perjest, misam misam per-
 mican i ono me pokazujem (mada to zaista nije važno) da me
 dijeli - receptom odredene misli; lomim se izvesti ži-
 je da napravlju formu "Pečata" u koje se desolidarisiram sa
 istinjim "Mlade Kulture"; da na to formu skupim potpisne
 vrlo istomispunke a misleće, i potrebe da negde jasno
 ali (i) napisaš šta ja se mislim o ovoj formi poj-
 mega gori moralnim i književnim činom, i tako, etc,
 točak da toga da vam orabio nasuredno, zbunjeno i de-
 komponovano paragrafom o namim beogradsko-srevačkim
 vrtičkama. I kao što protivke budu zadržane ja se zaista sku-
 pljat: potpisive da se vidi da beogradski univerzitet nije mi-
 lomisan u nekunju. I kao što sam prije napisao da su
 jasno misao u odbranu Pečata (mada me je olakšao "Proletar-
 kaista" zbunio, iako u njemu poznajem stil "Kulturi"; kutke)
 na jednom književnom većeru porodno piferata u vašem stilu,
 tako sam spreman, naravno protivke bute Barbarusa, da kao
 italas i uplavan pasivan misleć koji se interesuje kulturno
 književni polemičama, orisnem jedno glasno i istovremeno: Ne!

Galama, protest, napisi protiv itd. Sve je manje više poznato. Samo to što vi izgleda ne znate treba da vam kažem. I prije i poslije pojave Pečata bilo je na beogradskom Univerzitetu ljudi koji rade i "misle dijalektički svojom glavom", koji su politički i kulturno angažovani u borbi radnog naroda a koji nisu ni časa posumnjali u vas ni u ono što radite. I među onima koji umiju da govore i pišu broj ovih prvih nije malen. Činjenica je samo to da se ne čuje naš glas dovoljno jer su sve govornice zauzeli Zogovićevci. I kad je Janko Đonović prošle godine napisao prikaz na Pečat uputivši na adresu "linijaša" poklič "S frazama uza zid!" – nisu mu ga štampali u "Mladoj kulturi" jer vas nije napadao. I kad je rečeno da će beogradska stud. omladina objaviti manifest protiv Pečata mi smo zahtijevali da se pisci tog manifesta potpišu jer ne misli sva stud. omladina onako kako se propisuje Avdi Humi da misli (ako hoće da mu štampaju njegove bezglave rečenice). Taj "manifest" izašao je, nažalost, u istom broju u kome se nalazi i moje i Čopićevo ime i ja sam se iskreno stidio svega onog što su tu Dragojević i Humo i Davičo i Puniša navaljali sa onoliko neuračunljive pretencioznosti. Otada me stalno muči savjest, nisam miran jer ničim javno ne pokazujem (mada to zaista nije važno) da ne dijelim receptom određeno mišljenje; lomim se između želje da napišem "Pečatu" pismo u kome se desolidarišem sa mišljenjem "Mlade kulture" i da na to pismo skupim potpise svih istomišljenika s univerze, i potrebe da negdje javno (ali gdje?) napišem šta ja sve mislim o ovoj pobuni pigmeja pred moralnim i književnim džinom, i tako, eto, dođoh do toga da vam ovako neuredno, zbunjeno i dekomponovano progovorim o našim beogradsko- sveučilišnim prilikama. A ako te prilike budu zahtijevale ja ću zaista skupljati potpise da se vidi da beogradski univerzitet nije uniformisan u neznanju. I kao što sam prije mjesec dana javno ustao u odbranu Pečata (mada me je članak u "Proleteru" zaista zbunio, iako u njemu poznajem stil Umetnosti i Kritike) na jednom književnom večeru povodom referata o vašem stilu, tako sam spreman, naročito poslije Antibarbarusa, da kao čitalac i uglavnom pasivan učesnik koji se interesuje kulturno književnim polemikama, vrisnem jedno glasno i iskreno: Ne!

Ne! Nije svak na ovom univerzitetu megafon na koji može da govori šta hoće jedan M. Nikolić i jedan Zogović. Književnost ovamo vapi za talentom, za djelom, a oni nam serviraju žuč u polemici! I sve to iz potrebe da se kompenziraju makar kako jer osjećaju da su se umjetnički, lirski izjalovili. Tu je jedna istinska veličina (glupo je kad moram da vam se obraćam kao laskavac a to baš neću) koja stvara, Krleža, a ovi sćušni duhovi kad sami snagom svog talenta ne mogu da se afirmišu, htjeli bi bar da umanje tu veličinu, da je svedu (makar i drugim, moralnim ili političkim stazama) na prosječan, njihov nivo pa da je popljuju i nametnu joj se kao naredbodavci. I kakva sve sredstva nisu upotrebljena za to! U početku su vas uvijek izdvajali “niko ništa direktno Krleži ne prigovara”, a docnije je stvar objašnjena: “I Krležin položaj među trockistima vrlo je nezgodan! On će morati da kapitulira!” I tako dalje. Ne! Čovjek ne mora i neće da stane “mirno!” i da sluša dnevnu zapovijest “Umjetnosti i Kritike”, iako se nalazi postrojen u redovima Mlade kulture. I sve što sam rekao i još mnogo toga što, zbunjen i nesređen, nisam rekao, sve sam to spreman javno viknuti u lice beogradskom frontu. Poražen vašom iskrenošću i pobuđen rečenicama upućenim beogradskim studentima ja, jedan iz mase vaših čitalaca, morao sam da vam napišem ovo pismo, da bih postigao svoj unutarnji mir jer vas i suviše cijenim a da bih ču-
tao. Sad, upravo u ovom retku nalazim se na granici bolećivo-suvišnih priznanja čisto intimnog karaktera i koja s načelnim stavom nemaju nikakve veze, a eto, javljaju mi se u obliku potrebe da vam kažem bar jednu toplu a sadržajnu i iskrenu riječ, kao zahvalu jednog čovjeka, zahvalu na svemu što ste do sada napisali onako duboko ljudski i što sam kroz vaše tekstove progledao. A te riječi, kao i uvijek, nema.

Zija Dizdarević, student filozofije, Beograd

NAPOMENE UZ TEKST PISMA

Ovom prilikom ne može biti govora o istoriji, aspektima i rezonanci "sukoba na ljevici". Literatura o toj iznimno složenoj temi zaprema danas cijelu biblioteku višestраних studija, rasprava i sinteza širokog raspona. Ovdje je riječ o pojedinačnom iskazu i individualnoj percepciji konkretne situacije koja reflektuje komponente rascjepa među "lijevo" orijentisanim intelektualcima između dva svjetska rata. Implicitni plan nekih činjenica u pismu, asocijacije i aluzije napose, iziskuju komentar, da bi odnosi i značenja danas bili razgovijetni. Kontekst je ključ za čitanje i može se, kao sveden podsjetnik, rekonstruisati na osnovu pregleda primarnih izvora spomenutih u pismu i postojeće literature.¹

Pismo nije objavljeno i ide u red malobrojnih dokumenata o životu Zije Dizdarevića, rođenog 1916, ubijenog u Jasenovcu 1942. godine. Neposredan doživljaj jedne situacije "sukoba na ljevici", dramatična reakcija na faktografskoj podlozi, autentična atmosfera, mjesto i vrijeme zbivanja, obliku nedvosmislen lični stav autora.

Kad se uzmu u obzir tema i datum teksta, a prema Lasićevoj hronologiji "sukoba na ljevici u Jugoslaviji", jasno je da pismo pripada drugoj etapi, to jest visokom stupnju rasta ove drame (1935-1941). "Ulazimo u kulminacijsku fazu sukoba na književnoj ljevici. Po intenzitetu i po posljedicama ta je faza najpotresnija."²

Nekoliko časopisa i listova spomenuto je u pismu: *Pečat*, *Umetnost i kritika*, *Mlada kultura* i *Proleter*.

Pečat, "mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme", pokrenuo je Miroslav Krleža sa prijateljima i istomišljenicima početkom 1939. godine, potom se krug saradnika znatno proširio (M. Krleža, M. Ristić, V. Bogdanov, K. Hegedušić, Z. Rihtman, S. Batušić, M. Mirković, Lj. Babić, O. Davičo, R. Marinković, P. Dobrović, H. Kikić, M. Matković i dr.)³

Umetnost i kritika.⁴ Pismo bilježi kritičko-polemičku recepciju *Pečata*, njegovog koncepta i autorskih priloga u časopisu *Umetnost i kritika*, koji se pojavio (na inicijativu KPJ) u Beogradu maja 1939. godine, nakon što su četiri broja *Pečata* već bila objavljena. Urednici *Umetnosti i kritike* bili su Velibor Gligorić i Radovan Zogović, a saradnici M. Đilas, J. Popović,

¹ U tome mi je svojim znanjem prijateljski pomogao dr Mate Lončar.

² Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb, 1970, str. 179.

³ Do kraja 1939. izašlo je devet brojeva *Pečata* (godište I).

⁴ *Umetnost i kritika* objavljena je u pet brojeva (tri sveske) od maja do novembra 1939.

Nepuna tri mjeseca potom Krleža je poslao odgovor na moju molbu. Na tome je ostalo.

Naravno, i dalje sam pokušavala da nešto saznam, doduše suzdržano, ali bez uspjeha. A poslije Krležine smrti bilo mi je jasno da ću vidjeti pismo (ako je sačuvano) tek kada piščeva ostavština bude razvrstana i popisana. Prošlo je bezmalo trideset godina od datuma na Krležinom pismu. Reklo bi se da je ova priča išla svojim putem prema nekome ko će je skružiti. Tako se i dogodilo.

Proteklih godina odlazila sam povremeno u Zagreb i svaki put sam se sastajala s Majom Bošković Stulli, prijateljem i znanstvenikom. Zнала sam za tragediju cijele njene porodice smaknute u pogromu Jevreja u Drugom svjetskom ratu. Iza jedine sestre – poslije ustaških i nacističkih logora kroz koje je prošla – ostao je samo zavežljaj stvari s njenim imenom i kratka poruka da ide “na rad” u Njemačku. Fašistička hajka gonila je Majine roditelje. I kad su ih stigli, majka je imala spremljen otrov, popila ga je i umrla, a oca su odveli u Jasenovac i usmrtili.²⁰

U dugim dijalozima, negdje početkom 2002. godine, rekla sam joj šta već godinama tražim. Maja se u mahu sjetila da je Ziju upoznala, vjerovatno 1941. kad je bio u Zagrebu, jer i ona je, kao gimnazijalka, bila u krugu “krležijanske” omladine i opisala je to vrijeme i ljude (“Krleža u žarištu nekih davnih mladića”).²¹ Pričala je divno o toj mladosti.

Maja Bošković Stulli založila se svim srcem da dođe do Zijinog pisma. U januaru ove godine javila mi je da je pismo sačuvano, zatim broj pod kojim je evidentirano u već objavljenom *Katalogu* Krležine ostavštine (2003). Na kraju, poslala mi je fotokopiju. Rekla je da joj je atmosfera opisana u pismu posve bliska, ponavljala je “ja to znam”, kao što se govori o vlastitom iskustvu. Maja je dovršila priču, a ja sam se zagleđala u nepoznatu životnu ispovijest dvadesettrogodišnjeg studenta “krležijanca” u predvečerje Drugog svjetskog rata. Oputovala sam u Zagreb da vidim rukopis, da ga u tišini knjižnice pročitam, i da se sretnem s Majom.

Autograf je ovdje prenesen kao dokument, u izvornom obliku, bez ikakvih redaktorskih intervencija. Poštujući to načelo, napomene sam napisala u zasebnom segmentu da bi se izbjeglo upisivanje brojki u original. Rukopis je pisan modrim mastilom na pet paginiranih stranica velikog formata i čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.²²

²⁰ Maja Bošković Stulli, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 1999, str. 191-194; 199-204.

²¹ Isto, str. 165-190.

²² *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže*, Katalog, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2003, str. 271, broj 1878.

mart, 2004

poštenoj javnosti, u kojem su, pored ostalog, podržali Narodni sporazum između Srba i Hrvata i upozorili na moguću tragičnu sudbinu B i H. "Čestiti sinovi naše pokrajine, koji su u svojim srcima nosili ljubav prema narodu ... nijesu se mogli pomiriti da Bosna i Hercegovina bude predmet nepoštene trgovine i potkusurivanja i da bude sredstvo u rukama onih koji su u ravnopravnosti i slobodi naroda ove zemlje gledali kraj svoje nenarodne vladavine..." Uprava policije u Sarajevu je odmah okvalifikovala ovaj "letak" kao "komunističku taktiku" sa elementima "krivičnog djela", potpisnike koji su bili dostupni kaznila, a sve prijavila državnom tužiocu Suda za zaštitu države u Beogradu "radi krivičnog progona" (navedeno je da se Z. Dizdarević nalazi u Beogradu). Drugo pismo (*Draga braćo i sestre*) u martu 1938, glas savjesti i neposredna reakcija na fašističke osvajačke pohode, u cjelini je antifašistički apel. "Nikada dani za Evropu nisu bili crnji od današnjih... Sluga Rima i Berlina, bankar Stojadinović – koji ubija, zatvara i progoni najbolje narodne sinove i borce – izjavljuje sramno pred cijelim svijetom da je radostan što su mu komšije Musolini i Hitler... Ne dozvolimo da dođe do rata...! Okupimo sve demokratske snage! Hitler je na granici!" Treće pismo (Beograd - Zagreb, 1. decembra 1939) istaklo je već naslovom glavne ideje: *Protiv rata! Za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda! Za autonomiju Bosne i Hercegovine.* "Bosna i Hercegovina isprepletana je življem Srba, Hrvata i Muslimana i u njoj nije moguće postaviti granicu... Samo u autonomnoj Bosni i Hercegovini ni Drina ni Una neće nas dijeliti od braće s one strane..."

Trajno obilježen i stalno pod policijskom prismotrom, Z. Dizdarević je krajem 1940, s mnogim drugim, na spisku "studenata poznatih komunista B.U. [Beogradskog univerziteta] koji se evidentiraju u evidenciji UGB [Upravi grada Beograda] ili su pak poznati kao komunistički orijentisani i učesnici u

svim studentskim komunističkim akcijama", kako stoji u dosjeu Specijalne policije. (Milica Damjanović, *Narodni pokret studenata Beogradskog univerziteta*, II, Beograd, 1974, str. 385). Postoje indicije da je Z. Dizdarević bio uhapšen i zatvoren u Glavnjači posljednjih mjeseci 1940. do početka 1941. godine.

Prema kazivanju neposrednih svjedoka, Zija Dizdarević je – čekajući vezu da pređe na oslobođenu teritoriju – novembra 1941. uhapšen u Sarajevu i zatvoren u Belediji. Odatle je sproveden u Jasenovac, gdje je ubijen 1942. godine, u februaru, po nekim svjedočenjima.

Pripovijetke Zije Dizdarevića objavljene su u nekoliko izbora: *Pripovijetke*, 1948; *Prosanjane jeseni*, 1959 (isti je naslov Sabranih priča iz 1991); *Sabrana djela*, 1968 (s fragmentima rukopisa iz zaostavštine); *Blago u duvaru*, 1983. i *Pripovijetke*, Sarajevo, 1983. Zastupljen je u antologijskim izborima bosanskohercegovačke pripovijetke i prevoden je na strane jezike.

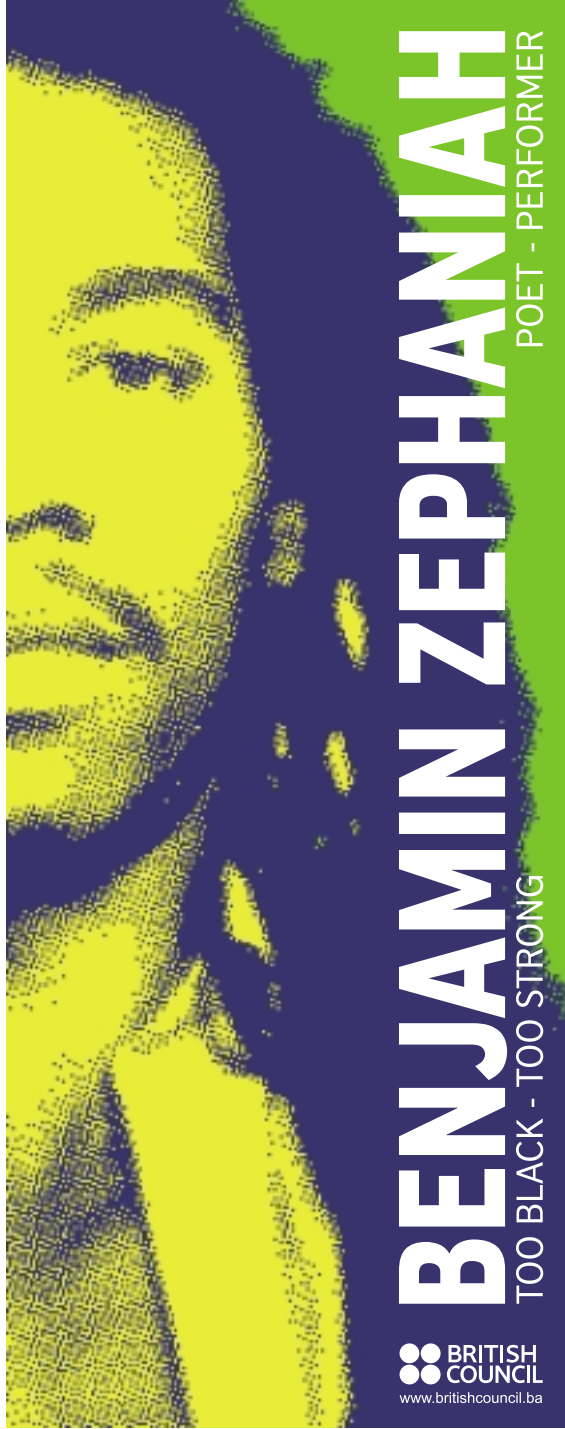
Povodom 60-godišnice rođenja objavljen je Zbornik radova *Književno i revolucionarno djelo Zije Dizdarevića*, 1976; izbor *Kritičari o Ziji Dizdareviću*, 1978, i knjige: Sava Ćeklić, *Život i djelo Zije Dizdarevića*, 1982; Iso Kalač, *Priča i vrijeme – Zija Dizdarević i međuratna priča u BiH*, 1985. O Ziji Dizdareviću pisali su njegovi prijatelji i poznavaoци književnosti – Branko Ćopić, Skender Kulenović, Rizo Ramić, Midhat Begić, Aleksandar Ljiljak, Risto Trifković, Izet Sarajlić i drugi.

Ispovjedni, intimistički pasaži, kao i opori zapisi o studentskim danima, političkim i socijalnim prilikama u predvečerje Drugog svjetskog rata, sačuvani su u bilježnici, dnevniku i malobrojnim pismima Zije Dizdarevića I. Mujezinoviću i B. Ćopiću, što se, uz arhivsku i drugu građu, nalazi u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu (jednom od izvora ovdje navedenih činjenica). Zbog ograničenog prostora, drugi arhivski i štampani izvori nisu, nažalost, ovom prilikom mogli biti navedeni.

PASOŠ PUTOVNICA ПАСОШ POTNI LIST

Benjamin Zephaniah
Michael Rosen
Roger McGough
Shamshad Khan
Linton Kwesi Johnson
John Hegley
Tony Harrison
Carol Ann Duffy
John Cooper Clarke
Moniza Alvi
Patience Agbabi

**IZBOR IZ
SUVREMENE
BRITANSKE
POEZIJE**

BENJAMIN ZEPHANIAH

POET - PERFORMER

TOO BLACK - TOO STRONG

BRITISH
COUNCIL

www.britishcouncil.ba

BENJAMINOVA BRITANIJA

Često mi je postavljano pitanje o pjesničkoj sceni u Britaniji i nikad uistinu nisam znao odakle da počnem, a istina je da postoji veliki broj pjesničkih scena na ovom lijepom zelenom otoku. Pod pojmom scene ne podrazumijevam uvijek isto, ali ja sam pjesnik i imam pravo na pjesničku slobodu.

Postoji scena pjesnika (uglavnom muškaraca) malo prisutnih u javnosti. Ti pjesnici veoma rijetko (ili nikako) viđaju jedni druge i šira publika samo ponekad čuje nešto o njima. Oni mogu djelovati prilično usamljeno, ali im njihova vlastita važnost pravi društvo. Oni su visoko obrazovani i pišu jedino da pokažu svojim visoko obrazovanim prijateljima koliko su obrazovani. Pišu debele knjige jer imaju vremena i vjeruju da bi svijet bio grozno mjesto kada bi svi imali interes za poeziju i, još gore, kada bi je svi razumjeli.

To je samo jedna scena. Ja ne želim da sudim niti da kritikujem ni jednog pjesnika ni njihove scene, mislim da su svi dobri i želim im da budu ono što već žele da budu. Pjesnika ima svih oblika i veličina, sa svim vrstama kaprica i idiosinkrazije, i ja stalno govorim da smo svi grane istog stabla. Ali scena ovih za kuću vezanih pjesnika nije moja scena. Ono što mene fascinira jeste scena žive poezije gdje humor, politika, ljubav i gnjev sjede jedno pored drugog i gdje mladi dolaze da nahrane dušu prije nego što izađu na ples. To je poetska scena na koju želim da skrenem pažnju. Ti pjesnici prosto ne vjeruju u umjetnost radi umjetnosti, oni pišu s ubjeđenjem, oni imaju cilj i vjeruju da je njihova dužnost da uspostave dijalog sa svojom publikom.

Poslije Alana Ginzberga i Jack Cerouaca, prvaka bit-poezije pedesetih i šezdesetih, Britanija je odgovorila sa Mersey¹ bit-pjesnicima predvođenim Rogerom McGoughom, Brianom Patternom i pokojnim Adrianom Henrijem. Brian Pattern je još uvijek plodan pisac. On često nastupa i piše sjajne knjige za djecu, ali Roger je više prisutan, on uporno objavljuje knjige i recituje svojim obožavaocima. Svi su oni na sceni preko trideset godina.

John Cooper Clarke (JCC), na drugoj strani, pojavio se na sceni u kasnim sedamdesetim. Prvi pravi punk-pjesnik među

Prevela Vojka Đikić

¹ Mersey je rijeka u Liverpulu, gdje je nastao prvo muzički pokret, koji je zatim dao ime i pjesničkom

pjesnicima bijele radničke klase koji su bjesnili zbog tegobnog života socijalno ugroženih klasa. JCC naglašava svoje čudesne priče svojom još čudesnijom imaginacijom. Dok je JCC obavljaao svoje, Linton Kwesi Johnson (LKJ) se pojavljuje iz reggae-muzičke scene, zajedno sa ljudima poput mene. On poetski ocrtava progres, ili odsustvo progressa, crnačke zajednice. LKJ-a je lakše slušati nego čitati. On govori i nastupa s jakim akcentom i dijalektom Jamajke, koje pokušava ugraditi i u tekst. Svi smo govorili ono što je istina – da naša zajednica nema svoj glas, političari nas ne predstavljaju, tako da su pjesnici igrali najznačajniju ulogu u tome da se čuje glas naših porodica i naših susjeda.

Nekako u isto vrijeme pojavio se momak koji se zove John Hegley. Potpuno šašav, na najinteligentniji mogući način. Kada je nastupao, radoznala dječaćka čednost blistala je u njegovim očima. Vidio sam ga kako recituje poeziju od koje se publika previja od smijeha, dok je njegovo lice ostajalo smrtno ozbiljno. Sjećam se da sam ga jednom slušao cijeli sat i svaka pjesma je govorila o njegovim naočarima, a ipak je uspio da ne bude dosadan i da se ne ponavlja. U to vrijeme dužnost mi je bila da ga slijedim i po čitav sat sam znao govoriti samo pjesme protiv aparthejda. Johnove pjesme može čitati samo on ili neki izuzetno dobar glumac koji glumi Johna. Uistinu ne postoji niko sličan njemu.

Kako je azijska zajednica sticala samopouzdanje, mnogi azijski pisci počeli su da stupaju na scenu. Većina tih pisaca bila je zaokupljena problemima migracije, iznevjerenih očekivanja porodice i identiteta. Iako Moniza Alvi piše o ljudskoj sudbini općenito, ona takođe piše o problemima identiteta, na potpuno osoben način. Ona postavlja pitanja koja svi postavljamo, ali se ne ograničava na protestne pjesme ili poeziju koja proizilazi iz poteškoće odgovora na pitanje o etničkoj pripadnosti pri popunjavanju formulara za popis stanovništva. Shamshad Khan piše takođe o problemima identiteta, ali povezuje etnicitet i politiku na način blizak mladoj generaciji Azijata u današnjoj Britaniji. Ona je predstavnicica pokreta muslimanskih žena koje treba da se bore s uobičajenim problemima etničkih manjina i onim što danas nazivamo islamofobijom. Shamshad dolazi iz Manchestera, gdje je jedna od najprisutnijih pjesnikinja tog kruga. Predstoji joj još da objavi knjigu poezije. Ali za nju to nije toliko važno jer ona privlači

novu generaciju slušalaca. To su pjesnici s kojima sam prvo počeo da nastupam. Mi smo željeli da poeziji damo novu snagu i da joj donesemo muziku.

Velika stvar na toj sceni jeste činjenica da su iz nje isključeni posrednici – izdavači, kritičari, štampari – što pjesnicima omogućuje direktan kontakt s publikom. To je dalo šansu mnogim glasovima. Pjesnici su samo trebali izaći pred publiku i govoriti svoje pjesme. Michael Rosen je, na primjer, umio da bude šašav koliko i John Hegley, ili ozbiljan kao LKJ, a mnogo je godina bio salonski pjesnik za slušaocce BBC radija i ona vrsta pjesnika koji zabavlja djecu na rođendanskim zabavama. Na kraju, on je politiku shvatio veoma ozbiljno i siguran sam da je bio na svim protestnim skupovima na kojima sam bio i ja.

Carol Ann Duffy vjerovatno ne bi voljela da bude uvrštena u moj izbor velikih Britanaca, ona ne voli liste niti mjesta na tabelama liga. Ona ne želi da bude pjesnik-laureat.

Po mome mišljenju, ono o čemu govorim mnogo je više od pjesničke scene – to je nastavak usmene tradicije. Vjerujem da se ono što mi radimo naslanja na Beowulfa ili na Home-rovo djelo. Mi takođe želimo da provociramo savjest i da uzburkamo krv. Tony Harrison to zasigurno čini. Smatram ga neodoljivim. Pred nama je čovjek velikih ideja, revolucionar i učitelj koji jednostavno prelazi iz jezika klasične književnosti u svakodnevni jezik modernog Yorkshirea. Njegovo obrazovanje nije nikad smetalo njegovoj imaginaciji. Njegove teme znače veoma mnogo za sve nas i zato se one tako često presele u kolumne naših novina. Od balada do lirskih pjesama, od šaljivih poema do reggaea, od narativne poezije do rap-pjesništva, mi to izvodimo direktno na pozornicama. Mi možemo objaviti knjige, možemo poeziju staviti na internet, ali za nas najvažnija stvar jeste činjenica da mi pjesme objavljujemo u srcima ljudi.

Benjamin Zephaniah

WHAT IF

If you can keep your money when governments about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust your neighbour when they trust not you
And they be very nosy too;
If you can await the warm delights of summer
Then summer comes and goes with sun not seen,
And pay so much for drinking water
Knowing that the water is unclean.

If you seek peace in times of war creation,
And you can see that oil merchants are to blame,
If you can meet a pimp or politician,
And treat those two impostors just the same;
If you cannot bear dis-united nations
And you think dis new world order is a trick,
If you've ever tried to build good race relations,
And watch bad policing mess your work up quick.

If you can make one heap of all your savings
And risk buying a small house and a plot,
Then sit back and watch the economy inflating
Then have to deal with the negative equity you've got;
If you can force your mind and body to continue
When all the social services have gone,
If you struggle on when there is nothing in you,
Except the knowledge that justice cannot be wrong.

If you can speak the truth to common people
Or walk with Kings and Queens and live no lie,
If you can see how power can be evil
And know that every censor is a spy;
If you can fill an unforgiving lifetime
With years of working hard to make ends meet,
You may not be wealthy but I am sure you will find
That you can hold your head high as you walk the streets.

Benjamin Zephaniah

THE LONDON BREED

I love dis great polluted place
Where pop stars come to live their dreams
Here ravers come for drum and bass
And politicians plan their schemes,
The music of the world is here
Dis city can play any song
They came to here from everywhere
Tis they that made dis city strong.

A world of food displayed on streets
Where all the world can come and dine
On meals that end with bitter sweets
And cultures melt and intertwine,
Two hundred languages give voice
To fifteen thousand changing years
And all religions can rejoice
With exiled souls and pioneers.

I love dis overcrowded place
Where old buildings mark men and time
And new buildings all seem to race
Up to a cloudy dank skyline,
Too many cars mean dire air
Too many guns mean danger
Too many drugs mean be aware
Of strange gifts from a stranger.

It's so cool when the heat is on
And when it's cool it's so wicked
We just keep melting into one
Just like the tribes before us did,
I love dis concrete jungle still
With all its sirens and its speed
The people here united will
Create a kind of London breed.

Benjamin Zephaniah

ŠTA AKO

Prevela Irena Žlof

Ako možeš zadržati svoj novac dok vlade oko tebe
Gube svoj i krivicu svaljuju na tebe
Ako vjeruješ u bližnjeg svog i kad on ne vjeruje u tebe
I još gura nos u stvari koje se tiču samo tebe
Ako imaš strpljenja čekati toplinu i ljeta začće
A ono dođe i prođe a da se sunce ne da ni vidjeti
I bacaš silne novce na vodu za piće
Pošto znaš da običnu vodu nije dobro piti.

Ako pozivaš na mir u vremenu koje ratove stvara
A znaš da su pravi krivci trgovci naftom
Ako možeš i svodnika i političara
Tretirati kao folere u maniru istom
Ako ne možeš podnijeti ne-ujedinjene narode
I misliš da je novi svjetski poredak samo varka
Ako pokušavaš graditi dobre međurasne odnose
Iako policija gazi plodove tvog truda bez prestanka.

Ako možeš na gomilu sakupiti svoju ušteđevinu
I riskirati da kupiš nešto zemlje i malu kuću
Pa nijemo posmatrati pretvaranje ekonomija u prašinu
A tebi je nositi se s njihovom mizernom vrijednošću
Ako možeš natjerati svoj um i tijelo da nastave
I onda kad društvene ustanove podbace
Ako se boriš dalje i kad u tebi više ništa ne ostane
Osim vjere da pravda ne može biti u krivu.

Ako možeš govoriti istinu običnom puku
Ili hodati s vladarima a ne biti njihov pijun
Ako vidiš da moć i zlo mogu ići pod ruku
I da je svaki cenzor zapravo špijun;
Ako možeš ispuniti cijeli život jedan
Godinama teškog rada samo kraj s krajem da sastaviš
Možda nisi najmućniji ali znaš, u to sam siguran
Da možeš ponosno držati glavu dok ulicama prolaziš.

Benjamin Zephaniah

LONDONSKA VRSTA

Volim ovo veliko zagađeno mjesto
Gdje pop-zvijezde dolaze živjeti svoje snove
Ovdje rejveri na drum&bass dolaze često
I političari kuju svoje planove
Sve muzike svijeta žive tu
Ovaj grad odsviraće ti svaki takt
Oni što su rođeni svuda po svijetu
Čine da ovaj grad bude tako jak

Svijet hrane na ulicama izložen
Gdje cijeli svijet može doći i pojesti
Objed uz gorke slatkiše kraju priveden
A kulture se stapaju i prožimaju
Dvije stotine jezika glas daju
Nestalnih godina hiljadama
I sve religije mogu da se raduju
S pionirima i prognanim dušama

Volim ovo prenatrpano mjesto
Gdje stare zgrade obilježavaju ljude i vrijeme
A nove zgrade kao da se upinju često
Da dotaknu oblačnog vlažnog neba breme
Gdje je mnogo automobila zrak je loš
Gdje je mnogo oružja opasnost je velika
Gdje je mnogo droge tebi je još
Klonit' se čudnih poklona čudaka

Tako je dobro kad se raširi toplina
A još bolje kad dođe hladni talas
I samo se stopimo postavši jednina
Baš kao plemena prije nas
I dalje volim ovu džunglu od betona
Uz sve njene sirene i brzinu pustu
Ova ujedinjenih ljudi silina
Uskoro stvoriće pravu londonsku vrstu

HOW SHALL WE DEFEAT THE ENEMY?

How shall we defeat The Enemy?

We shall defeat The Enemy by making alliances.

Who shall we make alliances with?

With people whose interests it is, to be enemies with The Enemy.

How shall we win an alliance with these people?

We shall win an alliance with these people by giving them money and arms.

And after that?

They will help us defeat The Enemy.

Has The Enemy got money and arms?

Yes.

How did The Enemy get money and arms?

He was once someone whose interest it was, to be enemies with our enemy.

Which enemy was this?

Someone in whose interest it had once been, to be enemies with an enemy.

KAKO DA POBIJEDIMO NEPRIJATELJA?

Kako da pobijedimo neprijatelja?
Pobijedit ćemo neprijatelja ako saveze budemo pravili.
S kim da pravimo saveze?
S onima koji bi da neprijatelju budu neprijatelji.
Kako da s njima savez održavamo?
Možemo savez da održavamo ako im novac i oružje dajemo.
A onda?
Oni će nam pomoći da neprijatelja pobijedimo.
Ima li neprijatelj novac i oružje?
Da.
Odakle mu?
Nekad je on bio taj koji je htio da neprijatelju bude neprijatelj.
Koji je to neprijatelj?
Onaj koji je nekada davno neprijatelju bio neprijatelj.

Prevela Amira Sadiković

AT LUNCHTIME

When the bus stopped suddenly
to avoid damaging
a mother and child in the road,
the younglady in the green hat sitting opposite,
was thrown across me,
and not being one to miss an opportunity
i started to make love.

At first, she resisted,
saying that it was too early in the morning,
and too soon after breakfast,
and anyway, she found me repulsive.
But when I explained
that this being a nuclearage
the world was going to end at lunchtime,
she took off her green hat,
put her busticket into her pocket
and joined in the exercise.

The buspeople,
and there were many of them,
were shockedandsurprised,
and amusedandannoyed.
But when word got around
that the world was going to end at lunchtime,
they put their pride in their pockets
with their bustickets
and made love one with the other.
And even the busconductor,
feeling left out,
climbed into the cab,
and struck up some sort of relationship with the driver.

That night,
on the bus coming home,
we were all a little embarrassed.
Especially me and the younglady in the green hat.
And we all started to say
in different ways
how hasty and foolish we had been.
but then, always having been a bitofalad,
i stood up and said it was a pity
that the world didn't nearly end every lunchtime,
and that we could always pretend.
And then it happened...

Quick asa crash
we all changed partners,
and soon the bus was aquiver
with white, mothball bodies doing naughty things.

And the next day
and everyday
In everybus
In everystreet
In everytown
In everycountry

People pretended
that the world was coming to an end at lunchtime.
It still hasnt.
Although in a way it has.

Prevela Amira Sadiković O RUČKU

Kad stade autobus naglo
da bi izbjegao
majku s djetetom na cesti,
a mladadama preko puta, sa zelenim šeširo,
pade preko mene,
a ja, od onih koji nikad ne propuštaju priliku,
ponudih joj ljubav.

Prvo se opirala,
kazala da je jutro, da je prerano,
da je tek doručkovala,
i da sam joj ionako odvratan.
Ali kad joj objasnih
da je vrijeme nuklearnihkatastrofa,
da će o ručku smak svijeta,
ona skinu zeleni šešir,
stavi autobuskukartu u džep,
i pridruži mi se u poduhvatu.

Ostaliuautobusu,
a bilo ih je mnogo,
bili su šokiranipaiznenađeni,
i iznerviraniazabavnoim.
Ali kad se proču
da će o ručku smak svijeta,
staviše ponos u džep
sa autobuskomkartom
i počеше jedni s drugima voditi ljubav.
Čak i kondukterautobusa,
osjetivši se nekako zapostavljenim,
ode do vozača,
i započe s njim nekakav odnos.

Te večeri,
u autobusu na putu kući,
svima nam bi malo neugodno.
Naročito meni i mladojdami sa zelenim šeširom.
I svi počesmo pričati
svako na svoj način
kako smo nepromišljeni i budalasti bili.
a onda ja, uvijekpravifrajer,
ustadoh i kazah da je baš šteta
što svaki dan o ručku nije smak svijeta,
i da bismo mogli uvijek tako folirati.
I desi se tad...

Brzo poput praska
zamijenismo partnere,
i uskoro se autobus zatrese
od bijelih naftalinskih lopti tijela što zločeste stvari rade.

I sutradan
i svakidan
U svakomautobusu
U svakojulici
U svakomgradu
U svakozemlji

Ljudi foliraju
da će o ručku smak svijeta.
Još nije.
Mada, u neku ruku, i jeste.

OPPRESSED COVERAGE

It's not often you give us a prime time slot
but make an exception in times of trouble
when you star us on the news on ITV and BBC

bomb blasts it was us who did it
famines the result of Islamic rule
demonstrations only of mindless masses
women covered it's got to be oppressive

and it won't be the last time there's confusion
about Muslims and Islam in this nation
whether on radio or TV
rampaging fundo oppressive repressives
you know
even I'm starting to get
a negative picture of me

bomb blasts it was us who did it
famines the result of Islamic rule
demonstrations only of mindless masses
women covered it's got to be oppressive

and whatever the news
you restate your views with such ease
always finishing with a call to prayer
Allahu -Akbar

any excuse to show us on our knees.

IZVJEŠTAVANJE, UGNJETAVANJE

Ne dajete nam često najbolje termine
ali ima izuzetaka u problematična vremena
onda smo zvijezde u svim udarnim vijestima

eksploDIRA bomba, sigurno smo mi
islam je kriv za glad
demonstracije samo bezumnih masa
pokrivene žene, sigurno je ugnjetavanje

i nije to zadnji put da se pravi konfuzija
o muslimanima i islamu u ovoj državi
kad radio i televizija
stalno isto bubaju, ugnjetavanje i represija
da znate
sad već i ja
sama sebe u lošem svjetlu vidim

eksploDIRA bomba, sigurno smo mi
glad, islam je kriv
demonstracije samo bezumnih masa
pokrivene žene, mora da je prisila

i šta god da se objavi
vi svoje stavove tako lako potvrdite
i uvijek na kraju poziv na molitvu
Allahu-ekber

sve, samo da nas na koljenima vidite.

Prevela Amira Sadiković

Linton Kwesi Johnson

REGGAE SOUNDS

Shock, black double down-beat bouncin'
Rock-wize tumble doun sound music
Foot drop, find drum blood story
bass his'try is a-movin' is a-hurtin' black story

Thunder from a bass drum soundin'
Lightnin' from a trumpet and a organ
Bass and rythm and trumpet double up
Keep up with drums for a deep pound searchin'

Ridim of a tropical, electrical storm
Cool doun to de base of struggle
Flame ridim of historical yearnin'
Flame ridim of de time of turnin'
Measurin' de time for bombs and for burnin'

Slo' drop, make stop, move forward
Dig doun to de root of pain
Shape it into violence for de people
They will know what to do, they will do it

Linton Kwesi Johnson

ZVUCI REGGAEA

Udari, crni dupli takt da skače
K'o kamen se skotrljaj do zvuka muzike
Spusti nogu, nađi krvavu priču bubnja
historija basa dirljiva je bolna je crnačka priča

Grmljavina iz bas bubnja se čuje
Munje iz trube i orgulja
Bas i ritam i truba duplo brže
Ukorak s bubnjevima što duboki udarac traže

Ritam tropske električne oluje
Smiruje se do korjena borbe
Vatreni ritam historijske čežnje
Vatreni ritam vremena preokreta
Otkucava vrijeme za bombe i spaljivanje

Polako spusti, zaustavi, kreni naprijed
Zarij do korijena boli
Oblikuj nasilje narodu
Oni će znati šta da čine, oni će to učiniti

Prevela Ulvija Tanović

BIRTHDAY IN A ROMAN GARDEN

At their meeting
She gives him a greeting
And a broach wrapped in a colourful
Papyrus.

It is easily opened;
It has not been sealed with selloptape.
He attaches the gift to his garment,
Lifts his head
And feels the sea of inner sickness
As he sees on her person
The small red flower of another person's
Passion.

'Where did you get it?' he blurts
and he hurts.
'The market in Ostia', she replies.
'I mean the love-bite not the present,
whose is it?'
'It is mine,' she answers.
And for her intelligence he is thankful
And for her infidelity he is not.
He returns the broach
And turns in his toga towards the sun
Ignoring all of her imploring him to stay,
Of which there is none.

ROĐENDAN U RIMSKOM VRTU

Trenutak njihovog susreta
Ona ga pozdravlja
I pruža mu broš umotan u šareni
Papirus

Lako se otvara;
Nije zalijepljen selotejpom.
On pričvršćuje poklon na svoju odoru,
Podiže glavu
I osjeća plimu mučnine
Kad na njenom vratu ugleda
Mali crveni cvijet nečije tuđe
Strasti

‘Odakle ti?’ iz njega provali
a boli.
‘S tržnice u Ostiji’, ona odgovara.
‘Mislim na ljubavni ugriz, a ne poklon
čiji je?’
‘Moj’ ona uzvraća
Na njenoj inteligenciji zahvalan je
Na njenoj nevjeri nije.
Vraća broš
I ka suncu se okreće u togu umotan
Ignorišući sva njena preklinjanja da ostane
Koja su samo pusti san.

Prevela Irena Žlof

LAUREATE'S BLOCK

For Queen Elizabeth

*I'm appealed to see newspaper use my name
as 'widely tipped' for a job I'd never seek.
swans come in Domestic, Mute and Tame
and no swan-upper's going to nick my beak*

*I'm particularly vexed that it occurred
in those same Guardian pages where I'd written
on the abdication of King Charles III
in the hope of a republic in Great Britain.*

*I wrote the above last night but what comes next
I wrote the day that Ted Hughes, sadly, died
and to exit from the lists I've faxed the text
for inclusion in the Guardian (op.ed side?):*

No doubt inspired by the lunchtime news
the salesman, passing volumes by myself,
was selecting all the second-hand Ted Hughes
to move to the window from the poetry shelf.

A poet's death fills other poets with dread,
timor mortis like Dunbar's, and of the fate
of being remaindered, and not ever read,
but this bookshop window's got *Crow* laid in state,

with front cover showing now not just the spine.
At least they get your books out on display.
I'm doubting that they'll bother much with mine,
as I buy an old 4-volume Thomas Gray.

It was in this Stratford bookshop that I heard
Ted died, and needed my lover, stuck on stage
as Queen Elisabeth in *Richard III*,
to help me not to brood I'm near Ted's age.

While she ran the gauntlet of gut-curdling guile
child murder, mayhem, lust for monarchy
I walked by the swollen Avon for a while.
The plastic bag with Gray in banged my knee.

The swan's feet were slapping on deep towpath mud.
They wouldn't venture on the Avon out of fear
of the overflowing river in full flood
and getting their necks wrung dragged into the weir.

While my lover had to do two *Richard III's*
I went to bed and read from front to back
all those four vols of Gray and found these words:
the saponaceous qualities of sack

in a letter that I think's worth perusal
especially by unversed journalists
who speculate which poet after Hughes'll
get a post Gray wouldn't credit still exists.

Though I could, because I've practised, paraphrase
in his *Elegy's* quatrains if I so chose,
the following remarks of Thomas Gray's.
I'll quote them as he wrote them in plain prose:

*Though I very well know the bland emollient saponaceous
qualities of sack and silver, yet if any great man
would say to me "I make you rat-catcher to his Majesty,
with a salary of £300 a year and two butts of the best
Malaga; and though it has been usual to catch a mouse
or two, for form's sake, in public once a year, yet to
you, sir, we shall not stand upon these things" I cannot
say I should jump at it, nay, if they would drop the very
name of the office, and call me Sinecure to the King's
Majesty, I should still feel a little awkward, and think
everybody I saw smelt a rat about me...*

*The office itself has always humbled the professor
hitherto (even in an age when kings were somebody), if
he were a poor writer by making him more conspicuous,
and if he were a good one by setting him at war
with the little fry of his own profession, for there are
poets little enough to envy even a poet laureate.*

(Dec 19, 1757)

Tony Harrison

That's Gray 2 centuries and more ago
with sentiments I find quite close to my mine.
and anyone who knew my work would know
which words of Thomas Gray I'd underline.

And the new rat-catcher to our present Queen,
who must have palace rodents sleek and fat,
though he/she washes after catches and keeps clean,
still sports retainer's raiment rank with rat.

There should be no successor to Ted Hughes.
"The saponaceous qualities of sack"
are purest poison if paid poets lose
their freedom as PM's or monarch's hack.

Nor should Prince Charles succeed our present Queen
and spare us some toad's ode or coronation.
I'd like all suchlike odes there've ever been
binned by a truly democratic nation.

Are the poets who are monarchists who'll try?
They might well get a Garter for their guts.
You'll never hear me heave an envious sigh.
I'd sooner be a free man with no butts,

free not to have to puff some prince's wedding,
free to say up yours to Tony Blair,
to write an ode on Charles I's beheading
and regret the restoration of his heir

*(I'd hoped last week that would-be royal hacks
that self-promoting sycophantic flock
would whet their talents on the headman's axe
but it seems like a bad case of laureate's block –*

30 January 1649

*though it's hard to use the date for self-promotion
the anniversary's gone by with not a line
from toadies like Di-deifying Motion),*

free to write what I think should be written,
free to scatter scorn on Number 10,
free to blast and bollock Blairite Britain
(and alliterate outrageously like then!)

free to write exactly as I choose
and heed both Thomas Gray's and Milton's ghost.
It's not for Laureate poems we'll miss Ted Hughes
nor any past pretender to the post.

And free, once Richard's off and Richmond's on
the battered throne with hacked crown on his head
and widowed women wan and wobegone,
when my unpainted queen's back in our bed,

to kiss my dedication, hot with scenes
of regal wrath, rage, wrangle, kiss away,
as we kiss equals and do not kiss queens,
the bitter taste of Shakespeare's bloody play.

A poet's death fills other poets with dread,
a king's death kings, but under my duvet
is Queen Elisabeth, and off our bed
slide these quatrains and all of Thomas Gray.

LAUREATOV BLOK

Za kraljicu Elisabeth

Prevela Irena Žlof Šokira me što vidim da novinari pišu o meni
kao o kandidatu za posao koji nikad ne bi' htio.
Labudova ima raznih – Domaći, Nijemi i Ukroćeni
al' još se nije rodio ko bi ovom labudu kljun obilježio.

Posebno me ljuti pojavljivanje takvog nečeg
u onom istom Gardianu gdje sam ja pisao ranije
o abdikaciji kralja Čarlsa III
vjerujući u mogućnost Republike Velike Britanije.

Ovo sam gore napisao sinoć al' nastavak
na sam dan kad je Tedu Hjuzu objavljena smrtovnica,
te da se javno izuzmem iz natjecanja faksiram članak
u Gardian (za reakcije čitalaca otvorena stranica?):

Bez sumnje potaknut vijestima u podne
prodavac je, pronoseći pored mene tomove,
birao knjige Teda Hjuza, sve polovne
premještajući ih s polica u izlog knjižare.

Pjesnikova smrt druge pjesnike uvijek zebnjom ispuni,
timor mortis kao kod Danbara, al' i od saznanja
da su oni preostali, a možda nikad čitani,
al' u ovoj knjižari *Vrana*, makar i takvog stanja

da ju korice još jedva uspijevaju okupiti.
Ali barem drže tvoje knjige u izlozima.
Pitam se da li će se oko mojih i toliko pomučiti
dok kupujem starog Tomasa Greja u 4 toma.

Upravo se u ovoj knjižari u Stratfordu i srećem
s viješću o Tedu, i trebam moju ljubav, koja je sad na sceni
igrajući kraljicu Elizabetu u Ričardu III,
da zaboravim da je Ted po godinama bio blizu meni.

Ona je spletkarila – stomak bi se prevrnuo
čedoumorstvo, pokolji, žudnja za tronom
dok sam ja pored nabujalog Avona šetao
lupkajući kesu, s Grejom u njoj, koljenom.

Labuđa peraja šljapću po stazi u dubokom blatu.
Nijedan se od njih ne usuđuje u Avon ući,
boje se nabujale rijeke koja donosi poplavu
i koja bi ih za vratove u vir mogla povući.

Dok je moja ljubav po drugi put Ričarda III odrađivala
ja sam legao i od korica do korica pročitao iz kreveta
sva četiri toma Greja, i ova mi se fraza ukazala:
Sapunaste odlike sekta

u pismu koje vjerujem trebaju dobro iščitati
nevješti novinari, naročito isti oni
što nagađaju koji pjesnik nakon Hjuza će dobiti
poziciju za koju sam Grej ne bi vjerovao da još postoji.

Znam da bih se mogao prihvatiti parafraziranja
u maniru njegove *Elegije*, kada bih htio,
Tomasa Greja slijedećih kazivanja.
Ali evo ih u prozi, kako ih je i napisao:

*Iako su mi veoma dobro poznate bljutave blage sapunaste
odlike sekta i srebra, kad bi mi kakav velikaš rekao
“Imenujem Vas Lovcem na pacove Njegovog veličanstva,
s tri stotine funti godišnje plate i dvije bačve najbolje
Malage pride; te iako je običaj, tek forme radi, jednom godišnje
javno uloviti par miševa, kad ste Vi u pitanju, gospodine, nećemo
na tome insistirati” ne mogu reći
da bih na tu priliku skočio, o ne, čak i kada bi izostavili
puni naziv pozicije i nazvali me Nominalnim službenikom
Njegovog kraljevskog veličanstva, i dalje bih se osjećao pomalo
čudno i mislio
da svako koga sretnem može nanjušiti pacova u meni...*

*Sama služba uvijek i oduvijek unižava službenika
(čak i u vremenu kada su kraljevi bili neko i nešto), ako je
loš pisac čineći ga očiglednijim, a ako je dobar,
okrećući ga protiv ono malo podmlatka u toj profesiji,
jer uistinu postoje pjesnici tako bijedni da zavide čak i pjesniku -
laureatu.*

(19. decembra, 1757.)

Ovo je Gray od prije više od dva stoljeća
sa osjećanjima koja se čine vrlo bliska mojim.
i ko poznaje moj rad vrlo jasno osjeća
koje riječi Tomasa Greja nimalo ne dvojim.

A što se lovca na pacove sadašnje kraljice tiče,
sigurno sve glodare drži debelim i doličnim,
te iako se on/ona kupa i čisto odijelo namiče,
uniforma ih ipak čini i same pacovima sličnim.

Teda Hjuza niko ne treba naslijediti.
"Sapunasta odlika sekta" kao da bi ih otrovala
ako će plaćeni pjesnici izgubiti
slobodu kao ministarska ili kraljevska piskarala.

*Ni princ Čarls ne bi trebao Kraljicu naslijediti,
poštedite nas ljigavih oda u čast koronacije.
Sve slične ode ikad napisane htio bih vidjeti
u smeću istinski demokratske nacije.*

*Ima li pjesnika - monarhista koji će pokušati?
Možda dobiju Orden podvezice zbog svog hrabrog čina.
Ja nikad neću osjetiti ni trunku zavisti.
Radije slobodan čovjek bez te bačve vina,*

*slobodan da ne veličam vjenčanje princa svakog,
slobodan da Tonyu Bleru kažem da ga nabijem,
napišem odu o odrubljivanju glave Čarlsa I
i povratak njegovog nasljednika oplakujem*

*(Ponadah se prošle sedmice da će kraljevska piskarala,
to samopromovirajuće jato ulizica, baš tada
iskoristiti poglavnikov mač za oštrenje svojih pera
ali nastupila im je, izgleda, kreativna blokada –*

30. januar, 1649. godine

*teško je iskoristiti datum za samopromoviranje
te godišnjica prođe bez ijedne riječi napisane
ljigavaca iz Pokreta za Di-deificiranje),*

slobodan da pišem što držim vrijednim pisanja,
slobodan da broj 10 obasipam osudama,
psujem i proklinjem ono što je blerovska Britanija
(i opet se bijesno poslužim aliteracijama!)

slobodan da pišem tačno u skladu s mojim željama
slijedeći duhove Tomasa Greja i Milтона.
Teda Hjuza se nećemo sjećati po slavopojkama
baš kao ni onih ranije na istim pozicijama.

I slobodan, kad Ričard napusti a Ričmond se popne
na ofucani tron s ulubljenom krunom na glavi
i udovice unesrećene ostanu da kopne,
kad moja je nenašminkana kraljica opet u postelji,

da ljubim svoju posvetu, još vreću od scene
vladarskih sukoba i bijesa, poljubim ju da prođe,
kako ljubimo sebi ravne a ne ljubimo kraljevine,
gorkasti okus Šekspirove krvave predstave.

Pjesnikova smrt druge pjesnike uvijek strepnjom svlada,
a smrt kralja - kraljeve, ali mi je sada ispod jorgana
kraljica Elizabeta, i s našeg kreveta spada
i ova pjesma i djela Tomasa Greja sabrana.

TRANSLATING THE ENGLISH, 1989

'...and much of the poetry, alas, is lost in translation...'

Welcome to my country! We have here Edwina Currie
and The Sun newspaper. Much excitement.
Also the weather has been most improving
even in February. Daffodils. (Wordsworth. Up North.) If you like
Shakespeare or even Opera we have too the Black Market.
For two hundred quids we are talking Les Miserables,
nods being as good as winks. Don't eat the eggs.
Wheel-clamp. Dogs. Vagrants. A tour of our wonderful
capital city is not to be missed. The Fergie,
The Princess Di and the football hooligan, truly you will
like it here, Squire. Also we can be talking crack, smack
and Carling Black Label if we are so inclined. Don't
drink the H2O. All very proud we now have
a green Prime Minister. What colour yours? Binbags.
You will be knowing of Charles Dickins and Terry Wogan
and Scotland. All this can be arranged for cash no questions.
Ireland not on. Fish and chips and the Official Secrets Act
second to none. Here we go. We are liking
a smashing good time like estate agents and Neighbours,
also Brookside for we are allowed four Channels.
How many you have? Last night of Proms. Andrew
Lloyd-Webber. Jeffrey Archer. Plenty culture you will be agreeing.
Also history and buildings. The Houses of Lords. Docklands.
Many thrills and high interest rates for own good. Muggers.
Much lead in petrol. Filth. Rule Britannia and child abuse.
Electronic tagging, Boss, ten pints and plenty rape. Queen Mum.
Channel Tunnel. You get here fast no problem to my country
my country my country welcome welcome welcome.

PREVODEĆI ENGLEZE, 1989.

'...a poetičnost, nažalost, u prijevodu izblijeđi...'

Dobrodošli u moju zemlju! Ovdje imamo Edwinu Currie i tabloide. Pravo smo uzbudljivi. A i vrijeme nam se popravlja čak i u februaru. Narcisi. (Wordsworth. Gore na sjeveru.). Ako Shakespearea ili operu volite, možete i na crno da uđete. Za dvije glave *Jadnike* odradimo, klimni, namigni, isto ti je. Da puno ne pametujemo. Pauk za auta. Kerovi. Beskućnici. Obilazak divnog nam grada pravi je doživljaj. Fergie, princeza Diana i fudbalski huligani, stvarno vam se, gospodine, mora dopasti. Može i krek i drek i točeno pivo, ako ste za to. Ne pijte H2O. I tako smo ponosni što nam je premijer zeleni. Kakve je boje vaš? Kесе za smeće. O svima i svemu ćete znati, Charles Dickins, pa Terry Wogan, pa Škotska. Za pare sve može, niko ništa ne pita. Irska nije na tapetu. Riba i pomfrit, i Zakon o državnoj tajni, nigdje bolji nego ovdje. Eto ga. Volimo se mi provoditi, pare zarađivati i saponice gledati, i to razne, jer su nam četiri kanala dali. Koliko ih vi imate? Zadnja noć Festivala - nacija himnu zapjevala. Andrew Lloyd-Webber. Jeffrey Archer. Kulture kol'ko voliš. A i historije, i slavnih građevina. Dom lordova. Dokovi. Razna zadovoljstva i visoke kamate, za naše dobro. Džeparenje. Puno olova u benzinu. Prljavština. U nas Imperija i djece zlostavljanje. Elektronske oznake, Boss, deset piva i masa silovanja. Kraljica Majka. Tunel ispod LaManchea. Začas ste tu, kadgod pošli, u moju zemlju moju zemlju moju zemlju dobrodošli dobrodošli dobrodošli.

Prevela Amira Sadiković

John Cooper Clarke

BEASLEY STREET

Far from the crazy pavements
...the taste of silver spoons
A clinical arrangement
...on a dirty afternoon
Where the fecal germs of Mr Freud
...are rendered obsolete
The legal term is null and void
in the case of... Beasley street

In the cheap seats where murder breeds
somebody is out of breath
Sleep is a luxury they don't need
...a sneak preview of death
Belladonna is your flower
Manslaughter is your meat
Spend a year in a couple of hours
on the edge of Beasley street

Where the action isn't
That's where it is
State your position
Vacancies exist
In an X-certificate exercise
Ex-servicemen excrete
Keith Joseph smiles and a baby dies
in a box on Beasley street

From the boarding houses and bedsits full of
...accidents and fleas
Somebody gets it
Where the missing persons freeze
wearing dead men's overcoats
You can't see their feet
A Riff joint shuts - opens up
right down on Beasley street

John Cooper Clarke

Cars collide, colours clash
Disaster movie stuff
For the man with the Fu Manchu moustache
revenge is not enough
There's a dead canary on a swivel seat
there's a rainbow on the road
Meanwhile on Beasley Street
silence is the code

Hot beneath the collar
...an inspector call
Where the perishing stink of squalor
...impregnates the walls
The rats have all got rickets
They spit through broken teeth
The name of the game is not cricket
Caught out on... Beasley Street

The hipster and his hired hat
drive a borrowed car
yellow socks and a pink crevat
nothing la-di-dah
O-A-P
Mother-to-be
Watch the three-piece suite
When shitstopper drains
and crocodile skis
are seen on... Beasley Street

The kingdom of the blind
...a one-eyed man is king
Beauty problems are redefined
...The doorbells do not ring
A light bulb bursts like a blister
the only form of heat
Where a fellow sells his sister
...down the river on Beasley Street

John Cooper Clarke

The boys are on the wagon
The girls are on the shelf
Their commom problem is
...that they're not someone else
The dirt blows out
The dust blows in
You can't keep it neat
It's a fully furnished dustbin
...sixteen Beasley Street

Vince the ageing savage
Betrays no kind of life
...but the smell of yesterday's cabbage
and the ghost of last year's wife
Through a constant haze
of deodorant sprays
He says... retreat
Alsations dog the dirty days
Down the middle of Beasley street

People turn to poison
Quick as lager turns to piss
Sweethearts are physically sick
Every time they kiss
It's a sociologist's paradise
Each day repeats
Uneasy, cheasy, greasy, queasy
...beastly, Beasley Street

Eyes dead as vicious fish
Look around for laughs
If I could have just one wish
I would be a photograph
On a permanent monday morning
Get lost or fall asleep
When the yellow cats are yawning
Around the back of Beasley Street

John Cooper Clarke

Auta se sudaraju, boje odudaraju
Tema filma katastrofe
Za muškarca sa Fu Manchu brkovima
osveta nije dovoljna
Mrtav kanarinac na stolici koja se okreće
dugine boje na putu
Dok na Beasley ulici
tišina je lozinka

Znojav ispod kragne
...inspektor dolazi
Gdje se kvaran smrad bijede
...uvlači u zidove
Svi pacovi rahitični
Pljuju kroz polomljene zube
Zakon nije kriket
Uhvaćen na... Beasley ulici

Cool momak i unajmljen mu ortak
voze se u pozajmljenom autu
žute čarape i roze kravata
ništa previše
penzos i
Buduća majka
Paze na komplet kauča i fotelje
Gdje se najuže pantalone
i cipele *krokodilke*
viđaju na... Beasley ulici

U kraljevstvu slijepih
...ćoro je kralj
Na masnice se drugačije gleda
...Kućna zvona ne zvone
Sijalica pukla k'o žulj
a jedini izvor toplote
Gdje tip prodaje sestru
...na obali rijeke na Beasley ulici

Momci više ne piju
Djevojke stara roba
Zajednički im je problem
...što nisu neko drugi
Prljavština se iznosi
A prašina unosi
Nikako da se sredi
Skroz namještena kanta
Beasley ulica broj 16

Stari siledžija škilji
I ne daje znake života
...uz smrad jučerašnjeg kupusa
i duh prošlogodišnje žene
Kroz vječitu izmaglicu
deodorant spreja
On kaže... povlačenje
Vučjaci slijede trag prljavih dana
Nasred Beasley ulice

Ljudi postaju otrov
Brzo k'o piva mokraća
Lutkicama je muka
Svaki put kad se ljube
Ovo je raj za sociologe
Svaki dan se ponavlja
Nesiguran, šanerski, mastan, bljutav
...beštijska Beasley ulica

Oči mrtve k'o gadna riba
Pogledom traže smijeh
Kad bih imao samo jednu želju
Bio bih fotografija
Stalnoga ponedjeljka ujutro
Izgubio bih se ili zaspao
Kad žute mačke zijevaju
Iza Beasley ulice

HINDI URDU BOL CHAAL (*bol chaal*: dialogue)

These are the languages I try to touch
as if my tongue is a fingertip gently
matching its whorls to echoings of sound.

Separating Urdu from Hindi – it's like
sifting grains of wild rice
or separating India from Pakistan.

The sign of nasal intonation
floats like a heat haze
above new words.

Words like hands banging on the table.

*

I introduce myself to two languages,
but there are so many – of costume,
of conduct and courtesy.

I listen hard as if to sense minute
changes of dialect from village to village
from West Punjab to West Bengal.

These languages could have been mine –
the whisper of silks on silks
and the slapping and patting of chapattis on the tava.

*

I imagine the meetings and greetings
in Urdu borrowed from Sanskrit,
Arabic and Persian.

I shall be borrowed from England.
Pakistan, assalaam alaikum –
Peace be with you – Helloji.

It is not you I am meeting.
It is a sound system travelling through
countries, ascending and descending
in ragas, drumbeats, clapping.

*

In Lahore there grows a language tree
its roots branching to an earlier time
its fruit ripe, ready to fall.

I hear the rustling of mango groves
my living and dead relatives
quarrelling together and I search

for a nugget of sound, the kernel
of language. I am enlarged
by what I cannot hear –

the village conferences, the crackling
of bonfires and the rap of gunfire.

*

My senses stir with words
that must be reinvented.
At the market I'll ask *How much?*

And wait for just one new word
to settle like a stone
at the bottom of a well.

Prevela Irena Žlof HINDI URDU BOL CHAAL
(*bol chaal*: dijalog)

Ovo su jezici koje pokušavam dotaći
jezikom baš kao vrškom prsta nježno
povezujem njihove spirale s odjecima zvukova.

Razlikovati urdu od hindu – kao
razabrati zrna divlje riže
ili razdvojiti Indiju od Pakistana.

Znak nazalne intonacije
lebdi kao ljetna izmaglica
povrh novih riječi.

Riječi kao ruke što udaraju po stolu.

*

Upoznajem se s dva jezika,
ali daleko ih je više – i onaj odijevanja,
ponašanja i manira.

Napeto slušam ne bih li osjetila neznatne
promjene dijalekta od sela do sela
od zapadnog Pendžaba do zapadnog Bengala.

Ovi su jezici mogli biti moji –
šuštanje svile o svilu
pljeskanje i prevrtanje čabate u tavi.

*

Zamišljam susrete i pozdrave
na urdu posuđenom od sanskrita,
arapskog i perzijskog.

Ja ću se posuditi od Engleske.
Pakistane, assalaam alaikum –
Mir s tobom – Helloji.

Ne srećem ja tebe.
Već sistem zvukova što putuje kroz
zemlje, nastaje i nestaje

kroz ragu¹, udarce bubnja, pljeskanje.

*

U Lahoreu raste drvo jezika
korijenje njegovo seže u davnine
plodovi mu zreli, spremni da opadnu.

Čujem šuštanje u vrtovima manga
moji živi i mrtvi rođaci
zajedno raspravljaju a ja tražim

onu grudu zvuka, tu srž
jezika. I većom me čini
ono što ne mogu čuti –

seoske skupštine, pucketanje
vatri, odjeke pucnjeva.

*

Moja čula nabrekla riječima
koje moram nanovo iznaći.
Na tržnici upitaću *Koliko košta?*

I čekati samo jednu novu riječ
da se smiri kao kamen
na dnu bunara.

Patience Agbabi

IT'S MY PARTY

I was born in 79
when I came out I was covered in slime
mummy suffered no labour this time
"Mother and baby doing fine"
didn't learn to speak but I learnt how to whine
my first word was "Money"
and then I learnt the party line
never learnt to walk but I learnt how to climb

I was born with no silver spoon in my mouth
but that's the way I speak
I stole lunches from the other kids
I had more than enough to eat
Teacher made me milk monitor
I gave myself a rise
sold each bottle for 20p
and called it "Enterprise"

I was born in 79
never learnt to walk but I learnt how to climb
I owned a house by the time I was nine
you see that car over there it's mine
I got stocks and shares and I'll sign on the dotted
line if it makes me money
I don't have any friends cos I don't have time
I'll stab you in the back if you'll scratch mine

I was born quite comfortable
but now I live in luxury
occasionally I'll open house
so people can suck up to me
I live in an all-white suburb
oh it's not that I'm a racist
I respect good breeding and serious wealth
in all sorts of far away places

Patience Agbabi

I was born in 79
I was born to rule with a Right Divine
I'm here to wage a war on crime
I'll pay police more to make you do time
even if they resort to lying
we've allocated money
but as to the unemployed or the dying
they can whistle and they can whine

I was born a healthy baby
and I've managed to combat illness
so if you're sick you should eat better food
not that supermarket rubbish
smoke less drink less
but keep the revenue high
and if you're home less
I suggest you shut up and die

I was born in 79
in 1990 I had to resign
but don't be fooled though the face isn't mine
we haven't swerved from the party line
you're welcome to watch on tv us wine
and dine at my party your money
cos it's my party mine mine mine
I'm thirteen today and I'm doing just fine.

MOJA ZABAVA

Prevela Amira Sadiković

Rođena sam 79.
sva sluzava od glave do pete
mama ovaj put na porođaju prođe bez muka
“Dobro su i majka i dijete”
nisam naučila govoriti, ali kukati jesam
“Pare” su mi bile prva riječ
i brzo sam naučila šta uvijek treba reć
hodati ne naučih nikad, ali penjati se - da.

Nije mi rođenjem kašika u med pala
ali znam da tako zvučim
krala sam užinu od druge djece
i imala za sebe više nego dovoljno
Po izboru učiteljice postadoh redar
i dobih apetite veće
mlijeko sam prodavala za 20 penija po boci
i to nazvah “preduzeće”

Rođena sam 79.
hodati ne naučih nikad, ali penjati se - da
imala sam kuću, s devet godina samo,
pogledajte, moj je onaj auto tamo
imam dionice i akcije
i potpisujem bilo šta i bilo gdje
ako mi to novac donosi
Prijatelja nemam, nemam za to vremena
pruži mi ruku i biće krvi do koljena.

Rođena sam u ugodnosti
ali sad živim u luksuzu
povremeno otvorim kuću
da mi se ljudi mogu malo ulizivati
živim u kvartu gdje ima samo bijelaca
ma ne, rasista nisam
odakle god da su,
dobar odgoj i bogatstvo poštujem.

Patience Agbabi

Rođena sam 79.
ako voliš moju kulturu, ja ću tvoju sebi pod pete
dat ću vam posao ako u red stanete
ali na plaćeni prekovremeni ne računajte
A vi biste, svinje, da štrajkujete
i od mene biste još i više para
Ništa ne fali uslovima rada
a plata ti, dragi moj, sustići moju neće nikada.

Rođena sam u porodici
u kojoj si mogao kraj s krajem da sastaviš
i zaista mislim da ako si siromašan
moraš na svoje noge sam da staneš
Mi smo dodatno plaćali smetljaru
da nosi naš otpad
i kad te vidim kako po kantama roviš
osjetim u nosu gadni smrad

Rođena sam 79.
idem u grad k'o da mi je hram
za unutrašnjost vremena nemam
tamo uvijek smrdi i nema dobrog vina
operu volim al' kriza je s umjetnicima
ne zarađuju dovoljno
bezvezni socijalisti koji izvikuju parole
ili napadaju državu kad tako izvole

Rođena sam u porodici
koja je kako Bog zapovijeda
brak i drugačije "porodično" uređenje
obično je foliranje
Ako ne prihvatite naše društvene zakone
nova pravila će biti pod moranje
da nam od djece ne pravite konvertite
ili svoje bolesne ciljeve promovirate

Rođena sam 79.
rođena sam da vladam po pravu božanskom
Tu sam da se protiv kriminala borim
da u zatvor odete policiju ću da platim
ako treba neka lažu
para dajem koliko kažu
a što se tiče nezaposlenih i onih na samrti
oni mogu zviždati i kukumakati

Rođena sam kao zdrava beba
i bolest sam svaku svladala kako treba
te ako ste bolesni jedite hranu bolju
od onog smeća iz samoposluge
manje pušite, manje pijte
ali prometa dovoljno za porez ostvarite
a ako ste beskućnik
onda šutite i crknite

Rođena sam 79.
ali sam se morala povući 1990.
neka vas ne zavara ovo lice koje moje i nije
od onog što treba reći ne odstupamo
i možete gledati na TV-u kako uživamo
u vinu i hrani, zabava moja a pare vaše
zabava je moja i samo moja
danas mi je trinaest i sve mi ovo paše.

PORTRET SLIKARA

Stevan Tontić

Boško Kućanski

Stevan Tontić

U BESMRTNOM BRIJESTU

(pismo Bošku Kućanskom)

1.

Gledam tvoju veliku izložbu
otkrivenih oblika svjetske duše,
dušinih grljenja i orgija,
sveg onog ortakluka s materijom,
sestrinske brige za napuštenu,
za bogoostavljenu tvar
po tvojim *čardacima ni na nebu*
ni na zemlji,
uzvitlanim tvojim snom.

Gledam oblike koje dlijetom
(možda i golim šakama)
vadiš iz utrobe kamena i drveta,
iz svoga *besmrtnog bresta*,
spasavajući ih od tmica,
od truleži i rasula
(u koje ih zao udes baca),
grijući ih stegama
majčinskih pređica,
očinskim omčama konopaca.

Ponekad se tu umjesto
stabala, cvjetova, plodova,
vrutaka, čvorišta, gnijezda,
kroz promjenu naglu
stvari grupa talaca,
kolona oblika-izbjeglica,
tužni karavan (al svjetlošću vâjan,
svjetlošću palih zvijezda)
kroz ovu noć i maglu.

A svakim se rezom dlijeta dira
u san dječaka izgnanika

iz prvobitnog raja,
sa strepnjom golog daha
za samu prirodu stvari,
za disanje rodnog svemira
uz huk prijetećeg kraja.

Al oblik tvoj sja i traje,
još drži tvar na okupu:
uzimaš je, tešeš, brusiš
u kosmičke glave, ovale,
maske, talismane, prstenove,
u sušti bjelutak, u prajaje,
u duplje tijela i udove,
kao za Izložbu posljednju
kojoj svi oblici plove
(i tvari s Trona pale,
da preobražene se vrate
u Tvorevinu skupu).

I kako se vlakna brijesta
raduju dodiru konoplje, lana!
Kao da predom iz prasjećanja
(onom s preslice tvoje bake)
oplićeš sva ranjiva,
opako izložena il hladna mjesta,
u iščekivanju Svetog Spasa
za duh što oblike sniva,
za vedri nerv brijesta,
za stud kamena, za elemente,
u osvit Sudnjega dana.

Skrašiće se, najzad udomiti
tvari u srećnim oblicima
u prostoru *kućanskome* -
svaka će doći na mjesto
iz kojeg će sjaj liti,
biti svoja na svome.

Ne gleda li ti i samo
bistrooko dlijeto tamo,
u oblik svih oblika,
u taj skriveni prijesto?

Sad anđeo neki uzima riječ
 (taj demon moga samoljublja!)
 i šapuće mi svoju molbu
 koju ti vjerno prenosim:
 "Želio bih, Majstore, da mi izdubiš
 (pa šta košta da košta)
 škrinju il bešiku (svejedno)
 u svome besmrtnom brijestu;
 prostrana da je i što dublja,
 s poklopcem kao *sporednim nebom*,
 kako bi se odala zadnja pošta
 tijelu koje jedva već nosim,
 da se odmorim u besmrtniku,
 utegnut živom silom konopaca,
 duhom i tijelom na divnoj gozbi
 brestovim vinom i hljebom."

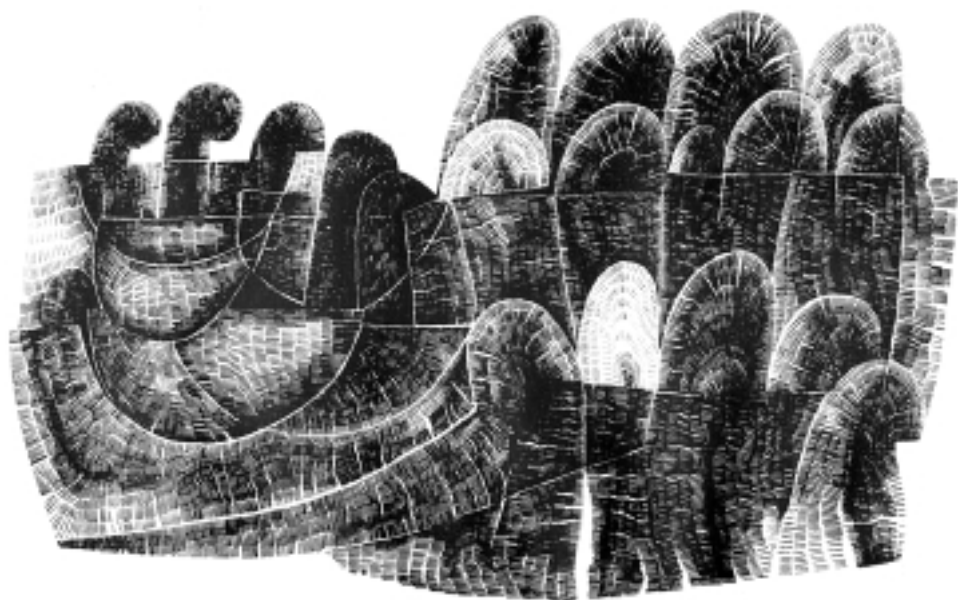
Ušutkavam drskog samoljupca
 a kao da i sam pomišljam:
 kad bih već sada stvarno imao
 krevet od besmrtnog brijesta
 s posteljom od brestovih treščica,
 u koju bih lijegao u košulji
 od mlade brestove like,
 s oglicom od brestove kore,
 možda ne bih ni umirao,
 u najmanju ruku – oslobođen
 vječne predsmrtne more.

I pomišljam da bi mi
 - ako već i umrem –
 izrasla nevidima besmrtnosti kresta
 i soćio bih brestovim mirisom,
 primivši sveto miro
 kao nepopravljivi paganin,
 rodonačelnik reda obožavalaca
 tvoga *Besmrtnog bresta*.

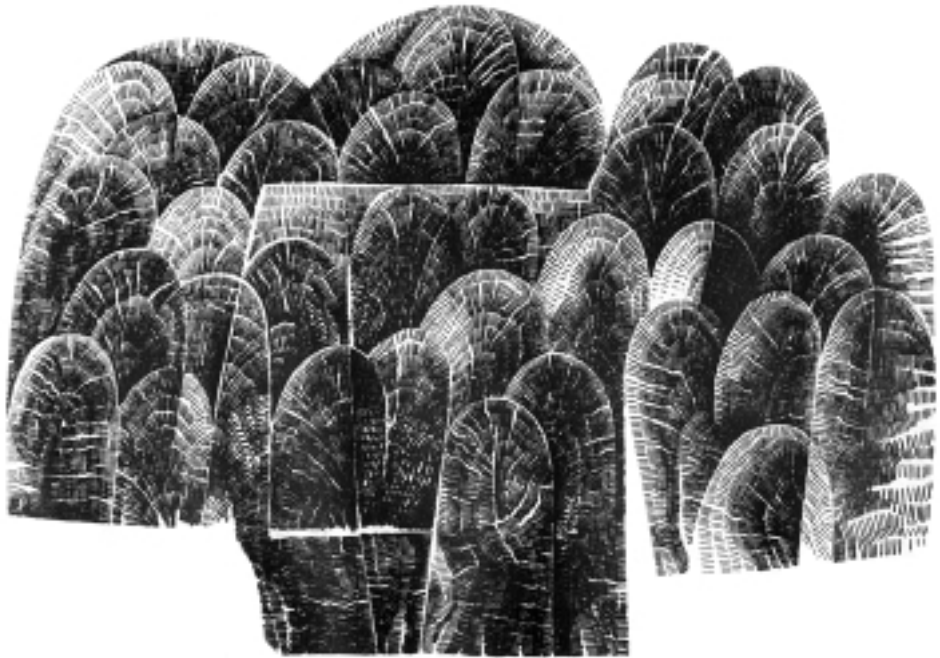
U Sarajevu, novembra 2003.

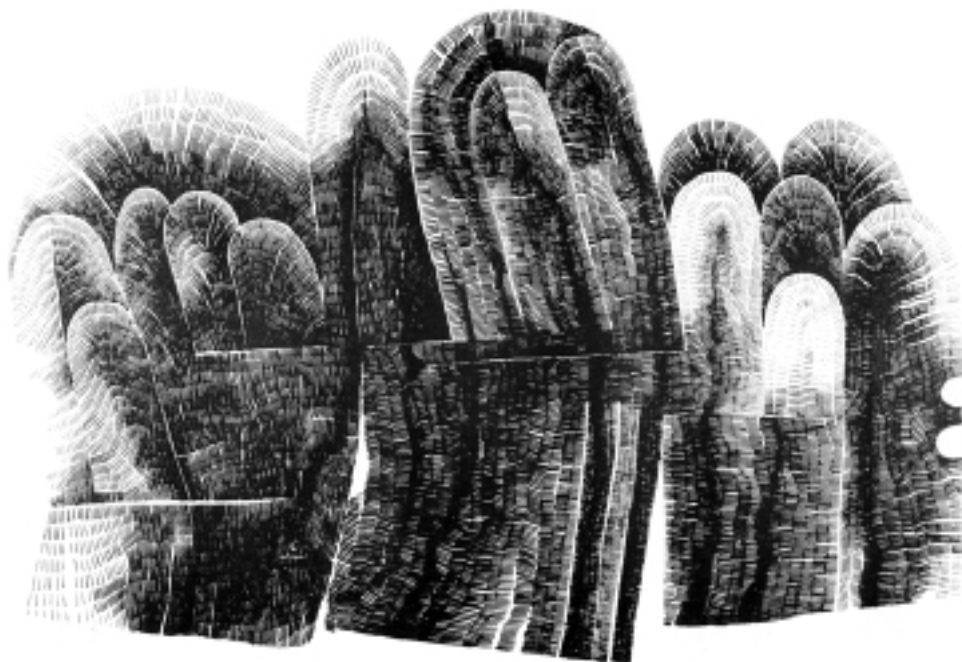
Molitva za mlade brestove, 1966. crtež grafit h 70 cm

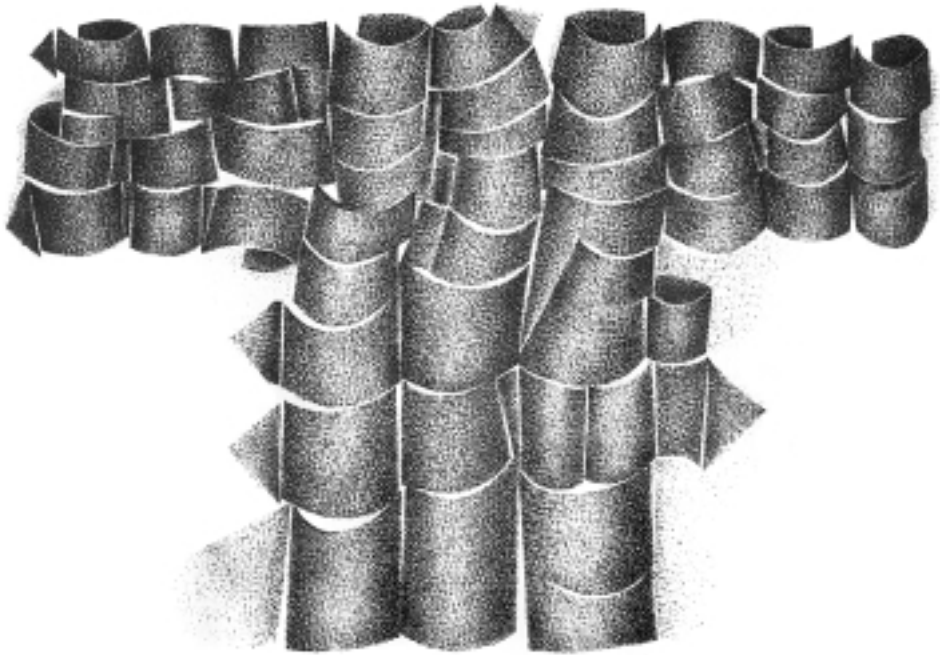
Obala brestova, 1969. grafit h 70 cm

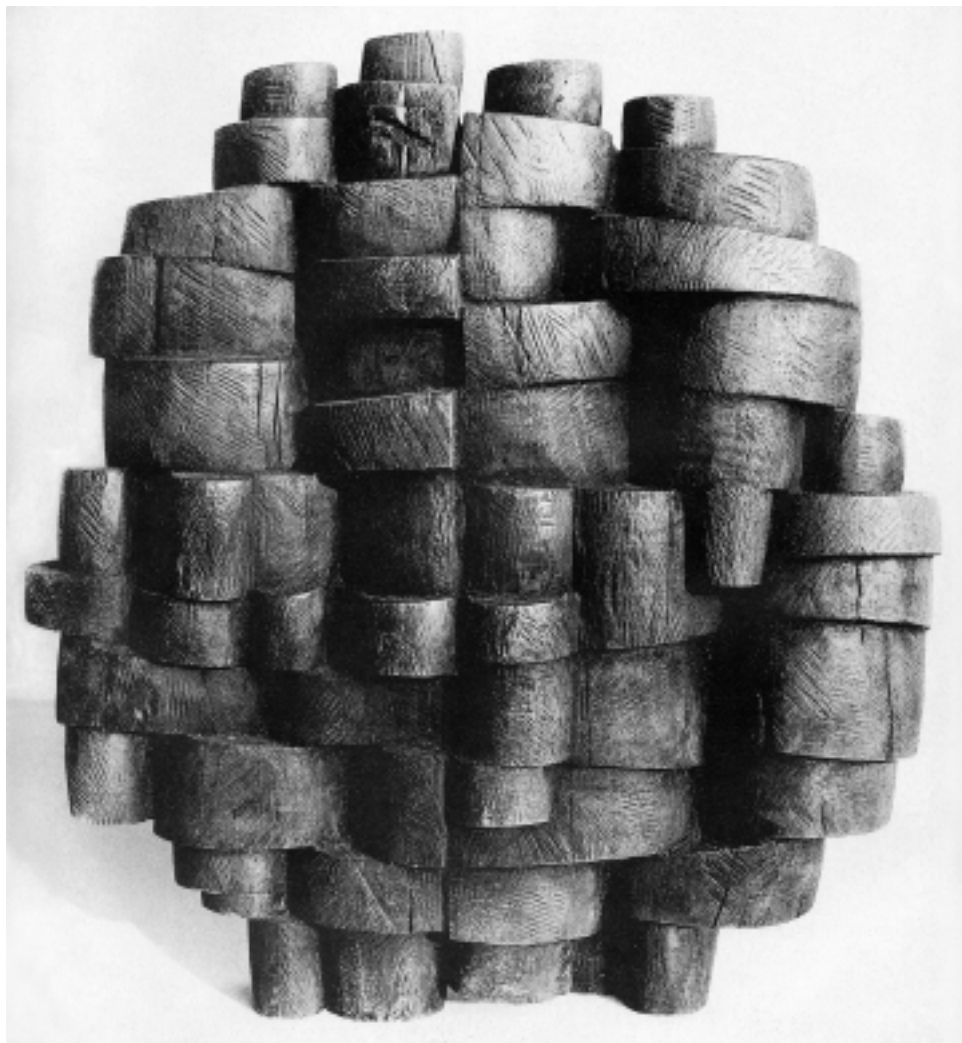
Besmrtni brest, 1969. tuš h 70 cm

Crtež iz ciklusa Besmrtni brest, 1972. grafit h 70 cm

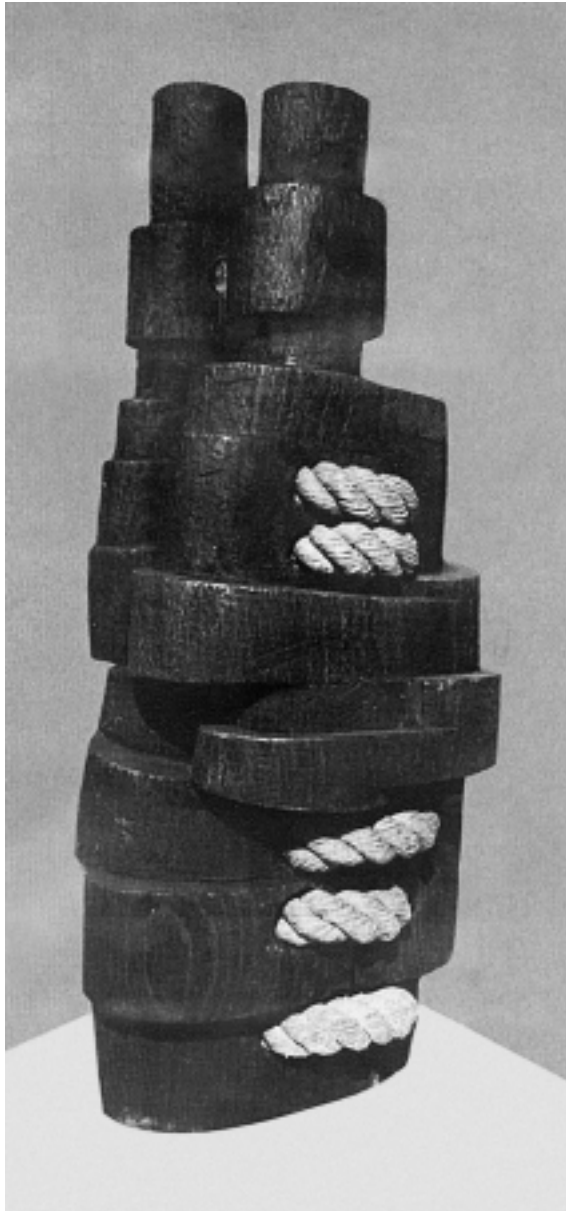
Brestovo raspeće, 1980. tuš h 80 cm

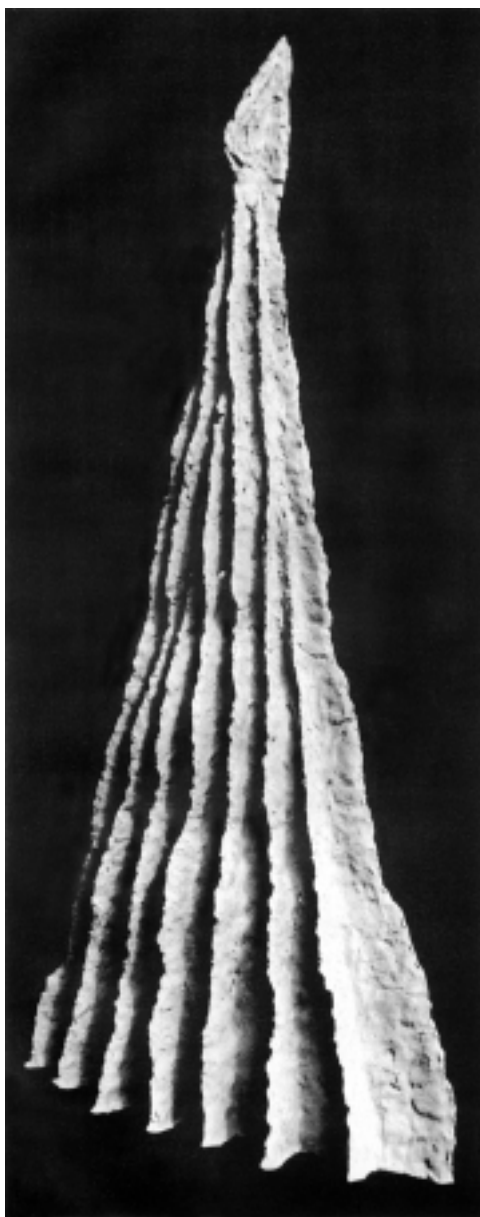
Ukleti brest, 1970. drvo brest h 44 cm

Borisovi stubovi, 1978. drvo brest i konop h 38 cm

Borisovi stubovi, 1978. drvo brest i konop h 32 cm

Molitva za mlade brestove, 1984. terakota h 82 cm

Visoko gore među brestovima, 1986. bojeno drvo h 285 cm

Unutrašnje stablo, 1986. drvo brest i konop h 49 cm

Besmrtni brest, 1986. drvo h 112 cm

Bilješke o autorima

Nijaz Alić (Zenica, 1965), diplomirao je engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1991. godine. Živi u Holandiji.

Atila Balász (Novi Sad, 1955), pisac, prevodilac i novinar, diplomirao je mađarski jezik i književnost na Univerzitetu u Novom Sadu. Od 1991. živi u Budimpešti. Za svoja književna, kao i radio i televizijska djela dobio je niz značajnih nagrada i priznanja. Autor je više dramskih tekstova. Objavio je sljedeće knjige: *Cuniculus* (Forum, Novi Sad, 1979), *Danas sam se probudio, svijete!* (*Világ, én ma felébredtem!*, Forum, Novi Sad, 1982),

Ljubav, ljubav (*Szerelem, szerelem*, Forum, Novi Sad, 1985.), *Odlomci iz memoara živahnog patuljka* (*Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*, Forum, Novi Sad, 1986), *Ko je stavio mačku u poštansko sanduče?* (*Ki tette a macskát a postaládába?*, Magvető, Budimpešta, 1989), *Neću više putovati u Argentinu* (*Én már nem utazom Argentínába*, Kijárat, Budimpešta, 1995), *Kraljev album* (*Király album*, Seneca, Budimpešta, 1998), *Čije je boravište ovaj svijet* (*Ki tanyája ez a világ*, Kortárs, Budimpešta, 2000).

Muharem Bazdulj (Travnik, 1977). Diplomirao engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Do sada objavio četiri knjige: tri zbirke priča (*One like a song*, *Druga knjiga*, *Travničko trojstvo*) i jedan roman (*Koncert*). Za *Drugu knjigu* dobio je nagradu "Soros Fondacije-Otvoreno Društvo BiH" za najbolju knjigu priča u Bosni i Hercegovini. Preveo je sa engleskog i priredio zbirku izabranih pjesama J. Brodskog. Radi kao novinar magazina *Dani*.

Ibrahim Berisha (Slatin, 1955), studij filozofije i sociologije završio je u Prištini, a postdiplomske studije u Zagrebu. Radi kao profesor Književne publicistike na Filološkom fakultetu u Prištini. Objavljuje prozu, poeziju i eseje. Tokom 1999-2000. bio je stipendista Svjetskog parlamenta pisaca u Strazburu (Francuska). Živi u Prištini.

Najznačajnija prozna djela: "Utorkom uveče", "Zimske bolesti", "Porijeklo ponovnog upoznavanja" (dobitnik prve nagrade za prozu "Naim Frasheri" – Tetovo, 2000.).

Andrej Blatnik (Ljubljana, 1963), diplomirao je komparativnu književnost i sociologiju kulture, magistrirao američku književnost, doktorirao komunikologiju. Radio je kao gostujući predavač na Old Dominion University, Norfolk, SAD. Autor je šest knjiga lijepe književnosti i dvije knjige teorije, dok je izvan Slovenije objavio deset knjiga na sedam jezika. Njegovo najnovije djelo je zbirka priča *Zakon želje* (2000). Dobitnik je nagrade Zlatna ptica, Župančičeve nagrade i nagrade Prešernovega sklada. Urednik je Cankarjeve založbe i predaje kreativno pisanje na Univerzi na Primorskem.

Wendy Bracewell je profesorica historije na School of Slavonic and East European Studies, University College London. Bavi se pitanjima roda i nacionalizma, a u posljednje vrijeme i putopisima i idejama o Evropi. Direktorica je istraživačkog projekta AHRB-a "East Looks West", o putopisima istočnoevropskih autora o Evropi.

Igor Bratož (Ljubljana, 1960), studirao je komparativnu književnost i sociologiju kulture na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Godine 1988. objavio je zbirku priča *Pozlata pozabe*, za koju je dobio nagradu Zlatna ptica. Od 1985. bavi se književnom kritikom. Na slovenački je preveo roman Raymonda Chandlera (*Farewell, My Lovely*), dva romana Richarda Brautiganana (*In Watermelon Sugar* i *Trout Fishing in America*), priče Raymonda Carvera, Donalda Barthelmeya i Woody Allena, te knjige eseja Harolda Blooma i Mircea Eliadea. Bio je član redakcije časopisâ Mentor i Literatura, a od 1999. godine jedan je od urednika revije Sodobnost.

Aleš Debeljak, pjesnik i esejist, doktorirao je sociologiju na Syracuse univerzitetu u New Yorku. Direktor je Centra za kulturalne i religijske studije na Fakultetu za društvene znanosti Univerziteta u Ljubljani. Sa svojom ženom, rođenom Amerikankom, i njihovo troje djece, živi u Ljubljani.

Kao pjesnik, kritičar kulture i prevodilac, dobitnik je brojnih nagrada, uključujući i Prešernovu nagradu u Sloveniji, Miriam Lindberg Israel Poetry for Peace Prize (Tel Aviv) i Chiqu Poetry Prize (Tokyo). Kritika ga smatra jednim od najznačajnijih srednjoevropskih pjesnika. Njegove knjige su prevedene na engleski, japanski, njemački, hrvatski, srpski, poljski, mađarski, češki, španski, slovački, litvanski, finski, italijanski i

rumunski jezik. U jesen 2004. godine, u izdanju Rowman&Littlefield, pojavit će se njegova knjiga *The Hidden Handshake: National Identity and European Postcommunism*. Glavni je urednik edicije "Terra Incognita: Writings from Central Europe", izdavača White Pine Press, Buffalo, New York.

Hatidža Dizdarević Krnjević rođena je u Fojnici 1935, gimnaziju pohađala u Sarajevu i Prijedoru, maturirala u Beogradu. Diplomirala je istoriju jugoslovenskih književnosti i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1961, gdje je jedno vrijeme bila asistent za narodnu književnost. Na Filološkom fakultetu u Beogradu završila je postdiplomske studije, odbranila magistarsku (1967) i doktorsku tezu (1971), obje radnje iz oblasti književnosti usmenog postanja. Radila u Institutu za književnost i umetnost u Beogradu do 2000. godine. Bavi se usmenim žanrovima (balade, lirika, epika), tekstualnim, historijskim i kulturološkim problemima u zapisima južnoslovenskih usmenih pjesama u anonimnom *Erlangenskom rukopisu* (starom preko 280 godina), te odnosom između pisane i usmene književnosti.

Objavljene knjige: *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1973; *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd, 1980; *Osman Đikić skupljač hercegovačkih "ženskih" usmenih pesama*, Studije i građa za istoriju književnosti, poseban otisak, Beograd, 1980; *Lirski istočnici – iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, Beograd, 1986; *Vekovita jabuka Laze Kostića*, Novi Sad 1992; *Utva zlatokrila – Delo/tvornost tradicije*, Beograd, 1997; *Sašaptavanje s tradicijom – u pejzažu Nepoččin-polja Vaska Pope*, Beograd, 2002.

Priredila za štampu (izbori, predgovori, kritički komentari): *Narodne pjesme*, Sarajevo 1973 (1978, 1982); *Antologija narodnih balada*, Beograd, 1978; Simo Matavulj: *Bakonja fra Brne*, Beograd, 1981; *Kritički radovi Velibora Gligorića*, Novi Sad - Beograd, 1983; Luka Grđić Bjelokosić: *Iz naroda i o narodu* (etnografski spisi), Beograd, 1985; *Različne ženske pjesme*, Rukoveti narodne lirike, Beograd, 1987; Laza Kostić: *O književnosti i jeziku*, Sabrana dela Laze Kostića, Novi Sad 1990.

Ferida Duraković (Olovo, 1957). Najznačajnija djela: *Bal pod maskama* (1977), *Oči koje me gledaju* (1982), *Mala noćna svjetiljka* (1989) i *Srce tame* (1994). Poezija joj je prevedena na engleski, grčki, slovenski, turski, njemački, finski i danski jezik. Živi u Sarajevu, gdje radi kao sekretar PEN Centra BiH.

Lambda) i promotor slovenske književnosti (pri Centru za slovensku književnost). Radovi su mu objavljeni u brojnim književnim časopisima i raznim pjesničkim izborima, dok su dvije samostalne stihozbirke objavljene na francuskom (Obsession, Quebec, Ecrits des Forges, 2002) i italijanskom (Parole che bruciano, Faenza, Mobydick, 2002).

Žarko Paić (Kutina, 1958), diplomirao je studij politologije, a magistrirao iz područja suvremene filozofijske antropologije na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Objavio je dvije pjesničke knjige *Aura* (1994) i *Opako ljeto* (1999), te knjige filozofsko-socioloških i književnih eseja: *Njihalo na kraju stoljeća: sumrak europskog uma A.D. 1992.* (1993), *Postmoderna igra svijeta* (1996), *Gotski križ* (1997), *Idoli, nakaze i suze: ideologijsko podjarmljivanje umjetnosti u XX. stoljeću* (2000). Viši je predavač sociologije kulture, sociologije mode i estetike na Studiju modnog dizajna Tekstilno-tehnološkog fakulteta u Zagrebu. Glavni je urednik časopisa za književnost, umjetnost i znanost *Tvrđa*, zamjenik glavnog urednika časopisa *Europski glasnik* i član uredništva međunarodnog on-line časopisa za vizualne umjetnosti *Art-e-fact*.

Sibila Petlevski (Zagreb, 1964), autorica je poetskih, proznih, dramskih, znanstvenih i književnokritičkih tekstova, prevoditeljica, predsjednica Hrvatskog PEN centra, članica međunarodnog Upravnog odbora udruge PEN International. Dugogodišnja operativna urednica časopisa za književnost *Republika*, uređivala je i književne stranice dvotjednika za kulturu *Vijenac*, a trenutno je u uredništvu časopisa *Književna republika*. Uređivala je poeziju na međunarodnoj stranici interneta www.poetry.int. Piše na hrvatskom i engleskom. Među njezinim djelima su i zbirke pjesama *Kristali* (1988), *Skok s mjesta* (1990), *Sto aleksandrijskih epigrama* (1993, nagrada 'Vladimir Nazor'), te roman *Francuska suita* (1996). Priredila i prevela antologiju novijeg američkog pjesništva *Spin-Off* (1991), uredila izbor južnoafričke nobelovke Nadine Gordimer (1994), te zbornik politoloških eseja *Velika Europa – mali narodi* (1994). Za studiju *Simptomi moderniteta* (2002) i knjigu o teoriji glume Branka Gavelle *Kazalište suigre* (2001) dobila je nagradu za doprinos teorijskoj dramaturgiji 'Petar Brečić'. Predaje na zagrebačkoj Akademiji dramske umjetnosti. Živi između Zagreba i Salzburga.

Mjesto na kojem ćemo provesti noć (priče, Naklada MD, 2000, Zagreb; poljsko izdanje, Varšava, 2003; slovensko izdanje, Ljubljana, 2004). Pred objavljivanjem mu je druga knjiga priča *U što se zaljubljujemo*.

Andrej Skubic (1967) počeo je objavljivati kratku prozu u slovenskim literarnim revijama 1989., a 1999. godine objavio je roman *Grenki med* (*'Gorki med'*), za koji je 2000. dobio nagradu Kresnik za najbolji roman godine i nagradu Udruženja nakladnika Slovenije za najbolji prvenac. Njegov drugi roman, *Fužinski bluz*, objavljen je 2001., a naredne godine nominiran za nagradu Kresnik. Godine 2004. izašla mu je prva zbirka kratkih priča, *Norišnica* (*'Ludnica'*).

Preveo je više irskih i škotskih romana (Flann O'Brien, Irvine Welsh, Patrick McCabe, James Joyce, Samuel Beckett) i uredio antologiju moderne škotske kratke proze *Glas*, koju je 2002. godine izdalo Društvo Apokalipsa.

Ksenija Šabec (Idrija, 1973), diplomirala je novinarstvo (*Mit i istorija Europe*), a magistrirala sociologiju, na temu *Institucija umjetnosti i kulturni identitet naroda*, na Fakultetu za društvene nauke Univerziteta u Ljubljani. Trenutno je mlada istraživačica i asistentica. Radi doktorat iz kulturalnih studija na temu nacionalnih stereotipa u evropskom prostoru. Piše eseje, recenzije i članke.

Stevan Tontić (Sanski Most, 1946), pjesnik, prozaist, esejist, antologičar, prevodilac s njemačkog. Završio studij filozofije sa sociologijom u Sarajevu.

Prije rata urednik u "Svjetlosti". Pjesničke zbirke (između ostalih): *Nauka o duši i druge vesele priče* (1970), *Hulim i posvećujem* (1977), *Crna je mati nedjelja* (1983), *Prag* (1986), *Sarajevski rukopis* (1993, 1998), *Blagoslov izgnanstva* (2001). Najnoviji izbor iz poezije: *Olujno jato* (2000). Proza: *Tvoje srce, zeko* (1998). Sastavio antologije *Novije pjesništvo Bosne i Hercegovine* (1990) i *Moderno srpsko pjesništvo* (1991). Djela su mu prevedena na više jezika, nagrađivan u zemlji (Šestoapril-ska, Šantićeva, Zmajeva nagrada) i inostranstvu (nagrada Bavorske akademije lijepih umjetnosti, nagrada grada Heidelberga "Književnost u egzilu"). Poslije više godina provedenih u egzilu u Njemačkoj (1993 – 2001), ponovo se nastanio u Sarajevu.

Damir Uzunović (Sarajevo, 1965), studirao je građevinarstvo osam godina i nije diplomirao. Objavio je dvije knjige pjesama: *Brod sa talismanom* (1991) i *Mađioničar* (1994), te knjigu priča *Kesten* (1995). Sedam posljednjih godina živi i radi kao suvlasnik i jedan od direktora knjižare Buybook u Sarajevu.

Dragan Velikić (Beograd, 1953). Diplomirao je svetsku književnost sa teorijom književnosti na beogradskom Filološkom fakultetu. Od 1994. do 1999. godine bio je urednik izdavačke delatnosti *Radija B92*. Pisao je kolumne za *NIN*, *Vreme*, *Danas* i *Reporter*. U periodu od 1999. do 2002. godine boravio je u Budimpešti, Beču, Minhenu, Bremenu i Berlinu. Autor je romana *Via Pula* (1988, Nagrada 'Miloš Crnjanski'), *Astragan* (1991), *Hamsin 51* (1993), *Severni zid* (1995, stipendija Fonda 'Borislav Pečić'), *Danteov trg* (1997) i *Slučaj Bremen* (2001); zbirki priča *Pogrešan pokret* (1983) i *Staklena bašta* (1985); i zbirki eseja: *YU-tlantida* (1993), *Deponija* (1994) i *Stanje stvari* (1998). Djela Dragana Velikića prevedena su na desetak evropskih jezika. Zastupljen je u domaćim i inostranim antologijama. Živi u Beogradu kao slobodni književnik.

Nenad Vujadinović (Kotor, 1964), diplomirao je na Grupi za južnoslovenske književnosti na Filološkom fakultetu u Skoplju. Postdiplomske studije (lingvistički smjer) završio je u Beogradu. Napisao je tri knjige proze: *Priča o Kornjačinom licu* (1987), *Zovem se Vil* (1990) i *Želim da budem košarkaš* (1995); tri drame: *Prevrtač* (1998), *999 experiment* (1999), *Necete vjerovati što mi se desilo večeras* (2003); scenario za TV film *O čemu psi sanjaju* (2001), kao i više kratkih priča, kritičkih i stručnih tekstova iz oblasti filma i lingvistike. Radi na Katedri za makedonski jezik i južnoslovenske jezike na Filološkom fakultetu u Skoplju.

EXECUTIVE SUMMARY

The central theme of the Summer 6-7 double issue of *Sarajevo Notebook* magazine is “Non-European Europe”. The issue gathers prominent writers, essayists and theorists, speaking about the Balkans “crucified among confusing theoretic approaches” exploited within the discourses of Orientalism and Occidentalism, as well as Balkanism, as well as the political and societal practices of the region, which abundantly feed the perception of the Balkans as Europe’s closest Other, “the continent within the continent”.

The diverse perspectives offered by the authors shed light on the complex relations governing the perceptions of Western Europe towards the east of the continent, whose contradictions are best incarnated in the Balkans. This thematic block focuses particular attention on the changes in the East of Europe, generated by the collapse of communism, and alterations in the symbolic geography of the area, which have toppled old myths about the homogenous structure and superiority of Western Europe, and the “nesting Orientalisms” in the East, and the revival of old stereotypes and idiosyncrasies among neighbours, all of which has been additionally intensified during the recent wars in the Balkans.

The introductory text, which appears regularly under the suggestive title *In the First Person*, includes reflections, views and experiences on the issues of collective identity and national affiliation, provided by one of the most prominent living writers of the region of former Yugoslavia, Mirko Kovač. In the text titled “*The (Un)fitted*”, Kovač describes his own troubles with identity in the misery of the “massified individual”, which culminated in the Balkans in early nineties, presenting the arguments of an abundant and turbulent life’s experience, and an even more abundant literature, advocating the central thesis that the intricate question of *what you are, should not be answered. (“I know who I am, as long as you don’t ask what I am.”)*

The regular section *Dialogue* offers two stories. The first is a “women’s” conversation between writer and theoretician

Julijana Matanović, and the noted Croatian poet and storyteller, Irena Vrkljan. The manifold two-sidedness of Irena's life – between Zagreb and Berlin, recent past and elusive present, poetry and prose, biography and fiction, friends that are no longer there and new people instilling hope – creates an interesting and subtle dialogue embroidery. Another dialogue goes on between acclaimed Serb prose writer Vidosav Stevanović and the poet Milan Đorđević. Their conversation reveals the literary and human fate of Vidosav Stevanović, who once was one of the key protagonists in the cultural scene of Belgrade and Serbia, a vigorous opponent of Milošević's regime in the nineties, a dissident and emigrant who has lived in France for many years now. His fascinating story points to the strength of individual moral stance in times of collective madness, and the failure of war-traumatised society to face its own demons.

The author of *Diary* is Žarko Radaković, Serb writer and translator who lives in Germany. *Events of no Historic Consequence* is his diary of a German spring, endless drifting crosswise the world of literature and art, as well as his contradictory impressions from travels throughout the countries of former Yugoslavia, where Radaković finds it impossible to reconcile the luminosity of his memories and personal geography with the poignant strength of new South-Slavic reality.

The section titled *Manufacture* brings an overview of the latest literary and literature-related production across the entire region. This block presents the works of authors from Bosnia and Herzegovina (Dara Sekulić, Ferida Duraković, Damir Uzunović, Hadžem Hajdarević, Fadila Nura Haver, Nebojša Jovanović), Croatia (Sibila Petlevski, Roman Simić), Kosovo (Ibrahim Berisha), Macedonia (Nenad Vujadinović, Jovica Ivanovski, Branislav Sarkanjac), Slovenia (Andrej Skubic, Brane Mozetič, Igor Bratož), Serbia and Montenegro (Saša Ilić), and Hungary (Atila Balász).

The section *My Choice* brings a shorter essay on the Cohen brothers written by Nijaz Alić, translator from Bosnia and Herzegovina, in which he points to the strength of film expression in the work of this authors' duo, while the translations of two of Ethan Cohen's stories reveal the dazzling storytelling talent of this splendid scenarist.

U ovom broju

U PRVOM LICU

U magazinu *Start* objavljen je intervju sa mnom, pravio ga je Milan Bećević, suradnik zagrebačkog tjednika *Danas*, dečko je inače bio OK, a u uvodu je napisao da sam "nacionalno neuhvatljiv", što je Dragoša Kalajića nerviralo, pa je u *Ekspres politici* predložio da naciju potražim nekamo drugdje i da što prije brišem iz Beograda. U intervjuu za novosadski *Stav* izjavio sam da nemam nikakvih nacionalnih osjećaja. Kontrirao sam možda i više nego što je to bilo potrebno. Kada su mi šešeljevci na jednoj tribini, teškim željeznim fotoaparatom ruske marke, razbili glavu (vojvoda se hvalio da je to lično učinio i da je šivanje šavova na mojoj razbijenoj glavi bila patriotska pogreška liječničkog tima – trebalo je izrođa ostaviti da iskrvari), nekoliko dana nakon incidenta sudjelovao sam u tada popularnoj kontakt radio-emisiji u koju su se uključivali slušatelji, a na pitanje novinara kako se osjećam, odgovorio sam: "Kao Albanac." Jer taj fotoaparati mene je slučajno pogodio; bio je namijenjen albanskom novinaru Vetonu Suroiu koji je bio sa mnom na toj tribini.

Mirko KOVAČ, (Ne)prilagođen

DIJALOG

Moje detinjstvo kao da se dogodilo nekom drugom. Blisko mi je kao stari film i daleko kao izbledeo pejzaž: vidim boje i obrise predela, pojedinosti samo nazirem. Osećanje koje pamtim bilo je dvostruko. Ja sam ovde i ja sam negde tamo. Ovde sam privremeno i polovično, a zaista sam negde daleko, možda na nekoj zvezdi. Kad sam počeo čitati i otkrio neiscrpe svetove knjiga, razumeo sam da se u njima osećam prirodnije nego među rođacima i vršnjacima. Nisam odlučio da ću biti pisac: to se nametnulo kao izlaz iz te raspolućenosti.

Tin Ujević kaže da je "literatura iskupljenje od biografije". Biografija je teret stvarnosti koji vas udaljava od prave stvarnosti. Literatura olakšava nošenje tog tereta i približava vas stvarnosti. Ali literatura je isto tako i proživljavanje bezbrojnih biografija. Otkrivanje svih mogućnosti i ličnosti koje se kriju u vama. U određenom trenutku glumac igra samo jednu ulogu, sličnu njegovoj ili potpuno različitu. Ali, pisac, prozni pisac, istovremeno igra i proživljava sve ličnosti, postojeće i nepostojeće.

Moje je detinjstvo, dakle, bilo i nesrećno i srećno. Nesrećno jer nije bilo kao druga detinjstva. I srećno jer me je učinilo drukčijim i sposobnim da ponešto kažem o sudbina drugih.

Vidosav STEVANOVIĆ i Milan ĐORĐEVIĆ,
Život između dva sveta donosi neizvesnost i lucidnost

U KONTEKSTU: Neevropska Evropa

Takva Evropa u kojoj su tradicije svih i svake nacionalne domovine priznate kao sastavni dio zajedničke (pri)povijesti je, dakako, stvar budućnosti. Bojim se da je moramo razumjeti kao motivacijski cilj, ne kao stvarnost. Evropa

ima, naime, ogromne probleme kada pokuša odrediti gdje prestaje. Čak i kada bismo ustvrdili da Evropu određuje zajednička povijest koja treba obezbijediti transcendentnu jedinstvenost, moramo primijetiti kako su različite vrste međusobne razmjene iskustava (rat, trgovina, hodočašća, obrazovanje, vjerska preobraćenja, diplomatija, promjene državnih granica itd.) stvorile veze nejednakog trajanja i potencijala zbog kojih je Evropa prije područje kultura koje se istinski takmiče nego maštanja o kulturnoj cjelovitosti. Nejednake veze nisu obilježile samo odnose između tradicionalnog Zapada i njegove periferije. Upravo su narodi evropske periferije, sa svojim centripetalnim željama za bijegom od *geografije kao sudbine* i sa susjedima još dalje na Istoku, koje dakako treba zadržati pred vratima, stvarali narcizam sitnih razlika među narodima, iako zajednički podnose naslijeđe periferne modernizacije.

Aleš DEBELJAK, *Istok, "tamna strana" Evrope*

Sve velike ideologije 20. stoljeća, od komunizma, fašizma, islamskoga fundamentalizma, do japanskoga shinto-nacionalizma, duboko su prožete religioznim ili milenarističkim žarom. Prosvjed protiv moderne i zagovor nekog duhovnog, autentičnog nacionalnog identiteta naposljetku se sabire u "svetome trojstvu": hrana, odjeća, kult. Kult samožrtvovanja ili odanosti nekom imaginarnome Vođi zbog kojeg se umire i izvršava teroristički akt jest ono nešto neobjašnjivo iz bilo koje religije ili filozofije života ne samo Zapada. Moderni nihilizam smrti kamikaza i terorista svoje izvorište ima u slici junačkoga nasilja. Rat je nešto samopročišćujuće. Ali to nije utvara okcidentalista, nego samorazumljivi čin katarze kulturalnih pesimista poput Ernsta Jüngera i njegova opisa samožrtvovanja njemačkih vojnika u prvom svjetskome ratu. Duboko razumijevanje patnje ne objašnjava zašto su upravo zemlje s fundamentalističkim diktaturama najžešći mrzitelji Zapada, a ne oni koji bi za to imali najviše razloga – afričke države vjekovno izrabljivane i podjarmljivane sve do današnjih bezdušnih post-kolonijalnih globalizacijskih degeneracija, kao što su dječji ropski rad za interese multinacionalnih kompanija koje proizvode – čokoladu (Nestle, primjerice).

Žarko PAIĆ, *Prevladavanje zapada?*
(Zablude okcidentalizma)

I tu smo već kod onog poznatog klišeja o *slavenskoj duši*. Po uzoru na neke stavove iz Kunderinog romana *Besmrtnost*, možemo kazati da čovjek sa Balkana sam sebe često doživljava kao *Homo sentimentalisa*. Kundera kaže: "Homo sentimentalis ne može biti definiran kao čovjek koji osjeća (jer osjećamo svi), nego kao čovjek koji je osjećaj uzvio kao vrijednost." U doživljaju emocije kao vrijednosti same po sebi krije se zamišljena i žudena *diferentia specifica* između zapada i nas, a iz naše perspektive. Zato se u brojnim novinskim tekstovima i sličnoj *divljoj književnosti* ljudi sa zapada učestalo uspoređuju upravo sa robotima: neljudskim bezosjećajnim stvorenjima programiranim isključivo za rad. Iz ovakve perspektive, uzalud je *zapadu* sav izvanjski sjaj kad je on iznutra truo.

Muharem BAZDULJ, *Na zapadu ništa novo*
(o krajnostima južnoslovenskog okcidentalizma)

9 771512 853002